

Fornærmede i straffeprosessen – nytt perspektiv og nye rettigheter

Utredning fra et utvalg som skal utrede styrking av fornærmedes og pårørendes straffeprosessuelle stilling, oppnevnt ved kongelig resolusjon 2. juli 2004.
Avgitt til Justis- og politidepartementet 8. mai 2006.

ISSN 0333-2306
ISBN 82-583-0882-3
ISBN 978-82-583-0882-6

Lobo Media AS

Til Justis- og politidepartementet

Ved kongelig resolusjon 2. juli 2004 ble det oppnevnt et utvalg for å utrede styrking av fornærmedes straffeprosessuelle stilling.

Utvalget legger med dette frem sin utredning "Fornærmede i straffeprosessen – nytt perspektiv og nye rettigheter".

Utvalget mener tiden er inne til å se fornærmedes stilling i et videre perspektiv og til å gi fornærmede økte straffeprosessuelle rettigheter. Utvalget foreslår en rekke lov- og forskriftsendringer for å styrke fornærmedes straffeprosessuelle stilling. Også etterlatte etter personer som har omkommet som følge av en straffbar handling, har behov for økte rettigheter, og utvalget foreslår regelendringer for å ivareta dette.

Utredningen er i det vesentlige enstemmig.

Utvalgets opprinnelige leder, lagdommer Regine Ramm Bjerke måtte dessverre trekke seg fra utvalget i desember 2005 på grunn av sykdom i hennes nærmeste familie. Hun la ned et betydelig arbeid for utvalget i sin periode som leder, og utvalgets utredning er på viktige punkter preget av hennes rike erfaringsbakgrunn og av hennes synspunkter. Utvalgets gjenværende medlemmer er takknemlige for hennes innsats og lederskap.

Oslo, den 8. mai 2006

Knut H. Kallerud
leder

Ada Sofie Austegard

Anne Kristine Bohinen

Harald Stabell

Ingrid Stigum

Kjell Vignes

Aina Mee Ertzeid

Innhold

1	Utvalgets oppnevning, sammensetning, mandat og arbeidsmåte	13	3.1.5.2	Forklaringsplikt og vitneansvar	28
1.1	Utvalgets oppnevning og sammensetning	13	3.1.5.3	Avhør av fornærmede – regler om fremgangsmåte	29
1.2	Utvalgets mandat	13	3.1.5.4	Første gangs avhør – informasjonsrettigheter	30
1.3	Enkelte bemerkninger til mandatet	14	3.1.5.5	Rett til bistandsadvokat	31
1.3.1	Begrepsbruk – pårørende, etterlatte og ofre	14	3.1.5.6	Rett til dokumentinnsyn	31
1.3.2	Megling	15	3.1.5.7	Rett til underretning om varetektsfengsling	32
1.3.3	Arbeidsgruppe som vurderte praktiske, ikke rettslige tiltak for å bedre ofrenes møte med rettsapparatet	15	3.1.6	Påtaleavgjørelse	32
1.4	Utvalgets arbeid	15	3.1.6.1	Underretning om påtalemyndighetens avgjørelser	32
2	Sammendrag av utvalgets vurderinger og forslag	16	3.1.6.2	Klage over påtalemyndighetens avgjørelser	33
2.1	Fornærmede i straffeprosessen – et nytt perspektiv	16	3.1.6.3	Samtykkekompetanse til overføring av saker til konfliktrådsbehandling	34
2.1.1	Grunnleggende utgangspunkter	16	3.1.7	Forberedelse til hovedforhandling	35
2.1.2	Hvilke fornærmede bør gis økte rettigheter?	17	3.1.7.1	Dokumentinnsyn når det er tatt ut tiltale	35
2.1.3	Partsstatus?	17	3.1.7.2	Innkalling til hovedforhandling	35
2.1.4	Etterlatte	18	3.1.7.3	Forberedelse av bevisoppgave, innkalling av vitner mv.	35
2.2	Fornærmede i straffeprosessen – nye rettigheter	18	3.1.8	Fornærmedes stilling under hovedforhandling og domsavsigelse	36
2.3	Nye rettigheter for etterlatte	20	3.1.8.1	Rett til å være til stede	36
2.4	Styrking av bistandsadvokatordningen	22	3.1.8.2	Møte- og forklaringsplikt	37
2.5	Endringer i reglene om borgerlige rettskrav	23	3.1.8.3	Rett til godtgjørelse	37
3	Gjeldende rett	24	3.1.8.4	Beskyttelsesregler	37
3.1	Fornærmedes stilling	24	3.1.8.5	Rett til å føre bevis, stille spørsmål osv.	39
3.1.1	Innledning	24	3.1.8.6	Underretning om domsresultatet	39
3.1.2	Fornærmedebegrepet – hvem er fornærmet?	24	3.1.9	Anke	39
3.1.2.1	Introduksjon	24	3.1.10	Dokumentinnsyn i avsluttede saker	39
3.1.2.2	Det tradisjonelle fornærmedebegrepet	25	3.1.10.1	Saker som er behandlet av retten	39
3.1.2.3	Fornærmede i vid forstand	26	3.1.10.2	Saker som er avgjort av påtalemyndigheten	40
3.1.2.4	Betydningen av å være fornærmet i snever eller vid forstand	26	3.1.11	Fullbyrdelsen	40
3.1.2.5	Flere fornærmede	27	3.1.12	Gjenopptakelse	40
3.1.2.6	Begrepsbruken i utredningen	27	3.1.13	Særlig om tilståelsessaker	41
3.1.3	Fornærmedes aktørstatus	27	3.1.13.1	Når en sak kan behandles som tilståelsessak	41
3.1.3.1	I straffesaken	27	3.1.13.2	Fornærmedes stilling i tilståelsessaker	42
3.1.3.2	Ved fremme av borgerlige rettskrav	27	3.1.14	Særlig om besøksforbud	42
3.1.4	Reglene om påtalebegjæring	28	3.1.14.1	Hva er besøksforbud og når kan det ilegges?	42
3.1.5	Fornærmedes rettigheter og plikter på anmeldelses- og etterforskningsstadiet	28	3.1.14.2	Rettslig prøving	42
3.1.5.1	Ingen anmeldelsesplikt	28	3.1.14.3	Informasjonsplikter for påtalemyndigheten	43
			3.1.15	Private straffesaker	43
			3.2	Særlig om mindreårige fornærmede	43
			3.2.1	Innledning	43

3.2.2	Pårørende som stedfortredere for barn i straffesaker	44	3.4.2.7	Opprettholdelse av oppnevning dersom fornærmede dør under saken	53
3.2.3	Påtalereglene	44	3.4.3	For hvilket tidsrom kan det oppnevnes bistandsadvokat?	53
3.2.4	Påberopelse av unntak fra forklaringsplikt	45	3.4.4	Bistandsadvokatordningens geografiske anvendelsesområde	54
3.3	Etterlattes stilling	46	3.4.5	Bistandsadvokatens oppgaver	54
3.3.1	Innledning	46	3.4.5.1	Generelt	54
3.3.1.1	Ulike grupper av etterlatte og andre pårørende	46	3.4.5.2	Ved anmeldelse og under etterforskning	55
3.3.1.2	Nærmere om hvilke etterlatte som er omfattet av lovendringen 2. juli 2004 nr. 61	46	3.4.5.3	Særlig om erstatningskrav	56
3.3.2	Reglene om påtalebegjæring	46	3.4.5.4	Når påtaleavgjørelse er truffet	56
3.3.3	Anmeldelses- og etterforskningsstadiet	47	3.4.5.5	Særlig om tilståelsessaker	56
3.3.3.1	Anmeldelsesadgang – ingen plikt	47	3.4.5.6	Forberedelse til hovedforhandling ...	57
3.3.3.2	Forklaringsplikt og vitneansvar	47	3.4.5.7	Under hovedforhandling	57
3.3.3.3	Avhør av etterlatte	47	3.4.5.8	Etterarbeid	58
3.3.3.4	Første gangs avhør av etterlatte – informasjonsrettigheter	47	3.4.5.9	Utsatt behandling av erstatningskravet	58
3.3.3.5	Rett til bistandsadvokat	47	3.4.5.10	Ankebehandlingen	58
3.3.3.6	Rett til dokumentinnsyn	48	3.4.5.11	Sivil anke over erstatningsdom	59
3.3.4	Påtaleavgjørelse	48	3.4.5.12	Søknad om voldsofferstatning	59
3.3.4.1	Underretning om påtaleavgjørelse ...	48	3.4.5.13	Særlig om besøksforbud	59
3.3.4.2	Klage	48	3.4.6	Oppnevning og godtgjørelse	59
3.3.5	Forberedelse til hovedforhandling ...	48	3.4.6.1	Oppnevning	59
3.3.5.1	Dokumentinnsyn	48	3.4.6.2	Godtgjørelse	60
3.3.5.2	Innkalling til hovedforhandling	48	3.4.7	Særlig om advokat for mindreårige fornærmede	61
3.3.6	Hovedforhandling og dom	48	3.4.7.1	Hvem bestemmer advokatvalget	61
3.3.6.1	Rett til å være til stede	48	3.4.7.2	Hvem er advokatens klient?	61
3.3.6.2	Møte- og forklaringsplikt	48	3.4.8	Kort om fri rettshjelp	62
3.3.6.3	Rett til godtgjørelse	48	3.5	Behandlingen av borgerlige rettskrav	63
3.3.6.4	Beskyttelsesregler	49	3.5.1	Hva er borgerlige rettskrav?	63
3.3.6.5	Underretning om domsresultatet	49	3.5.1.1	Innledning	63
3.3.7	Anke	49	3.5.1.2	Hvilke krav kan gjøres gjeldende?	63
3.3.8	Dokumentinnsyn i avsluttede saker	49	3.5.1.3	Sammenheng med straffesaken	64
3.3.8.1	Saker avsluttet av retten	49	3.5.1.4	Rettskraft og litispens	64
3.3.8.2	Dokumentinnsyn i andre saker	49	3.5.1.5	Hvem kan fremme borgerlige rettskrav	64
3.3.9	Fullbyrdelsen	49	3.5.1.6	Mot hvem kan kravet fremmes?	64
3.3.10	Gjenopptakelse	49	3.5.2	Saksbehandlingsreglene	65
3.4	Bistandsadvokaten	50	3.5.2.1	Utgangspunkter	65
3.4.1	Innledning	50	3.5.2.2	Partsrettigheter	65
3.4.2	Bistandsadvokatordningens saklige anvendelsesområde	50	3.5.2.3	Adgangen til å få kravet behandlet ...	65
3.4.2.1	Innledning	50	3.5.2.4	Forberedelse av kravet	66
3.4.2.2	Fornærmede med krav på bistandsadvokat	50	3.5.2.5	Rettens behandling av kravet	67
3.4.2.3	Besøksforbud og kontaktforbud i eget hjem	51	3.5.2.6	Pådømmelse i tilståelsessaker	67
3.4.2.4	Fornærmede som kan få oppnevnt bistandsadvokat etter rettens skjønn	51	3.5.2.7	Anke	67
3.4.2.5	Etterlatte med krav på bistandsadvokat	52	3.5.2.8	Gjenopptakelse	68
3.4.2.6	Etterlatte som kan få oppnevnt bistandsadvokat etter rettens skjønn	52	3.5.3	Mindreåriges råderett over borgerlige rettskrav	68
			4	Erfaringer fra andre nordiske land	69
			4.1	Innledning	69
			4.2	Sverige	69

4.2.1	Introduksjon	69	5.2.2.8	Kunnskap og bevissthet om ofrenes reaksjoner og behov	94
4.2.2	Retten til å «bitræda åtalet»	69	5.2.2.9	Megling	94
4.2.2.1	Når adgangen til å «bitræda åtalet» kan benyttes	69	5.2.2.10	Særlig om barn	95
4.2.2.2	Hva det innebærer å «bitræda åtalet»	69	5.2.2.11	Oppsummering	95
4.2.2.3	Bruken av adgangen til «å bitræda åtalet»	70	5.2.3	FN	95
4.2.2.4	Utøvelsen av partsrettighetene	70	5.2.3.1	UN Declaration of basic principles of justice for victims of crime and abuse of power	95
4.2.3	Fornærmedes stilling for øvrig	71	5.2.3.2	Protection of the human rights of victims of crime and abuse of power	96
4.2.3.1	Under etterforskningen	71	5.2.3.3	FNs barnekonvensjon	96
4.2.3.2	Under hovedforhandlingen	72	5.2.4	EU	96
4.2.4	Andre tiltak for ofrene	72	5.2.4.1	Rådets rammevedtak 15. mars 2001 om ofrenes rolle i straffeprosessen ..	96
4.2.5	Rettspolitiske synspunkter	73	5.2.4.2	Rådsdirektiv 29. april 2004 om erstatning til kriminalitetsofre	98
4.3	Finland	74	5.3	Rettigheter for siktede	98
4.3.1	Introduksjon	74	5.3.1	Innledning	98
4.3.2	Retten til å «förena sig med åtalet» ...	74	5.3.2	«Fair trial»	101
4.3.2.1	Når adgangen til å «förena sig med åtalet» kan benyttes	74	5.3.2.1	Generelt	101
4.3.2.2	Hva det innebærer å «förena sig med åtalet»	74	5.3.2.2	Rett til å være til stede	101
4.3.2.3	Bruken av adgangen til å «förena sig med åtalet»	74	5.3.2.3	Kontradiksjon	101
4.3.2.4	Utøvelsen av partsrettighetene	74	5.3.2.4	Rett til effektivt forsvar	102
4.3.3	Fornærmedes stilling for øvrig	75	5.3.3	UskylDSPresumsjonen	103
4.3.3.1	Under etterforskningen	75	5.3.4	Oppsummering	103
4.3.3.2	Erstatningskrav	76			
4.3.3.3	Under hovedforhandlingen	76			
4.3.4	Andre tiltak for ofrene	76	6	Utredninger mv. av betydning for utvalgets arbeid	104
4.3.5	Rettspolitiske synspunkter	77	6.1	«Kontradiksjon og verdighet»	104
4.4	Kort om Barnahus på Island	77	6.1.1	Mandat	104
5	Internasjonale kilder	79	6.1.2	Hovedinnhold	104
5.1	Innledning	79	6.1.3	Høringen	105
5.2	Rettigheter for ofrene	80	6.1.4	Oppfølging	105
5.2.1	Den europeiske menneskerettskonvensjon	80	6.2	Nordisk seminar om den fornærmedes straffeprosessuelle stilling	105
5.2.1.1	Innledning	80	6.3	NOU 2003: 31 Retten til et liv uten vold	105
5.2.1.2	Kort om læren om positive forpliktelser og konvensjonens tredjepartsvirkning	80	6.3.1	Oppnevning, mandat og sammensetning	105
5.2.1.3	EMK art. 2 – retten til liv	81	6.3.2	Utvalgets forslag på straffeprosessens område	107
5.2.1.4	EMK art. 3 – forbudet mot tortur	84	6.3.3	Oppfølging	109
5.2.1.5	EMK art. 6 nr. 1 – rettferdig rettergang	85	6.4	Arbeidsgruppen som vurderte praktiske, ikke rettslige, tiltak for å bedre ofrenes møte med politi og rettsapparat	109
5.2.1.6	EMK art. 8 – retten til privatliv	88			
5.2.1.7	Oppsummering	90	7	Fornærmedes og etterlattes ønsker	111
5.2.2	Andre Europarådsinstrumenter	90	7.1	Innledning	111
5.2.2.1	Innledning	90	7.1.1	Kilder til kunnskap om ofrenes ønsker i straffeprosessen	111
5.2.2.2	Informasjon	91	7.1.2	Ulike grupper av fornærmede	112
5.2.2.3	Hjelp under prosessen	92			
5.2.2.4	Klagerett over påtalemyndighetens avgjørelse	92			
5.2.2.5	Skånsom og respektfull behandling .	92			
5.2.2.6	Fysiske beskyttelsestiltak	93			
5.2.2.7	Erstatning	93			

7.2	Kort om skadevirkninger av å bli utsatt for straffbare handlinger	112	8.1	Et nytt perspektiv	124
7.3	Overordnede ønsker om behandlingen i rettsapparatet	113	8.2	Utvalgets generelle vurdering av fornærmedes interesser	125
7.3.1	Anerkjennelse, respekt og verdighet	113	8.2.1	Fornærmedes interesser i sakens utfall	125
7.3.2	Rask saksbehandling	114	8.2.2	Særlig om hevn	126
7.3.3	Informasjon	114	8.2.3	Behov for rettigheter	126
7.3.4	Rett til å bli hørt	114	8.3	Overordnede kriminalpolitiske hensyn	126
7.3.5	Beskyttelse	114	8.4	Prosessuelle, prosessøkonomiske, etterforsningsmessige og påtalemessige hensyn	127
7.4	Ofrenes ønsker knyttet til utfallet av saken	114	8.5	Siktedes interesser	128
7.4.1	Oppklaring	114	8.6	Utvalgets generelle vurdering av etterlattes interesser	128
7.4.2	Skyldspørsmålet	114	8.7	Hvilke grupper bør gis styrkede rettigheter?	130
7.4.3	Reaksjonsspørsmålet	116	8.7.1	Fornærmede	130
7.4.4	Erstatning	116	8.7.2	Rettigheter til pårørende eller bare til etterlatte?	131
7.5	Ønsker om konkrete rettigheter	117	8.8	Partsstatus eller styrkede rettigheter på annen måte?	131
7.5.1	Anmeldelses- og etterforskningsstadiet	117	8.9	Utvalgets forslag forutsetter tilførsel av ressurser	132
7.5.1.1	Informasjon	117			
7.5.1.2	Mulighet for å ha med en støtteperson under avhør	118	9	Tiltak for å styrke fornærmedes prosessuelle stilling	133
7.5.1.3	Forklaring av bakgrunnen for spørsmål	118	9.1	Innledning	133
7.5.1.4	Undertegning av avhøret	118	9.2	Et eget kapittel 8 a om fornærmede og etterlatte	133
7.5.1.5	Bistandsadvokat	118	9.3	Særlig om barn som fornærmede	134
7.5.1.6	Annet	119	9.4	Rett til konsultasjon med advokat før anmeldelse	134
7.5.2	Forberedelse til hovedforhandling	119	9.5	Styrkede rettigheter under etterforskningen	134
7.5.2.1	Kontakt med aktor	119	9.5.1	Innledning	134
7.5.2.2	Innkallingen til hovedforhandlingen	119	9.5.2	Politiets og påtalemyndighetens informasjonsplikt	135
7.5.2.3	Annet	119	9.5.2.1	Alminnelig informasjonsplikt overfor fornærmede i visse saker	135
7.5.3	Under hovedforhandlingen	120	9.5.2.2	Særlig om informasjon ved anmeldelse	136
7.5.3.1	Eget venterom	120	9.5.2.3	Særlig om informasjon og kontakt under etterforskningen	136
7.5.3.2	Plassering i retten	120	9.5.3	Fornærmedes rett til innsyn	138
7.5.3.3	Kontakt med aktor	120	9.5.4	Etterforskingens innhold	138
7.5.3.4	Rett til å være til stede	120	9.5.5	Særlig om rettsmøter under etterforskningen	139
7.5.3.5	Rett til å bli hørt	120	9.5.5.1	Rett til å være til stede	139
7.5.3.6	Tiltak under fornærmedes forklaring	121	9.5.5.2	Varsel om rettsmøtet	140
7.5.3.7	Rett til å stille spørsmål til vitner og føre egne vitner	121	9.5.5.3	Aktive prosessuelle rettigheter under rettsmøtet	141
7.5.3.8	Annet	122	9.5.6	Dommeravhør av mindreårige m.m.	141
7.5.4	Anke	122			
7.5.5	Etter rettskraftig dom	122			
7.5.5.1	Underretning om domsresultatet	122			
7.5.5.2	Informasjon om soningsavgjørelser	122			
7.6	Særlig om partsstatus	122			
7.7	Ulemper for fornærmede og etterlatte ved en styrket prosessuell stilling?	123			
7.8	Kort om alternativer til behandling i strafferettsapparatet	123			
8	Utvalgets generelle overveielser om fornærmedes og etterlattes stilling	124			

9.5.7	Fritak fra forklaringsplikt for mindreårige	143	9.9.2	Bør fornærmede gis styrkede rettigheter ved tilståelsesdom?	161
9.5.8	Avsperring av åsted som tilhører fornærmede	144	9.9.2.1	Betydningen av bruk av tilståelsesdom	161
9.5.9	Besøksforbud	144	9.9.2.2	Rett til underretning om og klage over påtalemyndighetens avgjørelse om å begjære saken pådømt som tilståelsessak	161
9.6	Avgjørelsen av påtalespørsmålet	145	9.9.2.3	Varsel om rettsmøte for pådømmelse i tilståelsessak?	163
9.7	Forberedelse og berammelse av hovedforhandlingen	146	9.9.2.4	Særlig om behandling av borgerlige rettskrav	163
9.7.1	Underretning om tiltalen mv.	146	9.9.2.5	Særregler for saker om alvorlige integritetskrenkelser	164
9.7.2	Innspill til bevisoppgaven	146	9.9.2.6	Hensynet til fornærmede ved avgjørelse av om saken skal fremmes og pådømmes som tilståelsessak	164
9.7.3	Forberedelse av borgerlige rettskrav	146	9.10	Forkynning og offentliggjøring av dommen	165
9.7.4	Dokumentinnsyn	146	9.11	Anke i straffesaken	165
9.7.5	Varsel om hovedforhandlingen	147	9.11.1	Avgjørelsen av om det skal ankes	165
9.7.6	Bevisopptak	148	9.11.2	Ankesaksbehandlingen	166
9.7.7	Saksforberedende rettsmøter	148	9.12	Alternativer til strafferettsapparatet, megling ol.	167
9.7.8	Samtale med aktor	149	9.12.1	Megling i konfliktrådet	167
9.7.9	Frist for berammelse av hovedforhandlingen når fornærmede er under 18 år	149	9.12.2	Andre former for megling	167
9.8	Hovedforhandlingen	150	9.13	Tiltak etter rettskraftig dom	167
9.8.1	Behovet for endringer	150	9.13.1	Underretning om rettskraftig dom ...	167
9.8.1.1	Kritikk av gjeldende ordning	150	9.13.2	Avgjørelser under soning	167
9.8.1.2	Manglende bruk av regelverket	150	9.13.3	Gjenopptakelse	168
9.8.2	Utvalgets generelle vurderinger	151	10	Tiltak for å styrke etterlattes stilling	170
9.8.3	Rett til å være til stede under hele hovedforhandlingen	152	10.1	Innledning	170
9.8.3.1	Innledning	152	10.2	Hvem bør gis prosessuelle rettigheter?	170
9.8.3.2	Fornærmede bør forklare seg først ..	152	10.2.1	Avgrensning av personkretsen	170
9.8.3.3	Fornærmedes rett til å være til stede under rettsmøter som holdes for lukkede dører	153	10.2.2	Selvstendige rettigheter til alle – eller i prioritert rekkefølge?	171
9.8.4	Andre spørsmål i tilknytning til fornærmedes forklaring	154	10.2.3	Særlig om barn som etterlatte	171
9.8.5	Bruk av tolk	154	10.3	Bestemmelser om etterlatte i nytt kapittel i straffeprosessloven	171
9.8.6	Prosessuelle rettigheter for fornærmede under bevisførselen	154	10.4	Rett til konsultasjon med advokat før anmeldelse?	171
9.8.6.1	Innledning	154	10.5	Styrkede rettigheter under etterforskingen	172
9.8.6.2	Tiltaltes interesser	155	10.5.1	Innledning	172
9.8.6.3	Saker der fornærmede ikke krever erstatning	155	10.5.2	Politiets og påtalemyndighetens informasjonsplikt	172
9.8.6.4	Saker der påtalemyndigheten fremmer fornærmedes erstatningskrav	156	10.5.3	Rett til dokumentinnsyn	172
9.8.6.5	Rett til kommentarer til bevisførselen og til sluttreplik	157	10.5.4	Etterforskingens innhold	173
9.8.7	Endringer i vitnegodtgjørelsesloven ..	158	10.5.5	Særlig om rettsmøter under etterforskingen	173
9.8.8	Tiltak for å unngå gjentatte avhør av særlig sårbare fornærmede	158	10.5.6	Avsperring av åsted som tilhører etterlatte. Tilbakelevering av beslag.	173
9.8.8.1	Innledning	158			
9.8.8.2	Avhør ved videooverføring	159			
9.8.8.3	Opptak av forklaringen i første instans	159			
9.9	Særlig om saker som avgjøres ved tilståelsesdom	160			
9.9.1	Oversikt over fornærmedes stilling ..	160			

10.6	Avgjørelse av påtalespørsmålet	174	11.3.1.1	Historikk	188
10.7	Forberedelse til hovedforhandlingen	174	11.3.1.2	Momenter i vurderingen av om bistandsadvokatordningen bør utvides til flere sakstyper	190
10.8	Hovedforhandlingen	175	11.3.2	Saker om vold, tvang eller trusler o.l.	191
10.8.1	Tidspunktet for de etterlattes for- klaring og de etterlattes rett til å være til stede under hele hovedforhandlingen	175	11.3.2.1	Oversikt	191
10.8.2	Andre spørsmål i tilknytning til de etterlattes forklaring	176	11.3.2.2	Offeret er påført betydelig skade	191
10.8.3	Prosessuelle rettigheter for de etterlatte under bevisførselen	176	11.3.2.3	Andre sakstyper	191
10.8.4	Forkynning og offentliggjøring av dommen	177	11.3.2.4	Vold mot prostituerte	193
10.8.5	Anke i straffesaken	177	11.3.3	Vold i nære relasjoner	193
10.8.6	Tiltak etter rettskraftig dom	178	11.3.4	Menneskehandel	194
10.9	Rettigheter til pårørende til fornærmede som er i live – endringer i vitnegodtgjørelsesloven	178	11.3.5	Seksuelle overgrep mot barn	194
11	Tiltak for å styrke bistandsadvokatordningen	179	11.3.6	Saker om kjønnslemlestelse	195
11.1	Innledning	179	11.3.7	Saker om tvangsekteskap	196
11.1.1	Kritikk av gjeldende regler	179	11.3.8	Saker om besøksforbud	196
11.1.2	Utvalgets generelle vurderinger	179	11.3.9	Tilfeller der fornærmede ikke er i stand til å begjære oppnevnt advokat	197
11.2	Bistandsadvokatordningens innhold	179	11.3.10	Etterlatte	198
11.2.1	Systematikken i reglene	179	11.3.11	Saker der et barn under 18 år er omkommet og de nærmeste er siktet i saken	199
11.2.2	Bistand før anmeldelse	180	11.3.12	Savnede personer	199
11.2.3	Oppgaver ved anmeldelse og under etterforskingen	181	11.3.13	Saker i utlandet	200
11.2.4	Oppgaver ved avgjørelse av påtalespørsmålet	181	11.3.13.1	Bakgrunn	200
11.2.5	Oppgaver ved forberedelse av hovedforhandlingen	182	11.3.13.2	Behov for bistandsadvokat?	201
11.2.6	Forberedelse av borgerlige rettskrav	182	11.3.13.3	Bistand til søknad om voldsoffererstatning	202
11.2.7	Oppgaver under hovedforhandlingen	182	11.4	Endringer i rettshjelploven	202
11.2.8	Særlig om saker som avgjøres ved tilståelsesdom	184	11.5	Rett til å la seg bistå av annen advokat	202
11.2.9	Oppgaver ved anke i straffesaken	184	11.6	Bistandens kvalitet	203
11.2.10	Oppgaver ved ny behandling av det borgerlige kravet ved anke i straffesaken	185	11.6.1	Nærmere om kritikken	203
11.2.11	Oppgaver ved ny behandling av det borgerlige kravet etter tvistelovens- regler	185	11.6.2	Utvalgets forslag	203
11.2.12	Oppgaver i saker om besøksforbud .	185	12	Endringer i reglene om borgerlige rettskrav	204
11.2.13	Oppgaver i saker om kontaktforbud .	186	12.1	Innledning	204
11.2.14	Oppgaver etter rettskraftig dom	187	12.2	Behovet for endringer	204
11.2.15	Særlig om bistandsadvokatens oppgaver i saker om tvangsekteskap	187	12.3	Ansvarsfordelingen mellom bistandsadvokaten og påtale- myndigheten	205
11.2.16	Hjelpeverge og oppdraget som bistandsadvokat	188	12.4	Påtalemyndighetens plikt til å fremme fornærmedes krav	205
11.3	Utvidelse av bistandsadvokat- ordningen	188	12.5	Rettens plikt til å pådømme kravet i førsteinstans	207
11.3.1	Innledning	188	12.5.1	Påtalemyndigheten fremmer kravet	207
			12.5.2	Fornærmede fremmer kravet selv ..	207
			12.6	Tiltak under etterforsking og forberedelse til hovedforhandlingen	209
			12.6.1	Anmeldelse og etterforsking	209
			12.6.2	Forberedelse til hovedforhandling ..	210
			12.6.2.1	Påtalemyndigheten fremmer kravet	210

12.6.2.2	Fornærmede fremmer kravet	211	14.3.6	Flere rettigheter under hovedforhandlingen	223
12.7	Underretning om dommen	211	14.3.7	Utvidelse av bistandsadvokatordningen	224
12.8	Særlig om tilståelsessaker	211	14.3.7.1	Utvidelse til flere sakstyper	224
12.9	Begjæring om ny behandling av borgerlige rettskrav ved anke i straffesaken	212	14.3.7.2	Utvidelse av bistandsadvokatens oppgaver	225
12.9.1	Adgangen til å få ny behandling av krav ved anke i straffesaken	212	14.3.8	Utvidelse av fri rettshjelp	225
12.9.2	Frister og fremgangsmåte for å begjære ny prøving av borgerlige krav	212	14.3.9	Endringer i reglene om borgerlige rettskrav	225
12.9.2.1	Utgangspunkter	212	14.3.10	Særlig om gjenopptakelsessaker	225
12.9.2.2	Siktede	212	15	Merknader til de enkelte bestemmelsene	226
12.9.2.3	Fornærmede	212	15.1	Lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse	226
12.9.2.4	Påtalemyndigheten	213	15.2	Lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene (domstoloven)	227
12.9.3	Adgangen til å fremsette nye krav for ankeinstansen	213	15.3	Lov 13. juni 1980 nr. 35 om fri rettshjelp	228
12.9.4	Fortsatt behandling etter tvistemålslovens regler	214	15.4	Lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven)	228
12.10	Anke etter tvistemålslovens regler ..	215	15.5	Lov 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven)	245
12.11	Etter rettskraftig dom	215	15.6	Påtaleinstruksen	246
13	Andre tiltak under straffesaken enn styrking av fornærmedes og etterlattes straffeprosessuelle stilling	216	16	Lovforslag	251
13.1	Innledning	216	16.1	Lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse	251
13.2	Saksbehandlingstiden	217	16.2	Lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene (domstoloven)	251
13.3	Beskyttelse og skånsom behandling	218	16.3	Lov 13. juni 1980 nr. 35 om fri rettshjelp	251
13.4	Under hovedforhandling	218	16.4	Lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven)	251
14	Økonomiske og administrative konsekvenser	220	16.5	Lov 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven)	258
14.1	Innledning	220	16.6	Påtaleinstruksen	259
14.2	Forslag basert på uendret ressursbruk	220	Litteraturliste	262	
14.3	Kostnader ved utvalgets forslag	220	Offentlige utredninger mv.	264	
14.3.1	Generelle betraktninger	220	Lovregister.....	266	
14.3.2	Informasjonsrettighetene	220			
14.3.3	Frister i saker der fornærmede er under 18 år	222			
14.3.4	Andre nye tiltak og rettigheter på etterforsnings-, påtale- og saksforberedelsesstadiet	222			
14.3.5	Særlig om pådømmelse av tilståelsessaker	223			

Kapittel 1

Utvalgets oppnevning, sammensetning, mandat og arbeidsmåte

1.1 Utvalgets oppnevning og sammensetning

Utvalget ble oppnevnt ved kongelig resolusjon 2. juli 2004 for å utrede styrking av fornærmedes og pårørendes straffeprosessuelle stilling. Utvalget fikk følgende sammensetning:

- Lagdommer Regine Ramm Bjerke, Oslo, leder
- Førstestatsadvokat Knut H. Kallerud, Oslo
- Advokat Harald Stabell, Oslo
- Advokat Anne Kristine Bohinen, Oslo
- Daglig leder i Stine Sofies Stiftelse Ada Sofie Austegard, Grimstad
- Tingrettsdommer Ingrid Stigum, Trondheim
- Politioverbetjent Kjell Vignes, Stavanger

Utvalgets sekretær har vært førstekonsulent Aina Mee Ertzeid, Justisdepartementet.

Lagdommer Regine Ramm Bjerke ledet utvalget fra dets oppnevning 2. juli 2004 frem til desember 2005 da hun måtte trekke seg fra utvalget på grunn av sykdom i hennes nærmeste familie. Førstestatsadvokat Knut H. Kallerud overtok som leder fra 22. desember 2005.

1.2 Utvalgets mandat

Utvalget ble ved kongelig resolusjon 2. juli 2004 gitt følgende mandat:

1. «1. februar 2002 leverte dr. juris. Anne Robberstad utredningen Kontradiksjon og verdighet (Rapport 2002), som hun skrev på oppdrag fra Justisdepartementet. Utredningen gir en komparativ fremstilling av den fornærmedes straffeprosessuelle stilling i de nordiske landene. Robberstad foreslår at den fornærmede skal være part i saken om vedkommende ønsker det. Rapporten ble 7. juni 2002 sendt på høring. Høringsuttalelsene viste at det var svært sprikende oppfatninger om de prinsipielle spørsmålene Robberstad tok opp i rapporten.

Justisdepartementet arrangerte med støtte fra Nordisk Ministerråd 5. november

2002 et nordisk seminar om den fornærmedes straffeprosessuelle stilling. Seminaret gav aktørene i straffesakskjedene i Norden muligheten til å utveksle erfaringer om emnet.

2. Utvalget skal utrede hvordan *den fornærmedes* straffeprosessuelle stilling kan styrkes, og foreslå lovendringer med sikte på en slik styrking. Utvalget skal i sitt arbeid legge vekt på Rapport 2002: Kontradiksjon og verdighet og på høringsuttalelsene til rapporten. Utvalget skal også se hen til de forslagene som er fremmet i NOU 2003: 31 Retten til et liv uten vold. Utvalgets lovforslag skal utformes i tråd med anbefalingene i Justisdepartementets hefte Lovteknikk og lovforberedelse, 2000.

Utvalget skal drøfte om fornærmede *generelt* bør gis partsstilling i straffeprosessen. I den forbindelse bør utvalget vurdere om det skal være en forutsetning for partsstilling i forhold til straffekravet at fornærmede fremmer erstatningskrav. Utvalget skal utrede om i stedet *enkelte grupper* av fornærmede, for eksempel ofre for seksual- og voldslovbrudd, skal gis en slik partsstilling. I drøftelsene bør det inngå en vurdering av hvilke konsekvenser en slik omlegging av straffeprosessen antas å ha for de impliserte i straffesaken. Utvalget skal også vurdere i hvilken grad de fornærmede har behov for partsrettigheter og om slike rettigheter vil være til gagn for fornærmede.

Dersom utvalget ikke foreslår at de fornærmede – generelt eller nærmere angitte grupper av dem – skal gis full partsstilling, skal det utredes hvordan fornærmedes prosessuelle stilling kan styrkes innenfor dagens ordning. Utvalget skal gå gjennom hver enkelt prosessuell rettighet for å avklare om de fornærmede bør gis denne rettigheten.

Utvalget skal også vurdere på hvilke stadier i saken fornærmede bør gis partsstilling, eventuelt enkeltstående prosessuelle rettigheter.

3. Utvalget skal vurdere om *pårørende* til fornærmede i straffesaker bør få de samme

eller noen av de prosessuelle rettighetene som utvalget foreslår for fornærmede selv. Utvalget bes drøfte om rettighetene skal gjelde for pårørende *generelt*, eller for *enkelte grupper* av pårørende. Gruppen kan for eksempel avgrenses til saker der fornærmede har vært utsatt for nærmere angitte lovbrudd og/eller til enkelte pårørende, for eksempel foreldre eller ektefeller/samboere. Utvalget bes se hen til den avgrensningen som er gjort i lovvedtaket som følger opp forslagene i Ot.prp. nr. 45 (2003-2004), jf. Innst. O. nr. 91 (2003-2004).

Som for fornærmede, skal det vurderes på hvilke stadier rettighetene bør inntre.

4. Utvalget skal gå gjennom *bistandsadvokatordningen* (jf. straffeprosessloven kap. 9 a. Fornærmedes rett til advokat). Utvalget bes vurdere om adgangen til å få oppnevnt slik advokat skal utvides, for eksempel slik at fornærmede i saker om familievold (straffeloven § 228 fjerde ledd bokstav b til d) og menneskehandel (straffeloven § 224) får en ubetinget rett til bistandsadvokat.

Ikke alle land har samme ordninger for advokatbistand som Norge. Utvalget bes vurdere om den norske bistandsadvokatordningen også bør omfatte enkelte saker der norske borgere blir utsatt for grove lovbrudd i utlandet, jf. Innst. S. nr. 189 (2003-2004) side 3, komiteens tilråding del II.

Utvalget skal for øvrig vurdere om reglene i straffeprosessloven kapittel 9 a kan klargjøres, jf. for eksempel uttalelsen i Innst. S. nr. 189 (2003-2004) side 2 om rett til bistandsadvokat i saker om tvangsekteskap.

Utvalget skal videre vurdere om advokatens rettigheter og plikter bør endres eller klargjøres. Utvalget skal utrede forholdet mellom reglene om bistandsadvokatordningen og reglene om behandlingen av borgerlige rettskrav som fremmes i straffesaken, og bes vurdere om det er behov for at reglene avklares og/eller harmoniseres.

5. Utvalget skal påse at lovforslagene ligger innenfor rammen av Norges folkerettslige forpliktelser. Utvalget bør også se hen til hvordan lovgivningen på dette feltet er utformet i de andre nordiske landene, jf. Rapport 2002: Kontradiksjon og verdighet. Utvalget bes kartlegge nærmere hvordan reglene i Finland og Sverige fungerer i praksis. Utvalget skal også kartlegge hvordan det arbeides med spørsmålet om fornærmedes straffeprosessuelle stilling i sentrale internasjonale organisasjoner, herunder EU.

6. Utvalgets forslag bør ivareta hensynet til et oversiktlig og enkelt regelverk, slik at det ikke etableres en rekke ulike regelsett for ulike grupper fornærmede.

Utvalget skal utrede de økonomiske, administrative og andre vesentlige konsekvenser som forslagene kan medføre. Økonomiske og administrative konsekvenser må vurderes opp mot forventet effekt av hvert enkelt tiltak. Utvalget skal avgi minst ett forslag som baseres på uendret ressursbruk.»

Justisdepartementet har i senere brev bedt utvalget vurdere noen nærmere angitte problemstillinger som har blitt ansett for å ligge innenfor mandatet.¹ Problemstillingene er nærmere kommentert der de tematisk hører hjemme i utredningen.

Utvalget søkte 25. november 2005 om fristutsettelse på grunnlag av sykemelding fra utvalgets daværende leder. I brev 9. desember 2005 ble utvalget gitt ny frist 13. mars 2006. Utvalget orienterte i brev 26. januar 2006 om behov for ytterligere fristutsettelse på bakgrunn av lederskiftet.

1.3 Enkelte bemerkninger til mandatet

1.3.1 Begrepsbruk – pårørende, etterlatte og ofre

I mandatet er utvalget bedt om å vurdere «om pårørende til fornærmede i straffesaker bør få de samme eller noen av de prosessuelle rettighetene som utvalget foreslår for fornærmede selv».

Utvalget skal vurdere om pårørende generelt eller enkelte grupper av pårørende skal gis de samme eller noen av rettighetene som utvalget foreslår for fornærmede selv. I avgrensningen av personkretsen er utvalget bedt om å se hen til avgrensningen som ble gjort i lov 2. juli 2004 nr. 61.

Utvalget mener at pårørende bare bør gis straffeprosessuelle rettigheter i tilfeller der fornærmede er død, jf. nærmere under pkt 8.7.2. Utvalget forstår også mandatet slik at det først og fremst sikter til pårørende i tilfeller der fornærmede selv er død. Utvalget bruker derfor begrepet etterlatte fremfor pårørende. Slik utvalget bruker begrepet etterlatte, forutsetter det også at fornærmede er død som følge av en straffbar handling.

¹ Brev 6. januar 2006 med oversendelse av henvendelse fra Stine Sofies stiftelse om endringer i straffeprosessloven §§ 122 og 127, brev 20. juli 2005 med henvendelse fra Støttesenter for fornærmede i straffesaker og Trondheim tingsrett, samt brev fra departementet 13. oktober 2004 med blant annet henvisning til problemstilling reist i Innst. O. nr. 91 (2003-2004) side 5.

Der utvalget bruker uttrykket *ofre* for straffbare handlinger, omfatter dette også etterlatte så fremt ikke annet fremgår av sammenhengen.

Det har fra enkelte hold vært reist kritikk mot bruken av begrepet «offer». Det har vært hevdet at en slik språkbruk umyndiggjør eller reduserer personene som rammes eller bidrar til å holde dem fast i en offerrolle. Utvalgets bruk av begrepet er ment som en nøytral betegnelse på den som har vært utsatt for et lovbrudd.

1.3.2 Megling

Utvalget har drøftet hvorvidt megling og såkalt restorative justice (gjenopprettende justis eller forsoningsjustis) ligger innenfor mandatet og konkludert med at det ligger utenfor mandatet å vurdere reformer på disse områdene. Utvalget har heller ikke særskilt kompetanse på dette området.

Utvalget finner likevel grunn til å understreke at det er viktig at fornærmedes interesser ivaretas ved megling og restorative justice. Hensynet til fornærmede kan også begrunne *begrensninger* i bruken av slike ordninger. Det er viktig at fornærmede ikke utsettes for press i forbindelse med megling eller alternative konfliktløsningsmodeller.

1.3.3 Arbeidsgruppe som vurderte praktiske, ikke rettslige tiltak for å bedre ofrenes møte med rettsapparatet

Samtidig med oppnevning av utvalget ble det oppnevnt en arbeidsgruppe som skulle vurdere praktiske, ikke rettslige, aspekter ved fornærmedes og pårørendes møte med aktørene i straffesakskjeden. Selv om oppgavefordelingen mellom utvalget og arbeidsgruppens i hovedtrekk er klar – utvalget skal arbeide med regelendringer og arbeidsgruppen med praktiske tiltak – er det også visse tematiske overlappinger. Som det vil fremgå i det følgende har det vært naturlig for utvalget å berøre også enkelte praktiske forhold. Utvalget har hatt et møte med arbeidsgruppens leder og noe kontakt med arbeidsgruppen på annen måte.

Arbeidsgruppen leverte sin rapport høsten 2005. Innholdet i rapporten og forslagene til praktiske tiltak gjennomgås i kapittel 6. For enkelhetens skyld er arbeidsgruppen i det følgende

omtalt som «Justisdepartementets arbeidsgruppe».

1.4 Utvalgets arbeid

Utvalget har hatt til sammen 15 møter, hvorav 6 var todagersmøter og resten var halvdags- og heldagsmøter. Alle møtene har vært holdt i Oslo.

Utvalget har lagt stor vekt på å kartlegge hvilke behov fornærmede og etterlatte har i møte med strafferettsapparatet. Utvalget har derfor invitert fornærmede og etterlatte til flere møter og lyttet til deres opplevelser og oppfatninger. Utvalget har også mottatt skriftlig erfaringsmateriale fra noen etterlatte. I tillegg har utvalget snakket med en rekke personer med særskilt faglig kompetanse eller erfaring knyttet til arbeid med ofre i straffesaker.

Utvalgets medlemmer Austegard og Kallerud (på dette tidspunktet ikke utvalgsleder) samt utvalgets sekretær deltok også på et høringsmøte 18. oktober 2004 som ble arrangert av Justisdepartementets arbeidsgruppe. Deltakerne på møtet var organisasjoner og enkeltpersoner som arbeider innenfor feltet eller som har personlig erfaring som enten fornærmet eller etterlatt i en straffesak. Målsetningen med møtet var å innhente synspunkter og erfaringer som kunne legges til grunn i det videre arbeidet med å bedre situasjonen for ofre og etterlatte i straffeprosessen.

Som pålagt i mandatet har utvalget vært på studietur til Sverige og Finland for å få et inntrykk av hvordan reglene om fornærmedes partsstilling, fungerer i praksis. Det var viktig at alle i utvalget fikk anledning til å stille spørsmål og til å snakke med «sine» kollegaer. Det var derfor nødvendig og ønskelig at hele utvalget deltok på begge studiebesøkene.

I forbindelse med Det 37. nordiske juristmøte på Island i august 2005, avla også flere av utvalgets medlemmer og sekretæren et besøk på «Barnahus».

Utvalget har mottatt enkelte endringsforslag som høringsinstans, men har ikke funnet det naturlig å uttale seg om disse forslagene. Flere av utvalgsmedlemmene har direkte eller indirekte avgitt høringsuttalelse i forbindelse med sin vanlige arbeidstilknytning.

Kapittel 2

Sammendrag av utvalgets vurderinger og forslag

2.1 Fornærmede i straffeprosessen – et nytt perspektiv

2.1.1 Grunnleggende utgangspunkter

Etter utvalgets oppfatning har den som har vært utsatt for en straffbar handling – fornærmede – betydelige og legitime interesser i straffesaken, både av faktisk og rettslig art. Den som har blitt voldtatt eller utsatt for grov vold har for eksempel en temmelig selvsagt interesse i at gjerningspersonen blir identifisert og stilt til ansvar. Fornærmedes legitime interesser reflekteres imidlertid ikke godt nok i regelverket i dag. Den fornærmede bedømmes først og fremst som et vitne og har få rettigheter i kraft av å være den som er rammet av lovbruddet.

Gjeldende rett bygger på at en straffesak hovedsakelig er et anliggende mellom staten som anklager og tiltalte som anklaget. Den sterke vekten på statens interesse og rolle i straffesakene har historisk sett hatt gode grunner for seg. Innføring av et tilnærmet monopol for staten til å straffe førte i sin tid til den nødvendige avskaffelse av privat rettshåndhevelse. Dette er etter utvalgets oppfatning fortsatt essensielt. Men det tradisjonelle utgangspunkt hvoretter straffesaken bare oppfattes som et «oppgjør» mellom tiltalte og samfunnet, må etter utvalgets syn nå nyanseres. Samfunnsforhold, den rettslige tenkningen og befolkningens forventninger er i høy grad forandret.

Tiden er etter utvalgets oppfatning definitivt inne for å justere kursen innenfor straffeprosessen slik at fornærmedes legitime interesser i saken reflekteres bedre i lovgivningen. Dette forutsetter at rettssamfunnet i noen grad redefinerer fornærmedes interesser.

Erkjennes det at fornærmede har legitime interesser i straffesaken, må det også legges til rette for og godtas at fornærmede ivaretar disse interessene. I et moderne samfunn er den enkeltes rett til innsyn i saker som angår en, til å kunne imøtegå opplysninger fra annet hold og til å gi uttrykk for sitt syn, ansett som grunnleggende forutsetninger for en god og betryggende saksbehandling. Dette gjelder i mange av livets forhold, men særlig i forholdet mellom den enkelte og myndighetene.

Forvaltningsloven, lov om pasientrettigheter, saksbehandlingsreglene i barnevernlovgivningen, psykisk helsevernloven og andre lover er konkrete uttrykk for en slik tankegang. Men først og fremst er slike rettigheter grunnleggende i prosesslovgivningen.

Utvalget har lagt stor vekt på synspunkter fra fornærmede selv, etterlatte og interesseorganisasjoner. Utvalget vil gjerne rette en takk til de mange som har bidratt til å øke utvalgets innsikt ved å dele sine personlige opplevelser knyttet til straffbare handlinger som har rammet dem og den påfølgende etterforskning og rettslige prosess. For noen av utvalgets informanter var dette meget krevende.

Det er dessverre ikke tvil om at en god del fornærmede opplever møtet med rettsvesenet som utilfredsstillende og til dels som en betydelig tilleggslast. Sen saksbehandling, manglende informasjon og opplevelsen av å ikke bli inkludert i en prosess som direkte angår dem, beskrives som de største problemene.

Styrkes ikke fornærmedes rettigheter, kan rettsvesenet komme i utakt med folks rettsoppfatning. Det fører over tid til svekkelse av den tillit rettsvesenet er avhengig av.

Skal tilliten opprettholdes, må fornærmede ha slike grunnleggende rettigheter som rett til å bli informert om utviklingen i saken, innsyn i saksdokumentene, varsel om og rett til å være tilstede i domstolen når saken mot lovbryster skal behandles og rett til å få gi uttrykk for sitt syn og å kunne imøtegå opplysninger (kontradiksjon) både under etterforskning og iretteføring.

Fornærmedes legitime interesse i at saken oppklares og at den skyldige straffes, må ikke forveksles med et ønske om hevn. Utvalgets gjennomgang viser at de fornærmede har interesser i straffesaken av helt andre grunner enn hevn. Hevn er heller ikke noe de fornærmede selv eller deres organisasjoner nevner som motiv for styrkede rettigheter. Anerkjennelse av at fornærmede har berettigede interesser i saken og den styrking av offerets rettigheter som bør følge av dette, angriper ikke det sunne prinsipp at det er statens, og ikke den enkeltes, oppgave å reagere mot lovbrudd og å

sørge for gjenopprettelse av urett. Styrking av fornærmedes rettigheter har intet med hevn å gjøre.

Selv om fornærmede har klare og legitime interesser i saken, og etter utvalgets oppfatning må gis styrkede prosessuelle rettigheter for å ivareta disse, er det like fullt statens straffekrav saken først og fremst gjelder. Om det skal straffes, hva slags straff som idømmes og hvor streng den bør være, bør etter utvalgets syn fortsatt i hovedsak være statens anliggende.

Styrkede rettigheter for fornærmede til innsyn i saken, tilstedeværelse i domstolen og kontradiksjon, vil etter utvalgets syn fremme de fleste prinsipper for en god prosessordning. Det er særlig hensynene til at prosessordningen skal være hurtig og billig som kan tale mot å styrke fornærmedes rettigheter. Lang saksbehandlingstid er et betydelig problem i deler av dagens strafferettsapparat og er i seg selv en stor påkjenning for mange fornærmede og pårørende. Lang saksbehandlingstid kan også hindre god saksopplysning. Det er så viktig å hindre at saksbehandlingstiden øker som følge av utvalgets forslag, at det for utvalget er en absolutt forutsetning at de nødvendige ressurser stilles til rådighet.

En oppvurdering av fornærmedes interesser og rettigheter medfører ikke en tilsvarende nedprioritering av siktedes rettigheter og interesser. Det er ikke noen nødvendig motsetning mellom fornærmede og siktede i et rettighetsperspektiv. Styrking av fornærmedes rett til informasjon, innsyn, tilstedeværelse og kontradiksjon fratar ikke siktede prosessuelle rettigheter, og begrenser ikke siktedes rett til et effektivt forsvar. Siktede vil ha full rett til innsyn og kontradiksjon også overfor opplysninger og anførsler fra fornærmede. Utvalget understreker at det gjennomgående er en forfeilet problemstilling når det argumenteres for at man må finne den rette «balanse» mellom siktede og fornærmede. En slik tankegang forutsetter at siktedes posisjon svekkes hvis fornærmede gis økte rettigheter. Forholdet er imidlertid oftest at fornærmede kan gis rettigheter som siktede allerede har. Det reduserer selvsagt ikke siktedes stilling.

Heller ikke synspunktet om at økte rettigheter til fornærmede gir en urettferdig «to mot en» situasjon har etter utvalgets syn særlig vekt. Tanken om at «to mot en er galt» må antagelig ha sitt utspring i en nokså uklar sammenligning med sportsverden hvor det er viktig at det er like mange på hvert lag for at konkurransen skal bli rettferdig. I en offentlig straffesak er helt andre hensyn dominerende. I straffesaker er formålet å finne frem til det riktige resultat under ivaretagelse av alle retts-

sikkerhetsgarantier. Det er noe ganske annet enn en sportsbegivenhet hvor det interessante er å se hvem som vinner. I en straffesak er det ingen «vinnere».

2.1.2 Hvilke fornærmede bør gis økte rettigheter?

Utvalget foreslår først og fremst en styrking av de fornærmedes prosessuelle rettigheter i saker om alvorlige integritetskrenkelser, det vil særlig si alvorlige voldsforbrytelser og seksuallovbrudd. Begrunnelsen for å skille ut en gruppe av fornærmede med særlige rettigheter, er dels at utfallet av straffesaken har særlig stor betydning for disse ofrene, dels at straffesaken ofte er spesielt belastende siden det dreier seg om krenkelser som kan medføre store fysiske, psykiske og sosiale skadevirkninger.

Utvalget legger opp til at fornærmedes styrkede rettigheter i alvorlige straffesaker gjennomgående skal utøves gjennom advokat. Dette vil gjøre det lettere for ofrene å utøve sine rettigheter og vil være en praktisk fordel for politiet, påtalemyndigheten og domstolene.

2.1.3 Partsstatus?

Et viktig spørsmål i mandatet er om fornærmede generelt bør gis partsstatus i straffeprosessen. Utvalget har nærmet seg dette spørsmålet ved en konkret gjennomgang av fornærmedes behov på de enkelte trinn i saksbehandlingen og deretter vurdert hvilke tiltak som bør gjennomføres. Utvalget har kommet til at fornærmede ikke bør gis en formell partsstilling.

De rettigheter utvalget foreslår innført for fornærmede i alvorlige straffesaker, sammen med utvalgets forståelse av hva som er fornærmedes legitime interesser, styrker likevel fornærmedes rettslige posisjon betydelig. Det er da av mindre praktisk betydning at fornærmede etter utvalgets forslag ikke er «part» i formell forstand. Noen av de rettigheter utvalget foreslår ville heller ikke følge av en partsstatus. Det gjelder for noen av informasjonsrettighetene (blant annet rett til et møte med aktor) og rettigheter etter rettskraftig dom. På andre områder går ikke utvalget inn for å gi de samme rettigheter som en «part» ville hatt. Det viktigste her er antagelig at et samlet utvalg ikke går inn for at fornærmede skal ha rett til å anke over straffutmålingen og at flertallet, alle unntatt Austegard, heller ikke vil gi fornærmede rett til å anke over det strafferettslige skyldspørsmålet.

For å gjøre fornærmede og etterlatte mer synlige i lovverket og for å klargjøre deres rettigheter, foreslår utvalget at en del hovedbestemmelser samles i et nytt kapittel 8 a i straffeprosessloven. Reglene om siktede finnes allerede i et eget kapittel i loven.

2.1.4 Etterlatte

Også etterlatte har etter utvalgets oppfatning klare og legitime interesser i straffesaken som bør gjen speiles og anerkjennes i straffeprosessens regelverk. De etterlatte har for eksempel en selvsagt og legitim interesse i at saken blir oppklart. For mange etterlatte vil det være av stor mental betydning å få klarhet i hendelsesforløpet. Usikkerhet og spekulasjoner om hva avdøde måtte gjennomgå, er for mange en tung tilleggsbelastning. Økt – og bedre – informasjon er et nøkkelpunkt også i forhold til etterlatte. Dette gjelder både i etterforskningsfasen, under sakens behandling i retten og mens domfelte soner. Etterlatte kan også ha et berettiget ønske om å gi forklaring for eksempel om hvilke konsekvenser lovbruddet har hatt for dem og å kunne imøtegå negative anførsler om avdøde.

2.2 Fornærmede i straffeprosessen – nye rettigheter

Utvalget foreslår en rekke endringer for å styrke fornærmedes prosessuelle rettigheter. Forslagene kan stikkordsmessig angis slik:

Før anmeldelse:

- Utvalget mener fornærmede i saker som faller inn under bistandsadvokatordningen bør ha rett til kostnadsfri konsultasjon med advokat for å vurdere om forholdet bør anmeldes, uavhengig av om anmeldelse senere inngis. Etter gjeldende rett dekkes utgiftene til slik konsultasjon bare hvis forholdet anmeldes og fornærmede dermed får krav på bistandsadvokat. Hvis forholdet ikke blir anmeldt, foreslår utvalget at konsultasjonen skal dekkes etter rettshjelploven som fritt rettsråd uten behovsprøving eller egenandel.

På etterforskningsstadiet:

- Utvalget foreslår en rekke nye informasjonsrettigheter på etterforskningsstadiet. Etter utvalgets utkast til «fanebestemmelse» om politiets og påtalemyndighetens informa-

sjonsplikt, skal fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser holdes orientert om sakens utvikling og fremdrift med mindre dette er «utilrådelig». Videre foreslås at de samme fornærmede ved anmeldelse skal gis skriftlig informasjon i form av en folder, med opplysninger blant annet om politiets arbeid og straffesakers gang.

I tillegg til en generell regel om informasjonsplikt, foreslår utvalget at de fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser skal:

- i alminnelighet informeres om at anmeldte er avhørt
- informeres på forhånd dersom det planlegges pressekonferanse el.
- underrettes om at siktede er varetektsfengslet og for hvor lang tid
- varsles om rekonstruksjoner som kan berøre dem.
- Politiets og påtalemyndighetens taushetsplikt foreslås opphevet overfor fornærmede slik at det blir tydeliggjort at denne ikke er til hinder for å gi informasjon til de fornærmede eller deres representanter. Politiet og påtalemyndigheten skal kunne forby at informasjonen gis videre.
- Det foreslås at det oppnevnes en kontaktperson i politiet for fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser.
- Fornærmede bør gis rett til å peke ut en stedfortreder som kan motta informasjon på hans eller hennes vegne.
- Utvalget anbefaler at påtalemyndigheten og politiet etter mønster av ordningen i England utarbeider nye og mer informative standardbrev til fornærmede til bruk blant annet ved underretning om påtaleavgjørelser.
- Det foreslås klargjort at også fornærmede og bistandsadvokaten kan bringe avslag på dokumentinnsyn inn for retten.
- Ved avhør av fornærmede foreslås at politiet rutinemessig skal spørre om den avhørte har opplysninger om vitner og andre bevis som kan bidra til å oppklare saken. Fornærmede skal etter forslaget også oppfordres til å ta kontakt med politiet dersom de har ytterligere opplysninger eller ønsker gjennomført særskilte etterforskingsskritt.
- Den informasjonen som skal gis til fornærmede ved avhør, om adgangen til å få fremmet krav i forbindelse med straffesaken foreslås utdypet. Fornærmede bør gjøres kjent med den nærmere fremgangsmåten for fremme av kravet. Informasjonen som gis bør sikre at et eventuelt krav blir godt forberedt og dokumentert. Fornærme-

de bør også gjøres oppmerksom på at det er et vilkår for å kreve voldsoffererstatning at erstatningskravet er forsøkt tatt med i straffesaken.

- Det foreslås at politiet, på bistandsadvokatens oppfordring, skal gjennomføre et særskilt avhør av fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser for å belyse virkningene av lovbruddet.
- Etter krav fra fornærmede foreslås at retten skal kunne oppnevne sakkyndige for å utrede fornærmedes helseskader dersom dette er nødvendig for å avgjøre krav etter § 3, typisk et erstatningskrav.
- Fornærmede bør i utgangspunktet gis rett til å være til stede under alle rettsmøter, også om de går for lukkede dører. Fornærmede med bistandsadvokat bør også varsles om rettsmøter gjennom advokaten.
- Aldersgrensen for dommeravhør av barn foreslås hevet fra 14 til 16 år. *Flertallet*, alle unntatt lederen og Vignes, foreslår at fristen for å avholde dommeravhøret reduseres til en uke. *Mindretallet* går inn for å opprettholde gjeldende frist på to uker.
- Etter gjeldende rett har siktedes nære slektninger mv. rett til å bli fritatt fra å gi vitneforklaring. Etter gjeldende rett må også barn spørres om de ønsker å forklare seg for eksempel i en sak om vold mellom foreldrene. For å unngå dette foreslås fritaksretten opphevet for barn under 12 år. Er vitnet mellom 12 og 16 år, foreslås at dommeren avgjør om vitnet skal benytte seg av sin rett til å nekte å gi forklaring.
- Fornærmede og andre som får sitt hjem avsperrert i forbindelse med etterforskingen, har etter gjeldende rett anledning til å til å bringe spørsmålet om opprettholdelse av tiltaket inn for retten. Utvalget foreslår at den som rammes skal underrettes om denne muligheten.

Påtalespørsmålet

- Alle fornærmede som har inngitt anmeldelse bør etter utvalgets mening underrettes om påtalemyndighetens avgjørelse, også om saken avgjøres ved forelegg.
- Utvalget foreslår at det i saker om alvorlige integritetskrenkelser innføres en frist på 6 uker fra det var en mistenkt i saken for å ta ut tiltale hvis den fornærmede var under 18 år da lovbruddet skjedde. (Dette er samme frist som allerede gjelder hvor siktede var under 18 år på handlingstiden.)
- Av pedagogiske grunner foreslås det uttrykkelig lovfestet i straffeprosessloven § 59 a at for-

nærmede har klagerett over påtalemyndighetens avgjørelser.

Forberedelse og berømmelse av hovedforhandlingen

- Etter utvalgets forslag gis fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser rett til å foreslå supplerende bevisførsel om straffekravet. Avslår påtalemyndigheten å føre beviset, bør spørsmålet kunne bringes inn for retten.
- Begrensningene i fornærmedes rett til innsyn i dokumentene av hensyn til sakens behandling ved retten foreslås opphevet.
- Fornærmede som har blitt utsatt for en alvorlig integritetskrenkelse foreslås gitt rett til en samtale med aktor før hovedforhandlingen.
- *Flertallet*, alle unntatt Stabell, foreslår innført frister for berømmelse av hovedforhandling i saker om alvorlige integritetskrenkelser mot personer som var under 18 år på handlingstiden. (Fristene er de samme som hvor *siktede* var under 18 år da lovbruddet ble begått.)

Under hovedforhandlingen:

- Rekkefølgen av forklaringene foreslås endret slik at fornærmede forklarer seg før tiltalte. Dette er etter utvalgets oppfatning en pedagogisk fordel og gir fornærmede rett til å være til stede under hele hovedforhandlingen. (Straffeprosessloven § 129 bestemmer at vitner regel ikke bør høre på forhandling i saken før de er avhørt under hovedforhandlingen. Når fornærmede avhøres først, oppstår ingen motstrid mellom rett til tilstedeværelse og prinsippet i straffeprosessloven § 129).
- *Flertallet*, alle unntatt Stabell, foreslår at bistandsadvokaten gis rett til å stille supplerende spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige, også om det ikke fremmes krav om erstatning.
- *Flertallet*, alle unntatt Stabell, går inn for at fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser gis samme adgang som tiltalte til å uttale seg etter forklaringer og skriftlige bevis. *Flertallet* mener videre at fornærmede, på samme måte som tiltalte, bør kunne komme med en sluttbemerkning.
- Fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser bør etter utvalgets oppfatning gis anledning til å gi en sammenhengende forklaring om virkningene av lovbruddet («victim impact statement»).
- Vitnegodtgjørelsesloven foreslås endret slik at fornærmede i saker om alvorlige integritets-

krenkelser gis rett til godtgjørelse for tilstedeværelse under hele hovedforhandlingen.

- Utvalget foreslår utvidet adgangen etter vitnegodtgjørelsesloven til å få dekket omkostninger til ledsager for fornærmede ved hovedforhandlingen
- Muligheten for å gi forklaring ved videooverføring bør etter utvalgets oppfatning utvides, men utvalget fremsetter ikke konkrete forslag om dette. Det skyldes at en slik ordning bør omfatte flere enn fornærmede, og at det er nødvendig med tekniske og praktiske vurderinger utenfor utvalgets mandat og kompetanse.
- Etter utvalgets syn er tiden moden for en ny vurdering av hvordan skyldspørsmålet best kan overprøves i ankeinstansen. Dette reiser imidlertid spørsmål som rekker langt videre enn hensynet til å spare fornærmede for gjentatte forklaringer. Utvalget fremsetter derfor ikke konkrete forslag til endringer.

Rettigheter ved tilståelsesdom

- I saker om alvorlige integritetskrenkelser foreslår utvalget at fornærmede skal:
 - underrettes om begjæringen om pådømmelse som tilståelsessak
 - gis anledning til å klage over siktelsens innhold når saken fremmes som tilståelsessak
 - gis rett til å fremme erstatningskrav med fulle partsrettigheter. (Siktede foreslås i tilfelle gitt krav på forsvarer.)
- Dagens regel om at retten må finne kravet utvilsomt for å kunne pådømme det, foreslås opphevet i saker om alvorlige integritetskrenkelser. (Det vil være både bistandsadvokat og forsvarer i saken.)
- Utvalget foreslår at det skal presiseres i loven og påtaleinstruksen at fornærmedes interesser skal tas i betraktning ved avgjørelsen av om saken bør avgjøres ved tilståelsesdom.

Opplysning om dom

- Utvalget foreslår at retten skal sørge for meddelelse av avsagt dom til fornærmede med bistandsadvokat og til alle fornærmede som har fått avgjort krav etter straffeprosessloven § 3, typisk erstatningskrav.

Rettigheter ved anke og ankebehandling

- Et *mindretall* i utvalget, Austegard, foreslår at fornærmede gis rett til å anke over avgjørelsen

av skyldspørsmålet i saker om alvorlige integritetskrenkelser.

- Utvalget foreslår at påtalemyndigheten pålegges å underrette fornærmede ved bistandsadvokaten og fornærmede med borgerlige krav om anke og ankens innhold.
- Påtalemyndigheten skal etter utvalgets forslag underrette fornærmede i alvorlige integritetskrenkelser om berammelse av hovedforhandling i Høyesterett.

Tiltak etter rettskraftig dom

- Fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser bør etter utvalgets oppfatning underrettes om soningsutsettelse.
- Utvalget foreslår regler som sikrer at fornærmede, dersom det er av betydning for vedkommende, skal varsles ved alle avgjørelser som innebærer at domfelte kan påtreffes utenfor fengselet uten følge. I særlige tilfelle mener utvalget at fornærmede også bør varsles om fremstilling av domfelte med følge.

Gjenopptakelse

- Utvalget foreslår at fornærmede skal varsles om at saken er begjært gjenopptatt dersom gjenopptakelseskommisjonen ikke forkaster begjæringen etter straffeprosessloven § 397 tredje ledd.
- Fornærmede bør gis rett til å uttale seg skriftlig i gjenopptakelsessaken. Retter gjenopptakelsesbegjæringen seg mot fornærmedes troverdighet, bør fornærmede gis rett også til å forklare seg muntlig for kommisjonen.
- Utvalget støtter Justisdepartementets forslag om at kommisjonen gis adgang til å oppnevne bistandsadvokat for fornærmede.
- Besluttet gjenopptakelse, bør fornærmede etter utvalgets oppfatning straks underrettes.

2.3 Nye rettigheter for etterlatte

Utvalget foreslår at pårørende gis styrkede rettigheter, men begrenset til tilfeller der fornærmede er død. Selv om også andre pårørende kan være hardt rammet, mener utvalget at deres tilknytning til straffesaken gjennomgående er for fjern til at de bør gis selvstendige prosessuelle rettigheter. En annen sak er at foreldre til barn som har vært utsatt for straffbare handlinger kan ha prosessuelle rettigheter som verger.

Utvalget har kommet til at gruppen av etterlatte som gis rettigheter bør utvides i forhold til dem som ble gitt rettigheter ved lov 2. juli 2004 nr. 61. Ved denne lovendringen ble det i hovedsak gitt rettigheter til den som hadde foreldreansvaret eller var verge til en person under 18 år som har omkommet som følge av en straffbar handling. Etter utvalgets oppfatning har også andre etterlatte gjennomgående en nær tilknytning til avdøde, og sterke interesser i saken. Utvalget foreslår derfor at rettigheter gis til fornærmedes ektefelle/samboer/registrert partner, myndige barn og foreldre, og at det inntas en definisjon av etterlatte i straffeprosessloven som gir rettigheter til denne gruppen.

Er det flere etterlatte, for eksempel både en ektefelle og myndige barn, er det i noen tilfeller naturlig at de alle gis selvstendige rettigheter. I andre tilfeller kan det være rimelig at rettighetene tilkommer bare én enkelt eller noen av dem. I de sistnevnte tilfellene fremgår dette av utvalgets forslag ved at rettighetene er gitt til «etterlatte i prioritert rekkefølge». Enkelte rettigheter bør etter utvalgets oppfatning bare tilkomme etterlatte som er særlig hardt rammet og har fått oppnevnt bistandsadvokat. Disse etterlatte betegnes i lovforslaget som «etterlatte med særlige rettigheter». Det vises til spesialmerknadene for nærmere forklaring av hvem som omfattes av de ulike gruppene av etterlatte og hvilke grupper som er gitt hvilke rettigheter.

Mange av utvalgets forslag er parallelle for fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser og etterlatte. For oversiktens skyld oppsummeres likevel utvalgets forslag til styrkede rettigheter for etterlatte:

På etterforskningsstadiet:

- Utvalget foreslår en rekke nye informasjonsrettigheter på etterforskningsstadiet. Etter utvalgets utkast til «fanebestemmelse» om politiets og påtalemyndighetens informasjonsplikt, skal etterlatte i prioritert rekkefølge holdes orientert om sakens utvikling og fremdrift med mindre dette er «utilrådelig».

I tillegg til en generell regel om informasjonsplikt, foreslår utvalget at etterlatte i prioritert rekkefølge skal:

- informeres på forhånd dersom det holdes pressekonferanse el.
- underrettes om at siktede er varetektsfengslet og for hvor lang tid
- varsles om rekonstruksjoner som kan berøre dem.

- Politiets og påtalemyndighetens taushetsplikt foreslås opphevet overfor etterlatte slik at det blir klargjort at den ikke er til hinder for å gi informasjon til etterlatte eller deres representanter. Politiet og påtalemyndigheten skal kunne forby at informasjonen gis videre.
- Etterlatte i prioritert rekkefølge bør få oppnevnt en kontaktperson i politiet.
- Etterlatte i prioritert rekkefølge bør gis rett til å peke ut en stedfortreder som kan motta informasjon på deres vegne.
- Etter utvalgets forslag skal også etterlatte ved avhør få informasjon om adgangen til å få fremmet krav i forbindelse med straffesaken. De bør videre gjøres kjent med den nærmere fremgangsmåten for fremme av kravet. Informasjonen som gis bør sikre at et eventuelt krav blir godt forberedt og dokumentert. Etterlatte bør også gjøres oppmerksom på at det er et vilkår for å kreve voldsoffererstatning at erstatningskravet er forsøkt tatt med i straffesaken.
- Ved avhør av etterlatte foreslås at politiet rutinemessig skal spørre om den avhørte har opplysninger om vitner og andre bevis som kan bidra til å oppklare saken. Etterlatte skal etter forslaget også oppfordres til å ta kontakt med politiet dersom de har ytterligere opplysninger eller ønsker gjennomført særskilte etterforskingsskritt.
- Utvalget foreslår at etterlatte i prioritert rekkefølge gis rett til dokumentinnsyn. Nektelse av innsyn bør kunne bringes inn for retten.
- Det foreslås at politiet, på bistandsadvokatens oppfordring, skal gjennomføre et særskilt avhør av etterlatte for å belyse virkningene av lovbruddet.
- Alle etterlatte bør i utgangspunktet gis rett til å være til stede under alle rettsmøter, også om de går for lukkede dører. Etterlatte med bistandsadvokat bør også varsles om rettsmøtet gjennom advokaten.
- Etterlatte som får sitt hjem avsperrert i forbindelse med etterforskningen, har etter gjeldende rett anledning til å bringe spørsmålet om opprettholdelse av tiltaket inn for retten. Utvalget foreslår at de skal underrettes om denne muligheten.

Påtalespørsmålet

- Alle fornærmede som har inngitt anmeldelse bør etter utvalgets mening underrettes om påtalemyndighetens avgjørelse, også om saken avgjøres ved forelegg.

- Utvalget foreslår at straffeprosessloven § 59 a endres slik at det uttrykkelig fremgår at etterlatte i prioritert rekkefølge har rett til å klage over påtalemyndighetens avgjørelser.

Forberedelse og berammelse av hovedforhandlingen

- Etter utvalgets oppfatning bør også etterlatte i prioritert rekkefølge bli orientert om at de kan kreve å gjøre seg kjent tiltalebeslutningen og sakens dokumenter på samme måte som fornærmede.
- Etterlatte i prioritert rekkefølge bør etter utvalgets oppfatning varsles om hovedforhandlingen, selv om de ikke skal vitne eller krever erstatning.
- Etterlatte i prioritert rekkefølge foreslås gitt rett til en samtale med aktor før hovedforhandlingen.

Under hovedforhandlingen:

- Alle etterlatte gis etter utvalgets forslag rett til å være til stede under hele hovedforhandlingen. Dersom hensynet til sakens opplysning tilsier at etterlatte ikke bør overvære forhandlingene før de selv har forklart seg, bør retten kunne bestemme at de skal forklare seg først.
- Et *mindretall*, Austegard, foreslår at bistandsadvokaten gis rett til å stille supplerende spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige, også om det ikke fremmes krav om erstatning. Hun går også inn for at etterlatte med bistandsadvokat gis samme adgang som tiltalte til å be om å få uttale seg etter forklaringer og skriftlige bevis og til å komme med en sluttbemerkning. *Fler-tallet* mener at etterlatte, i motsetning til fornærmede, ikke har så nær tilknytning til saken at de bør gis slike prosessuelle rettigheter.
- Etterlatte med bistandsadvokat bør etter utvalgets oppfatning gis anledning til å gi en sammenhengende forklaring om virkningene av lovbruddet («victim impact statement»).
- Vitnegodtgjørelsesloven foreslås endret slik at etterlatte kan gis godtgjørelse for tilstedeværelse under hele hovedforhandlingen, også om de ikke vitner. Det er dissens i utvalget mht. hvor mange av de etterlatte som bør gis godtgjørelse.

Opplysning om dom

- Utvalget foreslår at retten skal sørge for meddelelse av avsagt dom til etterlatte med bistandsadvokat og til etterlatte som har fått av-

gjort krav etter straffeprosessloven § 3, typisk erstatningskrav.

Rettigheter ved anke og ankebehandling

- Et *mindretall* i utvalget, Austegard, foreslår at etterlatte gis rett til å anke over avgjørelsen av skyldspørsmålet.
- Utvalget foreslår at påtalemyndigheten pålegges å underrette etterlatte ved bistandsadvokaten om anke og ankens innhold.
- Påtalemyndigheten skal etter utvalgets forslag varsle etterlatte i prioritert rekkefølge om berammelse av hovedforhandling i Høyesterett.

Tiltak etter rettskraftig dom

- Etterlatte i prioritert rekkefølge bør etter utvalgets oppfatning underrettes om soningsutsettelse.
- Utvalget foreslår regler som sikrer at dersom det er av betydning, skal etterlatte i prioritert rekkefølge varsles ved alle avgjørelser som innebærer at domfelte kan påtreffes utenfor fengselet uten følge. I særlige tilfelle mener utvalget at etterlatte i prioritert rekkefølge også bør varsles om fremstilling av domfelte med følge.

Gjenopptakelse

- Utvalget foreslår at etterlatte i prioritert rekkefølge skal varsles om at saken er begjært gjenopptatt dersom gjenopptakelseskommisjonen ikke forkaster begjæringen etter straffeprosessloven § 397 tredje ledd.
- Etterlatte i prioritert rekkefølge bør gis rett til å uttale seg skriftlig i gjenopptakelsessaken. Alle etterlatte bør kunne be om å få forklare seg for kommisjonen.

2.4 Styrking av bistandsadvokatordningen

De nye rettigheter som foreslås for fornærmede og etterlatte, og utvalgets utvidede forståelse av hvilke interesser fornærmede har i straffesaken, vil øke bistandsadvokatens oppgaver vesentlig. Det er også grunn til å tro at det vil bli mer attraktivt å påta seg oppdrag som bistandsadvokat om utvalgets forslag gjennomføres.

Det har gjort seg gjeldende atskillig usikkerhet med hensyn til hva oppdraget som bistandsadvokat innebærer. Utvalget gjennomgår bistandsadvokatens oppgaver på de ulike trinn i saksbehandlingen og klargjør advokatens rolle.

Utvalget foreslår at bistandsadvokatordningen utvides til å omfatte en del nye lovbruddskategorier:

- seksuell handling med barn under 16 år, jf. straffeloven § 200 annet ledd (i dag gis bare rett til bistandsadvokat hvis handlingen er begått under særdeles skjerpende omstendigheter, jf. tredje ledd)
- vold i nære relasjoner, jf. straffeloven § 219
- saker om besøksforbud på grunnlag av mulig overtredelse av straffeloven § 219
- menneskehandel, jf. straffeloven § 224
- kjønnslemlestelse, jf. lov 15. desember 1995 nr. 74.

I tillegg foreslås å fjerne kravet om at det også må anses å være behov for advokat i saker der det er grunn til å tro at fornærmede som følge av handlingen får betydelig skade på legeme eller helbred.

For etterlatte foreslås innført en skjønsmessig bestemmelse som gir retten mulighet for å oppnevne bistandsadvokat for etterlatte når særlige forhold tilsier at det er behov for advokat. Det er meningen at terskelen for oppnevning av bistandsadvokat for etterlatte skal være lavere enn etter gjeldende rett.

Et *mindretall*, Austegard, foreslår at det oppnevnes bistandsadvokat for barnet i saker der et barn er omkommet som følge av en straffbar handling og en eller flere av de nærmeste er siktet i saken.

Utvalget har kommet til at det ikke er formålstjenlig å oppnevne norsk bistandsadvokat etter straffeprosessloven for å bistå fornærmede eller etterlatte i straffesaker som behandles av myndighetene i andre land. Etter utvalgets oppfatning vil det i noen tilfeller være behov for bistand fra norsk advokat. Dette bør, som i dag, dekkes etter reglene om fri rettshjelp, og utvalget foreslår ikke endringer i vilkårene for dette.

Mange bistandsadvokater utfører sitt oppdrag på en god og samvittighetsfull måte. Det er like fullt behov for tiltak for å bedre den generelle kvaliteten på bistanden. I tillegg til at utvalgets forslag forhåpentligvis vil gjøre oppdragene som bistandsadvokat mer interessante og dermed trekke til seg dyktige advokater, går utvalget inn for at det innføres en ordning med faste bistandsadvokater ved de enkelte domstoler, lik den man i dag har for forsvarere.

2.5 Endringer i reglene om borgerlige rettskrav

Utvalget har inntrykk av at det varierer hvor viktig ofre for kriminalitet synes det er å få erstatning.

Det ser ut til å være en nokså gjennomgående oppfatning at andre forhold er av større betydning, blant annet at saken oppklares og at den skyldige stilles til ansvar. Mange fornærmede gir også uttrykk for at det viktigste ved å få tilkjent erstatning eller oppreisning ikke er pengene, men stadfestelsen av at de har vært utsatt for urett. På den annen side har flere av utvalgets kilder fremhevet at en del fornærmede lider betydelige økonomiske tap som følge av den straffbare handlingen, som det er viktig å få dekket.

Fornærmedes erstatningskrav blir etter utvalgets oppfatning ikke alltid tilfredsstillende behandlet i straffesaken. Dette skyldes dels regelverket, dels at kravet ikke er godt nok forberedt av påtalemyndigheten eller av bistandsadvokaten.

Regelverket om pådømmelse av erstatningskrav mv. i samband med straffesaken er komplisert og fragmentert. Ideelt sett burde hele regelverket vært gjennomgått. Dette ligger imidlertid utenfor utvalgets mandat.

Etter utvalgets syn er det behov for regler som bedre enn i dag sikrer at fornærmedes erstatningskrav blir fremmet og pådømt under straffesaken. Det bør også etableres bedre rutiner for behandlingen av kravene slik at både fornærmede og tiltalte får ivaretatt sine interesser på en betryggende måte. Utvalget foreslår en rekke regelendringer for å bedre behandlingen av de borgerlige rettskravene, men beholder stort sett strukturen i det gjeldende regelverket.

Utvalget foreslår at det i saker hvor det er oppnevnt bistandsadvokat, skal være bistandsadvokatens oppgave fullt ut å forberede og prosedere erstatningskravet. I slike saker kan fornærmede etter utvalgets forslag ikke lenger be om at påtalemyndigheten fremmer kravet. Dermed vil fornærmede som har bistandsadvokat alltid ha fulle partsrettigheter i forhold til erstatningskravet, jf. straffeprosessloven § 428 annet ledd. En slik ordning vil skape ansvarsklarhet, skjerpe bistandsadvokatene og bidra til en bedre opplysning av erstatningskravene. Ordningen vil også spare politiet og påtalemyndigheten for arbeid.

Utvalget foreslår en del justeringer i reglene om påtalemyndighetens og rettens plikt til å fremme og pådømme fornærmedes erstatningskrav med sikte på å snevre inn adgangen til å nekte kravene fremmet.

Utvalget foreslår regler for å sikre en bedre forberedelse av borgerlige rettskrav for ankeinstansen.

Kapittel 3

Gjeldende rett

3.1 Fornærmedes stilling

3.1.1 Innledning

Kapittel 3 gjennomgår fornærmedes straffeprosessuelle stilling etter gjeldende rett. Begrepet «fornærmedes straffeprosessuelle stilling» brukes for å betegne hvilke rettigheter og plikter fornærmede har i straffeprosessen. Innholdet i fornærmede-begrepet forklares nærmere i punkt 3.1.2.

Fornærmedes rettigheter og plikter kan fremstilles systematisk på ulike måter. En mulighet er å gruppere reglene etter deres innhold. En slik tilnærming er valgt i utredningen «Kontradiksjon og verdighet», der det gjøres et hovedskille mellom regler som gir fornærmede *rettigheter* på den ene siden og regler om *beskyttelse* av fornærmede – «offervern» på den andre siden.¹ Rettighetene deles igjen inn i to grupper – *informasjonsrettigheter* og *initiativ- og tilslutningsrettigheter*.

Informasjonsrettighetene omfatter blant annet rett til underretning om rettsmøter og påtalemyndighetens avgjørelser samt rett til dokumentinnsyn. Initiativrettigheter er rettigheter som gir fornærmede anledning til å kontrollere eller påvirke om et forhold skal forfølges strafferettslig, for eksempel gjennom regler om påtalebegjæring, klagerett over påtalemyndighetens avgjørelser og adgang til å reise privat straffesak. Betegnelsen tilslutningsrettigheter henspiller på fornærmedes rett til å slutte seg til den strafferettslige forfølgningen i visse typer saker etter straffeprosessloven § 404, eventuelt slutte seg til saken gjennom erstatningskrav. I tillegg opererer Robberstad med en gruppe av rettigheter hun kaller *deltakerrettigheter*, som er rettigheter til å påvirke og delta i straffesaken på annet grunnlag enn tilslutning.

En annen måte å gjennomgå regelverket i kronologisk rekkefølge. En slik tilnærming følger straffesakens utvikling fra anmeldelse og etterforsking, gjennom påtaleavgjørelse og eventuell hovedforhandling, til fullbyrdelse av strafferettslig reaksjon og ser på hvilke regler om fornærmede som gjelder de enkelte trinn av saken.

Valget av systematikk er et rent hensiktsmessighetsspørsmål. Begge innfallsvinkler har for- og ulemper. Denne utredningen følger en kronologisk tilnærming, ut fra tanken om at dette gir best oversikt over enkeltreglene og forståelse for hvordan prosessen er organisert. Innenfor hvert trinn i behandlingen av en straffesak er reglene systematisert etter innhold. Hovedtyngden ligger på fremstillinger av fornærmedes *rettigheter*, men for fullstendighetens skyld er også regler om fornærmedes *plikter* og regler til *vern* om fornærmede tatt med. Utvalget følger naturlig nok samme systematikk i forslagskapitlene.

Reglene om bistandsadvokaten og om behandlingen av borgerlige krav i forbindelse med straffesaken er skilt ut som egne punkter, se henholdsvis punkt 3.4 og 3.5, som supplerer fremstillingen av fornærmedes stilling i dette kapitlet.

3.1.2 Fornærmedebegrepet – hvem er fornærmet?

3.1.2.1 Introduksjon

I juridisk terminologi er «den fornærmede» betegnelsen på den som er rammet av en straffbar handling på en bestemt måte. Litt forenklet kan man si at den fornærmede er den som den straffbare handlingen har gått direkte utover, for eksempel eieren av noe som blir stjålet eller den som blir utsatt for vold. Den nære forbindelsen til den straffbare handlingen gjør at fornærmede som regel har interesser i hvordan straffesaken behandles og hvilket utfall den får. Lovgivningen har derfor gitt den fornærmede noen muligheter til å følge, og noen ganger påvirke, straffesakens utvikling. Som fornærmet har man for eksempel rett til innsyn i sakens dokumenter, krav på underretning om påtalemyndighetens avgjørelser og mulighet til å klage over påtaleavgjørelsene. Noen fornærmede har også rett til bistandsadvokat.

I vanlig hverdagsspråk er den som er «fornærmet» støtt over andres oppførsel eller lignende. Årsaken til fornærmelsen er gjerne at den krenkede mener seg utsatt for et brudd på sosiale normer. Dette gjør at det juridiske begrepet kan føles

¹ «Kontradiksjon og verdighet» side 14.

fremmed eller bagatelliserende. Med Robberstads ord; det føles ikke naturlig å «bruke samme betegnelse på den som nesten er slått i hjel, som på den som er blitt utsatt for uhyggelig behandling»². Robberstad viser imidlertid også til at fornærmedebegrepet etymologisk skriver seg fra å «komme for nær», og at det historisk sett har omfattet også dem som utsettes for grove forbrytelser.³ Selv om begrepet kan føles fremmed, ligger det altså ingen bagatellisering av krenkelsen i bruken av det. Begrepet er innarbeidet juridisk terminologi og må forstås ut fra dette.

Det juridiske fornærmedebegrepet kan brukes i en vid og en snever forstand. I begge tilfeller refereres det til skadelidte for en straffbar handling. Forskjellen mellom begrepene er hvor vid krets av skadelidte som er omfattet. Det tradisjonelle fornærmedebegrepet er knyttet til den snevrere kretsen av skadelidte, jf. utdyping i neste punkt.

3.1.2.2 Det tradisjonelle fornærmedebegrepet

Straffeprosessloven inneholder ingen definisjon av fornærmede i snever forstand, selv om begrepet brukes i lovgivningen. Derimot inneholder straffeprosessloven § 3 siste ledd en definisjon av det vide begrepet: «Med uttrykket fornærmede forstås i denne lov også andre skadelidte som nevnt i første ledd», det vil si skadelidte som har krav som kan fremmes mot siktede i forbindelse med straffesaken. Det fremgår følgelig av loven at fornærmede (i snever forstand) er en særlig gruppe av skadelidte (jf. også *andre* skadelidte), men den forteller ikke hva som skiller den fornærmede fra de andre skadelidte. Loven forutsetter altså et snevert fornærmedebegrep, men definerer det ikke.

I forarbeidene til straffeprosessloven omtales innholdet i det tradisjonelle fornærmedebegrepet bare kort under departementets merknader til lovens § 3.⁴ Det slås fast at begrepet ikke omfatter alle skadelidte ved den straffbare handlingen, heller ikke alle som er umiddelbart rammet ved handlingen. Det vises deretter til fremstillingen i Andenæs' straffeprosess.

Innholdet i det tradisjonelle fornærmedebegrepet har først og fremst blitt fastlagt gjennom teori og rettspraksis. I teorien har fornærmede blitt definert som «innehaver av en slik interesse som vedkommende straffebud tar sikte på å beskytte» eller «bæreren av det ved handlingen krenkede retts-

gode».⁵ Denne forståelsen av fornærmedebegrepet har også fått tilslutning i høyesterettspraksis.⁶

Straffelovkommisjonen foreslo i NOU 1992: 23 å lovfeste et fornærmedebegrep (utkastet § 93) med følgende innhold:

«Rett til å kreve påtale som fornærmet har den som er rammet i en interesse straffebudet tar sikte på å beskytte, eller som på annen måte er direkte krenket ved den straffbare handling.»

Den første delen av definisjonen er en videreføring av den tradisjonelle definisjonen, selv om det språklige uttrykket er noe annerledes. Den siste delen av definisjonen («på annen måte er direkte krenket ved den straffbare handling») ville innebære en utvidelse av fornærmedebegrepet i forhold til gjeldende rett. Særlig praktisk betydning kunne dette hatt i trafikksaker siden trafikklovgivningen etter tradisjonell lære anses for å verne offentlige interesser. Definisjonen ble ikke videreført i NOU 2002: 4 med den begrunnelse at reglene om påtalebegjæring som betingelse for offentlig påtale og private straffesaker ikke foreslås videreført.⁷ Definisjonsspørsmålet synes ikke berørt i den påfølgende proposisjonen – Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) Om lov om straff (straffeloven). Den tradisjonelle definisjonen av fornærmedebegrepet står følgelig ved lag.⁸

For å være fornærmet må altså vedkommende være «innehaver av en slik interesse som vedkommende straffebud tar sikte på å beskytte». Dette må avgjøres ved en tolkning av det enkelte straffebud. Noen straffebud anses utelukkende for å verne offentlige interesser. Da har de ingen fornærmet. Dette er for eksempel tilfellet med reglene i vegtrafikkloven og i politivedtekter.⁹ Hvis straffebudet anses for å verne også private interesser, blir spørsmålet hvor grensen trekkes for kretsen av personer som vernes. En klassisk diskusjon er for eksempel om også innehavere av begrensete rettigheter i en eiendel (for eksempel de som har pant i den) skal anses som fornærmet ved tyveri.¹⁰

For utredningens formål er det ikke nødvendig å gå nærmere inn på tolkings- og avgrensningsspørsmål knyttet til hvem som kan anses som for-

² Robberstad 1999 side 193.

³ Se Robberstad 1999 side 193.

⁴ Se Ot.prp. nr. 35 (1978-79) side 100-101.

⁵ Se Robberstad 1999 side 203-204 med videre henvisninger.

⁶ For en nærmere analyse av Høyesteretts praksis, se Robberstad 1999 side 205-207.

⁷ Se NOU 2002: 4 side 181-182.

⁸ Kretsen av personer som er gitt innflytelse på påtalespørsmålet er likevel utvidet til å omfatte også andre som har lidt skade ved den straffbare handlingen. Se mer nedenfor i punkt 3.1.4 om påtalebegjæring.

⁹ Jf. Andenæs 2000 I side 106.

¹⁰ Se for eksempel Andenæs 2000 I side 102-103.

nærmet etter de forskjellige straffebudene. Det er tilstrekkelig med en generell forståelse av begrepet. Et godt utgangspunkt for en slik forståelse er hvem som i vanlig språkbruk blir oppfattet som «offeret» for en straffbar handling. Den fornærmede er den som har blitt voldtatt, slått, frastjålet lommeboken osv. Utvalgets forslag knytter seg hovedsakelig til fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser. I slike saker er spørsmålet gjennomgående ikke vanskelig.

3.1.2.3 *Fornærmede i vid forstand*

Det vide fornærmedebegrepet er som nevnt foran forankret i straffeprosessloven § 3 siste ledd som sier at når uttrykket fornærmede brukes i loven, omfatter det også andre skadelidte som kan fremme krav etter bestemmelsens første ledd.

En straffbar handling kan ha konsekvenser for flere enn dem som regnes som fornærmet i snever forstand. For eksempel kan en arbeidsgiver lide tap dersom en arbeidstaker utsettes for en straffbar handling. Fordi det tradisjonelle fornærmedebegrepet forutsetter at straffebudet verner private interesser, kan det også være slik at den personen som den straffbare handlingen direkte har gått ut over, for eksempel den som blir påkjørt i en trafikkulykke, ikke anses som fornærmet i snever forstand. Disse persongruppene vil oppfanges av begrepet «andre skadelidte» som brukes i straffeprosessloven § 3.

Etter straffeprosessloven § 3 første ledd kan rettskrav som fornærmede eller andre skadelidte har mot siktede fremmes i forbindelse med straffesaken¹¹ så fremt rettskravet springer ut av samme handling som saken gjelder. Typisk vil dette være krav på erstatning og oppreisning som følge av en straffbar handling, men også andre typer krav kan fremmes, for eksempel krav om skilsmisse i en sak om mishandling.¹²

På samme vilkår kan det fremmes krav mot enkelte andre enn siktede, for eksempel mot siktedes foreldre (straffeprosessloven § 3 første ledd nr. 1) eller mot forsikringsselskap hvor siktede har ansvarsforsikring og skadelidte kan gjøre gjeldende krav direkte mot selskapet (straffeprosessloven § 3 første ledd nr. 3). Forsikringsselskap

eller andre som har betalt erstatning, trygd eller pensjon i anledning av skaden kan også fremme sitt regresskrav mot siktede i forbindelse med straffesaken (straffeprosessloven § 3 første ledd nr. 4). De nærmere vilkårene for fremme av kravet og reglene om behandlingsmåten for kravet, er fremstilt i punkt 3.5.

Det sentrale i denne sammenheng er at skadelidte som kan fremme krav som nevnt ovenfor i forbindelse med straffesaken, som hovedregel vil omfattes av lovens fornærmedebegrep, jf. straffeprosessloven § 3 siste ledd. Det betyr at der loven gir rettigheter til den fornærmede, gjelder dette også slike skadelidte som kan fremme krav etter straffeprosessloven § 3 første ledd. I forarbeidene er det presisert at dette gjelder der reglene har betydning for muligheten til å fremme kravene i forbindelse med straffesaken.¹³ Denne begrensningen har nokså liten praktisk betydning.

Gruppen av skadelidte som kan fremme krav etter straffeprosessloven § 3 første ledd er dels direkte skadelidte, det vil si dem som handlingen direkte har rammet, dels indirekte skadelidte som for eksempel arbeidsgivere og forsikringsselskaper. Juridiske personer kan altså også være skadelidte i straffeprosessuell sammenheng. Loven skiller ikke mellom disse gruppene av skadelidte, men i praksis vil deres behov kunne være forskjellig.

3.1.2.4 *Betydningen av å være fornærmet i snever eller vid forstand*

Den praktiske betydningen av om noen er fornærmet i snever eller vid forstand er forholdsvis liten. Lovens regler om den fornærmede gjelder stort sett for alle grupper av fornærmede, jf. straffeprosessloven § 3 siste ledd. Noen regler er likevel begrenset til å gjelde bare enkelte nærmere definerte grupper av fornærmede. Dette er for eksempel tilfellet med straffeprosessloven kapittel 9 a om fornærmedes rett til advokat.

En viktig forskjell er også at de fornærmede i snever forstand har krav på rettigheter uavhengig av om de fremmer krav som nevnt i straffeprosessloven § 3 første ledd. Slike fornærmede har blitt rammet av den straffbare handlingen på en slik måte at de innrømmes en særlig interesse i straffesaken, uavhengig av om det samtidig fremsettes et borgerlig rettskrav. Andre skadelidte faller bare innunder lovens begrep dersom de fremmer et slikt krav.

¹¹ Eller saker som nevnt i straffeprosessloven § 2: sak om overføring til tvungent psykisk helsevern eller tvungen omsorg, offentlig sak om inndragning, herunder spørsmål om tredjepersons rettigheter i formuesgoder som saken gjelder, sak hvor ærekrenkelse påstås erklært død og maktesløs eller sak om tap av retten til å føre motorvogn mv. for en bestemt tid eller for alltid eller sak om tap av retten til å drive persontransport mot vederlag (kjøreseddel).

¹² Jf. Bjerke/Keiserud 2001 I side 30.

¹³ Se Ot.prp. nr. 53 (1983-84). Straffeprosessloven § 3 siste ledd ble vedtatt ved straffeprosesslovens ikraftsettelseslov 14. juni 1985 nr. 71.

Etter gjeldende straffelov har skillet mellom hvem som er fornærmet i snever og vid forstand også betydning for reglene om påtalebegjæring og private straffesaker. Det er som hovedregel bare den som er fornærmet i snever forstand som kan begjære påtale etter straffeloven § 78.¹⁴ (Reglene om påtalebegjæring er gjennomgått i punkt 3.1.4.) Det er også bare den som er fornærmet i snever forstand som kan reise privat straffesak. Se mer om private straffesaker i punkt 3.1.15.

3.1.2.5 Flere fornærmede

Det kan tenkes at det er flere fornærmede i en sak, enten direkte fornærmede (fornærmede i snever forstand) eller en direkte fornærmet og en eller flere skadelidte som fremmer krav etter straffeprosessloven § 3, eventuelt bare flere skadelidte med borgerlige krav. Hovedregelen er at de enkelte fornærmede i slike tilfeller kan utøve sine rettigheter uavhengige av hverandre.¹⁵

3.1.2.6 Begrepsbruken i utredningen

Utvalget følger straffeprosesslovens begrepsbruk i fremstillingen av gjeldende rett. Med mindre noe annet fremgår av sammenhengen vil omtalen av fornærmede også omfatte andre skadelidte, forutsatt at de fremmer krav etter straffeprosessloven § 3. Dersom for eksempel fornærmedes etterlatte fremmer krav etter straffeprosessloven § 3, vil de omfattes av lovens fornærmedebegrep og fremstillingen her av *fornærmedes* stilling.

3.1.3 Fornærmedes aktørstatus

3.1.3.1 I straffesaken

Straffesaken anses tradisjonelt som et anliggende mellom staten som anklager og tiltalte som anklaget. Det er staten og tiltalte som er sakens parter. Fornærmede har i utgangspunktet bare status som et vitne, som en kilde til kunnskap om den straffbare handlingen. Prosesslovgivningen innrømmer likevel fornærmede visse særlige interesser i saken utover det vanlige vitnets, og har tilkjent den

fornærmede enkelte rettigheter utover dem som tilkommer vanlige vitner. Disse rettighetene gjennomgås i punkt 3.1.4 flg.

Straffeprosessloven åpner dessuten for at den fornærmede i snever forstand kan oppnå partsstatus gjennom privat straffesak eller tilslutning til den offentlige straffesak etter reglene i straffeprosessloven kapittel 28. Det gis en oversikt over disse reglene i punkt 3.1.15.

3.1.3.2 Ved fremme av borgerlige rettskrav

Den fornærmede, herunder andre skadelidte, har som tidligere nevnt, adgang til å fremme krav i forbindelse med den offentlige straffesaken. I forhold til slike krav er fornærmede alltid å betrakte som part ettersom kravet tilhører den fornærmede.

De fornærmede kan velge å fremme kravet selv eller å be påtalemyndigheten fremme kravet på sine vegne. I begge tilfeller bør fornærmede oppfattes som part i forhold til kravet i den forstand at kravet tilkommer fornærmede. Det er opp til fornærmede å begjære kravet fremmet, og fornærmede kan også trekke det tilbake. Det kan diskuteres hvordan grensene for partsbegrepet bør trekkes – om man for eksempel skal basere seg på et formelt eller materielt begrep.¹⁶ Det formelle partsbegrepet lar det være avgjørende om loven bruker betegnelsen part. Etter det materielle partsbegrepet er man part i saken hvis ens rettigheter eller plikter avgjøres der. Utvalget nøyer seg med å vise til at det er fornærmedes krav som avgjøres uansett hvem som formelt fremmer kravet under sakens behandling. Derimot vil fornærmede bare oppnå full prosessuell partsstilling dersom vedkommende fremmer kravet selv.

Fornærmede som fremmer kravet selv oppnår samme status som saksøkeren i en privat straffesak. Det vil blant annet si rett til å være til stede, rett til å føre egne bevis og rett til å stille spørsmål til vitner. Disse rettighetene gjelder riktig nok bare i forhold til erstatningskravet, men i praksis vil momenter som er relevante for det erstatningsrettslige ansvarsspørsmålet og for utmålingen av erstatningen, også være relevante for det strafferettslige skyldsspørsmålet og for straffutmålingen.

Reglene om behandlingen av borgerlige rettskrav, herunder reglene om fornærmedes partsstilling og rettigheter, fremstilles nærmere i punkt 3.5.

¹⁴ Unntak gjelder ved inngrep i formuesgoder der påtale også kan kreves av forsikringsselskaper eller andre som i henhold til tidligere inngått avtale har erstattet eller har plikt til å erstatte skaden (straffeloven § 78 fjerde ledd). Det samme gjelder for staten hvis den etter begjæring av fornærmede helt eller delvis har erstattet eller påtatt seg å erstatte skade som er voldt ved den straffbare handlingen.

¹⁵ Se Hov 1999 II side 267-268.

¹⁶ Se Robberstad 1999 side 323-326.

3.1.4 Reglene om påtalebegjæring

Hovedregelen er at straffbare handlinger er undergitt offentlig påtale, jf. straffeloven § 77. Dette betyr at det er det offentlige som forfølger straffbare handlinger. Bestemmelsen må ses i sammenheng med straffeprosessloven § 63 om at domstolene bare trer i virksomhet etter begjæring av en påtaleberettiget og at deres virksomhet opphører om begjæringen blir tatt tilbake. Til sammen gir straffeloven § 77 og straffeprosessloven § 63 uttrykk for at en straffesak er avhengig av at påtalemyndigheten har truffet en beslutning om å forfølge forholdet og at påtalemyndighetens beslutningsmyndighet er suveren. For eksempel har påtalemyndigheten vanligvis rett til å forfølge en straffbar handling uavhengig av om den fornærmede ønsker det.

I visse tilfeller krever loven likevel en påtalebegjæring fra fornærmede (i snever forstand). I disse tilfellene er fornærmede gitt mulighet til å forhindre eller påvirke at straffeforfølgning iverksettes. Det skal ikke iverksettes etterforskning dersom påtalebegjæring mangler, jf. straffeprosessloven § 229, og påbegynt forfølgning skal stanses dersom begjæringen trekkes tilbake, jf. straffeprosessloven § 72. Påtalebegjæring er i slike tilfeller en *prosessforutsetning*. Kommer saken til domstolen uten nødvendig påtalebegjæring, skal den avvises.

Den fornærmede står fritt til å trekke tilbake begjæringen, men hvis påtalebegjæringen trekkes tilbake, kan den ikke fremsettes på ny, jf. straffeloven § 82 tredje ledd.

Etter tiltale er tatt ut, kan påtalebegjæringen ikke lenger trekkes tilbake. På dette stadiet vil fornærmedes standpunkt dermed ikke lenger ha rettslig betydning.

Reglene om påtalebegjæring fra fornærmede er opphevet i den nye straffeloven.¹⁷ Til erstatning for dagens regler om påtale, er det vedtatt en ny § 62 a i straffeprosessloven om at den offentlige påtalemyndighet skal påtale straffbare handlinger når ikke annet er bestemt ved lov, men at påtale kan unnlates for overtredelser av straffebud med en strafferamme på to år eller lavere hvis ikke allmenne hensyn tilsier påtale. I vurderingen av om allmenne hensyn foreligger, skal det blant annet legges vekt på om den fornærmede eller en annen som har lidt skade ved overtredelsen ønsker påtale. Den nye regelen innebærer på den ene siden en begrensning av fornærmedes innflytelse på påtalespørsmålet ettersom begjæring ikke len-

ger i noen tilfeller er en betingelse for straffeforfølgning. På den annen side har fornærmede fått innflytelse på påtalespørsmålet i alle typer saker der strafferammen er på to år eller lavere. Den nye bestemmelsen i straffeprosessloven § 62 a innebærer også at andre skadelidte enn bare den fornærmede i snever forstand får innflytelse på påtalespørsmålet.

3.1.5 Fornærmedes rettigheter og plikter på anmeldelses- og etterforskningsstadiet

3.1.5.1 Ingen anmeldelsesplikt

Det gjelder ingen generell plikt til å anmelde straffbare forhold. Det kreves heller ingen spesiell tilknytning til et straffbart forhold for å kunne anmelde. Fornærmede står ikke i noen særstilling når det gjelder rett eller plikt til å anmelde og kan derfor fritt velge om forholdet skal anmeldes eller ikke. Falsk anmeldelse er straffbart etter straffeloven § 168 for fornærmede som for alle andre. At en anmeldelse anses som falsk betyr at den er bevisst usann.¹⁸ At en anmeldelse blir henlagt eller at tiltalte blir frifunnet, innebærer ikke i seg selv at anmeldelsen anses for å være falsk.¹⁹

3.1.5.2 Forklaringsplikt og vitneansvar

Fornærmedes forklaringsplikt følger de samme reglene som for andre vitner.

Fornærmede har, som andre vitner, ingen plikt til å avgi forklaring til politiet, jf. straffeprosessloven § 230. Som andre vitner har fornærmede derimot plikt til å forklare seg for *retten*, jf. straffeprosessloven § 108. Påtalemyndigheten kan begjære rettslige avhør til bruk for etterforskningen, jf. straffeprosessloven § 237, og fornærmede vil da som hovedregel ha plikt til å forklare seg.

Straffeprosessloven §§ 117-125 inneholder regler om fritak for vitneplikt og fritak for å svare på bestemte spørsmål. Mest praktisk for fornærmedes vedkommende er trolig reglene i straffeprosessloven §§ 122 og 123.

Straffeprosessloven § 122 fritar for vitneplikt personer som står i en nær relasjon med den som er siktet i saken. Kretsen av nærstående består av ektefeller, eventuelt fraskilte, samt personer som

¹⁸ Se Bratholm/Matningsdal 1995 side 338 jf. side 372.

¹⁹ Forholdet til straffebestemmelsene om ærekrenkelse er et annet spørsmål. For anmeldelser av alvorlige seksuallovbrudd (straffeloven §§ 192-197, § 200 tredje ledd eller § 205), er forholdet til de strafferettslige og erstatningsrettslige reglene om ærekrenkelse regulert i straffeloven § 208. Etter straffeloven § 208 kan den som fremsetter en slik anmeldelse ikke straffes med mindre det var grovt uaktsomt å legge til grunn at opplysningene var sanne.

¹⁷ Lov 20. mai 2005 nr. 28. Ikke i kraft.

lever eller har levd sammen i ekteskapslignende forhold, slektninger i rett opp- eller nedstigende linje, søsken og like nær besvogrede. Som besvogret anses også den besvogredes ektefelle. Er for eksempel fornærmede gift med siktede, er hun eller han fritatt for vitneplikt.

Etter straffeprosessloven § 123 første ledd første punktum jf. § 122, kan fornærmede nekte å svare på spørsmål når svaret vil kunne utsette vedkommende selv eller noen det står i nært forhold til for straff eller tap av borgerlig aktelse. Kretsen er avgrenset på samme måte som straffeprosessloven § 122 første og annet ledd. Forskjellen mellom § 122 og § 123 er at den som kan utsettes for straff eller tap av borgerlige aktelse kan være en annen enn den som er siktet i saken. Retten *kan* dessuten frita fornærmede for å svare på spørsmål som berører dets forlovede, fosterforeldre, fosterbarn eller fostersøsken på samme måte som nevnt i første ledd, jf. straffeprosessloven § 123 annet ledd.

Retten kan i tillegg etter straffeprosessloven § 123 første ledd annet punktum frita fornærmede fra å svare på spørsmål ved fare for vesentlig velferdstap av annen art enn straff eller tap av borgerlig aktelse når det ved en vurdering også av sakens art, forklaringens betydning for sakens opplysning og forholdene ellers, vil være urimelig å pålegge fornærmede å forklare seg.

Fornærmede som er fritatt for vitneplikt etter § 122 første eller annet ledd skal gjøres oppmerksom på sin rett før de blir avhørt, jf. straffeprosessloven § 235 første ledd og påtaleinstruksen § 8-5 tredje ledd.

Hvor forholdene gir grunn til det, bør fornærmede gjøres kjent med fritaksreglene i straffeprosessloven § 121²⁰, § 122 tredje ledd og §§ 123-125 også før avhør av politiet, jf. straffeprosessloven § 235 annet ledd og påtaleinstruksen § 8-5 fjerde ledd.

Forklaring både for politiet og retten avgis under sannhetsplikt. Falsk forklaring kan straffes etter straffeloven §§ 163 og 166. Fornærmede skal gjøres kjent med straffansvaret før forklaringen avgis, jf. straffeprosessloven § 234 jf. § 128 og påtaleinstruksen § 8-5 siste ledd.

Om mindreårige fornærmedes forklaringsplikt og hvem som skal informeres om muligheten for fritak der det er aktuelt og bestemme om forklaring i slike tilfeller skal gis, se punkt 3.2.4.

3.1.5.3 Avhør av fornærmede – regler om fremgangsmåte

Fornærmede avhøres i utgangspunktet etter reglene om avhør av vitner. Her fremstilles bare de reglene som gir fornærmede rettigheter eller beskyttelse, eventuelt pålegger plikter, som ordinære vitner ikke har. Reglene er primært praktiske for fornærmede i snever forstand og andre direkte skadelidte som er fysiske personer. Reglenes innhold og begrunnelse tilsier neppe at de også skal gjelde for mer indirekte skadelidte som for eksempel arbeidsgivere eller forsikringsselskaper, eller der fornærmede er en juridisk person, for eksempel et selskap.

Med mindre særlige grunner taler mot det, har fornærmede rett til å ha med en person som vedkommende har tillit til ved avhøret, jf. påtaleinstruksen § 8-10 fjerde ledd. Politiet kan nekte fornærmede å ha til stede en person som selv er vitne i saken.

Spørsmål om fornærmedes tidligere seksuelle atferd skal ikke stilles med mindre det er av vesentlig betydning for saken, jf. påtaleinstruksen § 8-6 syvende ledd. Eventuelle spørsmål må stilles på en så hensynsfull måte som mulig.

Enkelte grupper av fornærmede er særlig sårbare. Dette gjelder for eksempel unge fornærmede og fornærmede som er psykisk utviklingshemmet. For disse gruppene av fornærmede gjelder det visse særlige regler i tilknytning til avhør.

Når fornærmede er under 16 år, bør barnets foreldre eller en foresatt gis anledning til å være til stede under avhøret, dersom ikke vedkommende selv er anmeldt i saken eller andre grunner taler mot det jf. straffeprosessloven § 128 annet ledd og påtaleinstruksen § 8-9 første ledd. Dersom den mistenkte i saken er en av barnets foreldre eller foresatte, bør det sørges for at det oppnevnes en setteverge som kan bistå barnet i avhøret, jf. påtaleinstruksen § 8-9 første ledd tredje punktum.

Avhøret skal skje på en særlig hensynsfull måte, og etter omstendighetene bør avhøret finne sted i barnets hjemmemiljø, jf. påtaleinstruksen § 8-9 fjerde ledd. I sedelighetssaker sier påtaleinstruksen § 8-9 fjerde ledd tredje og fjerde punktum at avhøret så vidt mulig bør foretas av en kvinne, eventuelt i nærvær av en kvinne.

Vitner, herunder fornærmede, under 14 år i sedelighetssaker, skal fortrinnsvis avhøres etter reglene om dommeravhør og observasjon i straffeprosessloven § 239, jf. straffeprosessloven § 234. Samme fremgangsmåte kan brukes ved avhør av et vitne med psykisk utviklingshemming eller tilsvarende funksjonssvikt.

²⁰ Unntaket i § 121 er nok mer praktisk for andre vitner enn fornærmede. Etter straffeprosessloven § 121 kan retten frita et vitne for å svare på spørsmål om noe som er blitt betrodd det under sjelesorg, sosialt hjelpearbeid, rettshjelp i medhold av domstolloven § 218 annet ledd eller lignende virksomhet.

Etter straffeprosessloven § 239 annet ledd kan dommeravhør også benyttes i saker om andre straffbare forhold enn sedelighetssaker dersom hensynet til vitnet tilsier det. I forarbeidene nevnes for eksempel saker om ærekrenkelser og saker som berører familieforhold på en måte som er opprørende for barnet.²¹

Dommeravhør innebærer at dommeren mottar forklaring utenfor rettsmøte. Dommeren skal som hovedregel tilkalle en særlig skikket person til å bistå ved avhøret eller til å foreta avhøret under dommerens kontroll. Avhøret tas opp ved video, og dette videoopptaket vil normalt tre i stedet for direkte forklaring for retten under hovedforhandlingen.

Dommeren kan også beslutte at det skal foretas observasjon av barnet i stedet for eller forut for dommeravhør, jf. straffeprosessloven § 239 tredje ledd med videre henvisninger til straffeprosessloven §§ 152, 153 og 159. Slik observasjon består i lek og samtaler med barnet med sikte på å få frem en forklaring. Bakgrunnen for bestemmelsen er i følge forarbeidene at dommeravhør kan være utilstrekkelig for å få frem forklaring fra små barn.²²

Om barns forklaringsplikt og hvem som skal opplyses om og vurdere om forklaring skal gis der fritak er mulig, se punkt 3.2.4.

Bestemmelsene i straffeprosessloven § 239 utfylles av forskrift om dommeravhør og observasjon av 2. oktober 1998 nr. 925 (dommeravhørsforskriften). Forskriften gir nærmere regler om hvor og hvordan avhøret skal gjennomføres. Disse reglene gjennomgås ikke her.

Reglene om dommeravhør og observasjon har blitt evaluert av en arbeidsgruppe som ble oppnevnt av Justisdepartementet og Domstolsadministrasjonen 7. april 2003. Arbeidsgruppen ble ledet av tingrettsdommer Inger Myhr og hadde ellers følgende sammensetning: statsadvokat Randi Gabrielsen, spesialmedarbeider ved Oslo politidistrikt Øyvind Andreassen, forsker/psykolog Annika Melinder og advokat Tore Pettersen.

Gruppen leverte sin rapport 5. mai 2004.²³ I rapporten stilles det blant annet spørsmål om nødvendigheten av dommerens medvirkning til avhøret. Gruppen anbefaler at dette spørsmålet utredes videre. Gruppen konkluderer også med at observasjonsordningen som ble innført i 1998 ikke har

vært en suksess og mener ordningen bør oppheves.

Rapporten ble sendt på høring med frist 15. februar 2005 og er under oppfølging i departementet.²⁴

3.1.5.4 Første gangs avhør – informasjonsrettigheter

Ved første gangs avhør av fornærmede – som gjerne skjer i forbindelse med anmeldelse – skal politiet gi en relativt omfattende orientering om fornærmedes rettigheter. Avgrensningen av hvem som har krav på slik informasjon, må bero på informasjonspliktens innhold. For eksempel har politiet bare plikt til å informere om bistandsadvokat til de fornærmede som kan ha krav på advokatbistand. Som i det foregående punktet, er de fleste reglene av en slik karakter at de bare er relevante for fornærmede i snever forstand og andre direkte skadelidte når disse er fysiske personer.

Informasjon om rett til å ha med støtteperson

Før avhøret tar til skal fornærmede informeres om sin rett til å ha med en støtteperson, jf. påtaleinstruksen § 8-10 siste ledd.

Rett til bistandsadvokat

Etter straffeprosessloven § 107 a siste ledd, jf. påtaleinstruksen § 8-8 skal fornærmede som har krav på bistandsadvokat gjøres kjent med denne retten ved anmeldelsen av forholdet. Fornærmede skal også gjøres kjent med at retten på begjæring kan oppnevne bistandsadvokat dersom det er grunn til å tro at hun eller han kan få betydelig skade på legeme eller helbred som følge av handlingen, jf. påtaleinstruksen § 8-8 første ledd tredje punktum.

Videre skal fornærmede gjøres kjent med reglene om godtgjørelse til advokaten, jf. straffeprosessloven § 107 b og opplyses om at de kan vente med å avgi forklaring før advokaten er til stede, jf. påtaleinstruksen § 8-8 første ledd siste punktum.

Fornærmede skal spørres om hun eller han ønsker oppnevnt en bestemt advokat, jf. påtaleinstruksen § 8-8 tredje ledd. Dersom det ønskes en advokat utenfor rettskretsen, skal det opplyses om at fornærmede selv kan måtte dekke merkostnadene ved dette.

²¹ Se Innstilling om rettergangsmåten i straffesaker avgitt juni 1969, side 275.

²² Jf. Ot.prp. nr. 19 (1996-97) side 3-5.

²³ Dommeravhør og observasjon av barn. Evaluering fra arbeidsgruppe. Trykket i departementets rapportserie for 2004.

²⁴ Det er nedsatt en prosjektgruppe som skal følge opp rapporten og foreslå konkrete tiltak til oppfølging av rapporten, herunder vurdere behovet for regelendringer, eventuelt legge frem forslag til slike endringer.

Hvis det er fare for opphold i etterforskingen, kan politiet etter straffeprosessloven § 107 b annet ledd tilkalle advokat for fornærmede. Denne advokaten får i så fall samme stilling som en oppnevnt bistandsadvokat.

Det skal fremgå av avhørsrapporten at den foreskrevne informasjonen er gitt, jf. påtaleinstruksen § 8-8 siste ledd.

Informasjon om fri rettshjelp i saker om mishandling fra nærstående

Etter påtaleinstruksen § 8-8 fjerde ledd skal fornærmede som antas å komme inn under ordningen med fri rettshjelp i kvinnemishandlingssaker gjøres kjent med denne ordningen. Tidligere var dette et særskilt rettshjelpiltak med hjemmel i rettshjelploven § 6. Etter lovendring 15. april 2005 nr. 17, i kraft 1. januar 2006, er det rettshjelploven § 11 første ledd nr. 6 som regulerer disse tilfellene. Etter denne bestemmelsen har den som har vært utsatt for mishandling fra nærstående rett til fritt rettsråd i forbindelse med straffesak mot gjerningspersonen. Påtaleinstruksen er ikke blitt tilpasset endringene i rettshjelploven. Utvalget legger likevel til grunn at alle som omfattes av rettshjelploven § 11 første ledd nr. 6 vil bli informert om muligheten for fri rettshjelp.

Påtalebegjæring

Etter straffeprosessloven § 236, jf. påtaleinstruksen § 8-7 første ledd skal fornærmede i første avhør spørres om påtale begjæres. Dersom fornærmede er umyndig, bør også vergen spørres, jf. påtaleinstruksen § 8-7 fjerde ledd. Hvis begjæring er *nødvendig* for offentlig påtale, skal vergen i de tilfeller som er nevnt i straffeloven § 78 spørres om han eller hun begjærer påtale.

Reglene om påtalebegjæring fra fornærmede er som nevnt ikke videreført i den nye straffeloven²⁵, men denne loven er ikke trådt i kraft.

Borgerlige rettskrav

Etter straffeprosessloven § 236 jf. påtaleinstruksen § 8-7 annet ledd skal fornærmede i første avhør gjøres kjent med adgangen til å fremme erstatningskrav (og andre borgerlige rettskrav) i forbindelse med straffesaken og spørres om de vil fremme slike krav i saken. I så fall skal de videre spørres om de ønsker at påtalemyndigheten skal fremme kravet for dem.

Hvis fornærmede er umyndig, skal vergen etter omstendighetene spørres om det gjøres gjeldende borgerlige rettskrav på vegne av fornærmede, jf. påtaleinstruksen § 8-7 siste ledd i.f.

Rett til voldsoffererstatning

Dersom fornærmede er blitt skadet ved en straffbar voldshandling, skal politiet ved første avhør gjøre fornærmede kjent med adgangen til å kreve erstatning fra staten, jf. påtaleinstruksen § 8-7 tredje ledd.

3.1.5.5 Rett til bistandsadvokat

Enkelte grupper av fornærmede har krav på bistandsadvokat. Dette gjelder i saker om overtredelse av straffeloven §§ 192-197 og 199, § 200 tredje ledd, (§ 222 annet ledd)²⁶, § 342 første ledd bokstav b, jf. § 33 og § 342 første ledd bokstav c, jf. straffeprosessloven § 222 a. De oppregnede bestemmelsene gjelder de mest alvorlige formene for seksuelle overgrep, samt brudd på besøksforbud og kontaktforbud. I andre saker kan retten oppnevne bistandsadvokat dersom det er grunn til å tro at fornærmede som følge av handlingen får betydelig skade på legeme eller helbred og det er behov for advokat.

Retten til bistandsadvokat gjelder bare den som er fornærmet i snever forstand, ikke andre skadelidte.

Bistandsadvokatens oppgave er å ivareta fornærmedes interesser i forbindelse med etterforskning og hovedforhandling i saken, jf. straffeprosessloven § 107 c første ledd første punktum. Advokaten skal også gi fornærmede slik annen hjelp og støtte som er naturlig og rimelig i forbindelse med saken, jf. straffeprosessloven § 107 c første ledd annet punktum.

Reglene om bistandsadvokaten gjennomgås nærmere i punkt 3.4.

3.1.5.6 Rett til dokumentinnsyn

Etter straffeprosessloven § 242 har fornærmede på begjæring, rett til å gjøre seg kjent med sakens dokumenter dersom det kan skje uten skade eller fare for etterforskingens øyemed eller for tredjemann. Innsynsretten er også begrenset når det gjelder opplysninger fra kommunikasjonskontroll og i saker med anonym vitneførsel. Innsyn kan heller ikke kreves i dokumenter som bør holdes hemmelige av hensyn til rikets sikkerhet eller forholdet til en fremmed stat.

²⁵ Lov 20. mai 2005 nr. 28. Ikke i kraft.

²⁶ Henvisningen til straffeloven § 222 annet ledd falt utilsiktet ut av lovens oppregning da straffeprosessloven § 107 a ble endret ved lov 20. mai 2005 nr. 28. I Ot.prp. nr. 50 (2005-2006) er henvisningen foreslått tatt inn igjen.

Retten til dokumentinnsyn gjelder for alle grupper av fornærmede, det vil si fornærmede i snever forstand og andre skadelidte som kan fremme krav etter straffeprosessloven § 3, hva enten de er direkte eller indirekte skadelidte, fysiske eller juridiske personer.

Fornærmedes innsynsrett er på dette stadiet den samme som mistenktes. (Men den offentlige forsvarerens innsynsrett kan gå noe lenger enn fornærmedes og mistenktes.) Fornærmede har imidlertid ikke adgang til å bringe avgjørelse som nekter innsyn inn for retten, slik mistenkte har, jf. straffeprosessloven § 242 tredje ledd.

Fornærmede har rett til kopi av dokumentene i den grad det er nødvendig for å ivareta vedkommandes interesser under sakens gang og det for øvrig anses ubetenkelig, jf. påtaleinstruksen § 16-4.

3.1.5.7 Rett til underretning om varetektsfengsling

Påtaleinstruksen § 9-6 pålegger påtalemyndigheten å informere fornærmede i visse typer saker om siktede er varetektsfengslet og hvor lenge fengslingen gjelder for. I samme typer saker skal fornærmede underrettes så snart som mulig når siktede løslates eller fengslingen forlenges. Informasjonsplikten gjelder i alle saker om utuktig omgang eller handling, for eksempel voldtekt, seksuell omgang med mindreårige og incest. Dessuten gjelder den i saker om forbrytelse mot liv, legeme eller helbred, det vil si drap og vold, der som siktede er eller har vært i en nær relasjon med fornærmede, se påtaleinstruksen § 9-6 for mer detaljert oppstilling av hvilke relasjoner som omfattes.

Hensynet bak regelen og dens avgrensning tilsier at det bare er den fornærmede i snever forstand som har krav på underretning etter påtaleinstruksen § 9-6.

3.1.6 Påtaleavgjørelse

3.1.6.1 Underretning om påtalemyndighetens avgjørelser

Fornærmede har rett til underretning om påtalemyndighetens avgjørelse av påtalespørsmålet. Med påtalespørsmålet menes påtalemyndighetens avgjørelse av om det skal skje straffeforfølgning og hvordan saken skal behandles videre, for eksempel om saken henlegges eller om det tas ut tiltale.

Innstilling av straffeforfølgningen

En fornærmet som har anmeldt saken skal gis skriftlig melding når en forfølgning blir innstilt, jf.

straffeprosessloven § 73 annet ledd og påtaleinstruksen § 17-2. Dette må antas å gjelde både fornærmede i snever forstand og andre skadelidte, jf. straffeprosessloven § 3, forutsatt at de har anmeldt forholdet. I underretningen skal det opplyses om adgangen til å klage etter straffeprosessloven § 59 a og hvilken fremgangsmåte som skal følges ved klage. Det skal normalt også gis opplysning om adgangen til å reise privat straffesak.

Det skal dokumenteres at det er sendt underretning. Det skal nedtegnes skriftlig når, av hvem, på hvilken måte og til hvem underretning er sendt, jf. påtaleinstruksen § 17-3. Nedtegnelsen skal dateres og underskrives, og kopi av underretningen skal legges ved saken.

Midlertidig innstilling av saken

Etter straffeprosessloven § 250 og § 251 annet ledd kan påtalemyndigheten når det er grunn til å ta ut tiltale, likevel beslutte at en sak skal stilles foreløpig i bero på grunn av særlige omstendigheter – siktede kan ikke dømmes fordi hans oppholdssted ikke er kjent eller siktede oppholder seg i utlandet (straffeprosessloven § 250) eller siktede er i en situasjon som nevnt i straffeloven § 44 (siktede er for eksempel bevisstløs eller psykotisk) og det antas at hindringen er av forbigående art (straffeprosessloven § 251 annet ledd).

Etter påtaleinstruksen § 17-4 annet punktum skal det gis underretning til fornærmede i samsvar med § 17-2 første ledd. Derimot er det ikke praktisk med klagerett over slike avgjørelser, ettersom påtalemyndigheten ikke har herredømme over de omstendighetene som avgjørelsene bygger på.

Reglene om dokumentasjon av underretning i påtaleinstruksen § 17-3 kommer tilsvarende til anvendelse for beslutninger om midlertidig innstilling av saken, jf. påtaleinstruksen § 17-4 siste punktum.

Tiltalebeslutning

Fornærmede har krav på underretning om at det er tatt ut tiltale og sin rett til å gjøre seg kjent med tiltalebeslutningen, jf. straffeprosessloven § 264 a og påtaleinstruksen § 25-8. Fornærmede skal videre gjøres kjent med sin rett til dokumentinnsyn etter straffeprosessloven § 264 a annet ledd. Disse rettighetene må gjelde for alle grupper av fornærmede.

Påtaleunntatelse

Fornærmede som har inngitt anmeldelse, har krav på skriftlig underretning om påtaleunntatelse etter

straffeprosessloven §§ 69 og 70, jf. påtaleinstruksen §§ 18-5 og 18-6. Fornærmede skal også opplyses om klageadgangen og fremgangsmåten for fremsettelse av klage. Påtaleunntatelse etter straffeprosessloven § 69 kan gjøres betinget, for eksempel av at siktede betaler erstatning til fornærmede. I så fall skal det opplyses om dette i underretningen til fornærmede. Andre vilkår skal det opplyses om ved behov.

Rettighetene må gjelde alle grupper av fornærmede, det vil si også andre skadelidte og også juridiske personer, forutsatt at fornærmede har anmeldt forholdet.

Dokumentasjonsreglene i påtaleinstruksen § 17-3 jf. ovenfor, gjelder tilsvarende for underretninger etter påtaleinstruksen §§ 18-5 og 18-6, jf. § 18-7.

Forelegg

Påtalemyndigheten kan beslutte at en sak skal avgjøres ved forelegg, som er en forenklet måte å ilegge bot eller inndragning på. I stedet for at saken må for domstolen, kan siktede velge å vedta påtalemyndighetens forslag til bot eller inndragningskrav. Et forelegg kan også omfatte bestemmelse om at siktede skal betale pengekrav som går inn under straffeprosessloven § 3 til den berettigede. I disse tilfellene skal den kravsberechtigede (altså fornærmede i vid forstand, jf. straffeprosessloven § 3) ha melding om et vedtatt forelegg, jf. påtaleinstruksen § 20-7. Det skal også opplyses om adgangen til å reise egen sivil sak om eventuelle restkrav som ikke er tatt med i forelegget.

Nektelse av å fremme borgerlige rettskrav

Den fornærmede og andre direkte skadelidte kan be om at påtalemyndigheten fremmer vedkommendes erstatningskrav i forbindelse med straffesaken, jf. straffeprosessloven § 427.

Påtalemyndigheten plikter å ta med krav mot siktede fra den umiddelbart skadelidende, så fremt kravet ikke er åpenbart ugrunnet eller dersom det ville være til uforholdsmessig ulempe for behandlingen av straffesaken om kravet ble fremmet i forbindelse med denne. Med «den umiddelbart skadelidende» avgrenses det mot forsikringsselskaper, arbeidsgivere og andre som har lidt mer indirekte skade ved den straffbare handlingen. Dette gjelder selv om de etter definisjonen i straffeloven § 78 fjerde og femte ledd er fornærmet.²⁷ På den annen side dekker begrepet «den umiddelbart

skadelidende» trolig også enkelte skadelidte som ikke omfattes av definisjonen av fornærmede, som for eksempel trafikkskadde.²⁸

For at påtalemyndigheten skal være forpliktet til å ta med kravet på de vilkår som er nevnt ovenfor, er det også en betingelse at kravet er rettet mot siktede eller mot siktetes foreldre. Reglene om behandlingen av borgerlige rettskrav er mer utførlig omtalt i punkt 3.5. Her skal det bare nevnes at dersom påtalemyndigheten nekter å fremme kravet, skal vedkommende straks underrettes om dette, jf. straffeprosessloven § 427 og påtaleinstruksen § 17-6.

3.1.6.2 Klage over påtalemyndighetens avgjørelser

Straffeprosessloven § 59 a lovfester en klagerett over visse av påtalemyndighetens avgjørelser. En slik klagerett fulgte tidligere av praksis. Klageretten innebærer en rett til ny prøving av høyere påtalemyndighet. *Riksadvokatens* vedtak kan imidlertid ikke påklages, jf. straffeprosessloven § 59 a første ledd siste punktum. Heller ikke klageinstansens vedtak i klagesaken kan påklages, jf. straffeprosessloven § 59 a fjerde ledd. Avgjørelser truffet av Spesialenheten for politisaker kan påklages til riksadvokaten, jf. påtaleinstruksen § 34-8.

Klageretten gjelder for alle som kan sies å ha «rettslig klageinteresse». Dette må klart omfatte fornærmede i vid forstand, det vil si også andre skadelidte i den grad vedtaket har betydning for fremme av det borgerlige rettskravet.

Fornærmede har klagerett over vedtak om henleggelse, påtaleunntatelse, utferdigelse av forelegg og utferdigelse av tiltalebeslutning. Lovens oppregning omfatter også vedtak etter straffeprosessloven § 459 om soningsutsettelse. Det er imidlertid uenighet i teorien om hvorvidt fornærmedes klagerett også er ment å omfatte disse vedtakene.²⁹ Spørsmålet er ikke avklart i forarbeidene. I riksadvokatens rundskriv nr. 2/96 er det lagt til grunn at fornærmedes klagerett ikke omfatter slike vedtak. Klage over slike vedtak er uansett lite praktisk siden fornærmede ikke blir informert om dem.

Begrepet henleggelse omfatter også beslutning om ikke å iverksette etterforskning.³⁰

Klageretten gjelder dessuten henleggingsgrunnlaget.³¹ Fornærmede kan for eksempel

²⁷ Se Ot.prp. nr. 35 (1978-79) side 236.

²⁸ I forarbeidene uttales det om dette at en «begrensning av regelen til å gjelde bare krav fra 'fornærmede' i rettslig forstand, ville gi en vilkårlig avgrensning,» se Ot.prp. nr. 35 (1978-79) side 236.

²⁹ Se Bjerke/Keiserud 2001 I side 227 og Hov 1999 II side 163.

³⁰ Jf. Ot.prp. nr. 53 (1995-96) side 8.

klage over at saken er henlagt fordi intet straffbart forhold anses bevist og mene at saken heller burde vært henlagt på grunn av bevisets stilling. Henleggesgrunnen «intet straffbart forhold anses bevist» innebærer at påtalemyndigheten mener at bevisene med særlig styrke taler imot at det er begått et straffbart forhold. Er saken derimot henlagt etter «bevisets stilling» er det intet sagt om bevisenes styrke, jf. riksadvokatens rundskriv nr. 3/1988.

Klage over utferdigelse av tiltalebeslutningen kan typisk gå ut på at fornærmede mener det burde vært tatt ut tiltale etter et annet straffebud enn det tiltalen lyder på (for eksempel straffeloven § 239 i stedet for vegtrafikkloven § 3) eller at det ønskes endringer i beskrivelsen av det straffbare forholdet.

I praksis gjelder klager fra fornærmede først og fremst at saken er henlagt.

Påtalemyndighetens oppfyllelse av reglene om underretning som ble gjennomgått i det foregående punktet, er en forutsetning for at klageretten skal være reell. Fristen for å klage er tre uker fra det tidspunktet underretning om vedtaket kom frem til klageren, jf. straffeprosessloven § 59 a tredje ledd første punktum. For den som ikke har mottatt underretning, løper fristen fra det tidspunktet vedkommende på annen måte har fått eller burde skaffet seg kjennskap til vedtaket.

For vedtak om å unnlate påtale eller om å frafalle en påbegynt forfølgning, skal klagefristen for andre enn den som vedtaket retter seg mot likevel senest løpe ut når det er gått tre måneder fra det tidspunkt vedtaket ble truffet, jf. straffeprosessloven § 59 a tredje ledd siste punktum. Dette innebærer at det gjelder en absolutt frist på tre måneder for fornærmede.³²

Etter riksadvokatens rundskriv nr. 4/2002 bør også enkelte andre påtaleavgjørelser kunne påklages. Viktigst for fornærmede er klagerett over enkelte av statsadvokatens beslutninger om anvendelse og opphør av særreaksjoner etter straffeloven §§ 39 flg., beslutning om ikke å begjære gjenopptakelse til skade for siktede, jf. straffeprosessloven § 393 første ledd og underordnet instans vedtak om å avvise en fremsatt klage.

De lov- og instruksfestede reglene er ikke uttømmende. I riksadvokatens rundskriv nr. 4/2002 uttales det at det også kan tenkes andre tilfeller hvor det utenfor anvendelsesområdet for

straffeprosessloven § 59 a er grunn til å ta klager under behandling i kraft av det alminnelige overordningsforhold.

Det er fast praksis for at den umiddelbart skadelidende kan klage over en beslutning om å ikke ta med et borgerlig rettskrav.³³

Derimot er det sikker rett at begjæring om pådømmelse etter straffeprosessloven § 248 (tilståelsessaker) ikke kan påklages. Det samme gjelder vedtak om iverksetting av etterforskning og vedtak om bruk av rettsmidler.³⁴

Overordnet påtalemyndighet har dessuten en generell kompetanse til å omgjøre underordnet påtalemyndighets avgjørelser om å påbegynne eller frafalle en påbegynt straffeforfølgning, jf. straffeprosessloven § 75. Det samme gjelder avgjørelser om å unnlate påtale. Slik omgjøring kan skje på grunnlag av en henvendelse fra fornærmede, men også av andre årsaker. Fornærmede har ikke krav på å få en slik henvendelse behandlet.

3.1.6.3 Samtykkekompetanse til overføring av saker til konfliktrådsbehandling

Når straffeskyld anses bevist, kan påtalemyndigheten beslutte å overføre en sak til behandling i konfliktrådet dersom den egner seg for det, jf. straffeprosessloven § 71 a. Både fornærmede og siktede må samtykke til slik behandling. Fornærmede har på denne måten rådighet over hvorvidt konfliktrådsbehandling skal finne sted eller ikke. Dersom fornærmede ikke samtykker, må påtalemyndigheten avgjøre saken på annen måte, for eksempel ved påtaleunntatelse, forelegg eller tiltale.

Straffeprosessloven § 71 a gjelder fornærmede i vid forstand, jf. straffeprosessloven § 3.³⁵ Løsningen er naturlig i saker der det ikke er noen fornærmet i snever forstand. Departementet uttalte at situasjonen kunne «være en annen i de tilfelle der en person er fornærmet, mens (også) en annen har et erstatningskrav mot siktede som følge av handlingen. I mange tilfelle kan det da synes lite naturlig å gi den skadelidte status som part ved konfliktrådet ved siden av fornærmede.»³⁶ Departementet mente likevel at det ikke var noen grunn til å forby oversendelse til konfliktrådet i slike tilfelle.

Dersom det er flere fornærmede (i snever forstand) i en sak, må alle samtykke for at saken skal

³¹ Jf. Ot.prp. nr. 53 (1995-96) side 8.

³² Motsatt Robberstad 1999 side 227. Robberstad argumenterer for at fornærmede omfattes av «den som vedtaket retter seg mot», og dermed faller utenfor de absolutte fristreglene.

³³ Se Bjerke/Keiserud 2001 I side 225 med henvisning til Asbjørn Strandbakken: Klage over påtalevedtak i Jussens Venner 1997 side 127-167.

³⁴ Se Bjerke/Keiserud 2001 I side 225.

³⁵ Se også Ot.prp. nr. 56 (1989-90) side 16 og side 59. Se Bjerke/Keiserud 2001 I side 328.

³⁶ Ot.prp. nr. 56 (1989-90) side 16.

kunne overføres til konfliktrådet.³⁷ Derimot mente departementet at en fjernere tilknyttet skadelidt ikke skal kunne hindre konfliktrådsbehandling dersom den fornærmede i snever forstand samtykker til slik behandling.³⁸ I slike saker vil imidlertid konfliktrådsbehandling kunne være lite praktisk gjennomførbart.

Konfliktrådsbehandling kan også være aktuelt der fornærmede er en juridisk person.³⁹

3.1.7 Forberedelse til hovedforhandling

3.1.7.1 Dokumentinnsyn når det er tatt ut tiltale

Når det er tatt ut tiltale, har alle grupper av fornærmede rett til å gjøre seg kjent med tiltalebeslutningen, jf. straffeprosessloven § 264 a første ledd. Fornærmede kan også kreve å gjøre seg kjent med andre dokumenter i saken så fremt det kan skje uten fare for skade eller sakens behandling ved retten eller for en tredjeperson, jf. straffeprosessloven § 264 a annet ledd. Innsyn skal ikke gis hvis det er fare for at det kan svekke bevisverdien av fornærmedes forklaring under hovedforhandlingen.⁴⁰ Innsyn kan heller ikke kreves i dokumenter som bør holdes hemmelig av hensyn til rikets sikkerhet eller forhold til fremmed stat.

Dersom fornærmede selv fremmer sitt erstatningskrav i forbindelse med straffesaken, blir innsynsretten utvidet. Begrensningene i innsynsretten gjelder ikke så langt dokumentene er av betydning for avgjørelsen av fornærmedes krav.⁴¹

Retten til dokumentinnsyn skal utøves ved at fornærmede gis anledning til å lese dokumentene i politiets eller forsvarerens nærvær, eventuelt kan dokumentene leses opp for fornærmede, jf. påtaleinstruksen § 25-9 første punktum. Fornærmede kan få kopi av sakens dokumenter i den grad det er nødvendig for å kunne ivareta sine interesser i saken og det for øvrig anses ubetenkelig.

I de saker hvor det er oppnevnt bistandsadvokat, skal advokaten så vidt mulig få tilsendt sakens dokumenter, jf. straffeprosessloven § 264 a tredje ledd. I saker der fornærmede har advokat, vil fornærmedes innsynsrett derfor også kunne utøves gjennom bistandsadvokatens tilgang på dokumentene. Advokaten må imidlertid ikke uten

samtykke fra påtalemyndigheten gi fornærmede kopi av egen eller andres forklaring i saken, jf. påtaleinstruksen § 25-7.

3.1.7.2 Innkalling til hovedforhandling

Fornærmede varsles og innkalles til hovedforhandlingen etter reglene som gjelder for vitner i straffeprosessloven § 110. Dette innebærer at fornærmede innkalles ved forkynnelse av stevning, jf. straffeprosessloven § 110. Stevningen angir saken og formålet med innkallingen, rettsstedet og møtetiden. Den skal også kort opplyse om reglene for vitnegodtgjørelse og om ansvaret ved å utebli.

Etter straffeprosessloven § 110 første ledd siste punktum bør vitnet så vidt mulig få minst tre dagers varsel.

Dersom fornærmede er under 18 år, skal de foresatte i alminnelighet underrettes ved gjenpart, jf. straffeprosessloven § 114 tredje ledd. I så fall plikter de foresatte å sørge for at vitnet så vidt mulig får anledning til å møte, og de må straks gi beskjed dersom det ikke kan skje, jf. straffeprosessloven § 114 fjerde ledd.

Dersom fornærmede er under 14 år, forkynnes stevningen for fornærmedes foresatte, som i så fall er ansvarlig for at barnet møter, jf. straffeprosessloven § 110 annet ledd. I sedelighetssaker der fornærmede er under 14 år, skal avspilling av dommeravhør normalt tre i stedet for personlig avhør av fornærmede, jf. straffeprosessloven § 298. Samme fremgangsmåte kan benyttes der fornærmede er psykisk utviklingshemmet eller har en tilsvarende funksjonssvikt.

Dersom fornærmede fremmer krav i saken etter straffeprosessloven § 428, innkalles vedkommende som part etter reglene i straffeprosessloven § 428 jf. § 404 med videre henvisninger.

3.1.7.3 Forberedelse av bevisoppgave, innkalling av vitner mv.

Fornærmede som selv fremmer erstatningskrav etter straffeprosessloven § 428 har partsstilling i forhold til erstatningskravet. Dette innebærer blant annet at fornærmede har adgang til å føre egne bevis under hovedforhandlingen. Fornærmede kan også be retten om å oppnevne sakkynndige. Dersom fornærmede ønsker å føre egne vitner eller sakkyndige, må hun eller han be retten om å innkalle disse til hovedforhandlingen, jf. straffeprosessloven § 417 jf. § 404.

³⁷ Se Ot.prp. nr. 56 (1989-90) side 18.

³⁸ Se Ot.prp. nr. 56 (1989-90) side 17.

³⁹ Jf. Ot.prp. nr. 56 (1989-90) side 17.

⁴⁰ Se Ot.prp. nr. 33 (1993-94) side 52 og Bjerke/Keiserud 2001 II side 958.

⁴¹ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 958 og Robberstad 2003 side 221.

3.1.8 Fornærmedes stilling under hovedforhandling og domsavsigelse

3.1.8.1 Rett til å være til stede

Fornærmedes anledning til å være til stede under hovedforhandlingen bedømmes stort sett etter reglene for vitner og for offentligheten. Som sagt tidligere er fornærmede som selv fremmer erstatningskrav etter straffeprosessloven § 428 part i saken for kravets vedkommende. De har da som parter rett til å være til stede under hele forhandlingen.

Fornærmede skal som hovedregel ikke være til stede under hovedforhandlingen før vedkommende har gitt forklaring, jf. straffeprosessloven § 129. Hensynet bak regelen er at vitner ikke skal kunne tilpasse sin forklaring til det andre forklarer før dem. Formålet med regelen er således å styrke sakens opplysning. Etter egen forklaring har fornærmede normalt anledning til å være til stede under den videre behandlingen av saken. Fornærmede vil i praksis ofte være første vitne. Det fornærmede er avskåret fra å overvære er derfor gjennomgående aktors innledningsforedrag og tiltaltes forklaring.

Hovedregelen er at rettsmøter er offentlige, jf. domstolloven § 124 første ledd. Fornærmede kan derfor, som alle andre, følge saken etter egen forklaring. Domstolloven §§ 125 og 126 inneholder unntak fra hovedregelen om offentlige rettsmøter og angir omstendigheter som medfører eller kan medføre at dørene lukkes i den enkelte sak. Både hensynet til fornærmede og til tiltalte er blant de omstendigheter som kan begrunne lukkede dører.

Etter domstolloven § 127 kan retten i saker med lukkede dører likevel gi adgang til tilstedeværelse for andre enn dem som har med saken å gjøre hvis særlige grunner taler for det. I dette ligger en forutsetning om at de som *har* med saken å gjøre alltid skal ha anledning til å være til stede selv om dørene lukkes. Loven definerer ikke hvem som skal anses å ha med saken å gjøre. Robberstad mener at loven hviler på en forutsetning om at fornærmede er inkludert i gruppen som anses å ha med saken å gjøre og som dermed alltid vil ha rett til å være til stede.⁴²

I tillegg til reglene i domstolloven er det enkelte regler i straffeprosessloven som bestemmer at visse typer vitneforklaringer i utgangspunktet skal meddeles retten og partene i møte for stengte dører og under pålegg om taushetsplikt. Ettersom fornærmede ikke er omfattet av straffeprosesslovens partsbegrep, innebærer disse

reglene at fornærmede ikke har rett til å være til stede under slike forklaringer. Det er imidlertid ikke noe til hinder for at den som har krav på hemmelighold, altså den som regelen er satt til å beskytte, kan samtykke i at fornærmede får være til stede.

Reglene faller i to hovedgrupper. I den første gruppen finnes regler om at retten ikke kan motta visse typer forklaringer uten samtykke fra den som har krav på hemmelighold. Eksempler er vitneforklaring om noe som må holdes hemmelig av hensyn til rikets sikkerhet eller forhold til fremmed stat (straffeprosessloven § 117), forklaring av prester i statskirken eller i andre registrerte trosamfunn, advokater, forsvarere i straffesaker, meklingsmenn i ekteskapssaker, leger, psykologer, apotekere, jordmødre eller sykepleiere om noe som er betrodd dem i deres stilling (straffeprosessloven § 119) og forklaringer om innholdet av forhandlinger eller forklaringer som en domstol med hjemmel i lov har pålagt de tilstedeværende taushet om (straffeprosessloven § 120). I disse tilfellene skal forklaringen, hvis tillatelsen eller samtykket ikke bestemmer noe annet, bare meddeles retten og partene i møte for stengte dører og under pålegg om taushetsplikt.

En annen gruppe av regler gir retten en skjønnsmessig mulighet til å frita vitner for å svare på enkelte spørsmål. Eksempler er straffeprosessloven § 121 som gir retten mulighet til å frita et vitne for å svare på spørsmål om noe som er blitt betrodd det under sjelesorg, sosialt hjelpearbeid, rettshjelp i medhold av domstolloven § 218 annet ledd eller lignende virksomhet. Dersom vitnet ikke blir fritatt for å svare på slike spørsmål, kan det kreve at forklaringen bare skal meddeles retten og partene i møte for stengte dører og under pålegg om taushetsplikt, jf. straffeprosessloven § 121 annet punktum.

I en mellomstilling kommer reglene i straffeprosessloven §§ 124 og 125 der retten etter en avveining kan pålegge et vitne å forklare seg, selv om det i utgangspunktet har rett til å unnlate å svare på bestemte spørsmål. I så fall kan retten bestemme at forklaringen bare skal meddeles den selv og partene i møte for stengte dører og under pålegg om taushetsplikt.

Hvis fornærmede fremmer eget erstatningskrav etter straffeprosessloven § 428 vil vedkommende være part hva gjelder erstatningskravet. Et særskilt spørsmål oppstår i forhold til de nettopp nevnte reglene i straffeprosessloven om utvisning av ikke-parter under enkelte vitneforklaringer. Spørsmålet synes ikke berørt i teorien, men det må

⁴² Se Robberstad 1999 side 263 flg.

være nokså klart at fornærmede i disse tilfellene anses som part i forhold til de nevnte reglene.⁴³

3.1.8.2 Møte- og forklaringsplikt

Fornærmede har møte- og forklaringsplikt for retten etter de samme regler som gjelder for vitner generelt, jf. straffeprosessloven § 108.

Etter straffeprosessloven § 109 kan retten frita et vitne fra å møte dersom det har lang reisevei og fremmøte vil medføre uforholdsmessig ulemper eller kostnader sammenlignet med vitnets betydning for sakens opplysning. Unntaket er lite praktisk for fornærmede som normalt vil være et sentralt vitne.

Straffeprosessloven §§ 117-125 regulerer unntak fra forklaringsplikten og rett til å unnlate å svare på bestemte spørsmål, eventuelt adgang for retten til å frita for forklaring eller til å svare på bestemte spørsmål. De viktigste reglene for fornærmede er gjennomgått ovenfor i punkt 3.1.5.2.

I litteraturen har Lilly Bølviken drøftet hvorvidt det for mindreårige i tillegg til de vanlige fritaksreglene, kan gjøres unntak fra forklaringsplikten på grunnlag av nødrett. Hun synes å konkludere med at dette må være mulig i tilfeller der det er fare for betydelige skadevirkninger hvis avhør foretas.⁴⁴ Sannsynligheten for at skade skal inntre må være av en viss størrelse, og skademuligheten må avveies i forhold til nødvendigheten av at barnet avhøres.⁴⁵ Bølviken antar at det bare unntaksvis vil være spørsmål om fritakelse fra forklaringsplikt på slikt nødrettslig grunnlag.

Om utøvelsen av mindreårige fornærmedes fritaksrett, se punkt 3.2.4.

3.1.8.3 Rett til godtgjørelse

Fornærmede som møter for retten har rett til godtgjørelse etter lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse mv. Godtgjørelsen beregnes etter regulativet for reiser innenlands for statens regninger. Fornærmede kan også få tilkjent dekning for utlegg og tapt arbeidsfortjeneste i den utstrekning det finnes rimelig dersom økonomisk tap legitimeres.

3.1.8.4 Beskyttelsesregler

Som nevnt i punkt 3.1.1 er det en del regler som verner eller skjermer fornærmede, dels mot

fysiske farer, dels mot den følelsesmessige og psykiske belastningen straffesaken kan medføre. Det kan være unaturlig å karakterisere disse reglene som direkte *rettigheter* for fornærmede. Ikke desto mindre kan de være av stor betydning for fornærmede i enkelte saker.

Adgangen til å vise ut personer når fornærmede forklarer seg

Tiltalte har i utgangspunktet både rett og plikt til å være til stede under hele hovedforhandlingen. Retten har likevel mulighet til å vise ut tiltalte eller andre personer under fornærmedes og andre vitners forklaring dersom det er grunn til å frykte at en uforbeholden tilståelse ellers ikke vil bli gitt, jf. straffeprosessloven § 284 første ledd første punktum jf. fjerde punktum. Regelen er begrunnet i hensynet til sakens opplysning og kan for eksempel være anvendelig der fornærmede eller vitner har vært utsatt for trusler eller press fra tiltalte eller andre.

Retten kan også beslutte at tiltalte eller andre personer skal forlate salen under forklaringen til et anonymt vitne, jf. straffeprosessloven § 284 første ledd tredje punktum jf. fjerde punktum.

Ved avhør av fornærmede kan retten også beslutte at tiltalte eller andre personer skal forlate salen dersom særlige grunner gjør at hensynet til fornærmede tilsier det, jf. straffeprosessloven § 284 første ledd femte punktum.

Hvorvidt tiltalte skal forlate salen, beror på en skjønnsmessig helhetsvurdering. Hensynet til fornærmede må veies mot hensynet til tiltalte. Viktige vurderingsmomenter er fornærmedes tilknytning til gjerningspersonen, fornærmedes alder, overgrepets art og fornærmedes psykiske situasjon.⁴⁶ Om terskelen for utvisning sier forarbeidene at det må kreves mer enn at fornærmede føler ubehag ved siktedes tilstedeværelse.⁴⁷

Det vil ofte være mulig å finne praktiske løsninger som ivaretar både hensynet til fornærmede og tiltaltes rett til tilstedeværelse. Straffeprosessloven § 284 første ledd siste punktum slår fast at retten i stedet for å pålegge tiltalte eller andre å forlate rettssalen, kan beslutte at det settes i verk tiltak slik at vedkommende ikke kan iakttå vitnet. Det vesentlige for fornærmede er ofte å slippe å se tiltalte under forklaringen, og en slik løsning vil derfor som regel kunne imøtekomme fornærmedes behov. Praktisk kan det organiseres slik at tiltalte

⁴³ Se for øvrig de tilsvarende reglene i tvistemålsloven §§ 204 flg. for sivile saker.

⁴⁴ Se Bølviken 1966 side 199-200.

⁴⁵ Se Bølviken 1966 side 199-200.

⁴⁶ Jf. Bjerke/Keiserud 2001 II side 890.

⁴⁷ Se Ot.prp. nr. 33 (1993-94) side 51.

sitter i et tilstøtende rom, men med full adgang til å høre det som sies eller at tiltalte sitter bak i salen.

For den fornærmede kan det være av stor betydning å få avklart spørsmålet om tiltalte eller andre personer skal være tilstede under forklaringen så tidlig som mulig. Straffeprosessloven § 272 første ledd bokstav f gir retten anledning til å avgjøre dette spørsmålet under saksforberedende møte. Avgjørelsen er imidlertid ikke bindende ved hovedforhandlingen med mindre spørsmålet er avgjort i høyere instans etter kjæremål, jf. straffeprosessloven § 272 siste ledd. Normalt vil ikke spørsmålet bli tatt opp på nytt under hovedforhandlingen dersom avgjørelsen ikke ble påkjært under forberedelsen.⁴⁸

Adgangen til å lukke dørene

Etter domstolloven § 125 kan retten beslutte at saken skal behandles for lukkede dører blant annet når «hensynet til privatlivets fred eller ærbarhet krever det». I praksis vil retten her ofte legge stor vekt på fornærmedes ønsker i saker av personlig karakter.⁴⁹ Om saken helt eller delvis skal føres for lukkede dører og eventuelt med referatforbud kan avgjøres før hovedforhandlingen i saksforberedende møte, jf. straffeprosessloven § 272 første ledd bokstav g. Det som er sagt ovenfor om hvorvidt spørsmålet kan tas opp på nytt ved hovedforhandling gjelder tilsvarende for denne typen avgjørelser.

Skjerming av adresse, anonym vitneførsel og vitnebeskyttelse

Vitner skal som hovedregel opplyse om navn, fødselsdato, stilling og bopel, jf. straffeprosessloven § 130 første ledd. Dersom det er fare for at vitnet eller noen av vitnets nærmeste kan bli utsatt for en forbrytelse som krenker livet, helsen eller friheten, eller for vesentlig velferdstap av annen art, kan rettens leder beslutte at opplysning om bopel eller arbeidssted bare skal opplyses skriftlig til retten, jf. straffeprosessloven § 130 annet ledd. Dersom fornærmede frykter at tiltalte skal oppsøke ham eller henne hjemme, kan dette være grunn til å holde adressen skjult etter alternativet «vesentlig velferdstap av annen art».⁵⁰

I enkelte saker er det behov for særlige sikkerhetstiltak for vitner. Etter straffeprosessloven § 130 a har retten i enkelte typer saker anledning til

å beslutte anonym vitneførsel. Dette gjelder ved overtredelse av nærmere bestemte straffebud⁵¹ når det om vitnets identitet blir kjent kan være fare enten for en alvorlig forbrytelse som krenker livet, helsen eller friheten til vitnet eller til noen vitnet står i et slikt forhold til som nevnt i straffeprosessloven § 122⁵², eller for at muligheten for et vitne til å delta skjult i etterforskningen av andre saker av den art som er nevnt foran, blir vesentlig vanskeliggjort.

Anonym vitneførsel kan gå ut på ett eller flere av følgende tiltak: a) at vitnets navn ikke opplyses, b) at det ikke gis andre opplysninger som kan føre til at vitnets identitet blir kjent eller c) at det settes i verk fysiske eller tekniske tiltak for å holde vitnets identitet hemmelig.

Fornærmedes identitet er oftest kjent for siktede. Det er derfor lite praktisk at *fornærmede* føres som et anonymt vitne. Det kan imidlertid tenkes tilfeller der fornærmedes identitet er ukjent for siktede og man frykter at fornærmede vil bli utsatt for en alvorlig forbrytelse som krenker livet, helsen eller friheten dersom hans eller hennes identitet blir kjent for siktede.

Dommere, lagrettemedlemmer, aktor og forsvarer skal likevel opplyses om vitnets navn og gjøres kjent med andre forhold som er av betydning for saken. De som får slike opplysninger har taushetsplikt om alle opplysninger som kan føre til at vitnets identitet blir kjent.

Reglene om unntak fra retten til dokumentinnsyn, jf. blant annet straffeprosessloven § 242 a, kan tenkes anvendt også til fordel for fornærmede. Dette er trolig mindre praktisk siden unntaksmuligheten bare gjelder opplysninger som påtalemyndigheten ikke vil påberope som bevis i saken.

Politidirektoratet har utarbeidet nasjonale retningslinjer for vitnebeskyttelse.

Beskyttelsestiltak utenfor hovedforhandling

Tiltak som voldsalarm, besøksforbud, adresse-sperre i folkeregisteret og fiktiv identitet kan være viktige for enkelte fornærmede.⁵³ Med unntak av

⁴⁸ Jf. Bjerke/Keiserud 2001 II side 973.

⁴⁹ Se Robberstad 2003 side 230.

⁵⁰ Jf. Robberstad 2003 side 235.

⁵¹ Straffeloven §§ 132 a, 151 a, § 162 annet eller tredje ledd, § 192, § 229 tredje straffalternativ, §§ 231, 233, 266, § 268 jf. § 267, § 317 jf. § 162 annet eller tredje ledd eller § 317 jf. § 268 jf. § 269 og ved overtredelse av alkoholloven § 10-1 tredje ledd.

⁵² Ektefelle, slektninger i rett opp- eller nedstigende linje, søsken og like nær besvogrede. Som besvogret anses også den besvogredes ektefelle. Likestilt med ektefeller er fraskilte, samt personer som lever eller har levd sammen i ekteskaps-lignende forhold.

⁵³ For en oversiktlig fremstilling av slike beskyttelsestiltak, se Kvinnevoldsutvalgets utredning, NOU 2003: 31, side 163-167.

besøksforbud, faller disse tiltakene i hovedsak utenfor utvalgets mandat. Besøksforbud omtales nærmere i punkt 3.1.14.

Regler som begrenser belastende spørsmål

Det finnes regler som begrenser hvilke spørsmål som kan stilles til fornærmede og vitner. Dette gjelder for eksempel bevisførsel om vandel eller om tidligere seksuell atferd, jf. straffeprosessloven § 134 første ledd hvor det er bestemt at slik bevisførsel bør nektes dersom ikke den antas å være av vesentlig betydning for saken.

Retten kan bestemme at enkelte typer spørsmål skal stilles og besvares skriftlig. Dette kan redusere belastningen for vitnet dersom saken går for åpne dører.

Skriftlige erklæringer om et vitnes gode eller dårlige navn og rykte må ikke brukes, jf. straffeprosessloven § 134 tredje ledd.

I saker der fornærmede har bistandsadvokat er det en viktig oppgave for advokaten å passe på at avhøret av fornærmede skjer på hensynsfull og skånsom måte. Bistandsadvokaten har rett til å protestere på spørsmål som ikke kommer saken ved eller som blir stilt på en utilbørlig måte, jf. straffeprosessloven § 107 c tredje ledd annet punktum.

Retten har dessuten et generelt ansvar for at avhøringen skjer på en måte som er egnet til å fremkalle en klar og sannferdig forklaring og som tar rimelig hensyn til vitnet, jf. straffeprosessloven § 136 første ledd. Spørsmål som ikke kommer saken ved skal avvises, og rettens leder skal overta utspørringen dersom den foregår på en utilfredsstillende måte eller andre grunner taler for det, jf. straffeprosessloven § 136 tredje ledd.

3.1.8.5 Rett til å føre bevis, stille spørsmål osv

Hvis fornærmede fremmer erstatningskravet selv etter straffeprosessloven § 428, har vedkommende fulle partsrettigheter hva gjelder dette kravet. Dette innebærer at fornærmede i forhold til erstatningskravet kan holde innledningsforedrag, føre bevis, stille spørsmål til vitner og tiltalte og holde prosedyre og nedlegge påstand. Fornærmede kan også be retten oppnevne sakkyndige.

En fornærmet som ikke fremmer erstatningskravet på denne måten, har ikke slike rettigheter.

3.1.8.6 Underretning om domsresultatet

Når dommen er avsagt, skal fornærmede med kjent navn og adresse underrettes om domsresultatet og om rett til innsyn etter straffeprosessloven § 28, jf. påtaleinstruksen § 26-3 siste ledd.

Når erstatnings- eller oppreisningskrav er pådømt i en straffesak, skal politiet sende underretning til fornærmede og andre skadelidte som har fått krav pådømt i saken, så snart kravet kan fullbyrdes, jf. påtaleinstruksen § 30-10. Det skal opplyses om hvilket beløp som er tilkjent, hvem som er ansvarlig og at Statens innkrevingssentral vil gi nærmere redegjørelse om eventuell innkreving. Kopi av domsslutning eller forelegg skal vedlegges. Dersom det i saken er besluttet inndragning av vinning, skal fornærmede og andre skadelidte gjøres kjent med adgangen til å kreve inndragningsbeløpet brukt til dekning av deres erstatningskrav, jf. straffeloven § 37 d annet ledd.

3.1.9 Anke

Fornærmede har ikke adgang til å anke en dom i straffesaken. I praksis vil fornærmedes synspunkt kunne bli tillagt vekt hvis påtalemyndigheten vurderer å anke, på samme måte som fornærmedes standpunkt til påtalespørsmålet vil kunne bli tillagt vekt også utenfor de tilfeller der påtale er avhengig av fornærmedes begjæring. Påtalemyndigheten har imidlertid ingen plikt til å innhente fornærmedes synspunkt.

Om anke over det borgerlige rettskravet, typisk erstatningskrav, se punkt 3.5.2.7 nedenfor.

3.1.10 Dokumentinnsyn i avsluttede saker

3.1.10.1 Saker som er behandlet av retten

For saker som er behandlet av retten, reguleres fornærmedes innsynsrett av straffeprosessloven § 28, som gir fornærmede rett til å kreve utskrift av rettsbøker og andre dokumenter i en straffesak som retten har avsluttet behandlingen av. Retten til utskrift gjelder i utgangspunktet alle saksdokumenter. Det kreves ikke at dokumentene har vært fremlagt for retten.⁵⁴ Fornærmedes innsynsrett er heller ikke avhengig av at vedkommende har rettslig interesse i innsyn, jf. Rt. 1996 side 612.

Utskrift skal imidlertid nektes når det av hensyn til rikets sikkerhet eller forhold til fremmed stat ville være betenkelig å gi utskrift, eller når det er grunn til å frykte at utskriften vil bli nyttet på urettmessig vis, jf. straffeprosessloven § 28 tredje ledd første punktum. Retten kan heller ikke gi utskrift av dokumenter som inneholder opplysninger som tidligere har vært unntatt fra innsyn eller slike dokumenter som påtalemyndigheten tidli-

⁵⁴ Jf. Bjerke/Keiserud 2001 I side 105.

gere har begjært unntatt fra innsyn og siden innstilt forfølgningen etter § 72 første ledd annet punktum annet alternativ fordi den ikke fikk medhold i begjæringen, jf. straffeprosessloven § 28 tredje ledd siste punktum.

Det kan heller ikke gis utskrift av den delen av rettsboken som omhandler begjæring og behandling av saker med anonym vitneførsel.

Fornærmedes innsynsrett omfatter heller ikke personalrapporten, utskrift av straffe- og bøte-registeret, personundersøkelse og psykiatriske erklæringer eller andre dokumenter som inneholder opplysninger av særlig personlig art om siktede, jf. straffeprosessloven § 28 fjerde ledd jf. påtaleinstruksen § 4-1 annet ledd.

3.1.10.2 Saker som er avgjort av påtalemyndigheten

Straffeprosessloven § 28 gjelder bare for saker som er avgjort av *retten*. Straffeprosessloven inneholder ingen tilsvarende innsynsregler for saker som er avsluttet på annen måte, det vil si ved beslutning av påtalemyndigheten. Innsyn i disse sakene reguleres av påtaleinstruksen § 4-1, som gir fornærmede rett til utskrift av dokumentene i saken med de samme begrensningene som gjelder etter straffeprosessloven § 28.

3.1.11 Fullbyrdelsen

Statens innkrevingsentral skal forestå innkreving av fornærmedes og skadelidtes erstatnings- og oppreisningskrav hvis ikke fornærmede ønsker å forfølge kravet på egen hånd, jf. § 30-11.⁵⁵ Dersom fornærmede eller skadelidte er et næringsdrivende foretak som må antas å ha ressurser til selv å tvangsfullbyrde kravet, skal ansvaret for å begjære utleggstrekk eller annen tvangsfullbyrdelse av kravet som regel overlates til vedkommende selv, jf. påtaleinstruksen § 30-11 annet ledd. Det samme gjelder offentlige etater når ikke annet er bestemt av departementet, jf. annet ledd annet punktum.

Ved fullbyrdelse av frihetsstraff gjelder det enkelte informasjonsplikter overfor fornærmede og etterlatte. Etter straffegjennomføringsloven § 36 siste ledd skal kriminalomsorgen varsle fornærmede eller dennes etterlatte om tidspunktet for permisjon eller straffavbrudd dersom det er av betydning for fornærmede eller etterlatte å få

kjennskap til dette. Det samme gjelder for løslatelsestidspunktet, jf. straffegjennomføringsloven § 42 syvende ledd. Det er gjort unntak fra taushetsplikten for opplysninger som nevnt i § 36 siste ledd og § 42 syvende ledd, jf. straffegjennomføringsloven § 7. I forarbeidene er voldsforbrytelser, sedelighetsforbrytelser og trusler nevnt som saker hvor varsel kan være særlig aktuelt.⁵⁶

Reglene om varsling av fornærmede og etterlatte er foreslått endret. Justisdepartementet har i høringsnotat 26. januar 2004 foreslått endringer i *straffegjennomføringsloven* om utvidede varslingsregler til fornærmede og etterlatte. Det foreslås blant annet varsling om frigang eller gjennomføring av straff utenfor fengsel hvis det er av betydning for fornærmede å få kjennskap til dette. Det foreslås videre varsel hvis den løslatte endrer bosted i løpet av prøvetiden, og det er av betydning for fornærmede eller etterlatte å få kjennskap til endringen.

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning sendte 8. juli 2005 ut et høringsnotat der det foreslås endringer i *retningslinjene* om varsling av fornærmede om avgjørelser under soning. I høringsnotatet er det fremlagt et spørreskjema som er tenkt sendt til fornærmede og de etterlatte i nærmere angitte sakstyper med spørsmål om de ønsker varsling ved bestemte avgjørelser under straffegjennomføringen.

Forslagene er nærmere omtalt i punkt 9.13.2 sammen med utvalgets vurderinger av varslingsreglene til fornærmede og etterlatte under domfeltes gjennomføring av straff.

3.1.12 Gjenopptakelse

Fornærmede har ikke rett til å kreve gjenopptakelse. Det er heller ikke lovfestede rutiner for informasjon til fornærmede eller innhenting av fornærmedes synspunkt på påtalemyndighetens eller siktedes begjæring om gjenopptakelse. I forarbeidene ble det imidlertid uttalt at kommisjonen bør varsle fornærmede om begjæring som ikke blir avvist under den foreløpige prøvingen.⁵⁷ Departementet mente dessuten, med støtte i riksadvokatens høringsuttalelse, at fornærmede burde få anledning til å uttale seg og til å få innsyn i sakens dokumenter innenfor rammen av straffeprosessloven § 242. Synspunktet ble fulgt opp i justiskomiteens innstilling.

⁵⁵ Utgangspunktet synes omvendt i påtaleinstruksen § 30-1 der det heter at Statens innkrevingsentral skal innkreve erstatning og andre pengekrav tilkjent fornærmede eller andre skadelidte i en offentlig straffesak, dersom den berettede ønsker det.

⁵⁶ Se Ot.prp. nr. 5 (2000-2001), se spesialmerknader til § 36.

⁵⁷ Se Ot.prp. nr. 70 (2000-2001), punkt 4.4.4. Se også Innst. O. nr. 114 (2000-2001).

Lovgivers forutsetninger synes imidlertid ikke fulgt fullt ut i gjenopptakelseskommisjonens praksis. Utvalget har fått opplyst at fornærmede i praksis blir informert og avhørt i de tilfellene der det er nødvendig for sakens opplysning. I andre saker blir fornærmede informert ved avslutning av saken om at den har vært til behandling hos kommisjonen og hvilket utfall den har fått. Dette gjelder riktignok bare i de saker hvor det er praktisk mulig og typisk i saker om vold og sedelighet.

Justisdepartementet sendte 3. november 2005 på høring forslag om enkelte endringer i reglene om gjenopptakelse. Det foreslås blant annet at kommisjonen skal kunne oppnevne bistandsadvokat for den fornærmede i forbindelse med behandlingen av gjenopptakelsesbegjæringen. Høringsfristen var 1. februar 2006.

3.1.13 Særlig om tilståelsessaker

3.1.13.1 Når en sak kan behandles som tilståelsessak

Straffeprosessloven § 248 gir særlige regler om behandlingsmåten for tilståelsessaker. Slike saker behandles av en enkelt dommer og pådømmes uten tiltalebeslutning og hovedforhandling. Denne behandlingsmåten er raskere og mindre kostnadskrevende enn gjennomføring av hovedforhandling. Ikke alle typer saker kan pådømmes på denne måten. Vilåret er at det gjelder en handling som ikke kan medføre fengsel i mer enn 10 år og at siktede i retten har gitt en uforbeholden tilståelse som styrkes av de øvrige opplysningene i saken. Det er strafferammen i det aktuelle straffebudet som er avgjørende. Dette innebærer for eksempel at voldtekt ikke kan pådømmes som tilståelsessak dersom den seksuelle omgangen var samleie eller hvis gjerningspersonen har fremkalt en bevisstløshetstilstand for å oppnå seksuell omgang, jf. straffeloven § 192 annet ledd (i slike saker er strafferammen 15 år).

Når straffebudet fastsetter en høyere strafferamme hvor handlingen har hatt spesielle følger, eller er begått under bestemte omstendigheter, blir det avgjørende om påtalemyndigheten påstår at slike omstendigheter foreligger.⁵⁸ For eksempel er den ordinære strafferammen for voldtekt fengsel inntil 10 år. Voldtekt kan derfor pådømmes som tilståelsessak med mindre det foreligger voldtekt til samleie (da øker strafferammen til 15 år jf. straffeloven § 192 annet ledd). Ved særlig grove former for voldtekt øker strafferammen til 21 år, (også hvis

det ikke foreligger voldtekt til samleie), blant annet hvis voldtekten er begått av flere i fellesskap, eller den fornærmede som følge av handlingen dør eller får betydelig skade på legeme eller helse, jf. straffeloven § 192 tredje ledd. Dersom påtalemyndigheten påstår at så er tilfellet, er pådømmelse som tilståelsessak utelukket.

Dersom straffebudet har en forhøyet strafferamme hvor det foreligger særdeles skjerpende omstendigheter i sin alminnelighet, skal denne forhøyede strafferamme alltid legges til grunn, selv om det ikke vil bli påstått at det foreligger slike omstendigheter i den aktuelle saken.⁵⁹ Det er vanskelig å finne relevante eksempler, men straffeloven § 234 er en, om enn noe upraktisk, bestemmelse til illustrasjon. Straffebudet har en maksimumsramme på 8 år. Under særlig skjerpende omstendigheter kan imidlertid fengsel i 12 år anvendes, jf. annet ledd.

Det skal ses bort fra forhøyelse av lengstestrafen på grunn av gjentagelse, konkurrans eller anvendelsen av straffeloven § 232, jf. straffeprosessloven § 248 annet ledd. En legemsskade som har hatt betydelig skade på legeme og helbred til følge, kan for eksempel straffes med fengsel i inntil 8 år, jf. straffeloven § 229 tredje straffalternativ. Dersom straffeloven § 232 kommer til anvendelse, for eksempel på grunn av bruk av kniv eller annet særlig farlig redskap, kan straffen forhøyes med inntil 3 år. Pådømmelse for enedommer er i prinsippet ikke utelukket i disse sakene, selv om straffen kan overstige 10 år.

Kravet til strafferammen innebærer at mange av de alvorligste straffesakene som innebærer en integritetskrenkelse mot enkeltpersoner, er utelukket fra tilståelsespådømmelse.

Heller ikke saker som gjelder særreaksjoner, eksempelvis overføring til tvungent psykisk helsevern, kan pådømmes som tilståelsessak, jf. straffeprosessloven § 248 siste ledd.

Endelig kommer de begrensninger som ligger i lovens vilkår om at pådømmelse bare kan skje «når retten ikke finner det betenkelig», jf. straffeprosessloven § 248 første ledd.

Det er fremholdt i teori og praksis at ikke alle saker egner seg for den summariske behandling en tilståelsesdom innebærer.⁶⁰ En må vurdere alvorligheten av forholdet. Det kan likevel ikke være slik at en lang fengselsstraff i seg selv hindrer pådømmelse, eksempelvis kan saker etter straffeloven § 162 andre ledd (grov narkotikaforbrytelse) pådømmes som tilståelsessak. Rt. 1969 side 349 er

⁵⁸ Jf. Bjerke/Keiserud 2001 II side 898.

⁵⁹ Jf. Bjerke/Keiserud 2001 II side 898.

⁶⁰ Se for eksempel Bjerke/Keiserud 2001 II side 898.

et eksempel fra rettspraksis der Høyesterett ga uttrykk for en sakstype ikke egnet seg for behandling som tilståelsessak. Gjerningspersonen var dømt til to års fengsel av det som da het forhørsretten, for to graverende tilfeller av voldtekt, selv om det ikke kom til samleie. Førstvoterende uttalte:

«Jeg vil ikke unnlate å bemerke at det ville ha vært naturlig om en sak som denne ikke var fremmet for forhørsretten. Selv om siktede avgav en uforbeholden tilståelse, var det etter min mening ikke heldig at denne meget alvorlige sak mot en tidligere straffet person ble pådømt ved forhørsrett».⁶¹

3.1.13.2 Fornærmedes stilling i tilståelsessaker

Pådømmelse etter straffeprosessloven § 248 innebærer at det ikke holdes hovedforhandling og det normalt ikke avhøres vitner. Fornærmede forklarer seg ikke og blir heller ikke varslet om rettsmøtet. Fornærmedes rett til tilstedeværelse følger de alminnelige reglene om offentlighet i domstoloven §§ 124 flg.

At det ikke blir avholdt hovedforhandling, har også konsekvenser for behandlingen av fornærmedes erstatningskrav. Fornærmede kan bare fremme kravet selv dersom det blir avholdt hovedforhandling, jf. straffeprosessloven § 428. I tilståelsessaker er det derfor bare påtalemyndigheten som kan fremme kravet på vegne av fornærmede. I teorien er det tatt til orde for at kravet kan behandles i tilståelsessaker også når fornærmede selv fremmer kravet hvis siktede samtykker.⁶² Når påtalemyndigheten fremmer kravet, er det ikke noe krav om at siktede må samtykke i behandlingen av selve kravet – det er tilstrekkelig at han samtykker i pådømmelse etter § 248, men han må bli gjort kjent med at kravet kan pådømmes hvis han samtykker i slik pådømmelse.⁶³

For pådømmelse av erstatningskrav i tilståelsessaker gjelder i tillegg et særlig beviskrav. Retten kan bare pådømme krav i den utstrekning de er utvilsomme, jf. straffeprosessloven § 432 annet ledd.

Fornærmede har liten innflytelse på om en sak skal pådømmes etter straffeprosessloven § 248. Fornærmede har ikke rett til å bli hørt i spørsmålet og kan ikke påklage påtalemyndighetens beslutning om å begjære en sak pådømt etter straffeprosessloven § 248.

3.1.14 Særlig om besøksforbud

3.1.14.1 Hva er besøksforbud og når kan det ilegges?

Etter straffeprosessloven § 222 a kan påtalemyndigheten nedlegge besøksforbud dersom det er grunn til å tro at en person ellers vil a) begå en straffbar handling overfor en annen person, b) forfølge en annen person, eller c) på annet vis krenke en annens fred. Et slikt forbud kan gå ut på at den som forbudet retter seg mot enten forbys å oppholde seg på et bestemt sted eller å forfølge, besøke eller på annet vis kontakte en annen person. Dersom det er nærliggende fare for at en person ellers vil begå en straffbar handling overfor en annen, kan personen forbys å oppholde seg i sitt eget hjem, såkalt besøksforbud i eget hjem. Inngangsvilkåret er i disse tilfellene noe strengere enn i de ordinære sakene; det kreves at det er «nærliggende fare» for slik handling mens det ellers er tilstrekkelig at det er «grunn til å tro» at en person vil begå en handling som nevnt foran.

Ileggelse av besøksforbud er et forebyggende tiltak. Det behøver ikke være knyttet til en pågående straffesak. Den som besøksforbudet skal beskytte er derfor ikke automatisk «fornærmet». Overtredelse av *ilagt* besøksforbud er straffbart etter straffeloven § 342 første ledd bokstav c. I slik sak vil den som besøksforbudet skal beskytte være fornærmet.

Besøksforbudet gjelder for en bestemt tid, høyst ett år av gangen. Besøksforbud i eget hjem kan vare høyst tre måneder av gangen.

3.1.14.2 Rettslig prøving

Påtalemyndighetens beslutning om å ilegge besøksforbud skal overprøves av retten, jf. straffeprosessloven § 222 a sjette ledd. En beslutning om ikke å ilegge besøksforbud kan dessuten bringes inn for retten av den som forbudet ville ha beskyttet.

Den som besøksforbudet skal beskytte skal varsles om rettsmøter og har rett til å være til stede under slike møter og rett til å uttale seg, jf. straffeprosessloven § 222 a sjette ledd fjerde og femte punktum.

Hvis det er spørsmål om å ilegge en person besøksforbud i vedkommendes eget hjem, har den som besøksforbudet skal beskytte krav på bistandsadvokat etter straffeprosessloven § 107 a tredje ledd. Om bistandsadvokatens oppdrag, oppnevning og godtgjørelse gjelder de vanlige reglene om bistandsadvokaten i straffeprosessloven kapittel 9 a tilsvarende så langt de passer. Se nærmere om disse reglene i punkt 3.4.

⁶¹ Rt. 1969 side 349.

⁶² Se Robberstad 2003 side 76.

⁶³ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1320.

3.1.14.3 Informasjonsplikter for påtalemyndigheten

Påtaleinstruksen § 9-7 pålegger påtalemyndigheten en plikt til å gi underretning om adgangen til å begjære besøksforbud dersom det er grunn til å tro at det foreligger slike særlige forhold som nevnt i straffeprosessloven § 222 a.

Når en sak om besøksforbud i eget hjem bringes inn for retten, skal den som forbudet skal beskytte gjøres kjent med sin rett til advokat, jf. påtaleinstruksen § 8-8 første ledd annet punktum. Etter straffeprosessloven § 222 a sjette ledd fjerde punktum skal den som et besøksforbud skal beskytte, varsles om rettsmøter til avgjørelse av besøksforbud.

Den som besøksforbudet skal beskytte, skal etter straffeprosessloven § 222 a femte ledd, jf. påtaleinstruksen § 9-7 annet ledd, snarest mulig underrettes om ilagt besøksforbud og om hvor lang tid forbudet gjelder for.

Påtalemyndigheten skal på tilsvarende måte informere om en beslutning om ikke å ilegge besøksforbud. Den som forbudet skal beskyttes, skal også opplyse om adgangen til å bringe avslaget inn for retten.

3.1.15 Private straffesaker

Straffeprosessloven kapittel 28 gir fornærmede adgang til å reise privat straffesak eller å slutte seg til den offentlige straffesaken. I slike tilfeller får den fornærmede partsstatus i straffesaken med fulle partsrettigheter.

Straffeprosessloven § 402 regulerer i hvilke typer saker fornærmede kan reise privat straffesak. Det skilles mellom lovbrudd som er undergitt ubetinget privat påtale og saker hvor private påtale er subsidiær i forhold til den offentlige forfølgingsrett. I den første gruppen faller straffbare handlinger som ikke i det hele tatt påtales av det offentlige, jf. straffeprosessloven § 402 første ledd nr 1. Slike straffebud eksisterer ikke lenger. I første gruppen faller også straffebud som ikke påtales av det offentlige med mindre det er påkrevd av allmenne hensyn, jf. straffeprosessloven § 402 første ledd nr 2. Ærekrenkelsessaker er et praktisk eksempel på saker i denne gruppen. Privat straffesak kan dessuten reises i saker som er undergitt offentlig påtale dersom påtalemyndigheten har nektet å etterkomme en begjæring om offentlig påtale eller har frafalt forfølgningen, jf. straffeprosessloven § 402 første ledd nr 3.

Private straffesaker følger reglene om offentlige straffesaker så langt de passer, jf. straffe-

prosessloven § 409. Reglene om påtalemyndigheten får tilsvarende anvendelse på saksøkeren, det vil si fornærmede. I private straffesaker har den fornærmede følgelig fulle partsrettigheter.

Fornærmede har dessuten en adgang til å overta en offentlig påbegynt, men senere frafalt forfølgning og tre inn i påtalemyndighetens sted slik saken står, jf. straffeprosessloven § 406. Saken vil da fortsette som en privat straffesak.

Fornærmede har etter straffeprosessloven § 404 også adgang til å slutte seg til den offentlige straffeforfølgningen i saker som nevnt i straffeprosessloven § 402 første ledd nr. 2, det vil si saker som ikke påtales av det offentlige med mindre det finnes påkrevd av allmenne hensyn. Ved slik tilslutning gis fornærmede de samme partsrettigheter som en saksøker i en privat straffesak.

Reglene i straffeprosessloven kapittel 28 spiller en meget beskjedent rolle i praksis. Straffelovkomisjonen gikk i delutredning VII inn for å oppheve reglene om private straffesaker.⁶⁴ I den etterfølgende proposisjonen, Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) om lov om straff (straffeloven), uttalte departementet at reglene om private straffesaker burde vurderes i sammenheng med ærekrenkelsesreglene siden det hovedsakelig er i denne typen saker at reglene har vært anvendt.⁶⁵ Reglene ble derfor foreløpig beholdt.

3.2 Særlig om mindreårige fornærmede

3.2.1 Innledning

Med mindreårige fornærmede menes fornærmede under 18 år. Mindreårige fornærmede er ofte ekstra sårbare og trenger i mange tilfeller andre til å handle for seg både rettslig og faktisk.

Straffeprosessloven skiller i utgangspunktet ikke mellom voksne og barn når den gir rettigheter til fornærmede i straffesaker. En mindreårig fornærmet har derfor de samme rettighetene som voksne fornærmede, men rettighetene kan komme i et noe annet lys fordi de normalt utøves av en voksen person på vegne av barnet. I tillegg er det visse særlige straffeprosessuelle regler som gjelder for mindreårige fornærmede, typisk egne regler om fornærmedes forklaring. De sistnevnte reglene er gjennomgått i punkt 3.1 om fornærmedes rettigheter generelt. I dette punktet behandles derfor først og fremst reglene for *utøvelsen* av rettigheter som tilkommer mindreårige fornærmede.

⁶⁴ Se NOU 2002: 4 side 188.

⁶⁵ Se Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) side 45.

Om forholdet mellom bistandsadvokaten og en mindreårig klient, se punkt 3.4.7. Om den mindreåriges rådighet over et borgerlig rettskrav, se punkt 3.5.3.

3.2.2 Pårørende som stedfortredere for barn i straffesaker

Forholdet mellom voksne og barn reguleres hovedsakelig av andre regler enn de straffeprosessuelle. Utgangspunktet etter barneloven 8. april 1981 nr. 7 (barneloven) er at foreldrene har rett og plikt til å ta avgjørelser for barnet i personlige forhold, jf. barneloven § 30. Dette er en del av foreldreansvaret. Avgjørelsene skal treffes ut fra barnets interesser og behov, og barnets egne oppfatninger skal tillegges økende vekt i takt med aldersutviklingen, jf. barneloven §§ 31-33.

Dette innebærer at de rettighetene som er tilagt barnet som fornærmet i straffeprosessloven utøves av den eller de som har foreldreansvaret. Rettighetene tilhører imidlertid *barnet* og skal utøves med barnets beste for øyet.

Hvem som har foreldreansvaret er nærmere regulert i barneloven §§ 34-35 og 38. Her fremstilles bare hovedreglene. Foreldre som er gift har foreldreansvaret sammen. Ved separasjon eller skilsmisse kan foreldrene selv avtale hvordan foreldreansvaret skal fordeles, eventuelt blir dette avgjort av retten. Dersom foreldrene ikke er gift, er hovedregelen at moren har foreldreansvaret alene. Foreldrene kan likevel avtale at de skal ha felles foreldreansvar eller at faren skal ha det alene. Ved dødsfall får den gjenlevende forelder normalt foreldreansvaret alene dersom foreldrene enten hadde felles foreldreansvar før dødsfallet eller barnet bodde sammen med begge foreldrene før dødsfallet.

Dersom foreldre med felles foreldreansvar er uenige om avgjørelser som gjelder barnet, er det ingen regler om hvordan denne konflikten skal løses.⁶⁶

Barneloven suppleres av vergemålsloven 22. april 1927 nr. 3 (vergemålsloven) som gjelder umyndiges økonomiske forhold. Vergemålslovens utgangspunkt er at personer under 18 år er umyndige og ikke selv kan råde over sine midler eller inngå rettslig bindende avtaler. Det er vergen som handler på vegne av den umyndige i slike tilfeller. Ettersom vergemålsloven angår den umyndiges formuesforhold, vil lovens bestemmelser være mest aktuelle i tilknytning til et eventuelt erstatningskrav i samband med straffesaken.

Etter vergemålsloven § 3 er verge for mindreårige den eller de som har foreldreansvaret for barnet etter reglene i barneloven. En verge er inhabil når han selv eller hans ektefelle eller forlovede eller en slektning eller besvogret i nedstigende linje, oppstigende linje eller i første sidelinje eller noen som han representerer har en interesse som strider mot den umyndiges, jf. vergemålsloven § 15. I straffesaker kan man for eksempel tenke seg at vergen selv eller noen han står i slikt forhold til som nevnt, er siktet i saken. I så fall vil det måtte oppnevnes en setteverge som tar hånd om barnets interesser.

Barneloven har ikke særlige inhabilitetsregler tilsvarende reglene i vergemålsloven § 15. For straffeprosessens del må det imidlertid forutsettes at den som selv er siktet i saken er inhabil som straffeprosessuell stedfortreder for den mindreårige. I påtaleinstruksen § 8-9 er det også sagt eksplisitt at det ved avhør av barn under 16 år i slike tilfeller bør oppnevnes en setteverge som kan være tilstede med barnet under avhøret. Det samme fremgår av dommeravhørforskriften⁶⁷ § 7, som dessuten viser direkte til vergemålsloven § 15. I teorien er det også hevdet at slike inhabilitetsregler må gjelde generelt.⁶⁸

Det kan imidlertid være uheldig om prinsippet i vergemålsloven § 15 skulle følges fullt ut i enkelte straffesaker. I så fall ville også mor være inhabil i en sak der far er siktet. I praksis beholder man visstnok mor som verge/stedfortreder i slike tilfeller om hun ikke tar fars parti.⁶⁹

3.2.3 Påtalereglene

Hovedregelen er at det er den som har foreldreansvaret, eventuelt vergen hvis ingen har foreldreansvaret, som begjærer påtale, jf. straffeloven § 78 første ledd første punktum.

Straffeloven § 79 siste ledd bestemmer at dersom den straffbare handling er forøvet av den som ville vært berettiget til å begjære offentlig påtale, kan slik begjæring fremsettes av fylkesmannen. I teorien synes det imidlertid lagt til grunn at vergemålsloven § 15 om setteverge skal anvendes analogisk, og at denne settevergen dermed vil ha kompetanse til å begjære påtale.⁷⁰

⁶⁷ Forskrift 2. oktober 1998 nr. 925 om dommeravhør og observasjon.

⁶⁸ Se Robberstad 2003 side 46-47.

⁶⁹ Se Robberstad 2003 side 46. Smln. Rønneberg/Poulsen 2000 side 61, hvor det synes lagt til grunn at vergemålsloven § 15 skal følges fullt ut i disse tilfellene.

⁷⁰ Se Matningsdal/Bratholm 2003 side 626.

⁶⁶ Se Smith/Lødrup 2004 side 83.

Fornærmede over 16 år er gitt en viss selvbestemmelsesrett, til tross for at de ellers er umyndige. Når fornærmede har fylt 16 år, kan det ikke mot vedkommendes uttalte vilje begjæres påtale i saker som gjelder legemsfornærmelse og ærekrenkelse, jf. straffeloven § 78 første ledd tredje punktum. Den mindreåriges standpunkt til påtalespørsmålet må være kommet til uttrykk *etter* fylte 16 år, jf. Rt. 1984 side 566. I den nevnte saken, som gjaldt legemsfornærmelse forøvet av en far mot en datter, hadde datteren uttalt at hun ikke ville at faren skulle straffes. På dette tidspunktet var hun 14 år og 9 måneder. Moren, som datterens eneverge, begjærte derimot faren straffet. Tiltale ble tatt ut etter at datteren var fylt 16 år. Hun hadde ikke uttrykt noe standpunkt til påtalespørsmålet etter hun fylte 16, og retten la derfor til grunn at påtalemyndigheten kunne bygge på enevergens, morens, begjæring om påtale ved tiltale for overtreddelse av straffeloven § 228.

Dersom fornærmede er over 16 år, kan vedkommende også selv begjære påtale, jf. straffeloven § 78 første ledd fjerde punktum. Denne retten gjelder alle typer saker, bestemmelsen skal altså ikke leses slik at det foregående punktet om legemsfornærmelser og ærekrenkelser begrenser anvendelsesområdet også for fjerde punktum.⁷¹

Reglene om påtalebegjæring er opphevet ved ny straffelov.⁷² I stedet skal fornærmedes synspunkt på påtalespørsmålet tas med i vurderingen av om allmenne hensyn taler for påtale. Det er ikke sagt noe i loven eller forarbeidene om hvordan påtalemyndigheten skal forholde seg til mindreårige fornærmede.

3.2.4 Påberopelse av unntak fra forklaringsplikt

Utgangspunktet er at barn har samme vitneplikt som voksne, jf. straffeprosessloven § 108, og at de samme unntak fra forklaringsplikten gjelder for dem. Samtidig er det slik at mindreåriges prosessuelle rettigheter normalt utøves gjennom andre. Det oppstår derfor spørsmål om hvem som skal underrettes om adgangen til å unnlate å gi forklaring og hvem som skal ta avgjørelsen om hvorvidt forklaring skal gis der det er mulig å la være. Straffeprosessloven inneholder ingen regler om

dette. Det er heller ikke kommentert i forarbeidene.

Spørsmålet ble behandlet av Høyesterett i Rt. 2005 s. 1293. Problemstillingen i den konkrete saken var hvorvidt to barn på snart syv og ni år skulle underrettes om muligheten for å påberope fritak fra forklaringsplikt og selv ta stilling til om muligheten skulle benyttes.

Høyesterett kom under dissens (4-1) til at barna skulle gjøres kjent med fritaksretten, men at settevergen skulle ta standpunkt til om barna skulle gi forklaring. Mindretallet mente at straffeprosessloven § 122 måtte tolkes innskrenkende slik at barna ikke kunne påberope seg en fritaksrett og at heller ingen andre kunne utøve fritaksrett på barnas vegne.

Det var enighet om at det følger av lovens system at barn som er 14 år eller eldre behandles som voksne. De skal for eksempel avhøres under hovedforhandling og avkreves sannhetsforsikring jf. straffeprosessloven § 131 sammenholdt med § 132 nr. 1. På denne bakgrunn er det i teorien hevdet at barn over 14 år selv bør ta standpunkt til om de vil forklare seg.⁷³ Høyesterett sluttet seg til dette synspunktet.

For barn mellom 7 og 14 år, mente Høyesteretts flertall (4) at barnet skal informeres om fritaksretten i nærvær av påtalemyndighet, forsvarer, (sette)verge og eventuell bistandsadvokat. Barnet skal ha anledning til å gi uttrykk for sin mening, jf. barneloven § 31, men det er vergen (eventuelt settevergen) som i disse tilfellene skal avgjøre om forklaring skal gis.

I saker med små barn (etter flertallets syn vil det si under 7 år) er det vergen alene som orienteres om fritaksretten og som tar standpunkt til om forklaring skal gis.⁷⁴

Mindretallet mente at barn som har fylt 12 år, men ikke 14, normalt må kunne gis en fritaksrett etter en nærmere vurdering av modenhet og evne til å forstå. Når barna er under 12 år, kommer fritaket, etter mindretallets syn, ikke til anvendelse.⁷⁵

⁷¹ Se Matningsdal/Bratholm 2003 side 626.

⁷² Lov 20. mai 2005 nr. 28. Ikke i kraft.

⁷³ Se Rønneberg/Poulsen 2000 side 60 og Andenæs 1992 side 340-343.

⁷⁴ Jf. Rønneberg/Poulsen 2000 side 61, Andenæs 1992 side 339-340, Bjerke/Keiserud 2001 I side 495-496 og Robberstad 2003 side 163.

⁷⁵ Justisdepartementet ba i brev 6. januar 2006 Fornærmedeutvalget om å vurdere behovet for lovendringer basert på et innspill fra Stine Sofies stiftelse foranlediget av Høyesteretts avgjørelse i Rt. 2005 side 1293. Se om dette i punkt 9.5.7.

3.3 Etterlattes stilling

3.3.1 Innledning

3.3.1.1 Ulike grupper av etterlatte og andre pårørende

Som nevnt innledningsvis i punkt 2.3 bruker utvalget betegnelsen etterlatte for den nærmeste personkretsen rundt en person som er død som følge av en straffbar handling.

Etterlatte er ikke parter i straffesaken mot lovbrysteren. Derimot er enkelte grupper av pårørende og etterlatte gitt visse straffeprosessuelle rettigheter.

Begrepet etterlatte er verken brukt eller definert i lovgivningen. I den utstrekning enkelte etterlatte er tilkjent rettigheter i tilknytning til straffesaken, er kretsen av rettighetshavere snere angitt. Ved lov 2. juli 2004 nr. 61 ble enkelte grupper av etterlatte tilkjent enkelte straffeprosessuelle rettigheter. Dette gjaldt i hovedsak den som hadde foreldreansvaret eller var verge for fornærmede i saker der fornærmede under 18 år er død som følge av en straffbar handling, se nærmere om avgrensningen av personkretsen i punkt 3.3.1.2.

Det må sondres mellom rettigheter som etterlatte har i egenskap av å være etterlatte og rettigheter på annet grunnlag. Etterlatte kan for eksempel ha rettigheter i kraft av å fremme erstatningskrav i forbindelse med straffesaken, jf. straffeprosessloven § 3. I så fall vil de omfattes av begrepet fornærmede i straffeprosessloven. De har da de rettighetene som er fremstilt foran i punkt 3.1 om fornærmedes stilling. Se nærmere om fornærmedebegrepet og forholdet til andre skadelidte i punkt 3.1.2.

Også når fornærmede selv er i live, kan fornærmedes pårørende ha visse rettigheter. Hvis de fremmer erstatningskrav, blir de selv å anse som fornærmet jf. straffeprosessloven § 3, ved siden av den fornærmede i snever forstand. Pårørende kan også utøve rettigheter på vegne av fornærmede, typisk som verger hvis fornærmede er mindreårig jf. punkt 3.2.

Fremstillingen nedenfor er stort sett begrenset til de rettigheter etterlatte har når fornærmede er død som følge av en straffbar handling, jf. særlig lov 2. juli 2004 nr. 61. På enkelte punkter omtales også rettigheter som tilkommer pårørende når fornærmede selv er i live.

3.3.1.2 Nærmere om hvilke etterlatte som er omfattet av lovendringen 2. juli 2004 nr. 61

Lov 2. juli 2004 nr. 61 ga enkelte prosessuelle rettigheter til foreldre eller verger til barn under 18 år som har omkommet som følge av en straffbar handling. Gruppen av etterlatte er likt avgrenset for alle rettighetene.

Det er foreldreansvaret etter barneloven som er avgjørende. Dermed omfattes ikke fosterforeldre, steforeldre eller besteforeldre. Heller ikke søsken eller eventuelle barn av fornærmede er gitt rettigheter. Det er det særlige forholdet mellom barn og foreldre som er bakgrunnen for bestemmelsen, ikke hensynet til etterlatte generelt, jf. Ot.prp. nr. 45 (2003-2004) side 15. Avgrensningen av personkretsen var også influert av hensynet til sammenheng i regelverket og andre retts tekniske hensyn. Blant annet er reglene i skadeserstatningsloven § 1-2 nr. 2 og § 3-5 samt vergemålsloven § 3 og straffeloven § 78 avgrenset til dem som har eller hadde foreldreansvar etter barneloven. Dersom ingen har foreldreansvaret, har vergen de prosessuelle rettighetene.

At fornærmede må ha omkommet som følge av den straffbare handlingen, innebærer at rettighetene ikke gjelder i tilfeller der noen som har vært utsatt for en straffbar handling senere dør av andre årsaker. Derimot stilles det ikke krav om at bestemte straffebud skal være overtrådt. Også dødsfall som følge av brudd på spesiallovgivningen, for eksempel vegtrafikkloven, er omfattet.⁷⁶

Hovedregelen er at rettighetene bare gjelder i saker hvor den avdøde var under 18 år, men bestemmelsen åpner for å gjøre unntak fra aldersgrensen i særlige tilfeller. Forarbeidene nevner som eksempel at fornærmede fortsatt bodde hjemme etter at hun eller han fylte 18 år eller nettopp hadde flyttet ut. Etter fylte 23 år derimot, mente departementet at det ikke vil være grunnlag for unntak.⁷⁷

3.3.2 Reglene om påtalebegjæring

Om kompetanse til å begjære påtale når fornærmede er mindreårig, se punkt 3.2.3.

Dersom fornærmede er bevisstløs, psykotisk eller psykisk utviklingshemmet i høy grad, tilkommer påtaleretten vergen, ektefellen, registrert partner⁷⁸, foreldre, myndige barn eller besteforel-

⁷⁶ Se Ot.prp. nr. 45 (2003-2004) side 15. At det i disse tilfellene i teknisk forstand strengt tatt ikke finnes noen fornærmet, er ikke kommentert.

⁷⁷ Se Ot.prp. nr. 45 (2003-2004) side 14.

⁷⁸ Jf. lov om registrert partnerskap 30. april 1993 nr. 40.

dre, jf. straffeloven § 78 annet ledd. I teorien er det hevdet at retten også må tilkomme en samboer på lik linje med ektefellen.⁷⁹ Rettigheten tilkommer alle på lik linje (unntatt besteforeldrene som bare har slik rett dersom fornærmede ikke har foreldre eller myndige barn i live). De berettigede kan begjære påtale uavhengig av hverandre.⁸⁰ I praksis betyr dette at det er tilstrekkelig at en av dem begjærer påtale der slik påtalebegjæring er nødvendig.

Dersom fornærmede er død, kan ektefellen, registrert partner⁸¹, slektninger i rett linje, søsken samt arvinger begjære påtale, jf. straffeloven § 78 tredje ledd. Også her må samboere likestilles med ektefeller.⁸²

Reglene om påtalebegjæring er ikke videreført i ny straffelov.⁸³ Etter den nye loven skal fornærmedes og andre skadelidtes synspunkt på straffeforfølgning inngå i en bredere vurdering av om allmenne hensyn tilsier påtale. Det er ikke sagt noe i forarbeidene om hvorvidt pårørendes synspunkt skal tillegges vekt i tilfeller der fornærmede er bevisstløs, psykotisk eller har psykisk utviklingshemming i høy grad. Tilfeller der fornærmede er død som følge av en straffbar handling vil sjelden falle inn under bestemmelsen ettersom den bare gjelder straffebud med lavere strafferamme enn to år.

3.3.3 Anmeldelses- og etterforskningsstadiet

3.3.3.1 Anmeldelsesadgang – ingen plikt

Den som har plikt til å melde et dødsfall etter skifte-
loven⁸⁴ § 12 a (avdødes nærmeste slektninger og ektefelle), skal straks underrette politiet dersom hun eller han har mistanke om at døden er voldt ved en straffbar handling, jf. straffeprosessloven § 227.

Utover dette gjelder det ingen særlige regler for etterlattes adgang eller plikt til å anmelde straffbare handlinger. Falsk anmeldelse er straffbart etter straffeloven § 168 for etterlatte som for alle andre.

3.3.3.2 Forklaringsplikt og vitneansvar

Etterlatte vil som hovedregel ikke ha vært til stede da den straffbare handlingen ble begått. De vil derfor ikke være like sentrale vitner som fornærmede selv er når hun eller han er i live. Etterlatte vil der-

for ikke alltid bli innkalt som vitner i straffesaken. Etterlatte kan imidlertid ha viktige opplysninger som kan være til hjelp i rekonstruksjonen av hendelsesforløpet eller for å finne gjerningspersonen.

Hvis etterlatte blir innkalt og avhørt, har de vitneplikt som andre, se nærmere om vitneplikts omfang og utstrekning i punkt 3.1.5.2. Forklaring avgis under sannhetsplikt.

3.3.3.3 Avhør av etterlatte

Det gjelder ingen særlige regler om fremgangsmåten ved avhør av etterlatte utover de reglene som gjelder for avhør av vitner i alminnelighet. Derimot har politiet visse informasjonsplikter overfor de etterlatte jf. nedenfor.

3.3.3.4 Første gangs avhør av etterlatte – informasjonsrettigheter

Adgangen til å fremme borgerlige krav

Etterlatte skal gjøres kjent med adgangen til å fremme borgerlig rettskrav i saken og spørres om de ønsker at påtalemyndigheten skal fremme kravet på deres vegne jf. påtaleinstruksen § 8-7.

Rett til bistandsadvokat

I saker hvor noen under 18 år er død som følge av en straffbar handling, skal den som hadde foreldreansvar eller var verge for fornærmede, gjøres kjent med sin rett til bistandsadvokat, jf. påtaleinstruksen § 8-8 annet ledd første punktum. Det samme gjelder dersom fornærmede hadde fylt 18 år og særlige forhold foreligger, jf. påtaleinstruksen § 8-8 annet ledd annet punktum. I andre tilfeller der fornærmede er død eller av andre grunner ikke er i stand til å begjære advokat oppnevnt, skal etterlatte gjøres kjent med at retten i særlige tilfeller kan oppnevne advokat til å ivareta hensynet til fornærmede og fornærmedes nærmeste, jf. påtaleinstruksen § 8-8 annet ledd siste punktum.

Politiet skal spørre om en bestemt advokat ønskes oppnevnt i saken, og opplyse om at de etterlatte kan måtte betale merutgiftene som følge av å velge en advokat utenfor rettskretsen, jf. påtaleinstruksen § 8-8 tredje ledd.

3.3.3.5 Rett til bistandsadvokat

Etterlatte har i visse tilfeller rett til bistandsadvokat etter straffeprosessloven § 107 a. Denne retten utløses når det foreligger anmeldelse eller det ellers er satt i gang etterforskning.

⁷⁹ Se Matningsdal/Bratholm 2003 side 628.

⁸⁰ Se Matningsdal/Bratholm 2003 side 628.

⁸¹ Jf. lov om registrert partnerskap 30. april 1993 nr. 40.

⁸² Jf. Matningsdal/Bratholm 2003 side 628.

⁸³ Lov 20. mai 2005 nr. 28. Ikke i kraft.

⁸⁴ Lov 21. februar 1930 om skifte.

Foreldre eller verger i saker der fornærmede under 18 år har omkommet som følge av en straffbar handling, har rett til advokat dersom de ønsker det, jf. straffeprosessloven § 107 a. Det samme gjelder dersom fornærmede hadde fylt 18 år og særlige forhold foreligger. I tillegg kan retten oppnevne advokat i andre tilfeller der fornærmede er død eller av andre grunner ikke er i stand til å begjære advokat oppnevnt til å ivareta hensynet til fornærmede eller fornærmedes nærmeste.

Se nærmere i punkt 3.4 om retten til bistandsadvokat og advokatens oppgaver og plikter.

3.3.3.6 Rett til dokumentinnsyn

Foreldre eller verger i saker der fornærmede under 18 år har omkommet som følge av en straffbar handling, har krav på dokumentinnsyn etter straffeprosessloven § 242. Innsynretten er underlagt de samme begrensningene som fornærmedes innsynrett, se nærmere om dette i punkt 3.1.5.6. Også gjennomføringen av dokumentinnsynet skal skje på samme måte som for fornærmede.

3.3.4 Påtaleavgjørelse

3.3.4.1 Underretning om påtaleavgjørelse

Foreldre eller verger til fornærmede under 18 år som har omkommet som følge av en straffbar handling, har i flere tilfeller krav på underretning om påtalemyndighetens avgjørelser. Kravet på underretning må ses i sammenheng med klagereglene. Underretning er ofte en forutsetning for at klageadgangen skal være reell. I underretningen skal det også opplyses om adgangen til å klage etter straffeprosessloven § 59 a og hvilken fremgangsmåte som skal følges ved klage. Det skal dokumenteres at underretning er gitt ved at det skal nedtegnes skriftlig når, av hvem, til hvem og på hvilken måte underretning er sendt. Kopi av underretningen skal vedlegges saken.

Det skal gis underretning om henleggelse (påtaleinstruksen § 17-2 første ledd bokstav c), midlertidig innstilling av saken (påtaleinstruksen § 17-4), påtaleunndatelse etter straffeprosessloven § 69 (påtaleinstruksen § 18-5) og påtaleunndatelse etter straffeprosessloven § 70 (påtaleinstruksen § 18-6 jf. § 17-2). Den samme gruppen skal underrettes om at det er tatt ut tiltale (straffeprosessloven § 264 a) og om sin rett til å gjøre seg kjent med tiltalebeslutningen.

Etterlatte som fremmer borgerlige rettskrav i forbindelse med straffesaken, er i lovens forstand å anse som fornærmede og skal ha underretning

etter reglene som gjelder for fornærmede, se punkt 3.1.6.1.

3.3.4.2 Klage

Foreldre eller verger til fornærmede under 18 år som har omkommet som følge av en straffbar handling, har klagerett over påtalemyndighetens avgjørelser etter straffeprosessloven § 59 a annet ledd nr. 2. Om klagerettens innhold og utstrekning, se punkt 3.1.6.2. Som nevnt der er den lovfestede klageretten ikke uttømmende. I praksis behandler påtalemyndigheten klager også fra andre etterlatte enn dem som er gitt klagerett i loven.

3.3.5 Forberedelse til hovedforhandling

3.3.5.1 Dokumentinnsyn

Foreldre eller verger til fornærmede under 18 år som har omkommet som følge av en straffbar handling, har dokumentinnsyn etter straffeprosessloven § 264 a på linje med den retten som gjelder for fornærmede generelt. Se punkt 3.1.7.1.

3.3.5.2 Innkalling til hovedforhandling

Etterlatte innkalles til hovedforhandlingen etter reglene om innkalling av vitner. Dette innebærer at dersom de ikke skal vitne, har de heller ikke krav på å bli innkalt eller varslet.

3.3.6 Hovedforhandling og dom

3.3.6.1 Rett til å være til stede

Etterlattes rett til å være til stede under hovedforhandlingen reguleres, på samme måte som for fornærmede, av de alminnelige reglene om vitner og om adgang for offentligheten, se nærmere omtale av disse reglene i punkt 3.1.8.1. Etterlatte som ikke skal vitne, har adgang til å være til stede under hele saken, forutsatt at den går for åpne dører.

3.3.6.2 Møte- og forklaringsplikt

Etterlatte har som andre plikt til å møte og til å forklare seg for retten dersom de blir innkalt som vitner. Se punkt 3.1.8.2 om møte- og forklaringspliktens omfang.

3.3.6.3 Rett til godtgjørelse

Alle vitner har krav på godtgjørelse etter lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse mv., se nærmere gjennomgang av regelverket i

punkt 3.1.8.3. Ved lovendringen 2. juli 2004 nr. 61 fikk foreldre eller verger til fornærmede under 18 år som har omkommet som følge av en straffbar handling og som ønsker å følge rettssaken, rett til godtgjørelse uavhengig av om de vitner eller ikke. Foreldrene eller vergen har anledning til å utpeke en annen person som skal få slik godtgjørelse i stedet for dem. Dersom en person hadde foreldreansvaret eller var verge alene, kan hun eller han utpeke en person som kan fremme krav på godtgjørelse i tillegg til vedkommende selv.

3.3.6.4 Beskyttelsesregler

Etter straffeprosessloven § 284 første ledd sjette punktum kan retten beslutte at siktede eller andre personer skal forlate salen under avhør av foreldre eller verger i saker der fornærmede under 18 år har omkommet som følge av en straffbar handling dersom særlige grunner gjør at hensynet til de etterlatte tilsier det. I tillegg kommer rettens alminnelige adgang etter straffeprosessloven § 284 første ledd første punktum til å beslutte at siktede eller andre personer (jf. fjerde punktum) skal forlate salen under avhøret dersom det er særlig grunn til å frykte at en uforbeholden forklaring ellers ikke vil bli gitt. Avveiningene er de samme som ved fornærmedes forklaring, selv om enkelte hensyn kan tenkes å få en annen vekt når det er etterlatte som forklarer seg. Se punkt 3.1.8.4 for nærmere omtale av denne regelen og muligheten til å få avklart spørsmålet før hovedforhandlingen.

3.3.6.5 Underretning om domsresultatet

Etterlatte er ikke gitt samme rett som fornærmede til å bli underrettet om domsresultatet etter påtaleinstruksen § 26-3 siste ledd. Det er uklart om denne forskjellen er tilsiktet.

3.3.7 Anke

Ingen etterlatte har rett til å anke avgjørelser i straffesaken. Det er imidlertid ingen ting i veien for at de formidler sine synspunkter på dommen til påtalemyndigheten eller at påtalemyndigheten spør de etterlatte om deres syn på ankespørsmålet.

3.3.8 Dokumentinnsyn i avsluttede saker

3.3.8.1 Saker avsluttet av retten

Foreldre og verger i saker der en fornærmet under 18 år har omkommet som følge av en straffbar

handling, har rett til å få utskrift av rettsbøker og andre dokumenter i en straffesak som retten har avsluttet behandlingen av, jf. straffeprosessloven § 28 første ledd bokstav b. Andre etterlatte kan ha rett til innsyn i slike dokumenter etter straffeprosessloven § 28 første ledd bokstav c, på lik linje med andre som har rettslig interesse i slikt innsyn. Kravet om rettslig interesse innebærer at den som krever innsyn må ha en viss tilknytning til saken og at dokumentene har en aktuell interesse for vedkommende.⁸⁵

3.3.8.2 Dokumentinnsyn i andre saker

Innsyn i saker som er avsluttet av påtalemyndigheten reguleres av påtaleinstruksen § 4-1, som gir reglene tilsvarende straffeprosessloven § 28. Foreldre eller verger for i saker der fornærmede under 18 år har omkommet som følge av en straffbar handling, er gitt en rett til å kreve utskrift av saksdokumentene. Andre etterlatte kan ha rett til slikt innsyn på lik linje med andre det har rettslig interesse for. Se punkt 3.1.10.2 om hvilke begrensninger som gjelder i innsynsretten og hvordan innsynsretten gjennomføres.

3.3.9 Fullbyrdelsen

Som nevnt foran skal kriminalomsorgen i visse tilfeller varsle fornærmede og etterlatte ved enkelte avgjørelser under straffegjennomføringen, for eksempel ved permisjoner fra soning og ved løslatelse. Det vises til det som er sagt i punkt 3.1.11 om dette.

3.3.10 Gjenopptakelse

Etterlatte er ikke gitt rett til å kreve gjenopptakelse. Etter loven er det heller ikke krav om at de skal varsles eller gis anledning til å uttale seg. Dette ble heller ikke forutsatt av lovgiveren på samme måte som for fornærmede, jf. punkt 3.1.12.

Utvalget har fått opplyst at gjenopptakelseskommisjonen ennå ikke har hatt saker til behandling hvor dette spørsmålet er kommet på spissen. Det er derfor for tidlig å si hvilken praksis kommisjonen vil følge i slike saker.

⁸⁵ Se Bjerke/Keiserud 2001 I side 99-100.

3.4 Bistandsadvokaten

3.4.1 Innledning

En bistandsadvokat er forenklet uttrykt en advokat som bistår ofre for visse straffbare handlinger eller enkelte etterlatte i forbindelse med en straffesak.

Betegnelsen «bistandsadvokat» er ikke brukt i straffeprosessloven, som konsekvent bruker uttrykket «fornærmedes advokat», men er innarbeidet i praksis.⁸⁶ Det hender av og til at betegnelsen bistandsadvokat brukes også for advokater som er oppnevnt etter rettshjelpsloven eller andre rettshjelpstiltak. Etter utvalgets mening er det viktig med en ensartet og entydig begrepsbruk. Betegnelsen bistandsadvokat bør derfor forbeholdes de advokatene som oppnevnes i medhold av straffeprosessloven § 107 a.

3.4.2 Bistandsadvokatorordningens saklige anvendelsesområde

3.4.2.1 Innledning

Straffeprosessloven § 107 a skiller mellom grupper som har *krav* på bistandsadvokat og grupper som *kan få* oppnevnt slik advokat etter rettens skjønn.

De som har *krav* på bistandsadvokat er:

- fornærmede for visse straffbare handlinger
- enkelte etterlatte
- den som et besøksforbud skal beskytte dersom forbudet gjelder i hjemmet til den besøksforbudet retter seg mot
- den som et kontaktforbud skal beskytte dersom forbudet gjelder i hjemmet til den kontaktforbudet retter seg mot

Også de som kan få oppnevnt bistandsadvokat etter rettens skjønn består av forskjellige grupper. For det første kan fornærmede selv få oppnevnt advokat i saker der det er «grunn til å tro at fornærmede som følge av handlingen får betydelig skade på legeme eller helbred og det anses å være behov for advokat,» jf. straffeprosessloven § 107 a første ledd annet punktum. For det annet kan retten i særlige tilfeller der fornærmede er død eller av andre grunner er ute av stand til å begjære advokat oppnevnt, oppnevne en advokat som skal ivareta hensynet til fornærmede og fornærmedes nærmeste, jf. straffeprosessloven § 107 a annet ledd tredje punktum. I tillegg kommer at retten i visse tilfeller kan beslutte å opprettholde en oppnevning av bistandsadvokat for fornærmede selv om for-

nærmede på et senere tidspunkt dør før saken er avgjort, jf. straffeprosessloven § 107 a annet ledd fjerde punktum.

Hvem som omfattes av de nevnte gruppene utdypes nærmere nedenfor.

3.4.2.2 Fornærmede med krav på bistandsadvokat

Etter straffeprosessloven § 107 a første ledd første punktum har fornærmede rett til bistandsadvokat i saker om overtredelse av straffeloven §§ 192-197, 199, 200 tredje ledd, (§ 222 annet ledd)⁸⁷, § 342 første ledd bokstav b) jf. § 33 og § 342 første ledd bokstav c, jf. straffeprosessloven § 222 a dersom vedkommende ønsker det. De oppregnede bestemmelsene forklares nærmere nedenfor.

En «sak om overtredelse av...» anses å foreligge fra forholdet er anmeldt eller det ellers er iverksatt etterforsking, jf. nærmere om dette i punkt 3.4.3

Begrepet «fornærmede» dekker i denne sammenheng bare den som er direkte offer for den straffbare handlingen – ikke andre skadelidte som kan fremme krav, jf. straffeprosessloven § 3 siste ledd siste punktum.

Oppregningen av bestemmelser som gir rett til bistandsadvokat dekker de fleste sedelighetsforbrytelsene i straffeloven kapittel 19. Dette gjelder voldtekt (§ 192), seksuell omgang ved misbruk av stilling, avhengighetsforhold eller tillitsforhold eller utnyttelse av noens psykiske lidelse eller psykiske utviklingshemming (§ 193), seksuell omgang med noen som er plassert i bestemte institusjoner og som står under vedkommendes myndighet eller oppsikt (§ 194), seksuell omgang med barn under 14 og barn under 16 år (§§ 195 og 196), incest (§ 197) og seksuell omgang med fosterbarn, pleiebarn, stebarn eller annen person under 18 år som står under vedkommendes omsorg, myndighet eller oppsikt (§ 199), samt seksuell handling med barn under 16 år begått under særdeles skjerpene omstendigheter (§ 200 tredje ledd).

Rett til bistandsadvokat foreligger også ved overtredelse av kontakt- eller besøksforbud jf. straffeloven § 342 første ledd bokstav b og c, jf. henholdsvis straffeloven § 33 og straffeprosessloven § 222 a.

⁸⁶ Begrepet er også brukt i straffeloven § 132 a annet ledd bokstav d.

⁸⁷ Da straffeprosessloven § 107 a ble endret ved lov 20. mai 2005 nr. 28, falt henvisningen til saker om tvangsekteskap etter straffeloven § 222 annet ledd utilsiktet ut av oppregningen over lovbrudd som gir rett til bistandsadvokat. Henvisningen er foreslått tatt inn igjen i Ot.prp. nr. 50 (2005-2006). Utvalget antar fornærmede også i mellomtiden vil få bistandsadvokat i slike saker.

Det er ikke nødvendig at saken gjelder fullbyrdet overtredelse av de oppregnede bestemmelsene. Retten til bistandsadvokat gjelder også ved straffbart forsøk på overtredelse.⁸⁸ Det samme må gjelde medvirkning, som er straffbart i alle de saks typer som oppregnes i straffeprosessloven § 107 a første ledd.

Retten til bistandsadvokat forutsetter heller ikke at gjerningspersonen var tilregnelig på gjerningstidspunktet.⁸⁹ Fornærmede har altså rett til bistandsadvokat også i saker som gjelder andre strafferettslige reaksjoner enn straff, for eksempel overføring til tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39, forutsatt at det gjelder forhold som nevnt i straffeprosessloven § 107 a første ledd.

Enkelte sedelighetsforbrytelser gir ikke rett til bistandsadvokat. Dette gjelder blant annet seksuell handling med noen som ikke har samtykket til det eller med barn under 16 år, (straffeloven § 200 første og annet ledd) og seksuell atferd (straffeloven § 201).

Bestemmelsene i straffelovens sedelighetskapittel er i en del tilfeller overlappende slik at flere bestemmelser er anvendelige på samme forhold. Når overtredelse av enkelte bestemmelser ikke gir rett til bistandsadvokat, kan det hende at bistandsadvokat likevel kan oppnevnes i medhold av andre bestemmelser som er overtrådt samtidig. For eksempel vil søskenincest etter straffeloven § 198 ikke gi rett til bistandsadvokat. I tilfeller der en av søsknene er under 16 år, vil forholdet imidlertid også rammes av bestemmelsene om seksuell omgang med mindreårige (straffeloven §§ 195 og 196) og av den grunn gi rett til bistandsadvokat.

Straffeloven § 203 gjelder den som mot vederlag har seksuell omgang eller seksuell handling med en person under 18 år. Bestemmelsen ble innført ved lov 11. august 2000 nr. 76. Bestemmelsen er ikke blant dem som gir rett til bistandsadvokat. Dersom personen er under 16 år, vil forholdet imidlertid også rammes av straffeloven §§ 195 eller 196 og dermed gi rett til bistandsadvokat.

Straffeloven §§ 202, 204 og 204 a – som gjelder henholdsvis hallikvirksomhet, pornografi og kjønnslige skildringer som gjør bruk av barn – omfattes heller ikke av bistandsadvokatordningen. Bestemmelsene har etter tradisjonell oppfatning ingen fornærmet, men anses for å verne primært offentlige interesser. Er det imidlertid mistanke også om andre overgrep, for eksempel voldtekt, gir dette rett til bistandsadvokat.

3.4.2.3 Besøksforbud og kontaktforbud i eget hjem

Etter straffeprosessloven § 107 a tredje ledd har den som et besøksforbud etter straffeprosessloven § 222 a annet ledd annet punktum skal beskytte, rett til advokat når forbudet bringes inn for retten, se tidligere omtale av besøksforbud i punkt 3.1.14. Dette gjelder de såkalte besøksforbudene i eget hjem. Retten til bistandsadvokat gjelder både når det er påtalemyndigheten som bringer saken inn for retten og når påtalemyndighetens beslutning om ikke å ilegge besøksforbud bringes inn for retten av den som forbudet ville ha beskyttet.

Ved lov 20. mai 2005 nr. 28 ble straffeprosessloven § 107 a tredje ledd endret slik at det skal oppnevnes bistandsadvokat også i saker om ilegging av såkalt kontaktforbud etter straffeloven § 33. Kontaktforbud er en straffereaksjon som kan gå ut på at domfelte forbys å oppholde seg i bestemte områder eller forfølge, besøke eller på annet vis kontakt en person. Et kontaktforbud er altså straff, i motsetning til besøksforbud, som er et forebyggende tiltak. Er det nærliggende fare for at domfelte vil begå en straffbar handling overfor en annen person, kan vedkommende forbys å oppholde seg i sitt eget hjem. Hvis påtalemyndigheten i en sak om et straffbart forhold ønsker å nedlegge påstand om idømmelse av slikt kontaktforbud, har altså den det vil beskytte krav på bistandsadvokat.

Forskjellen på bistandsadvokat etter straffeprosessloven § 107 a første og tredje ledd er at første ledd gjelder *overtredelser* av ilagt besøks- eller kontaktforbud, mens tredje ledd gjelder bistandsadvokat i rettsmøtet der spørsmålet er om slikt besøks- eller kontaktforbud bør ilegges.

3.4.2.4 Fornærmede som kan få oppnevnt bistandsadvokat etter rettens skjønn

Etter straffeprosessloven § 107 a første ledd annet punktum har retten en adgang til å oppnevne advokat for fornærmede «hvis det er grunn til å tro at fornærmede som følge av handlingen får betydelig skade på legeme eller helbred og det anses å være behov for advokat». Fornærmede har i disse tilfellene ikke *krav* på bistandsadvokat.

Uttrykket betydelig skade må forstås på samme måte som i straffeloven § 9,⁹⁰ det vil si, i lett modernisert språkform: skade som gjør at noen mister eller får vesentlig svekket syn, hørsel, taleevne eller forplantningsevne, blir vanfør, arbeidsufør eller i høy grad vansiret, blir livsvarig eller

⁸⁸ Se Robberstad 2003 side 73 og Bjerke/Keiserud 2001 I side 424.

⁸⁹ Se Bjerke/Keiserud 2001 side 424.

⁹⁰ Jf. Ot.prp. nr. 33 (1993-94).

langvarig syk eller blir påført alvorlig psykisk skade.

I Rt. 1997 side 1193 uttalte Høyesteretts kjæremålsutvalg at det var tilstrekkelig at slik skade er påregnelig. Retten til bistandsadvokat er altså ikke avhengig av at skaden har materialisert seg på tidspunktet for straffesaken. Dette var også lovgivers forutsetning, se Ot.prp. nr. 33 (1993-94) side 50.

Hvorvidt det anses å være *behov for advokat*, avgjøres etter en konkret vurdering av fornærmedes situasjon.⁹¹ I forarbeidene er det lagt til grunn at det som hovedregel vil være behov for advokat i tilfeller der fornærmede er påført betydelig skade eller det er grunn til å tro at fornærmede vil få betydelig skade som følge av den straffbare handlingen.⁹² Det er i forarbeidene vist til at fornærmede i disse tilfellene ofte vil ha kompliserte erstatningskrav. Men også når det ikke fremmes erstatningskrav, eller hvor erstatningskravet ikke er av komplisert art, kan fornærmede ha behov for advokat.

3.4.2.5 Etterlatte med krav på bistandsadvokat

Etter lovendring av 2. juli 2004 nr. 61 er visse grupper av etterlatte gitt rett til bistandsadvokat i saker hvor fornærmede er død som følge av en straffbar handling. Normalt gis slik bistand bare der fornærmede var under 18 år da handlingen skjedde. Om avgrensningen av personkretsen, se punkt 3.3.1.2 om etterlattes rettigheter generelt.

Retten til bistandsadvokat omfatter også tilfeller der fornærmede hadde fylt 18 år på handlingstidspunktet og det foreligger særlige forhold. I forarbeidene er det fremhevet at man med uttrykket «særlige forhold» i første rekke tenkte på tilfeller der den avdøde fortsatt bodde hjemme hos foreldrene.⁹³ I andre tilfeller må tilknytningen mellom foreldrene og den avdøde ha vært særlig sterk.⁹⁴ Dersom fornærmede var over 23 år, vil det normalt ikke være grunnlag for å gjøre unntak fra hovedregelen.

Etter ordlyden har etterlatte i slike særlige tilfeller *rett* til advokat. Dette var også lovgiverens intensjon. Straffeprosessloven § 107 a annet ledd annet punktum er omtalt som et unntak fra aldersgrensen i første punktum.⁹⁵ Hvis det foreligger særlige forhold, *skal* altså retten oppnevne bistandsadvokat for etterlatte som nevnt.

3.4.2.6 Etterlatte som kan få oppnevnt bistandsadvokat etter rettens skjønn

Straffeprosessloven § 107 a annet ledd tredje punktum gir retten en skjønnsmessig adgang til å oppnevne advokat i andre tilfeller hvor den fornærmede er død eller av andre grunner ikke er i stand til å begjære advokat oppnevnt, for å ivareta hensynet til fornærmede og fornærmedes nærmeste. Bestemmelsen sto tidligere i straffeprosessloven § 107 b fjerde ledd første punktum, men ble noe omformulert og flyttet til § 107 a ved lov 2. juli 2004 nr. 61. Verken flyttingen eller omformuleringen medførte realitetsendringer.⁹⁶

Bakgrunnen for bestemmelsen, som opprinnelig kom inn ved straffeprosesslovens ikrafttredelseslov, var at etterlatte og andre pårørende tidligere ble ansett for å ha rett til advokat i tilfeller der fornærmede var død eller av andre grunner ute av stand til å begjære advokat oppnevnt, etter analogi fra straffeloven § 78 annet og tredje ledd.⁹⁷ Straffeloven § 78 annet og tredje ledd gjelder hvem som har rett til å begjære påtale når fornærmede er bevisstløs, psykotisk eller psykisk utviklingshemmet i høy grad eller død. En slik analogisk slutning ble ansett for å være for vidtrekkende.⁹⁸ Den nye bestemmelsen var derfor en *innsnevring* av retten til advokat.

Det er i utgangspunktet de ideelle interessene som er knyttet til avdødes minne som må begrunne oppnevning av advokat i saker der fornærmede er død, selv om også hensynet til fornærmedes nærmeste kan begrunne oppnevning av bistandsadvokat i slike tilfeller.⁹⁹ Blant annet kan fornærmedes nærmeste ha behov for hjelp til å fremme erstatningskrav, jf. Rt. 2000 side 1399.

Etter *ordlyden* er det ikke nødvendig at fornærmede er død som *følge* av en straffbar handling. Dette synes derimot forutsatt i forarbeidene.¹⁰⁰ Dersom fornærmede senere dør av andre årsaker, synes derfor ikke bestemmelsen anvendelig. Disse tilfellene kan derimot vurderes etter straffeprosessloven § 107 a annet ledd fjerde punktum dersom advokat var oppnevnt før fornærmede døde. Bestemmelsen gjelder rettens adgang til å opprettholde en oppnevning av advokat i slike tilfeller. Se nærmere om denne bestemmelsen i punkt 3.4.2.7.

Straffeprosessloven § 107 a annet ledd tredje punktum gjelder alle etterlatte det er naturlig å forstå som «fornærmedes nærmeste». Hvem som

⁹¹ Jf. Bjerke/Keiserud 2001 side 424.

⁹² Se Ot.prp. nr. 33 (1993-94).

⁹³ Ot.prp. nr. 45 (2003-2004) side 31-32.

⁹⁴ Ot.prp. nr. 45 (2003-2004) side 31-32.

⁹⁵ Se for eksempel Ot.prp. nr. 45 (2003-2004) side 31-32.

⁹⁶ Jf. Ot.prp. nr. 45 (2003-2004) side 32.

⁹⁷ Se Ot.prp. nr. 53 (1983-84) side 68.

⁹⁸ Se Ot.prp. nr. 53 (1983-84) side 73.

⁹⁹ Se Ot.prp. nr. 53 (1983-84) side 73.

¹⁰⁰ Se Ot.prp. nr. 53 (1983-84) side 73.

skal omfattes av uttrykket fornærmedes nærmeste, er ikke omtalt i forarbeidene og heller ikke behandlet i litteraturen. Straffeloven § 5 angir en vid definisjon av uttrykket noens nærmeste:

«Hvor denne Lov benytter Udtrykket nogens nærmeste, er herunder indbefattet hans Ægtefælle, beslægtede i lige Linje, Søskende og lige nær besvogrede, Fosterforældre og Fosterbørn samt forlovede. Er Ægteskabet opløst, begrunder det fremdeles Anvendelse af de om de nærmeste givne Regler, forsaavidt angaar Begivenheder før Opløsningen.

Som besvogret ansees ogsaa den besvogredes Ægtefælle.

Når to personer bor fast sammen under ekteskapslignende forhold, likestilles det med ekteskap. «

Denne definisjonen kan være et naturlig utgangspunkt for hvem som anses som fornærmedes nærmeste. Jo fjernere tilknytningen er, desto mer skal det antagelig til for at retten vil oppnevne en advokat.

Utgangspunktet er at det bare oppnevnes én advokat etter denne bestemmelsen. Av Rt. 2000 side 1399 følger imidlertid at det kan oppnevnes flere advokater for forskjellige etterlatte dersom de har forskjellige behov. I denne saken var det spørsmål om mor og samboer til avdøde kunne få oppnevnt hver sin bistandsadvokat. Lagmannsretten hadde lagt til grunn at det var tilstrekkelig med oppnevning av én advokat. Høyesteretts kjæremålsutvalg la til grunn at det for ivaretagelse av avdødes minne *normalt* vil være tilstrekkelig med én advokat. Når retten vurderer om advokat skal oppnevnes for å ivareta hensynet til fornærmedes nærmeste, for eksempel for å fremme erstatningskrav, må det imidlertid tas utgangspunkt i de konkrete forhold hos de etterlatte. Lagmannsretten syntes ikke å ha vurdert behovet for bistandsadvokat i tilknytning til et eventuelt erstatningskrav. Lagmannsrettens kjennelse etterlot på dette punktet en uklarhet om lagmannsretten hadde bygget på riktig forståelse av loven. Kjennelsen ble derfor opphevet.

I en kjennelse fra Borgarting lagmannsrett (LB-2001-00506), ble det ansett å være behov for separat bistandsadvokat for avdødes sønn på 3 år og for avdødes mor. Retten la blant annet vekt på at det var et motsetningsforhold mellom avdødes mor og vergen til avdødes sønn.

Straffeprosessloven § 107 a annet ledd tredje punktum gjelder etter ordlyden ikke bare når fornærmede er død, men også hvor fornærmede av andre grunner ikke er i stand til å begjære advokat oppnevnt. Fornærmede er for eksempel psykisk

utviklingshemmet. Etter ordlyden vil retten i særlige slike tilfeller kunne oppnevne advokat for å ivareta hensynet til fornærmede. Oppnevning av bistandsadvokat beror altså på rettens skjønn. Dersom forholdet faller inn under straffeprosessloven § 107 a første ledd, vil fornærmede etter ordlyden ha *krav* på å få oppnevnt bistandsadvokat også i slike tilfeller. Det kan være tvilsomt hvorvidt straffeprosessloven § 107 a annet ledd tredje punktum utgjør en begrensning av fornærmedes rettigheter etter første ledd. Er for eksempel fornærmede psykisk utviklingshemmet og blir voldtatt, oppstår spørsmål om hun har krav på bistandsadvokat etter første ledd eller om tilfellet skal bedømmes etter annet ledd tredje punktum. I teorien synes det siste lagt til grunn, delvis basert på en uttalelse i Ot.prp. nr. 53 (1983-84) side 74.¹⁰¹ Bjerke/Keiserud mener at dette også har støtte i rettspraksis og nevner Rt. 1992 side 1067 og Rt. 1993 side 1420 som eksempler.¹⁰² De nevnte avgjørelsene synes imidlertid å gjelde andre spørsmål. I Rt. 1993 side 1420 var spørsmålet hva som skulle betraktes som «særlige forhold» for oppnevning av bistandsadvokat i en sak der fornærmede var død. Saken inntatt i Rt. 1992 side 1067 gjaldt oppnevning av bistandsadvokat i sak der fornærmede var savnet, antatt død.

3.4.2.7 Opprettholdelse av oppnevning dersom fornærmede dør under saken

Etter straffeprosessloven § 107 a annet ledd fjerde punktum, er det retten som avgjør om oppnevningen av bistandsadvokat står ved lag dersom fornærmede dør mens saken pågår. I teorien sies det at retten må foreta en konkret vurdering basert på de samme hensyn som etter tredje punktum.¹⁰³ Det er videre antatt at regelen må gjelde tilsvarende dersom fornærmede etter at advokat er oppnevnt, blir sinnssyk eller på annen måte kommer i en slik tilstand at vedkommende ville ha vært ute av stand til å begjære advokat oppnevnt.¹⁰⁴

3.4.3 For hvilket tidsrom kan det oppnevnes bistandsadvokat?

I saker om besøksforbud i eget hjem, inntreffer retten til bistandsadvokat fra det tidspunkt besøksforbudet bringes inn for retten. For kontaktfor-

¹⁰¹ Se Bjerke/Keiserud 2001 side 430 og Robberstad 2003 side 44. Robberstad er riktignok rettspolitisk kritisk til om regelen bør forstås på en slik måte som vil stride mot lovgivers intensjon, men synes likevel å legge til grunn at det er slik.

¹⁰² Se Bjerke/Keiserud 2001 I side 430.

¹⁰³ Bjerke/Keiserud 2001 I side 430.

¹⁰⁴ Bjerke/Keiserud 2001 I side 430.

bud i eget hjem er det relevante tidspunktet trolig når tiltale tas ut og det opplyses i tiltalebeslutningen at påtalemyndigheten vil påstå idømt slik reaksjon.

For bistandsadvokat til fornærmede eller etterlatte er det avgjørende når det kan sies å foreligge en «sak». For forhold som faller inn under straffeprosessloven § 107 a første ledd første punktum, er det klart forutsatt i forarbeidene at retten til bistandsadvokat inntreffer når forholdet er anmeldt. Men også rådgivning med advokat før anmeldelsen vil kunne dekkes etter bistandsadvokatorordningen så fremt forholdet senere anmeldes. Dersom fornærmede ikke ønsker å anmelde forholdet, vil behov for advokatbistand måtte vurderes etter rettshjelpsloven. Det samme bør gjelder for bistandsadvokat etter straffeprosessloven § 107 a første ledd annet punktum og annet ledd.

Rett til bistandsadvokat kan foreligge også etter at straffesaken er avsluttet, se Rt. 1999 side 254. Saken gjaldt krav om bistandsadvokat for fremme av tilleggserstatning fra staten etter en voldtektssak, 12 år etter straffesakens avslutning. Høyesteretts kjæremålsutvalg uttalte at selv om søknaden kom «mange år etter straffesakens avslutning, og selv om bistandsadvokat ikke har vært oppnevnt tidligere, kan ikke straffeprosesslovens regler alene av den grunn være til hinder for at bistandsadvokat oppnevnes.» Kjæremålsutvalget bemerket også at det var et uomtvistet faktum i saken at fornærmedes senskader, som var begrunnelsen for søknaden om tilleggserstatning, skyldtes de voldtekter hun var blitt utsatt for.

Trolig bør retten til bistandsadvokat også gjelde i saker som blir gjenopptatt. Derimot vil fornærmede etter gjeldende rett ikke ha krav på bistandsadvokat når en begjæring om gjenopptakelse behandles. Som nevnt i punkt 3.1.12, har Justisdepartementet sendt på høring forslag om at kommisjonen skal kunne oppnevne bistandsadvokat for fornærmede.

3.4.4 Bistandsadvokatorordningens geografiske anvendelsesområde

Bestemmelsene som gir rett til bistandsadvokat er stort sett omfattet av oppregningene i straffeloven § 12 nr. 2 og 3, som gir norsk straffelovgivning anvendelse på slike handlinger begått i utlandet av henholdsvis norske statsborgere eller i Norge hjemmehørende personer eller av utlendinger. Slike saker kan altså anmeldes og forfølges i Norge og vil langt på vei dekkes av retten til bistandsadvokat etter straffeprosessloven § 107 a.

Annerledes er det dersom slike handlinger forfølges i utlandet. Bistandsadvokatorordningen gjelder ikke for saker som *behandles* i utlandet.¹⁰⁵ Fornærmede som er hjemmehørende i Norge kan få hjelp etter rettshjelpsloven § 12 annet ledd. Disse reglene er omtalt nærmere i punkt 11.3.13 sammen med utvalgets vurderinger.

Hovedregelen i voldsoffererstatningsloven¹⁰⁶ § 2 er at voldsoffererstatning ytes når den skadevoldende handlingen har funnet sted her i riket.¹⁰⁷ Etter annet ledd kan det gjøres unntak når særlige grunner tilsier det, slik at det ytes erstatning også i andre tilfeller, det vil si når handlingen har funnet sted utenfor riket. Etter rettshjelpsloven § 11 annet ledd nr. 6 kan det gis fritt rettsråd for bistand med søknad om voldsoffererstatning hvis søkeren oppfyller de økonomiske betingelsene for slik hjelp, se generelt om rettshjelpsloven under punkt 3.4.8.

3.4.5 Bistandsadvokatens oppgaver

3.4.5.1 Generelt

Bistandsadvokatens mandat og oppgaver er generelt angitt i straffeprosessloven § 107 c første ledd. For det første skal bistandsadvokaten «ivareta fornærmedes interesser i forbindelse med etterforskning og hovedforhandling i saken». Derneft skal advokaten gi den fornærmede «annen hjelp og støtte som er naturlig og rimelig i forbindelse med saken». Det samme gjelder selvsagt for advokatens oppgaver i forhold til etterlatte. Loven bruker bare uttrykket «fornærmede», men reglene i kapittelet gjelder tilsvarende så langt de passer for etterlatte, jf. straffeprosessloven § 107 a annet ledd siste punktum.

Straffeprosessloven § 107 c første ledd første og annet punktum synes å skille mellom bistand av juridisk og ikke-juridisk karakter. I utgangspunktet omfattes juridisk rådgivning av første punktum, mens hjelpen etter annet punktum er forstått som hjelp av ikke-juridisk karakter. Dette er imidlertid ikke til hinder for at visse tiltak av rettslig karakter også kan vurderes etter annet punktum. Det er ingen konsekvenser knyttet til om hjelpen defineres under første eller annet punktum. Bjerke/Keiserud nevner for eksempel at advokaten i medhold av straffeprosessloven § 107 c første ledd annet punktum kan henvende seg til påtalemyndigheten og

¹⁰⁵ Annerledes Robberstad 2003 side 90.

¹⁰⁶ Lov 20. april 2001 nr. 13.

¹⁰⁷ Også om bord på norsk fartøy, boreplattform eller luftfartøy eller på innretning eller anlegg for utforskning eller utnyttning av undersjøiske naturforekomster på den norske del av kontinentalsokkelen.

gjøre sitt syn gjeldende på spørsmålet om anke eller andre spørsmål knyttet til avsagt dom.¹⁰⁸

Den rettslige hjelpen er definert som å «ivareta fornærmedes interesser». Robberstad peker på at mandatet samsvarer bra med den alminnelige definisjonen av hva som er advokatens oppgave. Advokatforskriften¹⁰⁹ kapittel 12 om god advokatskikk fastsetter at «advokaten plikter innen lovens ramme og etter beste evne å ivareta sine klienters interesser».¹¹⁰ Klientens interesse må defineres i hver enkelt sak.

Forarbeidene drøfter ikke hvilke interesser fornærmede normalt vil ha i saken. I teorien er det forskjellige fremstillinger av fornærmedes typiske interesser.¹¹¹

Utvalget har selv analysert fornærmedes og etterlattes behov og interesser i straffesaken i kapittel 7 og 8. Fornærmedes og etterlattes typiske interesser knytter seg både til sakens utfall og saksbehandlingen.

Når det gjelder utfallet av saken knytter fornærmedes og etterlattes interesser seg gjerne til at:

- saken blir oppklart
- det blir fastslått at fornærmede har vært utsatt for urett ved at den skyldige blir tiltalt og dømt
- den skyldige får en passende straff
- det ytes rimelig erstatning og oppreisning.

I tilknytning til saksbehandlingen er gjerne følgende interesser sentrale:

- rask saksbehandling
- informasjon om hva som skjer i saken
- å bli hørt og få bidra til at saken blir best mulig opplyst
- hensynsfull rettergang.

I tillegg er personlig sikkerhet under saken og senere viktig for en del etterlatte.

Det må understrekes at fornærmede og etterlatte langt fra er en homogen gruppe og at deres interesser varierer i betydelig utstrekning. Bistandsadvokatens oppdrag vil dermed kunne variere atskillig også innenfor samme sakstype.

Etter straffeprosessloven § 107 d første ledd annet punktum skal advokaten også gi fornærmede «slik annen hjelp og støtte som er naturlig og rimelig i forbindelse med saken». Forarbeidene nevner som eksempler på slik hjelp samtaler med fornærmede og fornærmedes nærmeste, informasjon om saken og bistand til å skaffe sakkyndig

hjelp som lege og psykolog.¹¹² Også annen støtte kan omfattes, men advokatens oppdrag er begrenset til det som er «naturlig og rimelig» i forbindelse med saken, jf. straffeprosessloven § 107 c første ledd annet punktum. Også for denne mer mellommenneskelige typen av hjelp er det viktig at advokaten holder seg innenfor advokatrollen. Robberstad advarer mot at advokaten tar på seg en behandlerrolle som vedkommende ikke har forutsetninger for.¹¹³ En slik sammenblanding av roller er også fremhevet av de fornærmede selv som uheldig og lite tillitvekkende.¹¹⁴

For både den rettslige og den ikke-rettslige hjelpen gjelder at den må være knyttet til «saken» – det vil si straffesaken. Også behandlingen av borgerlige rettskrav er omfattet av dette begrepet.¹¹⁵ Bistand i rene sivile krav faller derimot utenfor.¹¹⁶ Dette gjelder selv om de sivile kravene står i sammenheng med straffesaken, for eksempel sak om oppløsning av ekteskap og skifte og eventuelt barnefordeling etter en sak om tvangsekteskap. Slik bistand må vurderes etter lov om fri rettshjelp. Også rene sivile erstatningssøksmål mot gjerningspersonen faller utenfor bistandsadvokatordningen. Søknad om voldsoffererstatning vil kunne dekkes med inntil 2 timer som etterarbeid under bistandsadvokatordningen.

Straffeprosessloven § 107 c annet til fjerde ledd angir advokatens prosessuelle rettigheter i forbindelse med saken. Disse rettighetene er forutsetninger for at advokaten skal kunne ivareta klientens interesser.

3.4.5.2 Ved anmeldelse og under etterforskning

Bistandsadvokaten har en viktig oppgave med å formidle informasjon, både fra påtalemyndigheten til klienten og vise versa. For fornærmede er det selvsagt essensielt at saken blir så godt opplyst som mulig. Videre er ventetiden en tung belastning for mange fornærmede. Bistandsadvokaten bør derfor også vurdere å komme med innspill til etterforskingsskritt som bør foretas og være en pådriver for fremdrift i saken. Det er forutsatt i forarbeidene at advokaten kan ta initiativet til ytterligere etterforskingsskritt, men departementet syntes ikke at det var nødvendig å regulere dette nærmere i loven eller i påtaleinstruksen.¹¹⁷

¹¹² Jf. Ot.prp. nr. 63 (1980-81).

¹¹³ Se Robberstad 2003 side 123-125.

¹¹⁴ Se nærmere om dette i kapittel 7 nedenfor.

¹¹⁵ Se Robberstad 2003 side 78-82 for gjennomgang av forarbeidsuttalelser og teori.

¹¹⁶ Se Robberstad 2003 side 122.

¹¹⁷ Se Ot.prp. nr. 63 (1980-81) side 20.

¹⁰⁸ Bjerke/Keiserud 2001 I side 432.

¹⁰⁹ Forskrift 20. desember nr. 1161 til domstolloven kapittel 11.

¹¹⁰ Robberstad 2003 side 115.

¹¹¹ Se gjennomgang i Robberstad 2003 side 116-118.

Bistandsadvokaten har rett til å varsles om og være til stede ved avhør av klienten under etterforskingen, jf. straffeprosessloven § 107 c, se også påtaleinstruksen § 8-10 annet ledd. Advokaten har dessuten rett til å stille ytterligere spørsmål ved avhør av klienten, jf. straffeprosessloven § 107 c tredje ledd første punktum og å protestere mot spørsmål som ikke kommer saken ved eller som er stilt på en utilbørlig måte, jf. annet punktum i samme bestemmelse. Hvorvidt advokaten bør benytte seg av retten til å være til stede ved avhør av klienten, vil bero på en konkret vurdering i det enkelte tilfellet.¹¹⁸

Bistandsadvokaten er ikke selv gitt uttrykkelig krav på innsyn i sakens dokumenter på etterforskningsstadiet. Klienten vil imidlertid ha en slik rett etter straffeprosessloven § 242. Indirekte vil derfor bistandsadvokaten ha adgang til dokumentene. I praksis vil det også ofte være bistandsadvokaten som innhenter dokumentene for klienten. Advokaten må drøfte med sin klient i hvilken grad klienten bør benytte seg av sin rett til dokumentinnsyn. Utøvelse av innsynsrett kan senere bli brukt for å svekke klientens forklaring i retten.¹¹⁹

I forarbeidene er det videre forutsatt at bistandsadvokaten kan ha rett til å være tilstede ved åstedsbefaringer, rekonstruksjoner, konfrontasjoner og legeundersøkelser hvor fornærmede selv er til stede.¹²⁰ Det samme må gjelde hvis etterlatte skal delta i slike etterforskingsskritt. I følge riksadvokatens rundskriv nr. 3/1981 side 2 har bistandsadvokaten derimot ikke anledning til å være med fornærmede under legemsundersøkelser eller konfrontasjonsparader. Advokaten kan eventuelt være i et tilstøtende rom.

3.4.5.3 Særlig om erstatningskrav

En viktig oppgave for bistandsadvokaten er å klargjøre grunnlaget for et eventuelt erstatningskrav og dets omfang. Reglene om fremme av erstatningskrav gjennomgås nærmere nedenfor i punkt 3.5. Her nevnes bare kort at bistandsadvokaten må informere klienten om hva det kan kreves erstatning for. Advokaten må videre innhente opplysninger som kan belyse grunnlaget for kravet og kravets størrelse. Det bør blant annet innhentes utskrift fra legejournaler eller erklæring fra eventu-

ell behandler. Innhenting av slike utskrifter krever fornærmedes samtykke.

Advokaten må oversende påtalemyndigheten en oversikt over hvilke krav som gjøres gjeldende, kravenes størrelse og grunnlag, samt hvilke bevis som kan føres for kravet. Dersom fornærmede selv fremmer sitt krav etter straffeprosessloven § 428, skal siktede ha skriftlig melding om den påstand som vil bli nedlagt, om grunnlaget for kravet og om de bevis som vil bli ført, senest samtidig med innkallingen til hovedforhandlingen. Dersom det fremmes krav mot andre enn den som er siktet i straffesaken, må skriftlig melding som angir den påstand som vil bli nedlagt, grunnlaget for kravet og de bevis som vil bli ført, være sendt til saksøkte i tilstrekkelig tid før hovedforhandling eller annet rettsmøte til pådømmelse av saken, jf. straffeprosessloven § 427 fjerde ledd.

3.4.5.4 Når påtaleavgjørelse er truffet

En viktig oppgave for bistandsadvokaten kan være å hjelpe klienten med å klage over påtaleavgjørelser etter straffeprosessloven § 59 a.

En forutsetning for at klageretten skal være reell, er at den eller de klageberettigede får underretning om vedtaket. I tillegg til at klienten selv er gitt slike informasjonsrettigheter, er det også gitt regler som pålegger påtalemyndigheten å gi slik informasjon til bistandsadvokaten. Eksempler er påtaleinstruksen § 17-2 første ledd bokstav e som gjelder underretning om henleggelse og § 18-5 første ledd bokstav d om påtaleunnløstelse etter straffeprosessloven § 69 (påtaleunnløstelse etter straffeprosessloven § 70 følger reglene om henleggelse, jf. påtaleinstruksen § 18-6). Bistandsadvokaten skal også underrettes om at det er tatt ut tiltale, jf. punkt 3.4.5.6.

3.4.5.5 Særlig om tilståelsessaker

Bistandsadvokaten har ikke krav på varsel om at saken avgjøres som tilståelsessak etter straffeprosessloven § 248. Dersom påtalemyndigheten fremmer erstatningskravet på vegne av den fornærmede, kan kravet pådømmes også i en tilståelsessak såfremt retten finner kravet utvilsomt, jf. straffeprosessloven § 432. I en slik situasjon vil det være naturlig at det er kontakt mellom påtalemyndigheten som fremmer kravet på vegne av den fornærmede og bistandsadvokaten. Spørsmålet om bistandsadvokaten skulle varsles og ha rett til tilstedeværelse i det som da ble kalt forhørsretts-pådømmelse, ble tatt opp i forbindelse med ikraftsettelsen av straffeprosessloven, se Ot.prp. nr. 53

¹¹⁸ For en nærmere behandling av dette spørsmålet, se Robberstad 2003 side 136-139.

¹¹⁹ Se nærmere om denne vurderingen i Robberstad 2003 side 144-145.

¹²⁰ Se Ot.prp. nr. 63 (1980-81) side 17. Se også Robberstad 2003 side 145-146 og Bjerke/Keiserud 2001 I side 433.

(1983-84). Den norske Dommerforening gikk inn for en slik regel. Departementet uttalte at det ikke ville være «noe til hinder for at fornærmedes advokat etter omstendighetene også blir gitt høve til å være til stede ved rettslig avhør av siktede hvor det ligger an til pådømmelse i forhørsretten». Det er noe uklart hvordan uttalelsen skal forstås. Robberstad argumenterer for at uttalelsen gir grunnlag for at bistandsadvokaten har rett til å være tilstede under pådømmelse i tilståelsessaker.¹²¹

3.4.5.6 Forberedelse til hovedforhandling

Påtalemyndigheten skal sende kopi av tiltalebeslutningen, bevisoppgaven og så vidt mulig sakens dokumenter til bistandsadvokaten, jf. straffeprosessloven § 264 a tredje ledd, se også påtaleinstruksen § 25-7.

Påtalemyndigheten skal også angi når saken bør behandles. Bistandsadvokaten skal gis adgang til overfor retten til å uttale seg om tidspunkt for hovedforhandling i saken.

Retten underretter bistandsadvokaten om tid og sted for hovedforhandlingen når dette er fastsatt, jf. straffeprosessloven § 275.

Robberstad mener at bistandsadvokaten bør ha rett til å være tilstede ved bevisopptak til bruk for hovedforhandlingen – dette utledes som en logisk konsekvens av advokatens rett til tilstedeværelse under hovedforhandlingen.¹²² Advokaten må da også ha rett til å stille spørsmål til vitner i samme utstrekning som under hovedforhandlingen. Bistandsadvokaten er imidlertid ikke nevnt i straffeprosessloven § 244 som gjelder tilsvarende ved bevisopptak, jf. straffeprosessloven § 271. Det er heller ingen regler som sikrer at bistandsadvokaten blir varslet om bevisopptaket.

Hvis fornærmede fremmer erstatningskravet selv, vil retten til tilstedeværelse følge av straffeprosessloven § 428 jf. § 404.

Bistandsadvokaten har som en viktig oppgave å forberede klienten før hovedforhandlingen. Erfaringsmessig vil klienten ha behov for informasjon og støtte når hovedforhandlingen nærmer seg. Advokaten bør forklare klienten hvordan rettssalen ser ut og forberede vedkommende på hva som vil skje og på hvilke spørsmål hun eller han eventuelt kan få. Advokaten bør videre avklare med klienten hvorvidt hun eller han ønsker at saken skal behandles for lukkede dører og om tiltalte skal være til stede mens klienten forklarer seg.

3.4.5.7 Under hovedforhandling

Rett til tilstedeværelse

Bistandsadvokaten har rett til å være til stede under hovedforhandlingen, jf. straffeprosessloven § 107 c annet ledd annet punktum. Etter tredje punktum kan retten når bevisførselen er avsluttet, bestemme at advokaten skal fratre. Retten må foreta en konkret vurdering av forholdene i saken. I forarbeidene er det pekt på at retten i denne vurderingen også må ta i betraktning at bistandsadvokaten har en oppgave med å forsøke å få fornærmede til å akseptere domsresultatet, og at dette må tas i betraktning i rettens vurdering av om advokaten skal fratre eller ikke.¹²³ For at advokaten skal kunne forklare domsresultatet for fornærmede, kan det være viktig at advokaten vet hvilke argumenter som ble brukt i prosedyrene, hvilke tvilspunkter som ble trukket frem og hvilke formidlende omstendigheter det har vært argumentert med.¹²⁴

Dersom det fremmes borgerlige rettskrav i saken, har bistandsadvokaten rett til å være til stede under hele sakens behandling. Dette gjelder uavhengig av om fornærmede fremmer kravet selv eller påtalemyndigheten fremmer kravet på vegne av den fornærmede.

Uttalerett, bevisførsel og rett til å stille spørsmål

Bistandsadvokaten har rett til å stille ytterligere spørsmål til fornærmede og til å protestere mot spørsmål som blir stilt fornærmede, jf. straffeprosessloven § 107 c tredje ledd første og annet punktum. Spørsmålene kan gjelde alle sider av saken, men er altså begrenset til spørsmål til egen klient. Det gjelder imidlertid ikke noe forbud mot å stille spørsmål til andre vitner. I forarbeidene ble det uttalt at «advokaten normalt ikke bør ha rett til dette».¹²⁵ På samme måte er det ikke noe i veien for at bistandsadvokaten protesterer mot spørsmål stilt også til andre vitner. Spørsmål som det særlig kan tenkes at advokaten vil protestere mot er spørsmål som gjelder fornærmedes seksuelle atferd. Retten har imidlertid et selvstendig ansvar for å sørge for at avhøret foregår på en tilfredsstillende måte, jf. straffeprosessloven §§ 134 og 136. Straffeprosessloven § 134 første ledd sier at bevisførsel om et vitnes vandel eller for å svekke eller styrke et vitnes troverdighet i sin alminnelighet bare må finne sted på den måte og i den utstrek-

¹²³ Se Ot.prp. nr. 53 (1983-84) side 76.

¹²⁴ Se lederartikkel av Elisabeth Berthelsen i Lov og Rett 1983 side 49-50, som er sitert i Ot.prp. nr. 53 (1983-84) side 76.

¹²⁵ Se Ot.prp. nr. 63 (1980-81) side 22.

¹²¹ Se Robberstad 2003 side 77.

¹²² Se Robberstad 2003 side 146.

ning retten tillater. Det samme gjelder bevisførsel om et vitnes tidligere seksuelle atferd. Slik bevisførsel skal retten nekte dersom den ikke antas å være av vesentlig betydning. Etter straffeprosessloven § 136 tredje ledd skal retten avvise spørsmål som ikke kommer saken ved.

Dersom fornærmede har krevd erstatning og selv fremmer kravet, vil fornærmede ha partsrettigheter som saksøker i en privat straffesak, og bistandsadvokaten vil ha stilling som fornærmedes prosessfullmektig. Bistandsadvokaten har da ansvaret for bevisføringen og kan stille spørsmål til vitner mv. og prosedere kravet. Straffeprosessloven § 107 c fjerde ledd i.f. slår fast at bistandsadvokaten har uttalerett i forhold til borgerlige rettskrav også når kravet fremmes av påtalemyndigheten.

Prosessuelle forhold

Bistandsadvokaten skal gis adgang til å uttale seg om prosessuelle spørsmål som angår fornærmede, jf. straffeprosessloven § 107 c fjerde ledd første punktum. Et viktig slikt spørsmål kan være hvorvidt tiltalte eller andre skal forlate rettssalen under fornærmedes forklaring, jf. straffeprosessloven § 284. Det samme gjelder begjæring om lukkede dører. Andre prosessuelle forhold som angår fornærmede kan være om fornærmede har gyldig forfall, eller om fornærmede har forklaringsplikt. Også inhabilitetsinnsigelser må kunne gjøres gjeldende.

3.4.5.8 Etterarbeid

Det er lagt til grunn at bistandsadvokatordningen også omfatter visse plikter og oppgaver etter at dom er falt. Advokaten bør blant annet underrette fornærmede om resultatet når dette er klart. I en del tilfeller vil det også være nødvendig å forklare resultatet nærmere for fornærmede. Slikt etterarbeid er normalt inkludert i stykkprisen, se nærmere punkt 3.4.6.2.

Bistandsadvokaten har ikke anledning til å anke noen avgjørelse i straffesaken på vegne av fornærmede, men må kunne formidle fornærmedes syn på dommen til påtalemyndigheten.

Det er lagt til grunn i riksadvokatens rundskriv nr. 3/1981 og departementets rundskriv 17. juli 1981 at politiet skal sørge for at advokaten får utskrift av dommen.

3.4.5.9 Utsatt behandling av erstatningskravet

Etter straffeprosessloven § 431 har retten anledning til å utsette behandlingen av et borgerlig krav

til straffesaken er pådømt. Utsettelsen medfører ikke at forbindelsen mellom straffesaken og erstatningskravet går tapt. Også arbeidet i forbindelse med den senere pådømmelsen av erstatningskravet vil derfor omfattes av bistandsadvokatoppdraget.¹²⁶

I teorien er det antatt at det samme vil gjelde i tilfeller der det gis deldom etter straffeprosessloven § 432 første ledd og den senere behandlingen av restkravet skjer etter tvistemålslovens regler.¹²⁷

3.4.5.10 Ankebehandlingen

Reglene om bistandsadvokatoppnevning mv. gjelder tilsvarende for ankeinstansene. En som har blitt voldtatt har etter loven samme rett til bistandsadvokat for tingretten og lagmannsretten. Det er vanlig å søke ny oppnevning for ankeinstansen. Praksis ser ut til å variere i lagmannsrettene når det gjelder oppnevning av bistandsadvokat i såkalte begrensede anker, det vil si anker som ikke gjelder bevisbedømmelsen under skyldspørsmålet, men for eksempel saksbehandlingen eller reaksjonsfastsettelsen.

Loven regulerer ikke bistandsadvokatens stilling i forbindelse med muntlig ankeforhandling i Høyesterett. Spørsmålet er sparsomt behandlet i forarbeidene.¹²⁸

I høringsnotatet som lå til grunn for opprettelsen av bistandsadvokatordningen, er det antatt at det normalt ikke blir aktuelt for bistandsadvokaten å møte under Høyesteretts behandling av saken. I høringsnotatet er det imidlertid lagt til grunn at fornærmedes advokat ville få adgang til å uttale seg hvis avgjørelser som gjelder avhøret av fornærmede blir brakt inn for Høyesteretts kjæremålsutvalg. Utvalget har fått opplyst fra Høyesterett at spørsmålet om oppnevning eller godtgjørelse av bistandsadvokat når det ikke har vært behandlet erstatningskrav, har vært behandlet noen få ganger, blant annet i Rt. 1992 side 1231, Rt. 2001 side 493 og Rt. 2002 side 917. I alle de nevnte sakene har oppnevning eller godtgjørelse blitt avslått. I to av avgjørelsene var avslaget begrunnet med at bistandsadvokaten ikke ville ha noen formell rolle under behandlingen i Høyesterett. Avgjørelsen i Rt. 1992 side 1231 er ikke begrunnet.

¹²⁶ Se Bjerke/Keiserud 2001 I side 438.

¹²⁷ Se Robberstad 2003 side 84 og Bjerke/Keiserud 2001 II side 1322.

¹²⁸ Se Robberstad 2003 side 86 med videre henvisning til Ot.prp. nr. 63 (1980-81).

3.4.5.11 *Sivil anke over erstatningsdom*

Fornærmede har anledning til å anke særskilt over avgjørelsen av erstatningskravet, jf. straffeprosessloven § 435. I teorien er det lagt til grunn at bistandsadvokatoppdraget omfatter også den sivile ankesaken.¹²⁹

3.4.5.12 *Søknad om voldsofferstatning*

Det er lagt til grunn at søknad om statlig erstatning omfattes av bistandsadvokatoppdraget som etterarbeid, jf. Rt.1996 side 293. Dette gjelder også om det har gått tid siden straffesakens avslutning, jf. Rt. 1999 side 254.

3.4.5.13 *Særlig om besøksforbud*

Som nevnt i punkt 3 3.4.2.3 har den som besøksforbudet skal beskytte krav på bistandsadvokat dersom den det retter seg mot skal forbys å oppholde seg i eget hjem.

Kjennelsen inntatt i Rt. 2005 side 1512 gjelder bistandsadvokatens rolle i sak om besøksforbud.¹³⁰ I den konkrete saken hadde påtalemyndigheten begjært besøksforbud, men fikk ikke medhold av tingretten. Verken påtalemyndigheten eller den som besøksforbudet skulle beskytte (B) hadde møtt under tingrettens behandling av saken. Til stede var bare den som forbudet rettet seg mot (A) og hans privat antatte forsvarer. Bistandsadvokaten hadde ønsket å være til stede i rettsmøtet for å redegjøre for saken, men dommeren hadde gitt uttrykk for at advokaten ikke hadde rett til å være til stede og at hun ikke kunne fremstille saken på vegne av fornærmede. Påtalemyndigheten og B påkjærte tingrettens kjennelse og anførte blant annet at det var en saksbehandlingsfeil at bistandsadvokaten ikke hadde fått være til stede i rettsmøtet for å redegjøre for saken.

Lagmannsretten tok kjæremålet til følge og opphevet tingrettens kjennelse. A påkjærte denne kjennelsen til Høyesteretts kjæremålsutvalg og anførte at lagmannsretten hadde tolket straffeprosessloven § 107 c feil.

Kjæremålsutvalget var enig i at straffeprosessloven § 107 c gir bistandsadvokaten rett til å være til stede når besøksforbudet behandles i retten, også om klienten selv ikke møter. Bistandsadvokaten har imidlertid ingen andre prosessuelle rettigheter enn den som fremgår av straffeprosessloven § 107 c. Advokaten har for eksempel ikke rett til å prosedere eller til å fremstille saken på vegne av klienten. Det siste ville blant annet være i strid med bevisumiddelbarhetsprinsippet. Kjæremålsutvalget sier dernest at det kontradiktoriske prinsipp ivaretas ved «de nærmere regler i straffeprosessloven § 222 a om varsling til rettsmøter og adgang til å uttale seg».¹³¹ Det er noe uklart hvordan denne uttalelsen skal forstås siden bistandsadvokatens adgang til å uttale seg er knyttet til rettens behandling av saken og dermed ikke kunne komme klienten til gode i denne saken når hun ikke møtte i retten.

Kjæremålsutvalget uttaler samme sted at den som søker et besøksforbud ikke er part i saken. Dette må være begrenset til tilfellene der påtalemyndigheten har ilagt besøksforbud og det bringes inn for stadfestelse av retten. Hvis påtalemyndigheten ikke nedlegger besøksforbud, har den som forbudet skal beskytte, rett til å bringe saken inn for retten, jf. straffeprosessloven § 222 a sjette ledd tredje punktum. I slike tilfeller må den som forbudet skal beskytte anses som part i saken.

3.4.6 **Oppnevning og godtgjørelse**

3.4.6.1 *Oppnevning*

Det er retten som oppnevner advokat for fornærmede, jf. straffeprosessloven § 107 b. Det er den rettsinstansen som saken til enhver tid hører under som foretar slik oppnevning.

Fornærmede har i utgangspunktet fritt advokatvalg. Fornærmede skal bli spurt om det ønskes en bestemt advokat, jf. påtaleinstruksen § 8-8 annet ledd første punktum.

Fornærmedes frie valg av advokat begrenses dersom oppnevning av den ønskede advokaten ville føre til forsinkelse av betydning for saken, eller dersom forholdene ellers gjør det utilrådelig å oppnevne advokaten. Disse begrensningene i fritt advokatvalg er de samme som for siktedes valg av forsvarer, se straffeprosessloven § 102.

Fornærmede har anledning til å velge en advokat utenfor rettskretsen, men vedkommende kan da måtte betale merutgiftene ved dette, jf. straffeprosessloven § 107 d og salærforskriften¹³² § 9. Av

¹²⁹ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1330.

¹³⁰ Det er ikke klart om avgjørelsen gjelder såkalt besøksforbud i eget hjem. Om dette sies det i avsnitt 10 i dommen: «I saker som gjelder forbud mot å besøke sitt eget hjem, har den forbudet skal beskytte rett til advokat, jf. straffeprosessloven § 107 a tredje ledd. Lagmannsretten har funnet det uklart om den aktuelle saken gjelder et slikt tilfelle. Utvalget går ikke nærmere inn på dette». Dette kan reise spørsmål om også en bistandsadvokat oppnevnt på annet grunnlag, for eksempel i en sak om voldtekt, kan ha en rolle også i saker som ikke gjelder besøksforbud i eget hjem.

¹³¹ Se avsnitt 17.

departementets kommentarer til forskriften følger imidlertid at fornærmede ikke skal betale slike merutgifter dersom advokatvalget skjer med rimelig grunn. Departementet nevner som eksempler at det ønskes en kvinnelig advokat eller en advokat som har erfaring som bistandsadvokat fra før og dette ikke er mulig å innfri ved å velge advokat innenfor rettskretsen.

Politiet kan tilkalle advokat for fornærmede dersom det ville skade etterforskningen å vente på rettens oppnevning, jf. straffeprosessloven § 107 b annet ledd. Spørsmålet om oppnevning skal deretter forelegges retten snarest mulig. Dersom den tilkalte advokaten er en annen enn den fornærmede ønsker som bistandsadvokat, kan fornærmede senere likevel få oppnevnt den advokat som vedkommende ønsker.¹³³

For øvrig er reglene om oppnevning og tilbakekall av oppnevning av forsvarer for siktede gitt tilsvarende anvendelse så langt de passer, jf. straffeprosessloven § 107 b tredje ledd.

Unnlatt oppnevning av bistandsadvokat kan påkjæres av fornærmede, eventuelt etterlatte, som mener de har rett til bistandsadvokat og av påtalemyndigheten. I Rt. 1997 side 1193 er det slått fast at også tiltalte kan påkjære oppnevning av bistandsadvokat ettersom vedkommende kan sies å være rammet av beslutningen, jf. straffeprosessloven § 377. Kjæremålsutvalget mente imidlertid at ikke alle sider ved en beslutning om å oppnevne bistandsadvokat vil kunne påkjæres:

«Etter straffeprosessloven § 377 er kjæremål avskåret over avgjørelser som etter sin art er uangripelige. Slike avgjørelser kan imidlertid påkjæres på det grunnlag at de hviler på en uriktig lovtolkning og også på grunnlag av i hvert fall grovere saksbehandlingsfeil. Utvalgets flertall antar at tiltaltes interesse ikke rekker lenger enn dette, og at det således bør gjelde slike begrensninger for tiltaltes adgang til å angripe beslutning om oppnevning av bistandsadvokat.»¹³⁴

3.4.6.2 Godtgjørelse

Bistandsadvokaten skal ha godtgjørelse fra staten, jf. straffeprosessloven § 107 a fjerde ledd jf. § 107 d. Sistnevnte bestemmelse viser til § 107 for godtgjørelse til offentlig forsvarer som igjen viser til § 78. Med hjemmel i straffeprosessloven § 78

har Justisdepartementet utferdiget en salærforskrift¹³⁵ som også gjelder for bistandsadvokater.¹³⁶

Etter § 2 i salærforskriften skal godtgjørelsen gis etter en fastsatt timesats som fra 1. januar 2006 er på kr 805 per time. Salæret fastsettes av den rettsinstansen som har hatt saken til behandling, jf. salærforskriften § 4 på grunnlag av innsendt arbeidsoppgave, jf. salærforskriften § 5. Rettens salæravgjørelse kan påkjæres etter reglene i rettshjelpsloven § 28, jf. straffeprosessloven § 78 annet ledd i.f.

Justisdepartementet fastsatte 12. desember 2005 en ny forskrift (nr. 1442) om salær fra det offentlige til advokater m.fl. etter faste satser (stykkprissatser) ved fri retts hjelp og i straffesaker. Forskriften trådte i kraft 1. januar 2006.

Stykkpris innebærer at det ikke foretas noen individuell fastsettelse av advokatens godtgjørelse, men at denne beregnes etter standardiserte satser. Slik standardisert godtgjørelse ble gjennomført for forsvarere ved forskrift 18. september 2001 nr. 1088.

Forskrift 12. desember 2005 nr. 1442 innfører stykkpris også for bistandsadvokater, jf. § 10 som lyder slik:

«§ 10 Stykkpris for fornærmedes advokat i hoved-/ankeforhandling i straffesaker

Bistand fra fornærmedes advokat i hoved-/ankeforhandling i tingretten/lagmannsretten betales med 2 ganger den offentlige salærsats for hver time som medgår under hoved-/ankeforhandlingens første dag, og 1,75 ganger den offentlige salærsats for hver time som medgår følgende dager. I ankeforhandling i lagmannsretten hvor advokaten har representert fornærmede i tingretten, betales 1,75 ganger den offentlige salærsats for hver time som medgår første dag, og 1,6 ganger den offentlige salærsats for hver time som medgår følgende dager.

Har hoved-/ankeforhandlingen varighet utover 5 dager eller blir hoved-/ankeforhandling ikke avholdt, fastsettes hele salæret etter reglene i salærforskriften.»

De tilsvarende satsene for forsvareren er regulert i § 7 som lyder slik:

«§ 7 Stykkpris for forsvarer i hoved-/ankeforhandling i tingretten/lagmannsretten

Forsvarers bistand i hoved-/ankeforhandling i tingretten/lagmannsretten betales med 6 ganger den offentlige salærsats dersom hoved-/ankeforhandlingens varighet ikke overstiger 2 timer, og 8 ganger den offentlige salærsats

¹³² Forskrift 3. desember 1997 nr. 1441 om salær fra det offentlige til advokater m.v.

¹³³ Jf. Robberstad 2003 side 48.

¹³⁴ Rt. 1997 side 1193, på side 1194.

¹³⁵ Forskrift 3. desember 1997 nr. 1441 om salær fra det offentlige til advokater m.v.

¹³⁶ Forskriften gjelder ikke for behandlingen for Høyesterett.

dersom hoved-/ankeforhandlingens varighet ikke overstiger 3,5 timer.

Forsvarers bistand i hoved-/ankeforhandling med varighet over 3,5 timer betales med 2,25 ganger den offentlige salærsats for hver time som medgår under hoved-/ankeforhandlingens første dag og 2 ganger den offentlige salærsats for hver time som medgår følgende dager. I ankeforhandling i lagmannsretten med varighet over 3,5 timer hvor forsvarer har representert tiltalte i tingretten, betales 2 ganger den offentlige salærsats for hver time som medgår første dag, og 1,75 ganger den offentlige salærsats for hver time som medgår følgende dager.

Dersom en omfattende sak er forent med en sak som forutsettes å kreve lite saksforberedelse, kan retten beslutte at salæret til forsvaren i den siste saken skal fastsettes etter reglene i salærforskriften.

Har hoved-/ankeforhandlingen varighet utover 5 dager eller blir hoved-/ankeforhandling ikke avholdt, fastsettes hele salæret etter reglene i salærforskriften.

Dersom det er avholdt forberedende rettsmøte, bevisopptak, rettslig avhør eller særskilt domsavsigelse, skal bistand ved slike rettsmøter betales særskilt etter reglene i salærforskriften.»

Bistandsadvokaten lønnes altså etter en lavere stykkpris enn forsvareren. Det er meningen at stykkprisbetalingen skal kompensere for alt arbeid som er utført i saken, herunder forberede arbeid, arbeid i rettsmøte og etterarbeid, jf. stykkprisforskriften § 2.

Av kommentaren til stykkprisforskriften § 10 følger at bistand i tilknytning til politiavhør eller rettslig avhør av fornærmede anses å være del av forarbeidet til hovedforhandlingen, og er inkorporert i stykkprisen for hovedforhandlingen. Det samme gjelder bistand ved fremmøte i andre særskilte rettsmøter og annet arbeid i forkant av hovedforhandling.

Etter stykkprisforskriften § 2 kommer heller ikke salærforskriften § 10 om etterarbeid til anvendelse i saker som er dekket av stykkpris. Det følger likevel av kommentaren til stykkprisforskriften § 10 at søknad om voldsoffererstatning og eventuell klage over avslag *ikke* er inkludert i stykkprisen og dermed skal betales særskilt etter reglene i salærforskriften. Det uttales videre at den stykkprisen som er gitt i forskriften § 5 annet ledd nr. 11 bokstav a og b vil være veiledende. Dette er stykkprisen for fri rettshjelp i forbindelse med søknad om voldsoffererstatning og eventuell klage over avslag. For søknaden gis det 5 ganger salærsatsen, mens en eventuell klage godtgjøres med 3 ganger.

Hvis samlet timeforbruk overstiger fastsatt stykkpris med mer enn 50 %, og det godtgjøres at det foreligger særlige omstendigheter ved oppdraget som begrunner en slik timebruk, fastsettes hele salæret etter reglene i salærforskriften, jf. stykkprisforskriften § 11.

Fornærmede skal gjøres kjent med reglene om godtgjørelse til advokaten, jf. straffeprosessloven § 107 b første ledd i.f.

3.4.7 Særlig om advokat for mindreårige fornærmede

3.4.7.1 Hvem bestemmer advokatvalget

Utgangspunktet er at fornærmede selv kan velge bistandsadvokat, jf. straffeprosessloven § 107 b første ledd annet punktum. Når fornærmede er mindreårig, vil det normalt være foreldrene som utøver de prosessuelle rettighetene på vegne av den mindreårige. Spørsmålet er om dette også gjelder valg av advokat.

Loven inneholder ingen regler om dette, i motsetning til det som gjelder for siktede. Etter straffeprosessloven § 94 annet ledd er det vergen som velger forsvarer dersom siktede er under 18 år. Det samme gjelder dersom det er grunn til å tro at siktede er i en tilstand som nevnt i straffeloven § 44 (det vil si psykotisk, bevisstløs eller psykisk utviklingshemmet i høy grad) og siktede har verge. For fornærmede er spørsmålet om valgretten heller ikke omtalt i forarbeidene eller rettspraksis. I teorien er det tatt til orde for at regelen i straffeloven § 78 (begjæring om påtale) bør anvendes analogisk, slik at personer som har fylt 16 år selv burde få velge advokat, blant annet under henvisning til barneloven §§ 31-33 om barns medbestemmelsesrett.¹³⁷ Dette er altså annerledes enn løsningen for siktede, jf. straffeprosessloven § 94 annet ledd.

3.4.7.2 Hvem er advokatens klient?

Er fornærmede mindreårig, oppstår det også spørsmål om hvem bistandsadvokaten skal anse som sin klient; den mindreårige selv eller vergen. Heller ikke dette spørsmålet er løst i loven eller omtalt i forarbeidene eller i rettspraksis. I teorien tar Robberstad til orde for at det er barnet selv som er advokatens klient.¹³⁸ Dette har betydning blant annet i forhold til taushetspliktsreglene. Robberstad mener for eksempel at barnet har krav på å snakke med sin advokat uten at foreldrene er

¹³⁷ Se Robberstad 2003 side 45.

¹³⁸ Se Robberstad 2003 side 45-46.

til stede eller får referat av samtalen.¹³⁹ Taushetsplikten må imidlertid avveies i forhold til foreldrenes behov for informasjon for utøvelsen av foreldresansvaret. Her bør også barnets alder være et viktig moment i vurderingen.

Robberstad mener at bistandsadvokaten har et selvstendig ansvar for at det er barnets interesser som ivaretas.¹⁴⁰ Hun argumenterer også for at bistandsadvokaten har et ansvar for å begjære oppnevnt setteverge dersom hun eller han mener at de foresatte ikke ivaretar *barnets* interesser i saken.

Forholdet til mindreårige klienter er også omtalt av Vergemålsutvalget i forbindelse med advokat for enslig mindreårige asylsøkere. Vergemålsutvalgets skriver følgende:

«I saker der klienten er mindreårig, skal advokaten som den klare hovedregel forholde seg til vergen som den mindreåriges representant. Hvis asyladvokaten ikke konfererer med vergen, reiser utvalget spørsmålet om hvem som egentlig instruerer asyladvokaten når det gjelder f.eks. beslutning om å påklage negativt vedtak om oppholdstillatelse. Fra advokatens side er det fremhevet at årsaken til at vergen ikke kontaktes, er at dette ikke dekkes av stykkprisen advokatene får i disse sakene. Et annet problem er at når den enslige mindreårige flytter og får ny verge, kan advokaten ha vansker med å få kontakt med den nye vergen, og ofte får advokaten ikke en gang melding om skifte av verge.

Utvalget ser et klart behov for å avklare nærmere rutiner for forholdet mellom vergen/representanten og asyladvokaten. Advokaten har intet selvstendig mandat utover det den mindreårige/representanten gir ham eller henne. Det faller imidlertid utenfor utvalgets mandat å legge føringer for advokatens arbeid i disse sakene, og de tidsrammer som står til advokatens rådighet, men de er i dag neppe tilpasset noen særlig kontakt med barnets verge. Det bør imidlertid presiseres i lovteksten at representantens oppgaver bl.a. er kontakt med asyladvokaten. Som barnets representant vil vedkommende ha rett til full informasjon om advokatens arbeid med mindre advokaten har taushetsplikt om betroelser fra klienten, jf 16.2.3.10.»¹⁴¹

3.4.8 Kort om fri rettshjelp

Det kan være behov for supplerende rettshjelpstiltak for persongrupper eller oppgaver som faller utenfor bistandsadvokatordningen. En del av disse

behovene kan dekkes gjennom lov om fri rettshjelp av 13. juni 1980 nr. 35.

Fri rettshjelp gis som fritt rettsråd, som fritak for rettsgebyr eller som fri sakførsel. Fritt rettsråd er juridisk rådgivning og hjelp som gis utenfor rettssak, for eksempel hjelp med søknader og korrespondanse. Fri sakførsel er rettshjelp i saker som går for domstolene. For behandling av saker for domstolene kreves vanligvis et rettsgebyr. Etter rettshjelploven kan man i visse tilfeller gis fritak for å betale dette gebyret.

Fri rettshjelp er i utgangspunktet behovsprøvd. Inntektsgrensene er nå 230.000 kroner for enslige og kr 345.000 for ektefeller og andre som lever sammen med felles økonomi. Formuesgrensen er kr 100.000. Enkelte sakstyper er imidlertid unntatt fra kravet om behovsprøving. Dette gjelder for eksempel saker etter utlendingsloven og saker etter lov om sosiale tjenester og etter barnevernsloven.

I saker med behovsprøving må klienten også betale en egenandel. Dette gjelder imidlertid ikke personer med inntekt under 100.000 kroner. I saker der rettshjelp gis som fritt rettsråd, tilsvarende egenandelen den offentlige salærsats for advokater, det vil si kr 805. I saker med fri rettshjelp utgjør egenandelen 25 % av mottatt støtte, men med et tak på 5 ganger den offentlige salærsatsen (805 kr * 5 = 4.025).

I straffesaker gis det fritt rettsråd uten behovsprøving til den som har vært utsatt for mishandling fra nærstående, jf. rettshjelploven § 11 første ledd nr. 6. Etter Justisdepartementets rundskriv G-12/05 gjelder bestemmelsen særlig fysisk mishandling, tvang og trusler fra person som søker er i et direkte avhengighetsforhold til. Fra rundskrivet gjengis videre:

«Tilbudet gjelder for eksempel for personer som blir utsatt for mishandling m.v. fra ektefelle eller samboer som de lever eller har levd sammen med. Det gjelder også for eldre som blir utsatt for mishandling, trusler og tvang fra voksne barn. Videre er bestemmelsen ment å omfatte for eksempel prostituerte som utsettes for mishandling, trusler og tvang fra halliker.»

Om advokatens oppgaver heter det at advokaten skal:

«...ivareta vedkommende interesser i forbindelse med etterforskingen i saken, og gi personen den hjelp og støtte som ellers er naturlig og rimelig i forbindelse med saken. Bistanden kan også omfatte advokat på det offentliges bekostning under hovedforhandlingen i straffesaken mot gjerningsmannen.»

¹³⁹ Se Robberstad 2003 side 46.

¹⁴⁰ Jf. Robberstad 2003 side 47 og side 135.

¹⁴¹ NOU 2004: 16 side 342.

Advokater etter rettshjelploven har imidlertid ikke de særlige prosessuelle rettighetene som bistandsadvokaten har og kan derfor bare utøve de rettighetene som loven legger til fornærmede selv.

Etter rettshjelploven § 11 første ledd nr. 4 og § 16 første ledd kan det innvilges fritt rettsråd og fri saksførsel uten behovsprøving til voldsofre i erstatningssak mot gjerningspersonen. Av rundskriv G-12/05 punkt 6.5 følger dessuten at rettshjelp til å forfølge eventuelle borgerlige rettskrav i tilknytning til en straffesak vil kunne bli gitt i medhold av rettshjelploven § 16 tredje ledd, i den utstrekning slike krav ikke blir tatt hånd om av påtalemyndigheten.¹⁴²

Etter rettshjelploven § 11 første ledd nr. 7 og § 16 første ledd kan det innvilges fritt rettsråd og fri saksførsel uten behovsprøving til den som er utsatt for tvangsekteskap eller forsøk på dette, men hvor saken ikke er anmeldt, og den nødvendige bistand er av samme art som nevnt i straffeprosessloven § 107 c eller annen relevant bistand. I rundskrivet nevnes som eksempel at den fornærmede kan ha særlig behov for juridisk og praktisk hjelp for å komme seg bort fra en tvangssituasjon. Som eksempel nevnes hjelp til å finne nytt bosted, få adressesperre, navneendring og voldsalarm.

3.5 Behandlingen av borgerlige rettskrav

3.5.1 Hva er borgerlige rettskrav?

3.5.1.1 Innledning

Det går et hovedskille mellom saker som føres i straffeprosessens former og sivile krav som følger sivilprosessens former. Det er forskjellige hensyn som preger utformingen av de to prosessformene. I saker om straff står rettsikkerhetsgarantier særlig sentralt. Straffesaken danner grunnlag for å iverksette samfunnets mest alvorlige reaksjon. I sivile saker har prosessen som hovedregel mer karakter av tvisteløsning mellom to parter som selv bærer ansvaret for sine interesser og krav. Staten stiller rettsapparatet til disposisjon, men det er partene som bestemmer hvordan de ønsker å bruke det og som selv må bære kostnadene ved en rettsprosess.

¹⁴² Rettshjelploven § 16 tredje ledd lyder slik: «I andre saker kan det unntaksvis innvilges fri saksførsel dersom det økonomiske vilkåret etter andre ledd er oppfylt og saken objektivt sett berører søker i særlig sterk grad. Ved vurderingen skal det legges vekt på om saken har likhetstrekk med saksfeltene i første og annet ledd.»

Straffeprosessloven § 3 åpner for at enkelte krav som ikke gjelder straff eller strafferettslige reaksjoner, likevel kan behandles sammen med straffesaken etter straffeprosesslovens regler. Slike krav kalles borgerlige rettskrav.

Det er en forutsetning for behandling sammen med straffesaken at kravet springer ut av samme handling som den straffesaken gjelder. I disse tilfellene vil det være billigere og mer effektivt at kravet behandles sammen med straffesaken enn at det må behandles for seg i en sivil sak med gjentatt bevisførsel av mange av de samme temaene. I en sivil sak vil også partene ha ansvaret for kostnadene. Dersom kravet skyldes den straffbare handlingen, er det rimelig at kravet kan avgjøres uten en slik kostnadsrisiko.

Det er en forutsetning for å behandle borgerlige rettskrav i straffeprosessuelle former at det skjer «i forbindelse med sak som nevnt i § 1 eller § 2», jf. straffeprosessloven § 3.¹⁴³ Dersom straffesaken må avvises eller av andre grunner ikke behandles, vil derfor det borgerlige kravet ikke kunne behandles i straffeprosessens former.

Nedenfor gjennomgås de nærmere vilkårene for å fremme borgerlige krav i forbindelse med straffesaken.

3.5.1.2 Hvilke krav kan gjøres gjeldende?

Straffeprosessloven § 3 første ledd første punktum bruker begrepet «rettskrav» om de krav som kan fremmes i forbindelse med straffesaken. Dette begrepet omfatter i utgangspunktet alle krav som ikke gjelder straff eller strafferettslige reaksjoner. Alle krav som kan gjøres gjeldende i en sivil sak kan fremmes i forbindelse med en straffesak dersom de øvrige vilkårene er oppfylt. Kravet kan være av både privatrettslig og offentligrettslig karakter. I utvalgets sammenheng er det de privatrettslige kravene, typisk erstatningskrav, som er særlig viktige.

Straffeprosessloven § 3 første ledd nr. 5) og 6) utvider også adgangen til å behandle krav i straffeprosessens former som ikke er «rettskrav» i vanlig forstand.

Etter straffeprosessloven § 3 første ledd nr. 5) kan krav om forbrytelse av arverett etter arvelo-

¹⁴³ Dette gjelder foruten saker om straff, også saker om overføring til tvungen psykisk helsevern etter straffeloven § 39 eller tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a, offentlig sak om inndragning, sak hvor ærekrenkelse påstås erklært død og maktesløs eller sak om tap av retten til å føre motorvogn mv. for en bestemt tid eller alltid. For enkelthets skyld omtales alle disse sakstypene som «straffesaken» i den følgende fremstillingen.

ven¹⁴⁴ § 73 fremmes sammen med straffesaken. Denne bestemmelsen gir adgang til å bestemme at arveretten skal falle bort for den som blir dømt til fengselsstraff uten vilkår for en straffbar handling mot en person han skulle ha arvet og arvelateren dør på grunn av handlingen. Det samme gjelder for tilsvarende forbrytelser rettet mot en arving som gjerningspersonen selv har eller kan få arverett etter eller mot et ufødt barn som ville ha hatt bedre eller lik rett som gjerningspersonen.

Etter straffeprosessloven § 3 første ledd nr. 6) kan også klage over vedtak om omplassering, salg eller avliving av hund eller om forbud mot å ha med hund å gjøre etter hundeloven¹⁴⁵ § 22 første ledd og § 24 jf. § 25 tredje ledd tas med.

Straffeprosessloven § 3 første ledd nr. 4) slår fast at regresskrav som forsikringsselskap eller annen som har betalt erstatning, trygd eller pensjon i anledning av skaden, har mot siktede, kan behandles som borgerlig rettskrav. Dette ville også ha fulgt av den alminnelige regelen i første ledd første punktum.

En særlig form for borgerlig krav er krav etter straffeprosessloven § 3 annet ledd, som gjelder det offentlige krav om avskjed etter § 10 i straffelovens ikrafttreden i forbindelse med straffesak mot en offentlig tjenestemann.

Det er utvilsomt krav på erstatning og oppreisning som er de mest praktiske eksemplene på krav etter § 3. For enkelhetens skyld brukes derfor i det følgende av og til «erstatningskrav» som en fellesbetegnelse for alle krav etter § 3.

3.5.1.3 Sammenheng med straffesaken

Det er en forutsetning for å fremme kravet sammen med straffesaken at det «springer ut av samme handling som saken gjelder». «Saken» er en sak som nevnt i straffeprosessloven §§ 1 eller 2, vanligvis en straffesak. «Samme handling» er den handlingen som angis i tiltalebeslutningen.¹⁴⁶ Kravet må altså være en følge av den straffbare handlingen. Dersom kravet besto forut for den straffbare handlingen, vil vilkåret ikke være oppfylt.

Pådommelse av det borgerlige kravet er imidlertid ikke avhengig av at tiltalte domfelles. Selv om tiltalte frifinnes kan han eller hun dømmes til å betale erstatning til fornærmede. Dette skyldes særlig at kravene til bevis er strengere når det gjelder strafferettslig skyld enn for erstatning.

3.5.1.4 Rettskraft og litispendens

Dersom kravet allerede er rettskraftig avgjort eller det er reist sivil sak om samme krav (litispendens), kan det ikke tas med i straffesaken. Det kan også forekomme at kravet er tatt med i en annen straffesak mot samme gjerningsperson.

3.5.1.5 Hvem kan fremme borgerlige rettskrav

Etter straffeprosessloven § 3 kan både fornærmede og andre skadelidte fremme borgerlige rettskrav. Om fornærmedebegrepet i vid og snever forstand vises det til punkt 3.1.2. Alle som har lidt skade som følge av den straffbare handlingen kan altså fremme krav.

3.5.1.6 Mot hvem kan kravet fremmes?

Hovedregelen er at kravet må rette seg mot siktede, jf. straffeprosessloven § 3 første ledd første punktum. Men annet punktum utvider adgangen til å gjelde også enkelte krav mot andre enn siktede. For det første kan det rettes krav mot siktedes foreldre etter skadeserstatningsloven¹⁴⁷ § 1-2 dersom siktede er mindreårig. Skadeserstatningsloven § 1-2 holder foreldrene objektivt ansvarlig inntil kr 5.000 for hvert skadetilfelle for skade som er voldt forsettlig eller uaktsomt av deres barn under 18 år som de bor sammen med og har omsorgen for. I tillegg er foreldrene erstatningsansvarlige for skade voldt av barn og ungdom under 18 år såfremt de har latt det mangle på tilbørlig tilsyn eller på annen måte ikke gjort det som etter forholdene er rimelig å kreve av dem for å hindre skadeforvoldelse.

Krav kan videre rettes mot Norsk Rikskringkastning eller annen institusjon som driver kringkastning, eller mot eier eller utgiver av trykt skrift etter skadeserstatningsloven § 3-6. Disse kravene gjelder skade og tap som følge av ærekrenking og krenking av privatlivets fred.

Etter straffeprosessloven § 3 første ledd nr. 3 kan videre krav rettes mot forsikringsselskap etter kapittel II i bilansvarsloven¹⁴⁸ og krav ellers mot

¹⁴⁴ Lov 3. mars 1972 nr. 5.

¹⁴⁵ Lov 4. juli 2003 nr. 74.

¹⁴⁶ Et spesielt tilfelle er omhandlet i Rt. 2003 side 1358. Saken gjaldt erstatningskrav fra tre menn mot en psykolog som hadde skaffet seg utuktig omgang ved misbruk av stilling som terapeut. Høyesterett fant at psykologens behandling var en forutsetning for hans seksualovertrедelser. Det kunne ikke skilles mellom skade som fulgte av de enkelte overgrep og skade som fulgte av behandlingen. Tap som følge av disse skadene kunne anses å springe ut av de straffbare handlingene som saken gjaldt, jf. straffeprosessloven § 3.

¹⁴⁷ Lov om skadeserstatning av 13. juni 1969 nr. 26.

¹⁴⁸ Lov 3. februar 1961.

forsikringsselskap når siktede har tegnet ansvarsforsikring og skadelidte kan gjøre gjeldende krav direkte mot selskapet.

3.5.2 Saksbehandlingsreglene

3.5.2.1 Utgangspunkter

Borgerlige rettskrav behandles etter reglene i straffeprosessloven kapittel 29. Det finnes to måter å fremme kravet på. Fornærmede kan for det første velge å fremme kravet selv. Dette innebærer at det er fornærmede selv, eventuelt via advokat, som har ansvaret for kravet med de rettigheter og plikter det medfører. Fornærmede kan imidlertid også be om at påtalemyndigheten om å fremme kravet på deres vegne. I så fall er det påtalemyndigheten som utøver rettighetene og pliktene forbundet med å fremme kravet.

3.5.2.2 Partsrettigheter

Dersom fornærmede fremmer kravet selv, vil fornærmede ha status som part i saken med alle de rettighetene som en saksøker ville ha hatt i en privat straffesak, jf. straffeprosessloven § 428 jf. § 404. Dette innebærer at fornærmede har rett til å være til stede under hele saken, rett til å føre egne bevis, rett til å stille spørsmål til tiltalte og vitner og til å prosedere og nedlegge påstand. Rettighetene knytter seg formelt sett bare til erstatningskravet, men i praksis vil bevistemaene og vurderingene i stor grad være de samme i forhold til det erstatningsrettslige ansvarsgrunnlaget og det strafferettslige skyldspørsmålet og når det gjelder erstatningsutmålingen og straffutmålingen.

Det er uenighet i teorien om på hvilket tidspunkt partsrettighetene oppstår. Ettersom fornærmedes adgang til å fremme kravet selv er avhengig av at det holdes hovedforhandling, mener enkelte forfattere at fornærmede bare har partsrettigheter etter at tiltalebeslutning er tatt ut.¹⁴⁹ Andre mener at fornærmede også har partsrettigheter under etterforskingen.¹⁵⁰ Spørsmålet synes ikke omtalt i forarbeidene.

Hvis påtalemyndigheten fremmer kravet, kan det være en viss terminologisk uenighet om fornærmede skal anses som part i saken eller ikke. Se punkt 3.1.3.2 om det materielle og formelle partsbegrepet.

3.5.2.3 Adgangen til å få kravet behandlet

Påtalemyndigheten fremmer kravet

Etter straffeprosessloven § 427 første ledd har påtalemyndigheten adgang til å fremme alle typer borgerlige krav som nevnt i § 3 etter begjæring fra kravsinnehaveren. Hvorvidt påtalemyndigheten fremmer slike krav i den enkelte sak, beror på en konkret og skjønnsmessig vurdering. I følge forarbeidene er viktige momenter hvor komplisert kravet er, skadelidtes situasjon, særlig skadelidtes evne til selv å gjøre kravet gjeldende og på påtalemyndighetens alminnelige arbeidssituasjon.¹⁵¹

Enkelte grupper av skadelidte har en sterkere rett til å få kravet behandlet i forbindelse med straffesaken. Etter straffeprosessloven § 427 annet ledd har påtalemyndigheten i utgangspunktet en plikt til å fremme krav mot siktede fra den som er umiddelbart skadelidende ved den straffbare handlingen. Dette er meget viktig i praksis. Selv om det ikke sies uttrykkelig, må påtalemyndighetens plikt være avhengig av begjæring om å ta med kravet fra den umiddelbart skadelidende.

Med uttrykket «umiddelbart skadelidende» avgrenses blant annet mot krav fra forsikringsselskap (som vil være fornærmet etter straffeloven § 78 fjerde ledd) og regresskrav fra arbeidsgivere.¹⁵² Plikten til å fremme kravet gjelder etter straffeprosessloven § 427 tredje ledd også for krav mot siktedes foreldre etter skadeserstatningsloven § 1-2 nr. 2, som etablerer et objektivt ansvar på inntil kr 5.000 for skade som er voldt forsettlig eller uaktsomt av deres barn under 18 år som de bor sammen med og har omsorgen for.

Påtalemyndigheten kan imidlertid nekte å ta med et krav som nevnt i annet og tredje ledd dersom det er åpenbart ugrunnet, eller dersom det ville være til uforholdsmessig ulempe for behandlingen av straffesaken om kravet ble fremmet i forbindelse med denne. «Åpenbart ugrunnet» viser til at kravet klart ikke er rettslig holdbart. Om kravet vil være til «uforholdsmessig ulempe for behandlingen av straffesaken» vil bero på en skjønnsmessig vurdering. Om terskelen kan sies at det ikke er tilstrekkelig at det er til ulempe for behandling av straffesaken. Ulempen må være *uforholdsmessig*. Påtalemyndigheten skal ta i betraktning både sin egen og rettens arbeid med kravet. For retten vil en del av ulempene ved et omfattende sivilt krav kunne avbøtes ved at den kan utsette pådømmelsen av kravet til straffesaken er pådømt etter straffeprosessloven § 431. At retten trolig vil beslutte

¹⁴⁹ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1312.

¹⁵⁰ Se Robberstad 1999 side 248-250.

¹⁵¹ Se Ot.prp. nr. 35 (1978-79) side 236.

¹⁵² Se Ot.prp. nr. 35 (1978-79) side 236.

slik utsatt behandling av kravet er ikke i seg selv tilstrekkelig for påtalemyndigheten til å nekte kravet fremmet.¹⁵³ Viktige momenter vil være kravets omfang og hvilken bevisførsel som vil være nødvendig. Etter forarbeidene skal det mye til for å nekte kravet dersom tiltalte er søkegod.¹⁵⁴

Dersom påtalemyndigheten beslutter at kravet ikke skal tas med under behandlingen av straffesaken, skal den umiddelbart skadelidte straks underrettes om dette. Det følger av fast praksis at beslutningen kan påklages til høyere påtalemyndighet, se henvisninger i punkt 3.1.6.2.

Dersom påtalemyndigheten ikke fremmer kravet, kan skadelidte velge å fremme kravet selv etter straffeprosessloven § 428 eller som en separat sivil sak.

Skadelidtes begjæring om at påtalemyndigheten skal fremme kravet kan trekkes tilbake frem til hovedforhandlingen er påbegynt. Senere kan begjæringen ikke tas tilbake uten at kravet samtidig frafalles, med mindre saksøkte eller retten samtykker, jf. straffeprosessloven § 433.

Fornærmede fremmer kravet selv

Det er en forutsetning for at fornærmede kan fremme kravet selv, at det blir holdt hovedforhandling, jf. straffeprosessloven § 428 første ledd første punktum. Det betyr at fornærmede ikke kan fremme kravet selv dersom straffesaken henlegges eller avgjøres på annen måte enn ved tiltale og hovedforhandling, for eksempel ved tilståelsessak etter straffeprosessloven § 248. I slike tilfeller vil fornærmede være henvist til å reise en sivil sak om kravet.

Dersom det blir avholdt hovedforhandling, kan retten nekte at kravet forfølges under hovedforhandlingen hvis det vil være til vesentlig ulempe, jf. straffeprosessloven § 428 første ledd annet punktum. Det kan for eksempel være at det borgerlige kravet forutsetter omfattende bevisførsel eller går langt utover de punkter som er relevante i straffesaken. Det er uenighet i teorien om retten ved avgjørelsen av om kravet skal tillates fremmet kan legge vekt på at fornærmede i så fall har anledning til å være til stede under hele hovedforhandlingen.¹⁵⁵

Retten kan nekte kravet fremmet på et hvert trinn av saken. Retten kan for eksempel nekte at kravet fremmes under forberedelse av saken,

under hovedforhandling eller i ankesaken eller i gjenopptakelsessak. Dersom beslutningen treffes under hovedforhandlingen, har fornærmede ingen rettsmidler mot denne.

Retten kan ikke nekte å behandle fornærmedes krav i ærekrenkelsessaker, jf. straffeprosessloven § 428 første ledd tredje punktum.

3.5.2.4 Forberedelse av kravet

Påtalemyndigheten fremmer kravet

Påtalemyndigheten skal sørge for å få kravet belyst og pådømt. Det kan for eksempel være nødvendig å avhøre vitner eller å innhente erklæringer fra leger eller andre behandlere. Fornærmede må selvsagt også selv bidra med opplysninger. Straffeprosessloven § 427 første ledd annet punktum pålegger den som kravet tilkommer å gi nærmere opplysninger om grunnlaget for og størrelsen av kravet og om hvilke bevis han eller hun kan oppgi.

Påtalemyndigheten innkaller eventuelle vitner til hovedforhandlingen, stiller spørsmål til vitner som kan belyse erstatningskravet, prosederer og nedlegger påstand. Dersom fornærmede har advokat, kan det være naturlig for påtalemyndigheten å overlate prosedyren til fornærmedes advokat, selv om påtalemyndigheten fortsatt formelt er den som fremmer kravet på vegne av fornærmede.

Dersom påtalemyndigheten fremmer kravet, skal opplysninger om kravet være med i tiltalebeslutningen, jf. straffeprosessloven § 252 siste ledd eller forelegget, jf. straffeprosessloven § 256 annet ledd. Nærmere opplysninger om kravets omfang og grunnlag må gis tiltalte i god tid før hovedforhandlingen slik at vedkommende har mulighet til å forberede sitt forsvar.

Hvis kravet er rettet mot andre enn siktede, må det utferdiges en særskilt skriftlig melding om den påstand som vil bli nedlagt, om grunnlaget for kravet og de bevis som vil bli ført, i god tid før det innkalles til hovedforhandling.

Det er få skriftlige regler om forholdet mellom påtalemyndigheten og fornærmede. I juridisk teori er det lagt til grunn at fornærmede må kunne instruere påtalemyndigheten på samme måte som en prosessfullmektig i en sivil sak.¹⁵⁶ Dette innebærer for eksempel at påtalemyndigheten må følge fornærmedes synspunkt på hvilken påstand som skal nedlegges.¹⁵⁷ Påtalemyndigheten kan imidlertid nekte å fremme de postene som den finner «åpenbart urimelig». Utvalget har et annet syn på

¹⁵³ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1305, dog annerledes Hov 1983 side 135-137.

¹⁵⁴ Jf. Ot.prp. nr. 35 (19878-79) side 236.

¹⁵⁵ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1311 og Robberstad 2003 side 210-211.

¹⁵⁶ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1307 med henvisning til Hov: 1983 side 137-138.

¹⁵⁷ Motsatt Andenæs 2000 II side 246-247.

forholdet mellom fornærmede og påtalemyndigheten i slike saker, se nærmere punkt 9.8.7.4.

Fornærmede fremmer kravet selv

Fornærmede som fremmer kravet selv, har også selv ansvaret for sakens opplysning. Fornærmede må gi siktede og eventuelt andre som det fremmes krav mot, skriftlig melding om den påstand som vil bli nedlagt, om grunnlaget for kravet og de bevis som vil bli ført, i god tid før det innkalles til hovedforhandling, jf. straffeprosessloven § 428 tredje ledd. Robberstad peker på at siden fornærmede ikke kan vite når siktede og andre blir innkalt til hovedforhandlingen, bør slik melding sendes så snart som mulig etter tiltale er tatt ut.¹⁵⁸ Hvis fornærmede ønsker innkalt vitner til hovedforhandlingen, må hun eller han gi retten beskjed om dette.

3.5.2.5 Rettens behandling av kravet

Nektelse av å fremme kravet

Dersom fornærmede fremmer kravet selv, kan retten nekte kravet fremmet, jf. straffeprosessloven § 428 første ledd annet punktum og redegjørelsen i punkt 3.5.2.3. Retten har imidlertid også mindre inngripende alternativer overfor omfattende eller uklare krav. Retten kan velge å utsette behandlingen av kravet til etter at straffesaken er pådømt, jf. straffeprosessloven § 431 eller å avsi deldom, jf. straffeprosessloven § 432.

Utsatt behandling av kravet

Retten kan bestemme at forhandlingene om et borgerlig krav skal utsettes til straffesaken er pådømt, jf. straffeprosessloven § 431. En slik fremgangsmåte vil gi fornærmede adgang til å få kravet sitt behandlet, uten at dette skjer til ulempe for straffesaken. Utsettelse av behandlingen av det borgerlige kravet vil typisk kunne være aktuelt i saker der kravet er komplisert og går utenfor det som er relevant for straffekravet. Alternativet i slike saker ville ofte ha vært at retten nektet kravet fremmet etter straffeprosessloven § 428 første ledd annet punktum. Hvis fastsettelsen av det borgerlige kravet, typisk størrelsen av et erstatningskrav, vil kunne få betydning for straffutmålingen, bør behandlingen av det borgerlige kravet ikke utsettes.¹⁵⁹

Når retten utsetter behandlingen av kravet, skal det berammes et nytt rettsmøte. Behandlin-

gen av kravet skal følge de samme reglene som om kravet var blitt behandlet samtidig med straffekravet. Påtalemyndigheten har plikt til å fremme kravet for fornærmede også under en slik utsatt behandling.

Delvis pådømmelse

Retten har anledning til å avsi dom bare for en del av kravet dersom den finner at opplysningene i saken er utilstrekkelig til at størrelsen av kravet kan fastsettes. Retten kan da avsi dom for den del av kravet som den finner godtgjort. Adgangen til å avsi dom for bare en del av kravet gjelder bare når omfanget er uklart. Utilstrekkelige opplysninger om kravets grunnlag (ansvarsgrunnlaget) må føre til frifinnelse. Det rettslige grunnlaget for kravet har retten et selvstendig ansvar for.

3.5.2.6 Pådømmelse i tilståelsessaker

I tilståelsessaker etter straffeprosessloven § 248 er fornærmede normalt avskåret fra selv å fremme erstatningskravet ettersom straffeprosessloven § 428 forutsetter at det blir holdt hovedforhandling. I teorien er det imidlertid hevdet at retten må kunne pådømme et erstatningskrav fremmet av fornærmede selv dersom tiltalte samtykker.¹⁶⁰ Under enhver omstendighet kan et erstatningskrav fremmes av påtalemyndigheten på vegne av fornærmede.

3.5.2.7 Anke

Anke over erstatningskrav kan skje enten sammen med anke i straffesaken etter straffeprosessloven § 434 eller som særskilt anke etter tvistemålslovens regler jf. straffeprosessloven § 435.

Ny behandling etter § 434

Loven bruker ikke begrepet anke over borgerlige rettskrav i forbindelse med ankebehandling i straffesaken, men sier at partene kan kreve «ny behandling» av de borgerlige krav dersom vilkårene i straffeprosessloven §§ 427-433 er oppfylt. Henvisningen til §§ 427-433 innebærer at kravet kan fremmes på samme vilkår som i førsteinstans, se punkt 3.5.2.3. Ankeinstansen står fritt i forhold til førsteinstansen når det gjelder fremme av kravet. Lagmannsretten kan for eksempel nekte å fremme fornærmedes krav etter straffeprosessloven § 428, selv om kravet ble behandlet i tingret-

¹⁵⁸ Se Robberstad 2003 side 203.

¹⁵⁹ Jf. Bjerke/Keiserud 2001 II side 1317.

¹⁶⁰ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1320.

ten. Fornærmede kan velge å fremme kravet selv etter straffeprosessloven § 428 selv om kravet ble fremmet etter § 427 i førsteinstansen.¹⁶¹ Fornærmede kan også fremme kravet på nytt i ankeinstansen selv om det ble nektet pådømt etter § 428 første ledd i førsteinstansen.¹⁶²

Dersom anken i straffesaken gjelder bevisbedømmelsen under skyldspørsmålet, gjelder ingen tilleggsvilkår for å få erstatningskravet behandlet på nytt. Dersom anken i straffesaken gjelder straffutmålingen eller idømmelse av særreaksjon¹⁶³, kan kravet behandles på nytt bare dersom det ikke er til vesentlig ulempe å behandle kravet under ankeforhandlingen. Gjelder anken i straffesaken andre forhold, for eksempel anke over saksbehandlingen, kreves det samtykke fra anke-domstolen for å få kravet behandlet. I forarbeidene er det forutsatt at dette bare unntaksvis vil være aktuelt.¹⁶⁴

For anke til Høyesterett gjelder straffeprosessloven § 323 tilsvarende, det vil si at ny behandling av erstatningskravet er avhengig av samtykke fra Høyesteretts kjæremålsutvalg. Samtykke skal bare gis når anken gjelder spørsmål som har betydning utenfor den foreliggende sak, eller det av andre grunner er særlig viktig å få saken prøvd i Høyesterett. Samtykke vurderes separat for erstatningskravet og anken over straffesaken. Det kan derfor skje at det gis samtykke til straffesaken, men ikke til erstatningskravet.

Ved anke over det strafferettslige skyldspørsmålet, er det også mulig å fremme helt nye krav i saken, på de vilkår som ellers gjelder, jf. Rt. 2001 side 163. I teorien er det lagt til grunn at det samme gjelder ved anke over straffutmålingen eller strafferettslige særreaksjoner.¹⁶⁵

Om forberedelse av kravet og ankeforhandlingen, se punkt 12.9, hvor utvalget også foreslår endringer for å bedre behandlingen av kravet.

Dersom erstatningskravet ikke avgjøres i straffesaken, (kravet blir for eksempel nektet fremmet etter § 434 første ledd eller § 428 første ledd annet punktum), skal retten sørge for at melding om

dette blir forkynt for den som har krevd ny behandling av spørsmålet, jf. straffeprosessloven § 434 fjerde ledd. Vedkommende skal samtidig orienteres om adgangen til fortsatt behandling etter tvistemålslovens regler. Dette må i så fall kreves innen en måned etter at meldingen ble forkynt. Om slikt krav ikke fremsettes, skal denne delen av saken heves.

Særskilt sivilprosessuell anke

Fornærmede kan anke særskilt over det borgerlige kravet, jf. straffeprosessloven § 435. En slik anke fremsettes og behandles etter sivilprosessens regler. Dette regelverket ligger i hovedsak utenfor utvalgets mandat. Utvalget foreslår likevel enkelte mindre endringer, se punkt 12.10.

3.5.2.8 *Gjenopptakelse*

Gjenopptakelse av et pådømt erstatningskrav, kan på samme måte som anke, skje enten sammen med gjenopptakelse av straffesaken etter straffeprosessloven § 434 eller som særskilt gjenopptakelse av erstatningskravet etter sivilprosessuelle regler.

Etter straffeprosessloven § 434 annet ledd kan ny behandling av borgerlige rettskrav kreves ved gjenopptakelse av straffesak på samme vilkår som ved anke. I tillegg må fristene i tvistemålsloven § 408 overholdes. Etter annet ledd kan begjæring om gjenopptakelse ikke lenger fremsettes når det er gått fem år siden dom i en sak ble avsagt.

3.5.3 **Mindreåriges råderett over borgerlige rettskrav**

Utgangspunktet etter vergemålsloven¹⁶⁶ § 2 er at den som er umyndig ikke kan råde over sine midler eller binde seg ved rettshandel. Mindreårige personer er umyndige, jf. vergemålsloven § 1. Det er vergen som treffer avgjørelsene på vegne av den mindreårige, herunder avgjørelser knyttet til et erstatningskrav, for eksempel om det skal fremmes, kravets omfang mv. Om hvem som er verge, vises det til fremstillingen i punkt 3.2.2.

¹⁶¹ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1325.

¹⁶² Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1326.

¹⁶³ Overføring til tvungen psykisk helsevern etter straffeloven § 39 eller tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a.

¹⁶⁴ Se Ot.prp. nr. 18 (2000-2001) side 35.

¹⁶⁵ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1326.

¹⁶⁶ Lov 22. april 1927 nr. 3 om vergemål for umyndige.

Kapittel 4

Erfaringer fra andre nordiske land

4.1 Innledning

Utvalget er i mandatet bedt om å «... se hen til hvordan lovgivningen på dette feltet er utformet i de andre nordiske landene, jf. Rapport 2002: «Kontradiksjon og verdighet» og å «... kartlegge nærmere hvordan reglene i Finland og Sverige fungerer i praksis».

Flere av utvalgets nordiske kontaktpersoner har gitt uttrykk for at Robberstad har gitt en dekkende fremstilling av rettsstillingen i Sverige og Finland og at utredningen er imponerende korrekt også i detaljspørsmål knyttet til regelverket. Utvalget har derfor særlig konsentrert seg om hvordan reglene fungerer i det praktiske rettsliv. Utvalget har også forsøkt å danne seg et inntrykk av om det er andre forskjeller mellom det norske og det svenske og det finske rettssystemet som kunne tenkes å influere på hvordan tilsvarende straffeprosessuelle regelsett ville virke om de ble innført i Norge.

Hele utvalget har vært på studietur i Stockholm og Helsingfors og snakket med representanter for domstolene, påtalemyndigheten, advokater og offerorganisasjoner. Hovedinntrykket fra begge besøk er at reglene fungerer meget godt i praksis, og at fornærmede som har bistandsadvokat i økende grad slutter seg til straffeforfølgningen som part i alvorlige saker. Aktørene synes gjennomgående å være positive til systemet.

4.2 Sverige

4.2.1 Introduksjon

Den fornærmede («målsägande») kan oppnå partsstatus ved å slutte seg til straffesaken – «biträda åtalet» (slutte seg til tiltalen eller påtalen). Dette gir fornærmede full formell partsstilling.

Selv når fornærmede ikke har benyttet seg av adgangen til å «biträda åtalet», betraktes hun eller han også ellers som part i noen sammenhenger, for eksempel i forhold til reglene om fornærmedes forklaring. Fornærmede forklarer seg for eksempel ikke under vitneansvar. Den fornærmede kan videre oppnå partsrettigheter ved å kreve erstat-

ning og slutte seg til den offentlige forfølgningen for erstatningskravets del. Som i norsk rett gir ikke dette rett til å uttale seg om det strafferettslige skyldspørsmålet eller om straffutmålingen. Hvis fornærmede ikke har «biträtt åtalet», er partsrettighetene begrenset til spørsmål som gjelder erstatningskravet. Påtalemyndigheten plikter å fremme kravet for fornærmede i samme utstrekning som etter norsk rett.

Etterlatte kan få status som fornærmet når de krever erstatning. Det kan også «biträda åtalet» og dermed oppnå status og rettigheter som part i straffesaken.

Utvalget hadde uavhengige møter med representanter for Stockholms tingsrätt, Svea hovrätt, Riksåklagaren, advokater (noen av dem også representanter for Sveriges advokatsamfund), Brottsoffermyndigheten og tidligere generaldirektør i Brottsoffermyndigheten, Britta Bjelle.

4.2.2 Retten til å «biträda åtalet»

4.2.2.1 Når adgangen til å «biträda åtalet» kan benyttes

Partsstatus kan først oppnås når saken er brakt inn for domstolen. Fornærmede er altså ikke part i saken under etterforskingen. Når saken er brakt inn for domstolen, kan fornærmede «biträda åtalet» på et hvilket som helst tidspunkt. Dette gjelder også i ankeomgangen. Fornærmede kan for eksempel velge å slutte seg til saken for å anke den, selv om vedkommende ikke tidligere har vært part i saken.

Fornærmede kan også «biträda åtalet» i saker for enedommer. Slik pådømmelse brukes bare i mindre alvorlige saker.

4.2.2.2 Hva det innebærer å «biträda åtalet»

Når fornærmede har «biträtt åtalet», har vedkommende fulle partsrettigheter. Fornærmede er da en selvstendig part i straffesaken ved siden av påtalemyndigheten. Fornærmede kan for eksempel være uenig med påtalemyndigheten om subsumsjonen og utforme sin egen tiltale med et annet

straffebud. Under hovedforhandlingen kan fornærmede holde eget innledningsforedrag, stille spørsmål til vitner, føre egne vitner og prosedere både skyldspørsmålet og straffutmålingen. Fornærmede kan også anke, både over skyldspørsmålet og straffutmålingen.

4.2.2.3 Bruken av adgangen til å «biträda åtalet»

Det var en entydig oppfatning blant alle som utvalget snakket med, at bruken av adgangen til å «biträda åtalet» har økt sterkt de siste fire-fem årene. Dette har blitt den praktiske hovedregelen i alvorlige saker hvor fornærmede selv er involvert. Et unntak er i kvinnemishandlingssaker hvis de involverte fortsetter samlivet.

Alle som utvalget snakket med, var enige om at fornærmede meget sjelden «biträder åtalet» uten å ha advokat. Det er også uvanlig at fornærmede gjør dette uten å kreve erstatning. Flere av dem utvalget snakket med pekte nettopp på utvidelsen av bistandsadvokatorordningen som en mulig årsak til økt bruk av retten til å «biträda åtalet».

Selve tilslutningen skjer i praksis ofte sjablonmessig, for eksempel ved påtegning på erstatningskravet. Ved starten av ankeforhandlingen spørres det rutinemessig om fornærmede «biträder åtalet».

4.2.2.4 Utøvelsen av partsrettighetene

Utvalgets inntrykk er at aktørene gjennomgående er fornøyde med hvordan reglene fungerer i praksis. Det synes lite kontroversielt at fornærmede har partsstatus og selvstendige prosessuelle rettigheter i saken. Fornærmedes rettigheter ser ut til å bli oppfattet som en naturlig del av prosessen.

Domstolene, påtalemyndigheten og advokatene var enige om at det sjelden oppstår forsinkelser på grunn av fornærmede. Som regel vil påtalemyndigheten og fornærmede utfylle og komplettere hverandre. I Stockholms tingsrätt var oppfatningen at fornærmede stiller få supplerende spørsmål, og at det noen få ganger føres ekstra vitner. Fornærmede oppfattes i det hele tatt som lite forstyrrende. Det ble fremholdt at fornærmedes partsposisjon bare kan få betydning for *resultatet* i saken dersom aktor har gjort en dårlig jobb.

Representantene for Svea Hovrätt mente at reglene om tilslutning har vært en stor suksess, særlig i saker om kvinnemishandling. De pekte på at det er en del av helbredelsesprosessen å få delta aktivt i saken og at prosessen skal kanalisere følelsene. Gjennom å «biträda åtalet» kjenner offeret

seg representert i saken, og det er for eksempel lettere å stille spørsmål.

Advokatene som utvalget snakket med, mente at fornærmedes rettigheter innebærer at saken blir bedre opplyst. De pekte blant annet på at advokaten bidrar til å få mer ut av fornærmedes forklaring i retten. Advokaten har jo møtt og snakket med fornærmede på forhånd. Det har som regel ikke aktor. Det ble også pekt på at advokatene har en helt annen mulighet enn påtalemyndigheten til å ta vare på fornærmede og vedkommendes interesser.

En av representantene hos Riksåklagaren beskrev det som «underbart» når fornærmede «biträder åtalet». Da følte hun seg sikrere på at saken ble ordentlig opplyst. Advokaten kan for eksempel stille viktige spørsmål som aktor har glemt. Det forekommer selvsagt tilfeller av uerfarne bistandsadvokater som kanskje er vel aktive, men det ble fremholdt at det i ni av ti tilfeller er en betydelig fordel for aktor at fornærmede har bistandsadvokat.

Advokatene som utvalget snakket med, mente at advokatene nok var mer aktive og pågående i begynnelsen, da reglene var nye. Nå som systemet har satt seg, er advokatene mer dempet. En av representantene hos Riksåklagaren mente at advokatene gjennomgående er nokså tilbakeholdne.

I store saker er det gjerne kontakt mellom bistandsadvokaten og påtalemyndigheten før hovedforhandlingen, for eksempel om utforming av gjerningsbeskrivelsen. Det kan også være kontakt om mer praktiske spørsmål.

Det er vanlig at advokaten holder et kort innledningsforedrag med sin fremstilling av faktum. Spørsmål stilles i rekkefølgen aktor, bistandsadvokat, forsvarer. Aktor stiller flest spørsmål.

Advokatene mente det er uvanlig at bistandsadvokaten fører egne vitner. De foretrekker å be påtalemyndigheten om å føre vitnet. Dessuten skal vitner i prinsippet være avhørt under etterforskingen.

Det syntes å være ulike oppfatninger av aktors objektivitetsplikt under hovedforhandlingen.¹ Noen mente at påtalemyndigheten skulle være objektiv under etterforskingen, men subjektiv under hovedforhandlingen i den forstand at påtalemyndigheten da hadde tatt et standpunkt. Det syntes imidlertid å være på det rene at aktor også under hovedforhandlingen har plikt til å legge frem bevis som taler til tiltaltes fordel. Aktor har ansvaret for sakens opplysning.

Flere av dem utvalget snakket med, mente at en selvstendig stilling for fornærmede gjorde det lettere for påtalemyndigheten nettopp å ivareta en

objektiv rolle. En av representantene hos Riksåklagaren oppfattet det som en stor fordel å vite at fornærmede hadde en advokat som kunne ivareta vedkommendes interesser.

Både fornærmede og påtalemyndigheten kan prosedere det strafferettslige skyldspørsmålet. Representantene for domstolene, Riksåklagaren, og advokatene var enige om at prosedyren som oftest samkjøres slik at aktor tar seg av det strafferettslige skyldspørsmålet, mens advokaten slutter seg til aktors prosedyre og tar seg av erstatningsspørsmålet. Det hender at advokaten kommer med supplerende kommentarer til skyldspørsmålet.

Representantene fra Riksåklagaren opplyste at det var uvanlig med egen straffepåstand fra fornærmede. Representantene for Svea Hovrätt mente at fornærmede gjennomgående ikke ønsket strengere straffer enn påtalemyndigheten. Advokatene fortalte at få av dem sier noe om reaksjonsfastsettelsen i sin prosedyre. Stort sett skjer dette bare hvis fornærmede ønsker mildere straff enn det aktor påstår, typisk i kvinnemishandlingssaker. At fornærmede i slike tilfeller ofte ønsker mildere straff enn det påtalemyndigheten påstår, var også oppfatningen i Stockholm tingsrätt og Svea Hovrätt.

Fornærmede kan anke, men selvstendig anke fra fornærmede er upraktisk. Fornærmede anker nesten aldri hvis ikke påtalemyndigheten gjør det. Dommerne som utvalget snakket med i Stockholm tingsrätt, kjente til bare ett tilfelle i løpet av fire år. De trodde likevel at fornærmede ofte kunne være misfornøyd med straffen.

Advokatene opplyste at det er en kostnadsrisiko forbundet med å anke. Fornærmede har ikke rett til bistandsadvokat ved selvstendig anke i ansvarsdelen.

4.2.3 Fornærmedes stilling for øvrig

4.2.3.1 Under etterforskingen

Fornærmede er ikke part under etterforskingen og synes å ha færre rettigheter på dette stadiet i prosessen enn i norsk rett.

Fornærmede har ikke innsynsrett i dokumentene under etterforskingen, men politiet og påtalemyndigheten er pålagt å gi visse typer informasjon. Det er politiet som skal informere fornærmede om vedkommendes rettigheter, men påtalemyndigheten har et ansvar for å føre tilsyn med at det gjøres. Informasjon om selve saken er det derimot opp til påtalemyndigheten å gi. Det er overlatt til den enkeltes skjønn å avgjøre hva som skal formidles til de fornærmede. Den fornærmede kan få informasjon så lenge det ikke er til skade for etterforskingen. Fornærmede underrettes normalt om varetektsfengsling, men dette er ikke regelfestet.² Det arbeides med en handlingsplan for å styrke informasjonen til ofrene.

Fornærmede har rett til bistandsadvokat (målsågandebiträde) i alle saker som har fengsel i strafferammen. Også etterlatte har krav på bistandsadvokat. Bistandsadvokat kan oppnevnes når det er iverksatt etterforskning. I mange saker oppnevnes likevel advokat først når etterforskingen er avsluttet.³

Hvis det er oppnevnt bistandsadvokat på etterforskningsstadiet, fortalte advokatene at de ofte har løpende kontakt med etterforskeren. Man kan for eksempel be om å få avhørt vitner. Ettersom fornærmede ikke har innsyn i dokumentene på etterforskningsstadiet, har bistandsadvokaten ikke tilgang på andre dokumenter enn avhøret av egen klient. Det samme gjelder for øvrig siktede og forsvareren.

I tillegg til bistandsadvokat har fornærmede alltid rett til en «stödperson» etter eget valg. Denne personen kan være med i avhør under etterforskingen eller hovedforhandlingen. Personen får imidlertid ingen godtgjørelse. Oppgaven til støttepersonen er å være til personlig støtte for fornærmede. Støttepersonen er altså ikke tillagt noen juridiske oppgaver.⁴

¹ Brottsoffermyndigheten arrangerte i samarbeid med Domstolsverket, Riksåklagaren og Sveriges advokatsamfund et «objektivitetsseminarium» 26. april 2004. Det er utgitt et referat fra møtet, trykket av Riksåklagaren. I prosjektsøknaden ble formålet med seminaret beskrevet slik: «Syftet med seminariet är att belysa objektivitetsbegreppet, något som är centralt och omdiskuterat inom rättsväsendet. Trots att vi ofta pratar om det och hänvisar till det, är det inte alltid uppenbart vad det egentligen innebär att förhålla sig objektiv. Kan man vara medkännande och objektiv? Var går gränsen? Kan objektivitetsbegreppet användas för att slippa göra saker som man kanske borde göra? Kan allmänhetens förtroende för rättsväsendet påverkas av en allför strikt tillämpning respektive en alltför liberal tillämpning av begreppet? När rättsväsendet utmanas av nya perspektiv, däribland brottsofferperspektivet, dyker nya frågor och tolkningar av begreppet upp.»

² I förundersökningskungörelsen § 13 d finnes det imidlertid en regel om at dersom en pågrepet eller fengslet person rømmer skal fornærmede underrettes om det er nødvendig.

³ I en pågående svensk utredning om bistandsadvokatordningen kartlegges det blant annet på hvilket tidspunkt bistandsadvokaten oppnevnes i praksis.

⁴ I den svenske utredningen er et av punktene i mandatet å utrede om det er behov for å tydeliggjøre bistandsadvokatens rolle i forhold til de andre aktørene, herunder en eventuelt oppnevnt «stödperson».

4.2.3.2 Under hovedforhandlingen

Plassering i retten

Fornærmede sitter ved siden av aktor, også når hun eller han ikke har partsstilling. Fornærmede blir ansett som en naturlig motpart til tiltalte.

Rett til å være til stede

Fornærmede har rett til å være til stede under hele behandlingen av saken. Det hender av og til at fornærmede ønsker å forlate hovedforhandlingen etter å ha forklart seg, særlig i tunge saker.

Det finnes en hjemmel for å utelukke fornærmede under aktors innledningsforedrag, men bestemmelsen brukes ikke i praksis. Det syntes heller ikke å være noen debatt om dette. Representantene fra Riksåklagaren mente at det var en fordel at fornærmede hører aktors innledningsforedrag. På den måten kan fornærmede korrigere fremstillingen dersom den skulle være feil.

Representantene fra Riksåklagaren ga uttrykk for at de gjerne ser at fornærmede er til stede under hele forhandlingen, blant annet fordi det er viktig at domstolen ser fornærmedes reaksjoner når tiltalte forklarer seg og under rettergangen ellers.

Rättegångsbalken 46:8 gir en mulighet for retten til å bestemme at fornærmede som ikke er part, kan utelukkes inntil vedkommende selv skal gi forklaring. Heller ikke denne bestemmelsen synes benyttet i praksis. I Hovrätten presiserte de også at den ikke kan benyttes når fornærmede har fremmet erstatningskrav.

Fornærmedes forklaring

Fornærmede forklarer seg før tiltalte. I Stockholms tingsrätt anså de dette som naturlig etter som det er fornærmedes forklaring som er sakens utgangspunkt. Også representantene for Riksåklagaren var fornøyde med å få fornærmedes versjon først. De oppfattet det slik at heller ikke advokatene hadde noe å innvende mot rekkefølgen i forklaringene.

Advokatene som utvalget snakket med, hadde delte meninger om hvilken betydning det hadde for tiltalte at fornærmede forklarer seg først. De var enige i at det kunne bli tungt for tiltalte å «snu» oppfatningen av hendelsesforløpet som ble lagt gjennom fornærmedes forklaring. På den annen side kan det være en fordel for tiltalte å kjenne fornærmedes versjon av hendelsesforløpet før vedkommende selv forklarer seg.

I saker med flere forhold og fornærmede, forklarer tiltalte seg for hvert av forholdene etter hver

av de fornærmede har gitt forklaring. Det er altså ikke slik at alle fornærmede forklarer seg først, og at tiltalte ikke slipper til før alle fornærmede har forklart seg.

Fornærmede anses som nevnt foran ikke som et vitne. Fornærmede har verken vitneplikt eller sannhetsplikt, men kan straffes for falsk anklage. De som utvalget snakket med, pekte på at den følelsesmessige tilknytningen som fornærmede har til saken begrunner at vedkommende ikke skal forklare seg under ed. Også behovet for balanse i forhold til tiltalte ble trukket frem. Når tiltalte ikke har plikt til å forklare seg eller har sannhetsplikt, bør heller ikke fornærmede ha det.

På spørsmål fra utvalget, svarte representantene for Stockholms tingsrätt at eksistensen av et straffansvar nok kunne ha betydning for hvor troverdig fornærmedes forklaring blir oppfattet. Representantene hos Riksåklagaren trodde ikke at forklaring under ed ville gjøre noen særlig forskjell.

4.2.4 Andre tiltak for ofrene

Vitnestøtte

I alle tings- og hovrätter skal det være en vitnestøtteordning. En vitnestøtte er en person som befinner seg i domstolens lokaler for å gi praktiske opplysninger og medmenneskelig støtte til vitner, herunder fornærmede.

Brottsoffermyndigheten

Brottsoffermyndigheten er en statlig instans som har til oppgave å fremme kriminalitetsofrenes interesser, behov og rettigheter. Brottsoffermyndigheten har tre oppgaver: Voldsoffererstatning, administrasjon av brottsofferfondet og informasjon.

I forhold til voldsoffererstatning har Brottsoffermyndigheten samme oppgaver som det norske kontoret for voldsoffererstatning.

Brottsofferfondet ble opprettet i 1994. Alle som er dømt for overtredelse av et straffebud som kan medføre fengsel, betaler kr 500,-. De som soner ved fotlenke betaler kr. 50,- for hver dag, oppad begrenset til totalt kr 3000,-. Det er, etter det utvalget ble fortalt, ingen særlig motstand mot denne ordningen blant tiltalte.

Ca. 50 % av midlene går til ideelle organisasjoner og ca. 40 % til forskning. Resten fordeles mellom privat og offentlig virksomhet som er rettet mot ofre. Det er delt ut 180 millioner kroner siden 1994. Det er et råd som beslutter hvem som får midler. Hvert år kommer det inn ca. 500 søknader om midler.

Brottsoffermyndigheten driver også utstrakt informasjonsvirksomhet, rettet både mot allmennheten, kriminalitetsofre, hjelpeinstanser og mot rettsvesenet selv. Brottsoffermyndigheten har utarbeidet ulike typer informasjonsmateriell, for eksempel brosjyrer som retter seg mot dem som har vært utsatt for bestemt typer lovbrudd. Det arrangeres også seminarer og temadager, rettet mot forskjellige målgrupper.

Brottsoffermyndigheten arrangerer også en informasjonskveld for fornærmede som innkalles til retten, den såkalte rättergångsskolan. Ordningen er pilotprosjekt ved noen tingsretter. Formålet med prosjektet er å informere fornærmede om hvordan rettssystemet fungerer og å besvare spørsmål. Arrangementet holdes i tingrettens lokaler. Ca. 30-50 % av de inviterte deltar. Deltakerne har ofte mange spørsmål, og inntrykket er at prosjektet dekker et stort behov.

Särskilt företräde för barn

I 1999 ble det vedtatt en lov om «särskilt företräde för barn» der vergen eller vergene selv er mistenkt i saken. Formålet med loven er å øke barns rettsikkerhet. Den særskilte vergen kommer inn i saken på et meget tidlig tidspunkt. Reglene anvendes relativt ofte.

4.2.5 Rettspolitiske synspunkter

Utvalgets inntrykk er som tidligere nevnt at aktørene stort sett er fornøyde med lovgivningen og hvordan den praktiseres. På enkelte områder er det likevel misnøye enten med reglene eller deres praktisering.

Representanten for Brottsoffermyndigheten viste til Magnus Lindgrens forskning om ofrenes møte med politi og rettsvesen.⁵ Et viktig funn i Lindgrens forskning er at ofrene stort sett er fornøyde med det første møte med politiet ved anmeldelse eller lignende. Derimot er de misfornøyde med oppfølgingen under etterforskningen. De er også misfornøyde med at aktor ikke tar kontakt før hovedforhandlingen. Det kan være vanskelig for ofrene å måtte aktivt innhente informasjon på egen hånd, og mange savner informasjon.

Riksåklagaren⁶ mente at diskusjonen i Sverige mest dreier seg om hvordan ofrene møtes, ikke om behovet for flere formelle rettigheter. Det arbeides

blant annet med en handlingsplan for å styrke informasjonen til ofrene.

Riksåklagaren pekte på at for sterke rettigheter for ofrene kan føre til en nedprioritering av statens ansvar for straffeforfølgningen. Det kan også medføre at de sterke ofrene greier seg, mens de svake ofrene får et svakere vern. Økt deltakelse i prosessen kan de facto prioritere de sterkere ofrene. Han mente derfor at det er mer fruktbart å bedre måten ofrene møtes på og å styrke aktors innsats med å fremme fornærmedes erstatningskrav enn å gi flere rettigheter til ofrene.

Advokatene som utvalget snakket med, mente det var en svakhet ved systemet at bistandsadvokatoppdraget opphører når behandlingen i domstolen er over. Fornærmede trenger hjelp til å få utbetalt erstatning, men dette dekkes ikke av bistandsadvokatordningen. Advokatene mente også at ordningen muligens dekker flere saker enn strengt nødvendig. Derimot er det behov for å få oppnevnt advokat på et tidligere stadium av saksbehandlingen enn det som gjøres i dag.

Britta Bjelle, tidligere generaldirektør i Brottsoffermyndigheten, understreket viktigheten av at lovgivningen når ut til befolkningen. Ofrene har ikke benyttet seg av sine rettigheter før i de senere årene. Man er nå inne i en periode hvor ofrene bruker mulighetene i stadig større grad. For 25 år siden skjedde det aldri. Lovgivningen er god, men den brukes fortsatt ikke fullt ut. Det er viktig at ofrene får informasjon og at de blir bevisste sine rettigheter.

Bjelle fortalte at det var drøftet på en dommerkonferanse om fornærmede burde få uttale seg under hovedforhandling også når vedkommende ikke er part eller har fremmet erstatningskrav. Hun mente den beste løsningen er om man aldri avviser en fornærmet som vil uttale seg i domstolen. Noe annet svekker domstolens troverdighet. I praksis er likevel offeret nesten alltid part, enten via et erstatningskrav eller ved tilslutning til påtalen. Det er også viktig ut fra balansebetraktninger at offeret får komme til orde.

Forskningen viser i følge Bjelle at det viktigste for fornærmede er å bli tatt på alvor og behandlet med respekt. Hun mente det ikke finnes noe forskningsmessig grunnlag for å hevde at økte rettigheter kan føre til økt følelse av tap. Hun mente at det heller ikke er grunnlag for å si at økte rettigheter kan føre til at ofrene forblir i offerrollen. Det er manglende respekt som skaper viktimisering, ikke økte rettigheter.

Den 17. februar 2005 ble det igangsatt en utredning om den svenske bistandsadvokatordningen.⁷ Sammendraget av oppdraget lyder slik:

⁵ Se også referanser til denne forskningen i kapittel 7.

⁶ Utvalget hadde en samtale med riksadvokat Frederik Wer-säll.

«En særskild utredare tillkallas med uppdrag att göra en översyn av lagen (1988:609) om målsägandebiträde. Utredaren skall se över lagens tillämpningsområde och se hur lagen används i förhållande till dess intentioner - att ge målsägande med störst behov av juridisk hjälp och stöd rätt till biträde under rättsprocessen. Utredaren skall även se över om det finns behov av att tydliggöra målsägandebiträdets roll och arbetsuppgifter dels i förhållande till målsägandens behov, dels i förhållande till andra aktörers roller såsom åklagarens, stödperson enligt 20 kap. 15 § rättegångsbalken (RB) och särskild företrädare för barn. I uppdraget ingår även att se över den lagtekniska och språkliga utformningen.»

Utredningen ledes av Britta Bjelle og skal ferdigstilles innen 31. desember 2006.

4.3 Finland

4.3.1 Introduksjon

Som nevnt innledningsvis i kapittel 4 tar ikke fremstillingen sikte på å gi noen generell oversikt over fornærmedes stilling i finsk straffeprosess. Hovedvekten er lagt på hvordan reglene om partsstilling for fornærmede virker i praksis. Det sentrale nedenfor er hvilke inntrykk utvalget fikk gjennom sine samtaler med forskjellige aktører i det finske strafferettsapparatet.

Et hovedinntrykk er at fornærmedes partsstilling er enda mer innarbeidet i finsk rett enn i svensk rett. Fornærmede kan oppnå formell partsstilling ved å slutte seg til straffesaken på samme måte som i svensk rett. I tillegg synes fornærmede i enkelte tilfeller å bli tillagt en slags partsposisjon uavhengig av om vedkommende har sluttet seg til påtalen og dermed formelt sett er part. Noen av dem utvalget hadde kontakt med, ga uttrykk for at fornærmede hadde alle rettigheter selv om de ikke forener seg med påtalen.

Som i svensk og norsk rett kan fornærmede fremme erstatningskrav i forbindelse med straffesaken. Skillet mellom hvilke rettigheter som følger erstatningskravet og hvilke rettigheter som følger straffesaken synes mindre betonet i finsk rett enn i svensk rett.

Utvalget hadde uavhengige møter med representanter for Helsingfors tingsrett og Raseborg tingsrett, Riksåklagerämbetet, Rape Crisis Center Tukinainen, Brottsofferjouren, Helsingfors Hovrett, samt med en advokat som hadde erfaring

både som forsvarer og bistandsadvokat. Utvalget fikk i tillegg overvære deler av en sak der fornærmede hadde sluttet seg til straffesaken.

4.3.2 Retten til å «förena sig med åtalet»

4.3.2.1 Når adgangen til å «förena seg med åtalet» kan benyttes

Fornærmede har en generell adgang til å slutte seg til straffesaken. Retten oppstår når tiltale er tatt ut. Brottmålslagen⁸ lyder slik:

«Målsäganden har rätt att förena sig med ett åtal som väckts av allmänna åklagaren eller av en annan målsägande samt att åberopa nya omständigheter till stöd för åtalet. Målsäganden får överklaga domstolens avgörande oberoende av om han fört talan i målet eller inte».

4.3.2.2 Hva det innebærer å «förena sig med åtalet»

Når fornærmede har «förenat sig med åtalet» har vedkommende fulle partsrettigheter. Fornærmedes kan påberope andre faktiske omstendigheter enn det påtalemyndigheten gjør og kan ha en annen mening om subsumsjonen. Under hovedforhandlingen kan bistandsadvokaten stille spørsmål til vitner om forhold som har betydning for straffekravet. Bistandsadvokaten kan også prosedere både skyld- og straffespørsmål. Fornærmede har videre mulighet til å anke i straffesaken uavhengig av påtalemyndigheten. Denne muligheten har fornærmede også om vedkommende ikke har vært part i saken i den tidligere instansen. Hvis fornærmede er alene om å anke saken, er det bistandsadvokaten som fører saken i ankeinstansen.

4.3.2.3 Bruken av adgangen til å «förena sig med åtalet»

I hvilken utstrekning fornærmede benyttet adgangen til å «förena sig med åtalet» var ikke et tema for samtalene i samme grad som i Sverige. Dette kan ha sammenheng med at fornærmede i større grad ble ansett å ha de samme rettighetene uansett om de formelt hadde partsstilling.

4.3.2.4 Utøvelsen av partsrettighetene

Utvalgets inntrykk er at alle aktørene er fornøyde med regelverket. Fornærmede synes ansett som en selvfølgelig og integrert del av rettsprosessen.

⁷ Dir. 2005:19. Översyn av lagen (1988:609) om målsägandebiträde.

⁸ Lag om rättegång i brottmål nr. 689/1997 (BRL).

Flere av aktørene fremhevet fornærmedes betydning for sakens opplysning. I Hovrätten fremholdt de at hele sannheten ikke ville komme frem dersom fornærmede ikke kunne være en aktiv part. Fornærmede kjenner sakens detaljer bedre enn aktor. I tingretten viste de til at innspill fra fornærmede kunne være viktig for sakens opplysning hvis for eksempel aktor glemte et punkt. Det ble også vist til at bistandsadvokaten kjenner deler av saken bedre enn aktor og kan stille bedre spørsmål. I Hovrätten pekte de også på at det av hensyn til dommerens upartiskhet er bedre at partene stiller spørsmål enn at dommerne gjør det.

Ved Riksåklagarämbetet ble det også fremhevet at fornærmedes partsstilling var en viktig kontrollfunksjon overfor påtalemyndigheten.

«To mot en»-synspunktet ble oppfattet som helt fremmed av dem utvalget snakket med. Det ble vist til at aktor og bistandsadvokaten kompletterer hverandre. Advokaten som utvalget snakket med, viste til at forsvarerens oppgave er å skjønne et juridisk spørsmål. Det spiller ingen rolle om man har en eller to parter på den andre siden. Så lenge tiltalte har en forsvarer vil det være balanse i systemet. En av tingrettsdommerne som utvalget snakket med, pekte også på at det er dommerens oppgave å påse at balansen ivaretas.

Aktørene ga generelt uttrykk for at fornærmedes utøvelse av partsrettigheter i alminnelighet ikke er til bry i saken. Tingsrettsdommerne utvalget snakket med, ga uttrykk for at fornærmede gjennomgående fatter seg i korthet. Det er vanlig at de stiller noen spørsmål, og av og til krever de anvendelse av et annet straffebud enn det aktor gjør. Det hender selvsagt at fornærmede fremsetter overdrevne krav. Dette syntes å gjelde erstatningskravene, ikke ellers. Tingrettsdommerne ga uttrykk for at 90 % av sakene er uproblematisk.

Det er vanlig at fornærmede er til stede under hele sakens behandling. Det hender at tyveriofre møter i retten, men det skjer sjelden. De gjør lite ute av seg og sier som oftest bare noe kort om eventuelle krav.

Tingrettsdommerne forklarte at vitner må meldes inn i forkant av hovedforhandlingen, og at bevistemaet må oppgis. Dette ble også nevnt i Hovrätten. De viste videre til at unødvendig bevisførsel kan avklares under sakens forberedelse. Domstolen trenger heller ikke å akseptere alle vitner som foreslås. Det er kommunikasjon mellom partene og domstolen før hovedforhandlingen.

Ved Riksåklagarämbetet viste de til at det selvsagt kunne hende at noen fornærmede blåste opp saken og forlenget rettergangen. De så både for-

delar og ulemper ved fornærmedes partsstilling, men mente at fordelene veide klart tyngst.

Større saker forberedes skriftlig. I slike tilfeller vil aktor ofte langt på vei kunne slutte seg til fornærmedes fremstilling av saken. Det vil også være muntlig kontakt mellom aktor og fornærmede.

Det er vanlig at advokaten holder sluttprosedyre etter aktor. Aktørene var enige om at bistandsadvokatens prosedyre som oftest er kort. Advokaten vil gå kort inn på bevisvurderingen. Hvis man er fornøyd med aktors fremstilling, kommer advokaten bare med korte kommentarer. Det er sjelden at bistandsadvokaten prosederer spørsmålet om straffutmåling. Som regel er det hendelsesforløpet og erstatningsspørsmålet som er viktigst. Det hender likevel at straffespørsmålet kan ha betydning for fornærmede, for eksempel for fornærmedes sikkerhet. Noen krever også strengere straff basert på andre omstendigheter enn dem aktor påberoper.

I tingretten syntes de å mene at fornærmedes selvstendige ankerett brukes lite. I Hovrätten syntes dommerne å mene at det skjedde noe oftere enn det tingretten la til grunn. I Hovrätten fortalte de også at det er en del tilfeller hvor fornærmede anker alene, hvor fornærmede vinner frem i ankeomgangen.

Det var enighet om at fornærmede veldig sjelden anker over straffutmålingen. Ankene gjelder som oftest lovanvendelsen. Anker over straffutmålingen behandles dessuten i skriftlig prosess.

Hvis fornærmede anker alene, blir ikke aktor innkalt til saken. Det er da bistandsadvokaten som fører saken.

4.3.3 Fornærmedes stilling for øvrig

4.3.3.1 Under etterforskningen

Utvalget fikk inntrykk av at det var lite oppmerksomhet rundt fornærmedes stilling på etterforskningsstadiet, men dette kan ha en sammenheng med hvilke spørsmål utvalget stilte. Ettersom retten til å «förena sig med åtalet» først inntreffer når tiltale er tatt ut, er fornærmedes stilling under etterforskningen nokså lik den i norsk rett.

For en generell fremstilling av hvilke rettigheter fornærmede har på etterforskningsstadiet, vises det til Robberstads fremstilling. Der fremgår det blant annet at fornærmede som part har rett til dokumentinnsyn så langt det kan skje uten skade for etterforskningen. Det er verdt å merke seg at fornærmede regnes som part i denne sammenheng. Fornærmede har også klagerett over påtalemyndighetens avgjørelser.

Utvalget ble videre forklart at fornærmede kan be om at politijuristen krever siktede varetektsfengslet, men fornærmede kan ikke begjære tvangsmidler i eget navn.

Fornærmede har krav på bistandsadvokat i saker om seksuallovbrudd, menneskehandel og ved voldslovbrudd der det er et særlig forhold mellom gjerningspersonen og fornærmede. Ellers kan fornærmede få fri rettshjelp etter behovsprøving.

Det hender at fornærmede har en samtale med aktor før hovedforhandlingen, men det er ikke vanlig.

4.3.3.2 Erstatningskrav

Erstatningskrav kan fremmes både via påtalemyndigheten og av fornærmede selv.

Under politiavhøret fylles det ut et skjema for fornærmedes erstatningskrav. Dette skjemaet blir en del av saken. Saken går så til påtalemyndigheten. Hvis kravet er klart, vil påtalemyndigheten fremme kravet. Påtalemyndigheten fremsetter ikke uklare, overdrevne eller kompliserte krav. Aktor dokumenterer fornærmedes erstatningskrav, men er i utgangspunktet nokså passiv i forhold til erstatningskravet.

Fornærmede kan også sende kravet direkte til retten. Dommeren vil da lese opp kravet, men følger det ikke opp. Dommeren representerer ikke fornærmede på noen måte, men dommeren kan lese opp bevis som fornærmede har sendt inn til retten.

Fremgangsmåten er først og fremst tenkt brukt når fornærmede ikke trengs i saken fordi gjerningspersonen har erkjent skyld. Dommerne ga uttrykk for at denne ordningen føltes kunstig.

En tredje mulighet er at fornærmede selv fremmer kravet via sin advokat.

Retten har en mulighet til å vise erstatningskravet til en særskilt sivil sak, men alle aktørene utvalget snakket med, var enige om at dette skjedde meget sjelden.

4.3.3.3 Under hovedforhandlingen

Plassering i retten

Fornærmede sitter sammen med sin advokat.

Rett til å være til stede

Fornærmede har rett til å være til stede under hele saken.

Ved Riksåklagarämbetet fortalte de at dersom det er flere fornærmede i samme sak, har de rett til å overhøre hverandres forklaringer. De mente at

samordningsfaren ikke er så stor siden de forklarer seg hver for seg under etterforskingen.

Ved Riksåklagarämbetet utelukket de ikke at fornærmedes tilstedeværelse kunne påvirke tiltaltes forklaring, men syntes å vektlegge dette i positiv retning. For eksempel mente de at det kanskje kunne bidra til tilståelse. Særlig fornærmedes forklaring mente de kunne virke på denne måten.

Sakens gang

Saken begynner med at aktor leser opp tiltalebeslutningen. Deretter fremsetter fornærmede eventuelle krav. Tiltalte gir et kort tilsvarende svar til tiltalen og eventuelle krav fra fornærmede. Deretter følger partenes saksfremstillinger i rekkefølgen aktor, fornærmede og tiltalte. Så kommer selve bevisførselen, med fornærmedes forklaring først, etterfulgt av tiltaltes forklaring og av vitneforklaringer. Til slutt kommer partenes sluttprosedyrer, i rekkefølgen aktor, fornærmede og tiltalte.

Fornærmedes forklaring

Fornærmede forklarer seg som nevnt før tiltalte. Fornærmede avhøres aldri som vitne, heller ikke om de ikke har «förenat sig med åtalet».

Annet

Alle vitneforklaringene tas opp på bånd som lagres elektronisk. Også dokumentene kan lagres elektronisk. I mange tingretter er det muligheter for telefonavhør og telefonkonferanse. Det er også mulig å avhøre vitner bak en glassvegg.

4.3.4 Andre tiltak for ofre

Brottofferjouren

Brottofferjouren er et samarbeidsorgan mellom ulike organisasjoner. Finlands Røde Kors er den koordinerende instansen. Arbeidet finansieres dels av Justitieministeriet, dels av Innenriksministeriet, dels av kommuner, pengespill og egne inntekter fra for eksempel et tidsskrift som gis ut for kriminalitetsofre.

Brottofferjouren gir tilbud til kriminalitetsofre generelt. De henviser ofte videre til mer spesialiserte organer som for eksempel Tukinainen, som er en organisasjon for voldtatte.

Brottofferjouren driver en hjelpetelefon, en juridisk telefon og gir personlig støtte til ofre og vitner. I tillegg utgir de et brottsoffertidsskrift og driver gruppeaktiviteter for ulike typer av ofre. De dri-

ver også rettspolitisk virksomhet gjennom arbeidsgrupper og som høringsinstans for ny lovgivning.

Særlig sentralt i Brottsofferjourens arbeid er å gi informasjon til ofrene på en måte som de forstår. Hvis offeret kjenner sine rettigheter på alle plan, har de mulighet for en ordentlig behandling. Den som ikke vet hva han burde vite, vet heller ikke hvilke spørsmål han burde stille. Det skal også mye til for at ofrene skal klare å be om en nærmere forklaring hvis det er noe de ikke forstår.

Uansett hvor godt myndighetene møter ofrene, ble det fremhevet at ofrene trenger et mellomledd. Myndighetenes språk må «oversettes». Det er dessuten viktig for ofrene å ha mulighet for å diskutere sin situasjon med andre enn myndighetene som jo representerer de beslutningene som fattes.

4.3.5 Rettspolitiske synspunkter

Utvalgets hovedinntrykk er at alle aktørene, også fornærmede, generelt er fornøyde med regelverket. Fornærmedes misnøye retter seg i hovedsak mot andre forhold, som for eksempel lang ventetid og måten de blir møtt på av de ulike aktørene. I tingsrätten pekte de på at fornærmede kunne være misfornøyde med at de måtte høre på andre forhold mot samme tiltalte eller at saken ble utsatt på grunn av formaliteter.

Det pågår også noen diskusjoner om enkelte endringer i regelverket. For eksempel diskuteres mulighetene for at fornærmedes forklaring kan tas opp på bånd og avspilles i neste rettsinstans, i stedet for at fornærmede må forklare seg gjentatte ganger.

Tukinainen, som er et senter for voldtatte, viste til at det er et alvorlig problem at saken ofte er foreldet før den kommer til behandling. Foreldelsesreglene er nå under endring. På Tukinainen mener de at fristen først bør begynne å løpe når fornærmede er 18 år.

Tukinainen mente også at ofrene får for lite automatisk informasjon fra politi og påtalemyndighet.

Brottsofferjouren understreket betydningen av at ofrene gis generell informasjon. Ofrenes viktigste behov overfor politi og rettsvesen er at de møtes med vennlighet. Særlig viktig er at det er en stemning som gjør det mulig for ofrene å stille spørsmål. De trenger også informasjon om hjelpetiltak. All informasjon bør gis skriftlig på grunn av offerets mentale situasjon under avhør. Det er også viktig at ofrene forklares hva som skjer i retten. Aktørene må presenteres, og ofrene bør kunne ha med en «huskelapp». Det er viktig at de har et separat venterom og at de kan ta med seg en støtteper-

son. Forsvarerspørsmål i retten kan være belastende. Det er viktig å forberede ofrene på spørsmålene og forklare hvorfor de stilles.

Både Brottsofferjouren og Tukinainen tok opp problemet med lang saksbehandlingstid. Tukinainen viste til at voldtektssakene hadde en gjennomsnittelig saksbehandlingstid på 1 – 1 ½ år fra anmeldelse til hovedforhandling. Den lange ventetiden er frustrerende for ofrene, særlig hvis den er koblet med manglende informasjon fra politi og påtalemyndighet. Brottsofferjouren pekte på at det særlig er behov for å korte ned behandlingstiden når ofrene er under 18 år. Ofrenes rehabilitering kommer ikke i gang før saken er avsluttet.

Megling er et diskusjonstema. Meglingsordninger er på vei til å bli statlig finansiert. Brottsofferjouren ga uttrykk for at megling ikke passer for alle lovbrudd, for eksempel ikke for seksuallovbrudd eller mishandling i nære relasjoner. Det er viktig at ofrene gis muligheten for megling, men de må ikke presses, og de må gis tid til overveielse. Tukinainen var i mot megling i de sakene som de håndterte fordi partene ikke er likestilte.

4.4 Kort om Barnahus på Island

Enkelte utvalgsmedlemmer og sekretæren har besøkt Barnahus på Island. Barnahus ble opprettet i 1998 og er et senter for medisinske og rettslige funksjoner i sedelighetssaker som gjelder barn. Tanken bak senteret er å samle alle tjenester og funksjoner som er involvert i en sedelighetssak med barn på ett sted, slik at barnet skal slippe å forholde seg til mange forskjellige instanser. Personalet ved Barnahus følger barnet helt frem til det foreligger dom i saken. Omgivelsene er gjennomført barnevennlige og tillitvekkende, og selve huset ligger i et vanlig boligområde.

De ansatte ved Barnahus er ansvarlig for gjennomføringen av dommeravhør i sedelighetssaker. En av de ansatte foretar avhøret, som videofilmes og overføres til et annet rom der de andre aktørene kan følge forklaringen. Gjennomføringen av avhøret ligner på norske dommeravhør. Vanligvis er dommeren, forsvareren, barnets bistandsadvokat, barnevernet, påtalemyndigheten og politiet til stede i dette rommet. Det er mulig for disse aktørene å snakke med intervjueren og stille spørsmål gjennom intervjueren under avhøret. Av og til er også mistenkte til stede. Barnets foreldre hører ikke barnas forklaring.

I akutte saker kan avhør gjennomføres i løpet av et par døgn. Ellers går det gjennomsnittelig 17 dager fra mistanke til avhør foretas.

På Barnahus er det også mulighet for medisinsk undersøkelse av barnet. Det gis også terapi med en annen person enn den som har intervjuet

barnet i dommeravhøret. Denne personen blir alltid innkalt som vitne i retten.

Kapittel 5

Internasjonale kilder

5.1 Innledning

I utvalgets mandat er det understreket at utvalget skal påse at lovforslaget ligger innenfor rammen av Norges folkerettslige forpliktelser. Folkerettslige forpliktelser er relevante for utvalgets arbeid på to måter: Dels må norsk lovgivning oppfylle internasjonale forpliktelser knyttet til fornærmedes stilling i straffeprosessen. Dels kan internasjonale forpliktelser, for eksempel i form av rettigheter for siktede, begrense utvalgets forslagsfrihet.

Mandatet pålegger også utvalget å kartlegge hvordan det arbeides med spørsmålet om fornærmedes straffeprosessuelle stilling i sentrale internasjonale organisasjoner, herunder EU. Utvalget forstår mandatet slik at det skal ta hensyn også til ikke-forpliktende erklæringer fra internasjonale organisasjoner, og pågående arbeid for å bedre ofrenes stilling.

De folkerettslige forpliktelsene på området går gjerne under betegnelsen menneskerettigheter. Begrepet menneskerettigheter kan forstås på flere måter, for eksempel juridisk, ideologisk, filosofisk eller politisk.¹ I alle sammenhenger er det tale om visse grunnleggende rettigheter individene har overfor staten. Rettighetene gir således ikke borgerne beskyttelse mot andre borgere. Det er forholdet mellom borger og stat som er gjenstand for regulering. Det kan være uenighet om hvordan den nærmere grensedragningen skal skje mellom hva som er menneskerettigheter og hva som er rettigheter av annen art. Begrepet menneskerettigheter er ikke brukt i utvalgets mandat. For utvalgets arbeid er det heller ikke avgjørende hvorvidt de ulike folkerettslige kildene anses for å gi uttrykk for menneskerettigheter eller ikke.

De folkerettslige forpliktelsene på strafferektens og straffeprosessens område omhandler først og fremst rettigheter for den som anklages for en straffbar handling. Forpliktelsene skal beskytte den siktede mot krenkelser fra offentlige myndigheter i forbindelse med straffeforfølgningen. Siktetes rettigheter er særlig utviklet gjennom den europeiske menneskerettskonvensjon

(EMK), og den europeiske menneskerettsdomstolen (EMD) som er opprettet gjennom samme konvensjon.

FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter av 1966 har lignende bestemmelser som EMK. Gjennom konvensjonen er det opprettet en Menneskerettighetskomité som overvåker at statene oppfyller sine forpliktelser. Kontrollen skjer i første rekke gjennom rapporter fra statene om egen oppfyllelse av konvensjonen, men komiteen kan også ta i mot klager fra stater og individer.² I motsetning til EMD arbeider ikke komiteen på permanent basis, men møtes et par ganger i året. Komiteen kan heller ikke avsi rettslig bindende avgjørelser på samme måte som EMD.

Internasjonalt arbeid for å styrke *ofrenes* rettigheter i straffeprosessen har lenge skjedd gjennom virkemidler som ikke er rettslig bindende, som erklæringer, anbefalinger og retningslinjer. Slike instrumenter er først og fremst politiske, men kan også ha en viss rettslig betydning. For det første bidrar de til en mer ensartet rettslig utvikling i medlemsstatene. For det annet kan de ha betydning som uttrykk eller grunnlag for folkerettslig sedvanerett på området. Også ellers kan de ha betydning som faktorer i rettsanvendelsen.³ For det tredje er de ofte starten på et mer forpliktende rettslig arbeid. Dette var for eksempel tilfellet med FNs verdenserklæring om menneskerettighetene fra 1948, hvor bindende rettigheter i 1966 ble nedfelt i to konvensjoner: FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter og FN-konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.

Det finnes også rettslig bindende instrumenter som gir konkrete rettigheter for ofrene i straffesaken. Gjennom læren om statens positive forpliktelser, har enkelte bestemmelser i EMK blitt tolket slik at de pålegger staten forpliktelser overfor personer som utsettes for overgrep fra andre private personer. Også fornærmede og etterlatte kan såle-

¹ Se Møse 2002 side 25.

² De to sistnevnte mekanismene er ikke obligatoriske.

³ Se for eksempel EMDs avgjørelse M.C. mot Bulgaria (application no. 39272/98), der det vises til Europarådets anbefaling om beskyttelse av kvinner mot vold (Recommendation Rec 2002 (2002)5), se avsnitt 162 jf. 101 i dommen.

des utlede enkelte prosessuelle rettigheter av EMK.

På visse områder er det i tillegg utarbeidet mer spesifikke konvensjoner som retter seg mot avgrensede grupper av ofre, som for eksempel Europarådets konvensjoner om erstatning for voldsofre⁴ og mot trafficking⁵.

Kriminalitetsofrenes stilling er også et tema i EU, som har vedtatt rettslig bindende dokumenter som stiller krav til medlemsstatenes lovgivning på området. Særlig relevant er Rådets rammevedtak 15. mars 2001 om ofrenes stilling i straffesaken.⁶ Rådet vedtok også 29. april 2004 et direktiv om erstatning til kriminalitetsofre.⁷

I punkt 5.2 gis det en oversikt over de forskjellige instrumentene som gir rettigheter for ofrene. I punkt 5.3 redegjøres det kort for mulige motsetninger mellom siktedes rettigheter og en styrket prosessuell stilling for ofrene.

5.2 Rettigheter for ofrene

5.2.1 Den europeiske menneskerettskonvensjon

5.2.1.1 Innledning

Den europeiske menneskerettskonvensjon (EMK) ble åpnet for undertegning 4. november 1950 og trådte i kraft 3. september 1953. Konvensjonen inneholder sivile og politiske rettigheter, for eksempel bestemmelser om rett til liv, forbud mot tortur, forbud mot vilkårlig frihetsberøvelse, rettigheter under straffesak, ytringsfrihet, religionsfrihet og rett til privatliv og familieliv.

Det som har gjort konvensjonen til et særlig effektivt menneskerettslig instrument, er dens individklagerett og dens domstol (EMD) som behandler slike klager.⁸ Opprinnelig var det opp til medlemsstatene hvorvidt de ønsket å åpne for klagerett for individer, men i praksis utviklet slik individklagerett seg til å bli obligatorisk.⁹ Da kon-

vensjonen ble revidert i 1998, ble individklageretten også gjort obligatorisk i konvensjonsteksten.

Gjennom menneskerettsloven¹⁰ er EMK gjort til en del av norsk rett. Det innebærer at konvensjonens rettigheter gjelder direkte som en del av norsk lovgivning. De kan påberopes av individene for norske domstoler, og norske myndigheter er forpliktet til å oppfylle dem. Konvensjonen er etter menneskerettsloven § 3 i tillegg gitt forrang foran bestemmelser i annen lovgivning. Det vil si at dersom det er motstrid mellom EMK og en annen norsk bestemmelse, skal konvensjonsbestemmelsen gjelde.

Utgangspunkt etter EMK er at staten skal avholde seg fra å handle på måter som kan krenke individenes rettigheter etter konvensjonen. Dette blir gjerne karakterisert som negative plikter for staten. Staten skal ikke utsette noen for tortur, ikke begrense ytringsfriheten osv. Individenes rettigheter handler således først og fremst om frihet fra statlige inngrep. Dette er typisk for de sivile og politiske rettighetene. På andre områder er det vanligere at statene er pålagt positive forpliktelser, det vil si at de må gjøre noe aktivt for å oppfylle konvensjonsbestemmelsene. Dette er ofte tilfellet ved økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.¹¹ Også enkelte bestemmelser i EMK har imidlertid blitt tolket slik at de pålegger statene visse positive forpliktelser. Enkelte av disse forpliktelsene gjelder også når en person er krenket av en annen privat person. Det er med forankring i slike utviklingstrekk, at noen bestemmelser i EMK kan anses for å gi visse prosessuelle rettigheter til ofrene for straffbare handlinger.

I punkt 5.2.1.2 gis det en kort generell presentasjon av læren om positive forpliktelser og det som blir kalt konvensjonens tredjepartsvirkning. I punkt 5.2.1.4 – 5.2.1.7 drøftes hvilke prosessuelle rettigheter for ofrene som kan utledes av henholdsvis EMK art. 2, 3, 6 og 8.

5.2.1.2 Kort om læren om positive forpliktelser og konvensjonens tredjepartsvirkning

Det sentrale i læren om positive forpliktelser, er at staten pålegges en handleplikt for å oppfylle konvensjonens bestemmelser. Det er ikke tilstrekkelig for staten å forholde seg passiv.

Læren om positive forpliktelser er utviklet gjennom praksis fra domstolen. Et generelt utgangspunkt for tolkningen finnes i EMK art. 1 som påleg-

⁴ European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes CETS No.: 116

⁵ Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings. CETS No.: 197

⁶ Council Framework decision on the standing of victims in criminal proceedings.

⁷ Council Directive 2004/80/EC of 29. April 2004 relating to compensation to crime victims.

⁸ Opprinnelig opprettet konvensjonen en kommisjon og en domstol, som fungerte på deltid. På grunn av stor saksmengde ble det i 1998 opprettet en permanent domstol med dommere på full tid, samtidig som kommisjonen ble nedlagt og dens arbeidsoppgaver overført til domstolen.

⁹ Jf. Møse 2002 s. 109.

¹⁰ Lov 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven).

¹¹ Se Harris, O'Boyle og Warbrick 1995 side 19.

ger statene å «secure» (sikre) enhver innen sitt myndighetsområde de rettigheter og friheter som er fastlagt i konvensjonens del I.¹² Ordet «secure» (sikre) peker i retning av en aktiv oppfylleelsesplikt, ikke bare en plikt til å avstå fra visse handlinger.

Også det såkalte effektivitetsprinsippet er et grunnlag for læren om positive forpliktelser.¹³ Effektivitetsprinsippet innebærer at domstolen ved fortolkning av konvensjonen skal velge det alternativet som innebærer den mest lojale oppfyllelsen av konvensjonens formål, som er beskyttelse av individenes rettigheter. I saken X og Y mot Nederland¹⁴ uttalte domstolen følgende:

«The Court recalls that although the object of Article 8 (art. 8) is essentially that of protecting the individual against arbitrary interference by the public authorities, it does not merely compel the State to abstain from such interference: in addition to this primarily negative undertaking, there may be positive obligations inherent in an *effective* [uthevet her] respect for private or family life (see the Airey judgment of 9 October 1979, Series A no. 32, p. 17, para. 32).»¹⁵

Konvensjonens art. 13 som stadfester en rett til «effective remedy» («effektivt rettsmiddel») har også vært en faktor i utviklingen av læren om positive forpliktelser.¹⁶

Statenes forpliktelser gjelder også i enkelte tilfeller når krenkelser begås av private personer. Staten kan ha en plikt til å beskytte et individ mot krenkelser begått av et annet individ. Domstolen uttalte for eksempel i den nevnte saken X og Y mot Nederland, at EMK art. 8 pålegger statene visse positive forpliktelser for å sikre en effektiv beskyttelse av retten til privatliv og familieliv, og at:

«These obligations may involve the adoption of measures designed to secure respect for private life *even in the sphere of the relations of individuals between themselves* [uthevet her].»¹⁷

Statens positive plikter kan være av forskjellig art. En type plikt kan være å sørge for lovgivning, herunder straffelovgivning, som gir en effektiv

beskyttelse av konvensjonens rettigheter. Staten kan også være forpliktet til å gripe inn med fysiske midler for å forhindre krenkelser fra andre personer, for eksempel ved barnevernstiltak eller beskyttelsestiltak. Staten kan videre være forpliktet til å iverksette tiltak etter en slik krenkelse. For eksempel oppstilles det i flere tilfeller et krav om etterfølgende etterforskning. I alle disse tilfellene blir staten ansvarlig for en eventuell unnlatelse av å handle, men selvsagt ikke for selve den private skadegjørende handlingen.

Det er uavklart hvilket omfang statens ansvar har og hvilke vurderingsmomenter som er relevante for om ansvar skal pålegges.¹⁸ Hvilke aktivitetsplikter staten har, må avgjøres ved en tolkning av den enkelte konvensjonsbestemmelse. I punkt 5.2.1.3–5.2.1.6 gjennomgås art. 2, 3, 6 og 8 med sikte på å utdype hvilke *prosessuelle* rettigheter for ofrene som kan utledes av disse bestemmelsene.

Statens positive forpliktelser i tilfeller der personer har blitt utsatt for krenkelser av andre private personer blir ofte omtalt som konvensjonens middelbare eller indirekte tredjepartsvirkning («Drittwirkung»). Noen bruker også uttrykk som konvensjonens anvendelse i mellomprivate konflikter.¹⁹ Begrepsbruken kan være forvirrende. Det er viktig å holde fast ved at konvensjonen gjelder forholdet mellom stat og borger. Det er bare *stater* som er ansvarlige etter konvensjonen. Private personer kan ikke holdes direkte ansvarlige for brudd på konvensjonens bestemmelser. Dette følger av konvensjonens art. 1, 33 og 34 som utpeker «the High Contracting Parties» som de ansvarlige subjektene. At ansvaret ligger på statene, og ikke hos private personer, er også i samsvar med den alminnelige folkeretten.

5.2.1.3 EMK art. 2 – retten til liv

EMK art. 2 lyder slik:

«Right to life

1. Everyone's right to life shall be protected by law. No one shall be deprived of his life intentionally save in the execution of a sentence of a court following his conviction of a crime for which this penalty is provided by law.
2. Deprivation of life shall not be regarded as inflicted in contravention of this article

¹² Se Mowbray 2004 side 5 med henvisning til K. Starmer: European Human Rights Law (London, Legal Action Group, 1999) kapittel 5. Se også Harris, O'Boyle og Warbrick 1995 side 19.

¹³ Se Mowbray 2004 side 5 med henvisning til K. Starmer: European Human Rights Law (London, Legal Action Group, 1999) kapittel 5.

¹⁴ Dom 27. februar 1985.

¹⁵ Fra avsnitt 23 i dommen.

¹⁶ Se Mowbray 2004 side 5 med henvisning til K. Starmer: European Human Rights Law (London, Legal Action Group, 1999) kapittel 5.

¹⁷ Se avsnitt 23 i dommen.

¹⁸ For en nærmere analyse av hvilke kriterier domstolen legger til grunn i vurderingen av om staten skal pålegges en aktivitetsplikt og av om den er krenket i den enkelte sak, se blant annet Mirmotahari 2005 og Nørregaard 2004.

¹⁹ Se Mirmotahari 2005.

when it results from the use of force, which is no more than absolutely necessary:

- a) in defence of any person from unlawful violence;
- b) in order to effect a lawful arrest or to prevent the escape of a person lawfully detained;
- c) in action lawfully taken for the purpose of quelling a riot or insurrection»

Norsk oversettelse:

«Retten til liv

1. Retten for enhver til livet skal beskyttes ved lov. Ingen må med hensikt bli berøvet livet unntatt ved fullbyrdelse av en dom avsagt av en domstol etter å være funnet skyldig i en forbrytelse som loven bestemmer denne straff for.
2. Berøvelse av liv skal ikke anses å være skjedd i strid med denne artikkel når den er en følge av en bruk av makt som ikke går lenger enn absolutt nødvendig:
 - a) for å forsvare en person mot ulovlig vold,
 - b) for å foreta en lovlig pågripelse eller for å hindre en person som holdes i lovlig forvaring å flykte;
 - c) å slå ned opptøyer eller opprør på lovlig måte.»

EMK art. 2 har blitt tolket slik at den inneholder et krav om effektiv etterforskning («effective investigation»). For at beskyttelsen av livet skal være reell, må staten iverksette en etterforskning ved mistenkelige dødsfall. Denne plikten gjelder også når det er private personer som har forårsaket tap av liv.²⁰

Saker der dødsfallet skyldes private personers handlinger synes imidlertid ikke å ha vært behandlet av domstolen. At etterforskningsplikten gjelder i slike tilfeller er derfor først og fremst teoriens tolkninger av generelle uttalelser i domstolsavgjørelser og prinsippet i EMK art. 1. Domstolen har imidlertid ikke utelukkert at kravet også gjelder når dødsfallet er forårsaket av private personer. For eksempel uttalte domstolen i saken *McCann mot Storbritannia*, at: «there should be some form of effective official investigation when individuals have been killed as a result of the use of force by, *inter alios*, agents of the State».²¹

Det kan imidlertid være usikkert hvor vidtrekende statens forpliktelser er. For eksempel er det ikke avklart om kravene er de samme når det er

private personer som har stått for handlingen som når staten er direkte ansvarlig for handlingene. Enkelte uttalelser i teorien kan trekke i retning av at kravene er spesielt strenge når staten selv er direkte ansvarlig for dødsfallet.²² Andre steder synes ikke spørsmålet problematisert.²³ Spørsmålet synes heller ikke kommentert av domstolen. Utviklingen av praksis etter EMK art. 2 er i det hele tatt av forholdsvis ny dato.²⁴

Det man i hvert fall bør kunne legge til grunn, er at de hensyn og vurderinger som inngår i etterforskningsplikten når staten er direkte ansvarlig for handlingene, også vil være *relevante* der dødsfallet skyldes private personers handlinger. At kravet muligens er noe strengere der staten har forårsaket dødsfallet, endrer ikke dette utgangspunktet. Nedenfor gjennomgås derfor de krav som er oppstilt til etterforskningen av mistenkelige dødsfall etter EMK art. 2, basert på foreliggende praksis fra EMD.

Hvilke krav som stilles til etterforskningen, ble oppsummert i saken *Kelly m.fl. mot Storbritannia*.²⁵ Saken gjaldt britiske sikkerhetsstyrkers drap på ni personer under en operasjon mot et varslet terroristangrep. Familiene til de ni avdøde hevdet blant annet at etterforskningen av omstendighetene rundt aksjonen ikke hadde vært tilstrekkelig effektiv. Med henvisninger til tidligere praksis, uttalte EMD at etterforskningen måtte være:

- uavhengig
- iverksatt på myndighetenes eget initiativ
- egnet til å fastslå om maktanvendelse var berettiget eller ikke og til å identifisere og eventuelt straffe de ansvarlige
- hurtig
- offentlig (krav om «public scrutiny»).

De oppstilte kravene til etterforskningen inngår i en skjønnsmessig helhetsbedømmelse.

Kravet om uavhengighet har nok størst betydning for tilfeller der det er mistanke om at staten selv er direkte ansvarlig for handlingen. De som

²¹ *McCann m.fl. mot Storbritannia*, 5. september 1995, avsnitt nr. 161. (Avgjørelsen er oppført under datoen 27. september 1995 i registeret i Hudoc. Det er også henvist til denne datoen flere steder i litteraturen. I avgjørelsen selv er det sagt at den er avsagt 5. september 1995).

²² Slik for eksempel *Danelius* 2002 side 69. Etter å ha vist til art. 2 inneholder et krav om effektiv etterforskning ved dødsfall som inntreffer under uklare omstendigheter, sier han: «Särskilt stränga krav på utredningen bör ställas i fall då staten kan misstänkas för att genom sina egna organ ha orsakat dödsfallet.»

²³ Se for eksempel *Lorentzen m.fl.* 2003 side 93 flg.

²⁴ I følge *Jacobs & White* 2002 side 42 var *McCann*-saken den første saken etter EMK art. 2 som domstolen behandlet.

²⁵ Application no. 30054/96. Avgjørelse 4. mai 2001.

²⁰ Se for eksempel *Mowbray* 2004 side 28-29, *Danelius* 2002 side 66, *Jacobs & White* 2002 side 50-21, *Lorenzen m.fl.* 2003 side 93 og *Harris, O'Boyle og Warbrick* 1995 side 39.

etterforsker saken må da være institusjonelt og praktisk uavhengig av de mistenkte.

At etterforskingen må iverksettes på myndighetenes eget initiativ gjelder derimot også når drap er begått er private personer.²⁶ Det samme gjelder trolig kravet til etterforskingens kvalitet, som kan utledes av kravet om at etterforskingen må være effektiv. EMD presiserte i avgjørelsen Kelly mfl. mot Storbritannia at dette er en innsatsforpliktelse, og ikke en resultatforpliktelse. Myndighetene må treffe alle tilgjengelige og rimelige tiltak for å sikre bevis knyttet til hendelsen, for eksempel avhøre vitner, foreta retts tekniske undersøkelser, obduksjon osv.²⁷

Enkelte uttalelser i teorien kan trekke i retning av at kravet om at etterforskingen må være egnet til å fastslå om maktanvendelse var berettiget eller ikke og til å identifisere og eventuelt straffe de ansvarlige, først og fremst er av betydning der dødsfallet er forårsaket av myndighetene selv.²⁸ Men det finnes også uttalelser i teorien som slår fast at dersom etterforskingen viser at en privat person har tatt en annens liv, finnes det i prinsippet en plikt til å ta ut tiltale.²⁹

Hvilken grad av offentlighet (public scrutiny) som kreves, må vurderes konkret i det enkelte tilfellet. I alle tilfeller må offerets nærmeste etterlatte involveres i prosessen i den utstrekning det er nødvendig for å sikre deres legitime interesser.³⁰ Det kan imidlertid ikke oppstilles noe automatisk krav om offentlighet eller innsyn på etterforskningsstadiet.³¹ Hvis de etterlatte ikke har hatt innsyn under etterforskingen, vil dette få betydning for hvilken

grad av offentlighet som vil kreves på et senere stadium i saksbehandlingen. I saken Kelly mfl. mot Storbritannia mente EMD, blant annet av denne grunn, at påtalemyndighetens avgjørelse om ikke å iverksette straffeforfølgning burde vært begrunnet. Domstolen viste til at det var særdeles viktig at påtalemyndigheten ble oppfattet som uavhengig, særlig fordi det kunne stilles spørsmål ved politietterforskingens uavhengighet. Når påtalemyndigheten ikke begrunnet sin beslutning, bidro ikke dette til å skape tillit til dens uavhengighet. Domstolen pekte også på at de etterlatte ble avskåret fra sentral informasjon og mulighet for rettslig overprøving av avgjørelsen:

«The Court does not doubt the independence of the DPP. However, where the police investigation procedure is itself open to doubts of lack of independence and is not amenable to public scrutiny, it is of increased importance that the officer who decides whether or not to prosecute also gives an appearance of independence in his decision-making. Where no reasons are given in a controversial incident involving the use of lethal force, this may in itself not be conducive to public confidence. It also denies the family of the victim access to information about a matter of crucial importance to them and prevents any legal challenge of the decision.»³²

I den konkrete saken fant domstolen også mangler ved de pårørendes muligheter til å forberede seg og delta i prosessen, blant annet fikk de ikke kopier av vitneforklaringene før vitnene ble avhørt i retten. Dette hadde medført lange utsettelse av saken. EMD uttalte:

«The inability of the families to have access to witness statements before the appearance of the witness must be regarded as having placed them at a disadvantage in terms of preparation and ability to participate in questioning. This contrasts strikingly with the position of the RUC and army (Ministry of Defence) who had the resources to provide for legal representation and had access to information about the incident from their own records and personnel. The Court considers that the right of the family of the deceased whose death is under investigation to participate in the proceedings requires that the procedures adopted ensure the requisite protection of their interests, which may be in direct conflict with those of the police or security forces implicated in the events. The Court is not persuaded that the interests of the applicants as next-of-kin were fairly or adequately protected in this respect.»³³

²⁶ Jf. Lorenzen mfl. 2003 side 93.

²⁷ Se avsnitt 96.

²⁸ Se Jacobs & White 2002 side 49.

²⁹ Se Danelius 2002 side 66.

³⁰ Se Kelly mfl. mot Storbritannia, avsnitt 98: «In all cases, however, the next of kin of the victim must be involved in the procedure to the extent necessary to safeguard his or her legitimate interests (see Gülec v. Turkey, cited above, p. 1733, § 82, where the father of the victim was not informed of the decisions not to prosecute; Ögur v. Turkey, cited above, § 92, where the family of the victim had no access to the investigation and court documents; Gül v. Turkey judgment, cited above § 93).»

³¹ Se Kelly mfl. mot Storbritannia, avsnitt 115: «It is furthermore the case that the investigation was not open to the public and did not involve the applicants or the families. Investigation files are not accessible in this way in the United Kingdom, the Government submitting that the efficiency of procedures requires that the contents be kept confidential until the later stages of a prosecution. The Court considers that disclosure or publication of police reports and investigation materials may involve sensitive issues with possible prejudicial effects to private individuals or other investigations, and therefore, cannot be regarded as an automatic requirement under Article 2. The requisite access of the public, or the victims' relatives may be provided for in other stages of the available procedures.»

³² Avsnitt 117.

Muligheter for pårørendes deltakelse og innsyn i prosessen, var også et tema i saken Paul og Audrey Edwards mot Storbritannia.³⁴ Saken gjaldt en innsatt i et fengsel som var blitt drept av en annen innsatt mens de delte celle. Den rettslige undersøkelsen («the inquiry») hadde skjedd for lukkede dører, men rapporten fra undersøkelsen ble senere offentliggjort. Rapporten inneholdt detaljerte beskrivelser av faktum og kritikk av feil som var blitt begått av de forskjellige myndighetene som var involvert. Dette var likevel ikke tilstrekkelig. EMD fant at de etterlatte ikke hadde vært involvert i prosessen på en måte som varetok deres interesser i tilstrekkelig grad:

«The applicants, parents of the deceased, were only able to attend three days of the inquiry when they themselves were giving evidence. They were not represented and were unable to put any questions to witnesses, whether through their own counsel, or for example, through the inquiry panel. They had to wait until the publication of the final version of the inquiry report to discover the substance of the evidence about what had occurred. Given their close and personal concern with the subject matter of the inquiry, the Court finds that they cannot be regarded as having been involved in the procedure to the extent necessary to safeguard their interests.»³⁵

I saken Gül mot Tyrkia³⁶ som gjaldt en mann som døde etter å ha blitt skutt under en operasjon utført av tyrkiske sikkerhetsstyrker, fant EMD at etterforskingen led av alvorlige mangler. Det var blant annet ikke foretatt grunnleggende tekniske undersøkelser, og det ble heller ikke foretatt avhør av de involverte personene. I den etterfølgende rettssaken ble bare de tiltalte avhørt, ingen vitner. De etterlatte ble ikke informert om rettssaken og fikk ikke mulighet til å gi sin versjon av hendelsesforløpet. Flere av disse forholdene utgjorde hver for seg krenkelser av kravet til effektiv etterforsking i EMK art. 2.

Som påpekt innledningsvis, kan det være vanskelig å fastslå med sikkerhet hvilke krav som stilles til staten i saker der dødsfall er forårsaket av private personer. Det kan også være usikkert hvilke konsekvenser for norsk straffeprosess som kan utledes av kildematerialet. Dette er en generell utfordring ved tolkningen av konvensjonen og domstolens avgjørelser.

For utvalgets arbeid er det uansett viktig å merke seg at domstolen i forståelsen av EMK art. 2 legger vekt på at etterlatte skal ha muligheter for innsyn og deltakelse i prosessen. EMD anser etterlatte for å ha legitime interesser i saken. At etterlattes interesser trekkes frem på denne måten er et viktig utviklingstrekk og signal.

Det er mulig at kravene til etterforskingen og etterlattes innsyn er særskilt strenge i saker der myndighetene selv har forårsaket dødsfallet. Dette kan ha direkte betydning for saksbehandlingen i saker som hører under Spesialenheten for politisaker.

5.2.1.4 EMK art. 3 – forbudet mot tortur

EMK art. 3 lyder slik:

«Prohibition of torture

No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment».

Norsk oversettelse:

«Forbud mot tortur

Ingen må bli utsatt for tortur eller for umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.»

EMK art. 3 har, i likhet med art. 2, blitt tolket slik at den inneholder et krav om effektiv etterforsking av tilfeller eller begrunnede påstander om tilfeller av tortur eller umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff. Dette gjelder også i tilfeller der private står ansvarlige for tortur eller umenneskelig eller nedverdiggende behandling.³⁷ I avgjørelsen M.C. mot Bulgaria³⁸, oppsummerte domstolen innholdet i plikten på denne måten:

«In a number of cases Article 3 of the Convention gives rise to a positive obligation to conduct an official investigation (see Assenov and Others v. Bulgaria, judgment of 28 October 1998, reports 1998-VIII, p. 3290, § 102.). Such positive obligations cannot be considered in principle to be limited solely to cases of ill-treatment by State agents (see, mutatis mutandis,

³³ Avsnitt 128.

³⁴ Application no. 46477/99.

³⁵ Avsnitt 84.

³⁶ Dom 14. desember 2000. Application no. 22676/93.

³⁷ Se Jacobs & White 2002 side 66. Annerledes Mowbray 2004 side 59-65 som synes å legge til grunn at kravet til effektiv etterforsking kun gjelder for handlinger begått av myndighetspersoner.

³⁸ Application no. 39272/98. Saken gjaldt en bulgarsk straffesak om anmeldelse av to voldtekter. Spørsmålet var om bulgarske myndigheter hadde oppfylt sin positive plikt til å beskytte borgerne mot seksuelle overgrep gjennom sin straffelovgivning og praksis. Domstolen behandlet forholdet under art. 3 og 8 samlet, og fant begge bestemmelser krenket. Se nærmere gjennomgang av saken nedenfor i punkt 5.2.1.6 om EMK art. 8.

Calvelli and Ciglio v. Italy [GC], no. 32967/96, ECHR 2002-I).»³⁹

Innholdet i etterforsningsplikten synes ikke like utdypet og kommentert som etter EMK art. 2. I enkelte saker har etterforsningsplikten dessuten blitt hjemlet i EMK art. 13. Uttrykket som brukes er imidlertid det samme enten saken vurderes etter EMK art. 2, 3 eller 13: Det gjelder et krav om effektiv etterforskning («effective investigation»). Begrunnelsen for etterforsningsplikten er også den samme: å sikre realiteten i konvensjonsrettighetene. Man kan derfor gå ut fra at innholdet i etterforsningsplikten vil være omtrent det samme etter EMK art. 3 som etter art. 2. Avgjørelsen Calvelli og Ciglio mot Italia, som EMD viser til i avsnittet fra M.C. mot Bulgaria, som er gjengitt foran, gjelder dessuten EMK art. 2. Også i avgjørelsen Labita mot Italia⁴⁰, som gjelder EMK art. 3, viser domstolen også til avgjørelser som gjelder EMK art. 2.

Betraktningene om hvilke konsekvenser kilde-materialet har for norsk prosessrett blir også de samme som for EMK art. 2.

5.2.1.5 EMK art. 6 nr. 1 – rettferdig rettergang

EMK art. 6 nr. 1 lyder slik:

«Right to a fair trial

1. In the determination of his civil rights and obligations or of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law. Judgment shall be pronounced publicly but the press and public may be excluded from all or part of the trial in the interests of morals, public order or national security in a democratic society, where the interests of juveniles or the protection of the private life of the parties so require, or to the extent strictly necessary in the opinion of the court in special circumstances where publicity would prejudice the interests of justice.

Norsk oversettelse:

«Retten til en rettferdig rettergang

1. For å få avgjort sine borgerlige rettigheter og plikter eller en straffesiktelse mot seg, har enhver rett til en rettferdig og offentlig rettergang innen rimelig tid ved en uavhengig og upartisk domstol opprettet ved lov. Dommen skal avsis offentlig, men pressen og offentligheten kan bli utelukket fra hele eller deler av rettsforhandlingene av hensyn til moralen, den offentlige orden eller den nasjonale sikkerhet i et demokratisk samfunn, når hensynet til ungdom eller partenes privatliv krever det, eller i den utstrekning det etter rettens mening er strengt nødvendig under spesielle omstendigheter der offentlighet ville skade rettferdighetens interesser.

Anvendelsesområde

EMK art. 6 nr. 1 fastsetter en rekke rettigheter for siktede i straffesaker og for den som ønsker å prøve en sak om sivile rettigheter eller plikter for en domstol. Rettighetene i *straffesakene* tilkommer den siktede, ikke ofrene. Siktetes rettigheter fremstilles senere under punkt 5.3. Problemstillingen i dette punktet er hvilke rettigheter EMK art. 6 nr. 1 gir ofrene for straffbare handlinger hvis de fremmer erstatningskrav.

EMK art. 6 nr. 1 kommer til anvendelse i sivile saker som gjelder «the determination of civil rights and obligations» (avgjørelsen av borgerlige rettigheter og plikter). Det er på det rene at avgjørelse av erstatningskrav er omfattet av EMK art. 6 nr. 1. Dette gjelder enten erstatningskravet fremmes i en egen sivil sak eller sammen med straffesaken.⁴¹

At EMK art. 6 nr. 1 får anvendelse når det fremmes erstatningskrav innebærer at bestemmelsens prosessuelle garantier må oppfylles. Den som har et erstatningskrav har, med visse begrensninger, rett til å få sin sak prøvet av en domstol («access to court») innen rimelig tid. Domstolen må være uavhengig og upartisk, og rettergangen må være rettferdig og offentlig. I uttrykket rettferdig retter-

³⁹ Avsnitt 151.

⁴⁰ Application no. 26772/95, avsnitt 131. Henvisningen gjelder riktignok bare hva som ligger i kravet om at etterforskningen skal kunne lede til en identifikasjon og straff av de ansvarlige. Dette kravet har, som nevnt under gjennomgangen av art. 2, kanskje formelt størst betydning for tilfeller der staten selv er direkte ansvarlig for handlingen. Henvisningen kan likevel støtte opp om en viss parallellitet mellom EMK art. 2 og 3 på dette punkt.

⁴¹ Se van Dijk og van Hoof mfl. 1998 side 397. Se også Perez mot Frankrike, application no. 47287/99, avsnitt 62. Problemstillingen i saken var direkte hvorvidt EMK art. 6 nr. 1 kom til anvendelse når en privat part hadde sluttet seg til straffesaken (civil-party proceeding), *uten* å fremme erstatningskrav. Som et premiss i drøftelsen slo EMD fast at EMK art. 6 nr. 1 kommer til anvendelse når en person krever erstatning, enten dette skjer i egen sivil sak eller i forbindelse med straffesaken. Dette var heller ikke omstridt i saken. For øvrig kom EMD frem til at EMK art. 6 nr. 1 kommer til anvendelse i «civil-party proceedings» også når det ikke kreves erstatning, såfremt straffesaken er «indissociable from the victim's exercise of a right to bring civil proceedings in domestic law, even if only to secure symbolic reparation or to protect a civil right such as the right to 'a good reputation'».

gang, ligger blant annet krav om kontradiksjon, rett til å være tilstede under sakens behandling i domstolen, rett til å føre bevis, likestilling med mellom partene osv. Hvorvidt rettergangen har vært rettferdig, beror på en skjønnsmessig helhetsvurdering.

Hvis fornærmede selv fremmer erstatningskravet etter straffeprosessloven § 428 eller i en egen sivil sak, vil de prosessuelle garantiene i EMK art. 6 nr. 1 normalt være oppfylt etter norsk rett. Fornærmede vil i disse tilfellene ha fulle prosessuelle rettigheter. Derimot kan det være mer usikkert hvorvidt garantiene er oppfylt dersom påtalemyndigheten fremmer kravet for fornærmede etter straffeprosessloven § 427.⁴² Enkelte steder i teorien er det tatt til orde for at fornærmede i disse tilfellene beholder full råderett over kravet.⁴³ Dette innebærer blant annet at fornærmede har instruksjonsmyndighet over påtalemyndigheten med hensyn til kravet og rett til å være til stede under hele sakens behandling.⁴⁴ Hvis dette synspunktet legges til grunn, vil garantiene i EMK art. 6 trolig være oppfylt etter norsk rett også når kravet fremmes av påtalemyndigheten. Legger man derimot til grunn at fornærmede *ikke* har instruksjonsmyndighet over påtalemyndigheten eller andre partsrettigheter når kravet fremmes etter straffeprosessloven § 427, kan konklusjonen være mer usikker.⁴⁵

Et første spørsmål som reiser seg er om EMK art. 6 nr. 1 i det hele tatt kommer til anvendelse når kravet fremmes etter straffeprosessloven § 427. Dette kan formuleres som en problemstilling om det avgjørende etter EMK art. 6 nr. 1 er at fornærmede har (minst) én mulighet til å få sitt erstatningskrav avgjort med de prosessuelle garantiene som følger av konvensjonen – eller om det er slik at bestemmelsen stiller krav til rettergangen i alle saker hvor erstatningskravet faktisk blir avgjort av domstolene. Legges det første til grunn, vil det være tilstrekkelig for å oppfylle EMK art. 6 nr. 1 at fornærmede har mulighet til å oppnå fulle partsrettigheter ved å fremme kravet i egen sivil sak eller etter straffeprosessloven § 428. I så fall vil det ikke være brudd på EMK art. 6 nr. 1 at fornærmede ikke har fulle prosessuelle rettigheter når kravet fremmes etter straffeprosessloven § 427. Legges

den andre løsningen til grunn, må fornærmede ha fulle prosessuelle rettigheter også når kravet fremmes etter straffeprosessloven § 427. Forutsatt at fornærmede ikke har instruksjonsmyndighet overfor påtalemyndigheten eller andre partsrettigheter, jf. diskusjonen i avsnittet foran, kan dette være i strid med EMK art. 6 nr. 1.

Den engelske ordlyden kan synes å trekke i retning av at garantiene kommer til anvendelse i alle tilfeller når erstatningskravet avgjøres: «in the determination of his civil rights and obligations». Den franske ordlyden kan derimot synes å vektlegge adgangen til å få en avgjørelse fra domstolene: «toute personne a droit à ce que sa cause soit entendue». Denne mulige forskjellen mellom den engelske og den franske ordlyden reflekteres også i ulikheter mellom den danske og den norske oversettelsen av teksten. Den danske teksten synes mer lik den engelske: «når der skal træffes afgørelse... i en strid om hans borgerlige rettigheder og forpligtelser»⁴⁶. Den norske oversettelsen kan derimot synes mer lik den franske: «for å få avgjort sine borgerlige rettigheter og plikter». Det kan altså ikke trekkes noen sikre slutninger fra konvensjonens ordlyd.

Hvilken forståelse av anvendelsesområdet for EMK art. 6 nr. 1 som skal legges til grunn, synes verken problematisert eller løst i teori eller praksis. Derimot har EMD i flere avgjørelser uttalt at EMK art. 6 nr. 1 er en så sentral rettighet at den ikke kan fortolkes restriktivt.⁴⁷ Dette kan tale for at bestemmelsen bør forstås slik at den kommer til anvendelse i alle tilfeller når erstatningskravet faktisk avgjøres.

På den annen side kan det argumenteres for at straffeprosessloven § 427 er en tilleggsrettighet for fornærmede, og ikke en begrensning i vedkommendes prosessuelle rettigheter. Alternativet til at påtalemyndigheten fremmer kravet etter straffeprosessloven § 427, er at fornærmede selv fremmer det. Fornærmede kan velge å fremme kravet selv og får da alle rettigheter etter artikkel 6 nr. 1. (I tillegg kan selvsagt fornærmede velge å fremme kravet utenfor straffesaken og får da alle rettigheter etter artikkel 6, på samme måte som andre kravshavere.) Straffeprosessloven § 427 kan altså ses som en tredje mulighet som kommer i tillegg til å fremme kravet selv som ordinært sivilt krav eller i tilslutning til straffesaken. Velger fornærmede å overlate til påtalemyndigheten å fremme kravet,

⁴² Problemstillingen i forhold til EMK art. 6 nr. 1 er reist i Robberstad 2003 side 201.

⁴³ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1307. Slik også Hov 1983 side 137-138 og Robberstad 2003 side 201. Derimot annerledes Andenæs 2000 side 246-247.

⁴⁴ Jf. Bjerke/Keiserud 2001 II side 1307.

⁴⁵ Robberstad mener at et slikt synspunkt ikke er forenlig med EMK art. 6 nr. 1, se Robberstad 2003 side 201.

⁴⁶ Se Lorenzen mfl. 2003 side 195

⁴⁷ Se for eksempel Perez mot Frankrike, avsnitt 64. Dette er også uttalt i tidligere avgjørelser, for eksempel i saken Moreira de Azevedo mot Portugal (nummer 22/1989/182/240), se avsnitt 66.

får han eller hun altså en form for «ekstra service» – fornærmede behøver ikke selv fremme kravet slik kravshavere vanligvis må gjøre. Dersom det legges til grunn at fornærmede ikke har egne prosessuelle rettigheter når kravet fremmes etter straffeprosessloven § 427, kan fornærmede riktig nok bare oppnå påtalemyndighetens «service» ved å gi avkall på andre rettigheter.⁴⁸ Det står likevel fast at muligheten for å la påtalemyndigheten fremme kravet kommer som et tillegg til de mer tradisjonelle muligheter for å få ens sivile krav pådømt. Illustrerende for denne tankegangen er for så vidt at påtalemyndigheten ikke har en plikt etter EMK til å fremme fornærmedes erstatningskrav. Det ville endog neppe være i strid med konvensjonen om adgangen til å få borgerlige krav pådømt i forbindelse med straffesaken ble opphevet. Dette trenger likevel ikke være avgjørende, jf. nedenfor om anvendelse av EMK på rettigheter utover dem som følger av konvensjonen.

Det kan også argumenteres med at fremme av kravet etter straffeprosessloven § 427 har den fordel at retten ikke kan nekte pådømmelse, slik den har mulighet til å gjøre hvis fornærmede fremmer kravet selv etter straffeprosessloven § 428. Man kan derfor se det slik at fremgangsmåten etter straffeprosessloven § 427 gir fornærmede en *utvidet* mulighet til å få pådømt kravet sammen med straffesaken. I så fall kan man se den svakere prosessuelle posisjonen etter straffeprosessloven § 427 som et slags bytte mot en økt adgang til å få kravet pådømt. Dette synspunktet kan imidlertid ha begrenset betydning ettersom EMK art. 6 nr. 1 uansett krever at fornærmede har en reell adgang til å få kravet pådømt. I tillegg kommer at også påtalemyndigheten har en viss mulighet til å nekte å fremme kravet etter straffeprosessloven § 427, slik at terskelen for fremme av fornærmedes krav blir nokså lik i begge tilfeller.

At fornærmede har en valgmulighet kunne for øvrig blitt brukt som et argument også mot at EMK art. 6 nr. 1 skulle komme til anvendelse når fornærmede fremmer kravet selv i forbindelse med straffesaken. Hvis valgmuligheten var det avgjørende, kunne man argumentert med at EMK art. 6 nr. 1 ikke behøvde å komme til anvendelse når kravet fremmes i straffesaken så lenge fornærmede kunne ha fremmet kravet i en sivil sak med fulle rettigheter. En slik betraktningssmåte synes ikke EMD å ha lagt til grunn. I mange av avgjørelsene har problemstillingen riktignok ikke kommet på

spissen fordi straffesakens resultat i mange land er bindende for en etterfølgende sivil sak om erstatningskravet og en sivil sak om kravet må avvente utfallet i straffesaken. I slike tilfeller har ikke den skadelidte like stor valgfrihet som etter norsk rett. Der det er kommentert i teorien, er det, som tidligere nevnt, slått fast at EMK art. 6 nr. 1 kommer til anvendelse når kravet fremmes sammen med straffesaken, uten at det er problematisert ytterligere.⁴⁹

Fornærmedes krav blir rent faktisk avgjort med bindende virkning også når det fremmes etter straffeprosessloven § 427. Det er riktig at fornærmede har en valgmulighet, men bare frem til hovedforhandlingen. Dersom det viser seg under hovedforhandlingen at kravet ikke blir ført slik fornærmede ønsker, vil det være for sent for vedkommende å fremme kravet selv etter straffeprosessloven § 428 eller reise egen sivil sak.⁵⁰

At statene gir rettigheter utover det de er forpliktet til, medfører heller ikke at de for det overskytende ikke er underlagt konvensjonen. Statene er for eksempel ikke etter konvensjonen forpliktet til å etablere overprøvingsinstanser.⁵¹ Det er imidlertid ikke tvilsomt at overprøvingsinstansene som et utgangspunkt må oppfylle de grunnleggende garantiene i art. 6, hvis statene først velger å opprette slike instanser.⁵²

En annen problemstilling som kan reises, er hvorvidt fornærmede har mulighet til å fraskrive seg de rettighetene som følger av EMK art. 6 nr. 1. Det er lagt til grunn i teori og praksis at man i en viss utstrekning kan fraskrive seg rettighetene i EMK art. 6 nr. 1.⁵³ For eksempel er frivillige voldgiftsklausuler godtatt. Det er også argumentert for at siktede i enkelte tilfeller kan gi avkall på rettighetene etter artikkel 6, for eksempel er det godtatt at siktede kan gi avkall på retten til domstolsbehandlingen ved å vedta forelegg.⁵⁴ Av dette kan man muligens slutte fra det mer til det mindre. Hvis det er godtatt at man kan fraskrive seg rett til domstolsbehandling overhodet, bør det kanskje også kunne godtas at man fraskriver seg enkelte prosessuelle rettigheter når saken behandles for de ordinære domstoler. På den annen side kan det argumenteres for at hvis man først velger å bruke domstolsapparatet, bør behandlingen også opp-

⁴⁸ Se nedenfor drøftelse om fornærmede overhodet har mulighet til å fraskrive seg rettighetene som følger av EMK art. 6 nr. 1.

⁴⁹ Se van Dijk og van Hoof 1998 side 397.

⁵⁰ Jf. straffeprosessloven § 433, se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1308.

⁵¹ En slik forpliktelse følger derimot av syvende tilleggsprotokoll til konvensjonen.

⁵² Likevel kan kravene være noe annerledes for ankeinstansen, se blant annet Møse 2002 side 318-324.

⁵³ Se for eksempel Aall 1995 side 483 flg.

⁵⁴ Se Aall 1995 side 487.

fylle alle garantiene i EMK art. 6.⁵⁵ For straffesakenes vedkommende er det argumentert med at spørsmålet må løses i relasjon til den enkelte rettighet.⁵⁶ I så fall bør trolig det samme gjelde for de sivile sakene. Det er forøvrig usikkert hvorvidt fremme av kravet etter straffeprosessloven § 427 kan anses som et gyldig avkall.

Kildematerialet gir ikke grunnlag for å trekke sikre slutninger om hvorvidt EMK art. 6 nr. 1 kommer til anvendelse når påtalemyndigheten fremmer kravet etter straffeprosessloven § 427 eller om rettergangsgarantiene vil anses overholdt hvis konvensjonsbestemmelsen er anvendelig. Utvalget nøyer seg derfor med å løfte frem problemstillingene. (Med et så usikkert rettskildegrunnlag har utvalget heller ikke valgt å foreslå endringer som en av andre grunner finner lite heldige, se nærmere punkt 9.8.6.4.)

Nærmere om enkelte av garantiene i EMK art. 6 nr. 1

En av garantiene i EMK art. 6 nr. 1 er det som på engelsk blir kalt «access to court», det vil si adgang til domstolsbehandling. Denne adgangen er imidlertid ikke absolutt. I saken *Stubbings mfl. mot Storbritannia*⁵⁷ var problemstillingen hvorvidt foreldelsesregler for å reise erstatningssøksmål etter seksuelle overgrep var et brudd på EMK art. 6 nr. 1. Saken gjaldt fire kvinner som var blitt utsatt for seksuelle overgrep i sin barndom. Alle fire fikk senere alvorlige psykiske plager, men det tok lang tid før de skjønnte sammenhengen mellom plagene og de seksuelle overgrepene. Alle fire gikk til erstatningssak mot overgriperen, men sakene ble avvist fordi foreldelsesreglene satte fristen for å reise sak til seks år etter at skadelidte var fylt 18 år.

EMD slo innledningsvis fast at adgangen til domstolen ikke er absolutt, men at statene kan regulere adgangen, og at de i så henseende har en viss skjønnsmargin. Det avgjørende er om begrensningene i adgangen til domstolene bygger på et legitimt formål. Under enhver omstendighet må de ikke gripe inn i selve kjernen av retten til domstolsbehandling. I den konkrete saken fant domstolen at foreldelsesfristen på seks år ikke var et inngrep av en slik karakter, og at den forfulgte et

legitimt formål. De skadelidte hadde dessuten mulighet til å få kravet behandlet i forbindelse med en eventuell straffesak, og for disse typene lovbrudd var det ingen foreldelsesfrist for straffefølgning. Foreldelsesfristen på seks år fra myndighetsalder var dermed ikke et brudd på EMK art. 6.

En av garantiene i EMK art. 6 nr. 1 er retten til å få en avgjørelse «innen rimelig tid». Hva som regnes som rimelig tid, avgjøres etter en konkret og skjønnsmessig helhetsvurdering i det enkelte tilfellet. I sivile saker er stevningen normalt utgangspunktet for fristen. I tilfeller der fornærmede fremmer kravet i forbindelse med straffesaken, er det mulig fristen bør regnes fra inngivelse av anmeldelse med begjæring om fremme av erstatningskravet. Fristen løper frem til det er avsagt rettskraftig dom. I tilfeller der retten benytter seg av muligheten til å utsette pådømmelsen av kravet etter straffeprosessloven § 431, må fornærmedes krav på avgjørelse innen rimelig tid iaktas.

5.2.1.6 EMK art. 8 – retten til privatliv

EMK art 8 lyder slik:

«Right to respect for private and family life

1. Everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence.
2. There shall be no interference by a public authority with the exercise of this right except such as in accordance with the law and is necessary in a democratic society in the interests of national security, public safety or the economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.»

I norsk oversettelse:

«Retten til respekt for privatliv og familieliv

1. Enhver har rett til respekt for sitt privatliv og familieliv, sitt hjem og sin korrespondanse.
2. Det skal ikke skje noe inngrep av offentlig myndighet i utøvelsen av denne rettighet unntatt når dette er i samsvar med loven og er nødvendig i et demokratisk samfunn av hensyn til den nasjonale sikkerhet, offentlige trygghet eller landets økonomiske velferd, for å forebygge uorden eller kriminalitet, for å beskytte helse eller moral, eller for å beskytte andres rettigheter og friheter.»

EMK art. 8 pålegger statene flere positive forpliktelser. EMD har for eksempel i flere avgjørelser oppstilt krav om at statene har effektiv lovgiv-

⁵⁵ Se Aall 1995 side 489. I følge Aall gir heller ikke praksis støtte for en mer/mindre betraktning. Han mener at det må bero på en nærmere vurdering hvilken virkning avkallet skal tillegges, og at det vil være av betydning at saken bør behandles på en måte som bidrar til å opprettholde den tilliten domstolene skal inngi i samfunnet. Hvis avkallet trår dette hensynet for nær, mener han at avkallet står svakt som grunnlag for å gjøre unntak fra rettighetene.

⁵⁶ Se Aall 1995 side 489-490.

⁵⁷ Avgjørelse 24. september 1996.

ning som beskytter borgerne mot seksuelle overgrep. En sentral avgjørelse er X og Y mot Nederland.⁵⁸ Saken gjaldt en 16 år gammel psykisk utviklingshemmet jente som var blitt utsatt for voldtekt på institusjon der hun bodde. Faren anmeldte saken på vegne av sin datter ettersom hun selv ikke var i stand til å gjøre dette. Påtalemyndigheten besluttet ikke å ta ut tiltale, og faren påklaget denne avgjørelsen til domstolen. Den nederlandske domstolen fant imidlertid at gjerningspersonen i slike tilfeller bare kan straffeforfølges etter en anmeldelse fra offeret selv. Dette gjaldt selv om fornærmede i dette tilfellet ikke selv var i stand til å anmelde forholdet. Etter den nederlandske lovgivningen var det derfor i praksis umulig å straffeforfølge det konkrete forholdet. EMD fant at dette var en krenkelse av EMK art. 8.

EMD slo innledningsvis fast at EMK art. 8 pålegger statene visse positive forpliktelser for å sikre respekt for privatliv og familieliv, og at disse forpliktelsene også kan gjelde i forhold mellom individer. Om det konkrete saksforholdet uttalte domstolen:

«The Court finds that the protection afforded by the civil law in the case of wrongdoing of the kind inflicted on Miss Y is insufficient. This is a case where fundamental values and essential aspects of private life are at stake. Effective deterrence is indispensable in this area and it can be achieved only by criminal-law provisions; indeed, it is by such provisions that the matter is normally regulated.»⁵⁹

Domstolen oppstilte altså et krav om straffereettslig vern mot voldtekt. Sivilrettslige reaksjoner er ikke tilstrekkelig.

I saken *Stubbings mfl. mot Storbritannia*⁶⁰ var spørsmålet om en absolutt foreldelsesfrist på seks år etter fylte 18 år for seksuelle overgrep i barndommen, kunne sies å krenke EMK art. 8. EMD uttalte at de forholdene som klagerne var blitt utsatt for, i utgangspunktet klart falt innunder EMK art. 8. Bestemmelsen gjelder beskyttelse av privatlivet og omfatter en persons fysiske og moralske integritet.⁶¹ Statene plikter å beskytte mot seksuelle overgrep i form av «effective deterrence».⁶² I den konkrete saken var dette kravet oppfylt i og med straffelovgivningen og muligheten for å gå til straffesak. I utgangspunktet var det også mulig for klagerne å reise erstatningssøksmål innenfor de

frister som gjaldt. EMK art. 8 var følgelig ikke krenket.

Kravet om «effective deterrence» mot seksuelle overgrep var også tema i saken *M.C. mot Bulgaria*.⁶³ Spørsmålet i saken var om bulgarsk lovgivning og etterforskning i voldtektssaker oppfylte statens forpliktelser etter EMK art. 8.

Saken gjaldt en anmeldelse for voldtekt av en pike på 14 år og 10 måneder som hadde blitt med tre eldre gutter hun kjente til et diskotek i nabo-byen. På turen tilbake hadde hun havnet i en situasjon der hun var alene med en av guttene i bilen. Han kysset henne og gjorde andre fysiske tilnærmelser. Hun avviste tilnærmelsene hans og ba ham om å gå. Hun forsøkte også å dytte ham vekk. Han skjøv da setet ned i liggende posisjon og holdt hendene hennes bak ryggen, kledde av henne og gjennomførte samleie. Hun klarte ikke å gjøre fysisk motstand eller å rope om hjelp.

De dro senere til et hus i nabobyen der de tilbrakte natten. På et tidspunkt var hun alene med en annen av guttene. Han dyttet henne ned i sengen, kledde av henne og gjennomførte samleie. Hun klarte ikke å gjøre fysisk motstand, men gråt og ba ham om å stoppe.

Saken ble avsluttet uten forfølgning av gjerningspersonene fordi det uansett ikke kunne bevises at det var brukt trusler eller vold for å oppnå seksuell omgang.

EMD tok utgangspunkt i at EMK art 3 og 8 pålegger statene en positiv forpliktelse til å kriminalisere og straffeforfølge voldtekt på en effektiv måte. EMD uttalte at denne plikten måtte anses å gjelde alle former for seksuell omgang uten samtykke, også i tilfeller der offeret ikke har gjort fysisk motstand.⁶⁴

I den konkrete saken fant EMD at etterforskningen hadde vært mangelfull, for eksempel ble det ikke foretatt undersøkelser som kunne belyse troverdigheten i partenes motstridende vitneforklaringer. EMD mente at dette skyldes en oppfatning hos politi og påtalemyndighet om at voldtekt krevde at det kunne bevises bruk av vold og fysisk motstand hos offeret. Statens straffeforfølgning i det konkrete tilfellet kunne dermed ikke sies å oppfylle konvensjonens krav om et effektivt straffereettslig vern mot alle former for voldtekt og seksuell omgang uten samtykke. EMK art. 3 og 8 var følgelig krenket.

Domstolen pålegger altså statene en plikt til effektiv etterforskning av krenkelser av de interessene som er vernet i EMK art. 8. Etterforskningen

⁵⁸ Avgjørelse 27. februar 1985.

⁵⁹ Se avsnitt 27.

⁶⁰ Avgjørelse 24. september 1996, se referat ovenfor under punkt 5.2.1 om EMK art. 6.

⁶¹ Se avsnitt 61.

⁶² Se avsnitt 64.

⁶³ Avgjørelse 4. desember 2004. Application no. 39272/98.

⁶⁴ Se avsnitt 166.

gjelder også når interessene som vernes av EMK art. 8 er krenket av private personer. Siden EMD behandlet spørsmålet om krenkelse av EMK art. 3 og 8 samlet, kan dette tale for at kravene etter de to bestemmelsene på dette punktet er felles.

5.2.1.7 Oppsummering

For utvalgets arbeid er det særlig verdt å merke seg de kravene til en effektiv straffeforfølgning som EMD har innfortolket i EMK art. 2, 3 og 8. Kravene skal sikre et reelt vern av de materielle rettighetene i bestemmelsene: rett til liv, frihet fra tortur eller umenneskelig eller nedverdiggende behandling, og rett til privatliv.

Er fornærmede drept, gir domstolens praksis rettigheter til de *etterlatte*. Det erkjennes at avdøde etterlatte har legitime interesser i etterforskingen og straffeforfølgningen av de ansvarlige. De etterlatte har derfor krav på å bli involvert i prosessen i den utstrekning det er nødvendig for å ivareta deres interesser.

Praksis fra EMD gir derimot ikke *fornærmede* klare prosessuelle rettigheter i tilknytning til straffeforfølgningen, men domstolen utelukker dem heller ikke. Domstolen har for eksempel i noen avgjørelser vist til punkter i Europarådets anbefalinger som tar sikte på å bedre ofrenes posisjon i straffesaker.

I saken *Perez mot Frankrike* viste domstolen til Recommendation R (83) 7⁶⁵, R (85) 11⁶⁶ og R (87) 21⁶⁷. Det ble uttalt at sakens resultat var forenlig med behovet for å ivareta ofrenes rettigheter og rette plass i straffesaken. At det er visse grenser for når ofrene kan utlede rettigheter av EMK art. 6 nr. 1 når de slutter seg til straffeforfølgningen, stenger selvfølgelig ikke for at de kan ha rettigheter på annet grunnlag.⁶⁸

Det kan også argumenteres med at en del prosessuelle rettigheter for ofrene er av en slik art at de bidrar til å styrke sakens opplysning og straffeforfølgningens effektivitet – som er formålet med de kravene til etterforskning mv. som innfortolkes i EMK art. 3 og 8.

Utvalget antar at norsk rett er i overensstemmelse med de krav som eventuelt kan utledes om ofrenes rettigheter som følge av domstolens fortolkning av EMK art. 3 og 8. Som påpekt tidligere, er innholdet i konvensjonsbestemmelsene i stadig

utvikling. Det er vanskelig å vite hvordan praksis vil utvikle seg videre eller å forutsi domstolens konklusjon og begrunnelse i fremtidige saker. Siden domstolen i mange tilfeller legger til grunn en konkret helhetsvurdering, er det heller ikke klart hvilken overføringsverdi den foreliggende praksis har til norske forhold. Utvalget antar likevel at man ut fra domstolens praksis kan legge til grunn at økt oppmerksomhet om ofrenes posisjon er en trend under utvikling. Utvalgets forslag vil komme en slik utvikling i møte.

Der fornærmede fremmer et sivilt krav, typisk et erstatningskrav, i forbindelse med straffesaken, vil fornærmede også nyte godt av de prosessuelle garantiene i EMK art. 6 nr. 1. Som påpekt i punkt 5.2.1.5 kan det være usikkert hvorvidt kravene i EMK art. 6 nr. 1 er oppfylt etter gjeldende rett når påtalemyndigheten fremmer erstatningskravet etter straffeprosessloven § 427.

5.2.2 Andre Europarådsinstrumenter

5.2.2.1 Innledning

Europarådet ble dannet i 1949 og har i dag 46 medlemsstater. Beskyttelse av menneskerettigheter, rettssikkerhet og demokrati har hele tiden vært sentrale målsetninger for organisasjonen. I tillegg har Europarådet arbeidet for standardisering av medlemsstatenes lovgivning og praksis på andre områder og hatt som en målsetning å skape en felleseuropeisk identitet.

Europarådet har to hovedorganer: Ministerkomiteen og Parlamentarikerforsamlingen. Ministerkomiteen består av medlemsstatenes utenriksministere, som møtes et par ganger årlig. Det daglige arbeidet skjer gjennom landenes faste delegasjoner til Europarådet. Parlamentarikerforsamlingen består av representanter fra medlemsstatenes

⁶⁵ Recommendation R (83) 7 on Participation of the Public in Crime Policy.

⁶⁶ Recommendation R (85) 11 on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure.

⁶⁷ Recommendation R (87) 21 on Assistance to Victims and the Prevention of Victimisation.

⁶⁸ EMD uttalte i avsnitt 72: «Simply because the requirements inherent in the concept of a 'fair trial' are not necessarily the same in disputes about civil rights and obligations as they are in cases involving criminal trials, as evidenced by the fact that for civil disputes there are no detailed provisions similar to those in Article 6 §§ 2 and 3 (see *Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*, judgment of 27 October 1993, Series A no. 274, p. 19, § 32) does not mean that the Court can ignore the plight of the victims and downgrade their rights. In any event the Code of Criminal Procedure, in a preliminary article introduced by law no. 2000-516 of 15 June 2000, expressly sets out certain principles fundamental to criminal trials, including 'a balance between the rights of the parties' and the rights of 'victims' safeguarded' (see paragraph 19 above). Lastly, the Court draws attention for information to the text of Recommendations R (83) 7, R (85) 11 and R (87) 21 of the Committee of Ministers (see paragraphs 26-28 above), which clearly specify the rights which victims may assert in the context of criminal law and procedure.»

nasjonalforsamlinger. Organisasjonen har i tillegg et sekretariat som ledes av Generalsekretæren.

I 1985 vedtok Europarådets ministerkomité en anbefaling om å bedre ofrenes stilling i straffeprosessen – Recommendation No. R (85) 11 on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure.⁶⁹

At anbefalingen representerer et nytt perspektiv, kommer tydelig frem i fortalen, som blant annet viser til at straffesystemet tradisjonelt har blitt uttrykt i begreper som i første rekke tar hensyn til forholdet mellom staten og lovbryteren, og at systemet som følge av dette undertiden har forsterket, fremfor å minske, ofrenes problemer.

Den engelske teksten lyder slik:

«The Committee of Ministers, under the terms of Article 15.b of the Statute of the Council of Europe,

Considering that the objectives of the criminal justice system have traditionally been expressed in terms which primarily concern the relationship between the state and the offender;

Considering that consequently the operation of this system has sometimes tended to add to rather than to diminish the problems of the victim;

Considering that it must be a fundamental function of criminal justice to meet the needs and to safeguard the interests of the victim;

Considering that it is also important to enhance the confidence of the victim in criminal justice and to encourage his co-operation, especially in his capacity as a witness;

Considering that, to these ends, it is necessary to have more regard in the criminal justice system to the physical, psychological, material and social harm suffered by the victim, and to consider what steps are desirable to satisfy his needs in these respects

Considering that the needs of the victim should be taken into account to a greater degree, throughout all stages of the criminal justice process

...»

Europarådet har senere vedtatt flere andre anbefalinger med side mot ofrenes rettigheter. Ofte gjelder anbefalingene mer avgrensede områder, for eksempel seksuelle overgrep. Anbefalingene har likevel flere felles temaer, som erstatning, fysiske beskyttelsestiltak og behovet for informasjon og bistand. De oppfordrer også til en skånsom

behandling som tar høyde for den traumatiserende effekten som rettsprosessen kan ha for ofrene.

I det følgende gis det en oversikt over anbefalingene basert på en tematisk inndeling. Fremstillingen tar ikke sikte på å gi noen uttømmende oversikt over anbefalingene på området. Anbefalinger som omtales er:

- Recommendation No. R (83) 7 on participation of the public in crime policy
- Recommendation No. R (85) 11 on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure
- Recommendation No. R (87) 21 on assistance to victims and the prevention of victimisation
- Recommendation No. R (91) 11 concerning sexual exploitation, pornography and prostitution of, and trafficking in, children and young adults
- Recommendation No. R (97) 13 concerning intimidation of witnesses and the rights of the defence
- Recommendation No. R (99) 19 on mediation in penal matters
- Recommendation No. R (2000) 11 on action against trafficking in human beings for the purpose of sexual exploitation
- Recommendation Rec (2000) 19 on the role of public prosecution in the criminal justice system
- Recommendation Rec (2001) 16 on the protection of children against sexual exploitation
- Recommendation Rec (2002) 5 on the protection of women against violence

I det følgende vises det til anbefalingene kun ved årstall og nummer. Fremstillingen gir ingen fullstendig gjennomgang av de nevnte anbefalingene. Flere av dem gjelder områder eller temaer som faller utenfor utvalgets mandat.

Europarådet har også vedtatt to konvensjoner som er av interesse for utvalgets arbeid. Den ene gjelder erstatning til voldsofre – European Convention on the compensation of victims of violent crimes. Denne har Norge ratifisert. Den andre gjelder bekjempelse av trafficking – European Convention on Action against Trafficking in Human Beings. Konvensjonen ble vedtatt 16. mai 2005. I likhet med 15 andre stater har Norge foreløpig bare undertegnet konvensjonen, ikke ratifisert den.

5.2.2.2 Informasjon

Flere av anbefalingene understreker ofrenes behov for informasjon. Dette gjelder informasjon

⁶⁹ En uoffisiell norsk oversettelse av anbefalingen er inntatt i NOU 1992: 16 side 20-21.

om rettigheter, støtteordninger, hjelpetilbud, erstatning osv., se for eksempel R (85) 11 nr. 2 og nr. 9, R (87) 21 nr. 4 og Rec (2000) 19 nr. 33.

Det er også viktig at ofre får informasjon om utviklingen i den konkrete saken. For eksempel sier R (85) 11 nr. 3 at offeret bør ha mulighet til å skaffe seg informasjon om utfallet av politiets etterforskning. Nr. 9 i samme anbefaling anbefaler dessuten at offeret blir informert om sted og tid for rettsmøter som gjelder den straffbare handlingen, og om hvordan hun eller han kan få kjennskap om sakens utfall.

Konvensjon mot trafficking art. 15 pålegger statene å sikre at ofre for trafficking har tilgang til informasjon om relevante rettslige og administrative prosedyrer, på et språk de forstår.

5.2.2.3 *Hjelp under prosessen*

Ofrenes behov for støtte og bistand er et gjennomgangstema i flere av anbefalingene. Dette gjelder både rettslig bistand og andre støttetiltak som for eksempel medisinsk, psykologisk og økonomisk hjelp, se blant annet R (87) 21 nr. 4.

Konvensjonen mot trafficking art. 15 nr. 2 pålegger statene å sikre at ofre for trafficking har rett til rettslig bistand og fri rettshjelp på de vilkår som ellers gjelder i den nasjonale rett.

5.2.2.4 *Klagerett over påtalemyndighetens avgjørelse*

R (85) 11 nr. 7 anbefaler at fornærmede har klagerett over påtalemyndighetens avgjørelse om ikke å forfølge saken – eller at fornærmede har rett til å iverksette privat forfølgning.⁷⁰ Rec (2000) 19 nr. 34 synes å gå noe lenger i det den gir slik rett til alle «interested parties of recognised or identifiable status».⁷¹

5.2.2.5 *Skånsom og respektfull behandling*

Som den tidligere gjengitte fortalen i R (85) 11 gir uttrykk for, har straffesaken i mange tilfeller utgjort en belastning for fornærmede. Flere av anbefalingene inneholder derfor oppfordringer om

skånsom og respektfull behandling av fornærmede. Dette kan for eksempel gjelde måten spørsmål stilles på eller skjerming av fornærmede fra offentlighet.

R (85) 11 nr. 8 sier for eksempel at fornærmede på alle stadier av saken skal bli stilt spørsmål på en måte som tar tilbørlig hensyn til hans eller hennes personlige situasjon, vedkommendes rettigheter og verdighet. Barn og personer med psykiske lidelser eller funksjonshemmede, bør bli avhørt i nærvær av sine foreldre eller verger eller andre kvalifiserte hjelpere.

R (85) 11 nr. 15 anbefaler videre at det tas tilbørlig hensyn til behovet for å beskytte fornærmede fra offentlighet som på utilbørlig måte vil innvirke på hans eller hennes privatliv eller verdighet. Hvis lovbruddets art eller offerets posisjon eller dets personlige situasjon og sikkerhet gjør slik særlig beskyttelse nødvendig, skal enten rettssaken frem til domsavsigelsen holdes for lukkede dører, eller så skal fremleggelse eller offentliggjøring av personlige opplysninger begrenses til det omfang som synes forsvarlig.

R (85) 11 nr. 1 viser også til at polititjenestemenn bør bli opplært til å håndtere ofre på en imøtekommende, konstruktiv og tillitsvekkende måte.

R (83) 7 nr. 26 viser til at politiet bør gjøres oppmerksom på behovet for å ta hensyn til fornærmede i alle omstendigheter, særlig ved å ta dem i mot på en imøtekommende måte.⁷² Nr. 28 i samme anbefaling sier også at fornærmede, så langt det er mulig, bør tilbys en egen resepsjon eller venterom på politistasjoner og i rettsbygninger.

Rec (2002) 5 nr. 29 anbefaler statene å treffe tiltak som sikrer at politiet og andre representanter fra den utøvende makt, behandler ofre på en ordentlig måte, med respekt og verdighet. Det sies videre at anmeldelser bør behandles konfidensielt. Ofrene bør avhøres uten forsinkelse, av spesialopplært personale, i lokaler som er egnet til å skape tillit mellom offeret og politiet. Ofre for vold bør ha muligheten til å bli avhørt av en kvinnelig betjent hvis de ønsker det.⁷³

⁷⁰ «The victim should have the right to ask for a review by a competent authority of a decision not to prosecute, or the right to institute private proceedings.»

⁷¹ Rec (2000) 19 nr. 34: «Interested parties of recognised or identifiable status, in particular victims, should be able to challenge decisions of public prosecutors not to prosecute; such a challenge may be made, where appropriate after an hierarchical review, either by way of judicial review or by authorising parties to engage private prosecution.»

⁷² R (83) 7 nr. 26: «Drawing the attention of the police to the need: to show consideration for the victims in all circumstances, especially by giving them a sympathetic reception.»

⁷³ Rec (2002) 5 nr. 29: «ensure that the police and other law-enforcement bodies receive, treat and counsel victims in an appropriate manner, based on respect for human beings and dignity, and handle complaints confidentially; victims should be heard without delay by specially-trained staff in premises that are designed to establish a relationship of confidence between the victim and the police officer and ensure, as far as possible, that the victims of violence have the possibility to be heard by a female officer should they so wish.»

Statene oppfordres også til å finne muligheter for å avhøre ofre for vold på en måte som kan hindre gjentatte avhør og redusere den traumatiserende effekten av rettsprosessen.⁷⁴ Statene bør videre sikre prosessuelle regler som forhindrer grunnløse og/eller ydmykende spørsmål.⁷⁵

Det samme er understreket i R (97) 13 nr. 28, som sier at dommeren bør overvåke utspørringen av vitnet nøye. I tilfeller der kryssavhør kan ha en for sterk (unduly) traumatiserende virkning på vitnet, og særlig i saker om seksuelle overgrep, bør dommeren vurdere å treffe egnede tiltak for å kontrollere utspørringen.

5.2.2.6 Fysiske beskyttelsestiltak

Flere anbefalinger gjelder fysiske beskyttelsestiltak for fornærmede og eventuelt andre vitner. For eksempel sier R (85) 11 nr. 16 at fornærmede og vedkommendes familie bør gis effektiv beskyttelse mot trusler og fare for represalier fra gjerningspersonen når det er nødvendig, og særlig i saker om organisert kriminalitet.

Det finnes også en egen anbefaling som gjelder trusler mot vitner, herunder fornærmede – R (97) 13 concerning intimidation of witnesses and the rights of the defence. Erklæringen oppstiller som et generelt prinsipp at vitner skal bli gitt mulighet til å avgi forklaring på annen måte enn ved personlig møte med tiltalte, for eksempel ved å forklare seg i et separat rom, samtidig som tiltaltes rettigheter må respekteres.⁷⁶ Tiltaltes rettigheter er også nevnt i anbefalingens fortale som viser til EMK og praksis fra de konvensjonsopprettede konvensjonene, som anerkjenner tiltaltes rettigheter til å eksaminere vitner og anfekte vitneprovet, men som ikke krever en ansikt til ansikt konfrontasjon mellom vitnet og tiltalte.⁷⁷

I saker om organisert kriminalitet eller andre alvorlige forbrytelser, oppfordres statene i tillegg til å vurdere bruk av blant annet lyd- og bildeopptak av vitneforklaringer under etterforskningen og bruk av forklaringer avgitt i dommeravhør under

etterforskningen i tilfeller der vitnet ikke kan møte for retten eller hvor dette ville medføre fare for liv og sikkerhet enten for vitnet selv eller for noen som står dem nær.⁷⁸ Videre bør det vurderes å holde vitnets identitet hemmelig så lenge som mulig under forhandlingene og/eller avsløre bare noen utvalgte opplysninger samt utelukke media eller offentligheten fra hele eller deler av saken. Det bør også vurderes øvrige tiltak for å beskytte vitnet, som for eksempel vitnebeskyttelsesprogrammer.⁷⁹ Alle disse tiltakene forutsetter at tiltalte sikres tilbørlige muligheter til å anfekte vitneutsagn.

Fullstendig anonym vitneførsel skal bare brukes unntaksvis og under hensyntagen til forsvarets rettigheter.⁸⁰ En fellende straffedom skal heller ikke være grunnet bare på eller i en avgjørende grad på anonyme vitneforklaringer.⁸¹

Sårbare vitner, og særlig vitner i saker som angår lovbrudd innen familien, bør bli avhørt så tidlig som mulig under etterforskningen, så fort som mulig etter anmeldelsen.⁸² Avhøret bør utføres på en særlig hensynsfull, grundig og respektfull måte, og gjentatte avhør bør unngås. Avhøret bør foretas enten av eller i nærvær av en dommer (judicial authority), og forsvaret bør ha tilstrekkelige muligheter til å anfekte vitneavhøret.⁸³ Forklaringene bør, hvor det er hensiktsmessig, også bli tatt opp på video for å unngå at vitnet må møte den tiltalte i retten og unødvendige gjentakelser av forklaringen.⁸⁴ Ved forklaring under hovedforhandling, bør det tas i bruk teknologiske løsninger som gjør at personen kan avhøres uten å måtte være til stede i samme rom som den tiltalte.

5.2.2.7 Erstatning

Fornærmedes rett til erstatning, både fra gjerningspersonen og eventuelt fra staten, er et gjennomgangstema i flere av Europarådets anbefalinger. Det fokuseres på at lovgivningen skal legge til rette for å oppnå slik erstatning. R (85) 11 nr. 10 sier for eksempel at det bør være mulig for en straffedomstol å tilkjenne erstatning til fornærmede. Konvensjonen mot trafficking art. 15 nr. 3 pålegger statene å sørge for at ofre for trafficking har rett til erstatning fra gjerningspersonen. Betydningen av å legge til rette for erstatning fra gjerningsperso-

⁷⁴ Rec (2002) 5 nr. 42.

⁷⁵ Rec (2002) 5 nr. 43.

⁷⁶ R (97) 13 nr. 6: «While respecting the rights of the defence, witnesses should be provided with alternative methods of giving evidence which protect them from intimidation resulting from face to face confrontation with the accused, e.g. by allowing witnesses to give evidence in a separate room.»

⁷⁷ Fra fortalen til R (97) 13: «Bearing in mind the provisions of the European Convention of Human Rights and the case-law of its organs, which recognize the rights of the defence to examine the witness and to challenge his testimony but do not provide for a face to face confrontation between the witness and the alleged offender.»

⁷⁸ Jf. nr. 9.

⁷⁹ Jf. nr. 14.

⁸⁰ Jf. nr. 10.

⁸¹ R (97) 13 nr. 13.

⁸² Jf. nr. 25.

⁸³ Jf. nr. 26.

⁸⁴ Jf. nr. 27.

nen og å utvide muligheten til å få erstatning fra staten er også fremhevet i R (83) 7 nr. 30 og 31.

Rettsvesenets aktører bør i sine avgjørelser også legge vekt på fornærmedes mulighet til å oppnå erstatning, se for eksempel R (85) 11 nr. 5 og 13 som lyder slik:

«Nr. 5: A discretionary decision whether to prosecute the offender should not be taken without due consideration of the question of compensation of the victim, including any serious effort made to that end by the offender»

Nr. 13: In cases where the possibilities open to a court include attaching financial conditions to the award of a deferred or suspended sentence, of a probation order or of any other measure, great importance should be given – among these conditions – to compensation by the offender to the victim.»

For at fornærmede skal oppnå erstatning, er det dessuten viktig at hun eller han blir informert om sine rettigheter og at kravet blir så godt opplyst som mulig. Disse aspektene er omhandlet blant annet i R (85) 11 nr. 2, 4 og 12.

Nr. 2 viser til at politiet bør opplyse fornærmede om muligheten for å oppnå erstatning fra gjerningspersonen og om statlig erstatning. Nr. 4 anbefaler at politiet i sin rapport til påtalemyndigheten gir en så klar og fullstendig erklæring som mulig om fornærmedes skader og tap. Nr. 12 sier at retten bør ha tilgang til all relevant informasjon om fornærmedes skader og tap, slik at den i straffutmålingen kan ta i betraktning fornærmedes behov for erstatning og eventuelt erstatning eller restitusjon som gjerningspersonen *har* betalt eller oppriktige forsøk i den retning.

R (85) 11 nr. 14 sier at dersom erstatning er en strafferettslig reaksjon, bør den bli inndrevet på samme måte som bøter og ha prioritet foran enhver annen økonomisk sanksjon som gjerningspersonen er ilagt. I alle andre tilfeller bør fornærmede få bistand med å inndrive kravet i størst mulig grad.

Europarådet har, som nevnt, også vedtatt en egen konvensjon om erstatning til voldsofre,⁸⁵ som Norge har ratifisert. Konvensjonen oppstiller minstandarder på området. Rettighetene kan imidlertid ikke utledes direkte av konvensjonen, jf. art. 1, men må gjennomføres i statens lovgivning.

Konvensjonen pålegger staten å yte erstatning til ofre for forsettlig voldsforbrytelser og til dem som ble forsøret av personer som har omkommet som følge av en slik forbrytelse. Det er klart uttalt

i den forklarende rapporten at konvensjonen også gjelder voldtekt og skader av psykisk art. Det skal ytes erstatning også om gjerningspersonen ikke kan tiltales eller straffes.

Statens erstatningsansvar er imidlertid subsidiært. Erstatningsplikten gjelder bare når det ikke kan oppnås full erstatning fra andre kilder, jf. art. 2. Det kan gjøres fradrag i tildelt statlig erstatningsbeløp eller kreves tilbakebetaling av beløp som er mottatt på grunn av samme skade av gjerningspersonen, trygdevesen, forsikring eller en hvilken som helst annen kilde, jf. art. 9.

Etter art. 4 skal erstatningen i det minste dekke tap i inntekt, utgifter til medisinsk bistand og sykehusopphold, utgifter til begravelse og, når det gjelder forsørgede, tap av underhold.

Det kan imidlertid gjøres visse begrensninger i statens erstatningsplikt. Det kan for eksempel fastsettes en øvre og nedre grense som kan gjelde for det samlede erstatningsbeløpet eller deler av det, jf. art. 5. Det kan også fastsettes at en søknad må være fremsatt innen en nærmere angitt frist, jf. art. 6. Erstatning kan videre avkortes eller nektes på bakgrunn av søkerens økonomiske stilling, jf. art. 7. Erstatning kan dessuten avkortes eller nektes på bakgrunn av offerets eller søkerens handlemåte før, under eller etter forbrytelsen eller i forbindelse med skaden eller dødsfallet, jf. art. 8 første ledd. Det samme gjelder dersom offeret eller søkeren var innblandet i organisert kriminalitet eller var medlem i en organisasjon som innlater seg på voldsforbrytelser, jf. art. 8 annet ledd. Art. 8 tredje ledd hjemler dessuten en mulighet til å avkorte eller helt nekte erstatning dersom hel eller delvis tilkjennelse vil stride mot den alminnelige rettsfølelse eller rettsorden («ordre public»).

Art. 11 pålegger statene å treffe nødvendige tiltak for å sikre at opplysninger om ordningen er tilgjengelige for mulige søkere.

5.2.2.8 Kunnskap og bevissthet om ofrenes reaksjoner og behov

Flere av anbefalingene oppfordrer til forskning om ofrenes opplevelse av rettssystemet, ofrenes behov, effektiviteten av bestemmelser som gjelder ofre mv.

5.2.2.9 Megling

Ministerkomiteen vedtok 15. september 1999 en rekommandasjon om megling i straffesaker – R (99) 19 on mediation in penal matters. Hensynet til ofrene er nevnt i fortalen som et av hensynene bak rekommandasjonen:

⁸⁵ European Convention on Compensation of victims of violent crimes, 24. November 1983.

«Considering the need to enhance active personal participation in criminal proceedings of the victim and the offender and others who may be affected as parties as well as the involvement of the community;

Recognising the legitimate interest of victims to have a stronger voice in dealing with the consequences of their victimisation, to communicate with the offender and to obtain apology and reparation;»

Men også hensynet til gjerningspersonen og samfunnet er nevnt som bakgrunn for anbefalingen.

Rekommandasjonen inneholder prinsipper for megling som medlemsstatene bør ta i betraktning når de utvikler slik megling i straffesaker. Derimot inneholder den ikke etter ordlyden noen henstilling om slik utvikling av megling i seg selv.

5.2.2.10 Særlig om barn

Barns særlige sårbarhet er fremhevet i flere anbefalinger. I Rec (2001) 16 nr. 30 anbefales det på generelt plan at statene sikrer at barns rettigheter og interesser «are safeguarded throughout proceedings, in particular by enabling them to be heard, to be assisted or, where relevant, to be represented, while respecting the rights of the alleged offenders.»

I samme anbefaling nr. 31 tas det til orde for å oppfordre de relevante juridiske myndighetene til å prioritere saker som gjelder seksuell utnyttelse av barn og til å sikre at disse sakene er behandlet så raskt som mulig.

R (91) 11 nr. 14 anbefaler statene å tilby spesielle forhold under rettsmøter som involverer barn som er ofre for eller vitner til seksuell utnyttelse, for å redusere den traumatiske effekten av slike rettsmøter og for å styrke troverdigheten av deres forklaringer samtidig som deres verdighet blir respektert.

Rec (2002) 5 nr. 45 anbefaler generelt at det tas særskilt hensyn til barnas rettigheter under rettsprosessen. Barn bør ha følge av en juridisk representant eller en voksen person etter eget ønske.⁸⁶ Statene oppfordres videre til å sørge for at foreldelsesfristen for seksuelle overgrep ikke begynner å løpe før offeret oppnår myndighetsalder.⁸⁷

Det legges vekt på at barn som er ofre for seksuell utnyttelse sikres anonymitet og respekt for

privatlivet, jf. blant annet R (91) 11 nr. 13 og Rec (2001) 16 nr. 32.

5.2.2.11 Oppsummering

Omfanget og innholdet av Europarådets anbefalinger med sider til ofrene i straffesaker viser at dette er et område for felleseuropeisk oppmerksomhet. At EMD i enkelte avgjørelser har vist til slike anbefalinger, viser at de også kan en rettslig betydning.

Brienen og Hoegen har foretatt et komparativt studium av lovgivningen i de 22 europeiske landene som var medlemmer av Europarådet da ministerkomiteen vedtok R (85) 11.⁸⁸ Forfatterne sammenligner de respektive landenes implementering av rekommandasjonen og det tankesettet som den er uttrykk for. I sin vurdering av Norges lovgivning og praksis på området, konkluderer forfatterne med at Norge stort sett oppfyller rekommandasjonen. Det fremholdes imidlertid som en svakhet ved det norske systemet at ofrene ikke blir informert om tid og sted for rettsmøtet hvis de ikke er vitner. Dette blir ekstra uheldig på grunn av systemet med tilståelsessaker, hvor det bare unntaksvis innkalles vitner.

5.2.3 FN

5.2.3.1 UN Declaration of basic principles of justice for victims of crime and abuse of power

FNs generalforsamling vedtok 29. november 1985 en erklæring om grunnleggende prinsipper om rettferdighet for ofrene – UN Declaration of basic principles of justice for victims of crime and abuse of power. Erklæringen, som i et arbeidsdokument ble kalt for ofrenes Magna Carta, ble oppfattet som et gjennombrudd for ofrene og deres posisjon og problemer.⁸⁹

I NOU 1992:16 er erklæringens hovedinnhold oversatt og oppsummert slik:

«Som et internasjonalt instrument til beskyttelse av ofrene for forbrytelse gir deklarasjonen anvisning på fire grunnprinsipper:

1. Erstatning (restitution) fra lovbryster.

Det primært mål for rettferdighet ligger i at lovbryster pålegges å yte erstatning til offeret. Slik erstatning skal – som ledd i straffesystemet – pålegges lovbryster, i tillegg til annen strafferettslig reaksjon.

I saker hvor miljøet er påført vesentlig skade, bør erstatning så langt som mulig søkes gjennomført.

⁸⁶ Se nr. 46.

⁸⁷ Se nr. 48.

⁸⁸ Brienen/Hoegen 2000.

⁸⁹ Jf. NOU 1992:16 side 17.

2. Erstatning (compensation) fra Staten.

Hvor erstatning fra lovbrøyten vil være utilstrekkelig, bør det søkes gjennomført en ordning med erstatning fra Staten. Slik erstatning bør kunne ytes til ofre som er påført vesentlig legemsskade eller som er påført svekkelse i fysisk eller psykisk helse. Slik erstatning bør også kunne tilstås offerets etterlatte.

3. Offeret må gis nødvendig materiell, medisinsk, psykisk eller sosial hjelp – gjennom offentlig eller frivillige organer.

Ofrene må orienteres om de medisinske og sosiale hjelpetiltak og andre relevante støttetiltak som kan settes i verk.

Politi, rettsapparat, helse- og sosialvesen og annet relevant personell må få opplæring med sikte på at de blir følsomme for ofrenes behov.

4. Ofrene skal gis tilgang til den prosess som gjelder lovbruddet begått mot dem. De skal orienteres om sakens berømmelse og dens gang. De skal ha adgang til å fremme sine synspunkter på de stadier av prosessen hvor deres krav og interesser belyses, «without prejudice to the accused and consistent with the relevant national criminal justice system». Adekvat bistand skal søkes ytet under sakens gang. Det skal søkes truffet forholdsregler som kan redusere skadevirkninger – hvor nødvendig verne deres privatliv. Unødige forsinkelser må søkes unngått.»⁹⁰

Det kan tilføyes at punkt 6 i erklæringen slår fast at ofrene skal informeres om sin rolle og prosessens rammer. Statene bør også treffe tiltak for å lette praktiske vanskeligheter for ofrene og treffe tiltak som beskytter ofrenes mot trusler og represalier.

5.2.3.2 *Protection of the human rights of victims of crime and abuse of power*

I 1990 ble det vedtatt en ny resolusjon – «Protection of the human rights of victims of crime and abuse of power». I denne resolusjonen oppfordres statene til å innføre prinsippene fra 1985-erklæringen i sin lovgivning. Den anbefaler også statene å forberede opplæringsprogrammer basert på erklæringens prinsipper, som bør være del av utdanningen for blant annet jurister og håndhevende myndigheter.

5.2.3.3 *FNs barnekonvensjon*

Gjennom menneskerettsloven⁹¹ er FNs barnekonvensjon gjort til en del av norsk rett. Konvensjonen inneholder prosessuelle rettigheter for barn som blir anklaget for å ha begått en straffbar handling, se art. 37 og 40. Konvensjonen inneholder derimot ingen slike rettigheter for barn som er ofre for straffbare handlinger. Slike prosessuelle rettigheter synes heller ikke innfortolket i konvensjonens bestemmelser, selv om konvensjonen gir barn et *materielt* vern mot enkelte typer straffbare handlinger. For eksempel er statene etter art. 19 forpliktet til å treffe alle nødvendige lovgivningsmessige, administrative, sosiale og undervisningsmessige tiltak for å verne barnet mot alle former for fysisk eller mental vold, skade eller misbruk, vanskjøtsel eller forsømmelig behandling, mishandling eller utnyttning, herunder seksuelt misbruk, mens det er under omsorg hos en eller begge foreldre, verge(r) eller eventuell annen person som har omsorgen for barnet. Det er lagt til grunn at norsk lovgivning tilfredsstiller de krav som artikkel 19 stiller.

I utvalgets arbeid kan det trekkes veksler på konvensjonens art. 3 om barnets beste og art. 12 om barnets rett til å gi uttrykk for sin mening. Etter art. 3 skal barnets beste være et grunnleggende hensyn ved alle handlinger som vedrører barn og som foretas av offentlige eller private velferdsorganisasjoner, domstoler, administrative myndigheter eller lovgivende organer.

Etter art. 12 nr. 1 skal barn gis rett til å gi uttrykk for sine synspunkter i alle forhold som vedrører dem, og barnas synspunkter skal gis behørig vekt i samsvar med dets alder og modenhet. For dette formål skal barna gis anledning til å bli hørt i enhver rettslig og administrativ saksbehandling som angår dem, enten direkte eller gjennom en representant eller et egnet organ, på en måte som er i samsvar med saksbehandlingsreglene i nasjonal rett, jf. art. 12 nr. 2.

Disse bestemmelsene er viktige grunnlag for utvalgets vurdering av mindreårige fornærmedes situasjon.

5.2.4 EU

5.2.4.1 *Rådets rammevedtak 15. mars 2001 om ofrenes rolle i straffeprosessen*

Rådet fattet 15. mars 2001 et rammevedtak om ofrenes rolle i straffeprosessen – «Council frame-

⁹⁰ NOU 1992:16 side 19-20.

⁹¹ Lov 21. mai 1999 nr. 30.

work decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings.»

Rammevedtaket oppstiller en del minimums-krav til medlemslandenes lovgivning på området. Det inneholder både generelle bestemmelser, som art. 2 som pålegger statene å sikre at ofre har en ordentlig rolle i straffeprosessen og treffe tiltak for å sikre at ofre blir behandlet med respekt og verdighet, og bestemmelser som oppstiller konkrete krav til statene.

Rammevedtak er rettslig bindende for medlemsstatene, men overlater til nasjonale myndigheter å bestemme hvordan gjennomføringen nærmere skal skje. Rammevedtakene har ikke direkte virkning i medlemsstatene.

Det gjelder tre forskjellige tidsfrister for statenes implementering av rammevedtaket. Art. 10 skal gjennomføres innen 22. mars 2006, art. 5 og 6 skal gjennomføres innen 22. mars 2004 og de øvrige bestemmelsene skal gjennomføres innen 22. mars 2002.

Art. 1 a) definerer offerbegrepet som en fysisk person som har lidt skade, både fysisk og mental skade, følelsesmessig belastning eller økonomisk tap, som står i årsakssammenheng med en handling eller unnlatelse som er straffbar etter medlemsstatens interne lovgivning.

Etter art. 3 skal medlemsstatene sikre ofre muligheten til å bli hørt under prosessen. I den engelske teksten står det videre at ofre skal ha mulighet til å «supply evidence». Dette er i den danske versjonen omtalt som «tilveiebringe bevis». Det kan være noe uklart hvorvidt ofre skal ha mulighet til selv å føre bevis, eller om bestemmelsen kun viser til at ofre skal ha mulighet til å skaffe til veie bevis, som det så blir opp til påtalemyndigheten å bestemme om skal fremmes eller ikke. Kommisjonens etterfølgende evalueringsrapport over statenes gjennomføring av direktivet, synes å trekke i retning av at bestemmelsen forankrer en rett til selv å føre bevis. Den viser for eksempel til at offeret i mange stater har en mulighet til å slutte seg til saken som partie civile, og at dette gir dem en rekke rettigheter, herunder en rett til å føre vitner (call witnesses).

Etter art. 3 skal medlemsstatene også treffe hensiktsmessige tiltak for å sikre at myndighetene bare stiller spørsmål til ofre som er nødvendige ut fra straffeprosessens formål.

Art. 4 gjelder rett til informasjon. Det slås fast at ofre skal ha rett til informasjon om ulike støttetiltak for ofre, hvor og hvordan de kan anmelde et lovbrudd, hva som vil skje etter en anmeldelse og ofres rolle i denne prosessen, hvordan og på hvilke betingelser de kan få beskyttelse, i hvilken

grad og på hvilke vilkår de kan få juridisk rådgivning, bistand og andre former for rådgivning, vilkår for å få erstatning og hvis de er bosatt i en fremmed stat, hvilke særlige tiltak som er tilgjengelige for personer i denne situasjonen. Dette er generell informasjon som statene skal sikre at ofre har tilgang til fra første kontakt med rettshåndhevende myndigheter.

Art. 4 nr. 2 oppstiller videre krav til informasjon knyttet til den konkrete saken. Det kan være noe uklart hvilke rettigheter som kan utledes av art. 4 nr. 2 b. Den engelske teksten lyder slik:

«relevant factors enabling them, in the event of prosecution, to know the conduct of the criminal proceedings regarding the person prosecuted for offences concerning them, except in exceptional cases where the proper handling of the case may be adversely affected».

Den danske teksten har følgende ordlyd:

«relevante elementer, der i tilfælde af retsforfølgning gør det mulig for offeret at få kendskab til forløbet af straffesagen mod den person, der er tiltalt for de forhold, der vedrører offeret, undtagen i særlige tilfælde, hvor dette kan være til hinder for en korrekt rettergang».

Det fremgår ikke klart av noen av språkversjonene om offeret kun har krav på å få vite om at visse beslutninger er fattet, eller om offeret også har krav på innsyn i sakens opplysninger. Ut fra kommisjonens rapport kan det synes som om det avgjørende er at ofre har muligheten til å få vite utfallet av sakens behandling for domstolene.

Art. 4 nr. 3 pålegger medlemsstatene å treffe de nødvendige tiltak for å sikre muligheten for å underrette offeret når domfelte blir løslatt, i hvert fall i de tilfellene der vitnet kan være i fare.

Art. 4 nr. 4 understreker at ofre som hovedregel må ha muligheten til å la være å motta slik informasjon som nevnt i nr. 2 og 3.

Art. 5 pålegger statene å treffe tiltak som reduserer kommunikasjonsproblemer på lik linje med de tilsvarende tiltak som treffes i forhold til den siktede.

Art. 6 pålegger statene å tilby gratis rådgivning om ofres rolle i rettsprosessen og fri rettshjelp når ofre har muligheten til å ha en rolle som part i straffesaken. Det er opp til medlemsstatene å fastlegge de nærmere vilkårene for når slik rådgivning og rettshjelp skal gis gratis.

Etter art. 7 skal ofre som har partsstatus eller status som vitner i saken, ha muligheten til å få erstattet sine utgifter i forbindelse med legitim deltakelse i straffesaken.

Art. 8 gjelder beskyttelse av ofrenes sikkerhet og privatliv. I tillegg til fysiske beskyttelsestiltak rundt ofrene, skal statene kunne beskytte ofrene mot å bli tatt bilder av. Medlemsstatene skal dessuten sikre at kontakt mellom ofrene og de tiltalte i domstolen kan unngås. Dette kan innebære en forpliktelse til å ha særlige venterom for ofrene. Ofrene skal også ha mulighet til å avgi forklaring på en måte som tar hensyn til behovet for å beskytte offeret mot virkningene av å avgi forklaring for åpne dører.

Art. 9 pålegger medlemsstatene å sikre at ofrene har rett til å få avgjort et krav om erstatning fra gjerningspersonen fremsatt som del av straffeforfølgningen innen rimelig tid.

Art. 10 gjelder megling i straffesaker. Medlemsstatene skal arbeide med å fremme megling i straffesaker hvor det anses passende med et slikt tiltak. Statene skal også sikre at en eventuell avtale mellom offeret og gjerningspersonen skal kunne bli tatt i betraktning i straffesaken.

Art. 11 gjelder tiltak som kan lette vanskelighetene for personer som blir ofre for straffbare handlinger i en annen medlemsstat enn der de er bosatt.

Art. 18 pålegger statene å rapportere sin oppfyllelse av bestemmelsene til Kommisjonen, som på grunnlag av dette skal avgi en samlet rapport – som vil bli evaluert av Rådet. Kommisjonens rapport basert på tilbakemeldingene frem til nå viser at gjennomføringen av direktivet ikke er tilfredsstillende.

5.2.4.2 Rådsdirektiv 29. april 2004 om erstatning til kriminalitetsofre

Rådet vedtok 29. april 2004 et direktiv om erstatning til kriminalitetsofre. Direktivet tar særlig sikte på å etablere et samarbeidssystem som skal sikre adgang til erstatning for personer som blir utsatt for voldelig kriminalitet i et annet medlemsland enn der de er bosatt. Medlemsstatene skal implementere direktivet innen 1. januar 2006.

Hovedtrekkene i direktivet er: Kriminalitetsofferet skal ha adgang til å henvende seg til en ansvarlig representant for myndighetene i sitt hjemland for å lette praktiske og språklige vanskeligheter som kan oppstå i tilfeller der den straffbare handlingen har skjedd i et annet medlemsland. Erstatningen skal bli betalt av myndighetene i det landet hvor lovbruddet ble begått. Erstatningen skal bygge på landenes interne ordninger for voldsoffererstatning – som alle medlemsstater skal ha.

5.3 Rettigheter for siktede

5.3.1 Innledning

Som nevnt i innledningsavsnittet til kapittelet, er utvalget i mandatet bedt om å påse at lovforslagene ligger innenfor rammen av Norges folkerettslige forpliktelser. Foran i punkt 5.2, er gjennomgått hvilke folkerettslige forpliktelser Norge har med hensyn til å ivareta ofrenes interesser og behov i straffesaken. Som tidligere påpekt kan folkerettslige forpliktelser, og særlig siktedes rettigheter, ha betydning som skranker for utvalgets forslag. Problemstillingen i dette punktet er derfor hvorvidt utvidede prosessuelle rettigheter for ofrene kan være i strid med siktedes rettigheter.

Flere rettigheter for ofrene innebærer ikke nødvendigvis en tilsvarende reduksjon av siktedes rettigheter. Ofrenes ønsker om bedre rettigheter handler først og fremst om mulighet til å få informasjon om sakens fremdrift og en adgang til å få fremstille sin side av saken. Dette vil sjelden kunne sies å være i strid med siktedes rettigheter. Mange ofre etterlyser en anerkjennelse som selvstendige aktører med legitime interesser i saken. De ønsker seg en mer respektfull og imøtekommende behandling fra politi, påtalemyndighet og domstoler. Så fremt siktede behandles på tilsvarende måte, slik han bør, er heller ikke disse endringene problematiske i forhold til siktedes rettigheter. Der man derimot må trå varsomt, er hvis det foreslås endringer som har direkte berøringspunkter mot siktedes rettigheter, for eksempel en utvidet adgang til å vise ut tiltalte under hovedforhandlingen eller en begrensning i det frie forsvarervalget for å få fortgang i saken. Fremstillingen nedenfor er begrenset til å gjelde de sidene av siktedes rettigheter som kan bli direkte berørt av utvalgets forslag.

Drøftelsene er knyttet til EMK art. 6 og FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter (SP) art. 14, som inneholder garantier for rettfærdig rettergang. Begge konvensjoner er gjort til en del av norsk rett gjennom menneskerettsloven.⁹² Vernet etter de to konvensjonene er i høy grad sammenfallende og fremstilles derfor samlet.

EMK art. 6 lyder slik:

«Right to a fair trial

1. In the determination of his civil rights and obligations or of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal

⁹² Lov 21. mai 1999 nr. 30.

established by law. Judgment shall be pronounced publicly but the press and public may be excluded from all or part of the trial in the interests of morals, public order or national security in a democratic society, where the interests of juveniles or the protection of the private life of the parties so require, or to the extent strictly necessary in the opinion of the court in special circumstances where publicity would prejudice the interests of justice.

2. Everyone charged with a criminal offence shall be presumed innocent until proved guilty according to law.
3. Everyone charged with a criminal offence has the following minimum rights:
 - a) to be informed promptly, in a language which he understands and in detail, of the nature and cause of the accusation against him;
 - b) to have adequate time and facilities for the preparation of his defence;
 - c) to defend himself in person or through legal assistance of his own choosing or, if he has not a sufficient means to pay for legal assistance, to be given it free when the interests of justice so require;
 - d) to examine or have examined witnesses against him and to obtain the attendance and examination of witnesses on his behalf under the same conditions as witnesses against him;
 - e) to have the free assistance of an interpreter if he cannot understand or speak the language used in court.»

Norsk oversettelse:

«Retten til en rettferdig rettergang

1. For å få avgjort sine borgerlige rettigheter og plikter eller en straffesiktelse mot seg, har enhver rett til en rettferdig og offentlig rettergang innen rimelig tid ved en uavhengig og upartisk domstol opprettet ved lov. Dommen skal avsis offentlig, men pressen og offentligheten kan bli utelukket fra hele eller deler av rettsforhandlingene av hensyn til moralen, den offentlige orden eller den nasjonale sikkerhet i et demokratisk samfunn, når hensynet til ungdom eller partenes privatliv krever det, eller i den utstrekning det etter rettens mening er strengt nødvendig under spesielle omstendigheter der offentlighet ville skade rettferdighetens interesser.
2. Enhver som blir siktet for en straffbar handling, skal antas uskyldig inntil skyld er bevist etter loven.
3. Enhver som blir siktet for en straffbar handling, skal ha følgende minsterettigheter:

- a) å bli underrettet straks, i et språk han forstår og i enkeltheter, om innholdet i og grunnen til siktelsen mot ham;
- b) å få tilstrekkelig tid og muligheter til å forberede sitt forsvar;
- c) å forsvare seg personlig eller med rettslig bistand etter eget valg eller, dersom han ikke har tilstrekkelige midler til å betale for rettslig bistand, å motta den vederlagsfritt når dette kreves i rettferdighetens interesse;
- d) å avhøre eller la avhøre vitner som blir ført mot ham, og få innkalt og avhørt vitner på hans vegne under samme vilkår som vitner ført mot ham;
- e) å ha vederlagsfri bistand av en tolk hvis han ikke kan forstå eller tale det språk som blir brukt i retten.»

FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter art. 14 lyder slik:

- «1. All persons shall be equal before the courts and tribunals. In the determination of any criminal charge against him, or of his rights and obligations in a suit at law, everyone shall be entitled to a fair and public hearing by a competent, independent and impartial tribunal established by law. The press and the public may be excluded from all or part of a trial for reasons of morals, public order (ordre public) or national security in a democratic society, or when the interest of the private lives of the Parties so requires, or to the extent strictly necessary in the opinion of the court in special circumstances where publicity would prejudice the interests of justice; but any judgment rendered in a criminal case or in a suit at law shall be made public except where the interest of juvenile persons otherwise requires or the proceedings concern matrimonial disputes of the guardianship of children.
2. Everyone charged with a criminal offence shall have the right to be presumed innocent until proved guilty according to law.
3. In the determination of any criminal charge against him, everyone shall be entitled to the following minimum guarantees, in full equality:
 - a) to be informed promptly and in detail in a language which he understands of the nature and cause of the charge against him;
 - b) to have adequate time and facilities for the preparation of his defence and to communicate with counsel of his own choosing;
 - c) to be tried without undue delay;

- d) to be tried in his presence, and to defend himself in person or through legal assistance of his own choosing; to be informed, if he does not have legal assistance, of this right; and to have legal assistance assigned to him, in any case where the interests of justice so require, and without payment by him in any such case if he does not have sufficient means to pay for it;
 - e) to examine, or have examined, the witnesses against him and to obtain the attendance and examination of witnesses on his behalf under the same conditions as witnesses against him;
 - f) to have the free assistance of an interpreter if he cannot understand or speak the language used in court;
 - g) not to be compelled to testify against himself or to confess guilt.
4. In the case of juvenile persons, the procedure shall be such as will take account of their age and the desirability of promoting their rehabilitation.
 5. Everyone convicted of a crime shall have the right to his conviction and sentence being reviewed by a higher tribunal according to law.
 6. When a person has by a final decision been convicted of a criminal offence and when subsequently his conviction has been reversed or he has been pardoned on the ground that a new or newly discovered fact shows conclusively that there has been a miscarriage of justice, the person who has suffered punishment as a result of such conviction shall be compensated according to law, unless it is proved that the non-disclosure of the unknown fact in time is wholly or partly attributable to him.
 7. No one shall be liable to be tried or punished again for an offence for which he has already been finally convicted or acquitted in accordance with the law and penal procedure of each country.»

Norsk oversettelse:

- «1. Alle skal være like for domstolene. Enhver har ved behandlingen av en siktelse mot ham for en straffbar handling eller av spørsmål om hans rettigheter og forpliktelser i et tvistemål, rett til upartisk og offentlig rettergang ved en kompetent, uavhengig og upartisk domstol som er opprettet i henhold til lov. Pressen og offentligheten kan utelukkes fra hele eller en del av rettergangen av hensyn til sedelighet, den offentlige orden (ordre public), eller den nasjonale sikkerhet i et demokratisk samfunn, eller hvis

hensynet til partenes privatliv krever det, eller i den utstrekning retten finner det strengt nødvendig når offentlighet på grunn av ekstraordinære forhold vil skade rettferdighetens interesser; dog skal enhver dom i en straffesak eller i et tvistemål offentliggjøres med mindre hensynet til mindreårige krever at dette ikke skjer, eller rettergangen gjelder ekteskapssaker eller saker om foreldremyndighet eller vergemål for barn.

2. Enhver som er siktet for en straffbar handling skal anses uskyldig inntil hans skyld er bevist etter loven.
3. Enhver har ved behandlingen av en siktelse mot ham for en straffbar handling, rett til følgende minimumsgarantier, uten forskjellsbehandling:
 - a) Å bli underrettet omgående, utførlig og på et språk som han forstår om innholdet av og grunnen til siktelsen mot ham.
 - b) Å få tilstrekkelig tid og anledning til å forberede sitt forsvar og til å rådføre seg med en forsvarer som han selv har valgt.
 - c) Å få sin sak pådømt uten unødige opphold.
 - d) Å være tilstede i retten, og å forsvare seg personlig eller ved en forsvarer han selv har valgt; å bli underrettet om sin rett til dette dersom han ikke har forsvarer, og, hvis rettferdshensyn krever det, å få oppnevnt en forsvarer; og da uten omkostninger for ham selv dersom han ikke har tilstrekkelige midler.
 - e) Å avhøre eller få avhørt vitner som føres mot ham og å innkalle og avhøre egne vitner på de samme betingelser som de vitner som føres mot ham.
 - f) Å få gratis bistand av tolk, dersom han ikke forstår eller taler det språk som brukes i retten.
 - g) Ikke å bli tvunget til å vitne mot seg selv eller til å erkjenne seg skyldig.
4. I saker mot unge mennesker skal rettergangen avpasses hensynet til vedkommendes alder og ønskeligheten av å fremme deres rehabilitering.
5. Enhver som er domfelt for en forbrytelse skal ha rett til å få domfellelsen og straffutmålingen overprøvet av en høyere instans i overensstemmelse med lov.
6. Når noen er blitt dømt for en straffbar handling ved endelig dom og når dommen senere er blitt omgjort eller han er blitt benådet på grunn av en ny eller nyoppdaget omstendighet, som på avgjørende måte viser at dommen var feilaktig, skal den som har måttet utstå straff som følge av en slik dom, ha erstatning i overensstemmelse med lov, med mindre det bevises at det helt eller del-

vis skyldes ham selv at sakens fakta ikke ble kjent i tide.

7. Ingen skal kunne tiltales eller straffes på ny for en lovovertrødelse som han allerede er blitt endelig dømt eller frifunnet for i overensstemmelse med loven og rettergangsordningen i det enkelte land.»

Det er særlig kravet til «fair hearing» i EMK art. 6 nr. 1 og SP art. 14 nr. 1, uskyldspresumsjonen i EMK art. 6 nr. 2 og SP art. 14 nr. 2 og minimumsrettighetene i EMK art. 6 nr. 3 og SP art. 14 nr. 3, som er av betydning for utvalgets arbeid.

5.3.2 «Fair trial»

5.3.2.1 Generelt

EMK art. 6 nr. 1 og SP art. 14 nr. 1 gir den som er siktet for en straffbar handling rett til en rettfærdig rettergang – «fair proceedings» i avgjørelsen av siktelsen mot ham. Til tross for at konvensjonstekstene bruker uttrykket «fair proceedings», er prinsippet om rettfærdig rettergang mest kjent som «fair trial», som også er det uttrykket som vil bli brukt i det følgende.

«Fair trial» er et generelt og overordnet prinsipp for rettergangen. Hvilke konkrete krav som kan utledes av prinsippet er blitt utdypet gjennom praksis, særlig fra EMD. Minimumsrettighetene i EMK art. 6 nr. 3 og SP art. 14 nr. 3 anses som spesifikke, ikke-uttømmende uttrykk for det samme prinsipp.

EMD har lagt til grunn en helhetsvurdering når den har tatt stilling til om rettergangen har vært rettfærdig.⁹³ Et isolert brudd på enkelte sider av prinsippet kan for eksempel oppveies av andre forhold. Dette innebærer også at enkelte av de opplistede minimumsrettighetene i EMK art. 6 nr. 3 og SP art. 14 nr. 3 i visse tilfeller kan fortolkes innskrenkende.⁹⁴

I det følgende gjennomgås de punktene under prinsippet om rettfærdig rettergang som har en side til utvalgets arbeid.

5.3.2.2 Rett til å være til stede

Det fremgår uttrykkelig av SP art. 14 nr. 3 bokstav d at siktede har rett til å være til stede under behandlingen av saken. Det samme er innfortolket av EMD i kravet til «fair trial» i EMK art. 6 nr. 1.

Retten til å være til stede gjelder fullt ut under hovedforhandling i første instans.⁹⁵ Derimot kan

det gjøres begrensninger i retten til å være til stede i ankeforhandlinger som gjelder begrensede spørsmål.⁹⁶

For utvalgets arbeid er det særlig sentralt hvorvidt siktedes rett til å være til stede under behandlingen av saken vil være i strid med tiltak som kan skåne fornærmede og etterlatte under hovedforhandlingen. Dette spørsmålet har også sider mot kontradiksjonsprinsippet og retten til et effektivt forsvar, som er andre sider av prinsippet om rettfærdig rettergang. Som regel kan denne situasjonen løses ved praktiske hjelpemidler, for eksempel ved at tiltalte sitter i et tilstøtende rom under fornærmedes forklaring eller ved andre tiltak som gjør at fornærmede ikke ser tiltalte under sin egen forklaring samtidig som tiltalte har mulighet til å høre og se forklaringen. Etter EMDs praksis kan det gjøres unntak fra siktedes rett til tilstedeværelse, avhengig av hvilke hensyn som gjør seg gjeldende og hvordan siktedes interesser blir ivaretatt.⁹⁷

5.3.2.3 Kontradiksjon

Kjernen i kontradiksjonsprinsippet er at hver part skal ha mulighet til å kommentere den annen parts anførsler og bevis. Dette forutsetter at partene får kjennskap til det som fremsettes av den andre parten, og at de gis tid og anledning til å kommentere det.⁹⁸ Siktede og forsvareren må gjøres kjent med påtalemyndighetens anførsler og hvilke bevis som aktes ført. Andre viktige sider av kontradiksjonsprinsippet er retten til å eksaminere vitner som føres mot en, og retten til å føre egne vitner på samme vilkår som motparten. Disse reglene fremgår direkte og uttrykkelig av EMK art. 6 nr. 3 bokstav d og SP art. 14 nr. 3 bokstav e.

Opplesning av politiforklaringer og bruk av anonyme vitner kan være i strid med tiltaltes rett til å avhøre vitner.⁹⁹ Praksis fra EMD viser at dette beror på en konkret helhetsvurdering av om kravet til rettfærdig rettergang er oppfylt. Opplesning av vitneforklaringer i tilfeller der vitnet møter, anses i utgangspunktet ikke for å være i strid med tiltaltes rettigheter, forutsatt at forsvaret er gitt mulighet til å stille spørsmål til vitnet. At vitnet ikke forklarer seg, endrer ikke dette. Dersom vitnet ikke møter, og en domfellelse utelukkende eller i avgjørende grad vil bygge på en opplesning av dette vitnets

⁹⁵ Se Jebens 2004 side 317-318.

⁹⁶ Jf. Jebens 2004 side 321-323 og Møse 2002 side 345 og side 318-324.

⁹⁷ Se Jebens 2004 side 320 og Møse 2002 side 345.

⁹⁸ Se Jebens 2004 side 323-324 og Møse 2002 side 342-344.

⁹⁹ Om opplesning av politiforklaringer og forholdet til EMK art. 6, se Skoghøy/Vang 2005 side 283-308.

⁹³ Se Jebens 2004 side 313.

⁹⁴ Se Jebens 2004 side 313-316.

tidligere forklaring, er det i utgangspunktet et krav at forsvarer tidligere har hatt muligheten til å krysseksaminere vitnet.

5.3.2.4 Rett til effektivt forsvar

EMK art. 6 nr. 3 bokstav b gir siktede rett til «å få tilstrekkelig tid og muligheter til å forberede sitt forsvar». EMK art. 6 nr. 3 bokstav c og SP art. 14 nr. 3 bokstav d gir siktede rett til å forsvare seg selv eller rett til juridisk bistand etter eget valg, som i visse tilfeller skal tilstås ham vederlagsfritt.¹⁰⁰

Det er særlig to sider av retten til et effektivt forsvar som er av betydning for utvalgets arbeid: tiltaltes rett til å velge forsvarer og reglene om dokumentinnsyn.

Det frie forsvarervalget har betydning for utvalgets arbeid i den forstand at det kan føre til at saksbehandlingen trekker ut. At saken tar lang tid er av mange fornærmede fremholdt som en av de største svakhetene ved systemet.¹⁰¹ Utgangspunktet etter EMK art. 6 nr. 3 bokstav c er at siktede har rett til forsvarer «etter eget valg». Det fremgår av EMDs praksis at man ved oppnevningen av forsvarer må ta hensyn til eventuelle ønsker fra siktede om en bestemt forsvarer. Retten til forsvarer etter eget valg er imidlertid ikke absolutt. EMD har for eksempel godtatt begrensninger hvis siktedes valg av forsvarer ville føre til vesentlig forsinkelse av saken. Tilsvarende rettigheter og avveininger er nedfelt i straffeprosessloven § 102 første ledd.¹⁰² Bestemte tidsfrister for når hovedforhandlingen

skal holdes, vil kunne medføre begrensninger i det frie forsvarervalget.

Som en del av siktedes rett til effektivt forsvar har EMD oppstilt som et krav at forsvareren har tilgang til sakens dokumenter.¹⁰³ Dette anses som et utslag av prinsippet om likestilling av partene – «equality of arms». Vanligvis vil det også være et krav at også siktede selv har slikt innsyn, men i visse tilfeller kan det gjøres unntak slik at bare forsvareren har innsyn. Innsynsretten gjelder i utgangspunktet også for dokumenter som påtalemyndigheten ikke tenker å påberope som bevis.¹⁰⁴

Det kan oppstå konflikt mellom siktedes rett til innsyn og hensynet til vern av vitner, nasjonal sikkerhet eller lignende. EMD har ikke utelukket at det kan gjøres begrensninger i innsynsretten på grunn av slike forhold.¹⁰⁵ EMD har for eksempel pekt på vernet som ofrene og vitner har etter EMK art. 8, og at rettergangen må innrettes slik at disse rettighetene ivaretas.¹⁰⁶ I Rowe and Davis mot Storbritannia¹⁰⁷ uttalte domstolen at:

«the entitlement to disclosure of relevant evidence is not an absolute right. In any criminal proceedings there may be competing interests, such as national security or the need to protect witnesses at risk of reprisals or keep secret police methods of investigation of crime, which must be weighed against the rights of the accused (see, for example, the Doorson v. the Netherlands judgment of 26 March 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-II, p. 470, § 70). In some cases it may be necessary to withhold certain evidence from the defence so as to preserve the fundamental rights of another individual or to safeguard an important public interest. However, only such measures restricting the rights of the defence which are strictly necessary are permissible under Article 6 § 1 (see the Van Mechelen and Others v. the Netherlands judgment of 23 April 1997, Reports 1997-III, p. 712, § 58). Moreover, in order to ensure that the accused receives a fair trial, any difficulties caused to the defence by a limitation on its rights must be sufficiently counterbalanced by the procedures followed by the judicial authorities (see the Doorson judgment cited above, p. 471, § 72, and the Van

¹⁰⁰ Bestemmelsen i SP er tolket slik at siktede har rett til å forsvare seg selv og ikke kan bli påtvunget en forsvarer, se Jebens 2004 side 498 med videre henvisninger. EMD har derimot lagt til grunn at ordninger som krever at tiltalte er representert ved en forsvarer på enkelte trinn av saken, er forenlig med konvensjonen, se Jebens 2004 side 498-499. Forsvareren skal betales av det offentlige dersom siktede ikke har midler til å betale selv, hvis det kreves i rettferdighetens interesse. Dette beror på en skjønnsmessig helhetsvurdering der sentrale momenter vil være sakens karakter, herunder særlig hva slags straff siktede risikerer og hvor komplisert saken er, se Jebens 2004 side 501.

¹⁰¹ Jf. kapittel 7.

¹⁰² Tredje, fjerde og femte punktum lyder slik: «Har siktede fremsatt ønske om en bestemt forsvarer, skal denne oppnevnes. En annen forsvarer kan likevel oppnevnes dersom oppnevningen av den ønskede forsvareren vil føre til forsinkelse av betydning for saken, herunder til overskridelse av fristen for å avholde hovedforhandling i § 275 annet ledd annet punktum. Det samme gjelder dersom forholdene ellers gjør det utilrådelig å oppnevne forsvareren.» Henvisningen til § 275 annet ledd annet punktum gjelder saker der siktede var under 18 år da forbrytelsen ble begått eller hvis siktede er varetektsfengslet når saken berammes. I disse sakene skal hovedforhandling som hovedregel være påbegynt innen seks uker etter at saken kom inn til tingretten, og innen åtte uker etter at anke til lagmannsretten er henviset til ankeforhandling.

¹⁰³ Se Møse 2002 side 375 og Jebens 2004 side 487 flg.

¹⁰⁴ Se Ot.prp. nr. 24 (2002-2003) Om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (begrensninger i adgangen til dokumentinnsyn og bevisførsel) kapittel 5.2.

¹⁰⁵ Se Jebens 2004 side 488-489 med henvisning til blant annet EMDs dom Rowe og Davis mot Storbritannia og Edwards og Lewis mot Storbritannia.

¹⁰⁶ Se Ot.prp. nr. 24 (2002-2003) punkt 5.2 med henvisning til blant annet Doorson mot Nederland, 26. mars 1996).

¹⁰⁷ Application no. 28901/95.

Mechelen and Others judgment cited above, p. 712, § 54).»¹⁰⁸

Det må altså foretas en avveining mellom de motstridende interessene. Begrensninger i innsynsretten må være strengt nødvendige.

5.3.3 Uskyldspresumsjonen

EMK art. 6 nr. 2 og SP art. 14 nr. 2 slår fast at enhver som er siktet for en straffbar handling skal anses uskyldig inntil skyld er bevist etter loven. Denne regelen har flere sider. For det første inneholder den en bevisbyrderegel: All rimelig tvil skal komme tiltalte til gode. Skyld må *bevises*. For det annet inneholder uskyldspresumsjonen en skranke for hvilke uttalelser som offentlige myndigheter kan komme med som impliserer skyld før skyldspørsmålet er avgjort. For det tredje stiller bestemmelsen visse materielle krav til hvordan straffebestemmelser er utformet. Det går blant annet en grense for bruken av objektive straffbarhetsbetingelser og omvendt bevisbyrde.

EMK art. 6 nr. 2 er imidlertid ikke til hinder for at fornærmede kan få tilkjent erstatning, selv om tiltalte blir frifunnet for straff. Uskyldspresumsjonen er ivaretatt så lenge domstolen ved avgjørelsen av erstatningsspørsmålet ikke uttrykker seg på en måte som skaper tvil om en eventuell frinnelse i straffesaken.

5.3.4 Oppsummering

Som nevnt innledningsvis punkt 5.3, vil en styrking av fornærmedes prosessuelle stilling stort sett ikke berøre siktedes rettigheter. Forslag som gir fornærmede innsyn og muligheter til å bidra med informasjon, vil fremme sakens opplysning og styrke kontradiksjonen. Disse forslagene er ikke i

strid med siktedes rettigheter. Siktede fratas ingen mulighet til å presentere sin side av saken eller til å imøtegå de anførsler som fremsettes.

Heller ikke forslag som gjelder forholdet mellom fornærmede og påtalemyndigheten innebærer en svekkelse av siktedes rettigheter, forutsatt at det ikke røkkes ved påtalemyndighetens objektivitet. Til det siste kan anføres at flere selvstendige prosessuelle rettigheter for fornærmede kan bidra til å styrke påtalemyndighetens objektivitet ved at fornærmede selv i større grad kan ivareta sine interesser under sakens gang. Flere av rettighetene som det kan være aktuelt å gi fornærmede i forhold til påtalemyndigheten, er dessuten rettigheter som siktede allerede har. Hvorvidt siktede har de samme rettighetene i forhold til påtalemyndigheten, vil selvsagt være en faktor i utvalgets vurderinger og endringsforslag.

Dersom forslagene går ut på å gi fornærmede rettigheter som direkte griper inn i siktedes rettigheter, blir forholdet et annet. I noen tilfeller vil situasjonen være slik at fornærmedes og siktedes rettigheter må veies mot hverandre. Dette er typisk tilfellet ved prosessuelle regler som beskytter eller skåner fornærmede, for eksempel ved begrensninger i adgangen til å stille spørsmål eller i dokumentinnsyn eller tilstedeværelse. I slike tilfeller utgjør siktedes rettigheter en skranke for utvalgets forslag. Heller ikke på disse punktene er imidlertid siktedes rettigheter absolutte eller med entydig prioritet over fornærmedes behov. For eksempel forutsetter Europarådets anbefalinger at det skal være mulig å ivareta hensynet til begge parter.¹⁰⁹

Utvalget mener at forslagene i utredningen er i samsvar med Norges folkerettslige forpliktelser i forhold til både ofrenes og siktedes rettigheter.

¹⁰⁸ Avsnitt 61.

¹⁰⁹ Se for eksempel R (97) 13 concerning intimidation of witnesses and the rights of the defence.

Kapittel 6

Utredninger mv. av betydning for utvalgets arbeid

6.1 «Kontradiksjon og verdighet»

6.1.1 Mandat

Dr. juris Anne Robberstad fikk 6. juli 2001 i oppdrag å utrede fornærmedes straffeprosessuelle stilling. Mandatet var som følger:

«Utredning om den fornærmedes straffeprosessuelle stilling

1. Innledning

Fornærmedes straffeprosessuelle stilling er ulik i de nordiske landene. For eksempel har den fornærmede etter finsk og svensk rett flere straffeprosessuelle rettigheter enn etter dansk og norsk rett.

Norske myndigheter har i lengre tid vært opptatt av å bedre kriminalitetsofrenes stilling. Det er vedtatt lovendringer og gjennomført andre tiltak for å nå dette målet.

I den senere tid er det reist spørsmål ved den fornærmedes straffeprosessuelle posisjon i norsk rett. Departementet mener at en utredning som sammenlikner prosessordningen på dette punktet i de nordiske landene kan være et hensiktsmessig grunnlag for å vurdere spørsmålet om det er behov for ytterligere endringer.

2. Mandat

Utredningen skal belyse grunnleggende trekk ved den straffeprosessuelle posisjonen som den fornærmede har i dansk, finsk, islandsk, norsk og svensk rett. Utredningen skal ta utgangspunkt i hvilke straffeprosessuelle rettigheter og plikter den fornærmede har i de respektive prosessordningene.

Utredningen skal videre peke på fordeler og ulemper ved de nordiske rettslige løsningene på dette området, både for den fornærmede og for de andre impliserte i straffesaken.

Utredningen skal ta for seg fornærmede i straffesaker generelt, og dessuten gjøre rede for eventuelle særlige prosessuelle ordninger som gjelder bare for enkelte fornærmede. Utredningen skal særskilt ha for øye den straffeprosessuelle stillingen for ofre for volds- og seksuallovbrudd.

I den utstrekning utredningen konkluderer med behov for endringer i den norske straffe-

prosessloven, bør det formuleres konkrete forslag til lovendringer og forslag til lovtekst.

Utredningen bør være ferdig 31. desember 2001.»

Rapporten, med hovedtittel «Kontradiksjon og verdighet», ble overlevert Justisdepartementet 1. februar 2002.

6.1.2 Hovedinnhold

Rapporten gir en komparativ fremstilling av fornærmedes straffeprosessuelle stilling i de nordiske land. Konklusjonen etter den komparative undersøkelsen er at fornærmede har en langt sterkere prosessuelle stilling i svensk og finsk rett enn i øvrig nordisk rett. Om regelverket i Sverige og Finland, se også kapittel 4 foran.

Robberstad konkluderer videre med at fornærmedes straffeprosessuelle stilling i norsk rett bør styrkes. Hun foreslår at fornærmede gis anledning til å oppnå partsstatus med fulle partsrettigheter i straffesaken. Lovteknisk foreslår hun en dobbelt løsning. For det første foreslås en generell bestemmelse som sier at fornærmede anses som part i straffesaken og at fornærmede omfattes av lovens partsbegrep hvis ikke annet fremgår av sammenhengen. For det annet foreslås fornærmedes rettigheter innarbeidet der de systematisk hører hjemme i loven. Forslagene innebærer rett for fornærmede til:

- å bruke advokat, også utenom de tilfeller der bistandsadvokat er oppnevnt
- å være til stede i rettsmøter
- føre bevis, stille spørsmål og prosedere
- å bruke rettsmidler
- å varsles om rettsmøter og påtalemyndighetens avgjørelser
- å få prøvet nektelse av dokumentinnsyn for retten
- utvidet dokumentinnsyn når tiltale er tatt ut

I tillegg foreslår Robberstad at bistandsadvokatordningen utvides til å omfatte saker om mishandling av kvinner, barn og eldre, det vil si saker som nevnt i straffeloven § 228 fjerde ledd bokstav b-d.

6.1.3 Høringen

Rapporten ble sendt på høring 7. juni 2002 med høringsfrist 1. november 2002. I høringsbrevet ba departementet også om høringsinstansenes syn på forslag om å gi enkelte prosessuelle rettigheter til den som hadde foreldreansvaret eller var verge i saker der en person under 18 år har omkommet som følge av en straffbar handling.

Det kom inn 64 høringsuttalelser.

Som det fremgår av utvalgets mandat punkt 1 var høringsinstansene splittet i synet på endringsforslagene i Robberstads rapport. De fleste instansene var enige i at det er et behov for å styrke fornærmedes stilling, men det var til dels sterk uenighet om hvilke virkemidler som burde tas i bruk.

På høringens hovedspørsmål – om fornærmede, eventuelt også pårørende, burde gis (fulle) partsrettigheter, synes høringsuttalelsene å dele seg i et flertall på 23 som går i mot et slikt forslag, og et mindretall på 21 som støtter det. Det var også høringsinstanser som ikke tok uttrykkelig stilling til spørsmålet. Det går en klar skillelinje mellom offer- og interesseorganisasjoner på den ene siden som støtter forslaget, og strafferettsapparatets aktører, særlig domstoler og påtalemyndighet, på den andre siden. Det finnes enkelte unntak fra dette, for eksempel får Robberstads forslag støtte, helt eller delvis, fra Gudbrandsdal politidistrikt, Politiets fellesforbund, KRIPOS og en rekke bistandsadvokater.

Flere instanser som går i mot å gi fornærmede (fulle) partsrettigheter støtter likevel enkelte av rettighetene som foreslås. Det er for eksempel 30 av høringsinstansene som uttrykkelig helt eller delvis støtter forslaget om utvidelse av bistandsadvokatorordningen, og bare 6 instanser som går direkte i mot dette.

Mange av høringsinstansene konsentrerte sin uttalelse om prinsipielle motforestillinger mot forslaget om partsstatus for fornærmede. Flere instanser uttrykte også et ønske om ytterligere utredning på området, foretatt av et bredt sammensatt utvalg med representanter fra de forskjellige aktørene i straffesakskjeden.

6.1.4 Oppfølging

Departementet valgte en tosporet oppfølging av Robberstads utredning og høringen. Forslagene om å gi enkelte etterlatte visse prosessuelle rettigheter ble videreført i Ot.prp. nr. 45 (2003-2004), som siden ble vedtatt ved lov 4. juli 2004 nr. 61¹. For å vurdere spørsmålene om fornærmedes prosessuelle stilling og eventuelt en ytterligere styrking av

pårørendes prosessuelle rettigheter, ble Fornærmedeutvalget oppnevnt ved kgl.res. 2. juli 2004, slik det er redegjort for i kapittel 1.

6.2 Nordisk seminar om den fornærmedes straffeprosessuelle stilling

Høsten 2002 arrangerte Justisdepartementet med støtte fra Nordisk Råd, et nordisk seminar om fornærmedes straffeprosessuelle stilling. Seminaret la særlig vekt på å belyse fornærmedes prosessuelle stilling i svensk og finsk rett. Innleggene ble publisert i Nordisk Råds rapportserie TemaNord 2004:559. I publikasjonens forord er seminarets program sammenfattet slik:

«Under seminaret gjorde dr.juris Anne Robberstad rede for utredningen Kontradiksjon og verdighet. Deretter beskrev advokat Lena Feuk fra Sverige den fornærmedes stilling sett fra en bistandsadvokats ståsted og advokat Aarno Arvela (Finland) samme tema sett fra en forsvarers ståsted. Videre redegjorde åklagar i Pedershöre Härad Peter Levlin (Finland), og dommer Klaus Ekelund (Finland), for sitt syn på fornærmedes straffeprosessuelle stilling.

Seminaret ble avsluttet med en paneldebatt. I tillegg til innleiderne deltok visepolitiinspektør i Reykjavik Karl Steinar Valsson, visestatsadvokat hos Statsadvokaten for København, Fredriksberg og Tårnby Karen Inger Bast, førstestatsadvokat hos Riksadvokaten Tor-Geir Myhrer fra Norge og Hans Klette fra Brottsofferjourernas Riksforbund i Sverige. Debatten ble ledet av ekspedisjonssjef Inge Lorange Backer fra Norge.»

Synspunktene som ble fremført på seminaret synes i all hovedsak å stemme godt overens med Fornærmedeutvalgets inntrykk fra studiebesøkene i Stockholm og Helsingfors, jf. kapittel 4.

6.3 NOU 2003: 31 Retten til et liv uten vold

6.3.1 Oppnevning, mandat og sammensetning

Regjeringen oppnevnte ved kgl. res. 29. august 2001 et utvalg som skulle utrede stillingen for kvinner som utsettes for fysisk og psykisk vold, trusler og overgrep av nåværende eller tidligere samlivspartner. Utvalget ble kalt Kvinnevoldsutvalget, en

¹ Lov 4. juli 2004 nr. 61 om endringer i lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse mv. og i straffeprosesslova.

betegnelse som utvalget selv fant uheldig.² Betegnelsen er likevel innarbeidet og brukes derfor i det følgende.

Utvalgets mandat var:

«[å] utrede stillingen for kvinner som utsettes for fysisk og psykisk vold, trusler og overgrep av nåværende eller tidligere samlivspartnere. Utvalget kan også vurdere om utredningen skal omfatte vold fra andre nærstående personer. Utvalgets arbeid skal styrke stillingen til kvinner utsatt for vold og overgrep gjennom å foreslå forbedringer og innskjerpinger av lovverket, iverksettelse av forbedrede forebyggende tiltak og utvikling av tiltak for at ofrene kan bli møtt av offentlige instanser på en bedre måte.

Utvalget skal med utgangspunkt i foreliggende kunnskap og forskning gi en beskrivelse av ulike former for vold og overgrep rettet mot kvinner fra nåværende eller tidligere samlivspartnere, inkludert å beregne de samfunnsmessige omkostningene av denne volden, jf NOU 1999: 13 Kvinners helse i Norge.

Situasjonen for volds- og trusselutsatte kvinner skal utgjøre hovedfokus for utvalgets arbeid. I tillegg skal utvalget, som et viktig ledd i å forbedre det forebyggende arbeidet, se på situasjonen for barn som vokser opp i voldsfamilier. Utvalget skal foreta en gjennomgang av barnas behov for hjelp, samt foreta en vurdering av hvordan tilbudet kan forbedres gjennom henholdsvis krisesentrene og hjelpeapparatet for øvrig.

Utvalget skal kartlegge hvordan det offentlige apparatet møter kvinner som har vært utsatt for vold og overgrep, herunder gi en vurdering av i hvilken grad dagens tilbud ivaretar det samlede behov for bistand denne gruppen har, også med sikte på om det dekker behovet til særlig utsatte grupper; for eksempel innvandrerkvinner, funksjonshemmede kvinner og eldre kvinner. Kartleggingen skal munne ut i en vurdering av behovet for å styrke de praktiske hjelpetilbudene, samt inneholde forslag til eventuelle endringer som bidrar til at det offentlige kan forbedre sine rutiner. Krisesentrenes rolle skal vurderes særskilt i denne sammenheng, med sikte på å styrke kvaliteten på tilbudet til brukerne, inkludert til barn. Utvalget må vurdere om det i forbindelse med endring av tilskuddsordningen er behov for en lovfesting av krisesentrene og om

det i den forbindelse avdekkes andre problemstillinger som bør løses.

Utvalget skal foreta en vurdering av hvorvidt dagens taushetspliktsregler er til hinder for nødvendig samarbeid mellom politiet, helse- og sosialtjenesten, barnevernet og eventuelt andre i arbeidet for å bistå voldsutsatte kvinner.

Utvalget skal videre, i samarbeid med Kompetansesenter for voldsarbeid, foreta en vurdering av behovet for å styrke kunnskapen hos ulike yrkesgrupper som behandler eller på annen måte kommer i kontakt med kvinner som har vært utsatt for vold.

Utvalget skal også vurdere i hvilken grad dagens økonomiske støtte- og erstatningsordninger ivaretar voldsutsatte kvinners behov for økonomisk bistand.

Utvalget bør også se nærmere på hvordan det forebyggende arbeidet kan styrkes gjennom tilbud til menn som utøver vold. Vurderingene skal bygge på de erfaringer som innhentes i formidlingsprosjektet under handlingsplanen «Vold mot kvinner», der målsettingen er å systematisere og bearbeide den kunnskap som er utviklet i de ulike behandlingstilbudene til menn med voldsproblemer.

Utvalget skal i sin utredning forøvrig bygge på de vurderinger og synspunkter som fremkommer i de utredninger og rapporter som er under arbeid. Dette innbefatter blant annet forslaget om å gi trusselutsatte mulighet til å skifte personnummer, endring av regler om besøksforbudet, og utredningen om fornærmedes stilling i straffeprosessen. Utvalget skal imidlertid ikke vurdere de problemstillingene som inngår i ovennevnte arbeider.

Utvalget skal etter behov søke råd hos relevante fagmiljøer, også i en mer aktiv utadrettet form, for eksempel ved å arrangere en høringskonferanse hvor fagmiljøene kan komme til orde. Utvalget skal også bygge på internasjonale erfaringer på feltet, særlig er erfaringer fra «kvinnofrid» i Sverige av interesse.

Utvalget kan for øvrig ta opp andre spørsmål og tema som naturlig reiser seg innenfor det beskrevne problemfeltet. Departementet kan for øvrig ved behov, utvide mandatet til nye oppdrag innenfor samme område.

Utvalget skal klargjøre de økonomiske og administrative konsekvensene av de tiltak som foreslås. »

Utvalget hadde følgende sammensetning:

- Rådgiver Nita Kapoor, Oslo (leder)
- Professor dr.med Berit Schei, Trondheim
- Rådgiver Rachel Eapen Paul, Bærum
- Daglig leder Tove Smaadahl, Trøgstad
- Familierådgiver Øivind Aschjem, Langesund

² Se NOU 2003: 31 side 37: «Betegnelsen er misvisende i den forstand at det er uklart hvem som utøver den volden som utvalget skal knytte sin utredning til. Det kan i utgangspunktet se ut som om det er kvinner som utøver volden. Betegnelsen synliggjør heller ikke voldsutøveren, noe utvalget finner uheldig.»

- Psykolog Solveig Karin Bø Vatnar, Molde
- Avdelingsdirektør Wenche L Kverneland, Oslo
- Juridisk rådgiver Astri Aas-Hansen, Asker (til 08.02.2002)
- Sjefskonsulent Erik Kreyberg Normann, Oslo
- Politimester Truls Fyhn, Tromsø
- Domprost Tor Berger Jørgensen, Bodø
- Forsker Øystein Gullvåg Holter, Oslo (til 08.02.2002).
- Daglig leder Grete Kvalheim, Stavanger (fra 24.01.2002)
- Advokat Eva Frivold, Askim (fra 24.01.2002)

I forbindelse med Regjeringsskiftet høsten 2001 ble Astri Aas-Hansen og Øystein Gullvåg Holter erstattet av Grete Kvalheim og Eva Frivold.

Utvalget avga sin utredning 4. desember 2003.

6.3.2 Utvalgets forslag på straffeprosessens område

Kvinnevoldsutvalgets utredning gir en bred fremstilling og vurdering av stillingen for kvinner som utsettes for vold i nære relasjoner. Strafferettsapparatets behandling av disse sakene er bare ett av flere temaer som behandles.

Utredningen belyser den faktiske forekomsten av vold mot kvinner i nære relasjoner, de samfunnsmessige kostnadene ved slik vold og beskriver den faktiske, følelsesmessige og psykologiske situasjonen som kvinnene, barna og voldsutøverne befinner seg i. På tiltakssiden fokuseres det særlig på å sikre et helhetlig og koordinert hjelpeapparat både for kvinnene og for voldsutøverne. Utredningen understreker også viktigheten av å innhente økt kunnskap på området og systematisk kompetanseoppbygging blant de forskjellige aktørene som håndterer saker på området.

På strafferettsapparatets område, foreslår Kvinnevoldsutvalget dels prosessuelle endringer, dels andre typer tiltak.

Utvalget foreslår blant annet at det opprettes en fast kontaktperson i politiet som skal informere fornærmede om rettigheter, men som også skal ha til oppgave å formidle kontakt med andre offentlige instanser som kan yte hjelp. Det anbefales videre utarbeidelse av informasjonsmateriell som kan deles ut til kvinnene. Utvalget foreslår videre at foreldelsesfristreglene endres slik at fristen ikke begynner å løpe før samlivet er opphørt. Det foreslås også endringer i reglene om fri rettshjelp, blant annet slik at kvinner som har rett til å få oppnevnt bistandsadvokat i forbindelse med en volds-sak, også gis rett til fri rettshjelp til spørsmål som oppstår i forbindelse med at kvinnen bryter ut av

det voldelige samlivet. Kvinnevoldsutvalget foreslår dessuten endringer i reglene om voldsoffererstatning og at oppreisningsbeløpene økes betydelig.

For Fornærmedeutvalget er det særlig forslagene til prosessuelle endringer som er viktige. Kvinnevoldsutvalget mente det var behov for å gi fornærmede en sterkere prosessuell stilling:

«Det mest sentrale argument for å gi fornærmede flere rettigheter i straffesaker er etter utvalgets skjønn hensynet til fornærmede selv. I mange tilfeller vil fornærmede føle den rettslige behandlingen av « sin » sak som utilfredsstillende. Fornærmede får ikke komme frem med sitt syn, sin historie og sin smerte ut over det hun blir spurt om når hun vitner. Saken foregår mellom staten og tiltalte, fornærmede er ikke part i saken. Formålet med rettssaken er ikke å ivareta hensynet til fornærmede, men å ivareta samfunnets behov for å straffe. For mange fremstår det som utilfredsstillende at fornærmede ikke er en part i saken, særlig sett på bakgrunn av at utspringet til straffesaken er at fornærmede ble utsatt for en krenkelse/løvbudd.³»

Kvinnevoldsutvalgets forslag til prosessuelle rettigheter kan oppsummeres slik:

- ordningen med bistandsadvokat utvides til å omfatte saker om vold mot kvinner
- retten bør ta stilling til spørsmålet om tiltaltes tilstedeværelse før hovedforhandlingen starter
- saker om vold mot kvinner og barn i nære relasjoner bør som hovedregel gå for lukkede dører
- fornærmede gis anledning til å være til stede under alle rettsmøter
- fornærmede gis rett til dokumentinnsyn på linje med den rett tiltalte har
- varslingsreglene endres slik at fornærmede varsles om alle rettsmøter
- reglene om underretning av påtalemyndighetens avgjørelser endres, slik at fornærmede skal underrettes også om avgjørelser om påtaleunntatelse, utferdigelse av forelegg og vedtak om soningsutsettelse
- fornærmede i straffesaker gis rett til å føre bevis
- fornærmede i saker om vold mot kvinner i nære relasjoner gis rett til å uttale seg på slutten av saken

Kvinnevoldsutvalget gikk ikke inn for at fornærmede skulle kunne prosedere det strafferettslige

³ NOU 2003: 31 side 158.

skyldspørsmålet eller straffutmålingen og heller ikke gis rett til å anke eller begjære gjenopp-takelse.

Fra Kvinnevaldsutvalgets drøftelser i kapittel 9.3.4 gjengis:

«Av det som er skrevet ovenfor, fremgår det at utvalget støtter Robberstads forslag om å utvide bistandsadvokatordningen til også å gjelde saker om vold mot kvinner. For mange kvinner er det viktig å få mulighet til å være tilstede under rettsmøtene som holdes i løpet av rettssaken. Utvalget ser viktigheten av at fornærmede kan holde seg orientert om det som skjer i 'hennes' retts sak, og går i tråd med dette inn for at fornærmede gis anledning til å være tilstede under alle rettsmøter dersom hun selv ønsker dette.

Det foreslås videre at fornærmede gis rett til dokumentinnsyn på linje med den rett tiltalte har. De mest sentrale motargumentene mot retten til å være tilstede og retten til dokumentinnsyn er at både retten til tilstedeværelse og retten til dokumentinnsyn kan påvirke fornærmedes forklaring. Slik utvalget ser det, er ikke en slik fare alene nok til at fornærmede skal nektes tilstedeværelse og retten til dokumentinnsyn. Selv om det kan tenkes situasjoner der en fornærmet vil forsøke å tilpasse sin forklaring til andre forklaringer vedkommende har hørt i rettsmøtet, vil hun alltid til en viss grad være bundet av det hun har sagt tidligere til politiet. Det er derfor ytterst begrenset hvor mye forklaringen kan justeres i retten. I tillegg er det et argument i forhold til dokumentinnsyn at fornærmede gjennom sin advokat allerede i dag har innsyn i sakens dokumenter i mange tilfeller. I tråd med utvidelsen av retten til å være tilstede, foreslås det at varslingsreglene endres slik at fornærmede varsles om alle rettsmøter. Utvalget slutter seg for øvrig til de argumentene som fremføres i Robberstads rapport. Utvalget støtter også at reglene for underretning av påtalemyndighetens avgjørelser endres, slik at fornærmede skal underrettes også om avgjørelser om påtaleunntakelse, utferdigelse av forelegg, samt vedtak om soningsutsettelse.

Robberstad foreslår at fornærmede skal få en rett til å føre bevis under saken. Slik det er i dag, har de fornærmede som har tilslutningsrettigheter rett til å føre bevis. Man kan tenke seg at bevis som føres av fornærmede er med på å opplyse saken slik at avgjørelsen som treffes blir mer 'riktig'. Sett ut fra hensynet til best mulig opplysning av saken, kan det med andre ord være en fordel at også fornærmede får lov til å føre bevis. Utvalget ser to sterke argumenter mot å tillate fornærmede å føre bevis, dette

er hensynet til tiltalte og hensynet til saksbehandlingstiden. Det siste hensynet, altså at saken vil bli vesentlig mer omfattende og ta lengre tid dersom alle fornærmede gis anledning til å føre bevis, kan etter utvalgets skjønn ikke være et selvstendig argument mot å gi fornærmede rett til å føre bevis. Allerede i dag er det mange fornærmede (med tilslutningsrettigheter) som har anledning til å føre bevis.

Hensynet til tiltalte er etter utvalgets skjønn viktig. Slik det er i dag har tiltalte kun én 'motpart', nemlig aktor. Dersom fornærmede også får anledning til å føre bevis, får tiltalte to 'motparter' Aktor, samt fornærmede (dennes advokat). Man kan si at dette kan stille tiltalte i en svakere posisjon enn vedkommende har i dag. Utvalget mener imidlertid at det at saken blir bedre opplyst gjennom bevisførsel fra fornærmedes side sterkt taler for å gi fornærmede en slik rett. Det er i samfunnets interesse at en sak er best mulig opplyst før retten treffer sin beslutning. Det er også viktig å huske at en del fornærmede (de med tilslutningsrettigheter) allerede i dag har anledning til å føre bevis. Etter en samlet vurdering går altså utvalget inn for at fornærmede i straffesaker gis rett til å føre bevis.

Robberstad foreslår også at fornærmede eller dennes advokat får rett til å stille spørsmål til siktede og vitner under hovedforhandlingen og rettslige avhør, og at fornærmede og fornærmedes advokat får rett til å prosedere både om skyldspørsmålet og om straffespørsmålet. Retten til å stille spørsmål og retten til å prosedere henger etter utvalgets skjønn nøye sammen. Man kan vanskelig tenke seg at fornærmede og dennes advokat gis rett til å stille spørsmål, men er avskåret fra å prosedere. Slik utvalget ser det, er spørsmålet om tiltalte er skyldig og eventuelt hvor lang straffen skal være dersom tiltalte kjennes skyldig, ikke et spørsmål som fornærmede bør få uttale seg om. Samfunnets bruk av straff begrunnes ikke i den enkelte fornærmedes ønske om at tiltalte skal straffes, men i samfunnets behov for å forebygge ny kriminalitet gjennom individual- og særlig allmennprevensjon. Lovbryteren blir med andre ord ikke straffet fordi samfunnet ønsker hevn, men fordi man gjennom bruk av straff ønsker å avskrekke både den enkelte lovbrøyer og allmennheten fra å begå liknende handlinger. Straffen er også tenkt å ha en oppdragende (moraldannende) og vanedannende virkning på den alminnelige befolkningen. Slik utvalget ser det, verken kan eller bør bruk av straff gjøres til det enkelte offers behov for å straffe gjerningsmannen, det må være overordnede samfunnsmessige grunner som gjør at samfunnet bruker straff. Dette bør gjenspeiles i reglene på

den måten at det er staten - påtalemyndigheten - som forbeholdes retten til å uttale seg om bruk av straff.

Fordi det å stille spørsmål er nært knyttet opp til spørsmålet om prosedyre, går utvalget ikke inn for forslaget om at fornærmede eller dennes advokat skal få anledning til å stille spørsmål til tiltalte eller vitner under saken. Utvalget er imidlertid klar over at en sentral innvending mot dagens rettslige behandling av saker om vold mot kvinner har vært at kvinner føler at de ikke blir hørt i rettsapparatet. For å motvirke følelsen av ikke å bli hørt, foreslår utvalget at fornærmede i saker om vold mot kvinner i nære relasjoner gis rett til å uttale seg mot slutten av saken. Altså at det tas inn en bestemmelse i straffeprosessloven § 304 om at fornærmede (ikke fornærmedes advokat) skal få anledning til å uttale seg etter at aktor og forsvarer har holdt sluttinnlegg.

Med hensyn til spørsmålet om anke og gjenopptakelse, kan ikke utvalget se at disse rettighetene i særlig grad ivaretar fornærmedes interesser, og går derfor ikke inn for endringer av reglene på dette området.

Slik utvalget ser det, vil innføring av denne type rettigheter kunne føre til at fornærmede i saker om vold mot kvinner får større eierskap til sin egen sak, at de i større grad blir hørt og at den rettslige behandlingen av saken gjennom dette blir mindre belastende for kvinnen. Utvalget finner imidlertid grunn til å advare mot for stor optimisme med hensyn til hva som kan oppnås gjennom å gi fornærmede flere deltakerrettigheter i straffesaker. I Sverige og Finland har fornærmede i en årrekke hatt anledning til langt større deltakelse i egen straffesak enn det som har vært tilfelle i Norge. Slik utvalget ser det, er det ingen automatikk i at flere prosessuelle rettigheter fører til bedre ivaretagelse av voldsutsatte kvinner i rettsapparatet. I den svenske Kvinnevoldskommisjonen (SOU 1995: 60) pekes det på at det er betydelige vanskeligheter knyttet til den rettslige behandlingen av saker om vold mot kvinner, vanskeligheter som altså ikke er løst gjennom å gi fornærmede partsrettigheter»⁴

6.3.3 Oppfølging

Kvinnevoldsutvalgets utredning ble sendt på høring 8. desember 2003 med høringsfrist 8. mars 2004. Utvalgets forslag til en ny straffebestemmelse som retter seg mot vold i nære relasjoner, ble fulgt opp av departementet gjennom Ot.prp. nr. 113 (2004-2005), gjenfremsatt i Ot.prp. nr. 15 (2005-2006). Departementet foreslo en betydelig

omformulering av gjeldende § 219 i straffeloven, slik at bestemmelsen i realiteten fremstår som et nytt straffebud. Forslaget ble vedtatt ved lov 21. desember nr. 131.⁵

Om Kvinnevoldsutvalgets forslag til straffeprosessuelle endringer, skriver departementet i Ot.prp. nr. 113 (2004-2005) følgende:

«I statsråd 2. juli 2004 ble det utnevnt et utvalg som skal utrede hvordan den fornærmedes straffeprosessuelle stilling kan styrkes og foregå lovendringer med sikte på en slik styrking («Fornærmedeutvalget»). Utredningen skal være ferdigstilt innen 1. januar 2006. Av utvalgets mandat fremgår det at utvalget i sitt arbeid skal se hen til NOU 2003: 31 Retten til et liv uten vold. Departementet vil komme tilbake til de straffeprosessuelle spørsmålene som berører fornærmedes stilling, når Fornærmedeutvalgets utredning er lagt frem.»⁶

Samme sted sier departementet at en del av de andre spørsmålene av strafferettslig og straffeprosessuell karakter som Kvinnevoldsutvalget drøfter, vil bli vurdert under arbeidet med proposisjonen om spesiell del i ny straffelov.

6.4 Arbeidsgruppen som vurderte praktiske, ikke rettslige, tiltak for å bedre ofrenes møte med politi og rettsapparat

Samtidig med oppnevningen av Fornærmedeutvalget, ble det nedsatt en arbeidsgruppe som skulle vurdere praktiske, ikke rettslige, tiltak for å bedre ofrenes møte med politi og rettsapparat, jf. 1.3.3.

Arbeidsgruppen avga sin rapport i september 2005 med følgende forslag til tiltak:

«Hurtigere straffesaksavvikling

1. Det bør innføres frist for beramming av saker der offeret er under 18 år, lik fristen der gjerningspersonen er under 18 år.
2. Dommeren må justere/fastsette tidspunkt for hovedforhandlingen i samråd med partene og bistandsadvokaten, samt gi fortløpende informasjon til vitnene om eventuelle avvik i den oppsatte tidsplanen.

Politi og påtalemyndighet

3. Kunnskapen om ofres og pårørendes reaksjoner og behov bør styrkes i politiet gjennom grunn-, videre- og etterutdanningen.
4. Den informasjon som gis av politiet må tilrettelegges slik at alle grupper kan gjøre

⁵ I kraft 1. januar 2006 iflg. kgl. res. 21. desember 2005 nr. 1580.

⁶ Ot.prp. nr. 113 (2004-2005) side 10.

⁴ NOU 2003: 31 side 159-160.

- seg nytte av den, herunder barn, personer med språkvansker eller ulike typer funksjonshemninger.
5. Politiet bør informere om det tilbud som gis ved rådgivningskontorene for kriminalitetsofre og andre lokale hjelpetiltak for ofre.
 6. Politiets samarbeid med andre profesjoner bør utvikles og formaliseres.
 7. Det bør utarbeides skriftlige rutiner/instrukser for hvordan politiet skal møte ofre og pårørende.
 8. Utformingen av vitnestevninger i straffesaker bør gjøres mer leservennlig. Den bør også inneholde informasjon om hvilke frivillige organisasjoner eller offentlige etater som kan tilby bistand, herunder vitnestøtte, der dette er tilgjengelig.
 9. Det må sikres at aktor gjennomfører obligatorisk opplæring i vitnepsykologi og vitnebehandling.
 10. Det bør utarbeides egne retningslinjer for påtalemyndighetens møte med ofre og pårørende.
 11. Det bør tas initiativ til og legges til rette for samtale med ofre og pårørende i forkant av hovedforhandlingen.
 12. Det bør utvikles rutiner slik at offeret, der konfliktrådsmedling kan være aktuelt, forespørres før siktede.
 13. Det bør utarbeides rutiner som sikrer at spesielle behov hos ofre og pårørende avdekkes i forkant av straffesaken samt at denne informasjonen formidles til domstolen.
 14. Det bør utarbeides skriftlige rutiner for håndteringen av erstatningskrav.

Bistandsadvokat

15. Advokatforeningen bør tilby bistandsadvokater tilrettelagt opplæring.
16. Det bør vurderes å innføre fast bistandsadvokatorordning tilsvarende det som gjelder for faste forsvarere, eller andre ordninger som kan sikre god kvalitet på de tjenester som ytes.

Domstolene

17. Det må utvikles rutiner som sikrer at ofre og pårørende mottar aktuell forhåndsinformasjon om:

- Domstolens lokaliteter
- Praktiske forhold knyttet til selve rettsaken.

18. Det må sikres at informasjon fra påtalemyndighet, bistandsadvokat eller offeret selv blir tatt hensyn til, slik at tilrettelegging med bakgrunn i spesielle behov ivaretas.
19. Prosjektet vitnestøtte bør utvides til å omfatte flere domstoler.
20. Det må sikres rutiner for at sakens utfall meddeles ofre og pårørende før eller samtidig med at dommen offentliggjøres.
21. Kunnskapen om ofres reaksjoner og behov bør styrkes i domstolene ved at opplæring i vitnepsykologi og vitnebehandling gjøres obligatorisk for dommere.
22. Separate venterom bør tilbys i de saker der det bes om dette eller anses nødvendig.

Konfliktrådet

23. Konfliktrådet skal være et synlig og godt tilbud for ofre og pårørende, og skal:
 - utvikle metoder og samtaleforum som ivaretar ofrenes behov
 - utvide pårørendes og andre berørtes rolle i konfliktrådsbehandlingen (for-samtaler, stormøter, utvidet megling).
 24. Offeret skal tilbys megling uavhengig av hvilken skjebne saken får i straffesaks-skjeden.
 25. Utvikle samarbeidet med rådgivningskontorene for kriminalitetsofre.
- #### *Rådgivningskontorene for kriminalitetsofre*
26. Det bør vurderes å etablere en kriminalitetsoffermyndighet som får ansvaret for å sikre et helhetlig tilbud til kriminalitetsofre.
 27. Rådgivningskontorene for kriminalitetsofre gjøres til en permanent ordning og legges administrativt, faglig og økonomisk inn under Kontoret for voldsoffererstatning.
 28. Tilbudet bør utvides slik at det opprettes et RKK i alle politidistrikt.»

Rapporten ble sendt på høring 29. september 2005 med høringsfrist 30. oktober og er til videre oppfølging i departementet.

Kapittel 7

Fornærmedes og etterlattes ønsker

7.1 Innledning

7.1.1 Kilder til kunnskap om ofrenes ønsker i straffeprosessen

De senere år er det gjennomført flere lovgivningsmessige tiltak for å bedre ofrenes stilling i straffeprosessen, for eksempel rett til bistandsadvokat for enkelte grupper av særlig sårbare ofre, regler om besøksforbud og lovfesting av klagerett over påtalemyndighetens avgjørelser.¹ Lovendringene har imidlertid hatt en fragmentarisk karakter, og grunnperspektivet om at straffesaken primært er et anliggende mellom staten og siktede synes beholdt. Hvilken status og hvilke rettigheter fornærmede bør ha i straffesaken, er ikke vurdert samlet og prinsipielt. For Fornærmedeutvalget, som har som mandat å foreta nettopp slike vurderinger, danner ofrenes egne opplevelser av svakheter ved straffesystemet og deres synspunkter om hvordan det kunne fungert bedre, et sentralt utgangspunkt.

Det har derfor vært viktig for å utvalget å få vite mest mulig om hvilke ønsker og behov de fornærmede og etterlatte selv gir uttrykk for. Det finnes overraskende lite slik kunnskap i systematisert form. I alle fall gjelder dette for norske og nordiske forhold. Utvalget har derfor brukt tid på å kartlegge hvilken kunnskap som finnes. I tillegg til å gjennomgå tilgjengelig forskningsmateriale, har utvalget også samlet erfaringsbasert kunnskap fra personer som har arbeidet med ofre.

Utvalget har videre hatt samtaler med enkeltpersoner om deres erfaringer med rettsapparatet. Av hensyn til informantene refereres det til disse samtalene i anonymisert form. Utvalget vil gjerne rette en takk til de mange som har bidratt til å øke utvalgets innsikt ved å dele sine personlige opplevelser knyttet til straffbare handlinger som har rammet dem og den påfølgende etterforsking og rettslige prosess. For noen av utvalgets informanter var dette meget krevende.

Det ligger utenfor utvalgets mandat å gjennomføre en vitenskaplig undersøkelse av fornærmedes og etterlattes behov. Utvalget peker på at det hadde

vært ønskelig om det ble forsket mer på dette området.

Når en henter inn kunnskap om hva de fornærmede selv mener om strafferettsapparatet og eventuelle ønsker om endringer, er det viktig å ta hensyn til at ofre for straffbare handlinger som regel ikke har juridisk bakgrunn eller kjennskap til juridisk terminologi. Man kan derfor ikke forvente at behov skal komme til uttrykk som ønsker om spesifikke straffeprosessuelle rettigheter.

Utvalget finner også grunn til å presisere at det har skjedd en betydelig utvikling de siste årene i retning av større anerkjennelse av ofrenes legitime interesser. En del av den kritikken som refereres, fra forskningsmateriale og fra personer utvalget har hatt samtaler med, gjelder undersøkelser og saker som ligger noe tilbake i tid. Materialet er like fullt verdifullt, og langt fra alle kritikkverdige forhold er rettet opp.

Av forskningsbasert materiale som utvalget har støttet seg på, kan særlig nevnes en hovedfagsavhandling i kriminologi skrevet av Ann Iren Vigrestad om voldtektsofres møte med rettsapparatet.² Vigrestad har intervjuet åtte voldtektsutsatte kvinner om deres møte med politi og domstoler. Avhandlingen gir god innsikt i kvinnes erfaringer og deres synspunkter på hvordan systemet kunne fungert bedre.

Utvalget har også hentet kunnskap fra en svensk undersøkelse av Magnus Lindgren om kriminalitetsofrene i rettsprosessen.³ Lindgren har studert ofrenes opplevelser av rettsvesenet i møtet med politi, påtalemyndighet og domstolen.

I tillegg har utvalget støttet seg på en artikkel av Ruth Toverud om barn og ungdom som har vært utsatt for seksuelle overgrep og deres syn på straffeforfølgning av overgriperne.⁴ Utvalget har også sett hen til en redegjørelse fra psykolog Toril Ursin Boe som blant annet kommer inn på betydningen av at det reises straffesak for personer som har vært utsatt for seksuelle overgrep. Redegjørel-

¹ Klagerett fulgte tidligere av påtalemyndighetens praksis.

² Vigrestad 2004.

³ Lindgren 1999.

⁴ Toverud 1996.

sen er inntatt som vedlegg til NOU 1991:13 Seksuelle overgrep mot barn – straff og erstatning.

Også høringsuttalelsene fra ofrenes støtte- og interesseorganisasjoner til Robberstads rapport «Kontradiksjon og verdighet» gir informasjon om ofrenes behov og ønsker.

Utvalget har naturligvis også i stor utstrekning trukket veksler på de erfaringene medlemmene selv, og de miljøene de tilhører, har samlet gjennom lang tids arbeid i, og kontakt med, strafferettsapparatet på ulike vis.

7.1.2 Ulike grupper av fornærmede

Ofre for straffbare handlinger utgjør ingen ensartet gruppe, og de har åpenbart ulike interesser og behov knyttet til straffesaken. En viktig variabel er trolig hvilken type lovbrudd fornærmede har vært utsatt for. Det er for eksempel grunn til å anta at ofre for grove integritetskrenkelser gjennomgående har andre behov enn fornærmede i saker om vinningskriminalitet. Ofrenes behov varierer nok også med forhold som kjønn, alder, sosiale forhold og personlighetstrekk. Det er altså grunn til å tro at interessene varierer både mellom grupper av fornærmede og mellom personer som har blitt utsatt for samme type forbrytelse.

Den kunnskap utvalget har innhentet om fornærmedes behov og interesser gjelder stort sett saker om drap, grov vold, seksuelle overgrep og lignende alvorlige lovbrudd. Et unntak er Lindgrens undersøkelse som omfatter alle typer lovbrudd som har en fysisk person som offer. Undersøkelsen viser at noen behov er felles for de fleste typer ofre, uavhengig av hva slags type lovbrudd de har vært utsatt for. Dette gjelder for eksempel behovet for informasjon og ønsket om kontakt med aktor før hovedforhandlingen. Derimot er eksempelvis behovet for eget venterom under rettssaken mer markert hos personer som er utsatt for forbrytelser mot deres person enn hos dem som er utsatt for formuesforbrytelser. Undersøkelsen viser at de fleste ofrene, uavhengig av hva slags type lovbrudd de var blitt utsatt for, opplevde avhøret i retten som belastende.

Erik Werlauff, som har skrevet om den økonomiske kriminalitetens ofre, synes å trekke andre slutninger.⁵ Werlauff legger til grunn at interessene hos ofrene for økonomisk kriminalitet i hovedsak vil være knyttet til et ønske om å bli holdt økonomisk skadeløs. På den annen side viser han til at ofre for økonomisk kriminalitet i noen henseende blir utsatt for mistenkeliggjøring om egen

medvirkning til lovbruddet på linje med ofre for voldtekt.

7.2 Kort om skadevirkninger av å bli utsatt for straffbare handlinger

Det ligger utenfor utvalgets oppgave å gjennomgå i detalj hvilke belastninger lovbrudd påfører ofrene, men kunnskap om typiske skader gir bedre grunnlag for å forstå de ønsker ofrene gir uttrykk for. Nedenfor gis derfor en kortfattet oversikt over noen mulige virkninger av å bli utsatt for kriminalitet.

Konsekvensene av straffbare handlinger varierer svært mye i art, lengde og alvorlighetsgrad. Ikke sjelden er et lovbrudd lite alvorlig for den rammede. Fornærmede har for eksempel ikke blitt utsatt for noen integritetskrenkelse og intet økonomisk tap. Andre forbrytelser kan medføre dramatiske endringer av praktisk, økonomisk eller helsemessig (somatisk og psykisk) art.

Umiddelbart etter en alvorlig integritetskrenkelse er mange ofre i sjokk. Lindgren nevner gråteanfall, panikk, tomhets- og uvirkelighetsfølelse som eksempler på typiske reaksjoner i denne fasen.⁶ Etter den første sjokkfasen får mange ofre angst, søvnforstyrrelser eller problemer med spising. Sinne, sorg og forvirring er vanlige følelser. Mange leter også etter forklaring på den straffbare handlingen, hvorfor akkurat de ble rammet osv.⁷ Bakgrunnen for dette, forklarer Lindgren, er at mennesker generelt sett har inntrykk av en god, forutsigbar og trygg verden der man kan stole på personer i sine omgivelser.⁸ Han skriver videre:

«Att utsättas för brott kan rasera dessa illusioner och medföra att tilliten till omgivningen förloras, samtidigt som kontrollen över livet försvinner (Denkers & Winkel, 1998; Janoff-Bulman & Hanson-Frieze, 1983). Undersökningar har också visat att människor har ett starkt behov av att sätta in oväntade negativa händelser i ett orsakssammanhang (Silver & Wortman, 1980). Detta i kombination med behovet av att återfå kontrollen över livet leder till att många brottsoffer innledningsvis tar på sig hela eller delar av skulden för det inträffade (se t ex Janoff-Bulman, 1979; Silver & Wortman, 1980).»⁹

⁶ Se Lindgren 1999 side 9.

⁷ Se Lindgren 1999 side 9 og prosjektrapport fra Støttesenter for fornærmede i straffesaker for perioden 1.6 - 31.12.2004 side 17.

⁸ Se Lindgren 1999 side 9 med henvisning til Janoff-Bulman & Hanson-Frieze: Reactions to victimization. Journal of Social Issues. Vol. 39, nr. 2 (side 1-226).

⁵ Werlauff 2000.

Enkelte typer lovbrudd fører gjennomgående til mer alvorlige og langvarige skadevirkninger for ofrene. Seksuelle overgrep gir gjennomgående alvorligere psykologiske reaksjoner enn rene voldslovbrudd, som igjen fører til mer alvorlige reaksjoner enn formuesforbrytelser. Overgrep fra en offeret kjenner fra før gir mer alvorlige og kompliserte psykologiske skadevirkninger enn overfall fra en fremmed person.¹⁰

Virkninger av lovbrudd kan videre variere med individuelle faktorer som kjønn, tidligere erfaringer med straffbare handlinger, og med hvilken selvoppfatning personene hadde før den straffbare handlingen.¹¹ Forskning viser også at sosiale faktorer har betydning. Ofre som opplever støtte fra omgivelsene etter lovbruddet vil ha det bedre enn dem som ikke gjør det.¹² Det er også av stor betydning for ofrene hvordan de møtes og behandles av for eksempel av politi og rettsapparatet.¹³

Ofre som ikke får bearbeidet hendelsen godt står i fare for å utvikle posttraumatisk stressyndrom (PTSD).¹⁴ Denne diagnosen anvendes for tilfeller der personer har blitt utsatt for en traumatisk hendelse som involverer dødsfall eller alvorlig skade eller trusler mot en selv eller andre og som fremkaller intens frykt, hjelpeløshet eller skrekk.¹⁵ Typiske symptomer er blant annet gjenopplevelse av hendelsen, for eksempel i form av mareritt eller flashbacks, unngåelse av tanker, følelser, personer eller steder som forbindes med traumet, og hyperaktivering (hyper arousal).¹⁶

7.3 Overordnede ønsker om behandlingen i rettsapparatet

7.3.1 Anerkjennelse, respekt og verdighet

Tradisjonelt har straffesaken først og fremst blitt ansett som et anliggende mellom staten og den siktede. Offeret for den straffbare handlingen har i

liten grad blitt ansett for å ha en legitim personlig interesse i statens straffeforfølgning. Offerets funksjon har vært begrenset til å være et vitne, et bevis. Det har vært liten plass for offeret utover det som belyser forholdet mellom staten og den siktede. Dette har gjort at flere ofre har følt seg fremmedgjort, avvist og urettferdig behandlet, særlig i saker om seksuallovbrudd, men også i andre saks typer.

Noen ofre har opplevd møtet med rettssystemet som en ny krenkelse, som en «sekundær viktigmisering». Enkelte ofre opplever for eksempel behandlingen de får av profesjonelle aktører som belastende, nedverdiggende, urettferdig eller virkelighetsforvrengende – eller de opplever aktørene som lite interessert i deres følelser, behov og rettigheter.¹⁷

Utvalgets kildemateriale viser klart at ofrenes overordnede ønske er å bli anerkjent som innehavere av legitime interesser i straffesaken. De ønsker verdighet og respekt for sin posisjon i saken og en rett til å delta, få informasjon og bli hørt. Dette er i samsvar med en britisk undersøkelse som konkluderer slik:

«Throughout this study, one theme has been apparent in the response of these victims of violent crime to their experiences with the criminal justice system. This is their wish for respect and appreciation – their wish for recognition as an important and necessary participant in the criminal justice system. It is not an appeal for help or for charity because they have suffered, but a desire that those who are running the criminal justice system – a system, that in general, they support and admire – should take notice of their right to be involved and to continue to be involved throughout the operation of the system».¹⁸

Ønsket om respekt og verdighet knytter seg til holdninger og innstilling hos de forskjellige aktørene i rettssystemet og hvordan de møter ofrene.

Flere kilder gir uttrykk for at det er problematisk at reglene er uklare og preget av skjønnsmessige avveininger, og at dette medfører lite forutberegnelighet for den fornærmede. Slike regler gjør det tilfeldig og avhengig av aktørenes personlige holdninger hvordan den fornærmede behandles i den enkelte sak. Det fremheves derfor som et selvstendig mål at reglene om fornærmedes rettigheter er klart og presist utformet.

⁹ Lindgren 1999 side 10.

¹⁰ Se Lindgren 1999 side 11 med videre henvisninger.

¹¹ Se Lindgren 1999 side 12 med videre henvisninger.

¹² Se Lindgren 1999 side 13 med videre henvisninger.

¹³ Se Lindgren 1999 side 13 med videre henvisninger.

¹⁴ Se Lindgren 1999 side 10.

¹⁵ Se Lindgren 1999 side 10 og Dean G. Kilpatrick og Ron Acerno: Mental Health Needs of Crime Victims: Epidemiology and Outcomes. I: Journal of Traumatic Stress, Vol. 16, No. 2, April 2003 side 119-132. Begge steder med videre henvisning til «The Diagnostics and Statistical Manual of Mental Disorders», American Psychiatric Association, 1994.

¹⁶ Se Lindgren 1999 side 10 og Dean G. Kilpatrick og Ron Acerno: Mental Health Needs of Crime Victims: Epidemiology and Outcomes. I: Journal of Traumatic Stress, Vol. 16, No. 2, April 2003 side 119-132. Begge steder med videre henvisning til «The Diagnostics and Statistical Manual of Mental Disorders», American Psychiatric Association, 1994.

¹⁷ Jf. Nielsen 2000 med henvisning til Shapland, Willmore & Duff: Victims in the Criminal Justice System. London 1985.

¹⁸ Shapland, Willmore & Duff: Victims in the Criminal Justice System. London 1985, referert i Nielsen 2000.

7.3.2 Rask saksbehandling

Alle utvalget har snakket med fremhevet lang saksbehandlingstid som en av de mest belastende sidene ved strafferettsapparatet. For enkelte av utvalgets informanter gikk det flere år fra anmeldelse til saken ble ferdig behandlet. Etter etterforskning og påtalebehandling tar saken ikke sjelden lang tid også i domstolene. Noen har vært gjennom behandling av saken i tingrett, lagmannsrett, (i enkelte tilfeller to ganger i lagmannsretten) og Høyesterett. Deretter kommer for mange søknad om voldsoffererstatning fra staten. I alvorlige saker er det ikke uvanlig at denne prosessen tar flere år.

Mange ofre føler at «livet blir satt på vent» mens saken pågår og at det er vanskelig å bearbeide overgrepene mentalt i denne perioden. Får fornærmede heller ikke informasjon om sakens utvikling, blir ventetiden ekstra belastende. Flere av utvalgets informanter understreket at ventetiden ble vesentlig lettere å bære når det ble gitt beskjed om at det ville ta lang tid.

Norsk Kriesenterforbund fremhever i sin høringsuttalelse sammenhengen mer generelt mellom manglende partsrettigheter og belastningen ved lang saksbehandlingstid. Forbundet antar at muligheten for å være «aktør i egen sak» til en viss grad vil gjøre ventetiden mindre belastende.

Enkelte fornærmede og etterlatte har vist til reglene om det frie forsvarervalget som en av grunnene til at saken trekker ut i tid og har etterlyst endringer i dette regelverket.

7.3.3 Informasjon

Utvalgets kildemateriale viser at informasjon er et nøkkelpunkt. Fornærmede og etterlatte har et stort behov for informasjon, ikke bare om deres sak, men også om strafferettsapparatet generelt. De fleste har ikke tidligere hatt kontakt med politi eller domstoler og vet lite om hva som vil skje og hvilke rettigheter de har. Manglende kunnskap skaper økt sårbarhet og usikkerhet. Flere av dem utvalget har snakket med, har gitt uttrykk for at ventetid i uvisshet er det verste.

Fornærmede har ikke sjelden vanskelig for å ta imot informasjon i den første tiden etter lovbruddet, jf. ovenfor under pkt. 7.2 om typiske konsekvenser av lovbrudd. Informasjon til fornærmede med en annen etnisk bakgrunn enn norsk kan være særlig vanskelig.

Behovet for informasjon er til stede gjennom hele prosessen. I punkt 7.5 gjennomgås informasjonsbehovet i tilknytning til hvert enkelt stadium i saksbehandlingen.

7.3.4 Rett til å bli hørt

Flere fornærmede og etterlatte har gitt uttrykk for et sterkt ønske om å få mulighet til å fortelle sin versjon av det som har hendt, på samme måte som siktede. De ønsker saken best mulig opplyst fra sitt ståsted og ønsker å kunne komme med tilleggsopplysninger og å kunne ta til motmæle mot anførsler fra siktede. Dette gjelder både under etterforskningen og under hovedforhandlingen, se nærmere om dette under punkt 7.5.1 og 7.5.3.

7.3.5 Beskyttelse

Flere fornærmede og etterlatte fremhever at de har følt behov for beskyttelse mot gjerningspersonen. Mange ønsker, i tillegg til vern mot nye overgrep, også å kunne skjermes fra å møte gjerningspersonen igjen under saken. Behovet for beskyttelse gir seg blant annet utslag i ønske om å bli varslet når gjerningspersonen innkalles til avhør eller når besøksforbud forkynnes. Ofre for vold i nære relasjoner kan også være utsatt i forbindelse med gjerningspersonens samvær med felles barn. Behovet for beskyttelse kan også ha betydning for hvilken reaksjon de håper at gjerningspersonen idømmes og ønsker om varsling ved permisjoner og løslatelse fra soning.

7.4 Ofrenes ønsker knyttet til utfallet av saken

7.4.1 Oppklaring

De aller fleste fornærmede og etterlatte har først og fremst en sterk interesse i at saken blir oppklart. Med oppklart menes her at det klarlegges hva som skjedde og hvordan. I noen tilfeller kan en oppklaring innebære at det blir avklart at det har skjedd en ulykke eller et selvmord. I andre tilfeller vil det være helt sentralt at det blir identifisert en gjerningsperson. For etterlatte kan det være svært viktig ikke bare at lovbrøteren identifiseres, men også at hendelsesforløpet klarlegges i detalj. At saken blir oppklart behøver ikke være ensbetydende med at gjerningspersonen blir dømt. Et gjennomgående ønske fra de som berøres av et alvorlig lovbrudd er å kunne gjøre seg kjent med den informasjon som finnes, dersom man ønsker det.

7.4.2 Skyldspørsmålet

Avgjørelsen av skyldspørsmålet er avgjørelsen av om tiltalte er strafferettslig ansvarlig for lovbruddet.

det. Dette omfatter først og fremst om det er tiltalte som har utført handlingen, om han eller hun har handlet med den skyld loven krever (forsett, uaktsomhet mv.) og om vedkommende var tilregnelig.

Fornærmede og etterlatte uttrykker gjennomgående at de har en sterk interesse i avgjørelsen av om tiltalte er skyldig. I utvalgets kildemateriale fremheves særlig den psykologiske og følelsemessige interesse i skyldspørsmålet. I tillegg kunne man tenke seg at skyldspørsmålet er viktig av mer praktiske grunner, for eksempel for å få erstatning.

Utvalgets kildemateriale viser at det straffettslige skyldspørsmålet i stor grad er koblet til ansvars plassering. Flere kilder fremhever at det er viktig for ofrene å bli trodd. Å bli trodd kan være det viktigste terapeutiske elementet for den fornærmede. En fellende dom oppleves som en oppreisning og en bekreftelse på å bli trodd.¹⁹ Dette er viktigere enn hvilken straff lovbrøteren idømmes. En av informantene til Vigrestad sier for eksempel følgende om hva en fellende dom ville betydd for henne:

«Da hadde jeg blitt hørt, trodd. Samme om han hadde fått bot eller ti års fengsel. Jeg hadde i hvert fall blitt hørt og trodd. Det holder det.»²⁰

Det er vanlig for enkelte grupper av ofre å føle skyld og å påta seg ansvaret for det som skjedde.²¹ Støtteforeningen for seksuelt misbrukte barn fremhever at det viktigste ved en fellende dom er at skylden blir plassert der den hører hjemme. Også psykolog Toril Ursin Boe fremhever at en fellende dom vil være sentralt i bearbeidelsen av egen irrasjonell skyld.²²

For dem som har vært utsatt for seksuelle overgrep, kan en fellende dom også være viktig som et signal om at gjerningspersonens oppførsel ikke godtas av samfunnet. Dette kan være viktig for fornærmedes egen ansvars plassering. For mange fornærmede for seksuelle overgrep er anmeldelse og straffesak også en måte å bidra til å forhindre at gjerningspersonen begår nye overgrep mot andre personer.²³ I sin høringsuttalelse skriver Støttesenter mot incest – Oslo at det er viktig for fornærmede å bli hørt og å få fortelle sin versjon av hva de har opplevd. Videre at dersom:

«tiltalte da likevel ikke blir idømt straff, vil de ha en følelse at de har bidratt med alt de kunne, selv om det ikke var nok til å få avsagt en fellende dom. De vil også i større grad oppleve at de har gjort det de kan for å beskytte andre barn mot overgrep begått av samme person senere. Dette er svært viktig for kvinner som har vært utsatt for incest, og er ofte grunnen til at de velger å anmelde overgrep de selv har vært utsatt for. De opplever et sterkt ansvar for å stoppe den sosiale arven».

Motsvarende kan det være svært vanskelig for den fornærmede å akseptere at saken blir henlagt eller at tiltalte frifinnes. For mange vil dette føles som om de ikke blir trodd. En av informantene til Vigrestad forteller at henleggelsen ble oppfattet i vennekretsen som et bevis på at hun hadde løyet.²⁴ En frifinnelse kan også føles som om samfunnet godtar gjerningspersonens handlemåte.²⁵

Noen ofre føler også at saken ikke har blitt ordentlig behandlet hvis den blir henlagt. De ønsker saken sin prøvet for retten, de ønsker å bli hørt, og de ønsker muligheten for et oppgjør med fortiden.²⁶

Fornærmede blir i noen tilfeller tillagt et hevnmotiv; at de anmelder for å hevne seg på gjerningspersonen.²⁷ Ønsker om hevn er på ingen måte fremtredende i utvalgets kildemateriale. Vigdis Bratz, leder for Norsk krisesenterforbund, fortalte for eksempel i samtale med utvalget at hun gjennom sin lange erfaring med arbeid med ofre for vold og seksuelle overgrep, ikke har inntrykk av at hevn er noe motiv eller tema. Det er ikke hevn som motiverer ønsket om deltakerrettigheter. De som bryter ut av forhold med vold er preget av sorg, ikke sinne. De ønsker å ta tilbake makten over seg selv. Det er dette som er motivasjonen for anmeldelsen, ikke et ønske om hevn.

Ragnhild Hennum, førstestamanuensis ved Det juridiske fakultetet i Oslo, viste i samtale med utvalget til at ønsket om en erkjennelse fra gjerningspersonen kan være en motivasjon for anmeldelse for noen fornærmede. Dette perspektivet er også fremhevet av enkelte av Vigrestads informanter, sammen med ønsket om unnskyldning. En av kvinnene som var blitt utsatt for voldtekt, vold og trusler fra sin ektemann, sa at det hun ønsket aller mest var at han skulle innse hva han hadde gjort:

«Er det noe jeg virkelig ønsker meg så er det at han skal komme og be om unnskyldning. Ærlig

¹⁹ Se for eksempel Vigrestad 2004.

²⁰ Vigrestad 2004 side 120.

²¹ Se Lindgren 1999 side 9-10 og Toverud 1996 side 539 med videre henvisninger.

²² Boe 1991 side 98.

²³ Se for eksempel høringsuttalelse fra Støtteforeningen for seksuelt misbrukte barn og høringsuttalelse fra Støttesenter mot incest – Oslo, samt Vigrestad 2004 side 49 og side 119.

²⁴ Se Vigrestad 2004 side 120.

²⁵ Se Vigrestad 2004 side 122.

²⁶ Se for eksempel Vigrestad 2004 side 119-120.

²⁷ For en analyse av bruken av hevnargumentet i diskusjonen om ofrenes straffeprosessuelle stilling, se Ertzeid 2005.

og oppriktig. Det mennesket du valgte å leve livet ditt sammen med har du gjort forferdelig vondt.»²⁸

En annen av Vigrestads informanter sa følgende om hvorvidt anmeldelsen handlet om hevn:

«Jeg synes det er veldig bittert. Jeg har gjennomgått utrolig mye, og ser at andre kvinner har gjennomgått mye. Og det er på en måte forgive. Vi får ikke oppreisning før han er satt inn. Det handler ikke om hevn, det handler om oppreisning. Jeg blir så irritert når jeg leser i avisen at det handler om hevn. Det har ikke noe med hevn å gjøre. Skulle jeg hevne meg på ham så ville jeg fått en torpedo til å knuse kneskålene på han. Det hadde vært en skikkelig hevn det. Hvorfor gjør jeg ikke det da? Fordi det er ikke hevn. Det er at han skal skjønne hva han har gjort, og at han skal sone for det. Det er ikke sikkert at han blir bedre av det, men det gir i hvert fall et signal fra samfunnet om at sånn er det ikke akseptabelt å oppføre seg og så gir det ofrene en oppreisning.»²⁹

7.4.3 Reaksjonsspørsmålet

Reaksjonsspørsmålet synes mindre viktig for fornærmede enn skyldspørsmålet.

Førsteamanuensis Ragnhild Hennum ved Det juridiske fakultet i Oslo, ga i samtale med utvalget uttrykk for at det ikke finnes noen dokumentasjon for at alle ofre ønsker at gjerningspersonen skal bli straffet, eller at straffene skal være strengere.³⁰ Heller ikke alle som anmelder saken ønsker nødvendigvis gjerningspersonen straffet. I en del tilfeller skjer anmeldelsen nærmest som en refleks-handling.³¹ Anmeldelse kan også være begrunnet i ønsket om å forhindre gjentakelse eller ønsker om ansvarsplassering eller erkjennelse fra gjerningspersonen.

Selv om idømmelse av straff ikke synes å være det sentrale for en del ofre for alvorlige overgrep, kan straffen likevel ha en vesentlig symbolverdi. En streng straff gir uttrykk for at handlingen blir tatt alvorlig. En av informantene til Vigrestad sier for eksempel om betydningen av en fellede dom:

«Det var en lettelse å bli trodd... Det er den største delen av det for min del. For det andre synes jeg det var bra å bli tatt såpass alvorlig. At de faktisk ga han X år, og først X år og X måneder.»³²

Flere fornærmede for alvorlige overgrepshandlinger har gitt uttrykk for at straffenivået i denne typen saker er for lavt, særlig i forhold til straffenivået i andre typer saker som narkotikalostrudd eller økonomisk kriminalitet.³³ Noen voldtekts ofre har gitt uttrykk for at straffen bedre burde gjenspeile skadevirkningene for fornærmede. De legger for eksempel vekt på hvor lang tid det tok før de selv kunne fungere normalt igjen og at noen psykiske skader vil være livsvarige.³⁴ Dette synspunktet ble også bekreftet av Herdis Magerøy i DIXI, foreningen for voldtatte.

Andre fornærmede er ikke opptatt av straff i tradisjonell forstand, men ønsker en erkjennelse fra gjerningspersonen, og at han skal forstå følgene av hva han har gjort.³⁵ Noen legger også vekt på at gjerningspersonene trenger hjelp og behandling og stiller spørsmål ved om fengselsstraff er den riktige reaksjonen.³⁶

Reaksjonsspørsmålet kan også ha betydning for fornærmedes og pårørendes følelse av sikkerhet siden soning gir beskyttelse. Dette synspunktet ble fremhevet av en av personene som utvalget har snakket med. Vedkommende var blitt utsatt for vold og trusler av sin ektemann gjennom lengre tid. På den annen side fremhevet hun også at det var viktig å tenke på hva som ville være best for deres felles barn i forhold til straffens lengde.

Noen fornærmede legger vekt på å slippe å møte gjerningspersonen igjen. Landsforeningen for voldsofre og motarbeiding av vold, har i samtale med utvalget, fremhevet at rettighetstap i form av forbud mot å oppholde seg på bestemte steder (nå kontaktforbud etter lovendring 20. mai 2005 nr. 28) etter straffeloven § 33 burde tas i bruk i større grad enn i dag. For øvrig har foreningen en uttalt policy om at straffespørsmålet ikke er viktig. Det sentrale for foreningen er ikke hvilken straff gjerningspersonen får, men hvilken hjelp som gis til fornærmede.

7.4.4 Erstatning

Det varierer hvorvidt erstatning anses som viktig for den fornærmede. Noen fremhever at det er viktig at den fornærmede får dekket sine økonomiske tap som følge av overgrepet, som kan være betydelige. Dette er for eksempel understreket av Landsforeningen for voldsofre og motarbeidelse av vold. Mange voldsofre får reduserte inntekter samtidig som utgifter til nødvendig helsehjelp mv. øker.

²⁸ Se Vigrestad 2004 side 122.

²⁹ Se Vigrestad 2004 side 129-130.

³⁰ Jf. Toverud 1996, Nielsen/Snare 1998 og Nielsen 2001.

³¹ Se Vigrestad 2004.

³² Vigrestad 2004 side 122.

³³ Se Vigrestad 2004 side 127-128.

³⁴ Se Vigrestad 2004 side 127-128.

³⁵ Vigrestad 2004 side 129.

³⁶ Vigrestad 2004 side 129.

Støttesenter mot incest – Oslo, fremhever i sin høringsuttalelse at erstatningsutmålingen bør reflektere hvor alvorlig samfunnet mener at seksuelle overgrep mot barn er. Andre føler at det blir feil å kreve penger for det de har vært gjennom. Det synes imidlertid å være enighet om at utsikten til å få erstatning ikke i seg selv utgjør noen motivasjon for den fornærmede for å gå til sak. Det er ikke pengene det handler om.

Å få tilkjent erstatning kan ha en viktig symbolverdi. Som ved det strafferettslige skyldspørsmålet, er det ansvars plasseringen som synes sentral. Den psykologiske og følelsesmessige oppreisningen som ansvars plasseringen gir, oppnås også ved erstatning fra staten.

Det har vært fremhevet av noen av dem utvalget har snakket med, at prosessuelle rettigheter ikke bør knyttes til hvorvidt det kreves erstatning eller ikke. Dette aspektet er også fremhevet i høringsuttalelsen fra Støtteforeningen for seksuelt misbrukte barn.

7.5 Ønsker om konkrete rettigheter

7.5.1 Anmeldelses- og etterforskningsstadiet

7.5.1.1 Informasjon

Informasjon er et gjennomgripende og sentralt punkt som fremheves i alle kunnskapskilder på området. De fornærmede har behov for informasjon både om strafferettsapparatet generelt; om gangen i en straffesak, forventet tidsforløp, forklaring på hvilke aktører som gjør hva etc., og informasjon knyttet til deres konkrete sak; hvor langt etterforskningen har kommet, om den siktede har fått vite om anmeldelsen, når saken er berammet osv. Det er også viktig med spesifikk informasjon om hvilke rettigheter fornærmede har.

Mange fornærmede og etterlatte understreker også at det må være mulig å slippe å motta informasjon, dersom dette er deres ønske. Poenget er, fremheves det, at informasjonen som nevnt over må være *tilgjengelig*.

Hanne Haugen ved Støttesenter for fornærmede i straffesaker, har fremhevet at å få innsikt i saken er en viktig del av å ta tilbake kontrollen i eget liv.³⁷ Informasjon om den konkrete saken er også viktig for at den fornærmede skal kunne følge med i etterforskningen og eventuelt kunne initiere at flere vitner blir avhørt eller at det foretas andre etterforskningskritt. Ofte vil informasjon også være en forutsetning for at offeret skal kunne søke

nødvendig hjelp andre steder. Tove Smaadahl, leder for Krisesentersekretariatet, fremholdt at belastningen ved en frifinnelse kan bli mindre hvis fornærmede føler seg møtt på en ordentlig måte og har fått informasjon underveis.

Generell informasjon om rettsapparatet er viktig for offerets muligheter til å håndtere situasjonen og for hvilke holdninger offeret får til politiet.³⁸ En av personene som utvalget har snakket med, hadde stort sett positive erfaringer fra etterforskningen og følte at han ble tatt på alvor i møtet med politi og påtalemyndighet. Han hadde blant annet blitt tilbudt møter med etterforskningsledelsen der han fikk forklaring på avgjørelser og innsyn i dokumenter, også dokumenter som politiet i utgangspunktet hadde ment å skåne ham fra.

Informasjon om politiets avgjørelser kan dessuten ha betydning for fornærmedes eller pårørendes sikkerhet, eller følelse av trygghet. For eksempel er det mange fornærmede som ønsker å vite når mistenkte er tatt inn til avhør og dermed gjort kjent med anmeldelsen. Vigdis Bratz, leder i Norsk krisesenterforbund, påpekte også at det er viktig for fornærmede å bli informert når det er truffet avgjørelse om besøksforbud og når denne er forklart for mistenkte.

Representanter fra Støttesenter mot incest – Oslo har fortalt at flere incestutsatte føler at de mister kontrollen over sin egen forklaring. De vet ikke lenger hvem som kjenner deres historie. For mange er politiavhøret første gang de forteller om det de har opplevd, kanskje etter mange år med press om hemmelighold og direkte eller indirekte trusler om hva som vil skje om de forteller om det de har opplevd.

Det fremholdes som sentralt at den informasjonen som gis er utformet på en forståelig måte som ikke forutsetter kjennskap til rettssystemet eller juridisk terminologi. I tillegg er det viktig at informasjon gis på andre språk enn norsk der dette er nødvendig.

Flere personer utvalget snakket med, understreket at de som gir informasjon må ta hensyn til fornærmedes og pårørendes mentale og følelsesmessige tilstand for eksempel i forbindelse med et avhør eller like etter at en alvorlig hendelse har funnet sted. I en slik tilstand vil den fornærmede ofte ikke være i stand til å ta til seg muntlig informasjon som blir gitt. Det ble derfor fremholdt at det er mest hensiktsmessig om slik informasjon blir gitt skriftlig, eller til en kontaktperson.

Noen fornærmede og etterlatte opplever at politiet er vanskelig tilgjengelig. I en samtale med

³⁷ Se også Lindgren 1999 side 17-19 med videre henvisninger.

³⁸ Lindgren 1999 side 18.

utvalget foreslo derfor Vigdis Bratz i Norsk krisesenterforbund, at fornærmede ved første avhør burde få navnet på en kontaktperson og senere få opplyst hvem som har påtaleansvaret for saken.

7.5.1.2 *Mulighet for å ha med en støtteperson under avhør*

Representanter fra Støttesenter mot incest – Oslo, har gitt uttrykk for at det oppleves som viktig å kunne ha med seg en støtteperson under politiavhøret. De incestutsatte er svært sårbare når de forteller om sine opplevelser. De kommer ofte i en mental og følelsesmessig tilstand der de «forsvinner ut av seg selv» og ikke klarer å forholde seg ordentlig til det som skjer der og da. Ofte forteller de etterpå at de ikke husker hva de sa til politiet eller hva som skjedde. En støtteperson som kjenner fornærmede kan gi fornærmede større trygghet i situasjonen og følge med på om det er behov for å be om pauser og lignende. Dette kan være vanskelig for den incestutsatte å gjøre selv på grunn av den påkjenningen avhøret innebærer. Personer som har vært utsatt for overgrep har ofte lavt selvbilde og ber ikke om noe for egen del, særlig ikke overfor personer som oppfattes som autoriteter.

7.5.1.3 *Forklaring av bakgrunnen for spørsmål*

Noen av de personene utvalget har snakket med, har fremhevet at det er viktig at politiet forklarer hvorfor de må stille enkelte spørsmål som ellers kan oppfattes som uttrykk for mistro eller skepsis. Dette gjelder særlig i saker om voldtekt eller andre overgrep. Det er viktig at personen det gjelder ikke får følelsen av å bli mistrodd eller ikke bli tatt alvorlig.

7.5.1.4 *Undertegning av avhøret*

Representanter fra Støttesenter mot incest – Oslo og Norsk krisesenterforbund har i samtaler med utvalget pekt på problemstillinger i forbindelse med fornærmedes undertegning av forklaring etter avhør. Etter å ha sittet i avhør, og kanskje for første gang fortalt om overgrep som har formet store deler av deres liv, er fornærmede gjerne svært sliten. Fra Støttesenter mot incest – Oslo ble det understreket at det er viktig at fornærmede gis tilstrekkelig tid til å lese gjennom sin forklaring før hun eller han undertegner. Det kan lette situasjonen om den fornærmede leser gjennom forklaringen uten at avhørspersonen er tilstede, og at det

presiseres at fornærmede kan bruke den tid som trengs.

Fra Norsk krisesenterforbund ble det også vist til at det ofte er nyanseforskjeller mellom det som har blitt skrevet ned og det som har blitt sagt. Det ble reist spørsmål om det ville være bedre å ta opp avhøret elektronisk ettersom det ville gjengi nøyaktig hva som ble sagt.

7.5.1.5 *Bistandsadvokat*

Samtlige personer utvalget har snakket med, har fremhevet at den fornærmede har behov for veiledning i valg av bistandsadvokat. For mange er det helt fremmed å kontakte advokat. De føler seg usikre når politiet ikke kan gi konkret veiledning eller formidle kontakt med en bestemt advokat. Dette er også fremhevet i Vigrestads avhandling.³⁹ Støtteforeningen for seksuelt misbrukte barn, sier i sin høringsuttalelse at politiet burde hjelpe fornærmede med å skaffe bistandsadvokat i den grad det er mulig.

Mange har opplevd det som tilfeldig om den advokaten de fikk kontakt med, hadde erfaring fra lignende saker. De etterlyser en kvalitetssikringsordning for bistandsadvokater. Flere offerorganisasjoner har utarbeidet egne lister over bistandsadvokater de anbefaler. Flere personer utvalget har snakket med har tatt til orde for en fast bistandsadvokatordning på linje med ordningen med faste forsvarere og/eller pliktig kursing. Problemet med vilkårlighet ved valg av bistandsadvokat og manglende kunnskaper hos en del bistandsadvokater, er også fremhevet i høringsuttalelsene til Støttesenter mot incest – Oslo og stiftelsen Fellesskap mot seksuelle overgrep.

Landsforeningen for voldsofre og motarbeiding av vold, gir i sin høringsuttalelse uttrykk for at det er for få som får advokatbistand, og at retten til bistandsadvokat bør utvides til flere offergrupper. Det samme gjør Norsk Krisesenterforbund. Også Hanne Haugen ved Støttesenter for fornærmede i straffesaker, har gitt uttrykk for at ofre som ikke har krav på advokat føler dette som urettferdig. Margit Løvmo, leder for Landsforeningen for voldsofre og motarbeiding av vold, viste til at dommere følger ulik praksis når det gjelder å oppnevne bistandsadvokat i voldssaker. Advokatenes kunnskap om reglene og deres innsats for å bli oppnevnt som bistandsadvokat varierer også.

Støtteforeningen for seksuelt misbrukte barn, gir i sin høringsuttalelse uttrykk for at fornærmede også bør ha anledning til å få advokatbistand

³⁹ Vigrestad 2004 side 68-70.

for å vurdere om en sak skal anmeldes. I dag vil slik advokatbistand som hovedregel bare dekkes dersom forholdet senere anmeldes.

Flere fornærmede og etterlatte som utvalget har snakket med, gir uttrykk for at de ønsker at bistandsadvokaten får en mer aktiv rolle, mer på linje med en forsvarer. De ønsker at bistandsadvokaten kan stille spørsmål til vitner og til tiltalte. Noen fornærmede ønsker at også bistandsadvokaten skal kunne prosedere det strafferettslige skyldspørsmålet og utforme straffepåstand.

Dagens regler om bistandsadvokatens oppgaver oppfattes som uklare. Dette er blant annet fremhevet i høringsuttalelsen fra Norsk Kriesesenterforbund. Det kan være vanskelig for advokaten å gi klare svar til klienten om hva som faller inn under oppdraget og å forutse hvordan retten vil stille seg til advokatens rolle. En slik uklarhet kan skape utrygghet hos klienten og gi inntrykk av at advokaten mangler kompetanse på området.

Enkelte fornærmede er opptatt av at bistandsadvokaten må gis samme økonomiske rammebetingelser som forsvarsadvokatene, av hensyn til balansen mellom fornærmede og siktede og for å sikre motivasjon og kvalitet i bistandsadvokatens arbeid.

Personer som utvalget har snakket med, har gitt uttrykk for at god oppfølging fra bistandsadvokaten blant annet har vært at advokaten har vært tilgjengelig for kontakt, at advokaten har vært flink til å formidle informasjon og har hatt tid til møter. Vigrestad viser til at det kan være vanskelig for den fornærmede å vurdere advokatens juridiske arbeid, og at den menneskelige siden av advokatens arbeid får desto større betydning for fornærmedes opplevelse av advokatens støtte.⁴⁰ Viktig for at opplevelsen av bistandsadvokaten skulle være bra, var at den fornærmede følte at hun ble forklart hva som ville skje, hvilke rettigheter hun hadde, og at hun hadde en ved sin side som jobbet for henne og fungerte som en menneskelig støtte.

7.5.1.6 Annet

Vigdis Bratz, leder i Norsk kriesesenterforbund, pekte på at mangelen på profesjonelle tolker er et problem ved avhør av fornærmede som ikke behersker norsk. Dette er også fremhevet av Kvinnevoldsutvalget.⁴¹ Det vises til at det for eksempel er svært viktig at informasjon fra avhøret ikke

kommer tilbake til miljøet fornærmede kommer fra.

Bratz fortalte også om manglende rutiner for utsendelse av informasjon, som gjør at brev om bekreftelse på anmeldelse mv. blir sendt til kvinnens hjemmeadresse selv om hun er på krisesenteret. Mannen bor gjerne fortsatt på den tidligere felles adresse og åpner ofte hennes post. I enkelte tilfeller kan dette være direkte farlig for kvinnen.

7.5.2 Forberedelse til hovedforhandling

7.5.2.1 Kontakt med aktor

Mange fornærmede og etterlatte har uttrykt ønske om å få møte aktor før hovedforhandlingen. I en del tilfeller har slik kontakt blitt avvist fordi det hevdes å stride mot aktors objektivitetsplikt.

Ønsket om kontakt med aktor har dels vært knyttet til behov for å vite hva som skal skje i retten, hvilke spørsmål som vil bli stilt og lignende, dels har det vært et ønske om å få mulighet til å gi en personlig fremstilling av saken eller å kunne bli sett som mer enn et saksnummer. Lindgrens undersøkelse viser at det for et flertall ikke vil tilfredsstille behovet på samme måte om de fikk snakke med en annen person i påtalemyndigheten.⁴² Begrunnelsene for dette er blant annet at man ønsker personlig kontakt med den som oppfattes å skulle representere en, og at det kan være belastende å måtte utlevere sin personlige historie gjentatte ganger til forskjellige mennesker.

En av personene som utvalget har snakket med, ble tilbudt et slikt møte med statsadvokaten og hadde gode erfaringer med dette. Han fikk blant annet forklart bakgrunnen for tiltalebeslutningens utforming, og han fikk se vitnelisten slik at han var forberedt på det som skulle skje i retten.

7.5.2.2 Innkallingen til hovedforhandlingen

Noen av utvalgets informanter har gitt uttrykk for at innkallingen til hovedforhandlingen oppleves som nokså byrsk og lite hensynsfull.⁴³

7.5.2.3 Annet

Justisdepartementets arbeidsgruppe viser i sin rapport til en undersøkelse i Trondheim tingrett som omfattet et tilfeldig utvalg vitner som ikke tidligere hadde vært vitne eller aktører i en rettsak. Det viste seg blant annet at de hadde behov for

⁴⁰ Vigrestad 2004 side 86-88.

⁴¹ Se NOU 2003: 31 side 148.

⁴² Se Lindgren 1999 side 59.

⁴³ Slik også rapporten fra Justisdepartementets arbeidsgruppe side 10.

informasjon om hvordan de skulle forholde seg når de ankom tinghuset, hvor de skulle vente før de skulle vitne og hvor de var forventet å sitte i retts-salen.⁴⁴

7.5.3 Under hovedforhandlingen

7.5.3.1 Eget venterom

Flere fornærmede og etterlatte har ønsket seg et særskilt venterom i retten slik at de slipper å møte tiltalte eller tiltaltes familie eller venner. Lindgrens undersøkelse viser at dette behovet er størst i saker som gjelder forbrytelser mot person, blant kvinner, og blant personer hvor gjerningspersonen er en de kjenner.⁴⁵

7.5.3.2 Plassering i retten

Flere av personene som utvalget har snakket med, har gitt uttrykk for at de ønsker å sitte ved siden av bistandsadvokaten i retten. Dels har dette en symbolsk og følelsesmessig betydning; det oppleves som nedverdiggende å måtte sitte på tilhørerbenken. Dels er plasseringen av betydning for å kunne kommunisere med advokaten under sakens gang.

7.5.3.3 Kontakt med aktor

Mange fornærmede og pårørende oppfatter aktor som en slags representant for dem i retten og etterlyser bedre kontakt under hovedforhandlingen. I Vigrestads undersøkelse fremkommer det at aktors rolle har fremstått som noe uklar for de fornærmede.⁴⁶ Noen er for eksempel blitt forvirret over spørsmålsstillingen fra aktor, som de trodde skulle være på deres side. Mer informasjon på forhånd om aktors rolle i retten kunne ha virket klargjørende.

Det kan være frustrerende om aktor ikke stiller spørsmål som fornærmede mener er av vesentlig betydning. I en slik situasjon anses det som viktig at det er etablert en kontakt mellom aktor og den fornærmede, slik at fornærmede i alle fall kan formidle sitt ønske om at visse spørsmål blir stilt.

Noen fornærmede har opplevd at aktor ikke har hilst på dem eller vært åpen for kontakt.⁴⁷ De ønsker også at aktor er tilgjengelig for dem under sakens gang. Dels etterlyses det innlevelse og empati fra aktors side, som spørsmål om hvordan

det går og om det er noe de ønsker å spørre om; dels ønskes informasjon om hva som skal skje. Utvalget har også snakket med personer hvor kontakten med aktor under saken var god, og dette ble opplevd som positivt.

7.5.3.4 Rett til å være til stede

Kildematerialet gir entydig uttrykk for at fornærmede ønsker å kunne være til stede under hele saken og særlig under tiltaltes forklaring. Det oppleves som urettferdig og opprørende at den tiltalte i dag har rett til å høre deres forklaring, men ikke omvendt. Det har vært fremhevet at den fornærmede i sterkere grad vil kunne imøtegå løgn og usannheter fra tiltalte dersom den fornærmede kunne høre hva tiltalte sa.

Tina Holst-Larsen ved Rådgivningskontoret for kriminalitetsofre i Oslo, pekte i samtale med utvalget på at fornærmede kan føle seg tryggere om hun eller han kan være til stede i rettssalen fra begynnelsen av. At fornærmede er til stede under hele behandlingen av saken, kan dessuten bedre forståelsen av sakens utfall. Det understrekes på den annen side av mange kilder at det for mange fornærmede vil være en for stor belastning å være til stede under hele saken, og at tilstedeværelse bare må være en *mulighet* for fornærmede.

Støtteforeningen for seksuelt misbrukte barn, fremhever i sin høringsuttalelse at retten til å være til stede også bør gjelde i tilståelsessaker etter straffeprosessloven § 248 og i rettsmøter under etterforskningen.

7.5.3.5 Rett til å bli hørt

Utvalgets kildemateriale gir et nokså klart inntrykk av at fornærmede ønsker å kunne bidra med informasjon både under etterforskningen og under hovedforhandlingen.

I følge førsteamanuensis Ragnhild Hennum ved Det juridiske fakultet i Oslo, viser forskning på området entydig at de fornærmede ønsker å komme til orde og å bli behandlet på en annen måte enn et vanlig vitne. De ønsker å kunne forklare seg uten avbrytelser og å kunne komme med en erklæring om hvordan de har opplevd hendelsen og hva den har gjort med dem. Bak dette ønsket kan det også ligge en tro på eller et håp om en erkjennelse fra gjerningspersonen som skal komme bare de får forklart seg godt nok, selv om en slik erkjennelse i praksis nok vil høre til sjeldenhetene.

Informantene i Vigrestads undersøkelse ga også uttrykk for at de ikke fikk være fullt ut delak-

⁴⁴ Se rapporten fra Justisdepartementets arbeidsgruppe side 14-15.

⁴⁵ Se Lindgren 1999 side 73-75.

⁴⁶ Vigrestad 2004 side 100-101.

⁴⁷ Slik også Lindgren 1999 side 21-23.

tige i sin egen sak fordi det de fikk si i retten ble styrt av andre.⁴⁸ De opplevde at de ulike aktørene i retten ikke stilte dem de rette spørsmålene. Noen mente også at det ble satt av for lite tid til deres forklaring eller til rettssaken i det hele tatt, og at dette førte til at de ikke fikk sagt alt de ønsket. De samme problemstillingene er fremhevet også av enkelte kilder som utvalget har snakket med.

Støttesenter mot incest – Oslo, har i sin høringsuttalelse fremhevet at det er viktig for den fornærmede å få fortelle sin versjon av hva som har skjedd. De skriver:

«Kvinnene og de foresatte som har hatt kontakt med senteret har overveiende samme oppfatning av rettssystemet; De føler seg kneblet og uten mulighet til å imøtegå feilaktige påstander og uttalelser som måtte komme under vitneforklaringene fra siktedes og dennes støttespillere. Systemet oppleves som urettferdig og tilfeldig, og til tider nedverdiggende. Man opplever seg som mye mindre verdt enn den tiltalte. ... De opplever det som at tiltalte og dennes støttespillere kan si hva de vil og bli trodd, mens kvinnen eller barna ikke kan forsvare seg mot uriktige beskyldninger om løgn og falske anklager.»

Også Kompetansenter mot voldsofferarbeid viser i sin høringsuttalelse til at mange fornærmede har et stort behov for å fortelle sin egen historie og gi uttrykk for hvordan handlingene har virket inn på deres livssituasjon.

Herdis Magerøy, i DIXI, Landsforeningen for voldtatte, fortalte i samtale med utvalget at de fornærmede ønsker god tid til å forklare seg og trygghet i møtet med retten.

Enkelte fornærmede har reist spørsmål om fornærmede i likhet med tiltalte, bør kunne få komme med kommentarer etter bevisførsel og avhør av vitner, og i likhet med tiltalte få anledning til å komme med en sluttbemerkning.

7.5.3.6 Tiltak under fornærmedes forklaring

Forklaringen i retten utgjør i mange tilfeller en stor belastning for den fornærmede. Flere kilder har pekt på tiltak som kunne lette situasjonen for fornærmede:

For fornærmede i overgrepssaker kan det være en tilleggsbelastning å skulle forklare seg for åpne dører. Særlig kan dette tenkes belastende og vanskelig på mindre steder der både fornærmede og gjerningsperson er kjent i lokalmiljøet.⁴⁹

Mange fornærmede har fremhevet at det er vanskelig å forklare seg når tiltalte er til stede. Det hadde minsket belastningen for saken dersom spørsmålet om hvorvidt tiltalte skulle være tilstede under fornærmedes forklaring kunne avgjøres på forhånd. Det er særlig å møte tiltalte, og å se ham under vitneforklaringen, som er vanskelig. At tiltalte hører deres forklaring er mindre problematisk, så lenge de slipper å se ham. Løsninger hvor tiltalte sitter i et tilstøtende rom eller bak i salen er derfor i orden, mener mange.

Spørsmålene i retten kan oppfattes som krenkende for fornærmede og pårørende. Noen av informantene i Vigrestads undersøkelse opplevde forsvarerens utspørring som meget vanskelig. De syntes at utspørringen i stor grad hadde deres moral og livsførsel som tema og at verken bistandsadvokat, aktor eller dommer grep særlig inn i forsvarerens utspørring.⁵⁰ Herdis Magerøy i DIXI, Landsforeningen for voldtatte, ga uttrykk for at dommerne ikke vet nok om reaksjonene hos offret, og at det er behov for kompetanseheving i politiet og domstolene.

7.5.3.7 Rett til å stille spørsmål til vitner og føre egne vitner

Flere kilder gir uttrykk for at fornærmede ønsker å kunne stille spørsmål til vitner, føre egne vitner og å imøtegå påstander fra tiltalte og vitner.

Herdis Magerøy i DIXI, Landsforeningen for voldtatte, ga for eksempel uttrykk for at de fornærmede ønsker å kunne føre vitner for å belyse hvordan overgrepet har virket inn på dem. Det er dessuten viktig med gode sakkyndige uttalelser om psykiske skadevirkninger i den konkrete saken.

Støtteforeningen for seksuelt misbrukte barn, viser i sin høringsuttalelse til at fornærmede kan ha informasjon og opplysninger som kan være av betydning for straffespørsmålet, men som vedkommende selv eller bistandsadvokaten ikke har anledning til å få frem gjennom å stille spørsmål til vitner eller tiltalte. Av hensyn til sakens opplysning mener derfor foreningen at det er viktig at fornærmede gis rett til å stille spørsmål under hovedforhandlingen og også under andre rettsmøter.

Støttesenter mot incest – Oslo fremhever også i sin høringsuttalelse at fornærmede ønsker å kunne imøtegå feilaktige påstander og uttalelser som kan komme under vitneforklaringene. De ønsker også en mulighet til å kalle inn egne vitner som kan støtte deres versjon av hva som har skjedd og å kunne konfrontere vitner som endrer forklaring. De opple-

⁴⁸ Se Vigrestad 2004 side 96-99.

⁴⁹ Se eksempel i Vigrestad 2004 side 96.

⁵⁰ Se Vigrestad 2004 side 101-110 og side 116.

ver det som om tiltalte og dennes støttespillere kan si hva de vil og bli trodd, mens fornærmede ikke kan forsvare seg mot uriktige beskyldninger om løgn og falske anklager. De samme synspunktene er fremhevet i høringsuttalelsen fra stiftelsen Fellesskap mot seksuelle overgrep og fra Landsforeningen for voldsofre og motarbeiding av vold.

Støtteforeningen for seksuelt misbrukte barn, og Kriesesentersekretariatet gir i sine høringsuttalelser uttrykk for at rettssalen først og fremst er en arena for profesjonelle aktører. De presiserer derfor at spørsmål til vitner og tiltalte bare bør kunne stilles gjennom fornærmedes advokat.

7.5.3.8 Annet

Flere fremhever at fornærmede må behandles med respekt, høflighet og verdighet. Det er viktig at ofrene blir møtt på en skikkelig måte i retten, for eksempel ved at de blir presentert for dem som er til stede i rettssalen.

Støttesenter mot incest – Oslo, mener at det vil være positivt om fornærmede gis rett til å skyte ut lagrettemedlemmer. I følge senteret, er det et problem at tiltaltes forsvarer skyter ut personer som har utdannelse eller erfaring som tilsier at de har spesiell innsikt i overgrepssproblematikk eller i barn og barns utvikling generelt.

7.5.4 Anke

Det finnes noen ønsker om at fornærmede burde hatt mulighet til anke, men generelt er denne problemstillingen lite berørt i kildematerialet. De som har uttrykt ønske om å kunne anke, knytter dette stort sett til skyldspørsmålet. Noen sier også uttrykkelig at de ikke ønsker ankerett knyttet til straffespørsmålet.

7.5.5 Etter rettskraftig dom

7.5.5.1 Underretning om domsresultatet

Justisdepartementets arbeidsgruppe viser i sin rapport til at mange ofre og etterlatte føler det støtende at de ikke blir underrettet direkte om dommens resultat.⁵¹

7.5.5.2 Informasjon om soningsavgjørelser

Noen fornærmede har etterlyst informasjon om avgjørelser i tilknytning til soning. Dette kan være

informasjon om at domfelte skal inn til soning, at vedkommende er ute på permisjon, prøveløslates eller er ferdig med soningen. Slik informasjon kan være viktig for fornærmedes følelse av trygghet og forutberegnelighet. I tillegg er informasjon om slike forhold av sentral betydning dersom fornærmede og domfelte har felles barn og domfelte har rett til samvær med barna. Innsetting til soning innebærer dessuten som regel at domfeltes barnebidrag reduseres til minstesatsen, og dette kan være praktisk å vite noe tid i forveien.

7.6 Særlig om partsstatus

Flere kilder gir uttrykk for at fornærmede ønsker å være parter i saken. Dels er dette begrunnet med de konkrete prosessuelle rettighetene som fornærmede forutsettes å oppnå gjennom partsbetegnelsen. Dels er ønsket om partsstatus knyttet til den symbolske og holdningsmessige betydning som kan ligge i å bli betegnet som en av partene i saken.

Flere kilder viser til at den fornærmede føler seg fremmedgjort ved å bli definert bare som et vitne. Det føles uforståelig for dem at de som selv har blitt rammet direkte av den straffbare handlingen ikke er «parter» i saken. Kompetansesenter for voldsofferarbeid viser i sin høringsuttalelse til at en partsstilling for fornærmede kan dempe følelsen av fremmedgjøring og andre negative sider ved straffesaken.

Flere fornærmede fremhever dessuten hvilken negativ symboleffekt det har at den tiltalte har en sterkere status og flere rettigheter enn den fornærmede. Representanter for Støttesenter mot Incest – Oslo, har vist til at denne strukturen er et speilbilde av overgrepets skjeve styrkeforhold. Det er viktig at den fornærmede har samme mulighet som gjerningspersonen til å påvirke det som skjer i retten. Dette er også fremhevet i høringsuttalelsen fra Støtteforeningen for seksuelt misbrukte barn og i høringsuttalelsen fra stiftelsen Fellesskap mot seksuelle overgrep. For disse organisasjonene har partsstatus for fornærmede derfor en viktig symboleffekt, i tillegg til de prosessuelle rettighetene det forutsettes at partsstatusen medfører.

Redd Barna gir i sin høringsuttalelse uttrykk for at retten til å delta i saken og å bli tatt på alvor kan være en viktig del i rehabiliteringen etter å ha blitt utsatt for en straffbar handling, og at dette gjelder spesielt i saker med seksuelt misbruk. Foreningen mener fornærmede burde gis partsstilling.

⁵¹ Se rapporten fra Justisdepartementets arbeidsgruppe side 15.

7.7 Ulemper for fornærmede og etterlatte ved en styrket prosessuell stilling?

Et aspekt som har vært fremhevet er at en styrket prosessuell stilling kan øke ofrenes ansvar for straffeforfølgningen. For noen, kanskje særlig for dem som er utsatt for lovbrudd fra nærstående personer, vil dette være et tungt ansvar å bære. Det har vært fremhevet av noen fornærmede at for eksempel reglene om ubetinget offentlig påtale har vært en lettelse som har tatt ansvaret for straffesaken vekk fra dem. Dette ble blant annet uttrykt av en av informantene i Vigrestads materiale.⁵²

Det har også vært fremhevet at en styrket prosessuell stilling kan føre til ulikheter i straffeapparatets behandling av sakene ut fra hvor ressurssterk den fornærmede er.

Kompetansesenter mot voldsofferarbeid fremhever i sin høringsuttalelse at økt deltakelse også kan gi en økt følelse av tap. Senteret argumenterer med at økte rettigheter for fornærmede ikke vil gi fornærmede mulighet til å påvirke de grunnleggende premissene for løsning av konflikten, og at økte prosessuelle rettigheter innenfor det tradisjonelle straffesystemet ikke nødvendigvis vil gi ofrene den verdighet og trygghet de etterlyser. Senteret bygger på at det bare er i en avklaringsprosess som for eksempel megling, at offeret har mulighet til å få forklaring, unnskyldning og eventuell materiell gjenoppretning fra gjerningspersonens side, og at det bare er gjennom forsoning at ofrene kan få en reell mulighet til å gå videre med sine liv.

I alle kildene gis det entydig uttrykk for at utøvelse av utvidede aktive rettigheter må være frivillig. Det blir fremhevet at bruken av rettighetene, for eksempel å være til stede under hele hovedforhandlingen, kan være en for stor belastning for en del fornærmede.⁵³

⁵² Se Vigrestad 2004 side 48.

7.8 Kort om alternativer til behandling i strafferettsapparatet

Den rettspolitiske diskusjonen om bedring av ofrenes stilling kan sies å følge to hovedspor. Det ene sporet tar sikte på å bedre ofrenes rettigheter innenfor det tradisjonelle straffesystemet. Det andre sporet er det som med en fellesbetegnelse kan kalles «restorative justice». Disse tiltakene tar utgangspunkt i at den straffbare handlingen skal løses på en måte som involverer gjerningsperson, offer og nærmiljø i større grad enn det tradisjonelle strafferettsapparatet. Konfrontasjon mellom offer og gjerningsperson eller megling er sentrale tiltak innenfor denne retningen.

Spørsmålet om megling eller andre former for alternative behandlingsformer enn det tradisjonelle strafferettsapparatet har i noen grad vært et tema i forskjellige kunnskapskilder. I Vigrestads hovedfagsavhandling ble spørsmålet om megling drøftet bare med tre av informantene fordi spørsmålet ble ansett som for sensitivt i de andre samtale.⁵⁴ To av informantene syntes at megling var helt utenkelig. En av dem var blitt spurt under etterforskningen om hun kunne være interessert i et meglingsmøte med overgriper. Dette tolket hun som et uttrykk for at politiet ikke tok det som hadde skjedd på alvor. Den siste var i utgangspunktet positiv til alternative behandlingsformer, men var usikker på hvordan dette burde gjennomføres i praksis. Hun var blant annet bekymret for at voldtaktssaker ved slik behandling kunne bli bagatellisert.

Tove Smaadahl, leder for Krisesentersekretariatet, uttalte til utvalget at styrkeforholdet mellom gjerningsperson og offer i kvinnemishandlingssakene normalt vil være for skjevt til å egne seg for megling. Under enhver omstendighet vil offeret måtte bistås av en profesjonell aktør.

⁵³ Se Vigrestad 2004 og høringsuttalelse fra Støtteforeningen for seksuelt misbrukte barn og Støttesenter mot Incest – Oslo.

⁵⁴ Vigrestad behandler alternativer til behandling i strafferettsapparatet på side 130-131.

Kapittel 8

Utvalgets generelle overveielser om fornærmedes og etterlattes stilling

8.1 Et nytt perspektiv

Gjeldende rett bygger på det syn at straffesaken hovedsaklig er et anliggende mellom staten som anklager og tiltalte som anklaget. Fornærmede anses ikke som part i straffesaken og har i utgangspunktet bare status som vitne.¹ Prosesslovgivningen innrømmer likevel fornærmede visse interesser i saken, og har tilkjent fornærmede enkelte rettigheter utover dem som tilkommer vitner for øvrig. De fornærmede som har rett til bistandsadvokat, har gjennom bistandsadvokaten fått en noe sterkere prosessuell stilling. Fornærmede som fremmer erstatningskrav selv, har full partstilling i forhold til behandling av erstatningskravet, jf. punkt 3.1.3.2 og 3.5.2.2. Også de fornærmede som fremmer erstatningskrav gjennom påtalemyndigheten, har visse rettigheter i forbindelse med behandlingen av erstatningskravet.

Det er ingen tvil om at også den som har vært utsatt for en alvorlig straffbar handling – fornærmede – reelt sett har legitime faktiske og rettslige interesser i straffesaken. Den sterke vekten på statens interesse og rolle i straffesakene har historisk sett hatt gode grunner for seg. Innføring av et tilnærmet monopol for staten til å straffe førte i sin tid til avskaffelse av den private rettshåndhevelse. Dette er etter utvalgets oppfatning fortsatt essensielt. Men det tradisjonelle utgangspunkt hvoretter straffesaken bare oppfattes som et «oppgjør» mellom tiltalte og samfunnet, må etter utvalgets syn nå nyanseres. Samfunnsforhold, den rettslige tenkningen og befolkningens forventninger og utdanningsnivå er i høy grad forandret. I løpet av de siste tiår er det for eksempel gjort vesentlige endringer på sentrale rettsområder som har styrket borgerens rettslige posisjon overfor staten. Stikkordsmessig kan nevnes reglene i forvaltningsloven, offentlighetsloven og personopplysningsloven (tidligere personregisterloven). På utvalgets område vises til innføring av bistandsadvokatordningen og

lovfestet klagerett over påtaleavgjørelser. En måte å behandle straffesakene på som var naturlig for noen tiår tilbake, kan oppleves krenkende i dag. Borgerne stiller større krav enn før til innsyn og innflytelse i saker som har betydning for dem. Straffesaker utgjør intet unntak fra dette.

Det er dessverre ikke tvil om at en god del fornærmede opplever møtet med rettsvesenet som utilfredsstillende og til dels som en stor tilleggsbelastning. Sen saksbehandling, manglende informasjon og opplevelsen av ikke å være inkludert i en prosess som direkte angår dem, beskrives som de største problemene, jf. nærmere kapittel 7.² I Sverige og Finland ser det derimot ut til å være allmenn tilfredshet med den sterke prosessuelle stilling fornærmede der har, jf. nærmere kapittel 4.

Tiden er nå etter utvalgets oppfatning definitivt inne for å justere kursen også innenfor straffeprosessen slik at de fornærmedes legitime interesser i saken reflekteres bedre i lovgivningen. Det er behov for en redefinering av fornærmedes interesser og en revurdering av hvordan disse interessene kan sikres under behandlingen av straffesaken. Det ligger ingen nedprioritering av siktedes rettigheter og interesser i dette. Etter utvalgets syn er det mulig å finne løsninger som ivaretar fornærmedes interesser bedre samtidig som siktedes rettssikkerhet opprettholdes. Det er etter utvalgets syn heller ingen motsetning mellom å styrke fornærmedes stilling og å videreføre grunnleggende prosessuelle prinsipper, snarere tvert imot.

Styrkes ikke fornærmedes rettigheter, kan rettsvesenet komme i utakt med folks rettsoppfatning. Det fører over tid til at den tillit rettsvesenet er avhengig av svekkes. Også i dette perspektivet er endringer nødvendige.

Skal allmennheten og fornærmede ha tillit til rettsvesenet, må fornærmede, i alle fall i de alvorligste sakene, ha slike grunnleggende rettigheter

¹ Unntak gjelder for private straffesaker og ved tilslutning til den offentlige straffesak etter reglene i straffeprosessloven kapittel 28, jf. punkt 3.1.15.

² Fremstillingen bygger på utvalgets egne undersøkelser (blant annet en rekke samtaler med ofre for alvorlige straffbare handlinger og deres representanter), utvalgets egne erfaringer, tilgjengelig forskningslitteratur og høringsuttalelsene til «Kontradiksjon og verdighet».

som rett til å bli informert om utviklingen i saken, innsyn i saksdokumentene, varsel om og rett til å være tilstede når saken mot lovbrøyteren skal behandles og rett til å gi uttrykk for sitt syn og å kunne imøtegå opplysninger (kontradiksjon) både under etterforskning og irettesføring. For de fornærmede kan dette også ha stor betydning for følelse av egenverd. I saker om alvorlige integritetskrenkelser kan en styrking av fornærmedes stilling være nødvendig for å unngå at straffesaken oppleves som et nytt overgrep eller en forlengelse av overgrepet.

Nedenfor i punkt 8.2 følger utvalgets generelle vurdering av hvilke interesser hos fornærmede som bør gjenspeiles i deres straffeprosessuelle rettigheter. I punkt 8.3 og 8.4 drøfter utvalget hvordan disse interessene forholder seg til overordnede kriminalpolitiske hensyn samt prosessuelle, prosessøkonomiske, etterforskningsmessige og påtalemessige hensyn. Forholdet til siktedes interesser drøftes i punkt 8.5.

Også etterlatte har etter utvalgets syn legitime interesser i straffesaken. At de etterlatte er gitt prosessuelle rettigheter i kraft av posisjonen som etterlatt, er en nokså nylig utvikling. Nye rettigheter for etterlatte handler derfor ikke like mye om en redefinering eller revurdering av deres interesser i saken som for fornærmede. Men nye rettigheter for etterlatte springer ut av samme erkjennelse av hvilke behov straffeprosessen bør ivareta. Utvalgets generelle vurdering av etterlattes interesser og hvilke etterlatte som bør gis prosessuelle rettigheter er omtalt i punkt 8.6.

8.2 Utvalgets generelle vurdering av fornærmedes interesser

8.2.1 Fornærmedes interesser i sakens utfall

Fornærmede har etter utvalgets mening gjennomgående en reell interesse i sakens utfall. Den som for eksempel har blitt voldtatt eller utsatt for grov vold, har en temmelig selvsagt interesse i at gjerningspersonen blir identifisert og domfelt. Fornærmedes interesse i, og behov for, at saken blir oppklart er gjerne sterkere desto alvorligere saken er.

I alvorlige saker, og særlig i saker om integritetskrenkelser, er det spesielt viktig for fornærmede å bli trodd og at det blir anerkjent og markert at det har skjedd urett mot vedkommende. At den skyldige identifiseres og straffes kan innebære en form for oppreisning for fornærmede. I slike alvorlige saker forventer fornærmede ofte også at straffesaken skal beskytte fornærmede selv eller andre mot nye lovbrudd fra gjerningspersonen. Mange

fornærmede gir således uttrykk for at de håper at en fellende dom kan hindre eller avskrekke den skyldige fra å begå nye straffbare handlinger. Utfallet av straffesaken har dessuten betydning for adgangen til å beskytte fornærmede ved å illegge lovbrøyteren tilleggsstraff i form av kontaktforbud etter straffeloven § 33.

I andre sakstyper varierer fornærmedes interesse i straffesakens utfall. Også i saker om ordinær vinningskriminalitet kan det være viktig for fornærmede at saken oppklares og den skyldige dømmes. Likevel har utfallet av straffesaken ofte mindre betydning for de fornærmede i slike saker enn i saker om integritetskrenkelser.

Også straffutmålingen kan ha betydning for fornærmede. Det mest åpenbare er at så lenge domfelte soner fengselsstraff, er fornærmede i praksis beskyttet mot nye lovbrudd fra domfelte. Dette har særlig betydning ved volds- og seksuallovbrudd. Dessuten kan tilleggsstraff i form av kontaktforbud som nevnt beskytte fornærmede mot at domfelte oppsøker fornærmede. For noen har straffens lengde en verdimessig betydning, ved at den markerer samfunnets syn på den urett som er begått. Bruk av straff viser den krenkede at samfunnet reagerer, og med tilstrekkelig tyngde. For andre er det viktigere at det slås fast at det har skjedd en urett, enn hvor streng straffen er. Noen ønsker også at straffen blir mild.

Oppklaring av straffesaken og utfallet av denne har også betydning for fornærmedes mulighet til å bli tilkjent erstatning og oppreisning fra skadevolderen, hva enten kravet fremmes i straffesaken eller i en senere sivil sak. På grunn av de ulike beviskrav i straffesaker og sivile saker, er utfallet av straffesaken riktignok ikke avgjørende for bevisvurderingen i erstatningssaken. Straffesakens resultat har likevel stor betydning for fornærmedes praktiske muligheter for å nå frem med et erstatningskrav mot tiltalte.

Utfallet av straffesaken kan også ha betydning for fornærmedes mulighet til å få voldsoffererstatning fra staten eller forsikringsmessig dekning av sitt tap.

Videre kan utfallet av straffesaken få betydning i andre sivile eller forvaltningsmessige saker som fornærmede eller dennes nærstående er involvert i, for eksempel saker om barnefordeling eller barnevern.

Utvalget mener det ikke er noen tvil om at fornærmede har legitime interesser i å få fastslått gjennom rettsvesenet at det har skjedd urett mot vedkommende, hvem som er den ansvarlige og at det reageres mot lovbruddet.

8.2.2 Særlig om hevn

Fornærmedes legitime interesse i at staten oppklarer saken og ilegger den skyldige en straff, må ikke forveksles med et ønske om hevn. Utvalgets gjennomgang ovenfor viser at de fornærmede av helt andre grunner enn hevn har interesser i straffesaken. Hevn er heller ikke noe de fornærmede selv eller deres organisasjoner nevner som motiv for styrkede rettigheter. (Det ville for øvrig være nokså ulogisk; styrkede rettigheter gir jo ikke fornærmede økte muligheter for hevn.) Begrepet «hev» er for øvrig problematisk fordi de som bruker uttrykket ofte ikke presiserer hva som menes ut over at «hev» er et motiv som ikke anerkjennes. Anerkjennelse av at fornærmede har berettigede interesser i saken og den styrking av offerets rettigheter som bør følge av dette, angriper ikke det sunne prinsipp at det er statens, og ikke den enkeltes, oppgave å reagere mot lovbrudd og å sørge for gjenopprettelse av urett. Dette har intet med hevn å gjøre.

8.2.3 Behov for rettigheter

At fornærmede har berettigede interesser i straffesaken, innebærer at fornærmede også har et legitime behov for å ivareta disse under saken. Dette gjelder særlig interessen i at saken blir oppklart. I et moderne samfunn er den enkeltes rett til innsyn, til å kunne imøtegå opplysninger fra annet hold og til å gi uttrykk for sitt syn i saker som berører en, ansett som en grunnleggende forutsetning for at en sak skal kunne opplyses best mulig. Oppfyllelse av disse krav er av stor betydning for den enkeltes tillit til de avgjørelser som treffes. Dette gjelder i mange av livets forhold, men særlig i forholdet mellom den enkelte og myndighetene. Forvaltningsloven, lov om pasientrettigheter, saksbehandlingsreglene i barnevernlovgivning, psykisk helsevernloven og andre lover er konkrete uttrykk for denne tankegang. Men først og fremst er disse rettighetene helt grunnleggende forutsetninger for prosesslovgivningen. Fornærmedes interesse i utfallet av straffesaken er da også bakgrunnen for at fornærmede etter gjeldende regler er gitt enkelte prosessuelle rettigheter.

Utvalget foreslår at fornærmedes interesser ivaretas ved et sett av regler som i saksbehandlingslovens enkelte ledd gir fornærmede styrkede rettigheter til informasjon, innsyn, tilstedeværelse og mulighet til å bidra til sakens opplysning. I saker som gjelder alvorlige integritetskrenkelser, forslår utvalget at fornærmede gis en særlig styrket stilling. Utvalgets forslag innebærer at fornærmede,

særlig i de alvorlige sakene, får en rekke av de rettigheter som omfattes av samlebetegnelsen partsrettigheter. Det vises til den nærmere gjennomgåelse av saksbehandlingslovens enkelte ledd i kapittel 9.

Utvalget understreker at det er opp til den enkelte fornærmede å avgjøre om vedkommende vil gjøre bruk av de rettigheter som gir mulighet for en mer aktiv deltakelse i saken.

8.3 Overordnede kriminalpolitiske hensyn

De grunnleggende hensyn som bærer en styrking av fornærmedes rettigheter, jf. ovenfor, må avveies mot andre fundamentale hensyn, blant annet av kriminalpolitisk art.

Selv om fornærmede har klare og legitime interesser i saken, og etter utvalgets oppfatning må gis styrkede prosessuelle rettigheter for å ivareta disse, er det like fullt statens straffekrav saken først og fremst gjelder. Nyttvirkningene ved rettigheter for fornærmede må vurderes i forhold til andre prinsipielle hensyn og omkostningene. Avveiningen av disse hensynene er vanskelig, og må etter utvalgets syn skje i lys av sakens karakter og betydning for fornærmede, og av hvilket stadium saken befinner seg på.

Bruk av straff er samfunnets sterkeste virkemiddel for å unngå og å reagere mot uønsket atferd. Kriminalpolitikken bestemmes gjennom samfunnets valgte organer, og er et resultat av avveining av mange hensyn. Om det skal straffes, hva slags straff som idømmes og hvor streng den bør være, bør etter utvalgets syn fortsatt i hovedsak være statens anliggende. Påtalemyndigheten er best egnet til på samfunnets vegne å avgjøre om det faktiske og rettslige grunnlaget for å gå til straffesak foreligger. Strafforfølgning bør finne sted etter en objektiv og konsekvent linje, der hensynet til likebehandling må tillegges sterk vekt.³ Verken siktede eller rettsvesenets knappe ressurser bør belastes med straffesaker som påtalemyndigheten ikke finner grunnlag for å reise. I dette perspektivet får fornærmedes syn på straffespørsmålet i den enkelte sak mindre vekt.

Dette er likevel bare et utgangspunkt. Heller ikke dagens regler bygger fullt ut på at fornærmedes syn på om det bør straffes er uten betydning. I gjeldende straffelov er påtalebegjæring fra fornærmede av betydning for om sak skal reises ved en rekke bestemmelser i straffelo-

³ Se Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) side 62.

ven. Om reglene om private straffesaker og adgangen for fornærmede til å slutte seg til den offentlige straffefølgningen for så vidt gjelder straffekravet, vises til punkt 3.1.15.⁴ Videre har fornærmede rett til å klage til overordnet påtalemyndighet over henleggelse av straffesaken og over utformingen av tiltalen. I rettspraksis hender det at domstolene legger vekt på fornærmedes ønske om en mild straff. I den nye straffeloven er ordningen med begjæring fra fornærmede som vilkår for straff bortfalt. Samtidig er det vedtatt å innføre en ny § 62 a i straffeprosessloven, der det er bestemt at påtalemyndigheten ved avgjørelsen av om allmenne hensyn tilsier påtale blant annet skal ta hensyn til fornærmedes syn. Bestemmelsen gjelder i saker med en strafferamme på to år eller lavere.

På samme måte som for avgjørelsen av påtalespørsmålet, bør det være påtalemyndigheten som prosederer skyldspørsmålet og fremmer og prosederer kravet om en strafferettslig reaksjon. Utvalgets flertall mener videre at påtalemyndigheten må ha den endelige avgjørelse av om det offentlige skal anke og at fornærmede ikke på egenhånd kan anke over skyld- eller straffespørsmålet. Det følger av dette at straffekravet fortsatt må avgjøres i en sak mellom staten ved påtalemyndigheten og lov-bryteren som parter, jf. punkt 8.8.

8.4 Prosessuelle, prosessøkonomiske, etterforskmessige og påtalemessige hensyn

Ved vurderingen av om fornærmede bør gis en sterkere stilling, må det også tas hensyn til generelle prosessuelle prinsipper og etterforskmessige, påtalemessige og prosessøkonomiske forhold. I det følgende gis en kort oversikt over noen av de hensyn som her spiller inn. Utvalget kommer tilbake til hvordan disse bør ivaretas under gjennomgåelsen nedenfor av saksbehandlings enkelte ledd.

En styrking av fornærmedes rettigheter må vurderes i forhold til alminnelige prinsipper for en god prosessordning. Prosessordningen skal være betryggende, tillitvekkende og hensynsfull overfor parter, vitner og andre impliserte, men samtidig hurtig og billig.⁵ Kravet om at rettergangen skal

være betryggende innebærer først og fremst at den skal sikre at de faktiske forhold av betydning blir klarlagt og at de rettslige spørsmål blir riktig avgjort. For å nå disse målene, er norsk straffeprosess basert på prinsippene om muntlighet, bevisumiddelbarhet, kontradiksjon og offentlighet.

Styrkede rettigheter for fornærmede til innsyn, tilstedeværelse og kontradiksjon, vil etter utvalgets syn fremme de fleste prinsipper for en god prosessordning. Det er særlig hensynene til at prosessordningen skal være hurtig og billig, som kan tale mot å styrke fornærmedes rettigheter. Om nyttevirkingene for fornærmede, for sakens opplysning og for tilliten til rettsvesenet står i et rimelig forhold til de tidsmessige og økonomiske omkostninger – herunder det merarbeid politi, påtalemyndighet og domstoler påføres – må vurderes i forhold til hvert enkelt tiltak. Lang saksbehandlingstid er et betydelig problem i deler av dagens strafferettsapparat. Den lange saksbehandlingstiden er i seg selv en stor påkjenning for mange fornærmede og pårørende. Lang saksbehandlingstid kan også hindre en god saksopplysning. Det er viktig at samfunnets ressurser settes inn der det særlig er behov for det. Vurderingen av nyttevirkingene må etter utvalgets syn skje i lys av straffesakens karakter og betydning for fornærmede. Avveiningen faller annerledes ut i alvorlige saker, for eksempel langvarige mishandlingsforhold eller voldtekt, enn i de mer bagatellmessige, for eksempel naskeri eller mindre alvorlige legemskrenkelser.

Noen fornærmede har behov for skjerming og beskyttelse ved at saken føres for lukkede dører, ved utvisning av tiltalte under fornærmedes rettslige forklaring eller ved å bli avhørt ved dommeravhør utenfor hovedforhandlingen. Fornærmedes behov for skjerming må vurderes i forhold til prinsippene om offentlighet, muntlighet, bevisumiddelbarhet og kontradiksjon.

Også etterforskmessige hensyn må ivaretas. Fornærmede gir ikke sjelden opplysninger og innspill om vitner og andre bevis som gjennom videre etterforskning bidrar til å opplyse saken. I noen tilfeller ønsker fornærmede avhør av ytterligere vitner, mer innsyn i saksdokumentene eller at det skal foretas spesielle etterforskingsskritt. Slike ønsker må avveies mot etterforskmessige og ressursmessige hensyn.

Etterforskingstaktiske hensyn kan medføre at politiet har behov for å skjerme opplysninger fra innsyn, også i forhold til fornærmede. Det kan for eksempel være ønskelig å avhøre fornærmede før han eller hun får innsyn i andres forklaringer eller i resultatet av andre etterforskingsskritt. Det kan svekke fornærmedes forklaring hvis det kan hev-

⁴ Reglene ble foreslått opphevet av Straffelovkomisjonen, men behandlingen av dette spørsmålet er utsatt. Se Straffelovkomisjonens innstilling NOU 2002: 4 side 182 flg. og side 188 flg. og Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) side 45 og side 59-62.

⁵ Andenæs 2000 I side 2 flg.

des at vedkommende har tilpasset sin forklaring til hva andre har forklart. Lignende hensyn gjør seg gjeldende hvis fornærmede har vært til stede under rettsmøter der siktede har forklart seg, eller der det er fremlagt opplysninger fra etterforskingen.

Politiet kan ha behov for å skjerme opplysninger fra allmennhetens innsyn. Innsynsrett for fornærmede kan medføre økt risiko for spredning av opplysninger, særlig i saker med stor pågang fra mediene.

Et særlig spørsmål knytter seg til økt informasjon fra påtalemyndigheten til fornærmede, og dermed mer direkte kontakt mellom offeret i saken og den som skal treffe avgjørelse i påtalespørsmålet, og kanskje føre aktoratet under en eventuell hovedforhandling. For bare få år siden ville det ikke blitt akseptert om det før hovedforhandlingen hadde blitt holdt et møte mellom fornærmede og aktor. Uten at det ble gjort til gjenstand for noen nærmere analyse, var nok manges oppfatning at slik kontakt røknet ved aktors objektivitet (selv om ingen hadde innvendinger mot møter mellom politietterforskere og fornærmede). Holdningen til dette er nå endret, men det er like fullt viktig at hensikten med slike møter er godt beskrevet og at de gjennomføres på en måte som ikke med rette kan hevdes å influere på påtalemyndighetens habilitet.

Innføres tidkrevende informasjonsrettigheter uten tilførsel av ressurser, vil det kunne gå ut over saksbehandlingstiden i påtalemyndigheten. Det ville være svært uheldig, ikke minst av hensyn til fornærmede som gjennomgående er svært interessert i en rask avgjørelse av påtalespørsmålet.

Det har også vært hevdet at en for aktiv deltakelse fra fornærmedes side kan være skadelig for aktors taktiske opplegg under hovedforhandlingen. Utvalget kommer tilbake til dette spørsmålet særlig under drøftelsen av rett for fornærmede til å stille spørsmål, se nærmere under punkt 9.8.6.3.

8.5 Siktedes interesser

Det er ikke noen nødvendig motsetning mellom fornærmedes og siktedes interesser og rettigheter. En styrking av fornærmedes rett til informasjon, innsyn, tilstedeværelse og kontradiksjon, fratar ikke siktede prosessuelle rettigheter, og begrenser ikke siktedes rett til et effektivt forsvar. Siktede har full rett til innsyn og kontradiksjon også i forhold til opplysninger som kommer fra fornærmede. Utvalget understreker at det gjennomgående er en forfeilet problemstilling når det argumenteres for at man må finne den rette «balanse» mellom siktedes og for-

nærmedes interesser (eller rettigheter). En slik tankegang forutsetter at når fornærmede gis økte rettigheter, svekkes samtidig siktedes posisjon. Forholdet er oftest at fornærmede kan gis rettigheter som siktede allerede har. Det reduserer selvsagt ikke siktedes stilling. (Men andre hensyn kan tale mot å gi fornærmede visse rettigheter.)

Fornærmedes innsyn i etterforsningsmaterialet, rett til å være til stede i rettsmøter og rett til å stille spørsmål med videre, kan føre til at det kommer frem opplysninger av betydning som ellers ikke ville blitt kjent. En bedre opplysning av saken fra fornærmedes side vil nok for siktede kunne oppleves som en ulempe, men det medfører ikke at siktedes rettssikkerhet svekkes. At en styrket stilling for fornærmede kan bidra til en bedre opplysning av saken, kan utvalget ikke se skulle krenke noen berettigede interesser hos siktede.

Derimot kan regler som tar sikte på å skjerme fornærmede under straffesaksbehandlingen komme i konflikt med siktedes prosessuelle interesser, og med de alminnelige prinsippene om offentlighet, muntlighet og bevisumiddelbarhet. På dette punkt kan det altså med en viss rett sies at en må søke å finne den rette balanse mellom siktedes og fornærmedes rettigheter. Utvisning av tiltalte under fornærmedes rettslige forklaring er for eksempel en reell begrensning i en prosessuell rett for tiltalte. Erstattes fornærmedes forklaring under hovedforhandlingen med avspilling eller opplesning av dommeravhør av fornærmede, fratas siktede muligheten til å avhøre fornærmede direkte for den dømmende rett i samsvar med prinsippene om muntlighet og bevisumiddelbarhet. Også når det gjelder spørsmålet om saken skal føres for lukkede dører, kan det være motstrid mellom fornærmedes og siktedes interesser. I saker om seksuallovbrudd og familievold er det likevel ofte enighet om å begjære saken ført for lukkede dører.

Utvalget kommer tilbake til siktedes interesser under behandlingen av saksbehandlingens enkelte ledd i kapittel 9 og 10.

8.6 Utvalgets generelle vurdering av etterlattes interesser

Også etterlatte har etter utvalgets oppfatning klare og legitime interesser i straffesaken som bør gjenspeiles og anerkjennes i straffeprosessens regelverk.

De etterlatte har for det første en selvsagt og legitim interesse i at saken blir oppklart.

For noen etterlatte har det stor mental betydning å få klarhet i hendelsesforløpet. Usikkerhet

og spekulasjoner om hva avdøde måtte gjennomgå, er for mange en tung tilleggsbelastning. Å få avklart hendelsesforløpet og å få en forklaring på hva som skjedde kan for noen være en forutsetning for å få bearbeidet sorgen. Andre etterlatte kan ønske å bli skånet fra å bli kjent med detaljene i hendelsesforløpet. Det kan også være viktig for nære etterlatte å få vite om en siktet er fengslet, når domfelte løslates mv. *Økt informasjon, og bedre informasjon*, er således et nøkkelpunkt også i forhold til etterlatte.

Etterlatte har også i en del tilfeller et berettiget ønske om å kunne *følge hovedforhandlingen* for på den måten å kunne bli fullt orientert om detaljene i saken og selv kunne følge med på hvordan saken mot gjerningspersonen blir behandlet. Det er selv sagt av betydelig interesse for nære etterlatte om den skyldige blir dømt og at det blir utmålt en passende straff. Betydningen av den konkrete straffutmålingen for de etterlatte ser imidlertid ut til å variere. For noen kan straffutmålingen ha en mental betydning, ved at straffen markerer samfunnets syn på den urett som er begått mot den avdøde. For andre er det viktigere at det slås fast hva som har skjedd og at gjerningspersonen kjennes skyldig, enn hvor streng straffen er.

En del etterlatte ønsker også mulighet til å *tale fornærmedes sak*. Særlig gjelder dette der det rettes angrep mot en avdøds omdømme, for eksempel hvis siktede anfører til sitt forsvar at handlingen skjedde i nødverge mot overgrep fra fornærmede. Flere etterlatte har gitt uttrykk for at det har vært en tung belastning at de ikke har kunnet ta til motmæle overfor negative karakteristikk av det de mener er feilaktige påstander om fornærmede.

Som for de umiddelbart krenkede, kan utfallet av straffesaken ha betydning for de etterlattes muligheter til å få tilkjent *erstatning* fra den skyldige og til å få voldsoffererstatning fra staten og forsikringsmessig dekning av økonomisk tap.⁶ Etter utvalgets oppfatning er de etterlatte i denne henseende godt ivaretatt gjennom de gjeldende regler siden de får partsstilling for erstatningskra-

vets vedkommende. (Som nevnt flere ganger tidligere, har de forhold som har betydning for avgjørelsen av straffesaken, langt på vei også betydning for avgjørelsen av erstatningskravet.)

I en del henseender skiller likevel de etterlattes interesser i straffesakens utfall og deres tilknytning til saken seg vesentlig fra det som er tilfelle for de umiddelbart krenkede. Ved integritetskrenkelser er fornærmede objekt for den straffbare handlingen. Selv om belastningene for de etterlatte kan være betydelige, er krenkelsen av dem sekundær.

Fornærmede som har vært utsatt for integritetskrenkelser er oftest en viktig kilde til kunnskap om hendelsesforløpet, men vil derved også kunne bli utsatt for kritiske spørsmål og oppleve at deres troverdighet trekkes i tvil. Dette vil sjelden være tilfellet for etterlatte. For fornærmede er det av stor betydning å bli hørt, å få samme mulighet som tiltalte til å fortelle sin versjon av hendelsesforløpet og å bli trodd. Det hender at de etterlatte har vært vitne til den straffbare handlingen. Men som oftest er det ikke tilfellet, og de etterlattes vitneforklaring bidrar sjelden direkte til opplysning av skyldspørsmålet. I noen saker kan de etterlattes forklaring likevel være av interesse for å få belyst avdødes personlighet, sosiale relasjoner og andre bakgrunnsopplysninger som kan bidra til å oppklare saken.

Endelig kan nevnes at i motsetning til en del direkte krenkede, har de etterlatte sjelden grunn til selv å frykte nye lovbrudd fra den skyldige, eller behov for beskyttelse mot den skyldige.

Disse forskjellene mellom etterlattes og fornærmedes stilling bør ha betydning for deres prosessuelle stilling. De etterlattes interesse i innsyn i straffesaken må dessuten avveies mot hensynet til avdødes personvern. Dette gjelder særlig når avdøde var voksen.

Også de etterlattes behov for prosessuelle rettigheter må avveies mot kriminalpoliske, prosessuelle, prosessøkonomiske, etterforskningsmessige og påtalemessige hensyn, samt siktedes interesser, jf. punkt 8.3-8.5. Ved vurderingen av de prosessøkonomiske hensyn, er det av betydning at det dreier seg om et relativt begrenset antall saker. Basert på politiets registreringer i STRASAK ble det i 2005 registrert totalt 102 saker med dødsfølge.⁷

⁶ Etter skadeserstatningsloven § 3-5 siste ledd, kan ektefelle, samboer, barn og foreldre kreve oppreisning av den som forsettlig eller grovt uaktsomt har voldt en annens død. Ektefeller og registrerte partnere har gjensidig underholdningsplikt, og foreldre har underholdningsplikt overfor mindreårige barn. Ektefelle, registrert partner, mindreårige barn og andre som faktisk var forsørget av avdøde, kan kreve erstatning for forsørgertap når døden er voldt ved en forsettlig eller uaktsom skadevoldende handling. De etterlatte kan også kreve erstatning for påførte utgifter, for eksempel til begravelse og bisettelse.

⁷ 30 saker om drap (§ 233), 6 saker om uaktsomt drap (§ 239), 11 saker om legemsbeskadigelse med døden til følge (§ 229), 33 saker om uaktsomt drap i trafikken og 22 saker om overtredelse av arbeidsmiljøloven med dødsfølge.

8.7 Hvilke grupper bør gis styrkede rettigheter?

8.7.1 Fornærmede

Robberstad tar til orde for at retten til å oppnå partsstilling bør gjelde alle kategorier fornærmede.⁸ Hennes begrunnelse er blant annet at det bare er den enkelte fornærmede selv som kan vurdere styrken av sin egen interesse, og at lovgiverens prioritering eventuelt bør skje gjennom ordninger med fri rettshjelp. Hun gir uttrykk for at kapasitetshensyn kan anføres mot forslaget, men antar i lys av blant annet erfaringer fra Tyskland at det bare er i de alvorligere sakstyper at mange fornærmede vil opptre aktivt.

I Sverige og Finland gjelder de fornærmedes adgang til å slutte seg til forfølgningen med fulle partsrettigheter alle sakstyper. I Sverige er utvalgets inntrykk at adgangen først og fremst benyttes i saker om alvorlige integritetskrenkelser, og at bruken særlig er knyttet til om fornærmede har advokat eller ikke. Utvalget ble fortalt at det var relativt sjelden at fornærmede sluttet seg til påtalen uten å ha advokat. I Finland var ikke inntrykket så entydig når det gjaldt hvilke type saker fornærmede sluttet seg til påtalen.

Utvalget er i prinsippet enig med Robberstad i at det først og fremst er den fornærmede selv som kan vurdere styrken av sin egen interesse i saken. Dette, og hensynet til et enklest mulig regelverk, taler for å gi alle fornærmede samme rettigheter. Det forhold at det i Sverige og Finland i hovedsak bare er de fornærmede i saker om integritetskrenkelser hvor de har rett til bistandsadvokat som i praksis slutter seg til forfølgningen, kan imidlertid tyde på at det særlig er i disse sakene at ofrene har behov for prosessuelle rettigheter. Men dette kan også skyldes at det er vanskelig for fornærmede å slutte seg til forfølgningen uten advokatbistand.

Utvalget finner det vanskelig å forutsi hvilken merbelastning det vil medføre i Norge om de prosessuelle rettigheter utvalget foreslår i de alvorligste sakene gjøres generelle. Det kan ikke utelukkes at utgiftene ville bli betydelige. I en situasjon der deler av rettsvesenet er sterkt presset og saksbehandlingstiden er for lang, er utvalget av prosessøkonomiske grunner blitt stående ved å la sakenes alvor få betydning for hvilke prosessuelle rettigheter fornærmede bør gis. Det er utvilsomt også i disse sakene at behovet for styrkede rettigheter er størst. En modell der kravene til saks-

behandlingen er tilpasset sakens alvor er heller ikke ukjent i straffeprosessen ellers.

Ulempen ved utvalgets lovtekniske modell er for det første at regelverket blir mer komplisert. For det andre kan det innvendes mot modellen at den knytter relativt omfattende prosessuelle virkninger til et skille som er basert på en vurdering av sakens alvor. Et slikt skille må nødvendigvis innholde elementer av skjønn, og kan være noe vanskelig å praktisere. Vekten av denne innvendingen begrenses imidlertid ved at utvalget foreslår å knytte de utvidede rettighetene til at det er oppnevnt bistandsadvokat og ved at skjønnelementet i reglene om oppnevning av bistandsadvokat foreslås gjort mindre fremtredende.

Utvalget har blitt stående ved å foreslå at det særlig er fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser, det vil først og fremst si alvorlige voldsforbrytelser og seksuallovbrudd, som gis utvidede rettigheter. Utfallet av straffesaken har særlig stor betydning for ofrene for slike handlinger, og straffesaken medfører ofte en særlig tung belastning for dem siden det dreier seg om krenkelser som kan medføre store fysiske, psykiske og sosiale skadevirkninger. Ofrene er ofte traumatisert og opplever det spesielt belastende å forklare seg for politiet og i retten og å gå gjennom etterforskning og hovedforhandling i saken. I disse sakene er det ofte av særlig stor betydning for ofrene å få fastslått at de har vært utsatt for urett, og de har ikke sjelden blitt påført fysisk eller psykisk helse-skade og ønsker å kreve erstatning. Utvalget mener det er riktig å gi de fornærmede i disse sakene en sterkere prosessuell stilling og rett til bistandsadvokat.

Utvalget vil likevel understreke at den avgrensning som foretas ikke er uttrykk for en holdning om at lovbrudd som faller utenfor avgrensningen innebærer at fornærmede ikke kan berøres sterkt av lovbruddet. Eksempelvis kan også fornærmede som opplever innbrudd i eget hjem eller som blir utsatt for legemskrenkelser, rammes hardt og oppleve reaksjoner som beskrevet.

Utvalget bygger videre på systemet i dagens regler, der de fornærmede i visse saker om alvorlige integritetskrenkelser gis rett til bistandsadvokat og mer aktive prosessuelle rettigheter gjennom denne. Dette innebærer at de styrkede rettigheter som denne gruppen får under behandlingen for domstolen gjennomgående skal utøves gjennom advokat. Dette vil gjøre det lettere for ofrene å utøve sine rettigheter og vil praktisk være en fordel for rettsvesenet.

Utvalget foreslår at bistandsadvokatordningen utvides til flere sakstyper og at bistandsadvokaten

⁸ «Kontradiksjon og verdighet», side 82

gis en sterkere prosessuell stilling, særlig ved bevisførselen og behandlingen av eventuelle borgerlige rettskrav under hovedforhandlingen.

Ved den nærmere avgrensning av hvilke sakstyper som skal gi fornærmede rett til bistandsadvokat og styrkede prosessuelle rettigheter, bør det avgjørende først og fremst være krenkelsens grovhet. Jo alvorligere saken er, desto større betydning har gjennomføring og utfall av straffesaken for fornærmede. Ofte for alvorlige integritetskrenkelser vil dessuten ofte ha særlige forutsetninger for å bidra til sakens opplysning som følge av at de har vært objekt for den straffbare handlingen. Også andre momenter har betydning. En nær relasjon mellom offer og gjerningsperson kan medføre at etterforskning og rettssak blir spesielt belastende for offeret. Det samme gjelder dersom det er en ulik styrkeposisjon i relasjonen mellom offer og gjerningsperson, for eksempel der offeret er et barn eller offeret har spesiell grunn til å frykte gjerningspersonen. Saken kan også oppleves spesielt belastende hvis offerets forklaring er et viktig bevismiddel i saken eller hvis det er et sentralt moment i saken om offeret har samtykket til handlingen. Utvalget viser til den nærmere drøftelse under punkt 11.3 om bistandsadvokatordningens omfang.

Utvalget vil i det følgende for enkelthets skyld bruke benevnelsen «saker om alvorlige integritetskrenkelser» om de saker der de fornærmede har krav på bistandsadvokat og gis særlig styrkede prosessuelle rettigheter. (Lovteknisk omtales denne gruppen som «fornærmede med særlige rettigheter», se nærmere i merknaden til straffeprosessloven § 93 a.)

Noen av utvalgets forslag omfatter alle fornærmede. Det gjelder endringer som alle fornærmede kan ha nytte av, og som ikke medfører uforholdsmessige tilleggsbelastninger for rettsvesenet, for eksempel retten til å være til stede under alle rettsmøter, også når de føres for lukkede dører og opphevelse av begrensninger i innsynsretten.

8.7.2 Rettigheter til pårørende eller bare til etterlatte?

Utvalget har kommet til at pårørende bare bør gis straffeprosessuelle rettigheter i de tilfellene der fornærmede er død. Selv om også andre pårørende kan være hardt rammet av en straffbar handling, er deres tilknytning til saken gjennomgående for fjern til at de bør gis egne prosessuelle rettigheter dersom fornærmede er i live. Den fornærmede står den straffbare handlingen nærmest, og det er naturlig at rettighetene tilkommer fornærmede

alene. For myndige fornærmede ville det dessuten være et brudd på deres selvstendighet om også deres pårørende kunne utøve prosessuelle rettigheter i saken.

Pårørende til *mindreårige* fornærmede har imidlertid behov for prosessuelle rettigheter. Dette er ivare tatt ved at pårørende kan utøve rettigheter *på fornærmedes vegne* som fornærmedes verge. Pårørende kan også ha egne krav som kan fremmes i forbindelse med straffesaken etter straffeprosessloven § 3. Som eksempel kan nevnes inntektstap og påførte utgifter for pårørende som har måttet ta seg av fornærmede. I sist nevnte tilfelle vil de pårørende formelt ha status som fornærmet, jf. straffeprosessloven § 3 siste ledd.

Utvalget har således konsentrert seg om de *etterlatte* blant de pårørende til personer som har blitt utsatt for en straffbar handling. Utvalget foreslår imidlertid i punkt 10.9 at pårørende til fornærmede som ikke er drept, gis rett til godtgjørelse etter vitnegodtgjørelsesloven i noen flere tilfeller enn etter gjeldende regelverk.

Om den nærmere avgrensningen av hvem av de etterlatte som bør gis prosessuelle rettigheter, vises det til punkt 10.2.

8.8 Partsstatus eller styrkede rettigheter på annen måte?

Utvalget skal etter mandatet drøfte om fornærmede generelt bør gis partsstilling i straffeprosessen. Dette ville etter utvalgets oppfatning i tilfelle bare være aktuelt for fornærmede i de alvorligste sakene.

Utvalget har, som det vil fremgå av kapittel 9, konkret vurdert fornærmedes behov på de enkelte trinn i saksbehandlingen. Noen av de rettigheter utvalget foreslår ville ikke følge av en partsstatus. Det gjelder for noen av informasjonsrettighetene utvalget foreslår (blant annet rett til et møte med aktor) og rettigheter etter rettskraftig dom. På andre områder går ikke utvalget inn for å gi de samme rettigheter som en «part» ville hatt. Det viktigste her er antagelig at et samlet utvalg ikke går inn for at fornærmede skal ha rett til å anke over straffutmålingen, og at flertallet heller ikke vil gi fornærmede rett til å anke over det strafferettslige skyldspørsmålet.

Utvalget understreker at de rettigheter som foreslås innført for fornærmede i alvorlige straffesaker, sammen med den forståelsen utvalget legger til grunn for hva som er fornærmedes legitime interesser, styrker fornærmedes rettslige posisjon betydelig. Etter utvalgets forslag får fornærmede langt på vei tilgang på de prosessuelle rettigheter

som er etterlyst. Det har da mindre praktisk betydning om fornærmede er «part» i formell forstand. Det er imidlertid av prinsipielle grunner viktig å holde fast ved at fornærmede ikke er en av straffesakens parter, jf. utvalgets generelle overveielser foran i dette kapittel.

Austegard tilføyer at hun for sin del gjerne hadde sett at fornærmede hadde fått den posisjon en formell partsstatus ville gitt. Hun er imidlertid i tvil om det norske rettssamfunnet nå er modent for en så omfattende reform. Under enhver omstendighet vil fornærmede få tilgang til de viktigste rettigheter gjennom det samlede utvalgets forslag, og hun tar derfor ikke en dissens på dette punkt.

8.9 Utvalgets forslag forutsetter tilførsel av ressurser

Lovregler som styrker fornærmedes rettigheter vil som fremhevet i kapittel 14 nødvendigvis medføre

utgifter og merarbeid for politi, påtalemyndighet og domstoler. Når utvalget foreslår å styrke fornærmedes stilling, er det fordi hensynene til fornærmede, en bedre saksopplysning og tilliten til rettsvesenet etter utvalgets syn er så tungtveiende at de prosessøkonomiske mothensynene ikke kan være avgjørende.

Utvalget understreker imidlertid at dersom lovendringene ikke følges opp med økte ressurser, vil de endringene utvalget foreslår, lett kunne medføre at saksbehandlingstiden forlenges. Dette vil være meget uheldig, ikke minst av hensyn til de fornærmede. Det er derfor en forutsetning for utvalgets forslag at det tilføres tilstrekkelige ressurser til å dekke de økte kostnader utvalgets forslag medfører. Hvis dette ikke gjøres, bør de forslag som medfører merarbeid av betydning for politi, påtalemyndighet og domstoler etter utvalgets syn ikke gjennomføres.

Kapittel 9

Tiltak for å styrke fornærmedes prosessuelle stilling

9.1 Innledning

Utvalget foreslår å styrke fornærmedes rett til informasjon, innsyn, tilstedeværelse og mulighet til å bidra til sakens opplysning. Det er i tillegg behov for å presisere gjeldende regler på enkelte punkter. Utvalget er kjent med at en del regler om fornærmedes prosessuelle stilling oppfattes som uklare og praktiseres ulikt i domstolene. I saker som gjelder alvorlige integritetskrenkelser foreslår utvalget at fornærmede gis en særlig styrket stilling. Utvalget gjennomgår i dette kapittelet hvilke rettigheter fornærmede bør ha i de enkelte ledd av saksbehandlingen.

9.2 Et eget kapittel 8 a om fornærmede og etterlatte

Fornærmede har, som det fremgår av de foregående kapitler, klare og legitime interesser i straffesaken. Til tross for dette er fornærmede lite synlig i loven. Det finnes for eksempel ikke noe eget kapittel om fornærmede, selv om loven har egne kapitler om påtalemyndigheten og siktede.¹

Utvalget mener fornærmede i sterkere grad må inkluderes og integreres i prosessen. Straffeprosessen bør speile den betydning saken har for fornærmede og gi fornærmede mulighet for aktiv deltagelse gjennom informasjon, innsyn, tilstedeværelse og kontradiksjon. For å synliggjøre fornærmede og for å klargjøre deres rettigheter, foreslår utvalget å tilføye et nytt kapittel 8 a med generelle hovedbestemmelser om fornærmede (og etterlatte) slik det i dag er for siktede i kapittel 8. Reglene om saksbehandlingen, for eksempel om avhør av fornærmede, bør fortsatt stå der de systematisk hører til i loven.

Som det fremgår av punkt 8.7.1 har utvalget i hovedsak gitt styrkede rettigheter til en utvalgt gruppe av fornærmede, nemlig fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser. Av lovtekniske hensyn har utvalget valgt å gi denne gruppen fornærmede en egen betegnelse i loven: «for-

nærmede med særlige rettigheter». Gruppen er definert i forslaget til ny § 93 a første ledd i straffeprosessloven. Det avgjørende etter forslaget er hvorvidt det er oppnevnt bistandsadvokat etter straffeprosessloven § 107 a første ledd, som for øvrig foreslås noe utvidet.² Når lovforslagene gir rettigheter til fornærmede med særlige rettigheter, tilkommer rettighetene altså bare denne avgrensede gruppen av fornærmede – i motsetning til forslag som gjelder alle fornærmede.

Det kunne tenkes andre måter å betegne gruppen av fornærmede som bør gis en særlig styrket stilling. Språklig er det valgte uttrykket – «fornærmede med særlige rettigheter» – ikke ideelt. Begrepet er likevel hensiktsmessig fordi det viser at enkelte fornærmede er gitt en spesiell prosessuell posisjon. Alternativet ville etter utvalgets oppfatning være å betegne gruppen som «fornærmede med bistandsadvokat». Oppnevning av bistandsadvokat er imidlertid bare én av flere rettigheter denne gruppen bør ha. At de har rett til bistandsadvokat er utslag av samme vurdering som gir disse fornærmede også andre prosessuelle rettigheter. Utvalget har vurdert å benytte uttrykket «fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser» også i lovteksten, men den definisjon som i tilfelle måtte gis ville kunne kritiseres fordi den ville utelate enkelte grupper som naturlig ville oppfattes som utsatt for alvorlige integritetskrenkelser. Etter dette har utvalget blitt stående ved betegnelsen «fornærmede med særlige rettigheter».

De særlige rettighetene er etter utvalgets forslag lagt til fornærmede selv, men forutsettes utøvd gjennom bistandsadvokaten. Dette vil gjøre det lettere for fornærmede å bruke sine rettighe-

¹ Henholdsvis kapittel 6 og 8 i straffeprosessloven.

² Se punkt 11.3. Utvalget foreslår å utvide retten til bistandsadvokat i saker om overtredelse av straffeloven § 219 (vold i nære relasjoner), straffeloven § 224 første ledd (menneskehandel), straffeloven § 200 annet ledd (seksuell handling med barn under 16 år og forledelse av barn under 16 år til å utvise seksuelt krenkende eller annen uanstendig adferd som nevnt i straffeloven § 201), samt saker om kjønnslemlestelse etter lov 15. desember 1995 nr. 74. I tillegg foreslår utvalget at fornærmede får krav på bistandsadvokat i saker der det er grunn til å tro at fornærmede som følge av handlingen får betydelig skade på legeme eller helbred. Oppnevning av advokat i de sistnevnte sakene skal altså ikke lenger bero på rettens skjønn.

ter. Etter utvalgets syn imøtekommer det samtidig noen av innvendingene mot å gi fornærmede styrkede aktive deltagerrettigheter.

9.3 Særlig om barn som fornærmede

Barn som ofre i straffesaker står i en særstilling. Barn har begrensede muligheter faktisk og rettslig til å ivareta egne interesser. De er derfor avhengige av at andre personer utøver deres straffeprosessuelle rettigheter. Etter hvert som barnet blir eldre, bør det få mer å si. Utvalget foreslår på enkelte punkter en klargjøring av mindreårige fornærmedes prosessuelle stilling.

Barn som er utsatt for integritetskrenkelser er spesielt sårbare og har behov for særlig vern. Det gjelder både ved seksuallovbrudd og ved voldsforbrytelser. Utvalget foreslår i punkt 9.5.6 å gå tilbake til den tidligere aldersgrense på 16 år for når barn skal avhøres ved dommeravhør utenfor hovedforhandlingen.

Ved integritetskrenkelser mot barn og unge representerer den lange saksbehandlingstiden en særlig belastning. Utvalget foreslår i punkt 9.6 en frist for å ta ut tiltale i saker om alvorlige integritetskrenkelser mot personer under 18 år. Utvalgets flertall, alle unntatt Stabell, foreslår også en tilsvarende frist for rettens beramning av slike saker, se punkt 9.7.9.

Etterforskningen av saker som gjelder alvorlige integritetskrenkelser mot barn reiser mange utfordringer. Flere av utvalgets medlemmer og utvalgets sekretær besøkte Barnahus i Reykjavik under Det 37. nordiske juristmøte på Island i august 2005. Det vises til omtalen under punkt 4.4. Utvalget peker særlig på at den islandske modellen sikrer avhør av barnet i et nøytralt og barnevennlig miljø, og at opptaket av dette avhøret kan brukes både under den videre straffesaksbehandlingen og av barnets behandlere. Det er i tillegg en stor fordel for barnet ved at alle tjenester er samlet på et sted. Ordningen sikrer også barnet terapeutisk støtte minst frem til endelig avgjørelse i straffesaken.

Utvalget nevner i punkt 11.3.3 at det bør overveies å innføres et eget straffebud som rammer å la barn bli vitne til vold mot nærstående. I så fall bør barnet gis rett til bistandsadvokat.

Justisdepartementet sendte 31. august 2005 på høring et forslag om lovfesting av momenter som skal tas i betraktning i straffutmålingen. I forslag til § 78 i ny straffelov om skjerpene omstendigheter, nevnes i bokstav g at lovbruddet har rammet personer som er vergeløse eller særlig utsatte for lovbrudd. Fra høringsnotatet gjengis:

«Alternativet om at lovbruddet har rammet vergeløse personer, tar først og fremst sikte på de tilfeller hvor den vergeløse er den direkte fornærmede. Men under dette alternativ må også falle den psykiske belastning det er for barn å være tilskuere eller tilhørere til at noen av deres nærmeste utsettes for vold eller andre overgrep.»

Høringsfristen var 1. desember 2005. Forslaget blir fulgt opp som en del av arbeidet med ny straffelov spesiell del.

I mange saker om besøksforbud har den forbudet er rettet mot og den forbudet skal beskytte, mindreårige barn sammen. Utvalgets erfaring er at samværsretten kan bli svært vanskelig for barna i slike saker fordi barna gjennom samværsretten trekkes sterkere inn i konfliktfeltet mellom foreldrene. Barna har ofte selv vært vitne til, eller offer for, de volds- eller trusselhandlinger som ligger til grunn for besøksforbudet, og kan oppleve samværene som en betydelig påkjenning. Spørsmålet er om besøksforbud i slike saker av hensyn til barna bør suspendere samværsretten så lenge besøksforbudet varer, eller i en startfase til det eventuelt er truffet midlertidig avgjørelse etter barneloven. Besøksforbud fastsettes imidlertid etter en forenklet saksbehandling. En slik saksbehandling er ikke rettet mot å få frem hvilken ordning av samværsretten som vil være til barnas beste. Avhengig av barnets alder, skal det dessuten gis anledning til å gi uttrykk for sitt syn i samværssaker. Uenighet om samværsretten løses antagelig best etter barneloven, med de særlige tvisteløsningsordninger denne loven gir anvisning på, og utvalget fremsetter ikke særskilte forslag her.

9.4 Rett til konsultasjon med advokat før anmeldelse

Utvalget foreslår at fornærmede som overveier å anmelde et straffbart forhold som faller inn under bistandsadvokatorordningen, gis rett til kostnadsfri konsultasjon med advokat, selv om forholdet ikke anmeldes. Det vises til den nærmere fremstilling i punkt 11.2.2.

9.5 Styrkede rettigheter under etterforskningen

9.5.1 Innledning

Fornærmedes interesser under etterforskningen er først og fremst knyttet til utfallet av saken; at den

blir oppklart. Men fornærmede har også interesser i hvordan etterforskingen blir gjennomført. Som det fremgår av kapittel 7 er det særlig viktig for fornærmede å få informasjon, og at etterforskingen ikke tar for lang tid. Lang saksbehandlings-tid oppleves av mange som en betydelig belastning i seg selv. Men uvissheten om hva som skjer er kanskje like tung. Kritikken gjelder også i noen tilfeller innholdsmessige mangler ved etterforskingen, for eksempel at bestemte vitner burde vært avhørt eller at bevis burde vært sikret bedre. Det har også kommet kritikk mot manglende hensynsfullhet fra politiet, blant annet i forbindelse med avsperring av bolig og beslag.

Utvalget foreslår en rekke tiltak for å imøtekomme denne kritikken.

9.5.2 Politiets og påtalemyndighetens informasjonsplikt

9.5.2.1 Alminnelig informasjonsplikt overfor fornærmede i visse saker

Utvalget mener det er behov for regler som bedre imøtekommer fornærmedes behov for informasjon. De mange fornærmede og fagpersoner som utvalget har vært i kontakt med, har gjennomgående sterkt understreket behovet for mer, bedre og tidligere informasjon, blant annet fra politiet og påtalemyndigheten. Kritikken gjelder både mangel på generell informasjon om saksgangen og konkret informasjon om utviklingen i ens egen sak. Blant annet etterlyses informasjon om hvilke etterforskingsskritt politiet vil sette i verk, om mistenkte vil bli pågrepet, om siktede blir fengslet eller løslatt fra varetekt, samt om påtaleavgjørelsen. Mange ønsker også informasjon om forventet fremdrift og tidsbruk. Videre er det reist kritikk mot at det holdes pressekonferanse uten at fornærmede er informert på forhånd og mot at informasjon om viktige hendelser under etterforskingen tilflyter mediene uten at fornærmede er informert.

Like viktig som å få informasjon, er det at opplysningene gis på et tidspunkt og i en form som gjør at den oppfattes. Muntlig informasjon i forbindelse med anmeldelse av en traumatisk hendelse som for eksempel en voldtekt, kan være vanskelig å tilegne seg. Mange etterspør derfor skriftlig informasjon. Flere ønsker også mulighet for å få opplysningene repetert, eventuelt i tillegg meddelt til en støtteperson som ikke står lovbruddet like nært.

Utvalget mener de fornærmedes ønsker på dette området bør imøtekommes så langt som mulig. Som redegjort for i kapittel 8, mener utvalget at rettsprosessen i noen grad bør skifte spor,

slik at de som er direkte berørt av den straffbare handlingen får anledning til å delta mer aktivt. En viktig forutsetning for dette er at ofre for alvorlig kriminalitet får presis og utfyllende informasjon om hva som skjer i egen sak. Utvalget har grunn til å tro at ikke lite av den frustrasjon som gjør seg gjeldende blant mange fornærmede nettopp skyldes for lite informasjon. Manglende kontakt med politi og påtalemyndighet kan føre til at ofrene føler seg neglisjert eller glemt.

Hovedregelen i straffeprosessloven § 61 a er at politi og påtalemyndighet har taushetsplikt om personlige forhold, drifts- og forretningshemmeligheter og opplysninger som det er nødvendig å holde hemmelig av hensyn til etterforskingen i saken. Unntak fra taushetsplikten er gitt i §§ 61 b og 61 c. Det følger av § 61 c første ledd at taushetsplikten ikke er til hinder for at opplysninger gjøres kjent for sakens parter eller deres representanter, og ellers for dem opplysningene direkte gjelder. I litteraturen synes det å være enighet om at fornærmede, også når vedkommende ikke fremmer krav etter straffeprosessloven § 428, må oppfattes som part i forhold til straffeprosessloven § 61 c første ledd.³ Utvalget mener dette bør gjøres klart i lovteksten. Taushetsplikten skal ikke være til hinder for å gi informasjon til fornærmede, etterlatte eller deres representanter.

Utvalget foreslår videre å utvide politiets og påtalemyndighetens plikt til informasjon og kontakt med fornærmede og etterlatte ganske betydelig. Informasjonsplikten må tilpasses sakens alvor og betydning for fornærmede, og hensynet til politiets og påtalemyndighetens arbeidsbyrde. Utvalget foreslår nye bestemmelser i straffeprosessloven (§ 93 f) og påtaleinstruksen (§ 7-6) slik at politiet og påtalemyndigheten pålegges å holde fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser orientert om sakens utvikling og fremdrift, med mindre hensynet til etterforskingen eller andre grunner gjør det utilrådelig. Andre fornærmede skal informeres etter behov.

Politiet kan av etterforskingstaktiske hensyn ha behov for å holde tilbake informasjon, også overfor fornærmede. Utvalgets forslag er ikke ment å innskrenke adgangen til dette. Det må her

³ Se Bjerke/Keiserud 2001 I s. 259-260 med videre henvisninger til blant annet Myhrer: Personvern og samfunnsforvar. Om taushetsplikt og ytringsrett i straffesaksbehandlingen, Oslo 2001. Bjerke/Keiserud henviser også til Robberstad 1999 side 343-349. Robberstads drøftelse på det angitte sted synes imidlertid primært å omhandle hvilke konsekvenser det vil ha å innfortolke fornærmede i bestemmelsene der loven bruker ordet «part», ikke hvorvidt fornærmede faktisk skal forstås som en av partene slik straffeprosessloven § 61 c blir tolket i dag.

som ellers skje en konkret vurdering av behovet for hemmelighold. Det kan også være i de fornærmedes interesse at de ikke gis innsyn i dokumenter og resultater i etterforskningen før de har forklart seg. Det vil ellers kunne reises tvil om troverdigheten av deres forklaring, for eksempel kan det hevdes at de har tilpasset sin forklaring etter øvrige opplysninger i saken.

Etter straffeprosessloven § 61 c siste ledd, kan politiet eller påtalemyndigheten pålegge taushetsplikt når vitner og andre får opplysninger undergitt taushetsplikt i forbindelse med politiforklaring mv. Utvalget foreslår at fornærmede og etterlatte, når det etter en konkret vurdering er ønskelig og forsvarlig, også ellers skal kunne gis taushetsbelagte opplysninger med pålegg om taushetsplikt. Det kan dreie seg om opplysninger som det betyr mye å få kjennskap til, og som før eller senere blir offentliggjort, men som politiet av etterforsknings-taktiske grunner foreløpig ikke ønsker skal bli allment kjent. Eksempler kan være opplysninger fra obduksjonsrapporter eller fra rapporter fra åstedsundersøkelser av fornærmedes hjem.

Lekkasjer av taushetsbelagte opplysninger til mediene forekommer dessverre for ofte. Det kan være en tung belastning for fornærmede og etterlatte å få ny informasjon om saken i aviser, radio eller fjernsyn. Siden problemstillingen ligger på siden av mandatet, nøyer utvalget seg med å understreke de store konsekvenser slike lekkasjer har for fornærmede og etterlatte.

Utvidet informasjonsplikt vil nødvendigvis ta noe av politiets og påtalemyndighetens allerede begrensede kapasitet. Økes ikke ressursene, er det derfor en risiko for at utvalgets forslag fører til lengre saksbehandlingstid. Det ville være særdeles uheldig, ikke minst fordi ofrene opplever lang saksbehandlingstid som en av de største svakhetene i dagens straffesaksbehandling. Utvalget foreslår derfor at det gis nødvendige ressurser til en helt påkrevd opprustning av informasjons- og kontaktarbeid overfor fornærmede og pårørende. Det er ikke snakk om betydelige beløp, jf. nærmere under punkt 14.3.2.

9.5.2.2 Særlig om informasjon ved anmeldelse

Ved registrering av nye anmeldelser føres etter gjeldende rutiner opp navn på en etterforsker og en påtaleansvarlig. Det blir automatisk sendt en «bekreftelse på anmeldt forhold» til den som har inngitt anmeldelse, hvor dette fremgår. I alvorlige saker har utvalget inntrykk av at det i den innledende fasen av etterforskningen gjennomgående er

god kontakt mellom fornærmede og den som har tatt avhøret. Derimot har utvalget mottatt reaksjoner på kvaliteten på den senere kontakten mellom fornærmede og politiet. Utvalget kommer tilbake til dette under punkt 9.5.2.3 med forslag om oppnevning av en kontaktperson i politiet på etterforskningsstadiet.

Utvalget foreslår at det i påtaleinstruksen (ny § 8-4 g) tas inn bestemmelser som i saker om alvorlige integritetskrenkelser pålegger politiet å gi fornærmede generell skriftlig informasjon – gjerne i form av en folder – om politiets arbeid og om straffesakers gang, samt om fornærmedes rettigheter under etterforskningen og behandlingen ved domstolene. Utarbeidelse av slikt informasjonsmaterieell ble også anbefalt av Kvinnevoldsutvalget, jf. foran i punkt 6.3.2.⁴

Folderen bør også inneholde informasjon om beviskravet i straffesaker, og om hva det innebærer dersom saken henlegges på grunn av bevisets stilling. Det må også gis tydelig informasjon om at rett til voldsoffererstatning fra det offentlige forutsetter at fornærmede har begjært erstatningskravet fremmet i straffesaken, jf. voldsoffererstatningsloven § 3 tredje ledd. Folderen kan med fordel deles ut til fornærmede også i andre saker, for eksempel i voldssaker og gjøres tilgjengelig i politiets vaktlokaler. Utvalget antar at folderen bør utarbeides sentralt, for eksempel av riksadvokaten og Politidirektoratet i fellesskap.

Om informasjon om borgerlige rettskrav, se punkt 12.6.1.

9.5.2.3 Særlig om informasjon og kontakt under etterforskningen

Fra mange hold er det etterlyst mulighet for å få oppnevnt en kontaktperson i politiet under etterforskning av alvorlige saker. For at fornærmede skal ha nytte av kontaktpersonen, må vedkommende ha god kjennskap til saken. Utvalget er kjent med at det i noen politidistrikt utpekes en fast kontaktperson for fornærmede i alvorlige voldssaker og for etterlatte i drapssaker. Justisdepartementets arbeidsgruppe har foreslått at det utarbeides skriftlige rutiner for dette arbeidet, se rapporten punkt 4.3.2. I vedlegg 1 til arbeidsgruppens rapport er det også tatt inn eksempler på slike politirutiner. Også Kvinnevoldsutvalget anbefalte at mishandlede kvinner får en fast kontaktperson i politiet.⁵

Fornærmedeutvalget foreslår en ny bestemmelse i påtaleinstruksen (ny § 8-4 e) om oppnev-

⁴ Se NOU 2003: 31 side 149.

⁵ Se NOU 2003: 31 side 149.

ning av kontaktperson for fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser.

I tillegg til den alminnelige bestemmelse om informasjonsplikt som er foreslått ovenfor, foreslår utvalget at det i påtaleinstruksen (ny § 8-4 a) fastsettes at fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser som hovedregel skal informeres om at den anmeldte er avhørt. Særlig i saker om familievold og andre saker der det er en personlig relasjon mellom den som er anmeldt og fornærmede, har fornærmede behov for å vite når vedkommende er blitt kjent med anmeldelsen. Det er derfor særlig det første avhøret av anmeldte fornærmede kan ha behov for å få vite om for å kunne ta forholdsregler, blant annet for å beskytte seg. Etterforskingstaktiske grunner kan tilsi at fornærmede avhøres om opplysninger anmeldte har gitt i avhør uten at det gjøres kjent for fornærmede hvor opplysningene stammer fra. Utvalgets forslag gir bare en rett til å få vite at anmeldte er avhørt. Retten til innsyn i avhøret reguleres av andre regler. Dessuten foreslår utvalget tatt inn en reservasjon i orienteringsplikten («i alminnelighet»).

Utvalget har fått informasjon om at rekonstruksjoner i noen tilfeller har kommet overraskende på fornærmede, også i tilfeller hvor de burde vært informert på forhånd. Utvalget foreslår derfor en tilføyelse i påtaleinstruksen (ny § 8-4 i annet ledd) om at fornærmede i visse tilfeller bør varsles om rekonstruksjoner. Slikt varsel vil typisk være aktuelt hvis rekonstruksjonen skjer i nærheten av fornærmedes bopel eller arbeidssted eller det av andre grunner kan tenkes særlig belastende om de ikke blir varslet.

Utvalget har vurdert om det bør informeres om eventuell pågripelse, men er kommet til at behovet for informasjon er tilstrekkelig ivarettatt ved bestemmelsen i påtaleinstruksen § 9-6 om beskjed til fornærmede om varetektsfengsling, varetektsforlengelse og løslatelse ved visse typer forbrytelser. Utvalget foreslår at denne bestemmelsen utvides til å gjelde fornærmede i alle saker om alvorlige integritetskrenkelser. Som det fremgår under punkt 11.2.5, foreslår utvalget også at bistandsadvokaten varsles om fengslingsmøter.

Endelig foreslår utvalget at politiet uttrykkelig pålegges å informere fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser om at det vil bli holdt pressekonferanse eller vil bli sendt ut pressemelding i saken (ny § 7-6 annet ledd i påtaleinstruksen). Når politiet har besluttet å offentliggjøre viktige opplysninger eller hendelser under etterforskingen, er det viktig at fornærmede informeres før pressen.

Om informasjon om behandlingen av de borgerlige rettskrav, vises til punkt 12.6.1.

I enkelte tilfeller ville det være en lettelse for fornærmede om de kunne utpeke en stedfortreder som på deres vegne kan utøve retten til innsyn og til å motta informasjon fra politi og påtalemyndighet. Utvalget foreslår derfor en bestemmelse om dette i påtaleinstruksen § 8-4 f. Forslaget er generelt og gjelder dermed alle fornærmede.

For fornærmede som har bistandsadvokat, skal informasjon gis både til fornærmede selv og til advokaten. Utvalget har drøftet hvorvidt også fornærmede som har bistandsadvokat bør ha mulighet til å be om at informasjon gis til en annen person eller om denne funksjonen bør ivaretas av advokaten alene. Ved at fornærmede har oppnevnt en bistandsadvokat er behovet for en stedfortreder mindre. Det kan også være tungvint for politiet med en dobbel informasjonsplikt, i tillegg til at det er en risiko for at ikke all informasjon blir gitt både til stedfortrederen og bistandsadvokaten, slik at advokaten går glipp av viktig informasjon. Dette ville imidlertid også være en risiko dersom informasjonen skulle gis til fornærmede selv, ved siden av advokaten. Lovens og påtaleinstruksens system ellers er at underretninger skal gis både til fornærmede og til bistandsadvokaten. Det er ikke tale om å gi informasjon til en ekstra person i tillegg til fornærmede og bistandsadvokaten, men til en annen person i stedet for fornærmede selv. Utvalget foreslår at fornærmede i disse sakene kan be om at all *skriftlig* informasjon skal gis til både bistandsadvokaten og en eventuelt utpekt støtteperson (påtaleinstruksen ny § 8-4 f annet ledd). *Muntlig* informasjon på politiets initiativ derimot, kan politiet nøye seg med å gi bare til bistandsadvokaten. Det er imidlertid ikke noe i veien for at støttepersonen kan få tilsvarende informasjon ved å henvende seg til politiet.

Utvalget anbefaler at påtalemyndigheten og politiet etter mønster av ordningen i England, setter i gang et arbeid for å utarbeide høflige og informative standardbrev til fornærmede. For eksempel bør det ved henleggelse av saken etter bevisets stilling i saker med kjent mistenkt gis opplysning om det strenge beviskravet i straffesaker.

Justisdepartementet orienterte i brev av 13. oktober 2004 utvalget om et forslag fra Stine Sofies Stiftelse om endring av vitnestevningene. Spørsmålet om hvordan vitnestevningene bør utformes er fulgt opp av Justisdepartementets arbeidsgruppe som foreslår at vitnestevningene i straffesaker gjøres mer leservennlig og at de bør inneholde informasjon om hvilke offentlige etater eller frivillige

organisasjoner som kan bistå. Utvalget slutter seg til dette forslaget.

9.5.3 Fornærmedes rett til innsyn

Under etterforskningen har fornærmede i likhet med mistenkte rett til å gjøre seg kjent med sakens dokumenter på nærmere bestemte vilkår, jf. straffeprosessloven § 242. Både fornærmede og mistenkte kan bringe et avslag inn for overordnet påtalemyndighet.⁶ Derimot har fornærmede, i motsetning til mistenkte og forsvareren, ikke rett til å bringe avgjørelse som nekter innsyn inn for retten, jf. § 242 tredje ledd. Det kan spørres om bestemmelsen kan anvendes analogisk på fornærmede og dennes advokat.⁷ Utvalget kan ikke se at det er grunn til å behandle fornærmede annerledes enn siktede når det gjelder adgangen til å bringe et avslag inn for retten. Utvalget foreslår derfor at det gjøres klart i loven at også fornærmede og dennes advokat skal ha rett til å bringe avslag inn for retten. Dette forslaget gjelder fornærmede i alle sakstyper.

Kopi av dokumentene kan gis i den grad det er nødvendig for at fornærmede skal kunne ivareta sine interesser og det forøvrig anses ubetenkelig, jf. påtaleinstruksen § 16-4. Er det oppnevnt bistandsadvokat, skal kopi av fornærmedes forklaring sendes bistandsadvokaten, som imidlertid ikke uten politiets samtykke kan gi fornærmede kopi av egen forklaring i saken. Utvalget foreslår ikke innholdsmessige endringer i denne bestemmelsen, som etter det utvalget er kjent med fungerer tilfredsstillende.⁸

9.5.4 Etterforskingens innhold

Fornærmede har, som nevnt ovenfor, en selvfølgelig interesse i at saken oppklares. Utvalgets informanter har opplyst at flere fornærmede ønsker å kunne bidra mer aktivt med opplysninger og innspill under etterforskningen.

Særlig i saker som gjelder integritetskrenkelser, kjenner fornærmede saksforholdet svært godt og kan gi opplysninger til politiet om vitner og andre bevis som kan bidra til å oppklare saken. Ved avhør av fornærmede spørres det som oftest om det er særskilte vitner eller andre etterforskingsskritt som kan bidra til å oppklare saken. Overfor utvalget er det likevel blitt fremholdt fra flere fag-

personer at noen fornærmede mener at sakene ikke er blitt tilstrekkelig etterforsket.

Utvalget foreslår at det tas inn en bestemmelse i påtaleinstruksen (ny § 8-4 d) om at det ved avhør av fornærmede skal spørres om vitner og andre bevis som kan bidra til å oppklare saken. Dette forslaget gjelder alle sakstyper. Fornærmede skal også oppfordres til å ta kontakt med politiet dersom de har ytterligere opplysninger i saken eller ønsker gjennomført særskilte etterforskingsskritt. Forslaget gjelder alle fornærmede som avhøres.

Det er imidlertid etter utvalgets syn ikke ønskelig å gi fornærmede rett til å *kreve* gjennomført bestemte etterforskingsskritt. Politiet og påtalemyndigheten må ut fra politifaglige og rettslige vurderinger avgjøre hvordan etterforskningen skal gjennomføres.

For de fornærmede er det gjerne viktig å få frem hvilke følger den straffbare handlingen har fått for dem. Opplysning om dette kan ha betydning både for straffutmålingen og for behandlingen av fornærmedes erstatningskrav. Under hovedforhandlingen blir fornærmede som oftest spurt om virkningene av lovbruddet, men det kan variere hvor fullstendig denne eksaminasjonen er. Aktørene vet ikke alltid hva de skal spørre om, og fornærmede makter ikke alltid å få frem forhold som hun eller han ikke blir uttrykkelig spurt om. Det kan være at virkningene for fornærmede ikke er kommet frem under etterforskningen, for eksempel kan det ha skjedd endringer etter at fornærmede var i politiavhør. Eksempelvis kan fornærmede ha blitt nødt til å flytte på grunn av lovbruddet, blitt sykemeldt eller ufør eller blitt påført utgifter på annen måte.

Offerutvalget foreslo i 1992 å innføre en offererklæring, det vil si et skjema som fornærmede skulle fylle ut sammen med en representant fra politiet eller påtalemyndigheten.⁹ Skjemaet skulle innholde opplysninger om eventuelle fysiske skader, psykiske konsekvenser, økonomisk tap og lignende. Tanken var at offererklæringen skulle fremlegges i retten i tilknytning til avhøret av fornærmede. På grunn av delte oppfatninger om forslaget i høringsrunden, gikk departementet ikke videre med det.¹⁰ Innvendingene var blant annet at ordningen ikke ville sikre ajourførte opplysninger når saken kom opp til hovedforhandling, at det viktigste for offeret er å få komme frem med sin individuelle forklaring, samt at den praktiske verdi for fornærmede var tvilsom.

⁶ Jf. Bjerke/Keiserud 2001 II side 881.

⁷ Se Robberstad 2003 side 142-143.

⁸ Derimot foreslås det visse terminologiske tilpasninger til utvalgets foreslåtte begrepsbruk.

⁹ NOU 1992: 16 side 62.

¹⁰ Ot. prp. nr. 33 (1993-94) side 45.

Utvalget mener at tanken bør tas opp igjen, men i en form som sikrer at opplysningene er mest mulig ajourførte og at fornærmede får gi en individuell forklaring.

Utvalgets foreslår for det første at det innføres en bestemmelse i påtaleinstruksen (ny § 8-4 h) om at det på bistandsadvokatens anmodning i saker om alvorlige integritetskrenkelser skal gjennomføres et avhør for å belyse konsekvensene av lovbruddet for fornærmede. Dette gjelder altså bare for fornærmede med særlige rettigheter. I en del saker avhører politiet den fornærmede om konsekvensene av lovbruddet relativt tidlig i etterforskningen. Det utvalget har i tankene er et avhør som på bistandsadvokatens anmodning gjennomføres mot avslutningen av etterforskningen, og som kan tjene som grunnlag for forberedelsen av det borgerlige kravet og for partenes eksaminasjon av fornærmede under hovedforhandlingen.

Utvalget foreslår videre at det innføres en bestemmelse i straffeprosessloven der fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser, i sin forklaring i retten gis anledning til å gi en sammenhengende forklaring om virkningene av lovbruddet, se forslag til ny § 289 a tredje ledd i straffeprosessloven. En slik forklaring kan ha betydning både for straffutmåling og erstatningsfastsettelse. Det kan videre ha en mentalhygienisk betydning for fornærmede å få gi en slik sammenhengende fremstilling under hovedforhandlingen, også for å få formidlet til tiltalte hvilke følger fornærmede mener at handlingen har fått. Selv om utvalget begrenser retten til å gi en slik forklaring til de mest alvorlige sakene, understreker utvalget at det også i en del andre saker kan være grunn til å høre fornærmedes forklaring om konsekvensene av lovbruddet.

Tyder opplysningene i saken på at fornærmede er påført psykiske eller fysiske helseskader som kan bli langvarige, kan det være behov for oppnevning av sakkyndige for å utrede skadens art og omfang. Dersom dette har betydning for valg av straffebestemmelse eller straffutmålingen, vil påtalemyndigheten normalt sørge for oppnevning av sakkyndige, jf. straffeprosessloven § 237 første ledd. Men det kan også være behov for sakkyndig utredning av fornærmedes helseskader av hensyn til erstatningskravet. Utvalget foreslår derfor at det innarbeides en regel i straffeprosessloven § 237 annet ledd om at retten etter krav fra fornærmede kan oppnevne en sakkyndig for å utrede hvilke helseskader fornærmede er påført dersom det er nødvendig for å avgjøre erstatningskravet. Om sakkyndig skal oppnevnes vil være opp til rettens skjønn. Sakkyndig bør vanligvis bare oppnevnes dersom

det er grunn til å anta at fornærmede er påført varig helseskade som kan gi grunnlag for erstatning for fremtidig inntektstap, fremtidige utgifter eller menerstatning. For at domstolen skal oppnevne sakkyndige, kreves det selvsagt at det fremlegges grundig og solid dokumentasjon for behovet for sakkyndighet i saken. Et rent oppreisningskrav bør vanligvis ikke gi grunnlag for å oppnevne sakkyndig.

Utvalget har drøftet om fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser bør gis en ubetinget rett til et møte med hovedetterforskeren eller den påtaleansvarlige. Utvalget har hatt samtaler med fornærmede har opplevd dette som nyttig. Gjennom slike møter kan fornærmede for eksempel få informasjon om status i etterforskningen, selv gi innspill om ytterligere etterforskningsskritt og få bedre grunnlag for å forberede seg på hovedforhandlingen. En ubetinget rett til et møte med hovedetterforskeren eller den påtaleansvarlige vil imidlertid være temmelig ressurskrevende. De behov slike møter kan dekke bør normalt kunne oppfylles på annen måte, blant annet gjennom bistandsadvokaten. Utvalget er derfor kommet til at det ikke bør innføres en alminnelig rett til slike møter. Det er imidlertid ikke noe i veien for at politiet tilbyr et slikt møte av eget tiltak, eller etter anmodning fra fornærmede. Det vil være opp til etterforskeren eller den påtaleansvarlige å vurdere behovet i det enkelte tilfelle, men utvalget regner med at anmodningen gjennomgående vil bli imøtekommet.

9.5.5 Særlig om rettsmøter under etterforskningen

Utvalget har overveid om det bør innføres regler som gir fornærmede med bistandsadvokat prosessuelle rettigheter i forbindelse med rettsmøter under etterforskningen. Det vil stort sett dreie seg om fengslingsmøter og rettslige avhør.

9.5.5.1 Rett til å være til stede

Som nevnt i punkt 3.1.8.1 har fornærmede samme rett til å være til stede under rettsmøter som allmennheten. Rettsmøter er som hovedregel offentlige, jf. domstolloven § 124 første ledd. I medhold av domstolloven § 125 kan retten beslutte at rettsmøtet helt eller delvis skal lukkes. Spørsmålet er om fornærmede bør gis rett til å være til stede også under rettsmøter som går for lukkede dører. Problemstillingen gjelder både hovedforhandlingen og andre rettsmøter.

Selv om saken går for lukkede dører kan de som «har med saken å gjøre» være til stede, jf.

domstolloven § 127. De som «har med saken å gjøre» er blant annet sakens parter. Det er omstridt om fornærmede som ikke har partsstatus anses å ha med saken å gjøre.¹¹ Etter utvalgets syn tilsier de fornærmedes sterke tilknytning til saken at de i utgangspunktet bør gis anledning til å være til stede også i lukkede rettsmøter. Utvalget foreslår derfor at det i domstolloven § 127 gjøres en tilføyelse om at fornærmede skal gis anledning til å være til stede når rettsmøtet går for lukkede dører, med mindre særlige grunner taler mot det. Dette gjelder også i tilfeller der saken går for lukkede dører med pålegg om taushetsplikt etter straffeprosessloven § 119 (avhør av prester, leger m.fl. om noe som er betrodd dem i deres stilling) og andre bestemmelser i straffeprosessloven som bestemmer at visse typer vitneforklaringer skal meddeles retten og partene i møte for stengte dører og under pålegg om taushetsplikt, jf. oversikten i punkt 3.1.8.1.¹² Retten bør imidlertid, om særlig grunner tilsier det, kunne bestemme at fornærmede utelukkes fra rettsmøtet. Særlige grunner kan for eksempel være at tunge personvern hensyn taler for å begrense kretsen av de som får være til stede, samtidig som det som skjer i retten ikke har stor betydning for fornærmede. Forbeholdet for særlige grunner er ment å være en snever unntaksregel. Den klare hovedregelen bør være at fornærmede har rett til å være til stede.

Etterforskingstaktiske hensyn kan tilsi at fornærmede ikke bør være til stede. Etter straffeprosessloven § 245 første ledd første punktum kan retten bestemme at siktede skal forlate rettssalen mens et vitne blir avhørt dersom det er særlig grunn til å frykte at en uforbeholden forklaring ellers ikke vil bli gitt. Av samme grunn kan retten etter bestemmelsens første ledd tredje punktum bestemme at andre personer skal forlate rettssalen under avhør av siktede eller et vitne. Tredje punktum får også anvendelse på fornærmede.¹³ Hvis det er siktede eller noen annen med partsrettigheter som må forlate rettssalen, følger det av annet ledd at vedkommende skal gjøres kjent med det som er forhandlet i hans eller hennes fravær. Det kan være tvilsomt i hvilken utstrekning fornærmede anses som «noen annen som har partsrettig-

heter».¹⁴ Utvalget foreslår derfor at fornærmede uttrykkelig likestilles med siktede i annet ledd.

Etter tredje ledd kan retten under «særegne forhold» helt utelukke siktede og hans private forsvarer dersom og så lenge det er grunn til å frykte for at etterforskingens øyemed ellers ville bli utsatt for fare. Utvalget foreslår at denne bestemmelsen gis tilsvarende anvendelse for fornærmede.

9.5.5.2 Varsel om rettsmøtet

Etter dagens regler er det ingen plikt til å varsle fornærmede eller bistandsadvokaten om rettsmøter under etterforskingen. Spørsmålet er om fornærmede skal ha krav på varsel om rettsmøter under etterforskingen. Europarådets rekommendasjon R (85)11 anbefaler i punkt nr. 9 at offeret blir informert om tid og sted for rettsmøter som gjelder den straffbare handlingen. Kvinnevoldsutvalget har foreslått at fornærmede varsles om alle rettsmøter.¹⁵

Utvalget foreslår at det innføres en bestemmelse i straffeprosessloven § 243 annet ledd om at fornærmede ved bistandsadvokaten så vidt mulig skal varsles til alle rettsmøter under etterforskingen. I praksis gjelder dette særlig fengslingsmøter. Retten til varsel til rettsmøter følger også generelt av utvalgets forslag til endringer i straffeprosessloven § 107 c annet ledd. Fordi utvalget foreslår utvidelse av retten til bistandsadvokat til saker om vold i nære relasjoner (straffeloven § 219), vil fornærmede i slike saker få varsel om alle rettsmøter gjennom sin bistandsadvokat, slik Kvinnevoldsutvalget foreslo.

Utvalget viser til forslaget i punkt 9.5.2.1 om innføring av en ny fanebestemmelse om skjerpet informasjonsplikt i saker om alvorlige integritetskrenkelser. I disse sakene har fornærmede et særlig behov for å bli orientert om hva som skjer under etterforskingen. Rettsmøter er som regel viktige begivenheter som de fornærmede i slike saker ønsker å bli informert om. Derimot antar utvalget at fornærmede i saker om mindre alvorlig kriminalitet normalt ikke vil ha interesse av å bli varslet om rettsmøter. Varslingsplikt medfører merarbeid for politiet og bør bare innføres når det er et særlig behov for det.

¹¹ Se drøftelsen i Robberstad 1999 side 263 følgende. Hun tar til orde for at fornærmede må anses å ha med saken å gjøre.

¹² At domstolloven § 129 gjelder også når hjemmelen for lukkede dører er andre bestemmelser enn domstolloven § 125, fremgår blant annet av avgjørelsen i Rt. 1998 s. 727, hvor hjemmelen for stengte dører var tvistemålsloven § 204 nr. 3.

¹³ Jf. Bjerke/Keiserud 2001 II s. 890.

¹⁴ Straffeprosessloven § 428 om partsrettigheter for fornærmede som fremmer erstatningskravet selv, gjelder bare når hovedforhandling blir holdt, og gir således ikke partsrettigheter under etterforskingen.

¹⁵ NOU 2003: 31 side 159.

9.5.5.3 Aktive prosessuelle rettigheter under rettsmøtet

Spørsmålet er om fornærmede skal gis rett til å komme med opplysninger og begjæringer og til å stille spørsmål til siktede, vitner og andre som forklarer seg i rettsmøter under etterforskingen.

Det kan ha stor betydning for fornærmede om siktede varetektsfengsles. Særlig i saker om vold og seksuallovbrudd kan fengsling verne mot nye overgrep og represalier. En rett for fornærmede til å gi opplysninger i rettsmøtet vil kunne kaste bedre lys over grunnlaget for siktelsen og over fengslingsgrunnene. For eksempel vil fornærmede kunne kommentere siktetes fremstilling av hendelsesforløpet eller gi opplysninger om siktede som er av betydning for rettens vurdering av gjentakelsesfaren. På den annen side er det viktig at reglene legger til rette for rask og effektiv behandling av fengslingsbegjæringer. En rett for fornærmede til å forklare seg vil medføre at rettsmøtene tar lengre tid. Dessuten er fornærmedes syn på hendelsesforløpet som oftest godt klarlagt gjennom politiforklaringer. Det er for øvrig ikke noe i veien for at retten beslutter å motta forklaring fra fornærmede hvis den finner det ønskelig for å opplyse saken. Selv om det i enkelte saker kunne være en fordel om fornærmede fikk forklare seg under rettsmøtet, veier de prosessøkonomiske ulempene etter utvalgets syn tyngre.

Av tilsvarende grunner som for straffekravet, jf. punkt 8.3, bør krav om fengsling etter utvalgets syn målbæres av påtalemyndigheten alene. Utvalget foreslår derfor ikke at fornærmede eller bistandsadvokaten skal ha rett til å uttale seg om fengslingsspørsmålet eller til å påkjære rettens avgjørelser om dette.

Spørsmålet er dernest om fornærmede bør gis aktive prosessuelle rettigheter under rettslige avhør av andre vitner eller siktede, se straffeprosessloven § 237 første ledd. Rettslig avhør av siktede skal begjæres når vilkårene for tilståelsesdom antas å være til stede. Om fornærmedes stilling i saker om tilståelsesdom vises til punkt 3.1.13 og 9.9. Ellers skal rettslig avhør av siktede eller vitner i saken begjæres når påtalemyndigheten etter en konkret vurdering finner grunn til det.¹⁶ Slike avhør er til bruk under etterforskingen. Dersom formålet med avhøret er å kunne bruke forklaringen under hovedforhandlingen, må det gjennomføres bevisopptak etter reglene i § 237 annet ledd, jf. straffeprosessloven § 270. Utvalget kommer tilbake til bevisopptak under punkt 9.7.6.

Hvis det er fornærmede som skal avhøres ved rettslig avhør, har bistandsadvokaten rett til å være til stede. Bistandsadvokaten har da samme rettigheter som under andre avhør av fornærmede, det vil blant annet si rett til å stille spørsmål og til å protestere mot spørsmål som ikke kommer saken ved eller er stilt på utilbørlig måte, jf. straffeprosessloven § 107 c. Spørsmålet er om fornærmede gjennom bistandsadvokaten bør ha rett til å stille spørsmål ved avhør av siktede eller vitner. Utvalget mener at det ikke er grunn til å foreslå at fornærmede eller bistandsadvokaten skal ha en sterkere stilling ved rettslige avhør under etterforskingen enn ved politiavhør. Begge typer avhør er til bruk for etterforskingen. Ved politiavhør under etterforskingen har verken fornærmede eller bistandsadvokaten rett til å være til stede eller til å stille spørsmål.

9.5.6 Dommeravhør av mindreårige m.m.

I sedelighetssaker skal barn under 14 år avhøres ved dommeravhør, jf. straffeprosessloven § 239, jf. § 298. Er slikt avhør gjennomført, skal barnet normalt ikke innkalles som vitne under hovedforhandlingen.¹⁷ Dommeravhør kan også brukes hvor fornærmede i en sedelighetssak er psykisk utviklingshemmet eller har en tilsvarende funksjonssvikt.

Dommeravhør er en form for bevisopptak, bortsett fra at dommeren her mottar forklaringen utenfor rettsmøte. Forsvareren skal som hovedregel gis anledning til å overvære dommeravhøret, jf. straffeprosessloven § 239 første ledd,¹⁸ og gis anledning til å få stilt spørsmål til barnet.¹⁹ Hvis forsvareren ikke gis anledning til å overvære det første dommeravhøret, eller det er forhold som ikke er tilstrekkelig belyst i det første avhøret, kan forsvareren be om nytt dommeravhør.²⁰

Under hovedforhandlingen avspilles vanligvis opptaket fra dommeravhøret. Hvis et barn som er avhørt ved dommeravhør fyller 14 år før hovedfor-

¹⁷ Straffeprosessloven § 298.

¹⁸ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 860 med videre henvisninger.

¹⁹ Etter EMK art. 6 (3) (d) skal siktede som en minsterett ha krav på å få avhøre vitner som føres mot ham. Etter de avgjørelser som foreligger fra Den europeiske menneskerettighetsdomstol er det ikke noe absolutt vilkår etter denne bestemmelse at siktede - eller i praksis hans forsvarer - får adgang til å stille spørsmål direkte. Det er tilstrekkelig at slike spørsmål formidles. Gis siktede heller ikke anledning til dette kan en domfellelse bli ansett å stride mot det grunnleggende krav om rettferdig rettergang - "fair trial" - som er nedfelt i art. 6 (1). Se Rt. 1994 side 748.

²⁰ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 862 med videre henvisninger.

¹⁶ Påtaleinstruksen § 15-1.

handlingen, må barnet likevel forklare seg som vitne under hovedforhandlingen.

Utvalget mener at aldersgrensen på 14 år er for lav, og foreslår at den heves til 16 år, se forslag til endring av straffeprosessloven § 234 annet ledd første punktum og § 239 første ledd første punktum. Denne aldersgrensen var også opprinnelig foreslått av Straffeprosesslovkomiteen. Departementet begrunnet i 1979 aldersgrensen på 14 år med at personer mellom 14 og 16 år «i dag gjenomgående [er] så utviklet at de bør kunne avhøres i rettsmøte»²¹. Siden straffeprosessloven ble vedtatt i 1981 har man fått bedre kunnskap om de alvorlige skadevirkningene ved seksuelle overgrep mot barn og unge. Barn og unge som har vært utsatt for slike forbrytelser er ofte traumatiserte og sårbare. Det er viktig at de så snart som mulig kan legge overgrepene bak seg og komme videre i livet. Det kan gå flere år fra anmeldelse til saken er endelig avgjort i rettsapparatet. Gjentatte avhør i retten i en periode av livet som er viktig for barnets eller den unges personlige utvikling, kan føre til ytterligere traumatisering og alvorlige psykiske skadevirkninger. Hensynet til siktedes forsvar og muntlighetsprinsippet taler riktignok mot en senket aldersgrense. Avspilling av dommeravhør fratar siktede muligheten til å avhøre vitnet direkte for den dømmende rett. Den dømmende rett fratas også muligheten til selv å stille spørsmål til vitnet. Disse hensynene er tungtveiende, men må etter utvalgets syn vike for de meget sterke hensyn som taler for at aldersgrensen settes opp. Hensynet til siktedes forsvar må ivaretas ved forsvarerens rett til å overvære avhøret og til å få stilt spørsmål til fornærmede, jf. ovenfor.

Som i dag bør alderen på ethvert trinn av saken være avgjørende, slik at ungdommer som er avhørt ved dommeravhør, men som fyller 16 år før hovedforhandlingen, vil måtte forklare seg som vitne under hovedforhandlingen. Utvalget understreker at forslaget ikke er til hinder for at unge under 16 år som ønsker det, i samråd med verge gis anledning til å forklare seg i retten.²² I en slik vurdering vil viktige momenter være fornærmedes alder og modenhet, samt hvor belastende det antas å være for fornærmede å forklare seg i retten. Det bør også tas i betraktning at det er en alminnelig erfaring at det umiddelbare beviset er det beste.

Etter straffeprosessloven § 239 annet ledd kan dommeravhør brukes i saker om andre straffbare forhold, dersom hensynet til vitnet tilsier det. Utvalget har ikke oversikt over i hvilken utstrekning

dommeravhør brukes ved avhør av barn i andre saker enn sedelighetssaker. Fremgangsmåten bør etter utvalgets syn brukes i alle saker der det vil være en særlig påkjenning for barnet å vitne i saken eller barnet bør skånes for belastningen ved gjentatte avhør. Det kan for eksempel være tilfellet dersom barnet skal forklare seg i en sak der det er mistanke om at barnet har vært utsatt for fysisk mishandling, eller barnet har vært vitne til familievold eller andre traumatiske hendelser.²³

Etter straffeprosessloven § 239 fjerde ledd skal dommeravhør foretas innen to uker etter anmeldelse av den straffbare handling, med mindre særlige grunner tilsier at det foretas senere. Utvalget er kjent med at fristen ikke sjelden oversittes. Av hensyn til avhørets bevisverdi, er det viktig at barnet avhøres så raskt som mulig etter hendelsen eller etter at barnet har betrodd seg til voksne. Ventetiden fra saken anmeldes til dommeravhøret gjennomføres kan være vanskelig for mange. Hvis foreldre eller andre snakker med barnet om hva som har skjedd før barnet har forklart seg i dommeravhør, kan det oppstå usikkerhet om dette kan ha påvirket innholdet av barnets forklaring.²⁴ Av hensyn til troverdigheten av barnets forklaring i dommeravhør frarådes derfor ofte de foresatte å snakke med barnet om hva som har skjedd eller å la barnet få snakke med psykolog eller annen terapeut før dommeravhøret er holdt.

Det kan være uheldig for barnet og vanskelig for foreldrene hvis barnet må vente i lengre tid med å snakke om saken med sine nærmeste eller med terapeut. Barnet kan føle seg avvist av foreldrene og lukke seg. For å unngå langvarige psykiske skader, kan det være viktig å komme i terapi raskt. Særlig i akutte saker, for eksempel der barnet nylig er misbrukt av en fremmed eller nylig har betrodd seg til noen om et pågående misbruk fra nærstående, bør derfor dommeravhør holdes meget raskt, og helst innen få døgn. I andre saker kan det være tale om en mistanke som har utviklet seg over tid om at et barn blir misbrukt, for eksempel av nærstående, men uten at barnet har betrodd seg til noen. I slike saker kan det være viktig både for dommeravhørets kvalitet og for etterforskningen at dommeravhøret blir grundig forberedt og koordinert med andre etterforskningsskritt, slik som pågripelse av mistenkte, ransaking av mistenktes bolig osv. Det kan være viktigere å ha nok tid til forberedelse enn at dommeravhøret kommer meget raskt.

²¹ Ot.prp. nr. 35 (1978-79) side 190.

²² Se Rønneberg/Poulsson 2000 side 99.

²³ Se Rønneberg/Poulsson 2000 side 29-30.

²⁴ Se for eksempel Rønneberg/Poulsson 2000 side 90 flg. med omtale av riksadvokatens gransking av Bjugn-saken.

Et samlet utvalg mener at avholdelse av dommeravhør må prioriteres. Om nødvendig må andre gjøremål i politiet og retten utsettes.

Utvalgets *flertall*, alle unntatt lederen og Vignes, foreslår at fristen reduseres til én uke fra anmeldelse, se endringsforslag til straffeprosessloven § 239 fjerde ledd. Flertallet viser til de hensyn som er nevnt ovenfor og mener det er behov for å markere at dommeravhør må prioriteres. En frist på to uker er for lang i de akutte sakene. Flertallet er vel kjent med at en kortere frist kan skape praktiske vanskeligheter både for domstolene, politiet og påtalemyndigheten, også fordi hevingen av aldersgrensen vil innebære at det må foretas flere dommeravhør. Flertallet mener likevel at grunnene som taler for en kortere frist er mer tungtveiende. Domstolene og politi og påtalemyndighet må om nødvendig utsette andre gjøremål, eventuelt forskyve dommeravhøret til etter vanlig kontortid. Hensynet til de saker der det er behov for en mer omfattende forberedelse, er etter flertallets syn tilstrekkelig ivaretatt ved lovens unntaksbestemmelse om at dommeravhør kan holdes senere hvis særlige grunner tilsier det. Om nødvendig må det også tilføres ytterligere ressurser.

Mindretallet mener at gjeldende frist på to uker bør beholdes. Det vises for det første til at mange av sakene erfaringsmessig ikke er akutte i den forstand at saken kommer opp umiddelbart etter et overgrep eller ved at barnet gir en umiddelbar og fullstendig beretning om overgrep som ligger tilbake i tid. Ikke sjelden utvikler sakene seg over tid ved at barnet kommer med antydninger om at det har vært utsatt for overgrep, for eksempel gjennom tegninger på skolen, bemerkninger til en lærer eller til noen nærstående, gjennom at barnet forteller om sårhet nedentil osv. Etter mindretallets syn vil det være uheldig om en anmeldelse i slike tilfeller skal utløse en så kort frist som en uke. Mindretallet er bekymret for at realiteten vil bli, om en så kort frist innføres, at nye anmeldelser prioriteres på bekostning av andre overgrepssaker mot barn. Er fristen bare en uke, kan avhøret bli for dårlig forberedt, slik at det må foretas et nytt avhør senere. Det er i mange tilfelle behov for å koordinere tidspunktet for avhøret med andre tiltak, for eksempel innbringelse av den mistenkte, ransaking og beslag. Det er ofte vanskelig å finne et tidspunkt så raskt som passer for alle aktørene. En kortere frist forutsetter også ressurstilførsel. Etter det opplyste foretas avhør ved Barnahus på Island i gjennomsnitt innen 17 dager, noe som der oppleves som betryggende. Mindretallet understreker at det er enig i at akutte saker må prioriteres og at avhør i slike saker bør foretas innen få dager.

9.5.7 Fritak fra forklaringsplikt for mindreårige

Justisdepartementet har i brev 6. januar 2006 oversendt en henvendelse fra Stine Sofies stiftelse rettet til justisminister Storberget. Stiftelsen foreslår en endring av straffeprosessloven § 122 jf. § 127, om fritak for vitneplikt på grunn av nært slektsskap med siktede, slik at disse bestemmelsene ikke gjelder for barn under 12 år. Justisdepartementet ber Fornærmedeutvalget vurdere behovet for lovendringer basert på stiftelsens innspill.

Stiftelsens innspill er foranlediget av Høyesteretts avgjørelse inntatt i Rt. 2005 side 1293, som er omtalt foran under punkt 3.2.4. Problemstillingen i saken var om to barn på snart syv og ni år skulle underrettes om muligheten for å bli fritatt for å forklare seg om sin fars forhold og om de selv skulle ta stilling til om muligheten skulle benyttes.

For barn mellom 7 og 14 år, mente Høyesteretts flertall (4) at barnet skal informeres om fritaksretten i nærvær av påtalemyndighet, forsvarer, (sette)verge og eventuell bistandsadvokat, men at vergen (eventuelt settevergen) skal avgjøre om forklaring skal gis. Barnet skal ha anledning til å gi uttrykk for sin mening, jf. barneloven § 31. Barn over 14 år skal behandles som voksne. I saker med barn under 7 år, er det vergen alene som orienteres om fritaksretten og som tar standpunkt til om forklaring skal gis.

Mindretallet (Rieber-Mohn) kom til at straffeprosessloven § 122 måtte tolkes innskrenkende slik at barna i den konkrete saken ikke kunne påberope seg en fritaksrett og at heller ingen andre kunne utøve fritaksrett på barnas vegne. Fra Rieber-Mohns votum gjengis:

«Etter mitt skjønn er den beste løsning at spørsmålet om fritaksrett overhodet ikke er noe tema, når så små barn som i denne sak skal avhøres som ledd i en straffeprosessuell etterforskning. Jeg kan ikke se at barn på dette alderstrinnet har forutsetninger for å overskue konsekvensene av å benytte eller ikke benytte en rett til fritak for vitneplikt. Dette gjelder hva enten barnet har stilling som fornærmet, som i en incestsak, eller eventuelt er et indirekte offer for straffbare krenkelser som én av foreldrene kan ha gjort seg skyldig i mot den annen. Det er ikke tilfredsstillende at en verge, eventuelt setteverge, treffer avgjørelsen på barnets vegne. Vedkommende vil riktignok ha bedre forutsetninger enn barnet for å se rekkevidden av spørsmålet om å benytte fritaksretten. Men mye vil i så fall bero på settevergens subjektive syn og personlige verdipreferanser, som i spørsmål av denne karakter vil variere meget. Den dypere begrunnelsen for fritaksretten må

være at den er en personlig rett, som berører følelser mellom mennesker i nære familierelasjoner. Mye går tapt når utenforstående skal treffe avgjørelsen.»²⁵

Utvalget mener den løsning som skisseres av Rieber-Mohn er den beste og går inn for å endre loven i tråd med dette.

Utvalget foreslår at fritaksreglene i straffeprosessloven § 122 ikke skal gjelde ved avhør av barn opp til 12 år, se forslag til nytt tredje og fjerde punktum i straffeprosessloven § 122 første ledd. I lys av utvalgets forslag om å heve aldersgrensen for bruk av dommeravhør til 16 år, mener utvalget at bare barn over 16 år bør behandles som voksne i denne sammenhengen. Når barna er mellom 12 og 16, bør de etter utvalgets mening orienteres om fritaksretten og gis anledning til å gi uttrykk for sine synspunkter. Barnas syn bør tillegges gradvis økende vekt i tråd med alder og modenhet. Før dommeren treffer avgjørelsen, bør vergen høres.

Skal barn under 16 år forklare seg i en situasjon hvor straffeprosessloven § 122 normalt kommer til anvendelse, bør avhøret foretas som dommeravhør. På denne måten sikres at det er en dommer som tar stilling til om barnet skal forklare seg.

9.5.8 Avsperring av åsted som tilhører fornærmede

Åstedet for alvorlige straffbare handlinger må ofte avsperras på grunn av kriminaltekniske undersøkelser. Når åstedet er fornærmedes eller de etterlattes bolig, kan avsperring medføre tilleggsbelastninger i en fra før vanskelig situasjon. Utvalget har fått innspill om flere saker der de etterlatte har opplevd avsperringen som unødvendig langvarig og at den har vært gjennomført på en lite hensynsfull måte.

Hjemmel for avsperring er straffeprosessloven § 216 som gir adgang til blant annet å stenge bygning eller rom, forby flytting eller berøring av bestemte ting og lignende forholdsregler for å sikre bevis. Det følger av henvisningen til reglene om beslag i § 208 første ledd første punktum at enhver som rammes av avgjørelsen, straks eller senere kan kreve spørsmålet om den skal opprettholdes brakt inn for retten. Derimot er bestemmelsen i § 208 første ledd annet punktum om at påtalemyndigheten sørger for at den som rammes av beslaget blir gjort kjent med retten til å bringe spørsmålet inn for retten, ikke gjort gjeldende for avgjørelser etter § 216. Forarbeidene begrunner ikke dette nærmere. Antagelig er bakgrunnen at

man har hatt kortvarige og mindre inngripende forholdsregler i tankene og derfor ansett en underretningsplikt som upraktisk.

Etter utvalgets syn gir adgangen til å bringe avgjørelsen inn for retten liten mening dersom den som rammes ikke er kjent med muligheten. Utvalget foreslår derfor at det innarbeides en henvisning til hele § 208 i § 216, se forslag til endring av § 216 siste punktum. I praksis vil det selvsagt ikke være aktuelt å gi underretning om adgangen til å bringe spørsmålet inn for retten ved helt kortvarige tiltak fra politiets side.

Utvalget bemerker videre at det er viktig at politiet gjennomfører avsperring av bolig så hensynsfullt som mulig. Særlig er det viktig at avsperring av bolig ikke varer lengre eller blir mer omfattende enn det som er strengt nødvendig for etterforskningen. Dette følger av det alminnelige forholdsmessighetsprinsippet, og utvalget finner det ikke nødvendig med en ny, egen bestemmelse om dette. Utvalget antar at den foreslåtte bestemmelse om at de som blir rammet skal gjøres kjent med sin rett til å bringe spørsmålet inn for retten, er tilstrekkelig for å sikre at avsperringen begrenses til det som er nødvendig for etterforskningen.

På forespørsel fra den som rammes bør politiet anslå hvor lenge åstedet må forbli sikret. Det kan også være behov for praktisk og finansiell hjelp og støtte til personer – både fornærmede og andre – som får sin bolig avsperrert til etterforskningsformål utover den mulighet som ligger i straffeprosessloven § 448.²⁶ Dette er først og fremst et praktisk spørsmål som ligger noe på siden av utvalgets mandat. Utvalget peker imidlertid på behovet og anbefaler at departementet ser nærmere på dette spørsmålet, som formentlig først og fremst bør høre under Politidirektoratet.

9.5.9 Besøksforbud

Besøksforbud ilegges i første omgang av påtalemyndigheten. Den forbudet retter seg mot og den det skal beskytte skal underrettes ved kopi av beslutningen, jf. straffeprosessloven § 222 a femte ledd tredje punktum. Det fremgår indirekte av sjette ledd første punktum at beslutningen skal forkynnes.

Den besøksforbudet skal beskytte kan ha behov for å vite når den det retter seg mot er informert om forbudet. Dette kan ha betydning for vedkommendes følelse av trygghet og for å kunne ta

²⁵ Rt. 2005 side 1293, avsnitt 39.

²⁶ Etter straffeprosessloven § 448 kan retten tilkjenne erstatning for skade eller annen ulempe som andre enn siktede er påført ved beslag og andre forføyninger under saken når dette fremstår som rimelig.

forholdsregler. Vanligvis vil forkynnelse av forbudet skje umiddelbart etter det er ilagt. Det forekommer likevel at det går noe tid før forkynnelsen skjer, for eksempel fordi personen det retter seg mot kan være vanskelig tilgjengelig. I slike tilfeller bør politiet informere den forbudet skal beskytte om at forbudet ikke er forkynt og begrunnelsen for dette, samt gi beskjed når forkynnelse er foretatt. Utvalget har ikke funnet det nødvendig å regel-feste dette.

Avslår politiet en begjæring om besøksforbud, har den forbudet skal beskytte rett til å bringe avslaget inn for retten, jf. straffeprosessloven § 222 a sjette ledd tredje punktum. Utvalget er kommet til at det ikke er behov for en frist for å bringe spørsmålet inn for retten. Dersom den besøksforbudet skal beskytte er uenig i politiets avgjørelse, vil hun eller han i praksis bringe avgjørelsen inn for retten med en gang.

Etter straffeprosessloven § 222 a siste ledd fjerde punktum skal den besøksforbudet skal beskytte varsles om rettsmøte til behandling av spørsmålet om besøksforbud, og vedkommende har rett til å uttale seg i rettsmøtet. Om rett til bistandsadvokat og bistandsadvokatens stilling i slike saker, vises til punkt 3.4.2.3 og 3.4.5.13.

Utvalgets vurderinger av bistandsadvokatens oppgaver i saker om besøksforbud omtales i punkt 11.2.12.

9.6 Avgjørelsen av påtalespørsmålet

I Sverige og Finland har fornærmede rett til å utforme egen tiltale, jf. punkt 4.2.2.2 og 4.3.2.2. Utvalgets inntrykk er at denne retten benyttes nokså sjelden. Som regel vil uenighet løses gjennom kontakt mellom aktor og bistandsadvokaten.

Etter utvalgets oppfatning bør ikke en slik ordning innføres i Norge. Det bør være påtalemyndighetens eneansvar å ta endelig stilling til hvilke straffbare handlinger som skal bringes inn for retten, jf. utvalgets prinsipielle bemerkninger under punkt 8.3. Som nevnt der mener utvalget at påtalemyndigheten er best egnet til å avgjøre på samfunnets vegne om det er tilstrekkelig faktisk og rettslig grunnlag for å reise en straffesak. Verken siktede eller rettsvesenets knappe ressurser bør belastes med straffesaker påtalemyndigheten mener ikke vil føre frem.

Fornærmedes interesse i å få overprøvd en henleggelse eller utformingen av tiltalen er dessuten i noen grad ivaretatt ved adgangen til å klage til overordnet påtalemyndighet. Slike klager fører ikke helt sjelden frem.²⁷

Utvalget har overveid om fornærmede bør gis en formalisert rett til å bli hørt før tiltalespørsmålet avgjøres, men er kommet til at det ikke er tilstrekkelig behov for en slik regel. Det er etter dagens regler ikke noe i veien for at fornærmede gir uttrykk for sitt syn på tiltalespørsmålet overfor påtalemyndigheten. Hvis saken reiser særlige juridiske spørsmål, for eksempel om lovanvendelse eller foreldelse, kan det være naturlig at bistandsadvokaten når etterforskningen nærmer seg slutten, av eget tiltak gjør rede for fornærmedes syn. Det er heller ikke noe i veien for at påtalemyndigheten spør om fornærmedes syn, og saken kan ligge slik an at det bør gjøres. Det vil føre for langt å pålegge påtalemyndigheten å innhente fornærmedes syn i alle saker, eller i alle alvorlige saker.

Dersom etterforskningen avsluttes med avgjørelse om forelegg, skal fornærmede etter gjeldende regler bare varsles i tilfeller der det er vedtatt forelegg med bestemmelse om at siktede skal betale erstatning, jf. påtaleinstruksen § 20-7. Utvalget foreslår at bestemmelsen endres, slik at det gis underretning om vedtatt forelegg til alle fornærmede som har inngitt anmeldelse, slik reglen er for påtaleunntatelse, jf. påtaleinstruksen § 18-5. Fornærmede kan riktignok, i motsetning til ved påtaleunntatelse, ikke påklage forelegget. Men fornærmede som har inngitt en anmeldelse, bør etter utvalgets syn som en alminnelig regel underrettes om hva som blir resultatet av etterforskningen. Også Kvinnevoldsutvalget foreslår en slik regel.²⁸ Det vises også til Europarådets rekommandasjon R (85) 11 nr. 9, der det anbefales at offeret gis informasjon om endelig påtaleavgjørelse.

Utvalget foreslår at det innføres frist for å ta ut tiltale i saker som gjelder alvorlige integritetskrenkelser mot personer som var under 18 år da lovbruddet skjedde, se forslag til nytt annet punktum i straffeprosessloven § 249 annet ledd. I dag er det en fristregel i saker der siktede er under 18 år.²⁹ Utvalget foreslår at de samme frister skal gjelde i saker om alvorlige integritetskrenkelser mot mindreårige fornærmede. Det skal altså tas ut tiltale innen seks uker etter at det er en mistenkt i saken. Det dreier seg om et begrenset antall saker i året. Både for barnet – hvis det er stort nok til å være

²⁷ I 2004 omgjorde for eksempel riksadvokaten statsadvokatens påtaleavgjørelse i 23 klagesaker, mens påtaleavgjørelsen ble opprettholdt i 254 saker. Også statsadvokatene omgjør et ikke ubetydelig antall avgjørelser truffet av påtalemyndigheten i politiet. Utvalget har ikke hatt tilgang til statistikk over dette.

²⁸ NOU 2003: 31 side 159.

²⁹ Se straffeprosessloven § 249.

informert om straffesaken – og dets nærmeste er slike saker en betydelig påkjenning.

9.7 Forberedelse og berammelse av hovedforhandlingen

9.7.1 Underretning om tiltalen mv.

Påtalemyndigheten skal underrette fornærmede om at det er tatt ut tiltale og om at fornærmede kan kreve å gjøre seg kjent med tiltalebeslutningen og sakens dokumenter, jf. straffeprosessloven § 264 a første ledd og påtaleinstruksen § 25-8. Bestemmelsene gjelder alle fornærmede. Utvalget foreslår ingen endringer her.

9.7.2 Innspill til bevisoppgaven

Utvalget drøfter i punkt 9.8.6 hvilke rettigheter fornærmede bør ha i forhold til bevisførselen. Utvalget mener at fornærmedes og samfunnets interesse i at saken blir best mulig opplyst, taler for at fornærmede gis visse rettigheter under bevisførselen, for eksempel rett til å stille spørsmål til vitner og tiltalte. Derimot mener utvalget at fornærmede ikke selv eller ved bistandsadvokaten bør gis rett til å føre egne bevis. Fornærmede kan imidlertid ha viktige innspill om hvilke bevis som bør føres. Utvalget foreslår derfor at fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser, samtidig med underretningen om at tiltale er tatt ut, gis en frist for å foreslå supplerende bevisførsel, se forslag til nytt annet ledd i straffeprosessloven § 264 a. Fornærmede bør kunne foreslå bevisførsel uavhengig av om det fremmes erstatningskrav, for eksempel vitner som kan opplyse skyld- eller straffespørsmålet.

Dersom påtalemyndigheten avslår å føre beviset, bør spørsmålet kunne bringes inn for retten til avgjørelse.

Det er selvfølgelig ikke noe i veien for at fornærmede også i dag henvender seg til påtalemyndigheten med forslag om vitneførsel eller andre bevis. Dette gjøres også i en viss utstrekning. Utvalget er ikke kjent med at det er noe praktisk problem at påtalemyndigheten ikke imøtekommer slike innspill fra bistandsadvokaten eller fornærmede. Utvalget ønsker likevel å lovfeste denne muligheten for fornærmede, og gi anvisning på hvordan eventuell uenighet mellom påtalemyndigheten og fornærmede bør løses.

9.7.3 Forberedelse av borgerlige rettskrav

Utvalget foreslår i punkt 12.6.2 at fornærmede samtidig med underretningen om at det er tatt ut

tiltale, gis frist for å fremsette endelig erstatningskrav, eventuelt be om endringer i tiltalebeslutningens angivelse av kravet dersom påtalemyndigheten fremmer kravet for fornærmede. Forslaget gjelder fornærmede i alle sakstyper. Se nærmere om forslagene i punkt 12.6.2.

9.7.4 Dokumentinnsyn

Når tiltale er tatt ut, reguleres fornærmedes rett til å gjøre seg kjent med sakens dokumenter av straffeprosessloven § 264 a. Fornærmede har etter første ledd en ubetinget rett til å gjøre seg kjent med selve tiltalebeslutningen. Etter annet ledd har fornærmede også rett til innsyn i sakens øvrige dokumenter så fremt det kan skje uten skade eller fare for sakens behandling ved retten eller for en tredjeperson.

Begrensningene gjelder ikke dokumenter som er av betydning for avgjørelsen av fornærmedes krav når fornærmede selv fremmer krav i saken, jf. straffeprosessloven § 428 annet ledd.

Utvalget kan ikke se at det er behov for begrensningen i fornærmedes innsynsrett på grunn av skade eller fare for sakens behandling ved retten. Forarbeidene forutsetter at innsyn skal kunne nektes etter dette alternativet når det er fare for at innsyn vil kunne svekke bevisverdien av fornærmedes vitneutsagn under hovedforhandlingen.³⁰ Tanken er at det bør unngås at fornærmede gjennom å lese egen og andres forklaringer for hovedforhandlingen skal tilpasse sin forklaring i retten, eller kunne beskyldes for det. (Blant annet av samme grunn har vitner ikke rett til innsyn i dokumentene, heller ikke i sin egen forklaring til politiet.)

Robberstad har kritisert denne begrensningen i fornærmedes innsynsrett.³¹ Hun peker blant annet på at synspunktet om at fornærmede kan tilpasse sin forklaring etter lesning av politidokumentene i prinsippet kan anvendes i alle saker. Det er vanskelig å angi hvilke hensyn som tilsier at det skal gjøres unntak i den enkelte sak. Også Kvinnevoldsutvalget mener fornærmede bør gis rett til dokumentinnsyn på linje med den rett tiltalte har.³²

Fornærmedeutvalget er enig i Robberstads kritikk og Kvinnevoldsutvalgets forslag. Utvalget er heller ikke kjent med at denne adgangen til å nekte innsyn brukes i praksis og foreslår at regelen oppheves.

³⁰ Ot.prp. nr 33 (1993-94) side 11-12 og side 52.

³¹ Se Robberstad 1999 side 287-288.

³² Se NOU 2003: 31 side 159.

Regelen i § 242 første ledd første punktum om at innsynsretten kan begrenses av hensyn til «skade eller fare... for tredjemann» er for fornærmede videreført i § 264 a annet ledd. Tiltaltes innsyn er ikke tilsvarende begrenset. I forarbeidene er det ikke begrunnet hvorfor fornærmedes innsyn er underlagt en slik særlig begrensning.³³ Unntaket synes å være en ren videreføring av den tilsvarende begrensning i § 242. Lovhistorien bak dette unntaket i § 242 viser imidlertid at det ikke var ment å gjelde under hovedforhandlingen. Begrensningen i innsynsretten av hensyn til tredjemann kom inn under justiskomiteens behandling av straffeprosessloven. Unntaket var begrunnet i politiets behov for å skjule identiteten til politiets kilder og hensynet til sikkerheten til vitner og andre.³⁴ Det ble samtidig understreket at mistenkte ved avhør under hovedforhandling, «vanligvis» vil bli kjent med vitnes identitet. Imidlertid er det senere vedtatt regler hvorefter mistenkte og tiltalte helt kan nektes innsyn i materiale som påtalemyndigheten ikke vil påberope seg, jf. § 242 a og 264 sjette ledd. Disse reglene gir ikke anledning til å nekte fornærmede innsyn. Vanligvis har dette gode grunner for seg. Utvalget kan imidlertid ikke utelukke at det kan forekomme saker hvor det også kan være behov for å nekte fornærmede innsyn av de grunner som er nevnt i § 242 a første ledd, for eksempel i saker med utspring i organisert kriminalitet, gjengoppgjør mv. På denne bakgrunn vil ikke utvalget foreslå å oppheve regelen om at innsyn kan nektes av hensyn til skade eller fare for tredjemann. Utvalget tilføyer imidlertid at innsyn, like lite som for tiltalte, bør nektes av rene personvern hensyn eller lignende.

Nærmere bestemmelser om hvordan dokumentene skal gjøres tilgjengelig for fornærmede, er gitt i påtaleinstruksen § 25-9. Er det oppnevnt bistandsadvokat, skal kopi av tiltalebeslutningen, bevisoppgaven og så vidt mulig sakens dokumenter sendes til bistandsadvokaten, jf. straffeprosessloven § 264 a tredje ledd. Etter påtaleinstruksen § 25-7 annet ledd skal fornærmede ikke uten påtalemyndighetens samtykke gis kopi av egen eller andres forklaring i saken. Utvalget foreslår ingen endringer i disse reglene.

9.7.5 Varsel om hovedforhandlingen

Når retten har fastsatt tidspunktet for hovedforhandlingen, skal den underrette påtalemyndighe-

ten, forsvareren og bistandsadvokaten om dette, jf. straffeprosessloven § 275 første ledd. Har fornærmede benyttet seg av retten til selv å fremme borgerlige rettskrav, skal fornærmede innkalles som part.

I saker der påtalemyndigheten fremmer erstatningskravet på fornærmedes vegne, er det etter dagens regler uklart om fornærmede skal varsles om hovedforhandlingen i de tilfeller der vedkommende ikke kalles inn som vitne.³⁵ Utvalget har overveid om det bør gis regler som klart pålegger varsling i disse sakene, men har kommet til at det vil føre for langt. I de aller fleste tilfellene der fornærmede er personlig berørt, vil vedkommende bli innkalt som vitne i saken. En regel om varsel til dem som fremmer krav etter § 427 uten å være vitne i saken, vil i hovedsak gjelde forsikringsselskaper og lignende. Denne gruppen av fornærmede har neppe behov for å bli varslet til hovedforhandlingen.

Hvis fornærmede skal forklare seg som vitne, blir fornærmede på et senere tidspunkt innkalt til hovedforhandlingen ved vitnestevning, som bør forkynnes senest tre dager før rettsmøtet, jf. straffeprosessloven § 110 første ledd.

Ellers har fornærmede ikke krav på å bli underrettet om tidspunktet for hovedforhandlingen. Utvalget har vurdert om det bør innføres en alminnelig regel om at fornærmede skal varsles om hovedforhandlingen. Spørsmålet har praktisk betydning for de fornærmede som ikke har bistandsadvokat, ikke har fremsatt erstatningskrav og ikke skal forklare seg som vitne. I saker som gjelder vold eller trusler vil fornærmede nesten alltid bli innkalt som vitne. De saker hvor fornærmede ikke blir underrettet om hovedforhandlingen, vil i praksis primært gjelde vinningsforbrytelser, typisk innbrudds- og bilbrukstyverier, der fornærmede som regel ikke blir innkalt som vitne. I slike saker har fornærmede gjerne fått dekket sitt tap gjennom forsikring og fremmer derfor ikke krav mot tiltalte. Antagelig er de normalt heller ikke interessert i å overvære hovedforhandlingen. Dette kan tilsi at de antagelig meget få fornærmede av denne kategori som ønsker å være til stede under hovedforhandlingen, selv må holde kontakt med påtalemyndigheten for å få rede på tidspunktet.

På den annen side bør det i utgangspunktet være en naturlig konsekvens av å anmelde et forhold, at man senere får vite hva som skjer i saken. Alle fornærmede skal underrettes om tiltalen etter straffeprosessloven § 264 a. De vil derfor antagelig

³³ NOU 1992:16 side 34-35 og side 77, samt Ot.prp. nr 33 (1993-94) side 11-12 og 52.

³⁴ Innst. O. nr. 37 (1980-81) side 28-30.

³⁵ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1307.

forvente å bli underrettet om hva som skjer videre, før de til slutt underrettes om dommen i saken, jf. påtaleinstruksen § 26-3 siste ledd. En alminnelig regel om varsel til de fornærmede om hovedforhandling kan ha betydning for den alminnelige tillit til rettsvesenet. Videre anbefales det i Europarådets rekommandasjon R (85) 11 nr. 9 og i FN's erklæring om grunnleggende prinsipper for rettferdighet for ofrene, at offeret blir informert om berammelser av rettsmøter, jf. punkt 5.2.2.2.

En alminnelig regel om at alle fornærmede skal varsles til hovedforhandlingen vil imidlertid medføre en del merarbeid for politiet og påtalemyndigheten hvis ikke varselet kan sendes ut maskinelt. Et slikt varsel måtte i så fall sendes til alle som har inngitt anmeldelse i saken, uavhengig av om de også skal vitne. Det måtte i så fall opplyses om at de ikke plikter å møte, med mindre de også skal vitne og senere mottar en vitnestevning. Utvalget antar at et slikt maskinelt varsel kan føre til uklarhet og forvirring. En annen mulighet er en regel om at de fornærmede som uttrykkelig har fremsatt ønske om det, skal varsles. Praktisk kunne dette ordnes ved at de fornærmede, samtidig som de blir underrettet om tiltalen, spørres om de ønsker å bli underrettet om tidspunktet for hovedforhandlingen. Også en slik ordning vil imidlertid måtte følges opp manuelt og dermed føre til merarbeid. Dessuten kan også dette føre til forvirring hvis de fornærmede senere blir innkalt som vitner.

Utvalget er under noe tvil blitt stående ved at påtalemyndigheten ikke bør plagges å varsle alle fornærmede om hovedforhandlingen.

9.7.6 Bevisopptak

Hovedregelen er at vitner skal forklare seg direkte for den dømmende rett. Etter straffeprosessloven § 270 kan det holdes bevisopptak forut for hovedforhandlingen når et vitne er fritatt for møteplikt på grunn av lang reiseavstand, beviset ikke kan føres under hovedforhandlingen uten uforholdsmessig ulempe eller utgift, eller det er fare for at beviset ellers kan gå tapt eller verdien av det bli forringet. I så fall forklarer vitnet seg for tingretten på vitnets bosted. Straffeprosessloven § 270 gjelder etter at tiltale er tatt ut. Bevisopptaket skjer altså som en del av forberedelsene til hovedforhandlingen.³⁶

Utvalget foreslår i punkt 9.8.6.3 at fornærmede gjennom bistandsadvokaten skal ha rett til å stille

spørsmål til vitner under hovedforhandlingen. Siden bevisopptak tas opp til bruk under hovedforhandlingen, må bistandsadvokaten varsles til bevisopptaket og gis rett til å stille supplerende spørsmål til vitnet under bevisopptaket. Utvalget foreslår en endring i straffeprosessloven § 271 første ledd om at bistandsadvokaten skal underrettes om begjæring om bevisopptak. Varselet til selve bevisopptaket og retten til å være til stede i rettsmøtet, følger av utvalgets endringsforslag til straffeprosessloven § 107 c annet ledd. Gjennom henvisninger i § 271 annet ledd fremgår det samme av endringsforslagene til straffeprosessloven §§ 243 og 244 som gjelder rettsmøter på etterforskningsstadiet. Det foreslås videre et nytt annet punktum i straffeprosessloven § 271 annet ledd om at bistandsadvokaten under bevisopptaket har rett til å stille spørsmål til vitner, sakkyndige og tiltalte.

Fornærmede som fremmer erstatningskrav selv etter straffeprosessloven § 428, må selvfølgelig som part underrettes om begjæringen om bevisopptak og varsles til rettsmøtet. Utvalget foreslår en endring i straffeprosessloven § 271 første ledd som klargjør dette. Varselet til selve rettsmøtet reguleres av straffeprosessloven § 428 jf. § 404 med videre henvisninger. Den prosessuelle stillingen under rettsmøtet blir den samme som under hovedforhandlingen.

Utvalget foreslår ikke at fornærmede som fremmer erstatningskrav gjennom påtalemyndigheten skal varsles om bevisopptak.

9.7.7 Saksforberedende rettsmøter

Etter straffeprosessloven § 272 kan retten innkalle til rettsmøte under saksforberedelsen til behandling av spørsmål:

- «a) om å avvise saken,
- b) om å frifinne tiltalte fordi det forhold som er beskrevet i tiltalebeslutningen ikke er straffbart eller straffansvaret er falt bort,
- c) om å avskjære bevisførsel under hovedforhandlingen, eller om å nekte å utsette hovedforhandlingen av hensyn til bevisførselen,
- d) om plikt til å avgi vitneforklaring,
- e) om et vitne skal forklare seg anonymt, jf. § 130 a eller § 234 a,
- f) om siktede eller andre personer skal pålegges å forlate rettssalen mens et vitne eller en medsiktet blir avhørt, eller
- g) om saken helt eller delvis skal føres for lukkede dører og med referatforbud.»

Hvis fornærmede har bistandsadvokat, skal bistandsadvokaten få anledning til å uttale seg om

³⁶ Før dette reguleres adgangen til bevisopptak av straffeprosessloven § 237 annet ledd som gir adgang til bevisopptak under etterforskningen når vilkårene etter § 270 første ledd foreligger, og det ikke uten skade, tidsspille eller omkostning kan utstå til spørsmålet om tiltale er avgjort.

prosessuelle spørsmål som gjelder fornærmede, jf. straffeprosessloven § 107 c fjerde ledd. Hvis det skal behandles slike spørsmål, må bistandsadvokaten etter gjeldende regler varsles til rettsmøtet og gis rett til å uttale seg. Etter utvalgets forslag, skal bistandsadvokaten varsles om alle rettsmøter, jf. forslaget til § 107 c annet ledd.

Utvalget foreslår at det innføres bestemmelser om at spørsmål som nevnt under bokstav f og g om mulig skal avgjøres før hovedforhandlingen. Det samme gjelder spørsmålet om forhandlingen om erstatningskravet skal utsettes til straffesaken er pådømt, jf. straffeprosessloven § 431, jf. forslag til ny bokstav h. Det vil være en fordel for retten, fornærmede og partene å få avklart disse spørsmål før hovedforhandlingen. At spørsmålet om tiltaltes tilstedeværelse under fornærmedes forklaring bør avklares før hovedforhandlingen begynner, ble også anbefalt av Kvinnevoldsutvalget.³⁷

Også andre prosessuelle spørsmål bør søkes avklart så tidlig som mulig. Det bør unngås at hovedforhandlingen blir en arena for prosessuelle tvister som kunne vært avgjort under saksforberedelsen. Det kan svekke fornærmedes, tiltaltes og allmennhetens tillit til domstolene om mye tid under hovedforhandlingen brukes på prosessuelle spørsmål på bekostning av sakens realitet.

Mye kan tale for at en del av avgjørelsene som nevnt i § 271 bør kunne tas etter skriftlig behandling. Utvalget antar at retten har mulighet til å behandle disse spørsmålene skriftlig også etter gjeldende regler³⁸ og foreslår derfor ingen regel om dette.

I større saker vil det også ofte være grunn til å avholde uformelle saksforberedende møter med aktor, forsvarer og bistandsadvokat, der det blant annet kan avklares hvilke prosessuelle spørsmål som vil bli reist, se nærmere om dette i punkt 13.2.

9.7.8 Samtale med aktor

Fra flere hold er det overfor utvalget etterlyst en rett for fornærmede til en samtale med aktor før hovedforhandlingen (og eventuelt ankeforhandlingen). Mange opplever det som vanskelig å møte aktor for første gang under hovedforhandlingen. Fornærmede som har hatt samtale med aktor har beskrevet dette som positivt. Et møte med aktor på forhånd kan bidra til å skape trygghet og til å redusere belastningen ved å avgi forklaring i retten. Et slikt møte kan også benyttes til å avklare praktiske

problemstillinger og gjennomgå spørsmål som gjelder fornærmede og som aktor må ha et syn på, slik som å holde hovedforhandlingen for lukkede dører, utvisning av tiltalte under fornærmedes forklaring, beskyttelse av fornærmede i forbindelse med hovedforhandlingen og gjennomgåelse av det borgerlige rettskravet hvis dette fremmes av aktor. Slike spørsmål kan nok avklares gjennom bistandsadvokaten uten at det er nødvendig med noe møte. Men det kan være en fordel både for fornærmede og aktor å gjennomgå disse spørsmålene muntlig sammen. Utvalget kan heller ikke se at det er i strid med kravet til aktors objektivitet at det holdes et møte med fornærmede (eller med vitner).

Aktor må forutsettes å kunne gjennomføre et møte på en måte som ikke strider mot objektivitetskravet. Det sentrale er at samtalen ikke utvikler seg til rådgivning eller påvirkning av fornærmedes forklaring. Det er bistandsadvokatens, ikke aktors, oppgave å gi fornærmede råd før hovedforhandlingen.

En annen motforestilling er at slike møter vil øke arbeidsbelastningen for allerede hardt belastede aktorer. Dette hensynet må etter utvalgets syn vike i de saker der det er et særlig stort behov for slike møter, og en viser til den generelle forutsetningen om nødvendig ressurstilførsel, jf. punkt 8.9.

Utvalget foreslår etter dette at det tas inn en bestemmelse i påtaleinstruksen (ny § 25-10) om at fornærmede gis rett til å møte aktor før hovedforhandlingen når fornærmede ber om det, men bare i saker om alvorlige integritetskrenkelser. Utvalget understreker at dette forslaget bør følges opp av økte bevilgninger, jf. kapittel 14.3.2.

9.7.9 Frist for berømmelse av hovedforhandlingen når fornærmede er under 18 år

Utvalgets *flertall*, alle unntatt Stabell, foreslår at det innføres frister for berømmelse av hovedforhandlingen i alle saker som gjelder alvorlige integritetskrenkelser mot personer som var under 18 år da lovbruddet skjedde (straffeprosessloven § 275 annet ledd annet punktum ny bokstav c). I dag er det en fristregel i alle saker der siktede er under 18 år.³⁹ Utvalget foreslår at de samme frister skal gjelde i saker om alvorlige integritetskrenkelser mot mindreårige fornærmede. Det dreier seg om et begrenset antall saker pr. år. Både for barnet – hvis det er stort nok til å være informert om straffesaken – og dets nærmeste er slike saker en betydelig påkjenning. Utvalget tilføyer at en slik bestemmelse er foreslått i et brev 30. juni 2005 til

³⁷ Se NOU 2003: 31 side 169.

³⁸ Straffeprosessloven § 271 sier bare at retten «kan» innkalle til rettsmøte for å avgjøre spørsmål som nevnt i bokstav a til g.

³⁹ Se straffeprosessloven § 275.

justisministeren fra Trondheim tingrett og Støttesenter for fornærmede i straffesaker. Justisdepartementet har i brev 20. juli 2005 bedt Fornærmedeutvalget om å vurdere forslaget. Også Justisdepartementets arbeidsgruppe har foreslått en slik bestemmelse.

Mindretallet, Stabell, er ikke enig i at det bør innføres en frist for berømmelse av hovedforhandlingen når fornærmede er under 18 år. Stabell er enig i at det er viktig at slike saker behandles raskt. Men denne type frister fører lett til at andre saker tar lengre tid, selv om flertallets forutsetning om ressurstilførsel oppfylles. I tillegg vil en så kort frist som her foreslås medføre at det blir enda vanskeligere for tiltalte å kunne velge den forsvarer han ønsker. Erfaringene med den tilsvarende frist for saker der siktede er under 18 år er at det er vanskelig å opprettholde prinsippet om det frie forsvarervalg. Stabell kan ikke gå inn for en regel som ytterligere uthuler prinsippet om fritt forsvarervalg.⁴⁰

Flertallet antar at konsekvensene for det frie valget av forsvarer (og bistandsadvokat) vil bli begrensende. Det er tale om et relativt lite antall saker. Under enhver omstendighet antar flertallet at det vil være mange advokater som kan påta seg oppdraget. Hensynet til at de tiltalte kan velge nøyaktig den advokat de ønsker, må vike for de tunge hensyn som gjør seg gjeldende for denne gruppen av svært sårbare barn.

9.8 Hovedforhandlingen

9.8.1 Behovet for endringer

9.8.1.1 Kritikk av gjeldende ordning

Det naturlige utgangspunkt for fornærmede er at saken gjelder en straffbar handling som er begått mot ham eller henne. Men det mange opplever i retten er en sak hvor tiltalte står mot påtalemyndigheten, og de selv er redusert til et vitne. Mange fornærmede synes det er urimelig at tiltalte har en sterkere prosessuell stilling enn de selv har i en sak som i høy grad berører dem og som de har inngående kunnskap om. Fra fagpersoner er det fremholdt overfor utvalget at disse forskjellene av mange fornærmede i volds- og sedelighetssaker, oppleves som en fortsettelse av den maktesløshet de opplevde under overgrepssituasjonen, og at

dette forsterker den traumatiserende virkningen av overgrepet.

Etter dagens prosessordning får fornærmede bare vite hva tiltalte har forklart dersom noen av aktørene uttrykkelig gjengir tiltaltes forklaring under eksaminasjonen av fornærmede. De deler av tiltaltes forklaring som ikke refereres for fornærmede kan derfor ikke imøtegås. Utvalget har i samtaler med fornærmede, bistandsadvokater og fagpersoner fått opplyst at mange fornærmede synes det er en ekstra belastning å måtte forklare seg uten å vite hva tiltalte har sagt i retten. En del fornærmede opplever det som urettferdig og krenkende at tiltalte gis anledning til å høre og kommentere deres forklaring i retten, mens de selv verken har rett til å høre tiltaltes forklaring eller til å kommentere den. Noen fornærmede reagerer på at de først under prosedyren, eller etter at dom var avsagt, ble kjent med detaljer i tiltaltes forklaring i retten som de mener er uriktige. Det kan dreie seg om forhold som fornærmede ville ønsket å imøtegå i sin forklaring eller å få tilbakevist ved å stille spørsmål til tiltalte eller vitner. Særlig vanskelig oppleves situasjonen hvis de fornærmede i ettertid får vite at tiltalte har kommet med ufordelaktige opplysninger om dem for å svekke deres troverdighet som de ikke fikk anledning til å imøtegå. Noen fornærmede ønsker også å kunne uttale seg om forklaringer fra vitner.

Enkelte fornærmede har også opplevd det som vanskelig å ikke kunne korrigere misforståelser om faktum under hovedforhandlingen. Utvalget har for eksempel fått beskrevet en sedelighetssak der fornærmede mener aktor i prosedyren gjenga hennes forklaring uriktig. Fornærmede hadde beskrevet flere overgrep, mens aktor anførte at det bare dreide seg om ett overgrep, noe som ble lagt til grunn i dommen.

9.8.1.2 Manglende bruk av regelverket

Etter gjeldende regler får de fornærmede en vesentlig sterkere prosessuell stilling om de selv fremmer sitt erstatningskrav, men muligheten utnyttes i liten grad. En årsak til dette er trolig at fornærmede uten advokatbistand ikke er klar over adgangen til å fremme kravet selv. Dessuten ville det nok for de fleste fornærmede være vanskelig å utnytte de prosessuelle mulighetene uten hjelp av advokat.

Utvalget har imidlertid inntrykk av at heller ikke de profesjonelle aktørene alltid er godt orientert om adgangen til å fremme erstatningskravet selv og om de prosessuelle følgene av dette. Det er

⁴⁰ Derimot er Stabell ikke uenig i en fristregel for påtalemyndighetens beslutning om å ta ut tiltale når fornærmede er under 18 år i saker som nevnt i straffeprosessloven § 93 a første ledd, jf. punkt 9.6 og det samlede utvalgets forslag til nytt annet punktum i straffeprosessloven § 249 annet ledd.

blant annet en utbredt misforståelse at fornærmede som fremmer kravet selv bare har partsrettigheter i forhold til spørsmål som har betydning for erstatningsutmålingen, ikke erstatningsgrunnlaget. Etter det utvalget har fått opplyst, frykter dessuten mange bistandsadvokater at dommere og aktorer misliker at fornærmede fremmer erstatningskravet selv. For å unngå at retten nekter å fremme kravet, ber bistandsadvokatene derfor påtalemyndigheten om å fremme kravet. Da kan retten ikke nekte å fremme kravet. (At påtalemyndigheten nekter å fremme kravet er etter det utvalget har fått opplyst, ikke blitt ansatt som særlig aktuelt.) Konsekvensen av denne fremgangsmåten er at bistandsadvokatens og fornærmedes prosessuelle armslag begrenses unødige.

At de fornærmede ikke benytter seg av sin rett til å være til stede fra begynnelsen av hovedforhandlingen, kan også skyldes et ønske om å unngå at det stilles spørsmål ved troverdigheten av deres forklaring. Hvis fornærmede har hørt tiltaltes forklaring før fornærmede forklarer seg, kan fornærmede frykte at det blir påstått at fornærmede har innrettet sin forklaring etter tiltaltes forklaring i retten.

Fremmes erstatningskravet av påtalemyndigheten, er det etter gjeldende regler uklart i hvilken utstrekning fornærmede har enkelte rettigheter som part, herunder retten til å være til stede under hele hovedforhandlingen.⁴¹ Når erstatningskravet fremmes av påtalemyndigheten, kan det være at bistandsadvokaten fraråder fornærmede å sette spørsmålet om rett til å være til stede under hele hovedforhandlingen på spissen.⁴²

Etter at fornærmede har gitt forklaring, er det under enhver omstendighet intet til hinder for at fornærmede, som andre, følger hovedforhandlingen. Men heller ikke denne muligheten benyttes i særlig grad. En grunn til dette kan være at fornærmede ikke er interessert i den videre forhandling eller, mer nærliggende, synes belastningen ved å være til stede blir for stor. Det kan også være at noen fornærmede synes det er lite meningsfullt å være til stede i det de oppfatter som «sin sak» uten å ha noen prosessuelle rettigheter. I noen saker er nok også frykten for represalier så sterk at fornærmede ønsker å eksponere seg så lite som mulig. Videre er det fortsatt en oppfatning hos noen aktorer – som blir formidlet til bistandsadvokatene – at det er taktisk uklokt av fornærmede å følge hoved-

forhandlingen. Å vise den styrke og det engasjement som kreves for å være til stede under hovedforhandlingen, og kanskje aktivt benytte seg av sine rettigheter, har av noen blitt sett som lite forenlig med en forventet offeratferd. En del aktorer og bistandsadvokater er engstelige for at særlig legdommere skal la seg påvirke negativt av at fornærmede er til stede og opptrer aktivt i saken. Om det er noen reell grunn til en slik engstelse er vanskelig å avgjøre uten å foreta systematiserte undersøkelser blant (leg)dommere. Men etter utvalgets syn er det ingen tvil om at det er fullstendig misforstått å se tilstedeværelse og aktivitet fra offerets side som et tegn på at vedkommende likevel ikke er rammet, eller ikke rammet så hardt. Det er, i alle fall i vår tid, en naturlig reaksjon nettopp å engasjere seg sterkt dersom en har blitt utsatt for overgrep og urett. De profesjonelle partene har et ansvar for å klargjøre dette, dersom det skjønnes nødvendig. Det bør ikke bli brukt mot en fornærmet at hun eller han velger å benytte seg av sine prosessuelle rettigheter.

9.8.2 Utvalgets generelle vurderinger

Etter utvalgets mening bør de tunge innvendingene som er reist mot dagens ordning imøtekommes, og utvalget foreslår å styrke fornærmedes prosessuelle stilling under hovedforhandlingen.

Den manglende bruken av de mulighetene som ligger i det eksisterende regelverket foreslås endret ved forslag om at fornærmede i saker med bistandsadvokat alltid skal fremme erstatningskrav etter straffeprosessloven § 428 med de partsrettighetene dette fører med seg. Det vil i hovedsak si rett til å holde innledningsforedrag, stille spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige, samt føre egne bevis og prosedere, riktignok begrenset til forhold som har betydning for erstatningskravet. Det er utvalgets inntrykk at det ofte fremmes erstatningskrav i saker om alvorlige integritetskrenkelser. (Krav om oppreisning og erstatning for påførte utgifter er kanskje det som oftest fremmes, men også krav om erstatning for tap i fremtidig erverv, menerstatning og andre krav ses fra tid til annen.) Utvalgets forslag om at bistandsadvokaten skal fremme erstatningskravene, vil føre til at det vanlige i saker om alvorlige integritetskrenkelser vil være at fornærmede har fulle partsrettigheter for så vidt gjelder erstatningskravet. Siden bevisførselen for straffekravet gjennomgående har betydning også for ansvarsgrunnlaget for erstatningen og for erstatningsutmålingen, gir dette for-

⁴¹ Se punkt 3.5.2.2 og Bjerke/Keiserud 2001 II side 1307-1308.

⁴² Bjerke/Keiserud mener at fornærmede har samme rett til å være til stede som en part når påtalemyndigheten fremmer kravet, se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1307-1308.

nærmede en vesentlig styrket stilling under hovedforhandlingen.⁴³

Utvalget foreslår i tillegg at fornærmede – gjennom bistandsadvokaten – gis styrkede rettigheter selv om det ikke kreves erstatning. Det bærende element i begrunnelsen for dette er at økte rettigheter for fornærmede vil kunne bidra til bedre opplysning av straffesaken. Som nevnt i kapittel 8, er det en alminnelig erfaring som ligger til grunn for prosesslovgivningen at rett til tilstedeværelse, innsyn og kontradiksjon for dem som er berørt av en avgjørelse, bidrar til sakens opplysning. Denne erfaring har også gyldighet for fornærmede. Men det er også viktig at de fornærmede, uavhengig av erstatningskravet, gis anledning til å øve innflytelse på behandlingen av en sak hvor utfallet gjennomgående er av stor betydning for dem. Endelig er det viktig for tilliten til de avgjørelser som treffes at alle berørte gis tilstrekkelig anledning til å delta i prosessen. Et viktig grep her er utvalgets forslag om at fornærmede skal forklare seg før tiltalte og gis rett til å være til stede under hele hovedforhandlingen.

Siden fornærmede gjennom å fremme krav etter straffeprosessloven § 428 langt på vei får de samme rettigheter som om fornærmede hadde hatt fulle partsrettigheter i straffesaken, er det først og fremst situasjonen der fornærmede ikke fremmer krav, som drøftes i det følgende.

9.8.3 Rett til å være til stede under hele hovedforhandlingen

9.8.3.1 Innledning

Utvalget anser det helt nødvendig å gi fornærmede større mulighet til å delta i hovedforhandlingen. En absolutt forutsetning for dette er at fornærmede gis anledning til å være til stede. Utvalget har kommet til at dette bør ivaretas ved at fornærmede forklarer seg først og deretter på vanlig måte har anledning til å være til stede (punkt 9.8.3.2) og ved at fornærmede gis rett til å være til stede selv om dørene lukkes (punkt 9.8.3.3). Også Kvinnevoldut-

valget har foreslått at fornærmede skal gis anledning til å være til stede under alle rettsmøter.⁴⁴

9.8.3.2 Fornærmede bør forklare seg først

Ønsker tiltalte å gi forklaring, skjer dette etter gjeldende rett innledningsvis under bevisførselen. Utvalget foreslår at dette endres slik at fornærmede forklarer seg før tiltalte, slik ordningen er i Sverige og Finland, jf. utkast til ny § 289 a.

Å innlede bevisførselen med fornærmedes forklaring, er etter utvalgets oppfatning den enkleste og beste måten å sikre at fornærmede kan være til stede under hele hovedforhandlingen og få reell mulighet til kontradiksjon. Det er også en pedagogisk fordel å begynne med fornærmedes beretning om hendelsesforløpet, som jo ofte er utgangspunktet for saken. Sammen med aktors innledningsforedrag vil fornærmedes forklaring gi retten godt innblikk i hva som hevdes passert. Dernest får retten høre innvendingene gjennom tiltaltes forklaring. Etter utvalgets syn er dette en mer logisk oppbygging av hovedforhandlingen enn at retten, som i dag, begynner bevisførselen med å høre innvendingene mot anklagen.

At fornærmede får følge forhandlingene fra begynnelsen, vil også kunne skape trygghet for fornærmede og bidra til en bedre forståelse av utfallet i saken.

En viktig innvending mot å la fornærmede følge hele forhandlingen, er faren for at dette vil svekke fornærmedes forklaring og gi mulighet for tilpasninger, særlig til tiltaltes forklaring. Dette er bakgrunnen for at de fornærmede etter gjeldende rett som hovedregel ikke har anledning til å høre på forhandlingen i saken før de er avhørt, jf. straffeprosessloven § 129.⁴⁵ Det antas at det normalt gir bedre grunnlag for å vurdere troverdigheten av et vitnes forklaring i retten om vitnet først forklarer seg fritt om saksforholdet uten kjennskap til det tiltalte og andre har forklart.⁴⁶ Denne innvendingen faller langt på vei bort dersom fornærmede forklarer seg først. Riktig nok kan fornærmede ta hensyn til det som har passert før egen forklaring, men

⁴³ Dersom en fornærmet uten advokatbistand selv fremmer sitt erstatningskrav, har fornærmede personlig etter dagens regler fulle partsrettigheter i forhold til behandlingen av erstatningskravet. Denne situasjonen er antagelig svært upraktisk siden det bare helt unntaksvis vil forekomme at en fornærmet uten advokat velger å frasi seg påtalemyndighetens bistand til å fremme kravet. Utvalget foreslår likevel ikke å oppheve muligheten for fornærmede uten advokat til selv å fremme sitt krav. Utvalgets mandat er å foreslå tiltak som kan styrke fornærmedes straffeprosessuelle stilling. En oppheving av adgangen til å fremme kravet selv for fornærmede uten advokat ville, i hvert fall teoretisk, innebære en svekkelse av fornærmedes prosessuelle stilling.

⁴⁴ Se NOU 2003: 31 side 159.

⁴⁵ Se Rt. 1987 side 1427 der det forutsettes at bistandsadvokaten ikke kan fortelle et vitne hva som er sagt under hovedforhandlingen før vitnet har forklart seg.

⁴⁶ Men disse hensyn har vesentlig mindre vekt når det gjelder fornærmedes forklaring enn forklaring fra andre vitner. Det skyldes først og fremst at fornærmede – i motsetning til andre vitner – har rett til innsyn i sakens dokumenter, herunder tiltaltes og de øvrige vitnenes politiforklaringer. Fornærmede har derfor allerede etter dagens regler i prinsippet mulighet for å tilpasse sin forklaring til andres politiforklaringer.

dette har liten vekt siden fornærmedes forklaring etter utvalgets forslag er det første som skjer under bevisførselen. («Tilpasning» til aktors innledningsforedrag, eller forsvarerens eventuelle bemerkninger til innledningsforedraget, er lite aktuelt.)

Siden fornærmede etter utvalgets forslag vil overhøre tiltaltes forklaring og gis rett til å kommentere denne, får fornærmede i prinsippet en ny mulighet til å tilpasse sin forklaring. Dette er i tilfelle lett å avsløre. Når tiltalte forklarer seg har jo fornærmede etter utvalgets forslag allerede gitt en fullstendig forklaring for retten. Hvis fornærmede endrer forklaring etter å ha hørt tiltaltes forklaring i retten, vil det bli spørsmål om grunnen til dette. Dessuten har både påtalemyndigheten og forsvareren adgang til å lese opp fornærmedes politiforklaring dersom en av de rettslige forklaringene avviker fra politiforklaringen. Fornærmedes spillerom for bevisst å forklare seg uriktig i retten for å tilpasse seg det som er nytt i tiltaltes og eventuelle vitners forklaringer i retten er således begrenset.

Det er vanskelig å si noe sikkert om hvorvidt tiltaltes posisjon svekkes eller styrkes ved at fornærmede forklarer seg først. Etter dagens regler vet tiltalte hva fornærmede har forklart til politiet gjennom innsyn i dokumentene. Etter utvalgets forslag vil tiltalte før egen forklaring også ha hørt fornærmedes rettslige forklaring. Dette kan tenkes å være en fordel. På den annen side vil tiltaltes spillerom for tilpasninger til fornærmedes rettslige forklaring ofte være begrenset siden tiltalte som regel har gitt en eller flere politiforklaringer som kan leses opp ved avvik. Det kan videre hevdes at dagens ordning gir tiltalte mulighet til å fremstå med større troverdighet siden tiltalte i dag tilsynelatende forklarer seg helt uavhengig av fornærmedes forklaring. Men dette synspunktet svekkes av at i alle fall rettens profesjonelle aktører er klar over at tiltalte forklarer seg med kunnskap om fornærmedes politiforklaringer.

En motforestilling mot at fornærmede forklarer seg først kan være at det kan skape en psykologisk slagside som det kan være tungt for tiltalte å rette opp når tiltalte først slipper til etter aktors innledningsforedrag og fornærmedes forklaring. Dette forsterkes hvis det er flere fornærmede som forklarer seg før tiltalte om det samme straffbare forholdet, eller om likeartede forhold. På den annen side kan det sies at det i slike tilfelle kan være en fordel for tiltalte å gi sin fremstilling etter de fornærmedes forklaring slik at tiltalte kan gi en samlet imøtegåelse av de anklager som er fremført for retten.

I praksis har det skjedd at tiltalte nekter å forklare seg hvis fornærmede er til stede, men det bør

normalt ikke få følger for fornærmedes rett til å være til stede. Nekter tiltalte å forklare seg, er det adgang til å lese opp politiforklaringene. I spesielle tilfelle kan det være aktuelt å utvise fornærmede etter bestemmelsen i straffeprosessloven § 284. Men at tiltalte nekter å avgi forklaring i fornærmedes nærvær, er ikke i seg selv nok til å fastslå at det er «særlig grunn til å frykte» at en uforbeholden forklaring ellers ikke vil bli gitt. Ren uvilje fra tiltalte bør etter utvalgets mening ikke kunne hindre fornærmedes tilstedeværelse.

Er det flere fornærmede, kan det av hensyn til sakens opplysning være uheldig om de får overhøre andre fornærmedes forklaring i retten før de selv forklarer seg. Særlig gjelder det dersom de skal forklare seg om det samme eller likeartede forhold. Utvalget foreslår derfor en bestemmelse om at flere fornærmede i samme sak ikke bør høre på hverandres forklaringer før de selv forklarer seg, se forslag til ny § 289 a første ledd tredje punktum. Utvalget nevner også at det ikke synes å være reist noen innvendinger mot at fornærmede forklarer seg først i Sverige og Finland, jf. nærmere kapittel 4.

9.8.3.3 *Fornærmedes rett til å være til stede under rettsmøter som holdes for lukkede dører*

Hovedforhandlingen går som hovedregel for åpne dører. Hvis fornærmede ikke skal forklare seg som vitne i saken, har fornærmede samme rett til å være til stede under hovedforhandlingen som allmennheten ellers.

Om fornærmedes rett til å være til stede under rettsmøter som holdes for lukkede dører etter dagens regelverk, vises til punkt 3.1.8.1. Se også drøftelsen av fornærmedes rett til å være til stede i rettsmøter under etterforskningen i punkt 9.5.5.1.

Som for rettsmøter under etterforskningen foreslår utvalget at fornærmede som hovedregel gis rett til å være til stede selv om hovedforhandlingen går for lukkede dører, jf. utkast til nytt annet punktum i domstoloven § 127. Begrunnelsen for dette er langt på vei den samme som for at fornærmede generelt bør kunne være til stede under hele hovedforhandlingen, jf. punkt 9.8.3.2 foran. I prinsippet bør fornærmede ha samme adgang til å være til stede under hovedforhandlingen som tiltalte.

Retten til tilstedeværelse kan ikke være absolutt, og utvalget foreslår at den nye bestemmelsen i domstoloven § 127 utformes slik at dette ivaretas. Det følger dessuten av straffeprosessloven § 284 første ledd fjerde punktum at det er adgang til å utvise fornærmede under siktedes eller et vitnes

forklaring når det er særlig grunn til å frykte at tiltalte eller et vitne ellers ikke vil gi en uforbeholden forklaring. Utvalget mener dette kan innfortolkes i «andre personer» og foreslår derfor ingen endringer for å kunne utvise fornærmede eller etterlatte på vilkår som nevnt.

9.8.4 Andre spørsmål i tilknytning til fornærmedes forklaring

Etter gjeldende regler avhøres tiltalte først av rettens formann, dernest av rettens øvrige medlemmer, aktor og forsvareren, jf. straffeprosessloven § 91. Fornærmede avhøres som andre vitner innkalt av påtalemyndigheten, først av aktor, dernest av forsvareren og eventuelt bistandsadvokaten, og til sist av rettens medlemmer. Rettens formann kan imidlertid overta avhøringen dersom den foregår på en utilfredsstillende måte eller andre grunner taler for det.⁴⁷

Dersom fornærmede skal forklare seg først, er det spørsmål om fornærmede bør avhøres først av rettens formann. Utvalget er kommet til at det ikke vil foreslå en slik regel. Bestemmelsen om at rettens formann kan overta avhøringen når andre grunner taler for det, anses tilstrekkelig.

Utvalget foreslår som det fremgår av punkt 9.5.4 at det innføres en bestemmelse i straffeprosessloven § 289 a om at fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser gis anledning til å gi en sammenhengende forklaring om virkningene av lovbruddet. Dette gjelder også om de ikke har krevd erstatning. Tanken er at fornærmede skal kunne formidle de virkningene lovbruddet har hatt, på en måte som fornærmede selv ønsker, men selvfølgelig innenfor de rammer som retten setter.

Utvalget foreslår ikke andre endringer i reglene om fornærmedes forklaring. Fornærmede skal således ellers forklare seg etter de regler som gjelder for vitner med sannhetsplikt og med straffansvar for bevisst uriktig forklaring. Utvalget antar at dette kan ha betydning for rettens bedømmelse av troverdigheten av fornærmedes forklaring.

9.8.5 Bruk av tolk

Straffeprosessloven og påtaleinstruksen inneholder i dag spredte regler om tolking for siktede og tiltalte.⁴⁸ I tillegg skal det etter domstoloven § 135 oppnevnes tolk når noen som ikke kan norsk skal «ta del i forhandlingen». Dersom vitner ikke kan

norsk, skal det altså oppnevnes tolk for dem under deres forklaring.

Våren 2004 ble det opprettet en arbeidsgruppe for å «foreslå nødvendige tiltak for å styrke, forbedre og effektivisere dagens regelverk og praksis for bruk av tolk og oversetting av dokumenter under behandlingen av straffesaker». Arbeidsgruppen ble ledet av tingrettsdommer/avdelingsleder Kristian Jahr, Oslo tingrett og besto ellers av rådgiver Terje Karterud, Domstolsadministrasjonen, rådgiver Hanne Skaaden, Utlendingsdirektoratet, rådgiver Juliet N.B. Haveland, Kommunal- og regionaldepartementet, seniorrådgiver Else Mette Næss, Justisdepartementet og rådgiver Gunn Kathrine Stangvik, Justisdepartementet.⁴⁹ Arbeidsgruppen leverte sin rapport 14. mars 2005. I rapporten foreslås et nytt kapittel 7 A i domstoloven om tolk i retten. Arbeidsgruppen foreslår også generelle regler om tolking ved forklaringer avgitt av en som er stum eller døv, om tolk ved forkynnelse og om tolk under avhør. Reglene gjelder både for tiltalte, fornærmede og vitner. Det foreslås også at tiltalte og fornærmede skal ha rett til tolk under samtale med forsvarer/bistandsadvokat og ved gjennomgang av saksdokumentene etter straffeprosessloven § 242.⁵⁰

Det er utvilsomt behov for et bedre regelverk om tolking. På bakgrunn av at spørsmålet nylig er bredt vurdert av en arbeidsgruppe, finner ikke utvalget grunn til å fremsette egne forslag om dette.

9.8.6 Prosessuelle rettigheter for fornærmede under bevisførselen

9.8.6.1 Innledning

Fornærmede som selv fremmer krav om erstatning etter straffeprosessloven § 428 har rett til å holde innledningsforedrag, føre egne bevis, stille spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige og prosedere forhold som har betydning for kravet. Utvalget foreslår i punkt 12.3 at fornærmede som har bistandsadvokat alltid skal fremme kravet etter straffeprosessloven § 428. Dermed vil fornærmede i disse tilfellene alltid ha fulle partsrettigheter i forhold til erstatningskravet.

Problemstillingen her er om fornærmede også skal ha rett til å føre egne bevis og å stille spørsmål

⁴⁷ Se straffeprosessloven §§ 135-136.

⁴⁸ Se for eksempel straffeprosessloven § 304 tredje ledd og påtaleinstruksen § 2-8 og § 26-3 åttende ledd.

⁴⁹ Juliet N. B. Haveland og Else Mette Næss fratrådte som medlemmer av arbeidsgruppen i september 2004. I deres sted ble oppnevnt rådgiver Eva Tuv, Kommunal- og regionaldepartementet og overbetjent Asbjørn Rachlew, Oslo politidistrikt.

⁵⁰ Derimot har ikke arbeidsgruppen nevnt § 264 a som regulerer dokumentinnsyn etter at tiltale er tatt ut.

til tiltalte og vitner mv. i de saker der fornærmede ikke krever erstatning (punkt 9.8.6.3), og i de saker der påtalemyndigheten fremmer erstatningskravet på fornærmedes vegne (punkt 9.8.6.4). Videre er spørsmålet om fornærmede personlig, på linje med tiltalte, skal ha rett til å kommentere bevisførselen underveis og til å komme med en sluttreplik. Etter utvalgets oppfatning er det ikke aktuelt å gi fornærmede rett til å prosedere det strafferettslige skyld- og straffespørsmålet, jf. foran under punkt 8.3. Hensynet til tiltalte undergis en generell drøftelse i punkt 9.8.6.2.

9.8.6.2 Tiltaltes interesser

Det har vært anført at styrkede rettigheter for fornærmede under hovedforhandlingen vil gi ubalanse i styrkeforholdet i tiltaltes disfavør. Frykten for at en sterkere stilling for fornærmede vil føre til en «to mot en» prosess – påtalemyndigheten og fornærmede/bistandsadvokat mot tiltalte – er fremhevet i en rekke høringsuttalelser til «Kontradiksjon og verdighet». At fornærmedes advokat ikke skal opptre som «medaktor», ble også fremhevet da bistandsadvokatorordningen ble innført, og var medvirkende til at bistandsadvokaten ikke ble gitt en mer aktiv rolle under hovedforhandlingen.⁵¹

Synspunktet om at økte rettigheter til fornærmede gir en urettferdig «to mot en» situasjon har etter utvalgets syn liten vekt. Tanken om at «to mot en er galt» må antagelig ha sitt utspring i nokså uklar sammenlikning med sportsverden hvor det er viktig at det er like mange på hvert lag for at konkurransen skal bli rettferdig. For en offentlig straffesak er helt andre hensyn dominerende. I straffesaker er formålet å finne frem til det riktige resultat under ivaretagelse av alle rettssikkerhetsgarantier. Det er noe ganske annet enn en sportsbegivenhet hvor det interessante er å se hvem som vinner. I en straffesak er det ingen «vinnere».⁵²

Rettens bevisvurdering skal bygge på en samlet vurdering av bevisene. Hvis saken blir bedre opplyst ved at fornærmede gis prosessuelle rettigheter, er ingen berettiget interesse krenket så lenge tiltaltes rett til kontradiksjon respekteres. Tiltalte fratras her ingen rettigheter om fornærmedes rettigheter styrkes.

Utvalget føyer til at situasjonen «to mot en» også oppstår etter dagens regler dersom fornærmede fremmer erstatningskravet selv. Mange som

har fremmet innvendinger mot en sterkere stilling for fornærmede, blant annet i høringsuttalelsene til «Kontradiksjon og verdighet», synes å overse at fornærmede og bistandsadvokaten etter reglene i straffeprosessloven § 428, jf. § 404 i dag får fulle partsrettigheter ved å fremme erstatningskravet selv. I noen saker kan det sågar medføre at fornærmede har rett til å føre bevis for at tiltalte har utvist grovere skyld enn det straffebudet krever. I prinsippet er dette for eksempel situasjonen dersom tiltalen gjelder uaktsomt drap i trafikken (straffeloven § 239) hvor skyldkravet er simpel uaktsomhet. Krever fornærmede oppreisning, må det føres bevis for grov uaktsomhet.

Utvalgets klare inntrykk fra besøkene i Sverige og Finland er at fornærmedes sterke stilling der ikke oppfattes som noen trussel mot tiltaltes rettsikkerhet, jf nærmere kapittel 4.

9.8.6.3 Saker der fornærmede ikke krever erstatning

Utgangspunkter

Utvalgets flertall, alle unntatt Stabell, er kommet til at fornærmede interesse i at saken blir best mulig opplyst bør ivaretas ved at fornærmede gis visse rettigheter under bevisførselen, men bare i saker om alvorlige integritetskrenkelser.

Mindretallet, Stabell, mener at fornærmede ikke bør ha slike rettigheter i tilknytning til bevisførselen. Når fornærmede ikke fremmer erstatningskrav, kan formålet med en slik bevisførsel bare være å ivareta fornærmedes ønske om at tiltalte kjennes skyldig og eventuelt idømmes en straff. Det bør bare være påtalemyndighetens oppgave å fremme straffekravet og fornærmede bør ikke få partsrettigheter ved behandlingen av straffekravet. Fornærmedes ønske om straff bør derfor ikke begrunne adgang til en slik bevisførsel.

Rett til å stille spørsmål til tiltalte og vitner

Flertallet har kommet til at bistandsadvokaten bør gis rett til å stille supplerende spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige etter at aktor og forsvarer har avsluttet sin eksaminasjon, se forslag til ny § 291 a i straffeprosessloven. Flertallet presiserer at det ikke er meningen at bistandsadvokaten skal foreta en full eksaminasjon. Retten til å stille spørsmål er begrenset til å gjelde spørsmål for å få frem forhold som ikke er kommet frem gjennom de øvrige aktørers eksaminasjon. Tilsvarende regel foreslås ikke i saker der fornærmede ikke har rett til bistandsadvokat. Det er størst behov for en slik adgang i de

⁵¹ Se Ot.prp. nr. 63 (1980-81).

⁵² Se også Robberstad 1999 kapittel 2 «The sporting theory of justice – rettssaken som spill». Robberstad betegner et slikt syn på prosessen som en balanseillusjon, se side 17-18.

alvorligste sakene. Ordningen blir også vanskeligere å administrere hvis fornærmede selv skal gis en slik rett.

Som det fremgår under punkt 8.2.1 kan straffesakens utfall på mange vis få betydning for fornærmede, selv om fornærmede ikke fremmer erstatningskrav. Først og fremst har fornærmede interesse i at det blir fastslått at det har skjedd urett mot vedkommende. Som nevnt vil fornærmede i mange saker, sammen med tiltalte, være den som kjenner saksforholdet best, og fornærmede vil derfor ha et godt grunnlag for å bidra til sakens opplysning. Det vil være uheldig om de fornærmede som ikke ønsker å kreve erstatning, fremmer et slikt krav bare for å få prosessuelle rettigheter.

På den annen side taler prosessøkonomiske hensyn mot at domstolene belastes med bevis og prosesshandlinger fra en part som ikke har noe rettskrav som domstolene skal ta stilling til.

Domstolene behandler daglig et stort antall saker der det er personlig fornærmede, slik som tyveri, bedrageri og andre vinningsforbrytelsessaker. Ikke sjelden gjelder saker om vinningsforbrytelser et stort antall tiltaleposter og et høyt antall fornærmede. Det er av stor betydning for straffetrettspleien at disse sakene kan behandles raskt og effektivt. Dersom de fornærmede i *alle* saker ble gitt rett til å føre bevis og stille spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige, og denne adgangen ble benyttet i noe omfang, ville det medføre risiko for en merkbar tilleggsbelastning på rettsvesenet. Hvor stor denne belastningen ville bli, er det vanskelig å forutsi. I dag forekommer det meget sjelden at fornærmede i disse sakene benytter retten til å fremme erstatningskravet selv med fulle partsrettigheter. Dette tyder på at de færreste fornærmede i saker om ordinær kriminalitet som ikke har et erstatningskrav å fremme, vil være interessert i å følge hovedforhandlingen og delta aktivt under bevisførselen. Men årsaken kan også være manglende kunnskaper om reglene.

Flertallet antar at det særlig er i alvorlige saker om integritetskrenkelser at fornærmede ønsker å kunne bidra til sakens opplysning under hovedforhandlingen selv om det ikke fremmes erstatningskrav. Det er nettopp i disse sakene at fornærmede har best kjennskap til saken og grunnlag for å bidra. Det er også i disse sakene at utfallet av straffesaken har størst betydning for fornærmede.

Etter flertallets oppfatning bør ikke en rett til å stille spørsmål være til særlig ulempe for aktors taktiske opplegg. Det er tale om rent supplerende spørsmål etter at aktor har gjort seg ferdig med sin eksaminasjon. For aktor – som skal være objektiv – er det ingen grunn til å la være å stille «farlige»

spørsmål og derfor heller ingen grunn til å være engstelig for at bistandsadvokaten stiller slike spørsmål. Påtalemyndighetens overordnede interesse er at saken blir best mulig opplyst. Flertallet legger til at det forutsetter at bistandsadvokaten konfererer med aktor på forhånd dersom det er aktuelt å stille særlig sensitive spørsmål.

Flertallets forslag om at bistandsadvokaten skal ha rett til å stille spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige i retten, kan kanskje medføre noe økt tidsbruk under hovedforhandlingen. Med en aktiv prosessledelse fra retten antar ikke flertallet at hovedforhandlingen nødvendigvis vil vare noe særlig lengre enn med dagens regler. Den samlede merbelastning på rettsvesenet blir trolig beskjeden særlig fordi det i de fleste saker av denne typen fremmes erstatningskrav og rettighetene dermed følger av dette.

Rett til å føre egne bevis

Utvalget har drøftet hvorvidt fornærmede i de saker der det ikke kreves erstatning bør gis rett til å føre egne bevis knyttet til det strafferettslige skyldspørsmålet og til utmålingen av straff. Spørsmålet er også berørt foran i punkt 9.8.2.

Den ordinære fremgangsmåte bør etter utvalgets syn være at ønsker om ytterligere bevis formidles til aktor. Utvalget foreslår at påtalemyndigheten samtidig med underretning om at tiltale er tatt ut, gir fornærmede en frist for slike innspill, se endringsforslag til straffeprosessloven § 264 a annet ledd og foran under punkt 9.7.2. Utvalget antar at denne ordningen i praksis vil ivareta fornærmedes behov, og at aktor og bistandsadvokaten stort sett blir enige om hvilke behov som skal føres. Dersom påtalemyndigheten ikke ønsker å føre beviset, foreslår utvalget at spørsmålet kan bringes inn for retten til avgjørelse. Retten må da ta stilling til dette på samme måte som ved andre bevisavskjæringsspørsmål. Det understrekes at retten i straffesaker har et selvstendig ansvar for at saken blir fullstendig opplyst, jf. straffeprosessloven § 294.

Utvalget har etter dette kommet til at det ikke er behov for å gi fornærmede en selvstendig rett til bevisførsel i disse tilfellene.

9.8.6.4 Saker der påtalemyndigheten fremmer fornærmedes erstatningskrav

Innledningsvis presiseres at de saker som drøftes her er saker hvor fornærmede ikke har rett til bistandsadvokat. Utvalget foreslår som tidligere nevnt at krav i saker med bistandsadvokat alltid

skal fremmes etter straffeprosessloven § 428. Drøftelsen gjelder altså andre forhold enn alvorlige integritetskrenkelser. I disse sakene har fornærmede valget mellom å fremme et eventuelt erstatningskrav selv med fulle partsrettigheter eller å be om at påtalemyndigheten fremmer erstatningskrav på fornærmedes vegne.

Når påtalemyndigheten fremmer erstatningskravet, er det påtalemyndigheten som på fornærmedes vegne fører bevis, stiller spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige, og som nedlegger påstand og prosederer erstatningskravet. I juridisk litteratur er det antatt at fornærmede som et utgangspunkt bør ha samme adgang til å instruere påtalemyndigheten om saken som fornærmede ville hatt overfor en prosessfullmektig i en sivil sak.⁵³ Utvalget bemerker om dette at en privat prosessfullmektig har adgang til å frasi seg et oppdrag hvis klienten ikke følger advokatens råd. En slik alminnelig adgang til å frasi seg oppdraget med å fremme erstatningskravet har påtalemyndigheten ikke. Påtalemyndigheten har plikt til å fremme kravet med mindre det er åpenbart ugrunnet eller det vil være til uforholdsmessig ulempe å fremme kravet sammen med straffesaken.⁵⁴ Hvis påtalemyndigheten og fornærmede er uenige om hvordan kravet skal belyses og prosederes i retten, vil ikke det i seg selv gi påtalemyndigheten adgang til å nekte å fremme kravet. Etter utvalgets syn vil det ikke være forenlig med de krav som stilles til påtalemyndighetens uavhengighet og objektivitet om fornærmede skulle kunne instruere påtalemyndigheten om hvordan kravet skal fremmes. Påtalemyndigheten må stå fritt i å vurdere hvordan kravet skal belyses og prosederes i retten, og kan ikke være forpliktet til å nedlegge en påstand som påtalemyndigheten er uenig i. Hvis fornærmede er uenig i påtalemyndighetens syn, må fornærmede enten akseptere at påtalemyndigheten fremmer kravet på den måte påtalemyndigheten mener er best, eller fremme kravet selv.

Spørsmålet er videre om fornærmede personlig skal ha prosessuelle rettigheter i forhold til behandlingen av erstatningskravet ved siden av påtalemyndigheten.

Utvalget nevner først at fornærmede når som helst kan ta begjæringen om pådømmelsen av kravet tilbake, jf. straffeprosessloven § 433. Det tillegges videre fornærmede å ta stilling til spørsmål om rettsmidler mot rettens avgjørelse av erstatningskravet.

Spørsmålet er om fornærmede skal ha rett til å føre egne bevis, til å stille spørsmål til tiltalte og vitner og til å prosedere kravet ved siden av påtalemyndigheten, herunder eventuelt nedlegge en annen påstand enn påtalemyndigheten. Utvalget mener at en slik adgang vil skape uklarhet og være prosessøkonomisk uheldig. Fornærmede må her som nevnt velge mellom å overlate til påtalemyndigheten å fremme kravet på den måten påtalemyndigheten finner best, eller selv fremme kravet. Utvalget finner det klart at straffeprosessloven § 404 annet punktum om fulle partsrettigheter for fornærmede ikke kan få analogisk anvendelse her, men finner ikke grunn til å presisere dette uttrykkelig i loven.

9.8.6.5 Rett til kommentarer til bevisførselen og til sluttreplikk

Utvalget har vurdert om fornærmede bør få rett til å uttale seg etter avhør av hvert vitne og etter opplesning av hvert skriftlig bevis og til sluttbemerkning før saken tas opp til avgjørelse, slik tiltalte har rett til.⁵⁵ Kvinnevoldsutvalget foreslo at fornærmede i saker om vold i nære relasjoner burde få anledning til å uttale seg på slutten av saken.⁵⁶

Flertallet, alle unntatt Stabell, mener at fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser bør gis samme adgang som tiltalte til å be om å få uttale seg etter vitneforklaringer og opplesning av skriftlige bevis, og rett til sluttbemerkning, se forslag til nytt annet og tredje punktum i straffeprosessloven § 303 og endringer i § 304 første ledd tredje punktum. Fornærmede bør dessuten kunne be om å få uttale seg etter tiltaltes forklaring. Forslaget gjelder alle saker om alvorlige integritetskrenkelser, uavhengig av om det er krevd erstatning. Begrunnelsen er at fornærmede i disse sakene som oftest kjenner saksforholdet meget godt, og derfor har særlige forutsetninger for å kunne bidra til sakens opplysning, og at utfallet i disse sakene har stor betydning for de fornærmede.

En slik adgang for fornærmede vil kunne medføre noe økt tidsbruk under hovedforhandlingen, men kan også ha klar nyttevirkning. I praksis benytter de tiltalte sjelden adgangen til å be om å få uttale seg under bevisførselen. Det er også opp til retten å avgjøre om anmodningen skal tas til følge. Ordningen fører i de aller fleste saker ikke til neverdig forlengelse av hovedforhandlingen. Den er likevel en viktig sikkerhetsventil for å sikre

⁵³ Se Bjerke/Keiserud 2001 side 1307 med videre henvisninger.

⁵⁴ Se straffeprosessloven § 427 annet ledd.

⁵⁵ Se straffeprosessloven §§ 303 og 304 første ledd.

⁵⁶ Se NOU 2003: 31 side 160.

sakens opplysning gjennom kontradiksjon. En tilsvarende rett for fornærmede til å uttale seg etter vitneforklaringer og opplesning av skriftlige bevis vil kunne bidra til sakens opplysning.

Flertallet mener også at fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser bør få samme anledning til en sluttbemerkning som tiltalte har. Heller ikke dette vil ta mye tid, og det kan være viktig for fornærmede å få en slik mulighet. I lagrettesaker innebærer forslaget at fornærmede i likhet med tiltalte gis rett til en sluttbemerkning før lagretten trekker seg tilbake. Det antas at retten vil bli benyttet i beskjeden utstrekning. Fornærmede vil ha hatt anledning til å fortelle om konsekvensene av lovbruddet i forbindelse med sin forklaring, jf. forslaget til § 289 a tredje ledd. Det må også legges til grunn at bistandsadvokaten vil gi fornærmede råd om hvorvidt, og eventuelt hvordan, retten til sluttreplik bør benyttes i den enkelte sak.

Mindretallet, Stabell, mener at fornærmede ikke bør gis disse rettighetene. Fornærmedes ønske og behov for å bidra til sakens opplysning ivaretas normalt i tilstrekkelig grad ved dennes vitneforklaring. Et eventuelt behov for ytterligere bidrag til sakens opplysning kan skje ved at aktor gis adgang til å stille fornærmede tilleggsspørsmål. Forøvrig viser Stabell til sin dissens under punkt 9.8.6.3.

9.8.7 Endringer i vitnegodtgjørelsesloven

Etter lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkynndiges godtgjørelse (vitnegodtgjørelsesloven) § 1, jf. §§ 2 og 5, har vitner krav på godtgjørelse etter statens reiseregulativ, samt dekning av utlegg og tapt arbeidsfortjeneste i den utstrekning retten finner det rimelig. Bestemmelsen gir bare krav på godtgjørelse når fornærmede innkalles som vitne.

Etter lovendring 2. juli 2004 nr. 61 er det i vitnegodtgjørelsesloven § 1 annet ledd tatt inn en særregel for straffesaker hvor noen under 18 år er død som følge av en straffbar handling. I slike saker har den som hadde foreldreansvar eller var verge for fornærmede og som følger hovedforhandlingen, krav på godtgjørelse som for vitner. Det samme gjelder dersom fornærmede hadde fylt 18 år på handlingstidspunktet og særlige forhold foreligger. Den som hadde foreldreansvaret eller var verge kan i stedet peke ut en annen person som kan fremme krav. Hvis bare én hadde foreldreansvaret eller var verge, kan vedkommende peke ut en annen person som også kan fremme krav.

Utvalget mener at fornærmede som selv har vært utsatt for en alvorlig integritetskrenkelse, på linje med de etterlatte som omfattes av lovendrin-

gen, kan ha et legitimt behov for å følge hovedforhandlingen også ut over egen vitneforklaring. Utvalget foreslår derfor at det tas inn en regel om dette i vitnegodtgjørelsesloven § 1 annet ledd.

Vitnegodtgjørelsesloven § 6 gir regler om rett til godtgjørelse for ledsager som vitnet trenger på grunn av «legemsfeil, sykdom, alder eller svakelighet». Etter straffeprosessloven § 128 annet ledd bør barnets foreldre eller en foresatt gis anledning til å være til stede under rettens avhør av barn under 16 år, dersom ikke vedkommende selv er anmeldt i saken eller andre grunner taler mot det. Den som møter med barnet i retten, har krav på godtgjørelse som for vitner.

Riksadvokaten har i brev 3. juli 2003 til Justisdepartementet tatt opp spørsmål om bestemmelsen i vitnegodtgjørelsesloven § 6 bør utvides til å også omfatte situasjoner hvor vitnet «av andre særlige grunner» har behov for ledsager. Riksadvokaten peker på at dette vil gi retten hjemmel for å gi for eksempel ledsageren for fornærmede og etterlatte i alvorlige straffesaker godtgjørelse uten at det er nødvendig å definere behovet som «sykdom». Politidirektoratet støttet forslaget i brev av 20. november 2003 til Justisdepartementet. Justisdepartementet har i et brev datert 13. oktober 2004 bedt utvalget om å vurdere spørsmålet.

Utvalget nevner at en ordning med ledsagere også for andre fornærmede enn de mindreårige, er nevnt i påtaleinstruksen § 8-10 fjerde ledd, som bestemmer at en person som fornærmede har tiltro til kan være til stede ved fornærmedes politiforklaring dersom fornærmede ønsker det og ikke særlige grunner taler mot det.

Utvalget er enig i riksadvokatens forslag, og foreslår endringer i § 6. Forslaget gir en skjønnsmessig adgang til etter en konkret vurdering av behovet å dekke utgifter til ledsager i alvorlige straffesaker for vitner, fornærmede og for etterlatte som nevnt i vitnegodtgjørelsesloven § 1 annet ledd.

9.8.8 Tiltak for å unngå gjentatte avhør av særlig sårbare fornærmede

9.8.8.1 Innledning

Gjentatte avhør under etterforsking, hovedforhandling og ankeforhandling kan, sammen med lang saksbehandlingstid, være en tung belastning for ofrene. Særlig gjelder dette i saker om vold i nære relasjoner, seksuallovbrudd og andre sakstyper hvor ofrenes integritet er alvorlig krenket. Hvis ankesaken blir behandlet med lagrette, og lagretens kjennelse blir satt til side av fagdommerne, må

fornærmede forklare seg i to ankeforhandlinger. I så fall må fornærmede – i tillegg til å gi forklaringer til politiet – forklare seg under tre hovedforhandlinger. Fra anmeldelse til rettskraftig dom vil det i slike saker kunne gå over to år, noen ganger lengre tid.

Før saken er avsluttet, kan det være vanskelig for fornærmede å legge den bak seg. Virkningene av lang saksbehandlingstid og stadig nye forklaringer, kan bli særlig alvorlige hvis fornærmede er traumatisert og sliter med psykiske problemer etter hendelsen. Ekstra sårbare er ungdommer, som er i en fase av livet der personligheten dannes.

Som det fremgår av punkt 5.2.2.6 inneholder Europarådets rekommandasjon R (97) 13 del IV anbefalinger om hvordan sårbare vitner bør behandles, særlig i saker om straffbare forhold overfor familiemedlemmer. I slike saker anbefales det at vitnene avhøres tidligst mulig, at gjentatte avhør unngås, og at avhør under etterforskingen tas opp på video for å unngå konfrontasjon og unødvendig gjentatte avhør. Det understrekes at tiltalte må gis anledning til å anfekte vitneforklaringen («challenge the testimony»). Også i anbefaling R (2005) 5 om beskyttelse av kvinner mot vold anbefales spesielle avhørsformer for å unngå gjentatte avhør.

For ungdommer under 14 år (etter utvalgets forslag under 16 år), er disse hensynene ivarettatt ved ordningen med dommeravhør, med mindre de under saken blir så gamle at de må forklare seg i retten.

Også for eldre ungdom og voksne kan det være opprivende og skadelig å forklare seg gjentatte ganger til politiet og i retten for eksempel om mishandling eller voldtekt. Utvalget mener det må vurderes endringer som kan gi mulighet for å spare fornærmede (og vitner) for en del av belastningene knyttet til hovedforhandlingen.

9.8.8.2 Avhør ved videooverføring

Mye kan tale for å åpne for at særlig sårbare fornærmede (og vitner) kan avhøres via videooverføring under hovedforhandlingen.⁵⁷ Ved en slik fremgangsmåte gis aktor, forsvarer, bistandsadvokat og retten full anledning til å eksaminere og iaktta den som avhøres, samtidig som fornærmede spares for belastningene ved å måtte møte til hovedforhandling og å forklare seg i nærvær av tiltalte (og mulig publikum).

Hensynet til de fornærmede må imidlertid veies mot hensynet til en best mulig saksopplysning. Det er neppe tvil om at det beste er at den som forklarer er fysisk til stede i retten. Det vises

til det som er sagt ovenfor om muntlighetsprinsippet og bevisumiddelbarhetsprinsippet. Men etter utvalgets syn er betenkelighetene langt mindre ved bruk av videooverføring enn ved telefonavhør.

Utvalget nøyer seg med å reise problemstillingen fordi mulighet for å gi forklaring via videooverføring i tilfelle bør omfatte flere enn fornærmede, blant annet andre sårbare vitner, for eksempel i saker om organisert kriminalitet. I tillegg kommer at en slik ordning, like mye som rettslige overveielser, krever vurderinger av tekniske muligheter og behov for investeringer i teknisk utstyr og lokaler. Dette ligger på siden av utvalgets mandat og kompetanse.

Utvalget anbefaler at spørsmålet utredes videre, og fremmer ikke forslag til særskilte regler.

9.8.8.3 Opptak av forklaringen i første instans

Utvalget er bekymret over den påkjenning som en del fornærmede (og vitner) utsettes for gjennom å måtte forklare seg for retten gjentatte ganger, jf. ovenfor.

I mange tilfeller ville det nok lette byrden for fornærmede vesentlig om det var nok å gi rettslig forklaring én gang, for eksempel slik at forklaringen for tingretten ble tatt opp på video og at opptaket ble spilt av ved en eventuell ankeforhandling.⁵⁸ En slik ordning kunne tenkes kombinert med at forklaringen for tingretten ble avgitt via videooverføring, jf. pkt. 9.8.9.2. Skulle det under ankeforhandlingen oppstå behov for å stille ytterligere spørsmål, kunne man tenke seg at man nøyde seg med å be fornærmede svare på tilleggsspørsmål, eventuelt via videooverføring.

⁵⁷ Etter gjeldende regler (straffeprosessloven § 109 a) kan retten beslutte å avhøre vitner ved fjernavhør. Ordningen omfatter vitner som ikke har møteplikt på grunn av den geografiske avstanden, men kan også brukes når andre forhold gjør det vanskelig, for eksempel sykdom. Etter § 2 i forskrift 8. november 1991 nr. 727 om fjernavhør av vitner og sakkyndige, skal imidlertid fjernavhør av et vitne som er av avgjørende betydning for sakens opplysning så vidt mulig unngås. Dette innebærer at fornærmede ofte ikke kan avhøres ved fjernavhør. Se også forskrift 2. desember 2005 nr. 16611 om prøveordning med bruk av fjernmøteteknologi i domstolene. I kraft 1. januar 2006.

⁵⁸ Straffeprosessloven § 300 åpner for bruk av lydopptak av vitneforklaringer som bevis. Bestemmelsen gjelder både opptak av rettslige forklaringer og av politiforklaringer. Forutsetningen for bruk av slike opptak som bevis er at vilkårene for opplesning av tidligere avgitte forklaringer er oppfylt, eller at retten finner grunn til det etter en diskresjonær avgjørelse. Avspilling kan imidlertid bare skje innefor rammene for betryggende og rettferdig behandling, blant annet EMK artikkel 6 nr. 1 og 3d. Retten står ikke fritt til å bruke opptaket i stedet for umiddelbar forklaring. Retten kan ikke la være å innkalle vitnet og i stedet benytte opptaket, jf. Bjerke/Keiserud 2001 side 1035-1036.

De problemstillinger som her reises, rekker langt ut over utvalgets mandat. Dersom man innførte en ordning med opptak av fornærmedes forklaring, ville det være god grunn til å vurdere opptak også av andre vitneforklaringer, for eksempel av forklaringer fra vitner i saker om organisert kriminalitet. Derfra er veien kort til fullstendig opptak av førsteinstansbehandlingen. Dette reiser i sin tur spørsmål om det er tilstrekkelig grunn til å gjenta *bevisførselen* for lagmannsrett.

Utvalget må her nøye seg med noen korte bemerkninger. Erfaringene etter den såkalte «to-instansreformen»⁵⁹ er blandede. Hensynet til ny prøvelse av spørsmålet om strafferettslig skyld har blitt godt ivaretatt. Domfelte (og påtalemyndigheten) har god anledning til å få en fullstendig ny vurdering av saken i lagmannsretten. Men omkostningene er betydelige for fornærmede og vitner som må forklare seg gjentatte ganger, ikke sjelden med lang tids mellomrom. I tillegg kommer at det brukes mye tid og penger på å gjenta bevisførselen for lagmannsrett. Etter utvalgets syn er det god grunn til å spørre om to-instansreformen gikk for langt.

Rett nok er adgangen til en fornyet prøvelse av bevisene for strafferettslig skyld viktig. *Men ny prøving av bevisene forutsetter ikke nødvendigvis ny bevisførsel* slik som i dag hvor alle bevis føres på ny under ankeforhandlingen for lagmannsrett. I praksis tas det ikke vare på bevisførselen for tingretten, og den kan ikke brukes på ny under lagmannsrettens forhandling. I alvorlige saker hvor tiltalte nekter straffeskyld, oppfatter aktørene langt på vei behandlingen i første instans som en form for «generalprøve». Bevisførsel og taktikk kan prøvekjøres før den ankebehandling som man allerede ved innledningen av tingrettens behandling vet vil komme. Det er lite som taler for at rettsamfunnet kommer nærmere sannheten på denne måten enn om bevisene ble tatt opp en gang og så eventuelt prøvet på ny i ankeinstansen. Det er heller ikke gitt at det er til en domfelts fordel at hele bevisførselen gjentas i ankeomgangen.

Etter utvalgets syn er tiden moden for en ny vurdering av hvordan skyldspørsmålet best kan overprøves i ankeinstansen. I en slik vurdering bør inngå en undersøkelse av i hvilken grad det i andre europeiske rettssystemer gjennomføres en fullstendig ny bevisførsel i ankeinstansen eller om ankeinstansens prøving av bevisene bygger på opptak av forklaringer for en underordnet rettsinstans.

I en slik utredning vil hensynet til fornærmede være viktig, men langt fra det eneste moment.

9.9 Særlig om saker som avgjøres ved tilståelsesdom

9.9.1 Oversikt over fornærmedes stilling

Reglene om tilståelsesdom er fremstilt i punkt 3.1.13. Formålet med ordningen er å sikre en rask og forenklet saksbehandling i tilståelsessaker. Det utarbeides ikke tiltalebeslutning. Saken fremmes for domstolene ved at påtalemyndigheten begjærer pådømmelse i samsvar med en siktelse som oversendes retten. Det holdes ikke hovedforhandling, men et rettsmøte der som oftest bare siktede innkalles. Siktede møter som regel uten forsvarer. Normalt møter ikke aktor, og det føres som oftest ikke vitner. Saken pådømmes av én fagdommer i tingretten uten medvirkning av meddommere.

Den forenklede behandlingsmåten har flere konsekvenser for fornærmedes stilling:

- I motsetning til hva som er regelen når det reises tiltale, har påtalemyndigheten ikke plikt til å underrette fornærmede om at påtalemyndigheten begjærer saken avgjort ved tilståelsesdom eller om at fornærmede har rett til å gjøre seg kjent med siktelsen.
- Fornærmede har ikke rett til å klage til overordnet påtalemyndighet over påtalemyndighetens beslutning om å begjære saken pådømt ved tilståelsesdom eller over utformingen av siktelsen. Ved tiltale har fornærmede rett til å klage over utformingen av tiltalebeslutningen.
- Siden de fornærmede ikke blir innkalt som vitne til rettsmøtet, får de normalt ikke vite at saken blir behandlet som tilståelsessak, eller når og hvor rettsmøtet blir holdt.
- Ved tilståelsesdom er fornærmede avskåret fra å fremme erstatningskravet selv etter straffeprosessloven § 428 siden denne bestemmelsen bare gjelder når det holdes hovedforhandling i saken.⁶⁰
- Det er uklart om fornærmede som har fremmet erstatningskrav gjennom påtalemyndigheten har krav på underretning om når og hvor rettsmøtet holdes. I praksis gis ikke slik underretning.
- Ved rettens avgjørelse av erstatningskravet gjelder et skjerpet beviskrav: Retten kan bare pådømme kravet i den utstrekning den finner det utvilsomt, jf. straffeprosessloven § 432 annet ledd.⁶¹

⁵⁹ Se NOU 1992: 29 og Ot.prp. nr. 78 (1992-1993).

⁶⁰ Men dersom siktede samtykker, er det antatt at retten kan pådømme krav som fremmes av fornærmede selv, jf. Bjerke/Keiserud side 1320.

⁶¹ Kravet gjelder bare bevisbedømmelsen, ikke rettsanvendelsen.

9.9.2 Bør fornærmede gis styrkede rettigheter ved tilståelsesdom?

9.9.2.1 Betydningen av bruk av tilståelsesdom

Domstolene, politi og påtalemyndighet sparer betydelige ressurser på å avgjøre saker ved slik forenklet behandling. Årlig avgjøres ca. 25.000 til 30.000 forbrytelser ved tilståelsesdom. På landsbasis utgjør dette, i følge statistikk for 2004⁶², ca. 40 % av alle straffbare forhold som pådømmes, men med betydelige geografiske variasjoner. Eksempelvis utgjorde tilståelsesdommer 63 % av alle pådømmelser i straffesaker i Sør-Trøndelag politidistrikt, mens det tilsvarende tallet for Oslo politidistrikt er ca. 29 %. Uten denne ordningen ville rettsvesenet trenge en vesentlig økning av ressursene. Økt bruk av ordningen er et viktig virkemiddel for å få ned saksbehandlingstiden. Lang saksbehandlingstid er i dag et av de største problemene i strafferettspleien, og dette rammer også ofrene hardt, jf. punkt 7.3.2. Generelt er det som nevnt av stor betydning for de fornærmede at behandlingstiden i straffesaker ikke øker ytterligere, men tvert om kortes ned. Økt bruk av tilståelsesdom frigjør ressurser, noe som bidrar til å korte ned behandlingstiden generelt. Det er derfor viktig at reglene legger til rette for størst mulig bruk av tilståelsesspådomme og for at disse sakene kan pådømmes raskt og effektivt.

Ordningen med tilståelsesdom kan også medføre fordeler for de fornærmede i den enkelte sak. Fornærmede er gjennomgående tjent med ordninger som oppmuntrer den skyldige til å tilstå. Når saken behandles som tilståelsessak, kan den berammes raskere. Fornærmede kan slippe belastningene ved å avgi vitneforklaring i retten og ved ankebehandling over avgjørelsen av skyldspørsmålet. Fornærmede unngår i praksis den offentlighet som en ordinær straffesak kan medføre. I den enkelte sak kan den ansvarserkjennelse som ligger i en tilståelse ha stor mental betydning for offeret. Særlig gjelder det i sedelighets- og mishandlingsaker. Tilståelse kan også klargjøre ansvarsgrunnlaget for et erstatningskrav.

9.9.2.2 Rett til underretning om og klage over påtalemyndighetens avgjørelse om å begjære saken pådømt som tilståelsessak

Spørsmålet er om det bør innføres regler som gir fornærmede rett til å klage over påtalemyndighetens beslutning om å begjære saken pådømt som

tilståelsesdom og over utformingen av siktelsen. Hvis fornærmede gis klagerett, må det også innføres en plikt til å underrette fornærmede om at saken fremmes som tilståelsessak og om at fornærmede har rett til å gjøre seg kjent med siktelsen.

Det minnes om at Europarådets rekommandasjon R (85) 11 nr. 2 anbefaler at offeret blir informert om endelig påtaleavgjørelse.

Ved lovfestingen av klageretten i straffeprosessloven § 59 a i 1996 var begrunnelsen for at fornærmede ikke ble gitt rett til å klage over påtalemyndighetens beslutning om å begjære tilståelsesdom dels prosessøkonomiske hensyn, dels at det ikke ble ansett å være behov for klagerett:

«Departementet vil påpeke at ordningen med dom i forhørsrett tar sikte på å sikre en særlig rask rettergang. Hvis klageretten skulle ha noen realitet, måtte pådømmelse i forhørsrett utsettes til en eventuell klagefrist var utløpt. Dette er vanskelig å forene med en målsetting om økt hurtighet i strafferettspleien, slik blant annet ulike prosjekter med 'hurtigdomstoler' har prøvd å gjennomføre. Effektivitetshensyn tilsier derfor at begjæring om pådømmelse i forhørsrett ikke bør forsinkes ved at det gis klagerett over slike vedtak. Det er imidlertid ikke grunn til å tro at dette innebærer noen innskrenkninger i forhold til dagens praksis ved påtalemyndigheten, fordi det så langt departementet kjenner til, ikke forekommer klager over slike vedtak.»⁶³

I Straffelovkommisjonens utredning som lå til grunn for den siterte proposisjonen var det videre vist til at avgjørelser som krever siktedes samtykke bør være unntatt fra klageretten og at det ikke er behov for noen klagerett i slike tilfelle.⁶⁴

Utvalget bemerker at det forhold at det ikke forekommer klager på dette området ikke uten videre sier noe om behovet, men kan ha sammenheng med at de fornærmede ikke blir underrettet eller kjent med på annen måte at saken avgjøres som tilståelsesdom før etter at dommen er avsagt. Da er det for sent å klage.

I saker som gjelder ordinær kriminalitet, typisk vinningskriminalitet, er det neppe aktuelt for fornærmede å klage over at saken fremmes som tilståelsessak. Når siktede har tilstått, har fornærmede normalt ikke behov for å bidra til sakens opplysning. I de fleste slike saker er siktede ikke søkegod, og de fornærmede har da liten interesse av å fremme erstatningskrav i saken. Hvis det fremmes

⁶² Tall fra STRASAK.

⁶³ Ot.prp. nr. 53 (1995-96) punkt 4.4.4.

⁶⁴ NOU 1992: 23 side 272.

erstatningskrav, er kravene ofte ukompliserte både faktisk og rettslig.

I volds- og sedelighetssaker kan fornærmede ha større grunn til å klage over siktelsens innhold. I slike saker har utformingen av siktelsen ofte større betydning for fornærmede enn i saker om vinningskriminalitet. Fornærmede kan mene at forholdet burde vært bedømt under et strengere straffebud, for eksempel seksuell omgang med mindreårig (straffeloven §§ 195 eller 196) i stedet for seksuell handling med mindreårig (straffeloven § 200), eller legemsbeskadigelse (straffeloven § 229) istedenfor legemsfornærmelse med skade til følge (straffeloven § 228). Valg av straffebud i siktelsen kan ha betydning for fornærmedes rett til bistandsadvokat og for retten til oppreisning og erstatning, jf. skadeserstatningsloven §§ 3-3 og 3-5. Ved overtredelse av de straffebud som er med i oppregningen i skadeserstatningsloven §§ 3-3 og 3-5 er subsumsjonen avgjørende for erstatning og oppreisning.

Hvis påtalemyndigheten samtidig som den begjærer tilståelsesdom for noen forhold, henlegger andre forhold, har påtalemyndigheten etter påtaleinstruksen § 17-2 plikt til å underrette fornærmede om henleggelsen. Underretningsplikten omfatter «hel eller delvis» innstilling av strafforfølgningen. Underretningsplikten gjelder dog bare overfor fornærmede som har inngitt anmeldelse. Fornærmede har videre rett til å klage over henleggelser, jf. straffeprosessloven § 59 a. Utvalget antar at klageretten også må gjelde ved delvise henleggelser.⁶⁵ Når det skal anses å foreligge en delvis henleggelse slik at det skal treffes formelt vedtak om henleggelse som fornærmede skal underrettes om og ha rett til å påklage, kan undertiden være tvilsomt. Gjelder anmeldelsen forskjellige typer handlinger, for eksempel tyveri og legemskrenkelse, er det klart at det skal treffes et formelt henleggelsesvedtak. Spørsmålet reiser seg i de tilfelle der siktelsen bygger på en noe annen beskrivelse av handlingene enn i anmeldelsen.

Riksadvokaten har i brev 30. desember 2003 til statsadvokatene⁶⁶ uttalt at det ikke skal treffes vedtak om henleggelse ved subsumsjonsendring innenfor det samme straffbare forhold. Saken gjaldt et tilfelle der politiet hadde foreslått tiltale etter straffeloven § 195 (utuktig omgang med mindreårig) og etter gammel § 212 (utuktig handling med mindreårig). Statsadvokaten reiste tiltale kun

etter § 212. Det dreide seg prosessuelt om samme forhold, og det skulle da etter riksadvokatens syn ikke treffes henleggelsesvedtak.

Utvalget antar at det i praksis ikke anses som en delvis henleggelse når det på grunnlag av de samme handlinger mot samme fornærmede i det tidsrom anmeldelsen gjelder for eksempel tas ut tiltale for seksuell omgang med mindreårig, men ikke for voldtekt, for omgang med noen under 16 år, men ikke for omgang med noen under 14 år, for legemsbeskadigelse men ikke for forsøk på drap osv.⁶⁷ Hvis slike saker fremmes som tilståelsessak, får fornærmede, i motsetning til de tilfelle der det tas ut tiltale, ingen underretning om at saken fremmes på grunnlag av langt mildere bestemmelser enn det som er anmeldt. Det er etter utvalgets syn klart at hensynet til fornærmede i disse sakene tilsier at fornærmede underrettes om innholdet av siktelsen og gis anledning til å klage over denne.

Også i saker der erstatningsutmålingen reiser kompliserte bevisvurderinger kan fornærmede ønske å klage over at saken fremmes som tilståelsessak. Det kan typisk være tilfelle i saker om krenkelse av den personlige integritet. Fornærmede kan også ønske å fremme erstatningskravet selv, noe som er utelukket ved tilståelsessaker. I slike saker kan en klage over at saken fremmes som tilståelsessak være aktuell fordi lovens krav om at erstatningskravet skal være utvilsomt kan få betydning for utfallet. For eksempel vil krav om erstatning for fremtidig inntektstap eller om menerstatning ofte reise bevisvil. Avgjørelsen av erstatningskravet vil ofte ha stor betydning for fornærmede i disse sakene, dels fordi siktede oftere er søkegod enn i saker om vinningslovbrudd, dels på grunn av muligheten for voldsoffererstatning.

Siden pådømmelse er avhengig av siktedes samtykke, er det ingen grunn til å gi siktede rett til å klage over påtalemyndighetens beslutning om å

⁶⁵ Spørsmålet om klageretten ved delvis henleggelse i forbindelse med begjæring om pådømmelse i tilståelsessak synes ikke omhandlet i forarbeidene eller juridisk litteratur.

⁶⁶ RA 03-619 HPJ/iso 646.1.

⁶⁷ Se imidlertid Sivilombudsmannens sak Somb-1987-17 (1987 56), som gjaldt en sak der anmeldelsen gjaldt straffeloven §§ 195 og 196. Ombudsmannen uttalte her at ved en slik delvis innstilling av strafforfølgning mot tiltalte, er det tilstrekkelig at bistandsadvokaten får tilsendt kopi av tiltalebeslutningen, hvor det implisitt fremgår at påtalemyndigheten vil begrense forfølgningen til § 196. I uttalelsen er det referert følgende fra et brev fra riksadvokaten: «Hvorvidt utferdigelse av tiltalebeslutning i en straffesak samtidig innebærer henleggelse av andre straffbare forhold mot tiltalte i saken, må bero på en helhetsvurdering av anmeldelsen og sakens øvrige opplysninger. Går sakens omstendigheter klart i retning av at det foreligger en henleggelse av de forhold tiltalen ikke omfatter, må underretningsplikten i påtaleinstruksens § 17-2 kunne anses oppfylt ved selve forkynnelsen av eller underretningen om tiltalebeslutningen. I nærværende sak er nettopp dette tilfelle. Her dreier det seg om en vurdering av den strafferettslige subsumsjon innenfor ett, anmeldt saksforhold.»

begjære tilståelsesdom eller over utformingen av siktelsen. Men at siktede må samtykke og derfor ikke har rett til å klage, sier lite om hvorvidt fornærmede bør ha rett til å klage over slike avgjørelser. Hvis en klage fra fornærmede over utformingen av siktelsen fører frem, vil det riktignok kunne føre til at siktede ikke samtykker i at saken pådømmes som tilståelsessak. En slik mulighet tilsier likevel ikke at fornærmede ikke bør ha klagerett.

Begrunnelsen for fortsatt å unnta begjæring om pådømmelse av tilståelsesdom fra underretnings- og klagereglene må etter utvalgets syn i tilfelle være hensynet til hurtighet i strafferettspleien, og ønsket om å oppmuntre siktede til tilståelse.

Innføring av alminnelig underretningsplikt og klagerett for de fornærmede i tilståelsessakene vil være ressurskrevende og medføre forsinkelser. En alminnelig regel om at fornærmede skal underrettes om begjæringen ville medføre betydelig merarbeid for politi og påtalemyndighet. Det ville dreie seg om et meget stort antall underretninger. I tillegg må man regne med at slike underretninger ville medføre en del henvendelser fra de fornærmede til politi- og påtalemyndighet, som også ville medføre merarbeid. Innføring av klagerett ville føre til at saken ikke kan berammes før klagefristen er utløpt, eller hvis det inngis klage, etter at klagesaken er avgjort. Dette ville medføre forsinkelser i tilståelsessakene, som ved mange domstoler berammes meget raskt. I de aller fleste sakene ville de fornærmede ha liten nytte av underretning og ikke ha behov for å klage.

Utvalget mener at de hensyn som taler for å beholde unntaket fra de vanlige prinsippene om underretning og klage må veie meget tungt. Utvalget vil derfor ikke foreslå noen *alminnelig* regel om underretning og klage. I de saker som er så alvorlige at de gir rett til oppnevning av bistandsadvokat, foreslås utvalget imidlertid at det innføres underretningsplikt og klagerett, jf. punkt 9.9.2.5.

9.9.2.3 Varsel om rettsmøte for pådømmelse i tilståelsessak?

Det neste spørsmålet er om det bør innføres regler som gir fornærmede rett til å bli varslet om rettsmøtet i saken.

Utvalget nevner at enhver på forespørsel skal gi opplysning om tid og sted for berammede rettsmøter, jf. domstolloven § 122 annet ledd. Etter domstolloven § 124 er rettsmøter som hovedregel offentlige. Bestemmelsene gjelder også rettsmøter i tilståelsessaker. Fornærmede har samme rett som allmennheten ellers til på anmodning å få opplyst

tid og sted for rettsmøtet og til å være til stede. Om situasjonen hvis retten bestemmer at saken helt eller delvis skal gå for lukkede dører, vises til punkt 9.8.3.3.

Spørsmålet er om det bør innføres en regel som pålegger påtalemyndigheten å varsle fornærmede om tid og sted for rettsmøtet. Det minnes om at Europarådets rekommandasjon R (85) 11 nr. 2 anbefaler at offeret blir informert om tid og sted for rettsmøter i saken. Også FNs erklæring om grunnleggende prinsipper om rettferdighet for ofrene, anbefaler at ofrene orienteres om sakens berømmelse.

Plikt til å varsle de fornærmede om rettsmøtet i saker om tilståelsesdom må i tilfelle pålegges tingretten, som tar seg av innkallinger til rettsmøtet. Mange domstoler berammer tilståelsessaker meget raskt. Flere saker kan involvere et betydelig antall fornærmede. En plikt for tingretten til å varsle alle fornærmede, vil derfor medføre vesentlig merarbeid og forsinkelser i tingretten.

Utvalget er også på dette punkt kommet til at de prosessøkonomiske hensynene må veie tungt, og foreslår ikke innført noen alminnelig bestemmelse om varslingsplikt. Det foreslås imidlertid også her en særregel i saker om alvorlige integritetskrenkelser, jf. punkt 9.9.2.5.

9.9.2.4 Særlig om behandling av borgerlige rettskrav

Etter dagens regler kan borgerlige rettskrav bare fremmes gjennom påtalemyndigheten hvis saken behandles som tilståelsessak. Det er som nevnt foran ikke noe krav om at fornærmede blir underrettet om at kravet blir fremmet, hvor stort krav som fremsettes eller at fornærmede blir varslet til rettsmøtet. Utvalget har vurdert om det bør innføres en regel i påtaleinstruksen som pålegger påtalemyndigheten å underrette de fornærmede som har bedt om at påtalemyndigheten fremmer erstatningskrav, om at saken vil bli fremmet som tilståelsessak og om hvilket krav påtalemyndigheten vil fremme. For fornærmede vil det være en fordel å få et slikt varsel. Det vil gi fornærmede mulighet for å ajourføre kravet med tapsposter som er oppstått under etterforskingen, og eventuelt for å dokumentere kravet bedre. En slik regel vil også gi påtalemyndigheten mulighet til å korrigere kravet før saken sendes retten til pådømmelse. Utvalget er imidlertid av hensyn til de tunge prosessøkonomiske hensyn som gjør seg gjeldende i disse sakene kommet til at det ikke bør innføres en slik fast regel. Utvalget peker likevel på behovet for en bedre ivaretagelse av erstatnings-

kravene i slike saker, og mener at det bør innføres rutiner med dette for øye. Spørsmålet bør kunne reguleres i rundskriv.

Utvalget har vurdert om det er grunn til å beholde særregelen i § 432 annet ledd om at borgerlige rettskrav bare kan pådømmes i en tilståelsessak i den utstrekning retten finner kravet utvilsomt. Begrunnelsen for denne regelen er at tvilsomme deler av skadelidtes krav ikke bør være til hinder for straffedom i forhørsrett.⁶⁸ Det er ikke noe vilkår for å pådømme erstatningskravet at siktede godtar kravet eller samtykker i at det pådømmes. Dersom siktede ikke ønsker at retten skal pådømme erstatningskravet, må siktede nekte å samtykke i at straffesaken pådømmes som tilståelsessak. Utvalget antar at siktede lettere vil samtykke i at saken avgjøres ved tilståelsedom hvis man opprettholder bestemmelsen om at retten bare kan pådømme kravet så langt den finner det utvilsomt. Utvalget foreslår derfor ikke noen alminnelig endring i denne bestemmelsen, men foreslår at kravet lempes i saker om alvorlige integritetskrenkelser hvor fornærmede fremmer kravet selv etter straffeprosessloven § 428, jf. punkt 9.9.2.5.

9.9.2.5 Særregler for saker om alvorlige integritetskrenkelser

Utvalget mener det er behov for regler som ivaretar de fornærmedes interesser i de tilfelle der behandling av saken som tilståelsedom har stor betydning for fornærmede. Det vil særlig gjelde volds- og sedelighetssakene. Disse utgjør en svært liten andel av de forhold som avgjøres som tilståelsedom (i de senere år rundt et par prosent). De prosessøkonomiske hensyn får da mindre betydning og bør etter utvalgets syn vike for fornærmedes interesser.

I de saker som er så alvorlige at fornærmede har rett til bistandsadvokat, foreslår utvalget derfor at fornærmede underrettes om begjæringen om pådømmelse som tilståelsessak, gis anledning til å klage over at saken fremmes som tilståelsessak med den aktuelle siktelsen, samt gis rett til å fremme krav som nevnt i § 3 med fulle partsrettigheter. Se utvalgets forslag til endringer i straffeprosessloven § 59 a første og annet ledd, § 428 og påtaleinstruksen § 21-1 a. I slike saker foreslår utvalget også at det gjøres unntak fra kravet om at retten skal finne kravet utvilsomt. Hvis fornærmede fremmer krav etter straffeprosessloven § 428, foreslår utvalget at siktede gis rett til forsvarer,

se forslag til nytt annet ledd i straffeprosessloven § 99.

Utvalget understreker at forslaget berører et begrenset antall saker. De færreste saker der det er oppnevnt bistandsadvokat, vil bli pådømt som tilståelsedom. Mange av de saker som gir rett til bistandsadvokat har en strafferamme på over 10 år. Sakens alvor vil ofte medføre at saken ikke bør pådømmes som tilståelsedom. I mange slike saker avgis dessuten ikke uforbeholden tilståelse.

Fornærmede har gjennomgående lite behov for å kunne klage på påtalemyndighetens vedtak i tilståelsessaker. Det mest praktiske er at en fornærmet er misfornøyd med at deler av saken er henlagt, men her eksisterer allerede en klagerett, jf. foran under punkt 9.9.2.2. Fornærmede kan imidlertid som nevnt samme sted ha ønske om å klage over påtalemyndighetens subsumsjon eller over vurderingen av faktum på punkter som har betydning for valg av subsumsjon. Typisk vil det gjelde ved seksuelle overgrep mot barn, der spørsmålet kan være om handlingene skal bedømmes som seksuell omgang eller seksuell handling. I slike tilfelle vil subsumsjonen også kunne være avgjørende for om det er adgang til å pådømme saken som tilståelsessak, for eksempel ved gjentatt overgrep mot et barn under 10 år,⁶⁹ og for om overgrepet kvalifiserer til oppreisning.⁷⁰ Erfaringen viser at en del siktede tilstår seksuell handling med barn, men ikke omgang, eller overgrep etter barnets fylte 14 år, men ikke før. Det kan også være spørsmål om anvendelse av straffeloven § 192 annet eller tredje ledd. I slike saker treffes det i praksis ikke et eget vedtak om delvis henleggelse som i seg selv utløser klagerett. Utvalget foreslår derfor at fornærmede gis klagerett over siktelsens innhold når det er begjært pådømmelse i tilståelsessak, se forslag til nytt nr. 6 i straffeprosessloven § 59 a første ledd og påtaleinstruksen § 21-1 a om underretning.

9.9.2.6 Hensynet til fornærmede ved avgjørelse av om saken skal fremmes og pådømmes som tilståelsessak

Som det fremgår ovenfor, medfører pådømmelse som tilståelsessak både fordeler og ulemper for fornærmede. I den enkelte sak kan det variere sterkt hvordan disse hensynene slår ut. Etter utvalgets oppfatning bør det i alle sakstyper sikres at hensynet til fornærmede tas med i påtalemyndig-

⁶⁸ Ot.prp. nr. 35 (1978-79) side 238.

⁶⁹ Se straffeloven § 195 annet ledd.

⁷⁰ Se skadeserstatningsloven § 3-5 første ledd bokstav b, jf. § 3-3.

hetens og rettens vurdering av om saken bør pådømmes som tilståelsessak. Utvalget foreslår derfor at det presiseres i straffeprosessloven § 248 at hensynet til fornærmedes interesser skal tas i betraktning ved avgjørelsen av om det er betenkelig å avgjøre saken ved tilståelsesdom. Også påtalemyndigheten må selvsagt ta hensyn til dette ved vurderingen av om den skal begjære saken pådømt som tilståelsessak. Dette foreslås presisert i påtaleinstruksen § 21-1 nytt siste ledd.

9.10 Forkynning og offentliggjøring av dommen

Etter påtaleinstruksen § 26-3 siste ledd skal fornærmede, når navn og adresse er kjent, underrettes om domsresultatet og sin rett til innsyn etter straffeprosessloven § 28. Bestemmelsen står i påtaleinstruksens tredje del «Sakens behandling i første instans». Bestemmelsen gjelder etter sitt innhold både rettskraftige og ikke rettskraftige dommer. Når det er pådømt erstatnings- og oppreisningskrav i saken, skal fornærmede og andre skadelidte gis særlig informasjon etter påtaleinstruksen § 30-10. Bestemmelsen står i påtaleinstruksens femte del «Fullbyrding og benådning» og gjelder derfor først når det foreligger en rettskraftig dom.

Utvalget har fått opplyst at gjeldende rutine i politiet er at underretning etter § 26-3 først gis når dommen er rettskraftig, og da sammen med informasjon som nevnt i § 30-10 hvis det er pådømt erstatningskrav i saken. Dette innebærer at fornærmede etter å ha blitt underrettet om at det er tatt ut tiltale,⁷¹ rutinemessig ikke mottar informasjon om sakens videre behandling ved domstolene før det foreligger rettskraftig dom. Utvalget antar at dette i normaltilfellene ivaretar fornærmedes informasjonsbehov. Plasseringen av bestemmelsen i påtaleinstruksen § 26-3 siste ledd er imidlertid misvisende. Utvalget foreslår at § 26-3 oppheves og at det isteden innføres et nytt kapittel 28 A i påtaleinstruksen om underretning om rettskraftig dom, der det tas inn bestemmelse om at påtalemyndigheten underretter alle fornærmede og etterlatte med kjent navn og adresse som ikke har fått beskjed på annen måte om domsresultatet og om rett til innsyn etter straffeprosessloven § 28.

Fornærmede som har fremmet erstatningskrav selv, skal i prinsippet ha dommen forkynt etter samme regler som parter. Utvalget har likevel inntrykk av at det varierer hvorvidt dette gjøres.

Dagens regler inneholder ingen bestemmelse om underretning til fornærmede om rettens avgjørelse av erstatningskravet når dette fremmes av påtalemyndigheten før det foreligger rettskraftig dom. Utvalget foreslår i kapittel 12 at det lovfestes i straffeprosessloven § 43 siste ledd at retten skal sørge for at dommen blir meddelt alle fornærmede som har fått avgjort et erstatningskrav i dommen, uansett om kravet er fremmet av fornærmede eller påtalemyndigheten. Forslaget innebærer at påtaleinstruksen § 30-10 første ledd må endres noe.

Fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser bør ved sin bistandsadvokat gjøres kjent med domsresultatet straks dom er avsagt, uansett om det er krevd erstatning eller ikke. Utvalget foreslår derfor at det gjøres en tilføyelse i straffeprosessloven § 43 om at retten skal meddele bistandsadvokaten dommen. Forslaget er i samsvar med vanlig praksis.

Justisdepartementets arbeidsgruppe har foreslått at det må sikres rutiner for at sakens utfall meddeles ofre og etterlatte før eller samtidig med at dommen offentliggjøres. Utvalget bemerker at retten etter domstoloven § 130 annet ledd kan forby at rettsavgjørelser gjengis offentlig før avgjørelsen er meddelt partene. Slikt forbud gjelder likevel ikke for lengre tid enn to uker etter avsigelsen av rettsavgjørelsen. Utvalget foreslår at fornærmede tilføyes i denne bestemmelsen, slik at fornærmede kan få beskjed før avgjørelsen offentliggjøres.

9.11 Anke i straffesaken

9.11.1 Avgjørelsen av om det skal ankes

I Sverige og Finland kan fornærmede anke over avgjørelsen i straffesaken. Denne retten har også fornærmede som ikke har vært part under sakens behandling i første instans. I Sverige synes den selvstendige ankeretten benyttet i liten grad. Det er dessuten en kostnadsrisiko forbundet med selvstendig anke fra fornærmede. I Finland ser det ut til at fornærmedes selvstendige ankerett benyttes i noe større grad. I de tilfellene hvor det ankes, hender det dessuten ikke sjelden at fornærmede vinner frem med sitt synspunkt.

Utvalget har ikke inntrykk av at fornærmede eller etterlatte i Norge har noe tydelig ønske om å kunne anke avgjørelsen av straffekravet. Det som oftere har vært fremhevet ved spørsmålet om anke, er den belastningen som ankesaken kan medføre for fornærmede og etterlatte, ved at saks-

⁷¹ Se straffeprosessloven § 264 a.

behandlingstiden trekker ut og at de må gjennom en ny runde i rettsapparatet.

Utvalgets *flertall*, alle utenom Austegard, mener at fornærmede ikke bør ha rett til å anke over rettens avgjørelse av straffekravet. Flertallet viser til de prinsipielle bemerkningene under punkt 8.3. Etter flertallets syn bør det tilligge påtalemyndigheten å ta endelig stilling til spørsmålet om anke.

Mindretallet, Austegard, foreslår at fornærmede gis rett til å anke over avgjørelsen av skyldspørsmålet i saker om alvorlige integritetskrenkelser. Mindretallet viser til den store betydning utfallet av slike straffesaker kan ha for fornærmede. Erfaringene fra Sverige og Finland er at fornærmede ganske sjelden benytter sin rett til anke, men at det forekommer at ankene fører frem. Dette viser at det er viktig at det finnes en sikkerhetsventil i de tilfelle der påtalemyndigheten unnlater å påanke uriktige frifinnelser. Mindretallet foreslår ikke at fornærmede gis rett til å anke over straffutmålingen alene. Det viktigste for fornærmede er å få fastslått at det er begått urett mot ham eller henne, ikke hvilken straff som utmåles. Straffen må utmåles etter objektive kriterier der likhetsbetraktninger står sentralt. Siden en rett til å anke over avgjørelsen av skyldspørsmålet i saker om alvorlige integritetskrenkelser vil berøre større deler av ankereglene, utformer ikke mindretallet et konkret forslag til lovtekst på dette punktet.

Det er neppe tilstrekkelig grunn til å pålegge påtalemyndigheten å innhente fornærmedes syn på ankespørsmålet før den tar stilling til spørsmålet om dommen skal ankes. Men det er ikke noe i veien for at fornærmede gir uttrykk for sitt syn på spørsmålet, og fornærmedes syn bør i tilfelle tas med i påtalemyndighetens vurdering. Det vil også høre naturlig inn under bistandsadvokatens oppgaver å formidle fornærmedes syn på spørsmålet om anke. Utvalget føyer til at det i noen saker kan være god grunn for påtalemyndigheten til å innhente bistandsadvokatens syn på ankespørsmålet.

9.11.2 Ankesaksbehandlingen

Om behandlingen av borgerlige rettskrav i forbindelse med ankesaksbehandlingen, vises til punkt 12.9.

Dagens regler inneholder som nevnt ikke bestemmelser om underretning til fornærmede om anke i straffesaken eller om anken henvises til behandling.⁷² Hvis fornærmede blir innkalt som

vitne i ankesaken, vil fornærmede på denne måten bli kjent med at det er anket.

Utvalget har mottatt mange tilbakemeldinger om at de fornærmede og etterlatte ønsker informasjon om at det er anket og om utviklingen i ankesaken. Det oppleves støtende å bli kjent med at det er anket og om når ankesaken er berammet gjennom mediene. Utvalget har forståelse for dette og foreslår at påtalemyndigheten i saker om alvorlige integritetskrenkelser pålegges å underrette fornærmede ved bistandsadvokaten om eventuell anke fra tiltalte eller påtalemyndigheten og å informere om ankens innhold. Utvalget viser til punkt 9.5.2.1 om skjerpet informasjonsplikt i disse sakene. I saker der det er krevd erstatning, foreslår utvalget i punkt 12.9 at ankeinstansen skal underrette fornærmede dersom anken fremmes. I saker hvor det ikke er krevd erstatning, men hvor det er bistandsadvokat, vil det naturlig høre inn under bistandsadvokatens oppgaver å undersøke ankens videre forløp.

For forberedelsen til ankeforhandlingen og selve ankeforhandlingen gjelder i hovedsak de samme regler som for hovedforhandlingen i første instans, jf. straffeprosessloven § 327. Dette innebærer at alle fornærmede som får oppnevnt bistandsadvokat i ankeomgangen, gjennom advokaten vil bli underrettet om tidspunktet for hovedforhandlingen.⁷³ Fornærmede som fremmer erstatningskrav selv under ankebehandlingen, skal underrettes som part om hovedforhandlingen.⁷⁴ Fornærmede som skal forklare seg blir innkalt som vitne.⁷⁵

Fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser bør bli informert om tidspunktet for behandlingen av saken i Høyesterett. Utvalget foreslår derfor at påtalemyndigheten pålegges å varsle fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser om berømmelse av hovedforhandling i Høyesterett, selv om det ikke oppnevnes bistandsadvokat for Høyesterett (forslag til ny § 28-7 i påtaleinstruksen).

Utvalgets forslag til nytt siste ledd i straffeprosessloven § 43 får virkning også for ankedomstolen, slik at fornærmede som har fremmet krav etter § 3 eller som har bistandsadvokat, vil få dommen meddelt.

⁷² Derimot skal fornærmede som har fått avgjort borgerlige krav, underrettes når det foreligger rettskraftig dom – hvilket vil bli utfallet hvis anken nektes fremmet.

⁷³ Jf. straffeprosessloven § 275, første ledd.

⁷⁴ Jf. straffeprosessloven § 428, jf. § 404 med videre henvisninger.

⁷⁵ Jf. straffeprosessloven § 275 fjerde ledd.

9.12 Alternativer til strafferettsapparatet, megling ol.

9.12.1 Megling i konfliktrådet

Når straffeskyld anses bevist, kan påtalemyndigheten beslutte at saken skal overføres til megling i konfliktrådet, dersom den egner seg for det.⁷⁶ Både fornærmede og siktede må samtykke i at saken overføres til konfliktrådet. Hvis saken kvalifiserer til ubetinget fengsel, skal den ikke avgjøres ved konfliktrådsbehandling.⁷⁷ Megling foregår etter konfliktrådsloven av 15. mars 1991 nr. 3, som i kapittel II har særlige regler om behandling av straffesaker. Siktede og fornærmede innkalles til konfliktrådet. Ved hjelp av megler søker partene å komme frem til en avtale hvor siktede forplikter seg til å gjøre opp for seg. Avtalen må godkjennes av megleren. Blir avtalen oppfylt, er siktede ferdig med saken.

Etter straffeloven § 53 nr. 3 bokstav h kan retten sette som vilkår for betinget dom at den domfelte møter til megling i konfliktrådet og oppfyller eventuelle avtaler som inngås i meglingsmøte, forutsatt at både fornærmede og domfelte har samtykket til megling i konfliktrådet.

Justisdepartementets arbeidsgruppe har foreslått at det bør utvikles rutiner slik at offeret, der konfliktrådsmegling kan være aktuelt, forespørres før siktede. Utvalget er enig i dette og foreslår at det inntas en bestemmelse om dette i påtaleinstruksen § 18 A-2.

9.12.2 Andre former for megling

Justisdepartementets arbeidsgruppe har foreslått at det arbeides videre med ordninger der offeret tilbys megling uavhengig av utfallet av straffesaksbehandlingen.

Det ligger utenfor utvalgets mandat å vurdere nye meglingsordninger. Utvalget vil imidlertid understreke at hensynet til ofrene må veie tungt ved videre reformer på dette området.

9.13 Tiltak etter rettskraftig dom

9.13.1 Underretning om rettskraftig dom

Som nevnt i punkt 9.10 foreslår utvalget at det innføres et nytt kapittel 28 A i påtaleinstruksen om underretning om rettskraftig dom. Det foreslås en ny bestemmelse (§ 28A-1) om at påtalemyndig-

heten ved rettskraftig dom skal underrette alle fornærmede og etterlatte med kjent navn og adresse om domsresultatet og om rett til innsyn etter straffeprosessloven § 28, hvis de ikke har fått beskjed på annen måte. Beskjed på annen måte vil være gitt dersom det er pådømt erstatningskrav eller oppnevnt bistandsadvokat, jf. forslaget til nytt nest siste ledd i straffeprosessloven § 43.

9.13.2 Avgjørelser under soning

For mange fornærmede i saker om vold, trusler og seksuallovbrudd er det viktig å få vite når domfelte blir satt inn til soning, å bli varslet om avgjørelser som innbærer at domfelte får ferdes utenfor fengslet under soningen og å bli varslet om tidspunktet for endelig løslatelse eller løslatelse på prøve. Noen er redde for represalier eller for at domfelte skal oppsøke dem. Andre føler frykt eller sterkt ubehag ved å påtreffe domfelte. De fornærmede kan ønske å ta forholdsregler mot å påtreffe domfelte eller mot å bli oppsøkt av ham eller henne, eller i alle fall å være mentalt forberedt på muligheten.

Noen vil kanskje hevde at det kan svekke muligheten for rehabilitering dersom domfelte vet at hver gang han eller hun får permisjon, frigang eller lignende får fornærmede beskjed. Etter utvalgets oppfatning burde ikke dette oppleves særlig tyngende for domfelte. I noen tilfeller kan det til og med tenkes at det kan være greit for domfelte å vite at fornærmede er forberedt. Under enhver omstendighet mener utvalget at fornærmedes behov her veier tyngre enn domfeltes.

Utvalget har vurdert om fornærmede ved avgjørelser om soning bør gis rett til å uttale seg på forhånd eller til å klage, men fremmer ikke forslag om det. En klage- eller uttalerett gir liten mening hvis ikke fornærmede også gis rett til dokumentinnsyn og rett til å bli kjent med begrunnelsen for vedtaket. Hensynet til domfeltes personvern medfører etter utvalgets syn at fornærmede ikke bør gis innsyn. Derimot mener utvalget at dagens regler om underretning til fornærmede bør utvides noe.

Regler om fullbyrding av straffedommer er gitt i straffeprosessloven kapittel 32. Etter straffeprosessloven § 459 kan fullbyrdelse av frihetsstraff eller samfunnsstraff utsettes dersom domfelte er blitt alvorlig sinnslidende, når hans helsetilstand gjør det utilrådelig eller når vektige grunner tilsier det. Utvalget foreslår at det innføres en bestemmelse om at fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser underrettes om at det er truffet vedtak om soningutsettelse og i tilfelle for hvor

⁷⁶ Se straffeprosessloven § 71 a og påtaleinstruksen kapittel 18 A Overføring av sak til megling i konfliktråd.

⁷⁷ Jf. riksadvokatens rundskriv nr. 2/1993.

lenge. Dette ble også foreslått av Kvinnevoldsutvalget.⁷⁸

Etter straffeprosessloven § 59 a første ledd nr. 5 kan påtalemyndighetens vedtak om soningsutsettelse etter straffeprosessloven § 459 påklages til nærmeste overordnede påtalemyndighet. Som det fremgår av punkt 3.1.6.2 er det uenighet i juridisk teori om fornærmedes klagerett omfatter slike vedtak. Riksadvokaten har lagt til grunn at fornærmede ikke har klagerett. Utvalget er enig i dette syn og finner heller ikke grunn til å foreslå innført en slik rett.

Regler om gjennomføringen av straffen er gitt i straffegjennomføringsloven av 18. mai 2001 nr. 21. Etter straffegjennomføringsloven § 36 tredje ledd skal kriminalomsorgen varsle fornærmede eller de etterlatte på forhånd dersom det er av betydning for disse å få kjennskap til tidspunktet for permisjon eller straffavbrudd. I § 42 syvende ledd er det gitt en tilsvarende regel om underretning om tidspunktet for løslatelse. Etter lovens § 7 bokstav i er taushetsplikt ikke til hinder for at kriminalomsorgen gir slike opplysninger. Formålet med bestemmelsene er at fornærmede eller dennes etterlatte skal være forberedt på at domfelte kan påtreffes utenfor fengslet uten følge av kriminalomsorgens ansatte.

Utvalget mener at fornærmede og de etterlatte hvis det er av betydning bør varsles ved *alle* avgjørelser som innebærer at domfelte kan påtreffes utenfor fengslet uten følge, det vil si også ved overføring til mildere soningsformer, slik som soning i overgangsbolig eller utenfor fengslet. Videre bør fornærmede og de etterlatte varsles hvis domfelte rømmer.

Det bør også i helt spesielle tilfelle åpnes for varsel om fremstilling med følge (straffegjennomføringsloven § 34), selv om de sikkerhetsmessige aspektene her er ivarettatt. Bakgrunnen for forslaget er at fornærmede og etterlatte i de mest alvorlige sakene kan være så traumatisert at også å møte domfelte med følge, kan være en stor psykisk belastning. Det kan også være behov for slikt varsel i de tilfellene der fornærmede og fornærmedes familie lever på hemmelig sted, eller under ny identitet. Avgjørelsen om fremstilling må skje uavhengig av om fornærmede eller etterlatte senere skal varsles.

Det må gjøres tilsvarende endringer i bestemmelsen om taushetsplikt i lovens § 7.

Utvalget er kjent med at Justisdepartementet 26. januar 2004 sendte ut forslag til endringer i straffegjennomføringsloven med blant annet for-

slag om utvidede varslingsregler til fornærmede og etterlatte. Det fremgår av det som er sagt ovenfor at utvalget støtter en slik utvidelse. Utvalget har likevel utarbeidet egne endringsforslag som følger samme begrepsbruk som utvalgets forslag ellers og foreslås at disse vedtas.

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning sendte 8. juli 2005 ut et høringsnotat der det foreslås endringer i retningslinjene om varslingsregler til fornærmede om avgjørelser under soning. I høringsnotatet er det fremlagt et spørreskjema som er tenkt sendt til fornærmede og de etterlatte i nærmere angitte sakstyper med spørsmål om de ønsker varslingsregler ved bestemte avgjørelser under straffegjennomføringen. I utkastet til nye retningslinjer foreslås det at fornærmede skal forespørres om de ønsker varslingsregler i følgende tilfeller:

- Det foreligger rettskraftig dom for legemskrenkelse og den idømte straff er to år eller mer.
- Det foreligger rettskraftig dom for sedelighetsforbrytelse og den idømte straff er to år eller mer.
- Det foreligger rettskraftig dom for mordbrann.
- Det foreligger rettskraftig dom for trusler mot liv og helse og det er grunn til å tro at fornærmede frykter domfelte.

I utkastet til retningslinjer heter det videre:

«Uavhengig av disse reglene skal det vurderes å forespørre verge/pårørende om de ønsker varslingsregler hvis barn under 15 år er fornærmet, eller på annen måte er blitt skremt ved den straffbare handling og det er grunn til å tro at barnet bør forberedes på at gjerningsmannen kan påtreffes.

Utover de tilfellene som er nevnt, kan det vurderes å forespørre fornærmede om de ønsker varslingsregler hvis det foreligger særlige omstendigheter som gjør det ekstra belastende å møte domfelte».

Utvalget mener det er behov for klare regler på området som ivaretar fornærmedes og etterlattes behov for forutberegnelighet. Utvalget støtter forslaget om å innføre et spørreskjema hvis dette er praktisk gjennomførbart. Bruken av skjemaet bør i så fall lovfestes. I skjemaet bør det også innarbeides et spørsmål om fornærmede eller etterlatte ønsker varslingsregler når domfelte fremstilles med følge. Det bør presiseres at dette bare er aktuelt i helt spesielle tilfeller.

9.13.3 Gjenopptakelse

Utvalget finner ikke grunn til å foreslå at fornærmede skal gis anledning til å begjære gjenoppta-

⁷⁸ Se NOU 2003: 31 side 159.

kelse av en straffesak. Dersom fornærmede mener at saken bør gjenopptas, bør fornærmede ta spørsmålet opp med en av sakens parter, som kan fremsette begjæring om gjenopptakelse.

Utfallet av gjenopptakelseskommisjonens behandling av en begjæring om gjenopptakelse har stor betydning for fornærmede. Det vises til Ot.prp. nr. 70 (2000-2001), Om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (gjenopptakelse) punkt 4.4.4, der det heter:

«Når det gjelder forholdet til fornærmede, er departementet enig med riksadvokaten i at vedkommende bør varsles om begjæringer som ikke blir avvist under den foreløpige prøvingen. Fornærmede bør dessuten få anledning til å uttale seg og til å få innsyn i sakens dokumenter innenfor rammen av straffeprosessloven § 242, jf nedenfor. En løpende informasjonsplikt overfor fornærmede vil imidlertid etter departementets syn bryte for sterkt med fornærmedes generelle stilling i straffeprosessen.

Retten til dokumentinnsyn henger nøye sammen med og er langt på vei en forutsetning for en reell kontradiksjon. Departementet er derfor enig med riksadvokaten i at både siktede og fornærmede bør gis rett til innsyn i sakens dokumenter, også etter at saken er avsluttet, jf §§ 28, 242 og 264 som alle får anvendelse.»

Straffeprosessloven §§ 28, 242, 242a, 264 og 267 er gitt tilsvarende anvendelse for kommisjonens arbeid gjennom bestemmelsen i straffeprosessloven § 398 tredje ledd.

Derimot har departementets forutsetning om at fornærmede bør varsles om begjæringer som ikke blir avvist under den foreløpige prøvingen og om at fornærmede skal ha rett til å uttale seg, ikke kommet til uttrykk i lovens ordlyd. Utvalget foreslår derfor at det tilføyes en bestemmelse i straffeprosessloven § 398 om at fornærmede må informere

om at gjenopptakelse er begjært, med mindre kommisjonen beslutter å forkaste begjæringen etter straffeprosessloven § 397 tredje ledd. Videre bør det tas inn en bestemmelse om at fornærmede skal gis anledning til å uttale seg skriftlig. Hvis begjæringen om gjenopptakelse retter seg mot troverdigheten av fornærmedes forklaring i den første saken, bør fornærmede også gis rett til å forklare seg muntlig for kommisjonen etter reglene i straffeprosessloven § 398 a annet ledd.

Utvalget foreslår videre at kommisjonen gis adgang til å oppnevne bistandsadvokat for fornærmede når saken etter sin art omfattes av bistandsadvokatorordningen og særlige grunner tilsier det. Bistandsadvokat bør blant annet oppnevnes når begjæringen om gjenopptakelse retter seg mot troverdigheten av fornærmedes forklaring i den første saken eller dersom fornærmede innkalles til muntlig avhør for kommisjonen.⁷⁹

Utvalget foreslår videre at det bestemmes i loven at når fornærmede underrettes om begjæringen om gjenopptakelse, skal fornærmede gjøres kjent med sin rett til dokumentinnsyn, til å uttale seg, til å avgi forklaring og om muligheten til å få oppnevnt bistandsadvokat. Det bør også tas inn en henvisning til straffeprosessloven § 264 a sammen med henvisningene til de andre innsynsbestemmelsene i straffeprosessloven § 398 tredje ledd.

Hvis gjenopptakelse besluttet, bør fornærmede straks underrettes om dette og reglene i straffeprosessloven § 264 a gis tilsvarende anvendelse. Utvalget foreslår at det tas inn bestemmelse om dette i straffeprosessloven § 400 a.

⁷⁹ Justisdepartementet sendte 3. november 2005 ut et høringsnotat om etterkontroll av reglene om gjenopptakelseskommisjonen. Her foreslås at det innføres en regel om at kommisjonen kan oppnevne bistandsadvokat for fornærmede.

Kapittel 10

Tiltak for å styrke etterlattes stilling

10.1 Innledning

Noen grupper av etterlatte bør etter utvalgets oppfatning på enkelte områder gis lignende rettigheter som fornærmede, jf. foran i kapittel 8. Men de etterlattes svakere tilknytning til straffesaken tilsier at de på andre områder ikke gis en like sterk stilling som fornærmede. Utvalget forslår at enkelte etterlatte gis en styrket rett til informasjon, innsyn og tilstedeværelse.

10.2 Hvem bør gis prosessuelle rettigheter?

10.2.1 Avgrensning av personkretsen

Utvalget har foran under punkt 8.7.2 kommet til at rettigheter først og fremst bør tilkomme etterlatte, ikke pårørende der fornærmede selv er i live.

Foreldre som mister sine barn ved en straffbar handling rammes meget hardt. Foreldre til mindreårige barn som blir drept (og i noen tilfelle også foreldre til barn over 18 år) fikk derfor særlige rettigheter ved lov 2. juli 2004 nr. 61.¹ Det nære forhold mellom barn og foreldre var hovedbegrunnelsen for å gi disse etterlatte særlige rettigheter. Også ellers i lovverket er forholdet mellom barn og foreldre i mange sammenhenger satt i en særstilling.² Utvalget er bedt om å vurdere om de rettigheter som ble gitt foreldre og verger ved lovendringen bør gis også til andre grupper.

Innledningsvis minnes om at etterlatte som fremmer erstatnings- eller oppreisningskrav i straffesaken har prosessuelle rettigheter som fornærmet i saken, jf. straffeprosessloven § 3 fjerde ledd og punkt 3.1.2.3.³ De etterlatte kan fremme det borgerlige kravet selv med fulle partsrettigheter, jf. straffeprosessloven § 428, eller be om at

påtalemyndigheten fremmer kravet, jf. § 427. Det er derfor særlig hvor etterlatte ikke krever erstatning det må vurderes å innføre nye prosessuelle rettigheter.

Etter utvalgets oppfatning er det først og fremst nær følelsesmessig, rettslig eller økonomisk tilknytning til avdøde som tilsier prosessuelle rettigheter for etterlatte. Dernest er det et viktig om moment om etterlatte av andre grunner rammes spesielt hardt eller har en særlig interesse i utfallet av straffesaken. Utvalget mener at rettighetene bør begrenses til en forholdsvis snever krets av etterlatte, og til dem som presumptivt stod den avdøde nærmest.

Utvalget foreslår at rettigheter gis til fornærmedes ektefelle/samboer/registrert partner, myndige barn og foreldre, og at dette fastsettes i en definisjon av etterlatte i straffeprosessloven.

Forholdet mellom ektefeller, registrerte partnere og samboere er underlagt særlige rettsregler. Ektefeller og registrerte partnere har gjensidig underholdsplikt, og de er underlagt felles formuesordning i ekteskapsloven. Samboere har ikke gjensidig underholdsplikt, og er ikke underlagt ekteskapslovens formuesordning. Husstandsfellesskapsloven⁴ innholder imidlertid enkelte regler om rett til å overta bolig og innbo ved død og samlivsbrudd. Både ekteskap og samboerforhold har skatte- og trygderettslige virkninger. Disse rettslige båndene medfører ikke i seg selv behov for å gi straffeprosessuelle rettigheter, men avspeiler det nære følelsesmessige forholdet og livsfellesskapet mellom ektefeller, registrerte partnere⁵ og samboere. Mellom foreldre og myndige barn er det ikke slike rettslige bånd, men den gjensidige følelsesmessige tilknytningen er som oftest sterk og livsvarig.

¹ Se Ot.prp. nr. 45 (2003-2004) side 12 flg.

² Jf. Ot.prp. nr. 45 (2003-2004) side 15.

³ Hvis tiltalte ellers ville ha arvet avdøde, og andre arvinger fremsetter krav om fradømmelse av arverett, jf. arveloven § 73, følger det av straffeprosessloven § 3 første ledd nr. 5 jf. fjerde ledd, at disse anses som fornærmet i saken.

⁴ Lov 4. juli 1991 nr. 45 om rett til felles bolig og innbo når husstandsfellesskap opphører.

⁵ Etter lov 30. april 1993 nr. 40 om registrert partnerskap har registrering av partnerskap med unntak for adopsjonslovens regler, samme virkninger som inngåelse av ekteskap. Når utvalget i det følgende bruker betegnelsen «ektefelle», omfatter dette derfor også registrerte partnere.

10.2.2 Selvstendige rettigheter til alle – eller i prioritert rekkefølge?

Ikke sjelden vil det være flere etterlatte, for eksempel både ektefelle og myndige barn. Det må derfor vurderes om alle som regnes som etterlatte etter utvalgets utkast til definisjon skal gis selvstendige rettigheter, eller om rettighetene skal tilfalle en enkelt eller noen av dem i en prioritert rekkefølge. Etter utvalgets syn kan det ikke svares generelt på dette spørsmålet. Noen rettigheter bør tilkomme alle etterlatte, for eksempel retten til å være til stede i rettsmøter. For andre rettigheter ville det føre for langt om alle de etterlatte kunne gjøre dem gjeldende. For eksempel bør det som oftest være tilstrekkelig at én av de etterlatte kan utøve informasjonsrettighetene.

Utvalget har utformet definisjonen i utkastet til straffeprosessloven § 93 a annet ledd første punktum slik at de som gjennomgående står avdøde nærmest nevnes først (ektefelle/samboer, dernest myndige barn og foreldre). Rettighetene bør etter utvalgets oppfatning som regel bare kunne utøves av avdødes nærmeste. Utvalget foreslår å bruke uttrykket «etterlatte i prioritert rekkefølge» for å klargjøre dette, jf. utkastet til definisjon i § 93 a annet ledd annet punktum. I de tilfeller utvalget foreslår at både ektefelle/samboer og myndige barn og foreldre skal kunne utøve rettigheten, brukes uttrykket «alle etterlatte». Enkelte steder brukes bare «etterlatte». For eksempel foreslås «etterlatte» gitt rettigheter ved politiavhør. Da gjelder rettighetene alle etterlatte som blir avhørt. Det ville i slike tilfeller ikke gi mening å gi rettighetene til «alle» etterlatte eller etterlatte «i prioritert rekkefølge».

Utvalget foreslår som det fremgår nedenfor at de etterlatte i hovedsak gis de rettigheter som er gitt til foreldre med barn under 18 år som er død som følge av en straffbar handling. Det vises til oversikten over gjeldende rett i punkt 3.3.1.2.

Enkelte rettigheter foreslår utvalget at bare skal tilkomme etterlatte som får oppnevnt bistandsadvokat. På samme måte som for fornærmede, blir disse benevnt «etterlatte med særlige rettigheter».

10.2.3 Særlig om barn som etterlatte

Når fornærmede etterlater seg mindreårige barn, representerer vergen barnet i spørsmål som gjelder eventuelt borgerlig rettskrav, jf. vergemålsloven § 38.

Utvalget mener det ikke er grunn til å gi mindreårige barn straffeprosessuelle rettigheter

som etterlatte. En mindreårig kan ikke selv utøve slike rettigheter, og rettighetene er av så personlig karakter at de ikke bør utøves av barnets verge på dets vegne.

10.3 Bestemmelser om etterlatte i nytt kapittel i straffeprosessloven

Utvalget foreslår at det i et nytt kapittel 8 a i straffeprosessloven tas inn generelle bestemmelser om fornærmede og etterlatte. Kapittelet bør innholde avgrensninger av hvilke etterlatte som gis straffeprosessuelle rettigheter, samt enkelte generelle bestemmelser om deres rettigheter. Om hvem av de etterlatte som bør få rettigheter, vises det til drøftelsen i punkt 10.2.1. Det vises ellers til merknadene til de enkelte bestemmelsene i kapittel 15 nedenfor.

10.4 Rett til konsultasjon med advokat før anmeldelse?

Utvalget foreslår at fornærmede som har krav på bistandsadvokat gis rett til samtale med advokat betalt av det offentlige, uavhengig av om lovbruddet anmeldes, se punkt 9.4. Etter gjeldende rett blir slik samtale dekket av det offentlige bare hvis forholdet anmeldes.

Etterlatte har ikke samme behov for advokatbistand for å vurdere om et lovbrudd bør anmeldes. I de aller fleste tilfeller vil politiet sette i verk etterforskning av eget tiltak dersom et dødsfall kan tenkes å ha sammenheng med en straffbar handling. Hvis en savnet person kan være omkommet som følge av en straffbar handling, vil det rutinemessig bli iverksatt etterforskning uavhengig av om forholdet anmeldes. De etterlatte vil da kunne ha behov for bistandsadvokat. Se nærmere punkt 11.3.12 om oppnevning av bistandsadvokat for pårørende til savnede personer.

Situasjonen er således gjennomgående annerledes for etterlatte enn for fornærmede, hvor anmeldelsen ofte er politiets første kilde til kunnskap om lovbruddet. Etterlatte stilles, i motsetning til fornærmede, sjelden overfor vanskelige overveielser knyttet til hva som vil skje hvis forholdet anmeldes, om man vil bli trodd av rettsmyndighetene, sannsynligheten for at forholdet vil bli straffeforfulgt eller lignende.

10.5 Styrkede rettigheter under etterforskningen

10.5.1 Innledning

Etterlattes hovedinteresse under etterforskningen er knyttet til at saken blir oppklart så raskt som mulig og at de får informasjon om utviklingen i saken og forventet fremdrift. Utvalgets materiale viser at forutberegnelighet er et særlig viktig for de etterlatte. De ønsker å vite hva som skal skje, når avgjørelser vil fattes og ikke minst om en antatt gjerningsperson er varetektsfengslet. Mangel på informasjon har vært fremhevet som et hovedproblem av de etterlatte utvalget har vært i kontakt med. Informasjon fra politi og påtalemyndighet og innsyn i saksdokumentene er således sentrale rettigheter.

Enkelte saker får stor mediedekning. I slike saker er det særdeles viktig at informasjon gis til de etterlatte først. Å møte ny informasjon fra politiet gjennom pressen kan være en betydelig tilleggsbelastning for etterlatte og kan gi dem en følelse av fremmedgjøring og manglende respekt.

10.5.2 Politiets og påtalemyndighetens informasjonsplikt

I punkt 9.5.2.2 og 9.5.2.3 foreslår utvalget nye bestemmelser i straffeprosessloven og påtaleinstruksen som pålegger politiet å gi enkelte fornærmede generell skriftlig informasjon om saksgangen og hvilke rettigheter de har under etterforskning og rettetføring, samt konkret informasjon om fremdriften i den enkelte sak. Informasjonspliktene gjelder overfor fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser.

Utvalget mener de samme bestemmelsene bør gis anvendelse for etterlatte i prioritert rekkefølge, se forslag til påtaleinstruksen §§ 7-6, 8-4 g, 8-4 i og 9-6. Etterlatte generelt bør også innarbeides ved siden av fornærmede i endringsforslaget til straffeprosessloven § 61 c og påtaleinstruksen § 3-3 om unntak fra taushetsplikt og adgangen til å gi taushetsbelagt informasjon med pålegg om taushetsplikt.

Politiets og påtalemyndighetens informasjonsplikt skal gjelde ovenfor én representant for de etterlatte, utpekt etter rekkefølgen som foreslått i straffeprosessloven § 93 annet ledd annet punktum, se nærmere kommentar til denne bestemmelsen i kapittel 15. Hvis de nærmeste etterlatte er avdødes foreldre, og disse ikke lever sammen, må begge kunne kreve å motta informasjon. Etterlatte i prioritert rekkefølge bør også kunne peke ut en stedfortreder som skal motta informasjon på deres vegne, jf. forslaget til påtaleinstruksen § 8-4 f.

Også etterlatte i prioritert rekkefølge bør få oppgitt en kontaktperson i politiet, jf. forslaget til ny § 8-4 e i påtaleinstruksen.

Den skriftlige informasjonen som etter forslaget til § 8-4 g i påtaleinstruksen skal gis til de etterlatte, må tilpasses at ikke alle etterlatte vil få oppnevnt bistandsadvokat. Det bør derfor gis informasjon blant annet om reglene om etterlattes krav på oppreisning og erstatning for forsørgertap, og om muligheten for å få en samtale med aktor før hovedforhandlingen.

Ut fra lovens system i dag, gjelder reglene i straffeprosessloven kapittel 9 a om bistandsadvokaten tilsvarende for etterlatte så langt de passer. Utvalget mener etterlatte av pedagogiske grunner bør innarbeides i lovteksten ved siden av fornærmede der rettighetene er gitt til begge grupper.

Utvalget foreslår derfor en endring i straffeprosessloven § 107 a siste ledd om at politiet skal gjøre etterlatte som har krav på bistandsadvokat kjent med denne rettigheten. En slik informasjonsplikt er allerede hjemlet i påtaleinstruksen § 8-8 annet ledd første og annet punktum.

Påtalemyndighetens informasjonsplikter i forbindelse med borgerlige rettskrav er omtalt i kapittel 12.

10.5.3 Rett til dokumentinnsyn

Etter lov 2. juli 2004 nr. 61 har foreldre og verger til mindreårige barn som er omkommet ved en straffbar handling etter straffeprosessloven § 242 rett til å gjøre seg kjent med sakens dokumenter under etterforskningen. De etterlatte som fremmer erstatningskrav, har rett til innsyn etter samme regler som de fornærmede, jf. straffeprosessloven § 3 fjerde ledd. I tråd med den generelle utvidelsen av kretsen av etterlatte som gis prosessuelle rettigheter, mener utvalget at kretsen av innsynsberettigede bør utvides noe.

Utvalget har diskutert hvorvidt rett til dokumentinnsyn bør gis til flere etterlatte eller bare til én representant utpekt etter lovens rekkefølge blant de etterlatte. På den ene side har utvalget forståelse for at det kan være en sterk belastning for den ene representanten for de etterlatte stadig å måtte gjenfortelle og videreformidle informasjon til andre etterlatte. På den annen side vil det være mest hensiktsmessig for politiet om antall personer med innsyn i dokumentene er forholdsvis begrenset. Også personvern hensyn taler for en begrensnings av kretsen av de innsynsberettigede. Utvalget er derfor kommet til at innsynsretten bare bør gis til etterlatte i prioritert rekkefølge. Foreldre som ikke lever sammen bør imidlertid kunne

utøve innsynsretten hver for seg. De innsynsberettede bør dessuten kunne peke ut en stedfortreder som på deres vegne kan motta informasjon og utøve retten til innsyn, jf. utvalgets utkast til ny § 8-4 f i påtaleinstruksen.

I punkt 9.5.3 har utvalget foreslått at fornærmede og dennes advokat skal ha rett til å bringe avslag på dokumentinnsyn inn for retten. Utvalget foreslår at tilsvarende skal gjelde etterlatte med innsynsrett, selv om de ikke fremmer erstatningskrav i saken.

10.5.4 Etterforskingens innhold

Som for fornærmede bør det inntas en regel i påtaleinstruksen (ny § 8-4 d) om at etterlatte som avhøres skal spørres om det er særskilte vitner som ønskes avhørt eller spesielle etterforskningskritt som ønskes foretatt.

Utvalget foreslår også at det inntas en bestemmelse i påtaleinstruksen (ny § 8-4 h) som gir etterlatte som har bistandsadvokat rett til å be om å få gi en sammenhengende forklaring under etterforskingen om virkningene av lovbruddet, jf. punkt 9.5.4 om tilsvarende forslag for fornærmede med særlige rettigheter. Et slikt avhør er særlig viktig for å sikre ajourførte opplysninger om forhold som kan ha betydning for etterlattes erstatningskrav. Utvalget antar at det i saker der det kan være erstatningskrav av noen størrelse gjennomgående vil være oppnevnt bistandsadvokat etter endringsforslaget til straffeprosessloven § 107 a tredje ledd. Siden slike avhør legger beslag på politiets kapasitet, antar utvalget at det er hensiktsmessig å avgrense retten til et avhør om lovbruddets virkninger til etterlatte som har fått oppnevnt bistandsadvokat. Dette er likevel ikke til hinder for at det foretas slike avhør også i andre saker. Det kan for eksempel være gode grunner til å foreta slike avhør hvis etterlatte har bedt påtalemyndigheten om å fremme erstatningskrav for dem.

Utvalget foreslår i punkt 9.5.4 at det gjøres en tilføyelse i straffeprosessloven § 237 om at retten etter anmodning fra fornærmede kan oppnevne en sakkyndig under etterforskingen for å utrede hvilke helseskader fornærmede er påført der det er nødvendig for å avgjøre erstatningskravet. Bestemmelsen vil også gjelde for etterlatte som fremmer krav om erstatning siden de da etter straffeprosesslovens system er å regne for fornærmede, jf. straffeprosessloven § 3 siste ledd.

I tråd med det som er sagt i punkt 9.5.4 om fornærmede, har utvalget kommet til at etterlatte ikke bør gis krav på møte med etterforskningsledelsen, men et slikt møte kan selvsagt avholdes om ønske-

lig. Utvalget regner med at anmodninger fra etterlatte om et møte med politiet under etterforskingen vil imøtekommes.

10.5.5 Særlig om rettsmøter under etterforskingen

Utvalget foreslår at etterlatte med særlige rettigheter varsles gjennom bistandsadvokaten til slike rettsmøter under etterforskingen, se punkt 9.5.5.2 om det tilsvarende spørsmålet for fornærmede. Utvalget foreslår også at alle etterlatte som nevnt i § 93 a annet ledd første punktum skal ha rett til å være til stede i alle rettsmøter, jf. forslag til straffeprosessloven § 93 d. Som fornærmede skal også alle etterlatte i utgangspunktet gis anledning til å være til stede i rettsmøter som føres for lukkede dører, jf. endringsforslag til domstolloven § 127. Det foreslås visse justeringer i straffeprosessloven § 245 om adgangen til å vise ut etterlatte i rettsmøter under etterforskingen. Det vises til merkningene til endringsforslagene i kapittel 15 nedenfor.

Som for fornærmede foreslår utvalget ikke at de etterlatte gis rett til aktive prosessuelle rettigheter under rettsmøter under etterforskingen. Det vises til drøftelsen i punkt 9.5.5.3.

Dersom etterlatte skal avhøres i rettsmøter under etterforskingen, foreslår utvalgets *flertall*, alle unntatt Stabell, at også avdøde ektefelle, registrerte partner og samboer, voksne barn og foreldre skal gis rett etter straffeprosessloven § 245 til å be om at siktede forlater rettssalen under deres forklaring.

Mindretallet, Stabell, kan ikke se at det er behov for en slik utvidelse av straffeprosessloven § 284. Begrunnelsen for disse bestemmelsene er frykten for at en «uforbeholden forklaring» ellers ikke vil bli gitt. I tillegg kommer den store belastning det kan være for offeret å møte siktede ansikt til ansikt i retten. De samme hensynene gjør seg ikke gjeldende i samme grad overfor de etterlatte som ikke selv direkte har opplevd overgrepet. Unntak bør kunne gjøres overfor de personer som direkte har vært vitne til utførelsen av den straffbare handling.

10.5.6 Avsperring av åsted som tilhører etterlatte. Tilbakelevering av beslag.

Hvis fornærmede er drept i eget hjem, blir boligen ofte avsperrret under etterforskingen for å sikre bevis. Etterlatte som hadde felles husholdning med avdøde kan bli påført en betydelig tilleggsbelastning ved å bli utestengt fra egen bolig, eller ved å måtte vente med å selge boligen til den er frigitt.

Noen etterlatte utvalget har hatt kontakt med har fortalt at de er blitt avskåret fra å hente tøy og andre personlige eiendeler fra eget hjem i lang tid. Det forslag som er fremsatt om punkt 9.5.8 om at den som rammes skal informeres om adgangen til å bringe saken inn for retten, vil også komme de etterlatte til gode.

Utvalget har også fått flere innspill om manglende hensynsfullhet fra politiet ved tilbaksendelse til etterlatte av avdødes klær, smykker og lignende. For eksempel er avdødes klær etter lang tid, uten forvarsel returnert som postpakke, eiendeler er returnert uten at blodflekker er fjernet osv. Her er det behov for retningslinjer fra overordnet myndighet.

10.6 Avgjørelse av påtalespørsmålet

Utvalget er kommet til at etterlatte ikke bør gis en særskilt rett til å uttale seg før påtalemyndigheten treffer avgjørelse i saken. Det vises til drøftelsen i punkt 9.6 om det tilsvarende spørsmålet for fornærmede. Dette er imidlertid ikke til hinder for at etterlatte enten selv eller via sin bistandsadvokat kan henvende seg til påtalemyndigheten og formidle sitt syn på påtalespørsmålet.

Utvalget foreslår at også etterlatte skal underrettes om påtalemyndighetens avgjørelse av påtalespørsmålet. I dag er en slik rett stort sett gitt til den som hadde foreldreansvaret eller var verge i saker der fornærmede under 18 år har omkommet som følge av en straffbar handling. Det foreslås innarbeidet regler i påtaleinstruksene om dette, se endringsforslag til påtaleinstruksene §§ 17-2 og 20-7.

Utvalget foreslår videre å endre straffeprosessloven § 59 a slik at det uttrykkelig fastsettes at etterlatte i prioritert rekkefølge har rett til å klage over påtalemyndighetens avgjørelser. Lovfesting av slik klagerett var drøftet også under arbeidet med lov 2. juli 2004 nr. 61 som ga visse rettigheter til foreldre til personer under 18 år som har omkommet som følge av en straffbar handling. Departementet mente (blant annet med henvisning til riksadvokatens høringsuttalelse) at det ikke var nødvendig å nevne denne personkretsen eksplisitt i § 59 a fordi etterlatte ble omfattet av «andre med rettslig klageinteresse». Men departementet skrev videre: «Det blir i så fall eit spørsmål utvalet som skal sjå på den fornærma si stilling, kan take nærare føre seg.»⁶ Når utvalget gjennom sine forslag etablerer etterlatte som en egen kate-

gori av rettighetshavere i straffeprosessloven, taler pedagogiske hensyn for at de også nevnes særskilt som klageberettigede i straffeprosessloven § 59 a.

10.7 Forberedelse til hovedforhandlingen

Påtalemyndigheten skal underrette fornærmede om at det er tatt ut tiltale og om at fornærmede kan kreve å gjøre seg kjent med tiltalebeslutningen og sakens dokumenter, jf. straffeprosessloven § 264 a første ledd. Bestemmelsen omfatter også etterlatte som har fremmet erstatningskrav, jf. straffeprosessloven § 3 fjerde ledd. Bestemmelsen gjelder dessuten tilsvarende for den gruppen av etterlatte som ble gitt rettigheter ved lov 2. juli 2004 nr. 61, jf. straffeprosessloven § 264 a fjerde ledd. Utvalget foreslår at retten til underretning utvides til også andre etterlatte, men i prioritert rekkefølge.

Utvalget foreslår i punkt 9.7.2 å lovfeste en rett for fornærmede med særlige rettigheter til å komme med innspill til bevisoppgaven. Utvalgets *flertall*, alle unntatt Austegard, mener at etterlatte ikke bør gis samme rett. Flertallet fremhever at etterlatte ikke har samme tilknytning til saken som fornærmede og gjennomgående ikke vil ha samme mulighet til å bidra til sakens faktiske opplysning som fornærmede. Det er likevel selvsagt ikke noe i veien for at etterlatte henvender seg til påtalemyndigheten, fortrinnsvis gjennom bistandsadvokat, med forslag til bevis som bør føres under hovedforhandlingen. *Austegard* mener at også etterlatte bør gis en slik rett. En slik rettighet kan, her som ellers, være en viktig garanti for at bevis som påtalemyndigheten har oversett kommer frem under hovedforhandlingen.

Utvalget foreslår i punkt 9.7.4 å oppheve begrensningene i dokumentinnsyn begrunnet i fare for at innsyn vil kunne svekke bevisverdien av fornærmedes vitneutsagn under hovedforhandlingen. Dette får virkning også for etterlatte som har status som fornærmet fordi de fremmer erstatningskrav, jf. straffeprosessloven § 3 fjerde ledd. Utvalget foreslår dessuten at dette skal gjelde også for andre etterlatte.

Utvalget har drøftet hvorvidt etterlatte bør varsles om hovedforhandlingen. Dette har selvstendig betydning for de etterlatte som verken har bistandsadvokat, skal forklare seg som vitne eller fremmer borgerlig krav som nevnt i § 3. Etterlatte har i mange tilfeller en naturlig og sterk interesse av å kunne følge hovedforhandlingen både for å få vite mest mulig om hva som skjedde med avdøde og for å kunne følge på nært hold hvordan saken

⁶ Ot.prp. nr. 45 (2003-2004) side 24.

gjennomføres. De bør ikke være avhengig av å fremme erstatningskrav eller lignende for å kunne ivareta disse interessene. Utvalget har derfor kommet til at etterlatte i prioritert rekkefølge bør underrettes om berammelse av hovedforhandlingen, se forslag til straffeprosessloven § 275 fjerde ledd nytt annet punktum.

Utvalget har i punkt 9.7.6 foreslått at fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser skal varsles om bevisopptak gjennom sin bistandsadvokat. Etterlatte med bistandsadvokat bør varsles på samme måte. Det samme gjelder hvis de fremmer erstatningskrav selv etter straffeprosessloven § 428.⁷

Etterlatte som anses som fornærmede fordi de fremmer erstatningskravet selv, har rett til å stille spørsmål under bevisopptak så langt det har betydning for avgjørelsen av erstatningskravet. Utvalget foreslår ikke at etterlatte ellers skal ha rett til å stille spørsmål under bevisopptak, jf. drøftelsen under punkt 10.8.3 nedenfor av det tilsvarende spørsmål under hovedforhandlingen.

Som for fornærmede, foreslår utvalget at det innføres bestemmelser om at det om mulig bør avgjøres før hovedforhandlingen hvorvidt tiltalte skal utvises under de etterlattes forklaring, om saken helt eller delvis skal gå for lukkede dører og om pådømmelsen av erstatningskravet skal utsettes. Dersom det holdes rettmøte til behandling av slike spørsmål, vil etterlatte som har bistandsadvokat varsles om rettsmøtet gjennom advokaten, jf. forslaget til straffeprosessloven § 107 c annet ledd første punktum.

Også etterlatte i prioritert rekkefølge foreslås gitt rett til en samtale med aktor før hovedforhandlingen. For å lette påtalemyndighetens rutiner foreslås det at tilbudet skal utløses på de etterlattes initiativ, det vil si at de etterlatte må gi beskjed om at de ønsker en slik samtale.

10.8 Hovedforhandlingen

10.8.1 Tidspunktet for de etterlattes forklaring og de etterlattes rett til å være til stede under hele hovedforhandlingen

Hvis etterlatte skal vitne, skjer dette i hovedsak etter de vanlige regler for vitneforklaringer. Det følger av straffeprosessloven § 129 at vitner som regel ikke bør høre på forhandlingen i saken før de

er avhørt. Etterlatte som ikke skal gi vitneforklaring, har samme rett til å være til stede under hovedforhandlingen som allmennheten ellers når saken går for åpne dører.

Etterlatte som fremmer erstatningskravet selv har rett til å være til stede under hele hovedforhandlingen. I juridisk teori er det uenighet om det samme gjelder dersom kravet blir fremmet av påtalemyndigheten.⁸

Informasjon er svært viktig for mange etterlatte. De ønsker å få vite hva som har skjedd og å få en forklaring på hvorfor det skjedde. Mange etterlatte ønsker derfor å følge hele hovedforhandlingen. Utvalget mener forholdene i størst mulig utstrekning bør legges til rette for dette. Som for de fornærmede, foreslår utvalget derfor at avdødes ektefelle eller samboer, foreldre og myndige barn som hovedregel bør gis rett til å være til stede under hovedforhandlingen selv om den går for lukkede dører, se forslag til straffeprosessloven § 93 d og domstolloven § 127.

Utvalget foreslår i punkt 9.8.3.2 at fornærmede skal forklare seg før tiltalte og dermed gis rett til å være til stede under hele hovedforhandlingen, selv om vedkommende skal vitne i saken. Utvalget er kommet til at også etterlatte som hovedregel bør få være til stede under hele hovedforhandlingen uavhengig av om de skal vitne. Normalt vil det ikke være naturlig å la etterlatte forklare seg først på samme måte som den fornærmede. Etterlatte vil sjelden kjenne til hendelsesforløpet på en måte som gjør det naturlig at deres forklaring er den første. På den annen side gjør nettopp det typiske innholdet i etterlattes eventuelle forklaringer (hvordan handlingen har virket inn på dem, spørsmål om fornærmedes personlighet, vaner, handlemåter og lignende) at det ikke er samme betenkeligheter ved å la etterlatte høre på andre vitneforklaringer før de selv vitner. Utvalget foreslår derfor at avdødes ektefelle eller samboer, foreldre og myndige barn gis rett til å være tilstede under hele hovedforhandlingen. Retten bør imidlertid, etter en konkret vurdering av bevissituasjonen, kunne bestemme at de etterlatte skal forklare seg før tiltalte, se forslag til annet ledd i ny § 289 a i straffeprosessloven.

Utvalget foreslår at også andre etterlatte enn foreldre til mindreårige barn gis rett til godtgjørelse som vitner hvis de ønsker å følge hovedforhandlingen. Det er imidlertid delte oppfatninger i utvalget om hvor stor krets som bør gis rett til slik godtgjørelse. *Flertallet* ved medlemmene Austegard, Bohinen, Stigum og Vignes, mener at retten til godtgjø-

⁷ De er da fornærmede i straffeprosesslovens forstand og skal varsles som part. Utvalget har likevel av pedagogiske grunner valgt å si dette uttrykkelig i straffeprosessloven § 271.

⁸ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1307.

relse bør tilkomme alle etterlatte som nevnt i forslaget til § 93 a annet ledd første punktum og i tillegg avdødes søsken og steforeldre. Etter flertallets oppfatning er det viktig for familien å kunne være samlet i en slik situasjon. *Mindretallet*, utvalgets leder og Stabell, foreslår at godtgjørelse gis til etterlatte i prioritert rekkefølge. Mindretallet peker på at det ikke er noe i veien for at flere av de etterlatte følger hele eller deler av forhandlingen, men finner det ikke rimelig at det offentlige skal dekke omkostningen ved dette for hele kretsen av etterlatte. Det kan i enkelte tilfeller dreie seg om ganske mange personer over et betydelig tidsrom.

Retten til godtgjørelse for ledsager må vurderes etter vitnegodtgjørelsesloven § 6, jf. punkt 9.8.7 om utvalgets forslag til endring i denne bestemmelsen.

10.8.2 Andre spørsmål i tilknytning til de etterlattes forklaring

Som for de fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser, foreslår utvalget at etterlatte med særlige rettigheter skal gis rett til å gi en samlet fremstilling i retten av virkningene av handlingen tiltalen gjelder, jf. utkast til straffeprosessloven § 289 a tredje ledd annet punktum.

For en del etterlatte vil det være en stor belastning å møte tiltalte i forbindelse med hovedforhandlingen. Når etterlatte skal forklare seg i retten, kan det derfor være behov for at tiltalte utvises eller for at det settes i verk andre tiltak for at tiltalte ikke skal kunne iakttå dem under deres forklaring. Utvalgets *flertall*, alle unntatt Stabell, foreslår at også avdødes ektefelle, registrerte partner og samboer, voksne barn og foreldre skal gis rett etter straffeprosessloven § 284 til å be om at siktede forlater rettssalen under deres forklaring.

Mindretallet, Stabell, kan ikke se at det er behov for en slik utvidelse av straffeprosessloven § 284. Begrunnelsen for disse bestemmelsene er frykten for at en «uforbeholden forklaring» ellers ikke vil bli gitt. I tillegg kommer den store belastning det kan være for offeret å møte tiltalte ansikt til ansikt i retten. De samme hensynene gjør seg ikke gjeldende i samme grad overfor de nære etterlatte som selv ikke direkte har opplevd overgrepet. Unntak bør kunne gjøres overfor de personer som direkte har vært vitne til utførelsen av den straffbare handling.

10.8.3 Prosessuelle rettigheter for de etterlatte under bevisførselen

Etterlatte som fremmer erstatningskrav på egen hånd etter straffeprosessloven § 428, vil etter gjeldende rett ha partsrettigheter for så vidt gjelder

erstatningskravet. De er i denne henseende å bedømme som fornærmet, etter straffeprosesslovens systematikk.

Er det oppnevnt bistandsadvokat, foreslår utvalget at et eventuelt erstatningskrav skal fremmes av bistandsadvokaten med partsrettigheter etter straffeprosessloven § 428, se nærmere om dette i punkt 12.3.

Om de tilfeller der påtalemyndigheten fremmer kravet, viser utvalget til drøftelsen under punkt 9.8.6.4.

Spørsmålet er om etterlatte som ikke fremmer erstatningskrav likevel skal gis særlige prosessuelle rettigheter under hovedforhandlingen.

Også i forhold til etterlatte, er det utvalgets syn at det må tilligge påtalemyndigheten å fremme og prosedere skyldspørsmålet, samt å legge ned påstand om straff og å uttale seg om prosessuelle spørsmål som ikke vedrører de etterlatte.

Utvalgets *flertall*, alle unntatt Austegard, mener at de etterlatte ikke bør gis rett til å stille spørsmål til tiltalte og vitner, til å kommentere vitneførselen underveis eller å komme med en sluttreplik. I motsetning til de fornærmede, har de etterlatte normalt ikke vært direkte vitner til handlingen, og de har derfor ikke særlige forutsetninger for å bidra til sakens opplysning. De etterlattes troverdighet blir heller ikke angrepet eller reist tvil om på samme måte som for de fornærmede. Prosessøkonomiske hensyn taler i disse sakene med større tyngde mot at saken belastes med prosesshandlinger fra en part som ikke har noe krav som domstolene skal ta stilling til. Flertallet har imidlertid forståelse for at de etterlatte kan ønske å imøtegå bevisførsel som er egnet til å skade avdødes omdømme. Flertallet foreslår derfor at etterlatte i prioritert rekkefølge gis rett til å forklare seg om bevisførsel knyttet til avdødes omdømme og at bistandsadvokaten gis rett til å stille spørsmål knyttet til dette tema.

Utvalgets *mindretall*, Austegard, mener at etterlatte med bistandsadvokat bør gis samme rettigheter under hovedforhandlingen som det utvalget foreslår for fornærmede med særlige rettigheter. Noen etterlatte setter seg grundig inn i saken og har også synspunkter på etterforskningen eller på bevisføringen i retten. Enkelte etterlatte har gitt uttrykk for at de har gitt innspill av faktisk og rettslig karakter som aktor har benyttet, og som har hatt betydning for dommen i saken. Noen etterlatte har opplevd aktor som dårlig forberedt, uengasjert eller uerfaren, og har ønsket å kunne supplere bevisførselen.

Flertallet har forståelse for at noen etterlatte kan ønske å bidra sterkere under iretteføringen av

saken. I praksis bør dette kunne løses gjennom uformell kontakt mellom de etterlatte, eventuelt gjennom bistandsadvokaten, og aktor.

10.8.4 Forkynning og offentliggjøring av dommen

Straffeprosessloven § 28 regulerer rett til utskrift av rettsbøker og andre dokumenter i en straffesak som retten har avsluttet behandling av. I dag tilkommer en slik rett, foruten fornærmede selv, også den gruppen av etterlatte som ble gitt rettigheter ved lov 2. juli 2004 nr. 61, samt andre med rettslig interesse. Utvalget foreslår at retten utvides til å gjelde til alle etterlatte.

Utvalget foreslår at det lovfestes i straffeprosessloven § 43 nest siste ledd at retten skal sørge for at dommen meddeles alle fornærmede og skadelidte, herunder etterlatte, som har fått behandlet et erstatningskrav i saken, uansett om kravet er fremmet av fornærmede selv eller av påtalemyndigheten, jf. punkt 9.10. I tillegg skal retten meddele dommen til bistandsadvokaten. Dermed vil etterlatte som har fremmet erstatningskrav og etterlatte som har bistandsadvokat bli underrettet om dommen av retten selv.

Utvalget foreslår i nevnte punkt at påtaleinstruksen § 26-3 oppheves og at det i stedet innføres et nytt kapittel 28 A i påtaleinstruksen om underretning om rettskraftig dom. I det nye kapitlet inntas bestemmelse om at påtalemyndigheten underretter alle fornærmede og etterlatte med kjent navn og adresse som ikke har fått beskjed på annen måte om domsresultatet og om rett til innsyn etter straffeprosessloven § 28.

Justisdepartementets arbeidsgruppe har foreslått at det må sikres rutiner for at sakens utfall meddeles ofre og etterlatte før eller samtidig med at dommen offentliggjøres. Retten kan etter domstoloven § 130 annet ledd kan forby at rettsavgjørelser gjengis offentlig før avgjørelsen er meddelt partene. Slikt forbud gjelder likevel ikke for lengre tid enn to uker etter avsigelsen av rettsavgjørelsen. Utvalget foreslår at etterlatte tilføyes i denne bestemmelsen.

Når det er pådømt endelig erstatnings- og oppreisningskrav i saken, bør fornærmede og andre skadelidte gis særlig informasjon, jf. utkast til endring av påtaleinstruksen § 30-10.

10.8.5 Anke i straffesaken

Utvalgets *flertall*, alle unntatt Austegard, mener det ikke er grunn til å foreslå at etterlatte gis rett til å anke over rettens avgjørelse av straffekravet. *Min-*

dretallet, Austegard, foreslår at etterlatte skal gis rett til å anke over avgjørelsen av skyldspørsmålet, men ikke over straffutmålingen. For de nærmere begrunnelser, vises til drøftelsen under punkt 9.11.1. Av samme grunner som nevnt der, utformer ikke mindretallet et konkret forslag til lovtekst på dette punktet.

Utvalget (med subsidiær tilslutning fra Austegard) mener bistandsadvokaten bør undersøke om de etterlatte ønsker å gi uttrykk for synspunkter på om dommen i straffesaken bør påankes og eventuelt å gjøre statsadvokaten kjent med de etterlattes syn i god tid før ankefristens utløp. Det foreslås imidlertid ingen lovregulering av dette.

Utvalget finner av samme grunner som for de fornærmede ikke grunn til å foreslå at aktor pålegges plikt til å innhente de etterlattes syn på ankespørsmålet før påtalemyndigheten tar stilling til spørsmålet. Men som for de fornærmede er det intet til hinder for at bistandsadvokaten av eget tiltak gir til kjenne sitt syn på ankespørsmålet. I noen tilfeller kan det også være naturlig at påtalemyndigheten spør de etterlatte om deres syn.

Utvalget foreslår at påtalemyndigheten pålegges å underrette etterlatte som har fremmet erstatningskrav i førsteinstans⁹ om eventuell anke fra tiltalte eller påtalemyndigheten og ankens innhold (se forslag til ny § 28-6 i påtaleinstruksen). Det samme gjelder for etterlatte som har bistandsadvokat.

Etterlatte som har fått avgjort erstatningskrav i førsteinstans, vil bli underrettet om hvorvidt anken henvises til behandling eller nektes fremmet, jf. utvalgets forslag til endringer i straffeprosessloven §§ 325 og 434. Etterlatte som ikke fremmer erstatning vil ikke få slik underretning fra retten. Utvalget forutsetter at bistandsadvokaten i disse tilfellene vil foreta seg det som er nødvendig for å få rede på om anken er henvist til behandling. Det anses ikke nødvendig å innføre en instruksbestemt informasjonsplikt for påtalemyndigheten om dette.

For ankeforhandlingen og forberedelsen til denne gjelder i hovedsak de samme regler som for hovedforhandlingen i første instans, jf. straffeprosessloven § 327. Dette innebærer at alle etterlatte som får oppnevnt bistandsadvokat i ankeomgangen, gjennom bistandsadvokaten vil bli underrettet om tidspunktet for hovedforhandlingen.¹⁰ Etterlatte som fremmer erstatningskrav selv under ankebehandlingen, skal innkalles som parter til hovedforhandlingen.

⁹ De er da etter straffeprosesslovens systematikk å regne for fornærmede.

¹⁰ Straffeprosessloven § 275 første ledd.

Endelig foreslås at påtalemyndigheten pålegges å varsle etterlatte om berammelse av hovedforhandling i Høyesterett, selv om det ikke oppnevnes bistandsadvokat for Høyesterett. Hvis de etterlatte har hatt bistandsadvokat for tidligere instanser, skal varsling skje gjennom denne bistandsadvokaten.

Utvalget foreslår videre at det tas inn bestemmelse i påtaleinstruksen ny § 28A-1 om at påtalemyndigheten skal underrette etterlatte i prioritert rekkefølge om domsresultatet i ankesaken og om sin rett til innsyn etter straffeprosessloven § 28, hvis de ikke har blitt varslet på annen måte.

10.8.6 Tiltak etter rettskraftig dom

Utvalget viser til punkt 9.13.2. Underretning om de avgjørelser vedrørende soningen som er nevnt der foreslås gitt til etterlatte, men bare i saker som gjelder forsettlig drap eller andre forsettlige voldsforbrytelser. Denne begrensningen innfortolkes i lovens reservasjon «dersom det er av betydning». I andre saker enn forsettlige drap eller voldsforbrytelser, vil straffene gjennomgående være av kortere varighet, og det vil normalt ikke være behov for varsling om avgjørelser under soning.

Etterlatte i prioritert rekkefølge bør etter utvalgets syn også varsles om at en sak er begjært gjenopptatt, med mindre begjæringen blir avvist under den foreløpige prøvingen. De bør også gis rett til dokumentinnsyn og rett til å uttale seg. Siden de etterlatte normalt ikke har vært vitne til selve handlingen foreslår ikke utvalget at etterlatte, som fornærmede, gis en ubetinget rett til å forklare seg for kommisjonen. Det må være opp til kommisjonen å vurdere om det er grunn til å høre de etterlattes forklaring.

10.9 Rettigheter til pårørende til fornærmede som er i live – endringer i vitnegodtgjørelsesloven

Utvalget går inn for at prosessuelle rettigheter i hovedsak gis til *etterlatte*. Pårørende til fornærmede som er i live bør ikke gis særlige rettigheter i tillegg til fornærmede. Noe annet er at pårørende

vil kunne få en sentral posisjon som verge for mindreårige fornærmede

Da justiskomiteen behandlet proposisjonen som ga rettigheter til enkelte etterlatte,¹¹ ønsket komiteens mindretall, medlemmene fra Fremskrittspartiet og Sosialistisk Venstreparti, å be regjeringen sørge for at foreldre gis økonomisk anledning til å støtte og følge sine barn, i saker hvor barn er tilkjent bistandsadvokat. Komiteens flertall, alle unntatt de nevnte medlemmene, ba regjeringen «sørge for at utvalget som skal settes ned av Justisdepartementet og som skal se på fornærmedes straffeprosessuelle stilling, også vurderer problemstillingen vedrørende pårørende for barn med rett til bistandsadvokat».

Utvalget forstår justiskomiteens uttalelse slik at spørsmålet er om pårørende skal gis rett til godtgjørelse for tilstedeværelse under hovedforhandling også i tilfeller der barnet er i live, i saker hvor barnet har krav på bistandsadvokat. Et eksempel kan være i saker hvor barn har blitt voldtatt. Forslagene i proposisjonen gjaldt kun rettigheter til *etterlatte*.

Skal barnet selv gi vitneforklaring under hovedforhandlingen, vil barnets ledsager kunne ha krav på godtgjørelse etter lovens § 6. Vitnets alder er blant de momenter som kan begrunne ledsagergodtgjørelse. Er barnet under 16 år, har foreldre eller foresatte anledning til å være til stede under forklaringen, jf. straffeprosessloven § 128 annet ledd, og godtgjørelse må da gis til foreldre som ledsager barnet. Det som gjenstår er derfor saker hvor barnet ikke innkalles som vitne, for eksempel fordi det er avhørt ved dommeravhør som spilles av i retten, men hvor pårørende likevel ønsker å følge forhandlingene. Etter utvalgets syn er det rimelig at foreldre eller verge gis rett til godtgjørelse også hvis barnet ikke er innkalt som vitne. Utvalget foreslår derfor et nytt annet ledd i vitnegodtgjørelsesloven § 6 om rett til godtgjørelse i slike tilfeller. I særlige tilfeller foreslås det dessuten at foreldrene kan ha med en ledsager som også gis rett til godtgjørelse, se forslag til vitnegodtgjørelsesloven § 6 annet ledd annet punktum. Dette vil særlig være aktuelt i tilfeller hvor en har foreldreansvaret alene.

¹¹ Ot. prp. nr. 45 (2003-2004).

Kapittel 11

Tiltak for å styrke bistandsadvokatordningen

11.1 Innledning

11.1.1 Kritikk av gjeldende regler

Utvalget har mottatt flere innvendinger mot gjeldende regler om bistandsadvokatens stilling. Dels er kritikken utslag av et ønske om å styrke fornærmedes straffeprosessuelle stilling. Det oppleves for eksempel som støtende at bistandsadvokaten har en langt svakere stilling under hovedforhandlingen enn forsvareren. Dels gjelder kritikken at reglene er uklare og praktiseres forskjellig. Dette gjelder særlig bistandsadvokatens stilling under hovedforhandlingen, men også bistandsadvokatens oppgaver med behandling av borgerlige rettskrav, særlig i ankeinstansene. Det er også behov for klargjøring av bistandsadvokatens oppgaver i saker om besøksforbud.

Det er også pekt på at politi, påtalemyndighet og domstoler glemmer å gi lov- og instruksbestemte varsler og underretninger til bistandsadvokaten, og det etterlyses tiltak som kan bedre dette. Det er også behov for regler om underretning til bistandsadvokaten om anke i straffesaken.

Utvalget har dessverre fått mange innspill om varierende kvalitet på bistanden fra advokater. Det etterlyses ordninger som kan gi veiledning om valg av advokat.

11.1.2 Utvalgets generelle vurderinger

Som det er redegjort for i kapittel 8 og 9, er utvalget kommet til at fornærmedes rolle i straffeprosessen må redefineres. Særlig i de alvorligste sakene foreslår utvalget flere nye rettigheter for fornærmede. Utvalget foreslår også regler som i sterkere grad ivaretar etterlattes interesser i straffesaken. Det nye synet på fornærmedes og etterlattes plass i straffeprosessen får betydning også for bistandsadvokatens rolle, spesielt under sakens behandling for domstolene. En del av de nye rettighetene forutsettes utøvd nettopp gjennom, eller under veiledning av, bistandsadvokaten.

Som det fremgår av punkt 8.3, mener utvalget at det fortsatt bør være påtalemyndighetens oppgave alene å avgjøre om straffesak skal reises, hva

tiltalen skal gå ut på, å fremme straffekravet under hovedforhandlingen og å prosedere spørsmål om strafferettslig skyld og straffutmåling, samt å avgjøre om straffedommen skal ankes. At dette er påtalemyndighetenes eneansvar medfører visse begrensninger i hvilke oppgaver og rettigheter bistandsadvokaten bør ha.

Synspunktet innebærer likevel ikke at bistandsadvokaten ikke skal ha oppgaver som har betydning for behandlingen av straffesaken. Også etter gjeldende regler har advokaten flere slike oppgaver, for eksempel rett til å stille spørsmål til fornærmede, til å uttale seg om prosessuelle spørsmål som gjelder fornærmede og til å påklage påtalemyndighetens avgjørelser. Utvalgets forslag gir fornærmede og bistandsadvokaten en sterkere rett til å bidra til opplysningen av straffesaken, men rokker ikke ved påtalemyndighetenes eneansvar for straffekravet.

Utvalget gjennomgår i punkt 11.2 hvilke oppgaver og rettigheter bistandsadvokaten bør ha. Det er også behov for å klargjøre enkelte av dagens regler.

Utvalget forslår i punkt 11.3 å utvide bistandsadvokatordningen til noen flere sakstyper. I punkt 11.5 foreslår utvalget tiltak for å få til en kvalitetsheving. Utvalget antar dessuten at en styrking og klargjøring av bistandsadvokatens oppgaver vil bidra til ansvarliggjøring og kvalitetsheving.

Bistandsadvokatens oppgaver ved fremme av borgerlige krav behandles i kapittel 12.

11.2 Bistandsadvokatordningens innhold

11.2.1 Systematikken i reglene

Bistandsadvokatens oppdrag er etter straffeprosessloven § 107 c første ledd første punktum å «ivareta fornærmedes interesser i forbindelse med etterforskning og hovedforhandling i saken». I de etterfølgende leddene er bistandsadvokaten gitt konkrete prosessuelle rettigheter. I tillegg kan bistandsadvokaten utøve de prosessuelle rettighetene som straffeprosessloven og påtaleinstruk-

sen gir til fornærmede selv dersom de ikke er av rent personlig karakter.

Som nevnt i punkt 11.1.1 er utvalget kjent med at reglene om bistandsadvokatens oppgaver og rettigheter oppfattes som uklare og praktiseres ulikt. Dette gjelder særlig bistandsadvokatens stilling under hovedforhandling. Det er blant annet usikkerhet om hvorvidt reglene i straffeprosessloven § 107 c annet til fjerde ledd uttømmende regulerer advokatens oppgaver og rettigheter. For eksempel er det omstridt om bistandsadvokaten har rett til å stille spørsmål til andre vitner enn fornærmede eller til tiltalte. I forarbeidene synes det lagt til grunn at lovens regulering i utgangspunktet er uttømmende.¹ Det uttales også at advokaten «normalt» ikke skal ha rett til å stille spørsmål til vitner eller tiltalte. I juridisk teori er det uenighet om hvorvidt lovens oppregning er uttømmende.² I praksis varierer det hvorvidt bistandsadvokaten gis adgang til å stille spørsmål til andre vitner enn fornærmede. Ellers er lovens regler om bistandsadvokatens oppgaver under hovedforhandlingen i praksis ansett uttømmende.

På *etterforskningsstadiet* synes det derimot ikke å være uenighet om at advokaten kan utlede en rekke oppgaver og rettigheter av den generelle angivelsen av oppdraget om å ivareta fornærmedes interesser.

Etter utvalgets mening er lovens systematikk uoversiktlig. En annerledes systematikk er valgt for forsvarerne, der det i kapittel 9 er gitt regler om når siktede skal ha forsvarer, mens forsvarerens rettigheter i hovedsak er regulert i lovens øvrige kapitler.

Utvalget foreslår en noe annen systematikk enn i dagens lov. Regler om oppnevning og godtgjørelse av bistandsadvokaten og generelle regler om bistandsadvokatens oppgaver foreslås beholdt i kapittel 9 a, mens reglene om advokatens oppgaver under saksbehandlingen enkelte ledd, som for forsvareren, bør fremgå av lovens øvrige kapitler. Kapittel 9 a bør inneholde en generell henvisning til disse reglene, samt opplyse at fornærmedes rettigheter etter loven kan utøves av bistandsadvokaten på fornærmedes vegne, med mindre retten gjelder fornærmede personlig.

Bistandsadvokatens oppgaver når det gjelder erstatningskravet er i gjeldende lov bare uttrykkelig berørt i § 107 c fjerde ledd, der det er bestemt at bistandsadvokaten skal gis adgang til å uttale seg om borgerlige rettskrav som tilkommer fornærmede også når kravet fremmes av påtalemyndig-

heten. Selv om det ikke er uttrykkelig sagt i loven, er det klart at bistandsadvokatens oppgave også er å hjelpe fornærmede med å forberede og fremsette erstatningskravet overfor politiet når kravet begjæres fremmet av påtalemyndigheten. Videre er det som nevnt bistandsadvokatens oppgave å fremme erstatningskravet på fornærmedes vegne, med fulle partsrettigheter, når fornærmede velger å fremme erstatningskravet selv. Bistandsadvokaten utøver her fornærmedes rettigheter etter lovens kapittel 29 om borgerlige rettskrav på fornærmedes vegne. Utvalget foreslår nedenfor i kapittel 12 en utvidelse og klargjøring av bistandsadvokatens oppgaver i forbindelse med erstatningskravet. Det vises til drøftelsene der.

11.2.2 Bistand før anmeldelse

Bistandsadvokatorordningen utløses når det foreligger en sak om overtredelse av de straffebestemmelsene som er oppregnet i straffeprosessloven § 107 a. For at det skal foreligge en sak må det være inngitt anmeldelse eller satt i verk etterforskning på annet grunnlag. Advokatbistand som er gitt før anmeldelsen er dekket av ordningen, såfremt forholdet senere blir anmeldt.

Hvis forholdet ikke anmeldes, foreligger det ingen «sak» som nevnt i straffeprosessloven § 107 a (med mindre etterforskning er iverksatt på annet grunnlag). Fornærmede har dermed ikke krav på å få dekket slik forberedende advokatbistand under bistandsadvokatorordningen.³ Bistanden må vurderes etter rettshjelploven § 11 tredje ledd som sier at det «unntaksvis [kan] innvilges fritt rettsråd dersom saken objektivt sett berører søker i særlig sterk grad». I tillegg må søkeren oppfylle de økonomiske vilkårene.⁴ Frem til Justisdepartementet utga samlerundskrivet om fri retts hjelp i 1996,⁵ ble fri retts hjelp for advokatbistand som ikke førte til anmeldelse gitt uten behovsprøving i forhold til søkerens inntekt og formue og uten egenadel.⁶

Etter utvalgets syn kan de fornærmede ha et berettiget behov for å rådføre seg med advokat før de bestemmer seg for om de skal gå til anmeldelse. De kan for eksempel ha behov for å undersøke hva som er straffbart, få informasjon om rettigheter og

¹ Ot.prp. nr. 63 (1980-81) side 22 flg.

² Se Robberstad 2003 side 118 med videre henvisninger.

³ Se Robberstad 2003 side 96 med videre henvisninger.

⁴ Inntektsgrensen for fri retts hjelp er kr 230 000,- for enslige og kr 345 000,- for ektefeller og andre som lever sammen med felles økonomi. Formuesgrensen for fri retts hjelp er kr 100 000,-.

⁵ Rundskriv G 73/96 om fri retts hjelp. Nå erstattet av nytt rundskriv G-12/05.

⁶ Rundskriv G-294/81 og G-238/83 som ble opphevet ved samlerundskrivet i 1996.

plikter under saken og få en advokats vurdering av utsikten til domfellelse i saken. Dette gjelder blant annet i saker om voldtekt, der henleggelses- og friinnelsesandelen er høy og belastningene for fornærmede ved å gjennomgå etterforskning og hovedforhandling er tunge. Også i saker der ungdom eller voksne vurderer å anmelde incest eller andre seksuelle overgrep som de ble utsatt for i barndommen, kan det være behov for å rådføre seg med advokat. I slike saker er det ofte spørsmål om saken er foreldet.

Utvalget er ikke kjent med bakgrunnen for at den tidligere ordningen med fri rettshjelp bortfalt i 1996. Som det fremgår ovenfor fylte ordningen et klart behov. En samtale med advokat kan bidra til at fornærmede får et bedre grunnlag for å vurdere om anmeldelse er ønskelig, og til å unngå anmeldelser som ikke har noe for seg. Utvalget foreslår at det gjeninnføres en særlig ordning etter retts-hjelpsloven som gir fornærmede krav på fritt retts-råd uten behovsprøving eller egenandel for å vur-dere anmeldelse i saker som omfattes av bistands-advokatordningen, se endringsforslag til rettshjel-ploven § 11 første ledd nr. 6. Utvalget forutsetter at det fastsettes en hensiktsmessig godtgjørelse for slik bistand. Hvordan dette nærmere skal gjøres, er det ikke naturlig for utvalget å gå inn på.

11.2.3 Oppgaver ved anmeldelse og under etterforskningen

Som tidligere nevnt innfortolkes en rekke oppga-ver for bistandsadvokaten under etterforskningen i den alminnelige angivelse av advokatens oppdrag i straffeprosessloven § 107 c første ledd første punk-tum: å ivareta fornærmedes interesser. I korthet er de viktigste oppgavene å gi alminnelig informasjon til fornærmede, skaffe innsyn i etterforsknings-dokumentene, følge opp kvaliteten og tempoet i etterforskningen og om nødvendig gjøre gjeldende synspunkter på tiltale spørsmålet eller påklage påtaleavgjørelsen. I tillegg skal advokaten forbe-rede eventuelle erstatningskrav. Det vises til den nærmere fremstilling i punkt 3.4.5.

Om fornærmedes og etterlattes interesser under etterforskningen, vises til punkt 7.5.1, 9.5 og 10.5. Viktigst er at saken blir oppklart og best mulig opplyst, og at etterforskningen gjennomføres så raskt som mulig. Fornærmede og etterlatte har også behov for generell informasjon om straffesa-kers gang og konkret informasjon om utviklingen i deres egen sak. Videre er det viktig at de fornær-medede blir hørt og blir behandlet med respekt.

Utvalget har i punkt 9.5 foreslått en styrking av fornærmedes rettigheter under etterforskningen på

en rekke punkter. Det blir bistandsadvokatens opp-gave å informere fornærmede og etterlatte også om disse rettighetene og gi råd til sine klienter om bruk av rettighetene. Bistandsadvokaten kan også i samråd med sine klienter og på deres vegne utøve fornærmedes og etterlattes prosessuelle rettighe-ter som ikke er av rent personlig karakter. Det siste foreslås lovfestet i straffeprosessloven § 107 c siste ledd siste punktum.

I tillegg foreslår utvalget at det uttrykkelig lov-festes at bistandsadvokaten på fornærmedes eller etterlattes vegne kan utøve deres rett til dokument-innsyn under etterforskningen etter straffeprosess-loven § 242. I dag er bistandsadvokatens rett til dokumentinnsyn bare nevnt i straffeprosessloven § 264 a om forberedelsen til hovedforhandlingen.

Videre foreslår utvalget at det tas inn en uttryk-kelig bestemmelse i straffeprosessloven § 107 c annet ledd tredje punktum om at bistandsadvoka-ten kan anmode politi og påtalemyndighet om at det foretas ytterligere etterforskingsskritt i saken. Etter denne bestemmelsen kan bistandsadvokaten foreslå avhør av flere vitner, innhenting av doku-mentbevis osv. Bestemmelsen er en lovfesting av gjeldende praksis, men tydeliggjør at det påligger bistandsadvokaten i samråd med sin klient å vur-dere om slike skritt skal foreslås. Bestemmelsen er mest aktuell for de fornærmede som har vært vitne til den straffbare handlingen.

Endelig foreslår utvalget at det inntas uttrykke-lige bestemmelser i straffeprosessloven § 107 c annet ledd annet punktum og i påtaleinstruksen § 8-4 i første ledd om at bistandsadvokaten skal varsles om og har rett til å være til stede ved andre etterforskingsskritt slik som åstedsbefaringer, rekonstruksjoner, konfrontasjonsparader og lig-nende når fornærmede skal delta i slike etterfor-skingsskritt. Det samme gjelder ved legemsunder-søkelser av fornærmede. At bistandsadvokaten skulle ha rett til å være til stede ved slike etterfor-skingsskritt, var også forutsatt i forarbeidene.⁷

11.2.4 Oppgaver ved avgjørelse av påtale-spørsmålet

Utvalget mener som det fremgår i punkt 9.6 og 10.6 at det ikke er tilstrekkelig grunn til å innføre en for-malisert rett for de fornærmede og etterlatte til å bli hørt før tiltale spørsmålet avgjøres. Men hvis saken reiser særlige rettslige spørsmål, for eksem-pel om lovanvendelse eller foreldelse, kan det være naturlig at bistandsadvokaten av eget tiltak på for-

⁷ Se Ot.prp. nr. 63 (1980-81) side 19.

nærmedes vegne gir uttrykk for synspunkter om dette.

Bistandsadvokaten skal etter gjeldende rett ha underretning om påtaleavgjørelsene.

Utvalget foreslår en viss utvidelse av adgangen til å klage over påtalemyndighetens avgjørelser. Det vil høre under bistandsadvokaten å bistå i forbindelse med en eventuell klage.

De oppgavene som er nevnt i dette punkt følger av den alminnelige bestemmelse i straffeprosessloven § 107 c første ledd første punktum om bistandsadvokatens oppgaver. Utvalget anser det ikke nødvendig å lov- eller instruksfeste disse oppgavene.

11.2.5 Oppgaver ved forberedelse av hovedforhandlingen

Etter straffeprosessloven § 264 a tredje ledd skal påtalemyndigheten sende kopi av tiltalebeslutningen og bevisoppgaven og så vidt mulig av sakens dokumenter til bistandsadvokaten. I praksis forekommer det ikke sjelden at bistandsadvokaten har forslag om ytterligere bevisførsel og tar dette opp med aktor. Typisk gjelder dette vitneforklaringer fra terapeuter eller personer som kjenner fornærmede eller de etterlatte godt, og som kan forklare seg om virkningene av handlingen for fornærmede. Utvalgets inntrykk er at slike anmodninger ofte tas til følge. Som drøftet i punkt 9.7.2 og 10.7 kan det likevel som en sikkerhetsventil, av hensyn til sakens opplysning, være ønskelig å formalisere fornærmedes rett til å komme med innspill til bevisførselen. Utvalget foreslår en bestemmelse om dette i straffeprosessloven § 264 a annet ledd. Det er naturlig at denne retten utøves gjennom bistandsadvokaten.

Utvalgets flertall, alle unntatt Austegard, mener denne retten, som andre rettigheter i tilknytning til bevisførselen, bør forbeholdes fornærmede med særlige rettigheter. Austegard mener at også etterlatte bør ha rett til å komme med innspill til bevisførselen. Se nærmere punkt 10.7.

I tilfelle der vitner eller andre avhøres ved bevisopptak forut for hovedforhandlingen etter reglene i straffeprosessloven § 270, foreslår utvalget at bistandsadvokaten gis varsel om og rett til å være til stede ved bevisopptaket. Dette følger av forslaget til § 107 c annet ledd første punktum om at bistandsadvokaten skal varsles om og ha rett til å være til stede ved alle rettsmøter i saken. Av pedagogiske hensyn foreslås dette også gjentatt i straffeprosessloven §§ 243 og 244, som også gjelder ved bevisopptak til hovedforhandling gjennom henvisninger i § 271 annet ledd. Det foreslås dess-

uten endringer i § 271 første ledd slik at bistandsadvokaten også varsles om *begjæringen* om bevisopptak.

Utvalget foreslår som det fremgår av punkt 9.7.6 at bistandsadvokaten i saker om alvorlige integritetskrenkelser skal få rett til å stille supplerende spørsmål til vitner og andre under bevisopptak. Når bistandsadvokaten fremmer erstatningskrav på vegne av fornærmede eller etterlatte, har bistandsadvokaten rett til å stille spørsmål som gjelder erstatningskravet.

Straffeprosessloven § 272 om rettsmøter under saksforberedelsen inneholder ikke bestemmelser om hvem som skal varsles om rettsmøtet. Etter som de beslutninger som eventuelt skal treffes i forbindelse med rettsmøtet ellers ville vært truffet under hovedforhandlingen, må de samme regler gjelde her som ved varsling om hovedforhandlingen. Det innebærer at også bistandsadvokaten skal varsles, jf. straffeprosessloven § 275. Utvalget finner derfor ikke grunn til å ta inn en egen bestemmelse om dette i § 272. Utvalgets viser for øvrig til den alminnelige regelen i utkastet § 107 c annet ledd om at bistandsadvokaten skal varsles til alle rettsmøter.

Som det fremgår av punkt 9.7.8 og 10.7 har utvalget foreslått at fornærmede i de sakene som gir rett til bistandsadvokat og etterlatte, kan be om et møte med aktor før hovedforhandlingen. Det vil være bistandsadvokatens oppgave å be om et slikt møte, og eventuelt å delta på møtet sammen med sin klient.

11.2.6 Forberedelse av borgerlige rettskrav

Utvalget foreslår i punkt 12.3 at borgerlige rettskrav i saker hvor det er oppnevnt bistandsadvokat alltid skal fremmes etter straffeprosessloven § 428. Kravet kan i slike saker ikke fremmes gjennom påtalemyndigheten. Bistandsadvokaten skal altså fremsette, forberede og prosedere erstatningskravet på fornærmedes eller etterlattes vegne. Utvalget foreslår også andre endringer for å sikre en bedre forberedelse av kravet. Det vises til punkt 12.6.

11.2.7 Oppgaver under hovedforhandlingen

Dersom bistandsadvokaten fremmer erstatningskrav på vegne av fornærmede eller etterlatte, kan bistandsadvokaten utøve fornærmedes rettigheter som part etter straffeprosessloven § 428, det vil si holde innledningsforedrag, stille spørsmål til tiltalte, andre vitner og sakkyndige, føre egne bevis og prosedere erstatningskravet. Utvalget foreslår

som det fremgår av punkt 12.3 at når fornærmede eller etterlatte har fått oppnevnt bistandsadvokat, er det bistandsadvokaten som skal fremme erstatningskravet etter reglene i straffeprosessloven § 428.

Selv om det ikke fremmes erstatningskrav, foreslår utvalgets flertall i punkt 9.8.6.3 at bistandsadvokaten på vegne av fornærmede i saker om alvorlige integritetskrenkelser likevel gis rett til å stille supplerende spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige etter at aktor og forsvarer har avsluttet sin eksaminasjon. Derimot foreslår flertallet i punkt 10.8.3 at bistandsadvokaten ikke skal gis rett til å stille spørsmål som nevnt eller føre bevis på vegne av de etterlatte.

Etter gjeldende regler har bistandsadvokaten som nevnt rett til å uttale seg om prosessuelle spørsmål som angår fornærmede. I forarbeidene er det som eksempler nevnt spørsmål om saken skal gå for lukkede dører og om tiltalte skal utvises under fornærmede forklaring.⁸ Som andre eksempler kan nevnes spørsmål om fornærmedes forklaringsplikt, om fornærmede har gyldig forfall eller om opplesning av fornærmedes politiforklaringer. Bistandsadvokaten må også kunne uttale seg om generelle spørsmål som angår hele saken, for eksempel om rettens medlemmer er habile, om saken skal utsettes og lignende. Hvis bistandsadvokaten fremmer erstatningskrav på vegne av fornærmede eller etterlatte, har bistandsadvokaten dessuten rett til å uttale seg om prosessuelle spørsmål som kan ha betydning for avgjørelsen av erstatningskravet.

Utvalget har drøftet hvorvidt bistandsadvokaten, også om det ikke fremmes erstatningskrav, bør gis rett til å uttale seg om prosessuelle spørsmål som ikke direkte angår fornærmedes prosessuelle stilling. Som eksempel kan nevnes spørsmål om andre vitners forklaringsplikt, om opplesning av andre vitners eller tiltaltes politiforklaring, om anonyme vitner, avskjæring av bevis osv. Slike spørsmål kan i noe videre forstand sies å angå fornærmedes interesse i at saken opplyses. Dette må veies mot hovedsynspunktet at det er aktor som på statens vegne fremmer straffekravet og som må ha den prosessuelle styring av saken på statens side.

Utvalgets *flertall*, alle unntatt Austegard, er kommet til at fornærmedes interesse i å uttale seg om slike spørsmål seg må vike, og at bistandsadvokaten derfor fortsatt bare skal ha rett til å uttale seg om prosessuelle spørsmål som angår fornærmede og etterlatte. En regel som gir bistandsadvokaten rett til å uttale seg om alle prosessuelle spørsmål,

vil ikke være forenlig med hovedsynspunktet om at det er aktor som på statens vegne fremmer straffekravet og som må ha den prosessuelle styring av saken på statens side. En slik generell bestemmelse vil også være prosessøkonomisk uheldig. For å skape større klarhet i hva bistandsadvokaten kan uttale seg om, kunne man tenkt seg en regel som gir anvisning på en konkret vurdering av hva som med rette kan anses å «angå fornærmede». Dette er imidlertid vanskelig å angi presist og utvalget går ikke videre med dette.

Utvalgets *mindretall*, Austegard, foreslår at bistandsadvokaten gis anledning til å uttale seg om alle prosessuelle spørsmål som oppstår under hovedforhandlingen. Avgjørelsen av prosessuelle spørsmål har som oftest direkte eller indirekte betydning for sakens opplysning. Fornærmede og etterlatte har derfor en legitim interesse i å få uttale seg. Austegard kan heller ikke se at en slik uttale rett vil krenke noen berettigede interesser.

Austegard foreslår dessuten at bistandsadvokaten gis utskytingsrett ved etableringen av lagretten på linje med aktor og forsvarer.⁹ Austegard viser til at forsvarerne i saker som gjelder overgrep mot barn ikke sjelden bruker utskytingsretten til å utelukke personer som har gode kunnskaper om barn, for eksempel lærere eller ansatte i barnevernet. Hvis bistandsadvokaten også gis utskytingsrett, vil skadevirkningene ved forsvarers utskytningsrett i noen grad bli redusert, ved at det maksimalt antall personer som forsvarer kan skyte ut vil bli gå ned fra tre til to lagrettemedlemmer.¹⁰ Utvalgets *flertall* mener i tråd med det som er sagt ovenfor om at aktor bør ha den prosessuelle styringen av straffesaken på statens vegne, at bistandsadvokaten ikke bør gis en slik rett.

Etter straffeprosessloven § 107 c annet ledd tredje punktum kan retten bestemme at bistandsadvokaten skal fratre når bevisførselen er avsluttet. Hvis bistandsadvokaten skal prosedere erstatningskravet eller uttale seg om dette, kan denne adgangen ikke brukes. Spørsmålet er om bestemmelsen bør oppheves. Etter utvalgets erfaring vises det nå ganske stor tilbakeholdenhet med å bruke adgangen til å bestemme at advokaten skal fratre.¹¹

Spørsmålet ble drøftet også i Innst. O. nr. 39 (1993-1994) Om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (styrking av kriminalitetsofres stilling).¹²

⁹ Straffeprosessloven § 356.

¹⁰ I alt kan det skytes ut maksimalt fire medlemmer og to varamedlemmer.

¹¹ Om et tilfelle der adgangen ble brukt vises til Rt. 1995 side 1608.

¹² Se side 10.

⁸ Se Ot.prp. nr. 63 (1980-81) side 22.

Justiskomiteen uttalte at det kan være svært nyttig for offeret å ha bistandsadvokaten til stede under hele hovedforhandlingen. Komiteen viste blant annet til at det kan være nødvendig at bistandsadvokaten har fått med seg hele førsteinstansbehandlingen av saken dersom den ankes. En av bistandsadvokatens oppgaver er å forklare offeret hva som skjer i saken, og dette kan kreve tilstedeværelse. Komiteen konkluderte med at bistandsadvokaten som hovedregel bør være til stede under hele hovedforhandlingen.

Utvalget er enig i disse synspunktene, og bemerker i tillegg at det kan være vanskelig for bistandsadvokaten å argumentere i åpen rett for å få følge forhandlingene til ende, hvis begrunnelsen er at bistandsadvokaten ønsker å høre prosedyrene for å kunne forklare en eventuell frifinnelse for sin klient. Særlig gjelder dette i lagrettesaker, der avgjørelsen av skyldspørsmålet ikke begrunnes. Utvalget tilføyer at det for fornærmede kan virke krenkende at bistandsadvokaten, i motsetning til forsvareren, pålegges å fratre før forhandlingene avsluttes. Utvalget foreslår etter dette at bestemmelsen oppheves.

11.2.8 Særlig om saker som avgjøres ved tilståelsesdom

Utvalget foreslår i punkt 9.9.2.5 at fornærmede med særlige rettigheter skal underrettes om påtalemyndighetens begjæring om pådømmelse av en sak som tilståelsessak etter straffeprosessloven § 248. Fornærmede med særlige rettigheter foreslås også gitt rett til å klage over siktelsens innhold. Videre foreslås det at fornærmede skal kunne fremme erstatningskravet selv etter straffeprosessloven § 428 også når straffesaken avgjøres ved tilståelsesdom. Det vil høre under bistandsadvokatens oppgaver å bistå fornærmede i utøvelsen av disse rettighetene.

Hvis fornærmede ikke fremmer noe borgerlig krav i saken, har bistandsadvokaten normalt ikke behov for å varsles til rettmøtet i tilståelsessaken. På den annen side kan fornærmede i disse sakene ha behov for å vite når saken kommer opp til pådømmelse. Utvalget finner ikke grunn til å gjøre noe unntak fra den alminnelige regel i utkastet §§ 107 c annet ledd om at bistandsadvokaten skal varsles om alle rettsmøter i saken.

11.2.9 Oppgaver ved anke i straffesaken

Som det fremgår av punkt 9.11.1 og 10.8.5 foreslår ikke utvalgets flertall at fornærmede eller etterlatte skal gis rett til å anke over rettens avgjørelse

av straffekravet. Utvalgets mindretall Austegard foreslår at fornærmede og etterlatte skal gis rett til å anke over avgjørelsen av skyldspørsmålet, men ikke over straffutmålingen.

Utvalget mener, med subsidiær tilslutning fra Austegard, at bistandsadvokaten bør undersøke om fornærmede eller de etterlatte ønsker å uttale seg om dommen i straffesaken bør påankes og eventuelt å gjøre statsadvokaten kjent med deres syn i god tid før ankefristens utløp, samt å gi beskjed om hvorvidt avgjørelsen av erstatningskravet påankes. Det foreslås imidlertid ingen lovregulering av dette.

Om underretning til bistandsadvokaten om anken, berømmelse av ankesaken og om avgjørelser under ankebehandlingen, vises til punkt 9.11.2. og 10.8.5.

Ved anke til lagmannsretten som behandles ved muntlig hovedforhandling, blir bistandsadvokatens oppgaver som i tingretten. Bistandsadvokaten må søke om ny oppnevning.

Ved begrenset anke i lagmannsrett og ved ankeforhandling i Høyesterett, blir spørsmålet om oppnevning av bistandsadvokat og advokatens oppgaver noe annerledes. Etter ordlyden i straffeprosessloven § 107 a gjelder retten til bistandsadvokat i «sak om» overtredelse av de oppregnede straffebestemmelsene. Også begrenset ankeforhandling i lagmannsretten om for eksempel straffutmåling eller saksbehandlingen i en sakstype som nevnt i straffeprosessloven § 107 a kan oppfattes som «sak om» overtredelse av en av de oppregnede bestemmelser. Utvalget har inntrykk av at det er en noe usikker praksis om dette i lagmannsretten.

Utvalget mener at fornærmede kan ha behov for bistandsadvokat også ved behandlingen av begrensede anker i lagmannsretten. Etter utvalgets lovforståelse er det ikke nødvendig med lovendringer på dette punkt. Utvalget finner likevel grunn til å bemerke følgende om når det bør oppnevnes bistandsadvokat ved begrensede anker:

Skal fornærmede forklare seg for retten, bør bistandsadvokat oppnevnes på vanlig måte, også ved begrenset anke. Dette er først og fremst praktisk ved anker over straffutmålingen. Også anker over saksbehandlingen kan gjelde prosessuelle spørsmål som angår fornærmedes rettsstilling. Typisk vil dette gjelde spørsmål om fornærmedes forklaringsplikt, om fornærmede har gyldig forfall, om adgangen til å lese opp fornærmedes politiforklaring, om utvisning av tiltalte under fornærmedes forklaring, om lukkede dører og habilitetsspørsmål. I så fall bør det oppnevnes bistandsadvokat for fornærmede, og advokaten bør gis anledning

ning til å uttale seg om spørsmålene. Det er sjelden at rene lovanvendelsesanker behandles i lagmannsretten, i alle fall i saker hvor det kan være aktuelt å oppnevne bistandsadvokat. Det kan imidlertid tenkes, i alle fall teoretisk, at en ren lovanvendelsesanke kommer til behandling i en bistandsadvokatsak og at det er grunn til å oppnevne bistandsadvokat.

Oppnevning av bistandsadvokat for fornærmede i saker for Høyesterett reiser særlige problemstillinger. Dersom fornærmede anker særskilt over avgjørelsen av erstatningskravet til Høyesterett, jf. straffeprosessloven § 435, er det lagt til grunn i teori og praksis at bistandsadvokatoppdraget også omfatter den sivile ankesaken.¹³ Det samme gjelder dersom Høyesterett behandler erstatningskravet i forbindelse med en anke i straffesaken, jf. straffeprosessloven § 434.¹⁴

Spørsmålet her er derfor om fornærmede også i tilfeller der Høyesterett ikke skal behandle erstatningskrav bør ha rett til bistandsadvokat i forbindelse med Høyesteretts behandling av anke i straffesaken. Anke til Høyesterett kan ikke grunnes på feil ved bevisbedømmelsen under skyldspørsmålet. Anker over *saksbehandlingen* kan som nevnt ovenfor reise spørsmål som har betydning for fornærmedes stilling. Utvalget mener derfor at det også for Høyesterett bør oppnevnes bistandsadvokat hvis anken gjelder prosessuelle spørsmål som angår fornærmedes rettsstilling. I tråd med det utvalget har sagt ovenfor om lovens ordlyd, er det ikke nødvendig med endringer i loven for dette forslaget. Rene anker over *lovanvendelsen* er mer praktisk i Høyesterett enn i lagmannsretten. Utvalget antar at disse ankene sjelden vil angå fornærmede på en slik måte at det er aktuelt å oppnevne bistandsadvokat, men det kan tenkes. Ved straffutmålingsanker kan utvalget vanskelig se at det er aktuelt å oppnevne bistandsadvokat i Høyesterett.¹⁵

Hvis Høyesterett også behandler erstatningsspørsmål, kan en anke over lovanvendelsen ha betydning for erstatningskravet. Som eksempel nevnes spørsmål om grensen mellom seksuell handling og seksuell omgang hvor det kan være naturlig å høre også bistandsadvokatens synspunkter.

Utenom de tilfellene hvor en anke over lovanvendelsen eller saksbehandlingen i straffesaken kan tenkes å angå fornærmede direkte, kan det være rimelig at bistandsadvokaten, i forlengelsen av oppnevningen for lagmannsretten, gis godtgjørelse for å følge saken i Høyesterett og veiledning til fornærmede eller etterlatte om sakens behandling og utfall. Dette gjelder også ved anker over straffutmålingen. Utvalget forutsetter at bistandsadvokatene gis en rimelig godtgjørelse for dette, men finner det ikke naturlig å foreslå nærmere regler om dette.

11.2.10 Oppgaver ved ny behandling av det borgerlige kravet ved anke i straffesaken

Utvalget foreslår i punkt 12.9 at det innføres regler i straffeprosessloven § 434 om frist for partene til å begjære ny behandling av det borgerlige kravet ved anke i straffesaken. Utvalget foreslår også at det innføres bestemmelser som stiller krav til innholdet i anken og om en viss kontradiktorisk skriftlig saksbehandling før hovedforhandlingen i ankesaken.

Når fornærmede har bistandsadvokat, vil det være bistandsadvokatens oppgave å begjære ny behandling, forberede og prosedere erstatningskravet på fornærmedes vegne.

11.2.11 Oppgaver ved ny behandling av det borgerlige kravet etter tvistelovens regler

Utvalget foreslår at det gjøres klart i loven at oppdraget som bistandsadvokat også omfatter særskilt anke over borgerlige krav etter straffeprosessloven § 435, se forslag til straffeprosessloven § 107 a femte ledd. At bistandsadvokatoppdraget omfatter slik ankeforhandling er antatt i juridisk teori.¹⁶ Utvalget foreslår at det samme bør gjelde ved fortsatt behandling av kravet etter straffeprosessloven § 434.¹⁷

11.2.12 Oppgaver i saker om besøksforbud

Utvalget foreslår i punkt 11.3.8 å utvide retten til bistandsadvokat i saker om besøksforbud. Også når besøksforbud ilegges på grunnlag av mulig

¹³ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1330 og Robberstad 2003 side 88.

¹⁴ Se for eksempel Rt. 2005 side 289 og Rt. 2005 side 154, der bistandsadvokaten prosederte erstatningskravet.

¹⁵ Bevisførselen i Høyesterett er middelbar, det vil blant si at parter og vitner (herunder fornærmede og etterlatte) ikke gir forklaring.

¹⁶ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1330 og Robberstad 2003 side 88.

¹⁷ Regelen gjelder hvis kravet ikke blir prøvd av ankesdomstolen for eksempel hvis straffeanken ikke fremmes eller hvis retten nekter det borgerlige kravet forfulgt sammen med straffesaken.

overtredelse av straffeloven § 219, mener utvalget at den forbudet skal beskytte bør gis rett til bistandsadvokat. Utvalget foreslår samtidig at den som forbudet vil rette seg mot, gis krav på forsvarer i samme type saker.

Om bistandsadvokatens oppgaver i saker om besøksforbud heter det i Ot.prp. nr. 109 (2001-2002) under merknadene til § 107 a:

«Bistandsadvokatens oppgaver reguleres av § 107 c så langt den passer. Men ettersom advokat først skal oppnevnes idet saken bringes inn for retten, vil vedkommendes rolle på etterforskningsstadiet være mindre enn ellers. Bistandsadvokaten skal varsles om, og har rett til være til stede ved, avhør av den forbudet skal beskytte etter at saken er brakt inn for retten. Videre har bistandsadvokaten rett til å være til stede under rettens behandling av saken.

Bistandsadvokaten skal også til en viss grad yte hjelp og støtte som ikke er av juridisk natur, jf § 107 c første ledd annet punktum. Det kan dreie seg om samtaler med klienten og dennes nærmeste, informasjon om prosessen og rettsapparatet, og bistand av mer praktisk art.»

Forarbeidene går ikke nærmere inn på bistandsadvokatens rolle under rettsmøtet. Det er mest nærliggende å forstå dette slik at reglene om bistandsadvokatens oppgaver under hovedforhandlingen er ment å få tilsvarende anvendelse. I så fall vil bistandsadvokatens oppgaver i alminnelighet være begrenset til å protestere mot spørsmål til sin klient, stille supplerende spørsmål til klienten og å uttale seg om prosessuelle spørsmål som angår klienten.

Som omtalt under punkt 3.4.5.12 avsa Høyesteretts kjæremålsutvalg 21. november 2005 en kjennelse om bistandsadvokatens rolle i sak om besøksforbud.¹⁸ Kjæremålsutvalget uttalte der at den som søker et besøksforbud ikke er part i saken.

Utvalget antar at uttalelsen er begrenset til tilfellene der påtalemyndigheten *har* ilagt besøksforbud og dette bringes inn for stadfestelse av retten. Hvis påtalemyndigheten *ikke* nedlegger besøksforbud, har den som forbudet skal beskytte, rett til å bringe saken inn for retten, jf. straffeprosessloven § 222 a sjette ledd tredje punktum. I slike tilfeller må den som forbudet skal beskytte anses som part.

Utvalget bemerker at begjæring om besøksforbud ikke gjelder samfunnets krav om straff, men vedkommendes krav om beskyttelse mot den forbudet retter seg mot. Den forbudet skal beskytte har rett til å bringe saken inn for retten hvis påtale-

myndigheten ikke treffer avgjørelse om besøksforbud. Den forbudet skal beskytte har behov for bistand fra en advokat til å argumentere for at retten ilegger besøksforbud. Ofte møter ikke påtalemyndigheten i slike saker. Utvalget kan ikke se noen prinsipielle eller praktiske innvendinger mot at bistandsadvokaten gis anledning til å uttale seg om kravet om besøksforbud, også når det er påtalemyndighetens beslutning om å ilegge besøksforbud som bringes inn for retten. Dette må gjelde også der bistandsadvokat er oppnevnt etter straffeprosessloven § 107 a første ledd i forbindelse med etterforskningen av straffbare forhold som ligger til grunn for begjæringen om besøksforbud.

Advokaten må også på sin klients vegne få kopi av dokumentene før rettsmøtet.

Dersom advokaten mener det er behov for å opplyse saken ytterligere, må advokaten ta spørsmålet opp med dommeren, som avgjør om det skal føres bevis. Utvalget finner ikke grunn til å foreslå særskilte regler om dette.

11.2.13 Oppgaver i saker om kontaktforbud

Ved lovendring 20. mai 2005 nr. 28 ble fornærmede gitt rett til bistandsadvokat i saker om kontaktforbud i eget hjem. Kontaktforbud er et rettighetstap og er en strafferettslig reaksjon, i motsetning til besøksforbud som er et forebyggende tiltak. Det er ikke sagt noe i forarbeidene om når retten til advokat inntreffer eller hva som er advokatens rolle. Utvalget antar retten til bistandsadvokat oppstår ved utferdigelse av tiltale med opplysning om at påtalemyndigheten vil påstå idømt kontaktforbud i eget hjem. Det følger av påtaleinstruksen § 22-1 tredje ledd annet punktum at påtalemyndigheten bør opplyse i tiltalebeslutningen om at det vil bli satt frem krav om rettighetstap. Det kan etter utvalgets mening overveies om en tilsvarende regel også burde tas inn i straffeprosessloven. Siden dette gjelder flere rettighetstap enn kontaktforbud i eget hjem, foreslår ikke utvalget noen lovendring på dette punkt.

Utvalget bemerker for øvrig at det etter utvalgets forslag til utvidelser av retten til bistandsadvokat etter straffeprosessloven § 107 a første ledd, er lite sannsynlig at det i saker der påtalemyndigheten akter å påstå kontaktforbud i eget hjem, ikke allerede er oppnevnt bistandsadvokat etter første ledd. Slikt rettighetstap vil for eksempel særlig være aktuelt i saker om vold i nære relasjoner etter straffeloven § 219, som etter utvalgets forslag vil gi rett til bistandsadvokat. Det kan etter dette spørres om retten til bistandsadvokat i saker om kontaktforbud i eget hjem vil ha særlig selvstendig prak-

¹⁸ Rt. 2005 side 1512.

tisk betydning. Utvalget viker likevel tilbake for å foreslå endringer i en så nylig vedtatt bestemmelse, særlig når endringen – i alle fall teoretisk – ville innebære en svekkelse av fornærmedes rett til bistandsadvokat.

Om bistandsadvokatens rolle i saker om besøksforbud og kontaktforbud i eget hjem heter det i straffeprosessloven § 107 a tredje ledd annet punktum at reglene i kapittel 9 a gjelder tilsvarende. I motsetning til i saker om besøksforbud holdes det i saker om kontaktforbud vanlig hovedforhandling. Utvalget legger derfor til grunn at bistandsadvokaten har de samme rettighetene under hovedforhandlingen som i saker etter straffeprosessloven § 107 a første ledd. Utvalget foreslår utvidede rettigheter for bistandsadvokaten og fornærmede i saker etter § 107 a første ledd. Også i saker om kontaktforbud i eget hjem bør fornærmede og bistandsadvokaten ha disse særlige rettighetene. Dette reiser visse lovtekniske problemer. For det første fordi utvalgets definisjon av fornærmede med særlige rettigheter i straffeprosessloven § 93 a er knyttet til hvem som har fått oppnevnt advokat etter § 107 a første ledd, mens kontaktforbud i eget hjem altså er regulert i femte ledd. For det annet fordi fornærmedes og bistandsadvokatens rettigheter fremgår også av andre bestemmelser i loven enn kapittel 9 a – henvisningen til reglene i «kapitlet her» er derfor ikke helt dekkende. Ettersom utvalget antar at saker hvor det påstås kontaktforbud i eget hjem i praksis også vil falle inn under straffeprosessloven § 107 a første ledd, vil disse lovtekniske problemene neppe bli satt på spissen. Uansett bør reglene om fornærmede med særlige rettigheter kunne anvendes analogisk. Det foreslås derfor ingen særlige regler for dette.

Det tilføyes at dersom spørsmålet om oppnevning av bistandsadvokat først skulle oppstå på tiltalestadiet og det er aktuelt med oppnevning av bistandsadvokat både etter første og femte ledd, bør advokaten oppnevnes etter første ledd slik at bistandsadvokatens rolle og funksjoner er klar.

11.2.14 Oppgaver etter rettskraftig dom

Det følger av rettspraksis at bistandsadvokatens oppgaver også omfatter å utarbeide søknad om voldsoffererstatning, også i de tilfelle dette gjøres lenge etter at straffesaken er avsluttet, jf. punkt 3.4.5.11.

Utvalget finner ikke grunn til å foreslå at bistandsadvokatens oppgaver skal utvides til å gjelde ivaretagelse av fornærmedes eller etterlat-

tes interesser i forbindelse med spørsmål om soning, jf. omtalen av straffeprosessloven § 459 om soningsutsettelse og straffegjennomføringslovens regler i punkt 9.13.2 og 10.8.6. Bistandsadvokaten bør imidlertid gjøre fornærmede kjent med disse reglene.

Utvalget har i punkt 9.13.3 og 10.8.6 foreslått at fornærmede og etterlatte skal varsles om gjenopptakelsesbegjæringer og gis anledning til å uttale seg, med mindre kommisjonen treffer beslutning om å forkaste begjæringen etter straffeprosessloven § 397 tredje ledd. Etter straffeprosessloven § 397 annet ledd kan kommisjonen oppnevne forsvarer for siktede når særlige grunner foreligger. I et høringsnotat fra Justisdepartementet 3. november 2005 om etterkontroll av reglene om gjenopptakelseskommisjonen foreslås det at kommisjonen skal ha anledning til å oppnevne bistandsadvokat i saken. Utvalget støtter dette forslaget. Det vil særlig være behov for advokat dersom troverdigheten av fornærmedes forklaring er et sentralt moment i gjenopptakelsessaken eller dersom fornærmede skal gi forklaring for kommisjonen.

Dersom straffesaken blir besluttet gjenopptatt, vil fornærmede og etterlatte ha krav på bistandsadvokat etter de vanlige reglene når saken behandles for domstolene.¹⁹

11.2.15 Særlig om bistandsadvokatens oppgaver i saker om tvangsekteskap

Bistandsadvokatordningen ble ved lov 2. juli 2004 nr. 62 utvidet til å gjelde saker om tvangsekteskap (straffeloven § 222). Lovendringen ble vedtatt etter initiativ fra Stortingets justiskomite.²⁰ Komiteen ba også om at anvendelsen av bistandsadvokatordningen i disse sakene ble nærmere utredet.²¹

«Komiteen finner det også viktig at det vurderes på hvilket tidspunkt i prosessen bistandsadvokaten skal komme inn. Det er herunder naturlig å vurdere rett til bistandsadvokat i saker der tvangsekteskapet ikke er gjennomført, men der en person er på flukt fra en situasjon der tvangsekteskap er under planlegging. Kravene til bevis for at det foreligger en «tvangsekteskapelig» situasjon, bør også problematiseres. Eventuelle uklarheter rundt praktiseringen av retten til bistandsadvokat i tvangsekteskapsaker, bør avklares av utvalget som skal utrede fornærmedes stilling i straffeprosessen.»

¹⁹ Straffeprosessloven § 400.

²⁰ Innst. O. nr 101 (2003-2004).

²¹ Innst. S. nr. 189 (2003-2004).

Da straffeprosessloven § 107 a ble endret ved lov 20. mai 2005 nr. 28, falt henvisningen til straffeloven § 222 annet ledd utilsiktet ut av oppregningen av bestemmelser som gir rett til bistandsadvokat. Henvisningen er foreslått tatt inn igjen i Ot.prp. nr. 50 (2005-2006). Utvalget legger til grunn at fornærmede i slike saker også i mellomtiden vil gis rett til bistandsadvokat.

Som tidligere påpekt er det et krav for at det skal oppnevnes bistandsadvokat at det foreligger anmeldelse eller av andre grunner er iverksatt etterforskning om brudd på saker som nevnt i straffeprosessloven § 107 a første ledd, eventuelt forsøk på eller medvirkning til overtredelse av disse bestemmelsene. Om dekning av utgifter til advokat for å vurdere om en sak skal anmeldes, vises til punkt 11.2.2. Behovet for advokatbistand som gjelder andre oppgaver enn anmeldelse og straffesak, faller utenfor bistandsadvokatordningen og må reguleres etter rettshjelpsloven. Etter rettshjelpsloven § 11 første ledd nr. 7 og § 16 første ledd kan den som er utsatt for tvangsekteskap gis fritt rettsråd og fri saksførsel uten behovsprøving eller egenandel.

Det er etter utvalgets syn ikke behov for ytterligere endringer i reglene.

11.2.16 Hjelpesverge og oppdraget som bistandsadvokat

I rundskriv fra Justisdepartementet 22. april 1965 er det lagt til grunn at en forsvarer ikke bør oppnevnes som hjelpeverge for siktede. Fra rundskrivet siteres:

«Departementet er gjort kjent med at det har forekommet at den beskikkede forsvarer er blitt oppnevnt som hjelpeverge for siktede. I forbindelse med en konkret sak har departementet blant annet innhentet uttalelse fra riksadvokaten og justitiarius om dette.

Justitiarius i Oslo gir i sin uttalelse uttrykk for den oppfatning at en kombinasjon av vervene som forsvarer og hjelpeverge bør søkes unngått. Når en siktet eller tiltalt etter lovgivningen skal bistås både av en forsvarer og av en hjelpeverge, bør det være plass for divergerende oppfatninger, og innehaverne av de to verv bør kunne rådføre seg med hverandre.

Riksadvokaten erklærer seg i sin uttalelse helt ut enig i det som er anført av justitiarius i Oslo byrett.

...

Justisdepartementet er enig i de uttalelser som riksadvokaten og justitiarius i Oslo byrett her har gitt. Departementet skal be om at man ved vergeoppnevnelser så vidt mulig unngår å

oppnevne siktedes forsvarer som hjelpeverge for ham. Dersom det på grunn av forholdene likevel er nødvendig å foreta slik vergeoppnevning, bør man på det senere trinn i saken sørge for å få oppnevnt en annen hjelpeverge dersom man ikke har grunn til å gå ut fra at siktedes faste verge vil komme til å møte.»

De samme hensyn gjør seg gjeldende i forhold til bistandsadvokaten. Utvalgets oppfatning er at det ikke vil være forenlig med bistandsadvokatens rolle om vedkommende også skulle være verge for klienten.

11.3 Utvidelse av bistandsadvokatordningen

11.3.1 Innledning

11.3.1.1 Historikk

Da bistandsadvokatordningen ble innført i 1981 omfattet den bare saker om voldtekt og voldtektslignende forhold.²² Ordningen er senere utvidet flere ganger:

- I 1985 ble ordningen utvidet til å gjelde saker om utuktig omgang med barn (straffeloven §§ 195 og 196).²³ Samtidig ble det tatt inn et nytt fjerde ledd i § 107 b om at retten, der fornærmede er død eller av andre grunner ikke er i stand til å begjære oppnevnt advokat, i særlige tilfelle kan oppnevne advokat til å ivareta hensynet til fornærmede og fornærmedes nærmeste.
- I 1994 ble ordningen utvidet til å gjelde en rekke andre bestemmelser i straffelovens sedelighetskapittel. Det ble samtidig tilføyd en bestemmelse om at retten i alle sakstyper kan oppnevne bistandsadvokat hvis handlingen medfører «betydelig skade på legeme eller helse» og det anses å være behov for advokat.²⁴
- I 2000 ble straffelovens sedelighetskapittel revidert og paragrafhenvisningene i straffeprosessloven § 107 a tilsvarende justert.²⁵
- I 2003 ble retten til bistandsadvokat utvidet til saker om overtredelse av besøksforbud etter straffeprosessloven § 222 a jf. straffeloven § 342 første ledd bokstav c. Samtidig ble det tilføyd et nytt annet ledd i straffeprosessloven § 107 a om rett til bistandsadvokat når en sak om besøksforbud i eget hjem²⁶ bringes inn for retten.²⁷

²² Saker etter dagjeldende straffelov §§ 192-194.

²³ Lov 14. juni 1985 nr. 71

²⁴ Lov 1. juli 1994 nr. 50.

²⁵ Lov 11. august 2000 nr. 76.

²⁶ Straffeprosessloven § 222 a annet ledd annet punktum.

²⁷ Lov 10. januar 2003 nr. 2.

- I 2004 ble retten til bistandsadvokat utvidet til å gjelde enkelte grupper etterlatte,²⁸ og til saker om tvangsekteskap (straffeloven § 222 annet ledd).²⁹
- I 2005 ble bistandsadvokatorordningen utvidet til å gjelde sak om illeggelse av kontaktforbud i eget hjem etter straffeloven § 33 tredje ledd, og ved brudd på kontaktforbud generelt (ikke bare i eget hjem).

Opprettelsen av bistandsadvokatorordningen og dens opprinnelige rekkevidde ble i forarbeidene til loven i 1981 begrunnet slik:

«Voldtekt er en alvorlig forbrytelse som kan få store konsekvenser for offeret - både fysisk og psykisk. En gjenopplevelse av voldtekten i forbindelse med forklaring for politi og dommer, vil ofte være en stor belastning.

På den annen side vil fornærmedes forklaring vanligvis være et viktig bevismiddel i saken. I de fleste voldtektsaker er det ikke vitner til det som har skjedd, og det er ofte begrenset hva som blir funnet av spor etter handlingen ved legems- og klesundersøkelser. Selv om man fra politiets og domstolenes side forsøker å unngå unødig belastende avhør, setter hensynet til sakens opplysning grenser for hvor langt man kan gå i å beskytte fornærmede mot ubehagelige avhør. Den siktede, som kan risikere en lang fengselsstraff hvis han blir funnet skyldig, har krav på at saken får en rettsikkerhetsmessig forsvarlig behandling.

Både ved selve avhøret og med sikte på en mer alminnelig støtte under saken, vil dermed fornærmede kunne ha behov for hjelp fra en som utelukkende skal vareta hennes interesser i saken. Det er etter gjeldende regler ikke noe i veien for at fornærmede f.eks. under avhør har med en person som hun kjenner og har tiltro til. Men etter departementets mening vil det ofte også kunne være behov for hjelp fra en som på forhånd er kjent med rettsapparatets behandling av voldtektsaker, og som kan gi bistand av mer sakkyndig karakter.

En slik bistand bør etter departementets mening gis i form av advokathjelp betalt av det offentlige. Denne ordningen bør som utgangspunkt begrenses til voldtektsaker. I andre voldssaker enn voldtekt bør man heller basere seg på mer direkte økonomisk hjelp til fornærmede.

Departementet er klar over at også for ofre i andre typer voldssaker kan politietterforskningen og domstolsbehandlingen bli en stor belastning. Men i voldtektsaker foreligger det

særlige forhold som etter departementets mening bør føre til at disse sakene får en særbehandling.

Et viktig forhold i voldtektsaker er at handlingen ikke er straffbar dersom kvinnen har samtykt i den eller den siktede har trodd at hun samtykte. Under avhøret av kvinnen og bevisførselen ellers vil man derfor i mange tilfeller komme inn på hvordan kvinnen har opptrådt. Fra forsvarers side blir det ofte hevdet at kvinnen var villig til å innlate seg med siktede, eller i det minste ga inntrykk av å være villig. Et avhør i voldtektsaker vil derfor kunne bli en stor belastning for fornærmede, særlig ved at man i praksis også ofte går inn på hennes tidligere seksuelle atferd.»³⁰

De senere utvidelser av bistandsadvokatorordningen har hatt ulike begrunnelser:

- Utvidelsen til saker om seksuelle overgrep mot barn i 1985 ble begrunnet med at det kan være vanskelig på et tidlig stadium av etterforskningen å avgjøre hvilke straffebud (§ 192 eller §§195-196) som kan være overtrådt når fornærmede er mindreårig.³¹
- Ved utvidelsen i 1994 til andre bestemmelser i straffelovens sedelighetskapittel, ble det understreket at adgangen til å få oppnevnt bistandsadvokat burde være forbeholdt ofre med særlig behov for slik hjelp. Sedelighetsforbrytelsene og strafferettspleiens behandling av slike saker ble ansett særlig belastende for offeret. Videre ble det vist til det ulike styrkeforholdet mellom gjerningsperson og offer i mange slike saker.³²
- Utvidelsen i 2003 til saker om rettslig prøving av besøksforbud i eget hjem ble blant annet begrunnet med at konfliktnivået i slike saker ofte er høyt. Bistandsadvokaten (og forsvareren) burde kunne bidra til at dette ikke økes ytterligere når begge parter er til stede under rettens behandling av saken.³³
- Utvidelsen i 2004 til enkelte grupper etterlatte ble begrunnet med at straffesaken kunne være en så stor belastning for de etterlatte at de kunne ha behov for hjelp og støtte fra en bistandsadvokat, selv om det verken var fare for at den avdøde ettermæle ville bli skadet eller behov for bistand i forbindelse med et erstatningskrav.³⁴
- Utvidelsen i 2005 ble begrunnet med at saker om kontaktforbud knyttet til lovbrøtersens eget

²⁸ Lov 2. juli 2004 nr. 61.

²⁹ Lov 2. juli 2004 nr. 62.

³⁰ Ot.prp. nr. 63 (1980-81) side 4.

³¹ Ot.prp. nr. 53 (1983-1984) punkt 3.4.5.1.

³² Ot.prp. nr. 33 (1993-1994) punkt IX 2.5.

³³ Ot.prp. nr. 109 (2001-2002) punkt 4.7.

³⁴ Ot.prp. nr. 45 (2003-2004) side 18.

hjem normalt vil være av så stor betydning for de berørte at både den forbudet retter seg mot og den det skal beskytte bør gis rett til advokatbistand.³⁵

- At overtredelse av *ilagt* kontaktforbud skal gi den fornærmede rett til bistandsadvokat, var en naturlig parallell til at den som et besøksforbud skal beskytte har rett til bistandsadvokat i saker om overtredelse av ilagt besøksforbud.

Parallelt med innføringen og de senere utvidelser av bistandsadvokatordningen, er det innført særlige ordninger med fri rettshjelp for noen grupper voldsofre, jf. punkt 3.4.8. At det gis fri rettshjelp gir imidlertid ikke advokaten de samme rettighetene som bistandsadvokat oppnevnt etter straffeprosessloven. Dette gjelder for eksempel rett til å uttale seg om prosessuelle spørsmål som angår fornærmede, rett til å stille spørsmål til fornærmede i retten og til å uttale seg om erstatningskravet når dette fremmes av påtalemyndigheten. En advokat som ikke er oppnevnt som bistandsadvokat kan på sin klients vegne bare utøve de rettigheter som klienten selv har som fornærmet i saken.

11.3.1.2 Momenter i vurderingen av om bistandsadvokatordningen bør utvides til flere sakstyper

Hvorvidt bistandsadvokatordningen skal utvides til nye sakstyper, bør etter utvalgets syn bero på om ofrene har behov for hjelp ut over den informasjon, veiledning og bistand som kan forventes fra politi, påtalemyndighet og andre myndigheter. Det må også vurderes om behovet forutsetter bistand fra en advokat som har de særlige rettigheter som følger av bistandsadvokatordningen. I så fall er ikke innvilgelse av fri rettshjelp tilstrekkelig for å ivareta ofrenes interesser.

Ofre for de fleste former for kriminalitet, også ordinær vinningskriminalitet, kan ha behov for informasjon og bistand i større eller mindre grad. Stort sett kan disse behovene dekkes på annen måte enn ved oppnevning av bistandsadvokat. Først og fremst er dette oppgaver for politi og påtalemyndighet. I en del større byer er det opprettet rådgivningskontorer for kriminalitetsofre. Justisdepartementets arbeidsgruppe har foreslått at det opprettes slike kontorer i alle politidistrikt, jf. punkt 6.4. En utbygging av denne tjenesten vil dekke mange ofres behov for informasjon og bistand.

Etter utvalgets syn er det først og fremst ofre for alvorlig kriminalitet som har behov for bistandsadvokat. Men også her kan behovet variere. Når man innenfor denne gruppen av ofre skal vurdere hvilke sakstyper som bør gi rett til bistandsadvokat, bør utgangspunktet være graden av integritetskrenkelse ofrene er påført. Alvorlig integritetskrenkende handlinger påfører offeret særlige belastninger. Mange ofre for denne typen kriminalitet er redde og traumatiserte og har av den grunn et særlig behov for hjelp og støtte. Videre er de ofte påført helseskader og har behov for bistand til å kreve erstatning for skadene. Slike erstatningskrav kan reise kompliserte faktiske og rettslige spørsmål.

Et viktig vurderingstema bør videre være om etterforskning og hovedforhandling i de enkelte sakstyper antas å være spesielt belastende for ofrene. I slike saker har de et særlig behov for informasjon om sine rettigheter og plikter i saken og om sakens fremdrift. Også bistand under etterforskningen og hovedforhandling kan være nødvendig. En nær relasjon mellom offer og gjerningsperson kan medføre at etterforskning og rettssak blir spesielt belastende for offeret. Det samme gjelder dersom det er en ulik styrkeposisjon mellom offer og gjerningsperson, for eksempel der offeret er et barn, står i avhengighetsforhold til gjerningspersonen eller har spesiell grunn til å frykte gjerningspersonen. Saken kan også oppleves spesielt belastende hvis offerets forklaring er et viktig bevismiddel i saken. Det samme gjelder hvis det er et sentralt moment i saken om offeret har motsatt seg handlingen, som for eksempel i voldtektssaker.

I vurderingen av hvilke sakstyper som bør gi rett til bistandsadvokat bør det dessuten legges vekt på om sakens utfall har særlig stor betydning for offeret, herunder om ofrene lett kan oppfatte det som at de ikke har blitt trodd hvis saken henlegges eller tiltalte frifinnes. Her er det et moment om det dreier seg om en sakstype der det erfaringsmessig stilles spørsmål ved fornærmedes troverdighet. Dette skjer gjerne i saker der fornærmede har en nær relasjon til gjerningspersonen. Hvis utfallet av saken har stor betydning for de fornærmede, har de en særlig interesse i å kunne bidra til at saken blir best mulig opplyst, og til det trengs ofte juridisk bistand.

Siden utvalget avgrenser en del rettigheter etter hvilke fornærmede som har fått oppnevnt bistandsadvokat, er det også et viktig hensyn at reglene om hvem som har rett til bistandsadvokat ikke i for stor grad åpner for skjønn.

I det følgende gjennomgår utvalget hvorvidt bistandsadvokatordningen bør utvides til nye saks-

³⁵ Se Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) side 325.

typer – basert på de vurderingsmomentene som er fremhevet ovenfor.

11.3.2 Saker om vold, tvang eller trusler o.l.

11.3.2.1 Oversikt

Straffebestemmelser som rammer utøvelse av vold spenner over et vidt spekter av sakstyper, fra de svært alvorlige til mer bagatellmessige. Straffeloven kapittel 22 om forbrytelser mot liv, legeme og helbred omfatter blant annet bestemmelser om forsettlig og uaktsomt drap (§§ 233 og 239), legemsfornærmelse (§ 228), legemsbeskadigelse (§ 229), grov legemsbeskadigelse (§ 231) og legemsfornærmelse og legemsbeskadigelse under særdeles skjerpene omstendigheter (§ 232). Også bestemmelsene om ran (§§ 267 og 268) inneholder volds- og trusselementer.³⁶ Andre straffebestemmelser som rammer bruk av vold eller trusler finnes i straffeloven kapittel 21 om forbrytelser mot den personlige frihet. Kapittelet gjelder blant annet visse former for tvang (§ 222), ulovlig frihetsberøvelse (§ 223), menneskehandel (§ 224) og trusler som er skikket til å fremkalle alvorlig frykt (§ 227). Straffeloven § 219, som står i kapittelet om forbrytelser med hensyn til familieforhold, rammer blant annet fysisk og psykisk mishandling av ektefelle eller barn.

11.3.2.2 Offeret er påført betydelig skade

I mange av de sakstyper som er nevnt ovenfor, er offeret påført helseskade. Hvis det er grunn til å tro at fornærmede er påført «betydelig skade på legeme eller helbred», kan retten etter gjeldende rett oppnevne bistandsadvokat hvis fornærmede har behov for det. Hva som skal til for at skaden skal anses betydelig, fremgår av straffeloven § 9:

«Ved betydelig Skade paa Legeme eller Helbred forstaaes i denne Lov Skade, hvorved nogen mister eller faar væsentlig Svækkelse paa Syn, Hørsel, Taleevne eller Evne til at forplante sin Slægt, bliver vanfør, udygtig til at fortsætte sit Erhverv eller i høi Grad vansiret, falder i livsfarlig eller langvarig Sygdom eller bliver påført alvorlig psykisk skade.

Som betydelig Skade ansees det ogsaa, naar Forbrydelsen øves mod en svanger Kvinde, og

Fosteret som Følge heraf faar Skade eller gaar tilgrunde.»

Det er tilstrekkelig at det dreier seg om en *påregnelig* skade. Sykdom i fire måneder er i praksis regnet som langvarig, mens syv uker ikke er ansett tilstrekkelig. I tillegg legges det vekt på skadens alvor.³⁷ Uttrykket «alvorlig psykisk skade» omfatter foruten psykosar, slike tilstander som alvorlige og langvarige depresjoner, tvangs- og angstnevrosar, spiseforstyrrelser og lignende. Derimot er uttrykket ikke ment å omfatte lettere depresjoner, konsentrasjonsproblemer, irritabilitet, lettere angsttilstander eller lignende.³⁸

Om det er «behov for» bistandsadvokat i saker der det er grunn til å tro at fornærmede er påført betydelig skade på legeme eller helbred, må retten avgjøre etter en konkret vurdering av fornærmedes situasjon. At siktede ikke er søkegod er ikke avgjørende.³⁹ I forarbeidene er det lagt til grunn at det som hovedregel vil være behov for advokat der fornærmede er påført betydelig skade. Blant annet er det vist til at fornærmede i slike tilfeller ofte vil ha et komplisert erstatningskrav.⁴⁰

På denne bakgrunn antar utvalget at det bare unntaksvis når fornærmede er påført betydelig skade på legeme eller helbred, er aktuelt å nekte å oppnevne bistandsadvokat fordi det ikke er behov for det. Det er derfor etter utvalgets syn ikke tilstrekkelig grunn til å beholde kravet om at retten skal foreta en konkret vurdering av behovet. Det er ønskelig at reglene på dette området er mest mulig klare og forutsigbare. Utvalget foreslår derfor at kravet om behovsprøving i straffeprosessloven § 107 a første ledd annet punktum utgår.

11.3.2.3 Andre sakstyper

Utvalget har vurdert om ordningen med bistandsadvokat bør utvides til andre grupper ofre for voldsforbrytelser enn dem som er påført betydelig skade på legeme eller helbred.

Hvis det er en nær familiemessig relasjon mellom offer og gjerningsperson, kan etterforskning og rettssak i en voldssak som nevnt bli spesielt belastende for offeret. I mange slike saker er det videre et ulikt styrkeforhold mellom gjerningsperson og offer, og det blir ofte stilt spørsmål ved offerets troverdighet. Utvalget foreslår under punkt 11.3.3 at

³⁶ Ransbestemmelsene rammer «den som i hensikt derved å skaffe seg eller andre en uberettiget vinning, bemektiger seg en gjenstand som helt eller delvis tilhører en annen, ved å øve vold mot en person eller sette ham ute av stand til forsvar eller ved hjelp av trusler som framkaller alvorlig frykt for vold mot noens person».

³⁷ Se Matningsdal/Bratholm 2003 side 8 med videre henvisning til Andenæs/Bratholm 1996 side 68.

³⁸ Se Ot.prp. nr. 20 (1991-1992) punkt 10.

³⁹ Rt. 1996 side 56.

⁴⁰ Ot.prp. nr. 33 (1993-94) side 50.

bistandsadvokatordningen utvides til familievolds-saker.

Videre foreslår utvalget i punkt 11.3.4 at ofre for menneskehandel gis rett til bistandsadvokat.

Utover dette er det etter utvalgets oppfatning ikke noe *generelt* behov for bistandsadvokat i volds-saker. Rettsvesenet behandler årlig et stort antall saker om legemsfornærmelser og legemsbeskadigelser.⁴¹ Belastningene og konsekvensene for ofrene varierer fra helt bagatelmessige til svært alvorlige. I de mindre alvorlige sakene, som for eksempel en enkeltstående ørefik eller slag, får handlingen som regel ikke andre følger for ofrene enn den umiddelbare smerten og krenkelsen ved selve handlingen. I mer alvorlige saker kan etterforskning og hovedforhandling utgjøre en sterk belastning for ofrene. Mange blir påført fysisk eller psykisk helseskade som merkbart påvirker livskvaliteten, men uten at skadene er så alvorlige at de er å anse som betydelig skade på legeme eller helbred. Mange er for eksempel plaget av angst, mareritt, søvnforstyrrelser og gjenopplevelser av hendelsen i våken tilstand. Konsentrasjons- og hukommelsessvikt og ulike former for psykosomatiske plager er heller ikke uvanlig. Det er altså ikke tvil om at ofrene i enkelte saker vil kunne ha behov for advokat ut fra de konsekvensene lovbruddet har hatt.

I punkt 11.3.1.2 har utvalget fremhevet som et viktig moment i vurderingen av hvem som bør gis rett til bistandsadvokat, hvilket forhold det er mellom gjerningsperson og offer. I andre voldssaker enn familievoldssaker er det som oftest ikke noen nær relasjon, avhengighetsforhold eller ulik styrkeposisjon mellom offer og gjerningsperson. Mange saker gjelder vold i ungdomsmiljøer, der både offer og gjerningsperson kan være påvirket av rusmidler og hvor det kan være tilfeldig hvem som er voldsutøver og hvem som er offer. Ofte er det heller ikke tvil om at offeret har vært utsatt for vold. En frifinnelse skyldes som regel ikke at det er stilt spørsmål ved troverdigheten i at fornærmede har vært utsatt for vold. Tvilen knytter seg ofte til gjerningspersonenens identitet eller om gjerningspersonen skal frifinnes på grunn av provokasjon eller retorsjon (gjengjeldelse).

Også i saker om tvang (§ 222), ulovlig frihetsberøvelse (§ 223) og trusler som er skikket til å fremkalle alvorlig frykt (§ 227) vil belastningene og konsekvensene for ofrene variere betydelig.

Saker om ran står i en særlig stilling. En del ransofre, særlig de som har følt seg truet på livet,

sliter med psykiske ettervirkninger. Ved bank- og postran forekommer det at ansatte som har vært utsatt for ranet ikke makter å gå tilbake til en stilling i skranken. I ranssaker er det imidlertid som oftest ikke noen nær relasjon, avhengighetsforhold eller forutgående relasjon med ulik styrkeposisjon mellom offer og gjerningsperson. Som oftest er det heller ikke tvil om at det har skjedd et ran. En frifinnelse skyldes som regel ikke tvil om hvorvidt fornærmede faktisk har vært utsatt for et ran. En del ransofre frykter represalier hvis opplysninger fra dem kan bidra til identifikasjon. Ordningene med vitnebeskyttelse mv., se punkt 13.3, kan hjelpe, men hindrer ikke at ofrene kan være engstelige.

Utvalget er ikke i tvil om at en del ofre for voldshandlinger har behov for den hjelp en bistandsadvokat kan gi. Utvalget antar at behovet er noe bredere enn det som fanges opp av dagens regel om betydelig skade på legeme eller helbred. Det vil imidlertid føre for langt å gi rett til bistandsadvokat i alle saker der offeret er påført mindre alvorlig skade på legeme eller helbred.

En mulig mellomløsning kunne være å føye til de aller mest alvorlige sakstypene til listen i straffeprosessloven § 107 a første ledd over bestemmelser som gir rett til bistandsadvokat. Aktuelle saks typer ville være bestemmelsene om legemsfornærmelse og legemsbeskadigelse under særdeles skjerpene omstendigheter (§ 232), (forsøk på) drap (§ 233) og trusler som er skikket til å fremkalle alvorlig frykt (§ 227). Men også en slik generell oppregning ville etter utvalgets oppfatning favne for vidt.

I noen saker kan ofrene være så traumatiserte at de har behov for bistandsadvokat, for eksempel etter å ha blitt utsatt for forsøk på drap. I andre tilfelle kan det være forhold ved fornærmede som gjør vedkommende særlig sårbar, eller medfører at vedkommende har et særlig behov for hjelp. Det kan for eksempel være lav eller høy alder, psykisk utviklingshemming eller lignende. Utvalget har derfor vurdert om det bør innføres en skjønnsmessig adgang til å oppnevne bistandsadvokat i voldsaker der det på grunn av sakens alvorlighetsgrad, fornærmedes alder eller særlige sårbarhet er et spesielt behov for advokat. En slik bestemmelse ville imidlertid åpne for en betydelig grad av skjønn og dermed også risiko for ulik praktisering. Etter utvalgets forslag knytter det seg ganske omfattende prosessuelle virkninger til skillet mellom de saker som gir rett til bistandsadvokat og andre saker. Det er betenkelig å knytte dette skillet til sterkt skjønnsmessige kriterier. Utvalget har derfor under noe tvil kommet til at retten til

⁴¹ I 2005 ble det i følge Kriminalstatistikken anmeldt 15 433 saker om legemsfornærmelse og legemsbeskadigelse.

bistandsadvokat ikke nå bør utvides til andre voldsaker enn der fornærmede har fått betydelig skade på legeme eller helbred. Utvalget har også lagt en viss vekt på at det kan være hensiktsmessig å vente med å utvide ordningen til mange nye sakstyper til man har vunnet erfaringer med de nye regler om bistandsadvokatens oppgaver.

11.3.2.4 Vold mot prostituerte

Utvalget har vurdert om prostituerte som er utsatt for vold og mishandling fra halliker eller kunder bør gis rett til bistandsadvokat. I slike tilfeller gis det i dag fri rettshjelp etter samme regler som for dem som utsettes for vold i nære relasjoner.⁴² En del av utvalgets generelle vurderingskriterier for om bistandsadvokat bør oppnevnes, vil ofte foreligge i slike saker. De prostituerte er ofte i en svak og utsatt posisjon i forhold til gjerningspersonen og kan være engstelige for ikke å bli trodd. De kan være redde for represalier og oppleve etterforskning og rettssak som særlig belastende. Mange lever også under vanskelige livsforhold som gjør at de har et særlig behov for hjelp. På den annen side vil også disse sakene spenne over et vidt spekter fra de mindre alvorlige til de svært alvorlige. I de mindre alvorlige tilfellene er det etter utvalgets syn ikke grunn til å oppnevne bistandsadvokat. I de alvorligere sakene vil de prostituerte kunne ha krav på bistandsadvokat etter andre regler. Dette vil være tilfelle i saker om menneskehandel, voldtekt eller andre seksuallovbrudd eller ved betydelig skade på legeme eller helbred. Utvalget er blitt stående ved å ikke forelå en egen bestemmelse om rett til bistandsadvokat for prostituerte i andre tilfeller.

Utvalget tilføyer at det hjelpebehov mange voldsofre har, et stykke på vei vil kunne dekkes ved en videre utbygning av andre ordninger som nå er etablert eller under utprøving, slik som Rådgivningskontorer for kriminalitetsofre, støttesentre for fornærmede og vitnestøtteordninger.

11.3.3 Vold i nære relasjoner

Ofre for vold i nære relasjoner står etter utvalgets syn i en særstilling. For så vidt gjelder virkningene av vold mot kvinner i nære relasjoner viser utvalget til kapittel 5 i Kvinnevoldsutvalgets utredning, NOU 2003: 31. I utredningens kapittel 9 om politiet og rettsvesenet, anbefaler Kvinnevoldsutvalget å utvide bistandsadvokatordningen til å omfatte saker om vold mot kvinner.⁴³

Fornærmedeutvalget er enig i at ofre for vold i nære relasjoner har særlig behov for den hjelp en bistandsadvokat kan gi. Nær relasjon mellom offer og gjerningsperson, avhengighetsforhold og ulikt styrkeforhold kan gjøre etterforskning og rettssak særlig belastende for ofrene. Ikke sjelden trekkes offerets troverdighet i tvil, for eksempel ved at det stilles spørsmål om hvorfor hun eller han ikke gikk ut av samlivet tidligere. I noen tilfeller blir det anført at volden er utløst av psykiske eller fysiske provokasjoner fra offeret. Ofrene i disse sakene kan være traumatiserte, nedbrutte og ha mistet mye av selvilliten og har også derfor et særlig behov for hjelp. I tillegg vil utfallet av straffesaken kunne påvirke deres livssituasjon i lang tid. Særlig gjelder dette hvis gjerningspersonen er offerets ektefelle eller samboer og det er barn i samlivet. Selv om utfallet av en straffesak ikke er avgjørende i en senere tvist om foreldreansvar, daglig omsorg og samværsrett, vil likevel resultatet i straffesaken kunne påvirke offerets posisjon i en tvist etter barneloven.

Som nevnt i punkt 3.4.8 har den som har vært utsatt for mishandling fra nærstående, rett til fritt rettsråd etter rettshjelploven i forbindelse med straffesak mot gjerningspersonen. Utvalget mener imidlertid at de særlige behov denne gruppen har, ikke i tilstrekkelig grad ivaretas ved fri rettshjelp. Fornærmede i slike saker trenger en advokat som har status som bistandsadvokat med de særlige prosessuelle rettigheter det gir. Utvalget foreslår derfor en rett til bistandsadvokat i saker om vold i nære relasjoner.

Retten til bistandsadvokat bør ikke bare omfatte saker om vold mot ektefelle eller samboer, men også saker som vold mot slektninger i rett oppstigende og nedstigende linje, det vil si mot barn og barnebarn osv og mot foreldre, besteforeldre osv. Selv om de fleste gjerningspersoner i saker om familievold er menn som utøver vold mot nåværende eller tidligere ektefelle/samboer og/eller mindreårige barn, har eldre som er ofre for vold fra barn og/eller barnebarn og ofre for kvinners vold⁴⁴ i familien det samme behov for hjelp fra en bistandsadvokat.⁴⁵

Utvalget mener at den nye bestemmelsen i straffeloven § 219 gir en passende avgrensning av de tilfelle av vold i nære relasjoner som bør gi rett til bistandsadvokat.

Bestemmelsen lyder slik:

⁴³ Se NOU 2003: 31 side 157-158.

⁴⁴ I Rogaland politidistrikt i 2005 var 5 % av familievoldsutøverne kvinner.

⁴² Rettshjelploven § 11 første ledd nr. 6.

«Den som ved å true, tvinge, begrense bevegelsesfriheten til, utøve vold mot eller på annen måte krenke, grovt eller gjentatt mishandler

- a) sin tidligere eller nåværende ektefelle,
- b) sin eller tidligere eller nåværende ektefelles slektning i rett nedstigende linje,
- c) sin slektning i rett oppstigende linje,
- d) noen i sin husstand, eller
- e) noen i sin omsorg

straffes med fengsel inntil 3 år.

Dersom mishandlingen er grov eller fornærmede som følge av handlingen dør eller får betydelig skade på legeme eller helse, er straffen fengsel inntil 6 år. Ved avgjørelsen av om mishandlingen er grov, skal det særlig legges vekt på om den har vart over lang tid og om det foreligger forhold som nevnt i § 232.

Medvirkning straffes på samme måte.»

Bestemmelsen rammer altså grov eller gjentatt mishandling, slik at for eksempel enkeltstående tilfelle av legemsfornærmelser faller utenfor.

I de senere år har man fått økte kunnskaper om hvor skadelig det er for barn å være vitne til vold i familien og om omfanget av dette problemet. Utvalget viser til NOU 2003: 31 punkt 4.3.5, 5.2 og 8.4. Barn som er vitne til vold mot en av foreldrene fra en annen voksen i familien kan påføres store belastninger og risiko for langvarige og omfattende helsemessige og sosiale skadevirkninger. Mye taler etter utvalgets syn for å gjøre det straffbart å utsette et barn for å være vitne til vold mot en av barnets foreldre, når gjerningspersonen er gift med eller samboer med den det utøves vold mot. Hvis det innføres en slik lovbestemmelse, bør det overveies å gi barnet rett til bistandsadvokat.

11.3.4 Menneskehandel

Straffeloven § 224 om menneskehandel rammer den som ved vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd utnytter noen til nærmere bestemte formål opplistet i paragrafens første ledd bokstav a til d, eller forleder noen til å la seg utnytte til slike formål. Formålene omfatter a) prostitusjon eller andre seksuelle formål, b) tvangsarbeid, c) krigstjeneste i fremmed land og d) fjerning av vedkommendes organer. Bestemmel-

sens annet ledd rammer ulike former for medvirkning. Tredje ledd rammer handling som nevnt i første eller annet ledd mot en person som er under 18 år, uavhengig av om vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd er anvendt.

Ofre for menneskehandel er gjerne i en særlig vanskelig posisjon. Av dem som faller inn under bokstav a har mange også vært utsatt for voldtekt eller overtredelse av andre bestemmelser i straffelovens kapittel om seksuallovbrudd og kan på dette grunnlag ha krav på bistandsadvokat. Etter utvalgets oppfatning bør ofre for menneskehandel gis selvstendig krav på bistandsadvokat. Utvalget antar at mange av disse ofrene også før de blir utsatt for menneskehandel var i en svak og sårbar posisjon, og at de som følge av utnyttelsen er blitt ytterligere sårbare. Det er sannsynlig at ofrene med god grunn er redde for å vitne i saken. Mange av ofrene er hentet fra utlandet og har derfor spesielt vanskelig for å skaffe seg informasjon om sine plikter og rettigheter i straffesaken og innsikt i hvordan det norske rettsvesenet fungerer. De kan ha erfaringer fra hjemlandet som gjør at de er redde for politi og myndigheter og kan derfor ha et særlig behov for å rådføre seg med en person de stoler på. Utvalget antar videre at mange er påført fysisk eller psykisk helseskade og har behov for bistand til å fremme et erstatningskrav i saken.

Utvalget finner det etter dette lite tvilsomt at ofrene for menneskehandel har et særlig behov for bistandsadvokat og foreslår at straffeloven § 224 føyes til oppregningen av de bestemmelser som gir rett til bistandsadvokat.

I Ot.prp. nr. 50 (2005-2006) er det foreslått å utvide straffeloven § 224 til å omfatte tvangstjenester, herunder tigging. Utvalget er i tvil om behovet for bistandstjenester, herunder tigging. Utvalget er i tvil om behovet for bistandsadvokat for denne gruppen, men antar at det vil dreie seg om få saker. Utvalget har derfor valgt å avstå fra å foreslå unntak for denne gruppen.

11.3.5 Seksuelle overgrep mot barn

Som det fremgår av punkt 3.4.2.2, har fornærmede etter dagens regler rett til bistandsadvokat i saker om overtredelse av de fleste sedelighetsforbrytelsene i straffeloven kapittel 19.

I alle saker om seksuell *omgang* med barn har barnet krav på bistandsadvokat. Seksuell omgang omfatter samleie og samleielignende handlinger, slik som masturbasjon. Etter dagens regler har barnet rett til bistandsadvokat ved seksuelle *handling*er bare hvis det foreligger særdeles skjerpande

⁴⁵ Om vold mot eldre se NOU 1992: 16 kapittel V punkt 2 og NOU 2003: 31 punkt 5.1.3.5, samt hjemmesiden til Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress www.nkvts.no. Utvalget har ikke hatt tilgang til offentlig statistikk som viser hvor stor andel av sakene om vold i nære relasjoner som gjelder vold mot eldre. En optelling som utvalgets medlem Vignes har foretatt av sakene ved Rogaland politidistrikt, viser at andelen voldsutsatte i nære relasjoner som var over 65 år, var 3% i 2003, 2,7 % i 2004 og 4,3 % i 2005.

omstendigheter, jf. straffeloven § 200 tredje ledd. Seksuell handling omfatter slikt som beføling av kjønnsorganer og bryster. Begrepet avgrenses oppad mot seksuell omgang.⁴⁶ Ved avgjørelsen av om særdeles skjerpende omstendigheter foreligger, skal det etter straffeloven § 200 tredje ledd annet punktum legges særlig vekt på «hvor lang tid forholdet har pågått, om handlingen er misbruk av slektskapsforhold, omsorgsforhold, stilling, avhengighetsforhold eller nært tillitsforhold og om handlingen er begått på en særlig smertefull eller krenkende måte».

Det kan reises spørsmål om skillet mellom seksuell omgang og seksuell handling bør være avgjørende for retten til bistandsadvokat.⁴⁷ Da retten til bistandsadvokat i 1994 ble utvidet til å gjelde saker etter daværende straffelov § 212 annet ledd annet punktum, som i hovedsak tilsvarende gjeldende § 200 tredje ledd, var begrunnelsen at det er «ved disse groveste formene for utuktig handling behovet for bistandsadvokat er størst».⁴⁸

Straffeloven § 200 annet ledd første punktum rammer som nevnt slike handlinger som beføling av bryster og kjønnsorganer. Slike seksuelle handlinger spenner fra grensen mot de straffrie handlinger – berøringer som ikke er seksuelle – til handlinger som ligger i grenseland mot masturbasjon. Noen slike handlinger vil ikke medføre påviselige skadevirkninger for barnet, mens andre kan oppleves krenkende og skremmende. I de minst alvorlige sakene er behovet for bistandsadvokat antagelig lite.

Utvalgets syn er at saker som nevnt i § 200 tredje ledd gjennomgående er mer skadelige for barnet enn saker etter annet ledd. Oftest må behovet for bistandsadvokat derfor antas å være større i saker etter tredje ledd enn ved saker etter annet ledd. I saker etter tredje ledd kan det dessuten kreves erstatning etter skadeserstatningsloven §§ 3-1 og 3-2 og oppreisning etter § 3-5 på grunnlag av selve krenkelsen, og uten at loven stiller krav om at det foreligger personskade, jf. § 3-3 og § 3-5 første ledd bokstav b.

Felles for alle saker om seksuelle overgrep mot barn er det ulike styrkeforholdet mellom gjerningsperson og offer, og at barn er en sårbar gruppe som har behov for særlig vern. Også saker

etter straffeloven § 200 annet ledd, kan være klart skadelige for barnet. Dette tilsier at det bør være rett til bistandsadvokat i alle saker om seksuelle handlinger mot barn.

I noen saker om berøring av kjønnsorganene kan det være vanskelig å fastslå om berøringen har hatt karakter av seksuell omgang eller seksuell handling. Avgjørende for om det foreligger masturbasjon eller beføling av kjønnsorganene, er om bevegelsene er av en viss intensitet.⁴⁹ Særlig mindre barn kan ha vanskelig for å beskrive de sidene ved overgrepene som er avgjørende for sondringen. Når det lett kan være tvil om hva slags handlinger som er begått, kan det tale for at det bør være samme rett til bistandsadvokat i begge kategorier, jf. foran under punkt 11.3.1.1 om utvidelsen bistandsadvokatordningen til enkelte saker om seksuelle overgrep mot barn i 1985.

Utvalget er etter en samlet vurdering kommet til at det bør være rett til bistandsadvokat i saker om saker seksuelle handlinger med barn under 16 år også i de saker der det ikke foreligger særdeles skjerpende omstendigheter (straffeloven § 200 annet ledd første punktum).

Videre er det spørsmål om det bør være rett til bistandsadvokat i saker om overtredelse av straffeloven § 200 annet ledd annet punktum, som rammer å forlede barn under 16 år til å utvise seksuelt krenkende eller annen uanstendig atferd som nevnt i § 201. Paragraf 201 rammer krenkende eller annen uanstendig atferd på offentlig sted (blotting), i nærvær av eller overfor noen som ikke har samtykket til det eller i nærvær av eller overfor barn under 16 år. Å bli forledet av en voksen til seksuelt krenkende eller annen uanstendig atferd kan lett skape forvirring og skyldfølelse hos barnet og oppleves som svært krenkende. Utvalget antar at slike handlinger lett kan få varige skadevirkninger for barnet. Utvalget foreslår at barnet gis rett til bistandsadvokat også i disse i sakene.

Utvalget finner ikke at det er behov for å utvide bistandsadvokatordningen til andre bestemmelser i sedelighetskapittelet enn de bestemmelser som er nevnt ovenfor.

11.3.6 Saker om kjønnslemlestelse

Ved lov av 15. desember 1995 nr. 74 ble det innført forbud mot kjønnslemlestelse.⁵⁰ Loven rammer den som «forsettlig utfører et inngrep i en kvinnes kjønnsorgan som skader kjønnsorganet eller påfø-

⁴⁶ Se nærmere om begrepet Ot. prp. nr. 28 (1999-2000) punkt 3.1.2 og 3.1.3.

⁴⁷ Straffelovens skille mellom seksuell omgang og seksuell handling er kritisert av Robberstad, se Robberstad 2003 side 70 følgende. Hun hevder at straffelovens kapittel om seksuallovbrudd legger for stor vekt på hvor seksuelle handlingene er og at det er et annet spørsmål hvor skadelige handlingene er.

⁴⁸ Ot.prp. nr. 33 (1993-94) side 34.

⁴⁹ Se Ot. prp. nr. 28 (1999-2000) punkt 3.1.2.

⁵⁰ Dette var selvfølgelig straffbart også tidligere etter de vanlige voldsbestemmelsene i straffeloven.

rer det varige forandringer». Strafferammen er fengsel inntil 3 år, men inntil 6 år dersom inngrepet har som følge sykdom eller arbeidsudyktighet som varer over 2 uker, eller en uhelbredelig lyte, feil eller skade er voldt, og inntil 8 år dersom inngrepet har som følge død eller betydelig skade på legeme eller helbred. Medvirkning og rekonstruksjon av kjønnslemlestelse straffes på samme måte.

Utvalget foreslår at fornærmede i saker om kjønnslemlestelse gis rett til bistandsadvokat. Mange av de momenter som er nevnt ovenfor under punkt 11.3.1.2 som tilsier at de fornærmede har et særlig behov for advokatbistand, foreligger i disse sakene. Det dreier seg om alvorlige integritetskrenkelser hvor fornærmedes foreldre ofte vil ha medvirket. Kjønnslemlestelse foretas normalt når fornærmede er barn, og saken kan komme opp da eller i ungdomsårene. Den nære relasjonen og det ulike styrkeforholdet mellom fornærmede og gjerningspersonene, og særlig til foreldrene som medvirkere, samt sakens karakter medfører at det ofte vil være svært byrdefullt for fornærmede å forklare seg til politiet og i retten. De fornærmede kan også være redde, og er i en sårbar og utsatt stilling. Alt dette tilsier at de har særlig behov for den hjelp og støtte en bistandsadvokat kan gi.

11.3.7 Saker om tvangsekteskap

Som nevnt i punkt 11.2.14 falt henvisningen til straffeloven § 222 annet ledd (tvangsekteskap) utilsiktet ut da straffeprosessloven § 107 a ble endret ved lov 20. mai 2005 nr. 28. I Ot.prp. nr. 50 (2005-2006), er henvisningen foreslått tatt inn igjen. Det er derfor ikke behov for forslag fra utvalget om dette.

11.3.8 Saker om besøksforbud

Besøksforbud ilegges i første omgang av påtalemyndigheten. Påtalemyndigheten skal senest innen fem dager etter at en beslutning om å ilegge besøksforbud er forkynt, bringe beslutningen inn for retten. Både den forbudet skal beskytte og den forbudet retter seg mot har rett til å være til stede i retten og til å uttale seg.

Avslår påtalemyndigheten et krav om besøksforbud, kan den det skal beskytte bringe saken inn for retten, jf. straffeprosessloven § 222 a sjette ledd tredje punktum.

Etter straffeprosessloven § 107 a tredje ledd har den et forbud skal beskytte også rett til bistandsadvokat i saker om illeggelse av besøksforbud i eget hjem etter straffeprosessloven § 222 a annet ledd annet punktum. Gjelder forbudet ikke

opphold i eget hjem, har den besøksforbudet skal beskytte, ikke krav på bistandsadvokat. Hvis besøksforbudet nedlegges etter at den fornærmede har anmeldt en sak som gir rett til å få oppnevnt bistandsadvokat, er det lagt til grunn i forarbeidene at bistandsadvokatoppdraget også omfatter bistand i forbindelse med besøksforbudet. Forutsetningen må imidlertid være at anmeldelsen og saken om besøksforbudet gjelder det samme forholdet.⁵¹

Da retten til bistandsadvokat ved saker om besøksforbud i eget hjem ble innført i 2003, fikk den forbudet retter seg mot, ubetinget rett til forsvaret på det offentliges bekostning i slike saker, se straffeprosessloven § 100 b.⁵²

Av forarbeidene fremgår at enkelte høringsinstanser hadde tatt til orde for å gi partene rett til bistandsadvokat/forsvarer også i andre saker om besøksforbud enn ved saker om besøksforbud i eget hjem.⁵³ Det ble pekt på at en ubetinget rett til advokatbistand i alle saker om besøksforbud kunne dempe konfliktnivået, og at den besøksforbudet er rettet mot, eller den det skal beskytte, kan ha behov for advokatbistand når det skal vurderes å bruke rettsmidler mot rettens kjennelse. Departementet sa seg enig i dette, men kom likevel til at det i første omgang var tilstrekkelig å gi rett til advokatbistand i de mest alvorlige sakene.

Utvalget bemerker at en avgjørelse om besøksforbud kan være svært viktig for dem avgjørelsen gjelder, også i de tilfelle der besøksforbud ikke gjelder hjemmet til den forbudet retter seg mot. Mange saker om besøksforbud gjelder tidligere ektefeller eller samboere som ikke lengre har felles hjem. I mange slike tilfelle er forbud nødvendig for at den forbudet skal beskytte blir vernet mot å bli oppsøkt, truet og plaget på bopel eller arbeidsplass. Sett fra den annen parts side, kan forbud oppleves som svært inngripende når partene har felles barn og forbud mot å kontakte den annen eller mot å oppsøke den annen på bopel hindrer eller vanskeliggjør utøvelsen av samværsrett med barna.

På den annen side er det også mange saker om besøksforbud som er av mindre alvorlig karakter. Besøksforbudsordningen har et vidt anvendelsesområde, og en lav bevisterskel. Det er tilstrekkelig for å ilegge besøksforbud at det er nødvendig for å unngå at noen vil forfølge en annen person eller krenke en annens fred, og et forbud mot å oppsøke en annen er ikke alltid noe vesentlig inngrep for

⁵¹ Se Ot.prp. nr. 109 (2001-2002) punkt 4.7.1.

⁵² Straffeprosessloven § 100 b.

⁵³ Ot.prp. nr 109 (2001-2002) punkt 4.7.

den som rammes av forbudet. Det er viktig at reglene utformes slik at enkle og kurante saker ikke skal kreve unødvendig ressursbruk. Doms-tolene avgjør årlig et stort antall saker om besøksforbud. Det er viktig at sakene behandles raskt, og at saksbehandlingen ikke gjøres for komplisert.

Utvalgets erfaring er at saker om besøksforbud kan være dårlig opplyst. Påtalemyndigheten møter sjelden i rettsmøtet. Den forbudet retter seg mot kan komme med opplysninger i rettsmøtet som det hadde vært ønskelig å høre den andre partens syn på. Vedkommende forbudet retter seg mot er heller ikke alltid avhørt av politiet før saken fremmes for retten. Hvis vedkommende er avhørt, og kommer med nye opplysninger, har ikke alltid politiet undersøkt disse opplysningene nærmere før saken oversendes retten. Den forbudet skal beskytte er ofte redd og avstår ikke sjelden fra å møte i rettsmøtet. Av hensyn til sakens opplysning kan det være ønskelig å legge forholdene til rette for at begge møter i retten og uttaler seg.

Den som forbudet skal beskytte har ofte behov for den støtte og beskyttelse som en bistandsadvokat kan gi, både for å kunne møte i retten og for å få hjelp til å få saken best mulig opplyst der. Et tilbud fra politiet om trygghetstiltak for fornærmede i forbindelse med rettsmøtet og informasjon fra politiet til fornærmede om betydningen av å møte kan også ha betydning. Også den som forbudet rammer kan ha behov for advokatbistand for å få saken best mulig opplyst. Dersom begge parter er representert ved advokat, kan det gi mulighet for å dempe konflikten i retten og til å komme frem til praktiske ordninger som kan dempe motsetningene og behovet for videre besøksforbud. Andre saker om besøksforbud kan være ukompliserte og tilstrekkelig opplyst i saksdokumentene.

Utvalget foreslår etter dette at retten til advokatbistand utvides til å gjelde alle saker om besøksforbud på grunnlag av mulig overtredelse av straffeloven § 219 (vold i nære relasjoner). I slike saker vil det som oftest også pågå en etterforskning om overtredelse av straffeloven § 219, slik at den forbudet skal beskytte vil ha krav på bistandsadvokat på dette grunnlag. I så fall vil bistandsadvokatens oppdrag også omfatte å ivareta sin klients interesser i en sak om bevisforbud. Hvis etterforskning ikke er påbegynt, eller straffesaken er endelig avgjort, vil den forbudet skal beskytte, likevel ha behov for bistandsadvokat i forbindelse med rettens behandling av krav om besøksforbud. I så fall må den forbudet retter seg mot, også ha krav på forsvarer.

11.3.9 Tilfeller der fornærmede ikke er i stand til å begjære oppnevnt advokat

Straffeprosessloven § 107 a annet ledd tredje punktum lyder slik:

«I andre tilfeller hvor den fornærmede er død eller av andre grunner ikke er i stand til å begjære advokat oppnevnt, kan retten i særlige tilfelle oppnevne advokat til å vareta hensynet til fornærmede og fornærmedes nærmeste.»

Om bakgrunnen og forståelsen av bestemmelsen vises det til punkt 3.4.2.6. Bestemmelsen må i lys av forarbeidene trolig forstås slik at den uttømmende regulerer retten til bistandsadvokat for personer som ikke selv er i stand til å begjære advokat oppnevnt.⁵⁴ Dette innebærer i så fall at personer som på grunn av lovbruddets art ville ha krav på bistandsadvokat etter den alminnelige bestemmelsen i første ledd stilles dårligere dersom de ikke er i stand til å be om oppnevning selv siden det etter annet ledd tredje punktum krever at det foreligger et «særlig tilfelle». Bakgrunnen for denne løsningen må i tilfelle være at fornærmede i denne kategori ikke blir utsatt for de samme påkjenninger i forbindelse med anmeldelse og avhør i saken. Forarbeidene kan forstås i denne retningen. Skal loven leses på denne måten, innebærer det for eksempel at en fornærmet som er så hardt skadet ved den straffbare handling at vedkommende ikke er i stand til å fremsette begjæring om advokatoppnevning ikke har samme rett til advokat som en fornærmet som er utsatt for samme type forbrytelse, men ikke er så hardt skadet. Etter utvalgets oppfatning er dette lite rimelig.

Utvalget bemerker at det kan være tvilsomt hvilke grupper av fornærmede som omfattes av bestemmelsen. Ordlyden – «ikke er i stand til å begjære» – kan forstås slik at den omfatter tilfelle der fornærmede er sterkt sinnslidende, psykisk utviklingshemmet, sterkt svekket av sykdom eller ligger i koma. Utvalget antar imidlertid at bestemmelsen ikke er ment å ha et så vidt virkeområde. Tanken bak bestemmelsen er som nevnt antagelig at de fornærmede som ikke er i stand til å be om å få oppnevnt bistandsadvokat, heller ikke ville være i stand til å avgi forklaring til politiet eller til å møte i retten, og at de derfor ikke har behov for bistandsadvokat. Dette, sammen med det som er referert i forarbeidene fra en henvendelse fra riksadvokaten, tyder på at det man har hatt for øye er tilfeller der fornærmede har vært så sterkt skadet at de ikke har vært i stand til å be om å få oppnevnt advokat,

⁵⁴ Ot.prp. nr. 53 (1983-84) side 73-74.

og at man ikke har tenkt på sinnslidende, personer med psykisk utviklingshemning m.m.

Uansett hvordan loven er å forstå, er det utvalgets oppfatning at de fornærmede som ikke selv er i stand til å begjære bistandsadvokat oppnevnt, uansett hva grunnen er, bør ha samme rett til bistandsadvokat som andre fornærmede. Dette gjelder så vel sinnslidende, personer med psykisk utviklingshemning som de som er sterkt svekket av sykdom eller ligger i koma. Selv om fornærmede på grunn av sin tilstand ikke kan forklare seg for politiet eller under hovedforhandlingen, vil vedkommende ha behov for bistandsadvokat i andre sammenhenger, for eksempel i forbindelse med oppfølgingen av etterforskingen, forberedelse og prosedyre av erstatningskrav osv. For fornærmede med psykisk utviklingshemning eller tilsvarende funksjonssvikt vil det dessuten kunne være behov for bistandsadvokat i forbindelse med et eventuelt dommeravhør, jf. straffeprosessloven § 239. Det må være opp til advokaten å vurdere om det er behov for at advokaten er til stede under hovedforhandlingen.

Utvalget foreslår etter dette at passusen «eller av andre grunner ikke er i stand til å begjære advokat oppnevnt» i straffeprosessloven § 107 a annet ledd utgår. Disse tilfellene blir således å vurdere etter §107 a første ledd på vanlig måte.

Etter straffeprosessloven § 107 a er det et vilkår for oppnevning av bistandsadvokat at vedkommende selv ønsker det. Hvis fornærmede selv ikke er i stand til å fremsette krav om bistandsadvokat, må spørsmålet avgjøres av verge eller hjelpeverge. Utvalget viser til sitt utkast til nytt kapittel 8 a om fornærmede § 93 b. Når fornærmede kan ha krav på bistandsadvokat, men ikke er i stand til å fremsette begjæring om det, må politiet om nødvendig kontakte vedkommendes verge eller hjelpeverge, slik at vergen kan ta stilling til om det skal bes om oppnevning av bistandsadvokat, eller sørge for at overformynderiet oppnevner en hjelpeverge dersom de etterlatte ikke sørger for dette. Utvalget finner ikke grunn til å regelfeste dette.

11.3.10 Etterlatte

Utvalget har som det fremgår av punkt 10.2.1 foreslått at flere grupper etterlatte skal gis utvidede rettigheter i straffesaken, også etterlatte etter voksne, og at rettighetene i prioritert rekkefølge bør omfatte ektefelle eller samboer, myndige barn og foreldre.

Straffeprosessloven § 107 a annet ledd første og annet punktum gir rett til bistandsadvokat for den som hadde foreldreansvar eller var verge i saker hvor noen under 18 år er død som følge av en

straffbar handling. Utvalget har vurdert om den ubetingede retten til bistandsadvokat bør utvides til andre grupper etterlatte. Bestemmelsene i annet ledd første og annet punktum ble tilføyd ved lovendringen i 2004, som trådte i kraft 1. januar 2005. At bestemmelsene er så nye, kan tilsa at man venter med å endre dem inntil det er vunnet erfaringer med praktiseringen av bestemmelsene.

En regel om at de etterlatte i prioritert rekkefølge, jf. utkastet § 93 a annet ledd første jf. annet punktum, skal ha krav på bistandsadvokat der noen har omkommet som følge av en straffbar handling vil omfatte svært mange saker. I en del saker vil ikke behovet for bistandsadvokat være særlig markert. Som eksempel kan nevnes straffesak etter vegtrafikkloven § 3 i saker der voksne barn mister sine foreldre eller foreldre mister sine voksne barn i en trafikkulykke. Ofte vil det også være begrenset hva bistandsadvokaten kan gjøre i slike saker. I saker der de etterlatte krever erstatning, vil det derimot gjennomgående være behov for bistandsadvokat.

Utvalget er kommet til at bestemmelsen om ubetinget krav på bistandsadvokat bør beholdes foreldre i saker hvor noen under 18 år dør som følge av en straffbar handling. Alle andre tilfeller bør vurderes etter en ny bestemmelse om at bistandsadvokat kan oppnevnes i andre saker der det foreligger særlige forhold som tilsier at det er behov for advokat. Det vises til de momenter som er nevnt under punkt 11.3.1.2. De fleste saker der noen er omkommet som følge av en straffbar handling, vil utgjøre en stor belastning for de etterlatte. Dette momentet i seg selv bør normalt ikke være tilstrekkelig til å oppnevne bistandsadvokat. Vilkåret må være at det foreligger særlige forhold som tilsier at det er behov for advokat. Som eksempel på særlige forhold nevnes om det fremmes krav om erstatning eller oppreisning, om advokat er nødvendig for å ivareta avdødes omdømme, handlingens karakter og relasjonen til avdøde. Meningen er å senke terskelen noe i forhold til dagens praksis. I saker om drap (§ 233) bør det vanligvis oppnevne advokat dersom ektefellen ønsker det.

Etter ordlyden i dagens bestemmelse og utvalgets forslag kan det synes som det er en betingelse at det er på det rene at noen har omkommet som følge av en straffbar handling. Utvalget mener at det i enkelte tilfeller kan være grunn til å oppnevne advokat selv om dette ikke er avklart at noen har omkommet ved en straffbar handling hvis det er iverksatt etterforskning for å undersøke om det er tilfellet. Utvalget antar at det likevel ikke er behov for å lovfeste dette.

11.3.11 Saker der et barn under 18 år er omkommet og de nærmeste er siktet i saken

Utvalgets medlem *Austegard* foreslår at det oppnevnes bistandsadvokat for barnet i saker der et barn er omkommet som følge av en straffbar handling og en eller flere av de nærmeste er siktet i saken. I slike saker har det i praksis vist seg at avdøde har behov for en representant som kan ivareta vedkommendes interesser. I slike tilfelle vil det være en klar interessekonflikt hvor det ikke kan påregnes at de nærmeste ivaretar avdødes interesser. *Austegard* foreslår derfor følgende tilføyelse i straffeprosessloven § 107 a:

«Er noen under 18 år død som følge av en straffbar handling, skal det oppnevnes bistandsadvokat for avdøde når siktede er en av avdødes nærmeste.»

Utvalgets øvrige medlemmer slutter seg ikke til forslaget. Utvalget har ikke den nødvendige sammensetning eller ressurser til å undersøke om politi og påtalemyndighet behandler disse sakene på en tilfredsstillende måte, eller for å vurdere hva som eventuelt kan gjøres bedre. Det ligger også utenfor mandatet. Viktigst for flertallet er imidlertid at eventuelle reformbehov på dette området bør ivaretas på andre måter enn ved at det oppnevnes bistandsadvokat for avdøde. Formålet med en advokatorddning er å yte hjelp og støtte til en person som har behov for bistand og støtte i møte med rettsvesenet. Hvor et barn er død som følge av en straffbar handling, er situasjonen annerledes, og det finnes heller ingen «klient» som kan ta stilling til eventuelle klager etc. Utvalgets mandat er å foreslå tiltak for å bedre de fornærmedes og etterlattes straffeprosessuelle stilling. I sakene som nevnt ovenfor er det ingen som kan gis straffeprosessuelle rettigheter. Når fornærmede er død, og det ikke er etterlatte som har behov for bistand, svikter mye av begrunnelsen for å oppnevne advokat.

11.3.12 Savnede personer

Utvalget har vurdert om pårørende til savnede personer bør gis rett til bistandsadvokat. Fra en del pårørende er det de senere år reist kritikk mot mangelfullt politiarbeid. Kritikken gjelder gjerne at politiet ikke gjør nok for å finne den savnede, og manglende informasjon til de pårørende.

Det ligger langt fra alltid straffbare forhold bak en forsvinning. Så lenge det ikke er grunn til å tro at det er begått noe straffbart forhold, er politiets undersøkelser, ettersøking og leteaksjoner ikke å anse som etterforskning. Dermed gjelder ikke

straffeprosessloven og påtaleinstruksen direkte for virksomheten. Etterforskning skal settes i verk når det er rimelig grunn til å undersøke om den savnede har forsvunnet som følge av en kriminell handling, jf. straffeprosessloven § 224 første ledd. Etterforskning kan også settes i verk ved brann og andre ulykker, selv om det ikke er grunn til mistanke om et straffbart forhold, jf. straffeprosessloven § 224 fjerde ledd.

I riksadvokatens rundskriv nr. 5/2004 er det gitt retningslinjer for etterforskningsmessige tiltak i forbindelse med slike meldinger. Her anbefales det blant annet at de straffeprosessuelle reglene om bevisinnhenting og bevissikring følges så langt det er praktisk også i ettersøkingssaker. I rundskrivets punkt VIII gis retningslinjer for informasjon til de pårørende. Det understrekes at de pårørende har et sterkt og legitimt behov for å vite hva som har skjedd. Dersom det ikke kan skade etterforskningen, skal de pårørende orienteres om hva politiet akter å foreta seg, og om begrunnelsen for de valg som tas. Det skal også fastlegges prosedyrer som sikrer at pårørende holdes løpende informert om politiets arbeid og om sakens utvikling så langt det er mulig. Det skal vurderes å utpeke en bestemt tjenestemann som bindeledd mellom politiet og de pårørende.⁵⁵

Utvalget bemerker at hvis det er satt i verk etterforskning fordi det er rimelig grunn til å undersøke om den savnede er omkommet ved en straffbar handling, kan det være grunn til å oppnevne bistandsadvokat etter de vanlige regler, se punkt 11.3.9. Spørsmålet her er om pårørende i savnetsaker bør gis rett til bistandsadvokat i saker der det 1) ikke er satt i verk etterforskning fordi det ikke er grunn til å tro at vedkommende er forsvunnet som følge av en straffbar handling eller 2) i saker der det er satt i gang etterforskning, men der det ikke er grunn til å tro at savnede er omkommet (typisk kidnappingssaker).

Så lenge det ikke er satt i verk etterforskning, får straffeprosessloven ikke anvendelse. Spørsmålet om rettshjelp må da vurderes etter rettshjelpsloven. Etter utvalgets mening har de etterlatte i slike saker i alminnelighet ikke et slikt særlig rettshjelpsbehov at det er grunn til å foreslå særlige ordninger etter rettshjelpsloven. Spørsmålet om behov for rettshjelp bør vurderes etter lovens alminnelige regler.

Hvis det er satt i gang etterforskning, men det ikke er grunn til å tro at vedkommende er omkom-

⁵⁵ Om den positive betydningen for pårørende av å bli informert før mediene gjennom en fast kontaktperson i politiet, vises til artikkel i magasinet *Politipost* februar 2002.

met, har de pårørende behov for informasjon og samarbeid med politi og påtalemyndighet, slik det gis anvisning på i riksadvokatens rundskriv. Etter utvalgets syn har de pårørende derimot ikke et slikt behov for advokatbistand at det bør innføres en bistandsadvokatorordning. Når den umiddelbart fornærmede er i live, bør eventuelt tilbud om bistandsadvokat med de prosessuelle rettigheter det gir, være forbeholdt vedkommende selv, jf. foran i punkt 8.8.2. De pårørende har for øvrig ikke formell stilling som fornærmet i saken eller straffeprosessuelle rettigheter, med mindre de fremmer krav om erstatning for tap etter straffeprosessloven § 3 første ledd, jf. fjerde ledd.

11.3.13 Saker i utlandet

11.3.13.1 Bakgrunn

Utvalget er i mandatet bedt om å vurdere om den norske bistandsadvokatorordningen bør omfatte enkelte saker der norske borgere blir utsatt for grove lovbrudd i utlandet. Det er vist til Innst. S. nr 189 (2003-2004) side 3, justiskomiteens tilråding del II, der det heter:

«Stortinget ber Regjeringen gi utvalget som skal utrede fornærmedes stilling i straffeprosessen, i mandat å vurdere hvordan straffeprosessloven kan endres på en hensiktsmessig måte slik at flere får rett til bistandsadvokat, herunder nordmenn som utsettes for grov kriminalitet i utlandet.»

Spørsmålet ble behandlet på nytt i Stortinget i Innst. S. nr.109 (2004-2005).⁵⁶ Fra komitéflertallets bemerkninger gjengis:

«Komiteens flertall, alle unntatt medlemmene fra Fremskrittspartiet og Sosialistisk Venstreparti, har merket seg at departementet legger til grunn at straffeprosesslovens bestemmelser om bistandsadvokat (kapittel 9 a) bare gjelder saker som behandles av norske domstoler. Videre at det legges til grunn at straffbare handlinger som er begått i utlandet, i en del tilfeller kan forfølges i Norge, jf straffeloven § 12 nr. 3 og 4.

Flertallet er kjent med at norske borgere som er fornærmet i straffesaker som behandles for domstoler i utlandet, i mange land har samme rett til advokatbistand etter dette landets regler som landets egne borgere i tilsvarende situasjon. Flertallet mener at i mange

situasjoner er dette den beste løsningen da lokale advokater er de som best kjenner landets rettsregler og kultur.

Imidlertid vil flertallet vise til at ikke alle land har samme ordning med advokatbistand for fornærmede som Norge. I slike tilfeller får ikke fornærmede i dag dekket sine behov på en tilfredsstillende måte.

Flertallet er kjent med at Fornærmedeutvalget har fått i mandat å vurdere om den norske bistandsadvokatorordningen også bør omfatte enkelte saker der norske borgere blir utsatt for grove lovbrudd i utlandet. Flertallet vil avvente dette arbeidet, men vil allerede nå signalisere at det er et behov for at fornærmede i de mest alvorlige straffesaker får mulighet til advokatbistand i saker som behandles for utenlandske domstoler.»

Vedlagt innstillingen var et brev datert 6. desember 2004 fra Justisdepartementet ved statsråden til komiteen, der det blant annet heter:

«Ikke alle land har samme ordninger for advokatbistand til fornærmede som Norge. Departementet er kjent med at det kan oppleves som en belastning for den enkelte fornærmede at ordningen i det landet saken behandles, ikke er like god som den norske. En endring av dagens ordning reiser imidlertid prinsipielle spørsmål som bør vurderes grundig. For eksempel må det vurderes hvilke lovbrudd som skal gi grunnlag for en rett til bistand fra norsk advokat når straffesaken behandles i utlandet, og hvilke oppgaver det skal gi dekning for. På denne bakgrunn har departementet bedt Fornærmedeutvalget vurdere om den norske bistandsadvokatorordningen også bør omfatte enkelte saker der norske borgere blir utsatt for grove lovbrudd i utlandet. Jeg vil derfor ikke gå inn for endringer på dette området nå.

Selv om man avventer vurderingen av bistandsadvokatorordningens virkeområde først etter at utvalget har lagt frem sin utredning, er det andre måter å gi fornærmede i konkrete saker økonomisk støtte til advokatbistand på. Hvis vedkommende land ikke har en bistandsadvokatorordning, og handlingen er så grov at den ville gitt rett til bistandsadvokat etter den norske straffeprosessloven hvis den hadde funnet sted i Norge, vil norske myndigheter kunne dekke bistandsadvokat i saken i medhold av rettshjelpsloven. Bistanden vil for eksempel kunne omfatte utgifter til reise og opphold for fornærmede og eventuell ledsager, eller utgifter til nødvendig oversettelse av politidokumenter.»

Da rettshjelpsloven ble endret ved lov 15. april 2005 nr. 17, ble det i § 12 annet ledd bestemt at det

⁵⁶ Innstilling fra justiskomiteen om forslag fra stortingsrepresentant Jan Simonsen om å innføre en ordning med økonomisk støtte fra staten til bistandsadvokat for norske statsborgere som blir utsatt for kriminelle handlinger i utlandet.

«unntaksvis» kan innvilges helt eller delvis rettsråd i saker for utenlandsk domstol dersom de økonomiske vilkårene er oppfylt og særlig grunner taler for det. I rundskriv G-12/05 er det lagt til grunn at annet ledd i utgangspunktet kan omfatte bistand til fornærmede i alvorlige straffesaker i utlandet. Men hvis det i vedkommende land eksisterer et tilbud om juridisk bistand, legges det som hovedregel til grunn at behovet for bistand er tilstrekkelig ivare tatt gjennom dette. Departementet legger videre til grunn at det

«[n]ormalt ikke vil... være behov for bistand fra norsk advokat i slike tilfeller. I helt spesielle tilfeller vil slik bistand likevel kunne dekkes. I vurderingen må det ses hen til sakens karakter, søkerens situasjon og den bistand fornærmede faktisk får fra den utenlandske ordningen. For å innvilge bistand må det foreligge konkrete holdpunkter for at den bistand som ytes i vedkommende land utvilsomt ikke ivaretar søkerens grunnleggende rettssikkerhetsbehov».

Forholdet til Fornærmedeutvalgets mandat ble etter det utvalget kan se, ikke berørt i forbindelse med lovens vedtagelse og er heller ikke nevnt i rundskrivet. Utvalget antar at det derfor fortsatt er ønskelig med en vurdering av om bistandsadvokatordningen bør utvides til saker i utlandet, jf. nedenfor.

11.3.13.2 Behov for bistandsadvokat?

Det er etter utvalgets syn ikke formålstjenlig å oppnevne bistandsadvokat etter straffeprosessloven for å bistå fornærmede eller de etterlatte i utlandet i straffesaker som behandles av utenlandske myndigheter.

Utvalget tar ved denne vurderingen utgangspunkt i at ordningen med bistandsadvokat etter straffeprosessloven kapittel 9 a gir advokaten straffeprosessuelle rettigheter etter *norsk straffeprosesslov* i saker som behandles av *norske myndigheter*. Hvilke rettigheter en advokat for fornærmede eller de etterlatte har i forhold til andre lands myndigheter, beror på vedkommende lands regler om de fornærmedes, de etterlattes og deres advokaters straffeprosessuelle stilling. Hertil kommer at en norsk advokat ikke uten videre kan opptre for domstolene i andre land. Hvorvidt en norsk advokat i vedkommende land vil bli tillatt å utøve rettigheter som advokat der, avhenger av vedkommende lands prosess- og advokatlovgivning.

Norsk lov kan uansett ikke gi en norsk advokat straffeprosessuelle rettigheter i utlandet. Etter utvalgets oppfatning bør derfor slik støtte eventuelt gis i form av fri rettshjelp etter rettshjelpsloven.

Avgjørelsen om å gi fri rettshjelp i slike saker bør treffes av forvaltningen, og ikke av domstolene. Domstolene har ikke særlige forutsetninger eller grunnlag for å treffe avgjørelser om advokatbistand i saker som ikke hører inn under norske domstoler. Forvaltningsmessig behandling vil gi et bedre grunnlag for en enhetlig behandling av slike saker og for å bygge opp kunnskaper om de forhold som er av betydning for å vurdere behovet i den enkelte sak, jf. nedenfor.

Utvalget bemerker likevel at de vanlige reglene om bistandsadvokat gjelder hvis en straffbar handling som er begått i utlandet etterforskes eller domstolsbehandles i Norge.⁵⁷

Hvorvidt en straffbar handling som er begått i utlandet, kan straffes i Norge, beror på straffelovens regler om norsk strafferetts virkekrets.⁵⁸ Mange straffbare handlinger som er begått i utlandet, kan straffes i Norge. Men det er opp til politi og påtalemyndighet å avgjøre om det er rimelig grunn til å foreta etterforskning i saken.⁵⁹ Hvis saken er begått i utlandet og etterforskes der, vil det som regel ikke være grunn til å etterforske saken i Norge, og en eventuell anmeldelse til norsk politi vil da bli henlagt på dette grunnlaget. Hvis handlingen er begått i utlandet av person som ikke er hjemmehørende i Norge, hører påtalespørsmålet normalt under Kongen i statsråd.⁶⁰ Normalt vil det ikke bli reist straffesak her for handlinger som er begått i utlandet, og en anmeldelse vil bli henlagt fordi det ikke er rimelig grunn til å etterforske den i Norge.

Hvis en straffbar handling som er begått i utlandet etterforskes eller domstolsbehandles i Norge, gjelder de vanlige regler om bistandsadvokat.

Hvis straffesaken behandles av utenlandske myndigheter, forekommer det at fornærmede eller andre vitner etter anmodning fra det land der saken behandles, blir avhørt av norsk politi, at det foretas andre etterforskingsskritt av norsk politi, eller at det foretas bevisopptak ved norske domstoler. I så fall gir gjeldende norske regler antagelig adgang til å oppnevne bistandsadvokat i Norge for å ivareta fornærmedes rettigheter i forbindelse med slike etterforsknings- eller rettergangsskritt, forutsatt at det dreier seg om en sakstype som ville gitt rett til bistandsadvokat etter norske regler.⁶¹

⁵⁷ Hvis fornærmede anmelder saken til norsk politi, vil fornærmede således ha krav på bistandsadvokat inntil saken er avgjort her. Men advokaten skal da bare gi bistand i forbindelse med saken i Norge.

⁵⁸ Straffeloven kapittel 1, Den norske Strafferets Virkekreds.

⁵⁹ Straffeprosessloven § 224 første ledd.

⁶⁰ Straffeloven § 13.

⁶¹ Se Robberstad 2003 side 90 med videre henvisninger.

Utvalget antar at det ikke er behov for å presisere dette i loven.

11.3.13.3 Bistand til søknad om voldsoffererstatning

Etter voldsoffererstatningsloven § 2 første ledd ytes voldsoffererstatning når den skadevoldende handling har funnet sted i Norge. I andre tilfelle kan det når særlige grunner foreligger ytes voldsoffererstatning dersom skadelidte eller vedkommendes etterlatte hadde bopel i riket på skadetidspunktet. Etter rettshjelploven § 11 annet ledd nr. 6 kan fornærmede som ikke har krav på bistandsadvokat gis rett til fritt rettsråd for å fremme en sak om voldsoffererstatning. Denne retten er behovsprøvd. Utvalget antar at retten etter § 11 annet ledd nr. 6 også gjelder i de tilfellene der voldsoffererstatning kan søkes for handlinger som har funnet sted i utlandet.

11.4 Endringer i rettshjelploven

Rettshjelploven § 11 første ledd nr. 6 gir rett til fritt rettsråd uten behovsprøving eller egenandel i saker om mishandling fra nærstående i forbindelse med straffesak mot gjerningspersonen. Det vises til punkt 3.4.8. Utvalget antar at utvidelsen av bistandsadvokatordningen til saker om vold i nære relasjoner (straffeloven § 219) og om menneskehandel (straffeloven § 224), langt på vei vil gjøre rettshjelploven § 11 første ledd nr. 6 overflødig. Denne bestemmelsen foreslås derfor opphevet. Skulle noen saker som tidligere ble omfattet av rettshjelploven § 11 første ledd nr. 6 likevel ikke bli omfattet av bistandsadvokatordningen, legger utvalget til grunn at det i disse sakene kan gis fritt rettsråd etter rettshjelploven § 11 tredje ledd. Det antas at behovsprøvingen i slike saker ikke vil representere noe praktisk problem.

11.5 Rett til å la seg bistå av annen advokat

I saker der fornærmede har rett til å få oppnevnt bistandsadvokat, bør fornærmede etter utvalgets mening ha rett til i stedet å la seg representere av en advokat som fornærmede selv betaler, men som skal ha de samme prosessuelle rettigheter som en oppnevnt bistandsadvokat. Den praktiske betydning av dette er at fornærmede gis anledning til å

velge en advokat som betinger seg vederlag etter andre satser enn de som gjelder ved betaling fra det offentlige (salærforskriften). Utvalget viser til at en advokat som er oppnevnt etter § 107 a, ikke kan kreve godtgjørelse fra sin klient med mindre denne før advokaten ble oppnevnt, har samtykket i å betale, og advokaten har gitt avkall på godtgjørelse fra staten, jf. straffeprosessloven § 107 d første punktum, jf. § 107 annet ledd annet punktum.

Fornærmede i alle sakstyper må ellers ha rett til å engasjere advokat til å ivareta sine straffeprosessuelle rettigheter som fornærmet i saken. Det kan være aktuelt i de saker der vilkårene for offentlig oppnevnt bistandsadvokat ikke er oppfylt. Advokaten bør på fornærmedes vegne kunne utøve fornærmedes egne prosessuelle rettigheter som fornærmet i den utstrekning rettighetene ikke er av rent personlig karakter. For eksempel kan advokaten begjære dokumentinnsyn, påklage påtaleavgjørelser osv., eller fremme erstatningskravet etter straffeprosessloven § 428. Utvalget foreslår at retten til å bruke advokat lovfestes i en egen bestemmelse i kapittel 9 a.

Robberstad⁶² har tatt opp spørsmålet om fornærmede i egenskap av vitne – og også andre vitner – har rett til å bruke advokat i retten, herunder rådføre seg med advokaten under egen forklaring. Spørsmålet er videre om fornærmede med partsstilling etter straffeprosessloven § 428 har rett til å rådføre seg med advokat under sin forklaring i retten. Utvalget bemerker at fornærmede med rett til bistandsadvokat etter dagens regler under avhør i retten med rettens samtykke kan gis adgang til å rådføre seg med bistandsadvokaten før vedkommende svarer på spørsmål. Hvis det oppstår spørsmål om fornærmedes forklaringsplikt eller andre prosessuelle spørsmål om fornærmedes vitneforklaring, vil bistandsadvokaten etter gjeldende regler også ha rett til å uttale seg om dette. Utvalget mener at disse reglene på en hensiktsmessig måte ivaretar både fornærmedes behov for advokatbistand i forbindelse med egen forklaring og behovet for at fornærmede gir en mest mulig umiddelbar forklaring. Utvalget foreslår ingen endringer i disse reglene. Utvalget antar at det sjelden forekommer at tilsvarende spørsmål oppstår for de fornærmede som ikke har rett til bistandsadvokat, og finner derfor ikke tilstrekkelig grunn til å foreslå noen lovregulering på dette området.

⁶² Robberstad 1999 side 293 følgende og «Kontradiksjon og verdighet» side 91.

11.6 Bistandens kvalitet

11.6.1 Nærmere om kritikken

Utvalget har fra mange hold, særlig fra fagpersoner som bistår ofrene, fått høre at kvaliteten på det arbeidet som utføres av bistandsadvokatene er varierende. Misnøyen gjelder blant annet manglende tilgjengelighet, sendrektighet, manglende juridiske kunnskaper, dårlig informasjon til klientene om deres rettigheter og plikter, manglende oppfølging av prosessuelle rettigheter, slik som retten til å klage over henleggelsen eller utforming av tiltalen, samt utilstrekkelig forberedelse og innsats i retten.

Også Justisdepartementets arbeidsgruppe har registrert kritikk av kvaliteten på det arbeidet som utføres fra bistandsadvokatene, jf. rapporten side 14.

Utvalget tilføyer ut fra egen erfaring at mange bistandsadvokater utfører oppdraget på en god og samvittighetsfull måte, men at det ikke helt sjelden skjer at innsatsen i retten er preget av manglende erfaring og utilstrekkelige juridiske kunnskaper. Erstatningskravene er ikke sjelden dårlig forberedt og presenteres svært kort tid før hovedforhandlingen.

11.6.2 Utvalgets forslag

Utvalget antar at den varierende kvaliteten på bistandsadvokatenes innsats i noen grad skyldes at oppdraget som bistandsadvokat oppfattes som lite prestisjefyllt, slik at disse oppdragene kan havne hos de minst erfarne advokatene med lite kunnskap om området. Utvalget antar at den styrking av bistandsadvokatrollen som utvalget foreslår, vil kunne få som bieffekt at bistandsadvokatoppdragene blir mer attraktive og at innsatsen skjerpes. Ikke minst vil den klargjøring av fornærmedes legitime interesser i straffesaken som utvalget leg-

ger opp til, gjøre at bistandsadvokatens rolle blir mer avklart, mer aktiv og sannsynligvis mer interessant. Dette kan også føre til at flere godt kvalifiserte og erfarne advokater vil påta seg slike oppdrag og derigjennom øke kvaliteten.

Utvalget finner at det vanskelig kan gis regler som stiller andre formelle krav til bistandsadvokater enn de alminnelige krav som stilles for å oppnå advokatbevilling eller autorisasjon som advokatfullmektig. Det er en oppgave for advokatene selv og deres organisasjoner å sørge for en bedre skolering av bistandsadvokatene. Utvalget er kjent med at det gjennom Juristenes utdanningssenter (JUS) holdes egne kurs for bistandsadvokater, og at det for tiden er god søkning til kursene.

Mange har etterlyst et sted man kan henvende seg for å få hjelp til å finne en kvalifisert bistandsadvokat. Av prinsipielle grunner bør verken domstolene, påtalemyndigheten, politiet eller andre offentlige instanser anbefale eller fraråde bestemte advokater. Derimot foreslår utvalget at det innføres en ordning med faste bistandsadvokater ved de enkelte domstoler, lik den man i dag har for forsvarere.⁶³ Ved utnevnelsen av faste bistandsadvokater vil det kunne være et moment blant flere om advokaten har gjennomført skolering som bistandsadvokat. En slik ordning vil være til en viss hjelp for personer som søker å orientere seg i advokatmarkedet. Utvalget kan ikke se at det er noe i veien for at politiet opplyser fornærmede om hvilke advokater som er faste bistandsadvokater. En fordel med en slik ordning vil også være at det kunne etableres en vaktordning for å sikre advokater som raskt kan påta seg å bistå fornærmede ved dommeravhør, og at det etableres en gruppe advokater som kan påta seg oppdrag som bistandsadvokat hvis det er nødvendig å oppnevne ny bistandsadvokat for å unngå forsinkelse av hovedforhandlingen.

⁶³ Jf. straffeprosessloven §§ 101 følgende.

Kapittel 12

Endringer i reglene om borgerlige rettskrav

12.1 Innledning

Med «borgerlige rettskrav» forstås krav som kan fremmes i forbindelse med straffesaken, jf. straffeprosessloven § 3 og fremstillingen foran i punkt 3.5. Krav på erstatning og oppreisning er de mest vanlige typene av borgerlige rettskrav. I det følgende brukes for enkelthets skyld «erstatningskrav» som en fellesbetegnelse på alle borgerlige rettskrav.

Ut fra den informasjon utvalget har innhentet, er inntrykket at det varierer hvor viktig ofre for kriminalitet synes det er å få erstatning. Det ser ut til å være en nokså gjennomgående oppfatning at andre forhold er av større betydning, blant annet at saken oppklares og at den skyldige stilles til ansvar. Mange fornærmede gir også uttrykk for at det viktigste ved å få tilkjent erstatning eller oppreisning ikke er pengene i seg selv, men den stadfestelsen av at de har vært utsatt for urett som tilkjennelsen innebærer. På den annen side har flere av utvalgets kilder fremhevet at en del fornærmede lider betydelige økonomiske tap som følge av den straffbare handlingen, som det er viktig å få dekket.

Utvalgets forslag til endringer i reglene om borgerlige rettskrav tar sikte på å legge enda bedre til rette for at fornærmede og andre skadelidte på en enkel måte kan få erstatning og oppreisning for skader de er påført ved straffbare handlinger. Samtidig er det viktig for utvalget å understreke det ofrene gjennomgående gir uttrykk for; det er ikke erstatningen som er deres viktigste interesse i straffesaken.

Regelverket om pådømmelse av erstatningskrav mv. i samband med straffesaken er komplisert og fragmentert. Ideelt sett burde hele regelverket vært gjennomgått. Dette ligger imidlertid utenfor utvalgets mandat. Utvalget foreslår en rekke regelendringer for å bedre behandlingen av de borgerlige rettskravene, men beholder stort sett strukturen i det gjeldende regelverket.

Reglene om fornærmedes og andre skadelidtes adgang til å få erstatningskrav behandlet i forbindelse med straffesaken er fremstilt foran under punkt 3.5, og utvalget viser til dette.

12.2 Behovet for endringer

Erstatningskrav fra fornærmede blir etter utvalgets oppfatning ikke alltid tilfredsstillende behandlet i straffesaken. Dette skyldes dels regelverket, dels at kravet ikke er godt nok forberedt av påtalemyndigheten eller bistandsadvokaten.¹

Ikke sjelden kommer det frem under hovedforhandlingen at fornærmede ser ut til å være påført utgifter eller inntektstap som det ikke er krevd erstatning for. Dels er det ikke fremmet erstatningskrav overhodet, dels dekker ikke kravet hele tapet. I en del tilfeller blir det ikke tatt med nye tapsposter som er oppstått etter at fornærmede meldte kravet til politiet første gang. De krav som fremsettes er ikke sjelden dårlig begrunnet og dokumentert. Det er derfor ikke uvanlig at aktor må frafalle krav under hovedforhandlingen fordi det er for dårlig opplyst. For eksempel blir tap som følge av voldshandlinger ofte ikke erstattet, eller ikke erstattet fullt ut.

Etter utvalgets syn er det behov for regler som bedre enn i dag sikrer at fornærmedes erstatningskrav blir fremmet og pådømt under straffesaken. Det bør også etableres bedre rutiner for behandlingen av kravene slik at både fornærmede og tiltalte får ivaretatt sine interesser på en betryggende måte. Av hensyn til politiets og påtalemyndighetens arbeidsbyrde, bør en etter utvalgets syn være varsom med å gå for langt i å pålegge disse etater en selvstendig plikt til aktiv forberedelse av erstatningskravet. Reglene må først og fremst ha som siktemål at fornærmede får tilstrekkelig informasjon og oppfordring til selv å dokumentere og begrunne kravet på en best mulig måte. Dessuten er det sentralt at tiltalte får varsel i tide om kravet og grunnlaget for det, slik at hensynet til kontradiksjon ivaretas. Det er også behov for regler som klargjør bistandsadvokatens ansvar for å fremme kravet.

¹ Se for eksempel Rt. 1994 side 527. Først under hovedforhandlingen ble det tilkjennegitt at et borgerlig rettskrav ville bli fremmet. Dom for dette krav ble opphevet, da siktede og forsvareren ikke hadde hatt tilstrekkelig foranledning til å forberede forsvaret, jfr. straffeprosessloven § 428 tredje ledd jf. § 427 fjerde ledd.

Justisdepartementets arbeidsgruppe har under avsnittet om politi og påtalemyndighet pekt på at det er behov for «skriftlige rutiner for håndteringen av erstatningskrav». Utvalget mener mye vil være oppnådd med regler i straffeprosessloven og påtaleinstruksen som tvinger frem en bedre saksforberedelse.

12.3 Ansvarsfordelingen mellom bistandsadvokaten og påtalemyndigheten

Utvalget mener det er behov for regler som på en tydeligere måte enn i dag fordeler ansvaret mellom bistandsadvokaten og påtalemyndigheten for fremme av fornærmedes krav.

I juridisk litteratur er det som nevnt i punkt 3.5.2.2 omtvistet om, og i hvilken utstrekning, fornærmede har partsrettigheter under hovedforhandlingen når kravet fremmes av påtalemyndigheten. Straffeprosessloven gir ikke bistandsadvokaten prosessuelle rettigheter under rettens behandling av erstatningskravet utover muligheten til å uttale seg om erstatningskravet også når det fremmes av påtalemyndigheten. Men det er ikke noe forbud i loven mot at bistandsadvokaten får stille spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige av betydning for erstatningskravet. Domstolenes praksis varierer. Noen dommere tillater spørsmål fra bistandsadvokaten til vitner og sakkyndige, mens andre bare tillater spørsmål til fornærmede selv. Dermed er det når påtalemyndigheten fremmer erstatningskravet blant annet uklart om også bistandsadvokaten vil få mulighet til å stille spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige. Ulik praksis og uklarhet er i seg selv uheldig og kan også føre til mistillit, særlig hos de fornærmede.

Hertil kommer at oppgavefordelingen mellom aktor og bistandsadvokaten er usikker. Er det bevisførsel om kravet, varierer det om det er bistandsadvokaten eller aktor som utfører den. I prosedyren nøyer aktor seg ofte med å nedlegge påstand om erstatning, og overlater til bistandsadvokaten å prosedere kravet. Hensynet til en best mulig belysning av kravet, tilsier at en av aktørene bør ha det totale ansvar for å behandle det. Som oftest er det bistandsadvokaten som kjenner grunnlaget for kravet best. Advokaten bør derfor være den som gjør de nødvendige forberedelser, fører bevis og prosederer kravet.² Bistandsadvokaten vil ofte også ha bedre forutsetninger enn påtalemyndigheten for å stille spørsmål til vitner og sakkyndige av betydning for erstatningskravet.

I tillegg kommer at ressursutnyttelsen blir bedre når den som har forberedt kravet også følger det opp i retten istedenfor at aktor skal ha dette som en av mange oppgaver. Utvalget antar også at det kan gjøre oppdrag som bistandsadvokat mer attraktive om advokaten har fullt og selvstendig ansvar for erstatningskravet.

Utvalget foreslår etter dette at hvis det er oppnevnt bistandsadvokat, skal bistandsadvokaten ha det fulle ansvar for å fremme kravet, herunder forberede og føre bevis for det og å prosedere kravet i retten, se forslag til endring i straffeprosessloven § 428 første ledd annet punktum. Har fornærmede bistandsadvokat, skal kravet alltid fremmes etter § 428. I slike saker kan fornærmede etter utvalgets forslag ikke lenger be om at påtalemyndigheten fremmer kravet. Dermed vil fornærmede som har bistandsadvokat alltid ha fulle partsrettigheter i forhold til erstatningskravet, jf. straffeprosessloven § 428 annet ledd.

En slik ordning vil skape klare ansvarsforhold og skjerpe bistandsadvokatene, samt bidra til en bedre opplysning av erstatningskravene. Ordningen vil også spare politiet og påtalemyndigheten for arbeid i saken. Forslaget kan føre til noe økt tidsforbruk under hovedforhandlingen, men ulempe ved dette oppveies etter utvalgets syn av fordelene ved at erstatningskravene opplyses bedre og ved at aktor fritas for ansvar for å forberede og prosedere erstatningskravet. Bistandsadvokaten må likevel fortsatt kunne be om at politiet foretar avhør og annen etterforskning til belysning av kravet. Utvalget foreslår som det fremgår av punkt 9.5.4 at bistandsadvokaten skal kunne be om at fornærmede innkalles til et avhør for å forklare seg om virkningene av handlingen. Det vil være opp til politiet og påtalemyndigheten å avgjøre om anmodninger om andre etterforskningsskritt skal etterkommes.

12.4 Påtalemyndighetens plikt til å fremme fornærmedes krav

I offentlig straffesak kan påtalemyndigheten fremme borgerlige rettskrav som fornærmede eller

² Se også Ot.prp. nr. 33 (1993-94) side 39: «En viktig del av bistandsadvokatens arbeid er å tilrettelegge grunnlaget for erstatningskravet. Det er grunn til å tro at bistandsadvokaten, som har forberedt kravet, ofte vil kunne fremlegge og begrunne det bedre enn aktor, som har som hovedoppgave å konsentrere seg om de strafferettslige sidene av saken. Ofte vil bistandsadvokaten ha mer kunnskap om og erfaring med erstatningsrettslige spørsmål enn påtalemyndigheten. Erstatningskravet i straffesaker hvor fornærmede har bistandsadvokat, vil dessuten ofte være komplisert.»

andre skadelidte har mot siktede, når kravet springer ut av samme handling som straffesaken gjelder, jf. straffeprosessloven § 427 første ledd. Om påtalemyndigheten skal fremme slike krav, beror i utgangspunktet på en skjønnsmessig vurdering i det enkelte tilfellet. Etter straffeprosessloven § 427 annet ledd har imidlertid påtalemyndigheten i visse tilfeller *plikt* til å fremme krav for fornærmede. Dette gjelder krav mot siktede fra den som er umiddelbart skadelidende ved den straffbare handlingen. Slike krav kan bare nektes tatt med i straffesaken dersom de er åpenbart ugrunnet eller det vil være til uforholdsmessig ulempe for behandlingen av straffesaken å fremme dem sammen med straffesaken, jf. § 427 annet ledd, se punkt 3.5.2.3. Påtalemyndighetens avgjørelse om å nekte å fremme et erstatningskrav kan etter praksis påklages til overordnet påtalemyndighet etter straffeprosessloven § 59 a. Påtalemyndigheten kan også nekte å fremme kravet under hovedforhandlingen, helt til saken er tatt opp til doms.³

Utvalget finner ikke grunn til å endre påtalemyndighetens adgang til å nekte å fremme krav som er *åpenbart ugrunnet*. Påtalemyndighetens ressurser bør ikke brukes på å fremme slike krav. Heller ikke fornærmede er tjent med at påtalemyndigheten på deres vegne pålegges å fremme krav som påtalemyndigheten ikke har tro på. Hvis påtalemyndigheten nekter å fremme kravet, kan fornærmede dessuten velge å fremme kravet selv i forbindelse med straffesaken, jf. straffeprosessloven § 428, eller i sivilt søksmål.

Utvalget har vurdert om det bør gjøres endringer i bestemmelsen om at påtalemyndigheten kan nekte å fremme kravet hvis det er til *uforholdsmessig ulempe for behandlingen av straffesaken*. I denne vurderingen skal påtalemyndigheten etter dagens regelverk vurdere både eget arbeid med kravet og rettens behandling av det.

Utvalget foreslår i punkt 12.3 at fornærmede i saker hvor det er oppnevnt bistandsadvokat *alltid* skal fremme kravet etter straffeprosessloven § 428. Dette innebærer at påtalemyndigheten fritas for å fremme slike krav. Gjennomgående vil det være i sakene der fornærmede har krav på bistandsadvokat at erstatningskravet vil kunne være av en viss størrelse og med kompliserte komponenter som for eksempel menerstatning eller erstatning for lidt og fremtidig inntektstap. Etter utvalgets forslag vil kravene som påtalemyndig-

heten fremmer etter straffeprosessloven § 427 derfor stort sett være enkle. Det typiske tilfellet vil være erstatning for avgrensede utgiftsposter, for eksempel utlegg for tannlegebehandling, drosjeregninger eller erstatning for klær. I disse sakene vil kravet vanskelig kunne sies å være til uforholdsmessig ulempe. Hvis det skulle oppstå en slik ulempe, kan retten dessuten benytte adgangen til å utsette behandlingen av erstatningskravet til straffesaken er pådømt, jf. straffeprosessloven § 431.

Det forekommer at fornærmedes tap ikke er klarlagt når straffesaken er klar til pådømmelse. I slike tilfelle kan påtalemyndigheten beslutte å fremme bare deler av kravet. Også retten har adgang til å gi dom bare for den del av kravet som anses godtgjort, jf. straffeprosessloven § 432. Hvis ikke noen del av kravet er godtgjort, er det antatt at retten kan avsi dom for at tiltalte er erstatningsansvarlig, uten å ta stilling til størrelsen av kravet.⁴

Etter den ordning utvalget legger opp til – de kompliserte kravene fremmes gjennomgående av bistandsadvokat – er det etter utvalgets oppfatning ikke grunn til å beholde regelen om at påtalemyndigheten kan nekte å ta med krav av hensyn til *retten*. For øvrig mener utvalget at det også av prinsipielle grunner er uheldig med en regel som innebærer at påtalemyndigheten skal foreta en skjønnsmessig silingsvurdering på rettens vegne. Denne vurderingen burde i tilfelle foretas av retten selv. Rettens adgang til å nekte å ta med krav drøftes nedenfor i punkt 12.5.

Det er forutsatt i forarbeidene at det ved forholdsmessighetsvurderingen også skal legges vekt på *påtalemyndighetens* eget arbeid med saken.⁵ Etter forarbeidene til § 427 skal det, hvis tiltalte er søkegod, mye til for at kravet kan nektes tatt med av påtalemyndigheten fordi det er til uforholdsmessig ulempe.⁶ Utvalget tilføyer at hvis det dreier seg om en skade som omfattes av voldsoffererstatningsloven, vil en domstolsbehandling av erstatningskravet være til nytte for fornærmede, selv om tiltalte ikke er søkegod.

Får bistandsadvokatene eneansvar for å fremme krav på vegne av fornærmede i sakene de er oppnevnt, bør det sjelden være aktuelt for påtalemyndigheten å nekte krav fremmet etter § 427 fordi det vil være til uforholdsmessig ulempe for deres eget arbeid med saken. Det minnes om at påtalemyndigheten fortsatt skal ha adgang til å nekte å fremme krav som er åpenbart ugrunnet. Det foreslås heller ingen endringer i påtalemyndig-

³ Jf. Rt. 1997 side 1184. Retten bemerket for øvrig at utsettelse etter straffeprosessloven § 431 kan gi en løsning dersom det knytter seg problemer til behandling av det borgerlige rettskrav i straffesaker.

⁴ Se Andorsen 1984 side 472.

⁵ Ot.prp. nr. 35 (1978-79) side 236.

⁶ Ot.prp. nr. 35 (1978-79) side 236.

hetens adgang og plikt til å fremme krav fremsatt av andre enn den direkte skadelidte mot siktede, jf. straffeprosessloven § 427 første ledd. Påtalemyndigheten plikter for eksempel ikke å fremme krav fra forsikringsselskap.

Utvalget vil likevel ikke utelukke at det *kan* forekomme saker også utenom de tilfellene der fornærmede har krav på bistandsadvokat, som kan reise kompliserte erstatningsrettslige spørsmål. Hvis det er grunn til å regne med at retten vil utsette behandlingen av erstatningskravet inntil straffekravet er avgjort fordi det sivile kravet reiser kompliserte spørsmål, kan det være urimelig å pålegge påtalemyndigheten å opptre som skadelidtes prosessfullmektig for det sivile kravet i en slik fortsatt behandling.⁷

Utvalget mener derfor man bør beholde en mulighet for påtalemyndigheten til å nekte å fremme kravet av hensyn til egen arbeidsbyrde.

12.5 Rettens plikt til å pådømme kravet i førsteinstans

12.5.1 Påtalemyndigheten fremmer kravet

Hvis påtalemyndigheten fremmer fornærmedes erstatningskrav, kan domstolene ikke nekte å fremme kravet i forbindelse med straffesaken. Men retten kan utsette behandlingen av kravet til straffesaken er pådømt jf. straffeprosessloven § 431, eller nøye seg med å gi dom for den del av kravet som den finner godtgjort jf. straffeprosessloven § 432. Retten kan også uformelt beslutte å dele opp bevisførselen i saken slik at det som har med erstatningskravet å gjøre utsettes til bevisførselen om straffekravet er ferdig.

Utvalget foreslår ingen endringer på dette punktet. For ordens skyld tilføyes at utvalgets forslag om at påtalemyndigheten ikke lenger skal ha anledning til å nekte å ta med krav av hensyn til *retten*, jf. punkt 12.4 teoretisk sett innebærer at domstolen kan måtte ta stilling til noen flere krav enn tidligere. Dette har imidlertid neppe noen betydning i praksis siden det er de samme forhold som vil medføre uforholdsmessig ulempe for retten og for påtalemyndigheten.

12.5.2 Fornærmede fremmer kravet selv

Fremmes kravet etter straffeprosessloven § 428 av fornærmede selv, kan retten etter dagens regler på ethvert trinn av saken nekte at kravet forfølges under hovedforhandlingen dersom det vil være til

vesentlig ulempe, jf. § 428 første ledd annet punktum.

Straffeprosesslovkomiteen foreslo at retten skulle ha en absolutt plikt til å behandle også de krav som fornærmede selv fremmer. Forslaget møtte motstand under høringen. Departementet konkluderte med at retten skulle få en begrenset adgang til å nekte å pådømme erstatningskrav som ikke fremmes av påtalemyndigheten. Om anvendelsen av bestemmelsen heter det i forarbeidene:

«At kravet vil være til uforholdsmessig ulempe for behandlingen av straffesaken, kan vanskelig sies på bakgrunn av adgangen til utsettelse og delvis pådømmelse. Man har derfor foreslått en skjønnsmessig regel om at retten kan nekte å pådømme kravet når det vil være en uforholdsmessig ulempe å behandle det under straffesaken. Forholdet kan for eksempel være at behandlingen av straffesaken på langt nær gir tilstrekkelig grunnlag for å pådømme det borgerlige krav. Det vil også kunne være uhenksmessig at kompliserte erstatningskrav behandles av lagmannsretten som første instans.»⁸

At behandlingen av straffesaken på langt nær gir tilstrekkelig grunnlag for å pådømme det borgerlige krav, bør slik utvalget ser det føre til utsatt eller delvis pådømmelse, ikke til at kravet nektes behandlet. Ved utsatt pådømmelse vil eventuell bevisførsel som bare gjelder erstatningskravet og prosedyre om kravet gjennomføres i et senere rettsmøte. Utsettes pådømmelsen, kan det hende at vitner og eventuelle sakkyndige som skal forklare seg om forhold som har betydning for erstatningsspørsmålet må møte og forklare seg to ganger hvis de også har forklart seg i straffesaken. Men vanligvis vil det som skal forklares om erstatningskravet også ha betydning for straffekravet. Siden utvalget foreslår at bistandsadvokaten gis en generell rett til å stille spørsmål (se forslag til straffeprosessloven § 291 a), blir også risikoen for dette mindre. Det er uansett klare prosessøkonomiske fordeler for partene og rettsvesenet ved en slik løsning, sammenlignet med at domstolene skulle foreta en helt ny behandling av erstatningskravet i en egen sivil sak.

Utvalget tilføyer at i lagrettesaker deltar lagrettemedlemmene ikke ved avgjørelsen av erstatningskravet. Erstatningskravet avgjøres av de juridiske dommerne alene. Ved å utsette behandlingen av erstatningskravet til straffesaken er avgjort, eventuelt til et senere rettsmøte, unngås at lagrettsmedlemmer må være til stede ved behandlin-

⁷ Se Hov 1983 side 136.

⁸ Ot.prp. nr. 35 (1978-79) side 237.

gen i retten av et spørsmål de ikke skal være med på å avgjøre.⁹

At kompliserte erstatningskrav behandles av lagmannsretten som førsteinstans er blitt mindre aktuelt som følge av at alle straffesaker etter to-instansreformen nå starter i tingretten. Det er likevel også etter dagens regler en mulighet for at erstatningskrav som ikke ble fremmet for tingretten blir fremmet for lagmannsretten. Utvalget antar at denne adgangen brukes nokså sjelden.

I noen saker kan hensynet til rettens avgjørelse av straffutmålingen tale mot å utsette pådømmelsen av erstatningskravet.¹⁰ Særlig ved større erstatningskrav, kan det forhold at tiltalte idømmes erstatning få betydning for straffutmålingen. Også i saker der det kan være aktuelt å sette betaling av erstatning som vilkår for betinget dom, jf. straffeloven § 53 nr. 4, bør en utsatt pådømmelse av erstatningskravet unngås.

Et søk på Lovdata viser få eksempler på at adgangen til å nekte å pådømme kravet er brukt. Bruk av denne bestemmelsen fremgår imidlertid ikke alltid av den endelige dommen som publiseres. I ett tilfelle ble adgangen brukt i en sak der pådømmelsen av erstatningskravene først var utsatt. I denne saken kunne retten antagelig benyttet adgangen til delvis pådømmelse.¹¹ I en annen sak er domsgrunnene ikke tilstrekkelige til å vise om saken kunne vært løst ved utsatt pådømmelse.¹² I en del tilfeller utsettes antakelig pådømmelsen av erstatningskravet uten at retten treffer noen formell avgjørelse om dette.

Det kan reises prinsipielle innvendinger mot at retten etter en skjønnsmessig vurdering skal kunne nekte å pådømme et krav. At retten på ethvert trinn av saken – helt frem til saken tas opp til doms – kan nekte at kravet forfølges, kan medføre at fornærmede av frykt for at kravet skal nek-

tes pådømt, avstår fra å gjøre gjeldende deler av kravet, eller avstår fra anførsler eller utøvelsen av prosessuelle rettigheter.

Utvalget nevner at det etter gjeldende regler er uklart om retten kan nekte å fremme erstatningskravet med den begrunnelse at det anses uheldig om fornærmede gjør gjeldende sin rett som part etter straffeprosessloven § 428 annet ledd til å være til stede under hele hovedforhandlingen.¹³ I en uttrykt avgjørelse i straffesak nr. 39/87 ved Agder lagmannsrett som er omtalt av Robberstad, nektet tiltalte å forklare seg hvis fornærmede var til stede. Retten besluttet da å nekte forfølgning av fornærmedes krav.¹⁴ Utvalget anser det uheldig med en regel som gjør at tiltalte kan hindre fornærmede fra å benytte sine prosessuelle rettigheter som part.

Utvalget foreslår som det fremgår av punkt 9.8.3.2 at fornærmede, slik regelen er i Sverige og Finland, skal forklare seg før tiltalte og før den øvrige bevisførsel. Med en slik endring, skulle det være mindre grunn til å frykte at bevisverdien av fornærmedes forklaring svekkes som følge av at fornærmede gjør gjeldende sin rett som part til å være til stede under hele hovedforhandlingen.

Spørsmålet er dermed om det ellers kan tenkes ulemper for behandlingen av straffesaken ved at fornærmede gis en ubetinget rett til å få pådømt sitt erstatningskrav. Den mest åpenbare fare er at behandlingen av erstatningskravet kan ta så mye tid at det forskyver tyngdepunktet i forhandlingene bort fra straffekravet, eller at det blir for lite tid til å behandle skyld- og straffespørsmålet.

Slike ulemper kan som oftest unngås ved at det enten settes av nok tid til å behandle både straffe- og erstatningskravet, eller ved at pådømmelsen av erstatningskravet utsettes etter straffeprosessloven § 431. Utvalget antar at ulempene for behandlingen av straffesaken ved en samtidig pådømmelse av erstatningskravet, særlig risikoen for å komme i tidsnød under hovedforhandlingen, i noen grad vil bli redusert ved de lovendringer

⁹ I saker for tingretten og i ankesaker som behandles i meddomsrett er meddommerne med på avgjørelsen av erstatningskravet.

¹⁰ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1317.

¹¹ RG-2002-751 (Baneheia-saken). Retten hadde utsatt behandlingen av erstatningskravene, men fant at bevisførselen under ankeforhandlingen ikke ga grunnlag for å pådømme kravet om menerstatning fra en av foreldrene.

¹² Se LF-2004-98254, som gjaldt en incestsak der oppreisningserstatning ble idømt, mens krav om menerstatning og ervervstap under saksforberedelsen ble nektet forfulgt under ankeforhandlingen. Se ellers LB-2003-882, der lagmannsretten i en kjæremålssak som gjaldt anvendelsen av straffeprosessloven § 3 bemerket at det borgerlige kravet reiste spørsmål av faktisk og rettslig art som dels falt utenfor rammene for straffesaken og at det derfor var naturlig at tingretten vurderte om kravet burde nektes fremmet med hjemmel i straffeprosessloven § 428 første ledd annet punktum. Saken gjaldt de pårørendes krav i en straffesak mot kommunen i en brannsak.

¹³ Bjerke/Keiserud 2001 II side 1311 gir uttrykk for at retten, hvis fornærmede også er vitne i saken, unntaksvis kan nekte å forfølge kravet hvis fornærmedes tilstedeværelse før fornærmede selv skal avgi forklaring vil kunne hindre straffesakens fulle opplysning. Robberstad 2003 side 211, mener at det vil stride mot lovens system dersom det forhold at fornærmede vil gjøre bruk av sine lovfestede rettigheter, skulle hindre fornærmede i å få pådømt erstatningskravet.

¹⁴ I slike situasjoner bør retten eventuelt kunne benytte den mindre inngripende adgangen til å pålegge fornærmede å forlate rettssalen mens tiltalte forklarer seg hvis vilkårene for dette er til stede etter straffeprosessloven § 284 første ledd 2. pkt., jf. Robberstad 2003 side 211 med videre henvisninger og Bjerke/Keiserud 2001 II side 1307.

utvalget foreslår i punkt 12.6 for å sikre en bedre forberedelse av erstatningskravene. Forslagene medfører at domstolene ved berømmelse av hovedforhandlingen vil ha bedre oversikt over kravene og bevisføringen.

Et samlet utvalg mener at straffeprosessloven §§ 431 (utsatt pådømmelse) og 432 (delvis pådømmelse) er tilstrekkelig for å ivareta hensynet til *rettens* behandling av straffekravet. Derimot mener utvalgets *flertall*, alle unntatt Austegard og Bohinen, at retten av andre grunner kan ha behov for å henvisne kravet til behandling i sivilprosessens former, først og fremst fordi straffeprosessens regler er lite egnet til å gi kravet en forsvarlig behandling. Det oppstår for eksempel prosessuelle tvister som straffeprosessloven ikke er utformet med tanke på. Flertallet foreslår derfor en regel om at retten kan nekte å forfølge kravet under hovedforhandlingen dersom det åpenbart er mest hensiktsmessig å behandle det i sivilprosessens former, se forslag til nytt siste ledd i straffeprosessloven § 428. Regelen er ment som en sikkerhetsventil. Den klare hovedregelen skal være at retten skal behandle kravet sammen med straffesaken.

Mindretallet, Austegard og Bohinen, frykter at en slik skjønnsmessig adgang for retten til å nekte kravet pådømt, vil kunne føre til ulik praksis og svekke fornærmedes forutberegnelighet, jf. det samlede utvalgets betraktninger om dagens regel i straffeprosessloven § 428 første ledd annet punktum.

12.6 Tiltak under etterforskning og forberedelse til hovedforhandlingen

12.6.1 Anmeldelse og etterforskning

Etter gjeldende regler i påtaleinstruksen § 8-7 skal fornærmede ved avhør gjøres kjent med adgangen til å få fremmet krav i forbindelse med straffesaken og spørres om hun eller han ønsker at påtalemyndigheten i tilfelle skal fremme kravet. Fornærmede skal også bes om å angi beløpet nærmere og så vidt mulig legitimere det, eventuelt innen en fastsatt frist. Fornærmede har etter påtaleinstruksen § 7-1 tredje ledd på begjæring krav på en bekreftelse på at anmeldelse er mottatt. Slike bekreftelser på anmeldt forhold sendes rutinemessig ut i form av et elektronisk standardbrev. I bekreftelsen står det at fornærmede må kontakte politiet snarest dersom fornærmede ønsker at påtalemyndigheten skal fremme kravet i forbindelse med straffesaken. Fornærmede får en frist

på tre uker til å dokumentere kravets størrelse. Til slutt opplyses det at fornærmede må kontakte politiet dersom fristen ønskes forlenget.

En del fornærmede følger ikke opp sitt erstatningskrav. Utover at fornærmede i noen tilfeller ikke ønsker å fremme kravet, kan det være mange grunner til at det ikke følges opp. Ofte oppstår tapet en tid etter at saken er anmeldt, og fornærmede kan da ha glemt den informasjon som politiet ga ved anmeldelsen. Utvalgets erfaring er dessuten at standardbrevet som er omtalt ovenfor skaper usikkerhet hos fornærmede. Brevets innhold kan gi grunnlag for den misforståelse at oversittelse av fristen medfører at kravet går tapt. Er fornærmede påført fysisk eller psykisk skade, vil omfanget av skaden og tapet først være klart etter noen tid. Ved helseskader tar det gjerne noe tid før fornærmede blir frisk, eller eventuelle varige skader stabiliserer seg. I alvorligere saker er fornærmede den første tiden etter anmeldelsen ofte psykisk medtatt og mer opptatt av andre forhold enn å fremme erstatningskrav. Traumatiserende overgrep kan medføre at fornærmede ikke oppfatter informasjon om muligheten for å fremme et krav eller å beregne og dokumentere kravet. Det forekommer også at fornærmede tror kravet er tilfredsstillende spesifisert, begrunnet og dokumentert, men først under hovedforhandlingen blir oppmerksom på at det ikke er tilfellet.

I litteraturen er det forutsatt at påtalemyndigheten, når den fremmer borgerlige krav i straffesaken, må foreta det som er nødvendig for sakens opplysning og pådømmelse, herunder innhente opplysninger om forholdet og legge frem de nødvendige bevis.¹⁵ Påtalemyndigheten er etter dagens regler ikke uttrykkelig pålagt ansvar for å gi tilbakemelding til fornærmede om at erstatningskravet må begrunnes eller dokumenteres bedre. Utvalgets inntrykk er at politiets og påtalemyndighetens engasjement når det gjelder å sørge for å opplyse kravet under etterforskningen varierer. Fornærmedes erstatningskrav kan også være oversett av påtalemyndigheten.

Det forekommer ikke helt sjelden at heller ikke bistandsadvokaten sørger for tilfredsstillende opplysning av kravet. Det hender at bistandsadvokaten ikke fremsetter noe endelig krav før kort tid før hovedforhandlingen, eller sågar under hovedforhandlingen.¹⁶ Dokumentasjon og bevisførsel kan også være mangelfull.

¹⁵ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1306.

¹⁶ Se for eksempel Rt. 1994 side 527, LH-1995-302, og LB-2001-1068.

Etter utvalgets syn er det behov for regler som bedre legger til rette for opplysning av kravets grunnlag og omfang.

Ved anmeldelse av saken, bør fornærmede, som i dag, muntlig gis den informasjon som er nevnt i straffeprosessloven § 236 og påtaleinstruksen § 8-7 (se forslag til ny § 8-4 b i påtaleinstruksen). Slik informasjon bør i tillegg gis skriftlig ved anmeldelsen og i bekreftelsen på anmeldt forhold. Utvalget foreslår at det også opplyses om at fornærmede – med mindre det er oppnevnt bistandsadvokat – kan velge mellom å fremme kravet selv, eller å be om at påtalemyndigheten fremmer kravet. Det bør også forklares kort hvilke prosessuelle konsekvenser dette valget har. Det må videre opplyses om at fornærmede, hvis påtalemyndigheten skal fremme kravet, bør gi nærmere opplysninger om grunnlaget for og størrelsen av kravet og hvilke bevis fornærmede kan oppgi, jf. straffeprosessloven § 427. Politiet bør forklare nærmere hva som kreves for å dokumentere kravet, for eksempel at det må legges frem kvittering for utgifter til medisinsk behandling, eller lønns- og trygdeslipper for å dokumentere et inntektstap. Fornærmede bør oppfordres til så snart som mulig, men uten at det settes noen bestemt frist, å gi slike opplysninger og å meddele om fornærmede krever at påtalemyndigheten fremmer kravet. Endelig bør det på dette innledende stadium opplyses at påtalemyndigheten senere, når tiltale eventuelt er reist, vil gi fornærmede en kort avsluttende frist for å ajourføre opplysninger som er gitt til påtalemyndigheten eller til å fremme kravet selv etter straffeprosessloven § 428.

Utvalget tilrå at påtalemyndigheten utarbeider et nytt standardbrev i tråd med disse anbefalingene.

I punkt 9.5.4 foreslår utvalget at bistandsadvokaten skal gis adgang til å kreve gjennomført et avhør av fornærmede for å belyse hvilke virkninger den straffbare handlingen har hatt for vedkommende. Et slikt avhør vil tjene som grunnlag for eksaminasjon av fornærmede i retten om forhold av betydning for behandling av erstatningskravet. Det er heller ikke noe i veien for at også fornærmede som ikke har bistandsadvokat innkalles til et slikt avhør, noe som i en viss utstrekning også gjøres i dag.

Har fornærmede bedt påtalemyndigheten om å fremme kravet, må påtalemyndigheten så snart som mulig, og senest når tiltale tas ut, ta standpunkt til om den vil fremme kravet på fornærmedes vegne, og underrette fornærmede og tiltalte om sitt standpunkt, jf. straffeprosessloven § 427 annet ledd og påtaleinstruksen § 17-6. Utvalget

foreslår uttrykkelig lovfestet at fornærmede har rett til å klage til overordnet påtalemyndighet over at kravet nektes fremmet. Slik klagerett følger i dag av praksis. Avslår påtalemyndigheten helt eller delvis å fremme kravet, gis fornærmede senest når tiltale tas ut, en kort frist for å meddele retten og tiltalte om fornærmede vil benytte retten til å fremme kravet selv.

12.6.2 Forberedelse til hovedforhandling

12.6.2.1 Påtalemyndigheten fremmer kravet

Etter dagens regler skal påtalemyndigheten i tiltalebeslutningen opplyse om den gjør gjeldende erstatningskrav på vegne av fornærmede, jf. straffeprosessloven § 252 tredje ledd. Det er ikke nødvendig at påtalemyndigheten på forhånd angir den påstand som vil bli nedlagt. Ofte nøyer påtalemyndigheten seg med å ta forbehold om å kreve erstatning og eventuelt oppreisning.¹⁷ Selv om tiltalte og fornærmede gjennom saksdokumentene ofte vil være kjent med kravets størrelse, finner utvalget det uheldig at de ikke i rimelig tid før hovedforhandlingen gjøres kjent med hva slags krav påtalemyndigheten fremmer (for eksempel inntektstap, annet økonomisk tap, menerstatning og oppreisning) eller med hvilke beløp. Manglende opplysninger om påtalemyndighetens standpunkt til kravet gjør at fornærmede ikke har tilstrekkelig oppfordring til å bidra til forberedelsen og eventuelt ytterligere opplysning av kravet, samt at tiltalte ikke får et godt grunnlag for å forberede sitt forsvar. Hvis påtalemyndigheten ble pålagt å spesifisere kravet, ville dette trolig føre til at det ble bedre forberedt.

Hvis påtalemyndigheten fremmer kravet, har den under etterforskningen plikt til å innhente nødvendige opplysninger, men fornærmede må også selv delta i forberedelsen.¹⁸ Fornærmede må gi opplysninger til påtalemyndigheten om kravets størrelse og de bevis som kan føres. Det kan forekomme at det senere kommer til nye opplysninger om for eksempel kravets størrelse eller om vitner som kan belyse saken. Reglene må legges til rette for at slike tilleggsopplysninger blir fanget opp.

Utvalget foreslår at påtalemyndigheten i tiltalebeslutningen så langt mulig skal opplyse om kra-

¹⁷ Se for eksempel Rt.1993 side 94. Det tallfestede krav på oppreisning forelå for forsvareren bare tre dager før hovedforhandlingen. Kravet ble likevel ansett for å være fremsatt i tide. Det var tatt forbehold om erstatning i tiltalen, jf. straffeprosessloven § 252, tredje ledd. Kravet var nærmere omtalt i saksdokumentene som forsvareren hadde mottatt tre måneder tidligere.

¹⁸ Se Bjerke/Keiserud 2001 II s. 1306.

vets størrelse, se forslag til endringer i straffeprosessloven § 252 tredje ledd annet punktum. Det foreslås også lovfestet, i § 252 tredje ledd tredje punktum, at påtalemyndigheten i bevisoppgaven må angi hvilke bevis om utelukkende gjelder krav etter § 3. I dag er det samme antatt i teorien.¹⁹ Påtalemyndighetens praksis varierer nok noe på dette området. Forslagene vil tvinge frem en bedre forberedelse av kravet.

Fornærmede vil bli orientert om det krav som fremmes ved mottak av tiltalen. (Riktig nok har fornærmede etter § 264 a bare krav på underretning om at det er tatt ut tiltale og om sin rett til å gjøre seg kjent med tiltalebeslutningen. I praksis sendes fornærmede en kopi av tiltalen. Utvalget forutsetter at denne praksis opprettholdes.)

Utvalget foreslår at påtalemyndigheten fastsetter en frist for fornærmede for å be om endringer i angivelsen av kravet. Påtalemyndigheten varsler forsvareren om eventuelle endringer. Det er ikke nødvendig å forkynne slike endringer

Fornærmede vil ikke få oversendt bevisoppgaven, men kan gjøre seg kjent med den gjennom retten til dokumentinnsyn. Utvalgets *flertall*, alle unntatt Austegard og Stigum, mener det ikke er grunn til å lovfeste en rett til å kunne uttale seg om bevisoppgaven, men det er selvsagt ingenting i veien for at fornærmede uttaler seg om dette.

Mindretallet, Austegard og Stigum, mener at det bør lovfestes en frist for fornærmede til å komme med mulige innspill til endringer i bevisoppgaven, selv om også de mener at den endelige beslutningsmyndigheten om bevisførselen må ligge hos påtalemyndigheten. *Flertallet* mener at en slik fristregel vil føre til unødvendig merarbeid for påtalemyndigheten og ikke være til særlig nytte for fornærmede. Det vil i det alt overveiende antall saker dreie seg om enkle krav, og fornærmede uten bistandsadvokat vil gjennomgående ha dårlige forutsetninger for å uttale seg om hvilke bevis som bør føres under hovedforhandlingen.

12.6.2.2 Fornærmede fremmer kravet

Etter dagens regler skal fornærmede som fremmer kravet selv, senest samtidig med innkalling til hovedforhandling, gi melding til tiltalte eller forsvareren om den påstand som blir nedlagt, om grunnlaget for kravet og om de bevis som vil bli ført, jf. straffeprosessloven § 428 tredje ledd, jf. § 427 fjerde ledd. Dagens fristbestemmelse er etter

utvalgets syn lite hensiktsmessig. Fornærmede er ikke kjent med tidspunktet for innkalling til hovedforhandling, slik at fristen utløper på et tidspunkt som er ukjent for fornærmede. Videre tilsier hensynet til tiltaltes forsvar og til rettens saksforberedelse at melding om kravet bør gis raskt etter at tiltale er reist.

Er det oppnevnt bistandsadvokat, foreslår utvalget som nevnt ovenfor, at det er bistandsadvokaten som skal fremsette, forberede og prosedere erstatningskravet på fornærmedes vegne.

Er det oppnevnt bistandsadvokat, eller har fornærmede meddelt at fornærmede vil fremme kravet selv, foreslår utvalget at påtalemyndigheten, samtidig med underretningen om tiltalen etter straffeprosessloven § 264 a, gir fornærmede en kort frist, normalt to uker, for å fremsette endelig erstatningskrav med bevisoppgave til retten. Retten sender kopi av fornærmedes krav til forsvareren med en kort frist, normalt to uker, for bemerkninger til erstatningskravet. Utvalget foreslår imidlertid ikke at tiltaltes innsigelser avskjæres om tiltalte ikke svarer innen utløpet av fristen.

Etter straffeprosessloven § 426 første ledd skal de fornærmede første gang de møter for retten, spørres om de har krav som gjøres gjeldende etter straffeprosessloven § 3, dersom dette tidligere ikke er brakt på det rene. I lys av forslagene ovenfor foreslår utvalget at denne bestemmelsen oppheves. Normalt forklarer ikke fornærmede seg for retten før under hovedforhandlingen. Erstatningskrav bør fremsettes og forberedes på et tidligere tidspunkt.

12.7 Underretning om dommen

Utvalget foreslår at det lovfestes at retten skal meddele fornærmede (eventuelt bistandsadvokaten) dommen i alle saker der den har avgjort krav etter § 3, jf. utkast til 43 fjerde ledd. Fornærmede bør videre gjøres kjent med adgangen til å begjære ny behandling av kravet i forbindelse med eventuell anke i straffesaken og fremgangsmåten for slik begjæring. Fornærmede bør også gjøres kjent med reglene om anke etter tvistemålslovens regler og adgangen til fortsatt behandling av kravet etter tvistemålsloven dersom en anke i straffesaken ikke blir fremmet.

12.8 Særlig om tilståelsessaker

Utvalget viser til punkt 9.9.2.4 der det foreslås en utvidet adgang til å få erstatningskrav pådømt i til-

¹⁹ Se Bjerke/Keiserud 2001 II s. 1306 med henvisning til Olaf Salomonsen: Den norske straffeproseslov med kommentarer. Bind II, 2. utgave 1925 side 255.

ståelsessaker. Utvalget foreslår også å oppheve det særlige beviskravet i straffeprosessloven § 432 annet ledd for krav som pådømmes i tilståelsessak når de er fremmet av fornærmede selv etter straffeprosessloven § 428. Det vil være et marginalt antall saker hvor dette er aktuelt.

12.9 Begjæring om ny behandling av borgerlige rettskrav ved anke i straffesaken

12.9.1 Adgangen til å få ny behandling av krav ved anke i straffesaken

Utvalget foreslår i punkt 12.5.2 å oppheve rettens adgang til å nekte å behandle krav som fornærmede selv fremmer. Denne endringen gjelder også ved anke. Fornærmede vil etter utvalgets forslag få en ubetinget rett til ny behandling av det borgerlige rettskravet i de saker der anke over bevisbedømmelsen under skyldspørsmålet i straffesaken er henvist til ankeforhandling i lagmannsretten. Utvalgets flertall foreslår likevel, som nevnt i punkt 12.5, at retten bør ha en mulighet til å nekte kravet fremmet dersom det åpenbart er mest hensiktsmessig å behandle kravet i sivilprosessens former.

Utvalget finner ikke grunn til å foreslå andre endringer i reglene om partenes adgang til å kreve ny behandling av det borgerlige rettskravet i forbindelse med anke i straffesaken.²⁰ Bestemmelsen i straffeprosessloven § 434 er nylig revidert og bør få virke en stund før det eventuelt vurderes ytterligere endringer.²¹

12.9.2 Frister og fremgangsmåte for å begjære ny prøving av borgerlige krav

12.9.2.1 Utgangspunkter

Etter gjeldende regler i straffeprosessloven § 434 fjerde ledd er det ingen klar frist for å begjære ny behandling av krav som nevnt i § 3. Det er tilstrekkelig at slik begjæring settes frem så tidlig at den annen part har tilstrekkelig tid til å forberede seg på behandlingen. Etter utvalgets syn er dette en uheldig regel som ikke sikrer en god saksforberedelse av kravet for ankeinstansen. Det er en fordel både for partene og ankeinstansen at det blir avklart tidligst mulig om det begjæres behandling av borgerlige krav.

12.9.2.2 Siktede

Utvalget foreslår at det for siktede skal gjelde samme frist for å begjære ny behandling av erstatningskravet som for anke i straffesaken. Begjæring om ny behandling av kravet må fremsettes i anken eller motanken, se forslag til endringer i henholdsvis straffeprosessloven §§ 314 og 311. Begjæringen skal etter utvalgets forslag spesifisere om den gjelder hele avgjørelsen, det resultat som kreves, de feil som gjøres gjeldende, den faktiske og rettslige begrunnelse for at det foreligger feil, og de bevis som vil bli ført. Ved utformingen av bestemmelsen har utvalget sett hen til kravene til ankeerklæringen i sivile saker, se tvistemålsloven § 365 og ny tvistelov § 29-9 tredje ledd, men uten å foreslå at disse reglene skal gis tilsvarende anvendelse. Det er ikke her tale om en formell anke. Like fullt er det viktig at siktede klargjør sitt standpunkt best mulig slik at saksforberedelsen kan skje på en ordnet måte.

Dersom en anke over bevisbedømmelsen under skyldkravet blir fremmet, har siktede krav på ny prøving av krav som nevnt i § 3.²² Hvis anken derimot bare gjelder straffutmålingen, kan retten avvise kravet hvis det vil være til vesentlig ulempe å behandle kravet under ankeforhandlingen.²³ Ved andre ankegrunner er ny prøving av kravet avhengig av at retten samtykker.²⁴ Hvis siktede har begjært ny prøving av krav som nevnt i § 3 og ankeinstansen ikke har henvist en fullstendig anke, vil det være opp til retten om den først vil gjøre fornærmede oppmerksom på siktedes krav eller om den vil treffe avgjørelse om hvorvidt siktedes krav skal fremmes etter straffeprosessloven § 434 første ledd før henvisningsavgjørelsen sendes fornærmede.

12.9.2.3 Fornærmede

Utvalget foreslår at påtalemyndigheten skal underrette fornærmede som har fremmet krav etter § 3 i tingretten om at dommen er anket og innholdet i anken, se forslag til straffeprosessloven § 434 fjerde ledd og påtaleinstruksen § 28-6. Fornærmede vil dermed få vite om siktede har krevd ny behandling av erstatningskravet når fristen for anke og eventuelt motanke i straffesaken er utløpt.

Ankeinstansen vil under silingen av straffeanken ha oversikt over om siktede har begjært ny prøving av krav som nevnt i § 3. Derimot vil ankeinstansen ikke vite om fornærmede ønsker ny

²⁰ Se drøftelsen i Ot.prp. nr. 18 (2001-2002) kapittel 5.

²¹ Senest ved lov 4. juli 2003 nr. 78.

²² Jf. straffeprosessloven § 434 første ledd bokstav a.

²³ Jf. straffeprosessloven § 434 første ledd bokstav b.

²⁴ Jf. straffeprosessloven § 434 første ledd bokstav c.

behandling av krav som nevnt i § 3 forutsatt at anken i straffesaken henvises til behandling. Dette kunne være ønskelig. Utvalget mener likevel det vil være uheldig å lage en regel som tvinger fornærmede til å ta standpunkt til spørsmålet om ny prøving før det er avklart om påtalemyndigheten eller siktede anker i straffesaken. Man kunne tenke seg en regel om at fornærmede hvis det er anket i straffesaken, ble gitt en frist for å begjære behandling av krav som nevnt i § 3. En slik ordning ville imidlertid forsinke ankesilingen. Utvalget foreslår derfor at fornærmede først hvis anken i straffesaken henvises til behandling, gis en frist for å begjære behandling av krav som nevnt i § 3. Ankedomstolen vil dermed vite om det vil bli behandlet slike krav når ankeforhandlingen berammes.

Hvis anken i straffesaken henvises til behandling, foreslår utvalget at henvisningsavgjørelsen forkynnes for dem som har fått krav etter § 3 pådømt i den påankede avgjørelse. Fornærmede skal samtidig gis en frist for selv å begjære behandling av krav etter § 3, jf. § 428, eventuelt imøtegå begjæring fra siktede etter § 311 tredje ledd eller § 314 tredje ledd. Det minnes om utvalgets forslag under punkt 12.3 om at fornærmede som har fått oppnevnt bistandsadvokat alltid skal fremme kravet selv etter § 428. Som for siktede må en begjæring om ny behandling av krav angi om den gjelder hele avgjørelsen, det resultat som kreves, de feil som gjøres gjeldende, den faktiske og rettslige begrunnelsen for at det foreligger feil, og de bevis som vil bli ført.

Utvalget foreslår videre at ankedomstolen skal sende fornærmedes begjæring til siktede med en kort frist for bemerkninger. Deretter tar den stilling til om kravet skal fremmes, jf. straffeprosessloven § 434 første ledd. Dersom anken i straffesaken gjelder bevisbedømmelsen under skyldspørsmålet, kan kravet bare nektes fremmet etter utvalgets forslag til straffeprosessloven § 428 fjerde ledd, altså hvis det åpenbart vil være mest hensiktsmessig å behandle kravet i sivilprosessens former.

Hvis ankedomstolen nekter kravet fremmet, skal denne beslutningen forkynnes for fornærmede og eventuelt siktede, se punkt 12.9.4 nedenfor om fortsatt behandling etter tvistemålslovens regler.

Dersom verken siktede eller påtalemyndigheten anker i straffesaken, har fornærmede mulighet til å anke særskilt over det borgerlige rettskravet etter tvistemålslovens regler, jf. straffeprosessloven § 435.²⁵ Ankefristen er en måned. Det kan tenkes enkelte tilfeller der den sivilprosessuelle

ankefristen er utløpt før fornærmede vet om det blir anke i straffesaken. En slik situasjon kan oppstå hvis det går noe tid før dommen i tingretten blir forkynt for siktede. I denne perioden løper den sivilprosessuelle ankefristen, mens fristen for å anke i straffesaken ikke begynner sitt løp før dommen er forkynt for siktede. Utvalget kan imidlertid ikke se at fornærmede i slike tilfeller risikerer noe reelt rettstap. Fornærmede som ønsker å anke etter tvistemålsloven kan gjøre dette selv om dommen i straffesaken ikke er forkynt for siktede. Dersom fornærmede prinsipalt ønsker ny prøving av kravet i forbindelse med straffesaken, kan vedkommende avvente den videre utviklingen i straffesaken. Dersom anken i straffesaken ikke blir fremmet, vil fornærmede gis en frist til å kreve fortsatt behandling etter tvistemålslovens regler, se forslag til endringer i straffeprosessloven § 434 siste ledd og punkt 12.9.4.

12.9.2.4 Påtalemyndigheten

Fornærmede som ikke har bistandsadvokat skal etter utvalgets forslag ha anledning til å be påtalemyndigheten om å fremme krav etter § 3 også i ankeinstansen. Påtalemyndighetens plikt til å fremme kravet er den samme som for førsteinstansen. I saker hvor anken i straffesaken gjelder bevisbedømmelsen under skyldspørsmålet, har retten derfor en plikt til å behandle på nytt krav som nevnt i § 3 fremmet av påtalemyndigheten etter § 427.

Kravene som fremmes av påtalemyndigheten vil etter utvalgets forslag foran i punkt 12.3, gjennomgående være av enklere karakter. Utvalget antar at det sjelden vil være aktuelt med en ny prøving av denne typen krav i ankeinstansen. Utvalget foreslår derfor ingen endringer i reglene om fremgangsmåte eller frister for når påtalemyndigheten i slike tilfeller må begjære ny prøving av krav etter § 3. Det vil altså som i dag være tilstrekkelig at begjæringen fremsettes å tidlig at siktede har tilstrekkelig tid til å forberede seg på behandlingen.

12.9.3 Adgangen til å fremsette nye krav for ankeinstansen

Foretar lagmannsretten en fullstendig ny behandling av en straffesak, kan fornærmede etter forarbeider og rettspraksis²⁶ fremme borgerlige rettskrav som ikke ble fremmet for tingretten. Utvalget har vurdert om denne rettstilstanden bør endres.

²⁵ Også siktede kan for øvrig anke over det borgerlige rettskravet etter tvistemålsloven § 435.

²⁶ Se Rt. 2001 side 163 og Innst. O. nr.55 (2000-2001) kapittel 4.

I Ot.prp. nr. 18 (2000-2001) ble det foreslått at det ikke skulle være ubegrenset adgang til å fremsette nye borgerlige krav ved ankebehandlingen, og at adgangen ikke skulle være videre enn for anker i sivile ankesaker. Forslaget ble imidlertid strøket under behandlingen i Stortinget, jf. Innst. O. nr. 55 (2000-2001) kapittel 4. Justiskomiteen viste til den adgang retten har til å nekte å fremme erstatningskravet etter straffeprosessloven § 428.²⁷ Utvalget foreslår som det fremgår ovenfor at denne adgangen til å nekte å behandle kravet bortfaller, med den modifikasjonen som følger av flertallets forslag til nytt siste ledd i straffeprosessloven § 428.

Det er betenkeligheter ved at erstatningskravet behandles i første instans i lagmannsretten. En ubegrenset adgang til å fremme nye krav for ankeinstansen bryter med vanlige prosessuelle prinsipper. På den annen side kan det i enkelte saker der fornærmede er sterkt traumatisert være slik at fornærmede først etter behandlingen i tingretten blir bevisst hvilke tap den straffbare handlingen har medført eller orker å foreta det som er nødvendig for å fremsette et dokumentert krav. I fristsaker har man særlig kort tid til å få oversikt over erstatningskravene allerede ved tingrettens behandling. I saker om vold i nære relasjoner kan fornærmede være preget av ambivalens og skiftende følelser både i forhold til gjerningspersonen, straffesaken og eventuelle erstatningskrav. Det skjer ikke sjelden at fornærmede trekker forklaringen, men så fastholder den igjen senere. En kan ikke se bort fra at en fellende dom i tingretten vil kunne ha en stabiliserende virkning for fornærmedes standpunkter. Den ansvars plasseringen og bekreftelsen for fornærmede som en fellende dom innebærer, kan gjøre at fornærmede ser annerledes på spørsmålet om å kreve erstatning eller at fornærmede får styrke til å gjennomføre det som er nødvendig for å fremme kravet. I slike situasjoner kan det være uheldig om adgangen til å fremme erstatningskrav for lagmannsretten skulle være stengt.

Utvalget har kommet til at det ikke vil gå inn for å fjerne en regel som klart er til fordel for fornærmede og som i noen situasjoner kan ha gode grunner for seg. At adgangen til å fremme nye krav for lagmannsretten er beholdt, fremgår av utvalgets forslag til femte ledd i straffeprosessloven § 434 der det heter at fornærmede kan begjære «behandling» av krav etter § 3. Adgangen er altså ikke begrenset til *ny* behandling av slike krav.

Der fornærmede fremmer nye krav for lagmannsretten, må begjæringen om behandling av kravet oppfylle kravene i utvalgets endringsforslag til straffeprosessloven § 264 a tredje ledd. Dersom fornærmede ikke har fremmet krav for tidligere instanser eller har oppnevnt bistandsadvokat, vil vedkommende etter utvalgets forslag ikke bli meddelt dommen fra underinstansen eller få forkynt henvisningsavgjørelsen i ankeinstansen. Det kan, i alle fall rent teoretisk, tenkes at en fornærmet som verken har bistandsadvokat eller har fremmet krav for tingretten ønsker å fremme et krav dersom straffesaken kommer til behandling i lagmannsretten. Utvalget antar at det praktiske i tilfelle er at fornærmede ber påtalemyndigheten om å fremme kravet. Påtalemyndighetens plikt til å fremme kravet reguleres som for førsteinstans av straffeprosessloven § 427. Det er imidlertid ikke meningen å avskjære fornærmedes mulighet til å fremme nye krav for ankeinstansen også etter straffeprosessloven § 428, men kravet må fremsettes så tidlig at tiltalte har anledning til å forberede seg på det. Siden fornærmede i disse tilfellene ikke får henvisningsavgjørelsen forkynt, må hun eller han selv ta rede på om saken er anket og om anken er fremmet.

12.9.4 Fortsatt behandling etter tvistemålslovens regler

Dersom anken i straffesaken trekkes, avvises eller ikke henvises til ankeforhandling, vil heller ikke anken over det borgerlige kravet i forbindelse med ankesaken bli behandlet. Det samme gjelder hvis ankeinstansen nekter ny behandling av det borgerlige kravet i forbindelse med ankesaken, jf. straffeprosessloven § 434 første ledd bokstav b og c. Avgjørelsen av det borgerlige rettskravet i underinstansen vil da bli stående, med mindre den som har anket over avgjørelsen av det borgerlige kravet kan be om fortsatt behandling etter tvistemålslovens regler, jf. straffeprosessloven § 434 fjerde ledd.²⁸

Etter dagens regler kan det være noe uklart om straffeprosessloven § 434 fjerde ledd også gjelder når anken i straffesaken avvises eller nektes fremmet.²⁹ Utvalget foreslår at det gjøres klart at bestemmelsen skal gjelde i alle tilfelle der det er pådømt krav etter § 3 i straffedommen som er

²⁷ Både Justisdepartementet og justiskomiteen hadde oversett at adgangen til å nekte å fremme kravet etter § 428 bare gjelder der fornærmede selv fremmer kravet.

²⁸ Ved opphevelse av underrettens dom i straffesaken, må retten ta selvstendig stilling til om det er grunnlag for å oppheve påanket avgjørelse av det borgerlige rettskravet i saken. Hvis det ikke er anket over det borgerlige rettskravet, vil dommen bli stående.

²⁹ Se Bjerke/Keiserud 2001 II side 1330, der det uttales at dersom anken over straffekravet nektes fremmet etter § 321, løper det ingen ny frist for anke etter § 435.

påanket og uten hensyn til hva som er grunnen til at kravet ikke blir avgjort i forbindelse med anke i straffesaken. På denne måte unngås at noen av partene for å forhindre rettstap tvinges til å inngi anke etter tvistemålsloven for å gardere seg mot alle tenkelige utfall av anken i straffesaken.³⁰ Det er bare fornærmede selv og siktede som kan be om fortsatt behandling, ikke påtalemyndigheten.

Sammen med forkynnelsen skal fornærmede orienteres om fristen på en måned samt gis informasjon om den videre saksgang, gebyrplikt, rett til fri sakførsel, saksomkostningsreglene m.v., jf. Ot.prp. nr. 18 (2000-2001). Fornærmede bør også informeres om beløpsgrensene i tvistemålsloven § 356 for å få en anke fremmet for lagmannsretten uten samtykke.³¹

Fornærmede kan ikke bruke straffeprosessloven § 434 sjette ledd til å kreve behandling av nye krav. Slike krav må fremmes på vanlig måte gjennom uttak av forliksklage eller stevning. Også dette bør fornærmede informeres om ved forkynnelsen av at straffesaken er falt bort.³²

12.10 Anke etter tvistemålslovens regler

Særskilt anke mot avgjørelsen av det borgerlige kravet skjer etter tvistemålslovens regler, jf. straffeprosessloven § 435.

Gjeldende regler er forstått slik at reglene om særskilt anke bare får anvendelse hvis anken gjelder innholdet av avgjørelsen om det borgerlige rettskravet. Hvis anken er grunnet på at det var en saksbehandlingsfeil at kravet er pådømt i underinstansen, skal anken behandles etter reglene i

straffeprosessloven.³³ Utvalget finner ikke grunn til å foreslå noen endring her.

At tvistemålsloven gjelder, medfører at de vanlige regler om ankesum får anvendelse, jf. tvistemålsloven § 356. Ankesummen er for tiden 50.000 kroner ved anke til lagmannsretten og 100.000 kroner ved anke til Høyesterett.

Etter dagens regler er det noe tvilsomt om det hører inn under bistandsadvokatordningen å fremme en ankesak etter tvistemålslovens regler. Utvalget foreslår at det gjøres klart i loven at dette inngår i bistandsadvokatens oppgaver, se forslag til straffeprosessloven § 107 a fjerde ledd. Det legges til grunn at dette omfattes av oppdraget som bistandsadvokat og godtgjøres etter straffeprosessens regler.

Etter gjeldende regler skal det betales rettsgebyr ved anke etter tvistemålslovens regler, med mindre den ankende part er innvilget fri sakførsel.

Etter rettshjelploven § 25 kan det gis fritak for rettsgebyr også i saker hvor det ikke er innvilget fri sakførsel. Fornærmede som anker etter straffeprosessloven § 435 og som har bistandsadvokat må vurderes etter regelen i rettshjelploven § 25 annet ledd. Utvalget antar at fornærmede også i disse tilfellene gis fritak for rettsgebyr. Fritaket bør i så fall også gjelde for skadevolderen.

12.11 Etter rettskraftig dom

Særlige regler om innkreving av borgerlige rettskrav er gitt i straffeprosessloven §§ 455 tredje ledd og 456 og påtaleinstruksen § 30-10. Utvalget foreslår ingen endringer om dette.³⁴

³⁰ Se også drøftelsen i NOU 2001: 32 side 873-874 og Ot.prp. nr. 51 (2004-2005) side 432.

³¹ Jf. Bjerke 2003 s. 302.

³² Jf. Bjerke 2003 s. 301.

³³ Bjerke/Keiserud 2001 II side 1330 med videre henvisninger.

³⁴ Derimot er påtaleinstruksen § 30-10 foreslått endret på grunn av utvalgets forslag til nytt siste ledd i straffeprosessloven § 43 om at retten i saker der det er fremmet krav etter § 3 skal sørge for at dommen blir meddelt den fornærmede.

Kapittel 13

Andre tiltak under straffesaken enn styrking av fornærmedes og etterlattes straffeprosessuelle stilling

13.1 Innledning

Utvalget viser til omtalen av Justisdepartementets arbeidsgruppe i punkt 1.3.3 og 6.4. For oversiktens skyld gjentas arbeidsgruppens forslag:

«Hurtigere straffesaksavvikling

1. Det bør innføres frist for beramming av saker der offeret er under 18 år, lik fristen der gjerningspersonen er under 18 år.
2. Dommeren må justere/fastsette tidspunkt for hovedforhandlingen i samråd med partene og bistandsadvokaten, samt gi fortløpende informasjon til vitnene om eventuelle avvik i den oppsatte tidsplanen.

Politi og påtalemyndighet

3. Kunnskapen om ofres og pårørendes reaksjoner og behov bør styrkes i politiet gjennom grunn-, videre- og etterutdanningen.
4. Den informasjon som gis av politiet må tilrettelegges slik at alle grupper kan gjøre seg nytte av den, herunder barn, personer med språkvansker eller ulike typer funksjonshemminger.
5. Politiet bør informere om det tilbud som gis ved rådgivningskontorene for kriminalitets ofre og andre lokale hjelpetiltak for ofre.
6. Politiets samarbeid med andre profesjoner bør utvikles og formaliseres.
7. Det bør utarbeides skriftlige rutiner/instrukser for hvordan politiet skal møte ofre og pårørende.
8. Utformingen av vitnestevninger i straffesaker bør gjøres mer leservennlig. Den bør også inneholde informasjon om hvilke frivillige organisasjoner eller offentlige etater som kan tilby bistand, herunder vitnestøtte, der dette er tilgjengelig.
9. Det må sikres at aktor gjennomfører obligatorisk opplæring i vitnepsykologi og vitnebehandling.
10. Det bør utarbeides egne retningslinjer for påtalemyndighetens møte med ofre og pårørende.
11. Det bør tas initiativ til og legges til rette for samtale med ofre og pårørende i forkant av hovedforhandlingen.

12. Det bør utvikles rutiner slik at offeret, der konfliktrådsmedling kan være aktuelt, forespørres før siktede.

13. Det bør utarbeides rutiner som sikrer at spesielle behov hos ofre og pårørende avdekkes i forkant av straffesaken samt at denne informasjonen formidles til domstolen.

14. Det bør utarbeides skriftlige rutiner for håndteringen av erstatningskrav.

Bistandsadvokat

15. Advokatforeningen bør tilby bistandsadvokater tilrettelagt opplæring.
16. Det bør vurderes å innføre fast bistandsadvokatordning tilsvarende det som gjelder for faste forsvarere, eller andre ordninger som kan sikre god kvalitet på de tjenester som ytes.

Domstolene

17. Det må utvikles rutiner som sikrer at ofre og pårørende mottar aktuell forhåndsinformasjon om:
 - Domstolens lokaliteter
 - Praktiske forhold knyttet til selve rettsaken.
18. Det må sikres at informasjon fra påtalemyndighet, bistandsadvokat eller offeret selv blir tatt hensyn til, slik at tilrettelegging med bakgrunn i spesielle behov ivaretas.
19. Prosjektet vitnestøtte bør utvides til å omfatte flere domstoler.
20. Det må sikres rutiner for at sakens utfall meddeles ofre og pårørende før eller samtidig med at dommen offentliggjøres.
21. Kunnskapen om ofres reaksjoner og behov bør styrkes i domstolene ved at opplæring i vitnepsykologi og vitnebehandling gjøres obligatorisk for dommere.
22. Separate venterom bør tilbys i de saker der det bes om dette eller anses nødvendig.

Konfliktrådet

23. Konfliktrådet skal være et synlig og godt tilbud for ofre og pårørende, og skal:
 - utvikle metoder og samtaleforum som ivaretar ofrenes behov

- utvide pårørendes og andre berørtes rolle i konfliktrådsbehandlingen (forsamtaler, stormøter, utvidet megling)
- 24. Offeret skal tilbys megling uavhengig av hvilken skjebne saken får i straffesakskjeden.
- 25. Utvikle samarbeidet med rådgivningskontorene for kriminalitetsofre.

Rådgivningskontorene for kriminalitetsofre

- 26. Det bør vurderes å etablere en kriminalitetsoffermyndighet som får ansvaret for å sikre et helhetlig tilbud til kriminalitetsofre.
- 27. Rådgivningskontorene for kriminalitetsofre gjøres til en permanent ordning og legges administrativt, faglig og økonomisk inn under Kontoret for voldsoffererstatning.
- 28. Tilbudet bør utvides slik at det opprettes et RKK i alle politidistrikter.»

Utvalget bemerker at arbeidsgruppen og utvalget i all hovedsak har sammenfallende oppfatning av ofrenes behov og ønsker. Ingen av arbeidsgruppens anbefalinger står i strid med utvalgets oppfatninger eller forslag. De forslag som er fremsatt i punkt 1, 11, 12, 14, 16 og 20 er ivaretatt ved utvalgets forslag til endringer i straffeprosessloven, domstolloven og påtaleinstruksen.

13.2 Saksbehandlingstiden

Utvalget er enig i arbeidsgruppens understrekning av betydningen av saksbehandlingstiden. Mange av de utvalget har hatt samtaler med, har fremhevet at den lange saksbehandlingstiden fra anmeldelse til endelig dom av mange fornærmede og etterlatte oppleves som en av de største belastningene i straffesaken.¹ Utvalget er enig i at den lange behandlingstiden fra anmeldelse til endelig dom er en av de største svakhetene i strafferettspleien i dag. Et av de viktigste tiltakene for å ivareta fornærmedes interesser bedre enn i dag, er å kortene ned behandlingstiden hos politiet, påtalemyndigheten og domstolene. I tillegg til den belastning som selve tidsforløpet representerer, kommer at mulighetene for oppklaring av saken gjennom etterforskning og dom, svekkes desto eldre saken blir.

Utvalget har for alle de forslag utvalget fremmer nøye vurdert nyttevirkningene mot de prosessøkonomiske konsekvensene. Dette er svært viktig. Utvalget understreker, jf. foran under punkt

8.9 at ressurstilførsel bør være en absolutt forutsetning for å gjennomføre de av utvalgets forslag som ellers kunne gå ut over saksbehandlingstiden.

Utvalget vil peke på betydningen av at politiet prioriterer de sakene som rammer de fornærmede sterkest, nemlig de alvorligste volds- og seksuallovbruddene. Utvalget viser til riksadvokatens rundskriv om dette.² Det skjer dessverre for ofte at etterforskning og påtalebehandling også i alvorlige saker tar alt for lang tid. Noen saker stanser opp uten at det i etterhånd er mulig å påvise noen grunn. Utvalget fremmer i punkt 9.6 forslag om at det innføres en frist for å ta ut tiltale i visse saker der fornærmede er under 18 år.

Også domstolene må prioritere disse sakene. Fra flere fornærmede og etterlatte samt fagpersoner som utvalget har vært i kontakt med, er det pekt på at hensynet til siktedes frie forsvarervalg har medført forsinkelser ved berammelse av hovedforhandlingen. Ved lovendringer i straffeprosessloven § 102 de senere år er det slått fast at hensynet til det frie forsvarervalg må vike når dette fører til forsinkelse av betydning for saken. Det fremgår av rettspraksis at hensynet til fornærmede og etterlatte ved forsinkelse av saken må trekkes inn i vurderingen.³ Det er viktig at dette følges opp av domstolene.

Utvalget viser til punkt 9.7.9, der flertallet, alle unntatt Stabell, foreslår at det i saker om volds- og seksuallovbrudd der fornærmede er under 18 år skal prioriteres på samme måte som saker der tiltalte er under 18 år.

Dommerne har også et særlig ansvar for å styre gjennomføringen av straffesaken.⁴

I tingrettene bør dommerne allerede under fengslingsforlengelse ta opp spørsmålet om sakens fremdrift, jf. prinsippet i straffeprosessloven § 185 annet ledd, og eventuelt forhåndsberamme saken, særlig i fristsaker. Berammelse må skje umiddelbart etter at tiltale er kommet inn til retten eller ankesaken er henvist.

I de større sakene bør det overveies å avholde uformelt saksforberedende møte eller telefonkonferanse, der også bistandsadvokaten innkalles. I møtet bør bevisoppgavene foreligge, gjennomføringen av hovedforhandlingen gjennomgås og en fremdriftsplan diskuteres, slik at hovedforhandlin-

¹ Se gjengivelse i Advokatbladet nr. 9 2005 av Anne-Mette Prents notat til utvalget, samt intervju med henne i Advokatbladet nr. 10 2005.

² Riksadvokatens årlige rundskriv «Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen i politiet», sist rundskriv nr. 1/2006. Alvorlige volds- og seksualforbrytelser er blant de prioriterte sakstyper.

³ Se for eksempel Rt. 2004 side 950.

⁴ Se uttalelse avgitt i januar 2005 av et utvalg nedsatt av styret i Den norske dommerforening «Dommerstyring av straffesaker. God praksis for rask avvikling».

gen kan avvikles på en mest mulig effektiv måte uten unødig tidsspille. Det bør i møtet også søkes avklart om det vil oppstå særskilte prosessuelle spørsmål, for eksempel om fornærmede eller etterlatte vil begjære rettens beslutning for at tiltalte skal forlate rettssalen, jf. straffeprosessloven § 284. Slike spørsmål bør om mulig avgjøres før hovedforhandlingen, jf. punkt 9.7.7.

13.3 Beskyttelse og skånsom behandling

Et annet viktig spørsmål er fornærmedes og etterlattes behov for beskyttelse. Enkelte grupper fornærmede har et særlig behov for beskyttelse i forbindelse med straffesaken. Dette gjelder særlig fornærmede som har vært utsatt for familievold, vold fra organiserte kriminelle miljøer og for alvorlige trusler. Ikke sjelden frykter de fornærmede, noen dessverre med god grunn, represalier og nye overgrep. Disse fornærmede har behov for vern og beskyttelse, og kan være engstelige for at aktiv utøvelse av prosessuelle rettigheter vil provosere frem nye overgrep. Også for disse gruppene, må imidlertid forholdene legges til rette for at de – hvis de ønsker det – kan utøve de styrkede prosessuelle rettighetene som utvalget foreslår. For disse fornærmede, er likevel utfordringen først og fremst å gi trygghet og beskyttelse. Utvalget viser her til ordningene med besøksforbud, voldsalarmer, vitnebeskyttelse, og reglene om mulighet for hemmelig adresse og ny identitet.

Utvalget viser også til Politidirektoratets «Nasjonale retningslinjer for vitnebeskyttelse», utarbeidet i desember 2003.

Utvalget vil dertil understreke betydningen av praktiske tiltak for å beskytte og skåne fornærmede i forbindelse med rettsmøter og hovedforhandling, slik som vitnebeskyttelsesprogram, den vitnestøtteordning som nå er under utforming⁵ og godtgjørelse til ledsager.⁶ Justisdepartementet nedsatte 26. september 2005 en arbeidsgruppe som skal se på oppfølgingen av vitner i straffesakskjeden.

Domstolene bør også sikre de fornærmede som har behov for det eget venterom i tinghuset, og avklare med bistandsadvokaten før hovedforhandlingen om det foreligger andre særlige beskyttelsesbehov. Domstolen bør i de alvorligste sakene undersøke om det er behov for å oppnevne

en funksjonærkontakt for fornærmede eller de etterlatte, herunder få avklart om det er ønskelig med en omvisning i rettssalen på forhånd. Domstolen bør for eksempel gjennom en utpekt funksjonær eller rettsbetjent, sørge for at fornærmede og etterlatte er sikret en hensiktsmessig plass i rettslokalet.

13.4 Under hovedforhandling

Fornærmede eller etterlatte som har fått oppnevnt bistandsadvokat bør gis plass i rettssalen ved siden av bistandsadvokaten. Mange har overfor utvalget understreket at det oppleves krenkende at fornærmede og etterlatte er henvist til å sitte på tilhørerbenken uten mulighet til å kommunisere med sin advokat, mens tiltalte er plassert ved siden av sin forsvarer.

Om adgangen til å utvise siktede eller tiltalte under fornærmedes forklaring, viser utvalget til straffeprosessloven §§ 245 og 284, og til den nærmere fremstilling av disse regler under punkt 3.1.8.4. Utvalgets flertall, alle unntatt Stabell, foreslår at disse reglene skal omfatte noen flere etterlatte enn etter dagens regler. Utvalget understreker betydningen av at de fysiske forholdene i rettssalen der det er behov for det legges til rette for at tiltalte ikke kan iakttta fornærmede.

Videre forslår utvalget i punkt 9.8.8.2 at det arbeides videre med en ordning som åpner for fjernavhør med videooverføring under rettsmøter og under hovedforhandlingen av sårbare fornærmede og vitner som frykter trusler, represalier og lignende. Forslaget krever at alle tinghus utstyres med videooverføringsutstyr.

Utvalget mener det er behov for bedre kunnskaper om ofrenes behov og reaksjoner og for holdningsendringer i alle ledd i straffesakskjeden, og særlig i domstolene. Under utvalgets samtaler med fornærmede og fagpersoner er det kommet kritikk mot dommernes og domstolenes håndtering av saker som involverer etterlatte og fornærmede som har vært utsatt for alvorlige integritetskrenkelser. Behovet for skolering på dette området er påpekt både av Kvinnevoldsutvalget og av Justisdepartementets arbeidsgruppe.

Under hovedforhandlingen har dommeren et særlig ansvar for å skape et miljø som gir fornærmede, vitner og tiltalte størst mulig trygghet. For de aller fleste innebærer det en påkjenning å forklare seg for en domstol. For vitner som i tillegg er fornærmet, er påkjenningen gjerne ekstra stor. At fornærmede føler seg trygg, er også viktig for sakens opplysning. Det kan være nyttig å starte

⁵ Våren 2005 startet et pilotprosjekt i Trondheim tingrett og Oslo tingrett.

⁶ Se punkt 9.8.7 om godtgjørelse til ledsagere.

avhøret med å fortelle fornærmede hvem de forskjellige aktørene er, og i hvilken rekkefølge disse vil stille spørsmål. Under avhøret av fornærmede har dommeren et særlig ansvar for å påse at avhøret skjer på en måte som tar rimelig hensyn til fornærmede. Det skal gripes inn overfor ledende spørsmål og spørsmål som ikke kommer saken ved. Gjentatte spørsmål, både fra advokatene og fra dommerbordet, bør unngås. Spørsmål om fornær-

medes vandel, alminnelige troverdighet og tidligere seksuelle atferd må bare finne sted på den måte og i den utstrekning retten tillater. Hvis avhøret ikke gjennomføres på en tilfredsstillende måte, må rettens formann overta avhøringen. Dommerens opptreden må imidlertid ikke gå på bekostning av kravet til objektivitet. Både tiltalte og fornærmede skal behandles med respekt og verdighet.

Kapittel 14

Økonomiske og administrative konsekvenser

14.1 Innledning

Dette kapitlet omhandler de økonomiske og administrative konsekvensene av utvalgets endringsforslag. Mange av forslagene er av en slik art at de vanskelig kan tallfestes. Den kanskje viktigste endringen for en reell bedring av situasjonen for fornærmede i alvorlige straffesaker og for etterlatte vil være at alle ledd i straffesakskjeden endrer *holdning*. For eksempel er mer og bedre informasjon et nøkkeltiltak hvor regelendringer knapt er det viktigste, selv om også bedre regelverk er viktig. Informasjonsarbeid tar selvsagt tid, og koster derfor penger, men vel så viktig er at politiet, påtalemyndigheten, domstolene og kriminalomsorgen har ofrenes behov i tankene i deres daglige arbeid.

Utvalget går nedenfor gjennom de konkrete forslag som fremsettes og som kan tenkes å medføre kostnader. Utvalget er imidlertid ikke i stand til å gi et sikkert totalt anslag som munner ut i en konkret sum over de faktiske kostnadene som vil påløpe som følge av dets forslag. Det skyldes at mange av forslagene er av en slik art at de vanskelig kan omregnes i penger. Det er likevel ingen tvil om at noen av forslagene krever ressurstilgang. Utvalget har nedenfor søkt å angi dette så presist som mulig.

14.2 Forslag basert på uendret ressursbruk

Utvalget er i mandatet pålagt å avgi minst et forslag basert på uendret ressursbruk. Samtidig er mandatet utformet slik at utvalget skal foreslå lovendringer med sikte på å styrke fornærmedes straffeprosessuelle stilling.

Enkelte forslag er en lovfesting eller klargjøring av rutiner som følges i dag og medfører ikke i seg selv økte kostnader. På enkelte punkter medfører forslagene først og fremst en flytting av utgiftsposter, for eksempel ved overgang fra fri rettshjelp til bistandsadvokatordningen. Dette er imidlertid mindre vesentlige poster.

Det er etter utvalgets oppfatning ikke mulig å styrke fornærmedes og etterlattes stilling i særlig grad uten å øke ressursbruken. Dersom ressursene ikke økes, vil det ikke være mulig å gjennomføre det alt vesentlige av utvalgets forslag, og utvalget har på denne bakgrunn ikke satt opp en særskilt liste over hva som kan gjøres uten ressurstilgang. I gjennomgangen nedenfor vil det likevel fremgå at en del av utvalgets forslag medfører få eller ingen kostnader.

Utvalget har i punkt 8.6 uttrykkelig presisert at dersom det ikke tilføres tilstrekkelige ressurser til å dekke de økte kostnader utvalgets forslag medfører, bør de forslag som medfører merarbeid av betydning for politi, påtalemyndighet og domstoler etter utvalgets syn ikke gjennomføres.

14.3 Kostnader ved utvalgets forslag

14.3.1 Generelle betraktninger

Etter utvalgets syn er det nødvendig å gjennomføre en del tiltak for å styrke fornærmedes og etterlattes rettigheter. Gjøres ikke dette, er det en alvorlig risiko for at tilliten til de rettshåndhevende myndigheter synker, noe som kan få betydelige konsekvenser, jf. utvalgets prinsipielle betraktninger i kapittel 8. Utvalget er således ikke i tvil om at de forslagene som fremsettes vil ha en betydelig nytteverdi og viser til den nærmere beskrivelse av dette i de foregående kapitler.

14.3.2 Informasjonsrettighetene

Økt informasjon, og informasjon av høyere kvalitet enn i dag, er et av de viktigste tiltak utvalget foreslår. Forslagene omfatter noe nær alle trinn i prosessen; fra en hendelse har skjedd eller anmeldelse innlevert, gjennom etterforsknings- og påtalefasen, under domstolsbehandlingen og ved soning av dom.

Selv om en del informasjon kan gis ved automatisert utsendelse av standardiserte brev og utdeling av informasjonsfoldere, vil det etter utvalgets oppfatning være nødvendig at fornærmede og etterlatte gis personlig informasjon i atskillig utstrekning.

Utvalget foreslår at det utarbeides en *informasjonsfolder* som kan deles ut til fornærmede og etterlatte. Det vil påløpe en del kostnader forbundet med utarbeidelse, oversettelse og trykking av denne folderen.

Fanebestemmelsen om økt informasjon, jf. utkast til ny § 93 f i straffeprosessloven og ny § 7-6 i påtaleinstruksen, er ment å utvide retten til informasjon betydelig. Det foreslås at politiet og påtalemyndigheten skal holde fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte orientert om utvikling og fremdrift i saken. Dette vil i større saker med langvarig og omfattende etterforskning innebære relativt hyppige samtaler. Dette vil nødvendigvis kreve økte ressurser, selv om mange politidistrikter allerede har kommet ganske langt i dette arbeidet.

Utvalget foreslår at en utvidet krets av etterlatte gis rett til *dokumentinnsyn*, jf. utkastet til endring i straffeprosessloven § 242 første ledd første punktum og § 264 a fjerde ledd, se også utkast til endring av påtaleinstruksen § 16-4. Utvalget antar dette vil medføre noe merarbeid for politiet. Det dreier seg imidlertid om et begrenset antall saker. Utvalget har dessuten inntrykk av at flere etterlatte, utover de som har krav på det etter loven, allerede i dag får innsyn i dokumentene i atskillig utstrekning. Utvalget foreslår videre at også etterlatte og bistandsadvokaten skal kunne bringe et avslag på begjæring inn for domstolen, jf. utkast til endring av straffeprosessloven § 242 tredje ledd og § 264 a femte ledd. Utvalget antar at dette vil dreie seg om få saker som gjennomgående ikke vil være særlig arbeidskrevende.

Et av de forslagene som vil medføre ikke ubetydelige kostnader er forslaget om at politiet skal utnevne en *kontaktperson* for fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte, jf. utkast til ny § 8-4 e i påtaleinstruksen. En del politidistrikter har allerede en slik ordning. Skal ordningen fungere etter hensikten, må det stilles personell til kvalifisert personell til rådighet for dette.

Rett for fornærmede i alvorlige saker til et *møte med aktor*, jf. utkast til ny § 25-10 i påtaleinstruksen, er en helt ny rettighet. Slike møter gjennomføres bare i meget begrenset utstrekning i dag og vil medføre en betydelig økt arbeidsbelastning for aktorene. I tillegg til den tid som medgår til selve møtet, vil aktor også gjennomgående måtte forberede seg ved å friske opp detaljene i saken og overveie om det er spesielle forhold fornærmede og etterlatte bør orienteres om, eller spørres om. Også dette er det vanskelig å tallfeste. De fleste av de sakene hvor utvalget foreslår en rett for fornærmede og etterlatte til et møte med aktor, vil bli akterrert av en statsadvokat.

Utvalget anslår, på bakgrunn av et grovt anslag basert på politiets og påtalemyndighetens statistikk¹ for 2005 at det årlig kan være noe over 1000 saker hvor fornærmede eller etterlatte vil ha krav på et møte med aktor etter utvalgets forslag. Forutsetter man at fornærmede og etterlatte gjennomgående vil be om et møte, og at det går med totalt tre timer til hvert møte (inkludert tid til forberedelse) utgjør dette om lag 3000 timeverk. I tillegg må det tas hensyn til at disse sakene i stor utstrekning behandles også i lagmannsretten, gjerne innenfor samme budsjettår. Dersom en regner med at det er om lag 1800 timer i et årsverk, er det rimelig å anslå at den høyere påtalemyndighet bør tilføres to statsadvokatstillinger. Et stort antall saker av denne karakter aktorerer av statsadvokater ved Oslo statsadvokatembeter som etter utvalgets oppfatning særlig bør tilgodeses.

Utvalget foreslår dessuten en rekke *nye spesielle underretningsplikter for politiet og påtalemyndigheten*. Dette gjelder blant annet:

- Fornærmede skal underrettes om at anmeldte er avhørt, jf. utkast til ny § 8-4 a i påtaleinstruksen.
- Fornærmede og etterlatte som ikke har bistandsadvokat skal forklares konsekvensene om de velger å fremme erstatningskrav selv mv., jf. utkast til § 8-4 b i påtaleinstruksen.
- Informasjon skal også gis til en utpekt stedfortreder, jf. utkast til ny § 8-4 f i påtaleinstruksen.
- Etterlatte i prioritert rekkefølge og noen flere fornærmede enn i dag skal varsles om varetektsfengsling og løslatelse, jf. utkast til endring i påtaleinstruksen § 9-6.
- Utvidelse av kretsen av etterlatte som skal underrettes om henleggelse og påtaleunnløstelse, jf. utkast til endring av påtaleinstruksen § 17-2 første ledd bokstav c) og § 18-5 første ledd bokstav b).
- Omfanget av orienteringen utvides dersom påtalemyndigheten nekter å ta med et borgerlig rettskrav, jf. utkast til nytt annet punktum i påtaleinstruksen § 17-6.
- Kretsen som skal ha varsel om at saken er avgjort ved forelegg utvides til blant annet fornærmede som har inngitt anmeldelse, etterlatte og bistandsadvokat, jf. utkast til endret § 20-7 i påtaleinstruksen.
- Fornærmede med særlige rettigheter og bistandsadvokaten skal varsles om at saken begjæres pådømt som tilståelsesdom etter straffeprosessloven § 248 og gis kopi av siktelsen, jf. utkast til ny § 21-1 a i påtaleinstruksen.

¹ Tallene er hentet fra «PAL for Strasak» for 2005.

- En utvidet krets av etterlatte skal underrettes om at det er tatt ut tiltale, jf. utkast til endringer straffprosessloven § 264 a første ledd.
- Etterlatte i prioritert rekkefølge skal underrettes om tid og sted for hovedforhandling, jf. utkast til nytt annet punktum i straffprosessloven § 275 fjerde ledd.
- Bistandsadvokaten og alle som har fått avgjort krav etter § 3 skal underrettes om at saken er anket, jf. utkast til ny § 28-6 i påtaleinstruksen.
- Fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte skal varsles om berammelse av hovedforhandling i Høyesterett, jf. utkast til ny § 28-7.
- Fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte skal underrettes om vedtak om soningsutsettelse og om vedtakets innhold, jf. utkast til nytt siste ledd i påtaleinstruksen § 29-4.

Hver for seg innebærer de fleste av disse forslagene ikke så store ekstra belastninger for politiet og påtalemyndigheten. Men totalt sett vil arbeidsbyrden øke, ikke minst fordi det blir mer å passe på. Utvalget antar det her er mye å hente ved å benytte seg av varslingsrutiner i politiets saksbehandlingssystem og ved automatisk utsendelse.

Utvalget anbefaler at påtalemyndigheten utarbeider nye og mer informative *standardbrev til fornærmede* til bruk ved underretning om henleggelse mv. Dette vil medføre en engangskostnad, men også kostnader til vedlikehold. Det gjelder imidlertid også for dagens ordning.

Utvalget foreslår også at fornærmede og etterlatte i noen tilfeller skal varsles om, og ha rett til å være til stede ved, *rekonstruksjoner*, jf. utkast til påtaleinstruksen § 8-4 i. Det antas ikke at dette vil medføre vesentlige ekstra kostnader.

Også *domstolene* pålegges etter utvalgets forslag i noen grad økte informasjonsrettigheter. Varslingsplikten etter straffprosessloven § 243 annet ledd foreslås utvidet slik at også bistandsadvokaten varsles til rettsmøter under etterforskingen.

Utvalget foreslår en rekke informasjonsrettigheter knyttet til gjennomføringen av straffen, jf. utkastet til endringer i lov 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv. Dette vil medføre økt tidsbruk for kriminalomsorgen. Utvalgets forslag går imidlertid ikke lenger enn de forslag som allerede er fremsatt av departementet i høringsbrev 26. januar 2004 og høringsnotat 8. juli 2005 fra Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, jf. nærmere under punkt 9.13.2.

14.3.3 Frister i saker der fornærmede er under 18 år

Utvalget foreslår at det innføres nye fristregler i enkelte saker der fornærmede er under 18 år. Det gjelder for det første en frist på seks uker for å ta ut tiltale, jf. utkast til nytt annet punktum i straffprosessloven § 249 annet ledd. En tilsvarende regel gjelder allerede i dag i saker der mistenkte er under 18 år, jf. straffprosessloven § 249 annet ledd første punktum. Derneft foreslår flertallet at fristene for å påbegynne hovedforhandling som i dag gjelder dersom siktede var under 18 på handlings-tiden eller er varetektsfengslet, jf. straffprosessloven § 275 annet ledd annet punktum, utvides til å gjelde også dersom fornærmede i enkelte saker var under 18 år da forbrytelsen ble begått, jf. utkast til ny bokstav c i § 275 annet ledd annet punktum.

Alle nye fristregler medfører kostnader. Antallet fornærmede som er under 18 år er imidlertid begrenset og utvalget foreslår at fristene bare skal gjelde for fornærmede «med særlige rettigheter», jf. utvalgets utkast til tilføyelser i §§ 249 og 275 sammenholdt med utvalgets utkast til § 93 a.

I praksis antar utvalget at fristreglene særlig vil komme til anvendelse i saker om seksuelle overgrep mot barn og unge (straffeloven §§ 195 og 196). Det er mulig å anslå antallet slike saker til behandling i henholdsvis påtalemyndigheten og domstolene årlig. Utvalget har likevel ikke foretatt en slik beregning siden disse tallene ikke ville si særlig mye om kostnadsøkningen. Det er imidlertid ikke tvil om at forslaget vil medføre ikke ubetydelige kostnader.

14.3.4 Andre nye tiltak og rettigheter på etterforsknings-, påtale- og saksforberedelsesstadiet

Utvalget foreslår at bistandsadvokaten gis rett til å kreve et *nytt avhør av fornærmede*, jf. utkast til ny § 8-4 h i påtaleinstruksen. Det er vanskelig å anslå hvor ofte slike krav vil bli fremsatt siden politiet i alvorlige saker også i dag ofte gjennomfører et avsluttende avhør av fornærmede for å belyse konsekvensene av lovbruddet. Men det må påregnes en del flere slike avhør dersom dette innføres som en særlig rett. Slike avhør vil trolig ofte ta nokså lang tid. Det er vanskelig å anslå nærmere hvor mye politiets arbeidsmengde vil øke som følge av forslaget.

Utvalget foreslår inntatt i straffprosessloven § 59 a nr. 6 at bistandsadvokaten kan *klage over siktelsens innhold* når det er begjært pådømmelse etter § 248. I tillegg foreslås lovfestet (nr. 7) at også beslutning etter § 427 annet ledd annet punktum

om å nekte å ta med krav mot siktede fra den umiddelbart skadelidende kan påklages. Også etterlates rett til å klage foreslås lovfestet (tilføyelse i § 59 a annet ledd). Påtalemyndigheten vil også i dag gjennomgående behandle slike klager som utvalget foreslår lovfestet, men det er grunn til å tro at antallet klager vil øke noe som følge av at klagemuligheten blir bedre kjent og kanskje også fordi bistandsadvokatene må forventes å bli mer aktive også når det gjelder å klage på påtalemyndighetens avgjørelser. Utvalget antar likevel ikke at arbeidsmengden for påtalemyndigheten vil øke i en slik grad på grunn av utvidet klagerett at dette i seg selv tilsier ressurstilførsel.

Etter utvalgets utkast til endring av straffeprosessloven § 239 første ledd første punktum, jf. § 234 annet ledd første punktum *endres aldersgrensen for dommeravhør i saker om seksuallovbrudd til 16 år*. Dette innebærer at det må gjennomføres en del flere dommeravhør (for fornærmede som er mellom 14 og 16 år på tiden for avhøret). Dommeravhør er vesentlig mer kostnadskrevende enn politiavhør fordi det involverer langt flere personer. Kostnadene vil først og fremst påløpe i domstolene, politiet og i form av godtgjørelse til forsvarer og bistandsadvokat. Det er neppe mulig å tallfeste den økte kostnaden, men utvalget antar at det neppe vil bli tale om noe stort antall saker årlig.

Et flertall i utvalget foreslår at *fristen for å avholde dommeravhør* reduseres fra to til en uke. Isolert sett medfører ikke dette forslaget økte kostnader siden utgiftene til selve avhøret er de samme. Men erfaringen er at innføring av frister reduserer fleksibiliteten i de aktuelle etatene og dermed effektiviteten. Med en så kort frist som en uke, vil både politiet og domstolene måtte utsette andre planlagte gjøremål for å kunne gjennomføre dommeravhøret. Det dreier seg om et relativt stort antall saker årlig, men utvalget finner det umulig å anslå med noen sikkerhet hvor mye kostnadene vil øke. Det er grunn til å tro at de økte kostnadene ikke er helt ubetydelige, i alle fall gjelder det for domstoler og politidistrikter som har mange saker om seksuallovbrudd mot barn.

Utvalget foreslår at retten etter begjæring fra fornærmede kan *oppnevne en sakkyndig* under etterforskingen for å utrede hvilke helseskader fornærmede er påført dersom dette er nødvendig for å avgjøre erstatningskravet. I en del tilfeller vil påtalemyndigheten ha begjært oppnevnt sakkyndige for å få belyst skyld- eller straffespørsmålet, og dette vil trolig i noen tilfeller gi tilstrekkelig materiale også for å beregne erstatningskravet. Men det vil også være tilfeller der erklæringen foranlediget av påtalemyndigheten ikke er tilstrekke-

lig, eller hvor påtalemyndigheten ikke finner tilstrekkelig grunn til å begjære oppnevnt sakkyndige. Det er vanskelig å anslå hvor mange flere sakkyndigoppnevnelser som vil følge av utvalgets forslag, men det vil neppe være tale om noe stort antall. Utgiftene vil bli fordelt på mange domstoler.

Fornærmede med særlige rettigheter gis etter utvalgets utkast til endringer i § 264 a annet ledd *rett til å foreslå supplerende bevisførsel om straffekravet*. Slike forslag har fornærmede selv sagt også kunnet komme med etter dagens ordning, og dette skjer nok i noen grad. Men utvalget antar at det vil komme flere slike henvendelser til påtalemyndigheten om utvalgets forslag vedtas. Dette skyldes dels regelfesting av forslagsretten, men først og fremst at utvalget legger opp til en betydelig mer aktiv rolle for bistandsadvokaten. Behandlingen av slike forslag vil imidlertid være lite ressurskrevende for påtalemyndigheten. I noen tilfeller vil uenighet bringes inn for retten, jf. utvalgets ukast til § 264 a annet ledd annet punktum, men utvalget antar dette vil skje meget sjelden. Uansett vil slike saker neppe kreve meget av rettens tid.

Bistandsadvokaten skal etter utvalgets forslag til nytt annet punktum i § 271 annet ledd gis *rett til å stille spørsmål under bevisopptak av vitner, sakkyndige og tiltalte*. Siden det dreier seg om relativt få saker, og fordi bistandsadvokatene i praksis neppe vil bruke mye av rettens tid, vil denne rettigheten etter utvalgets skjønn ikke medføre vesentlige økte kostnader.

14.3.5 Særlig om pådømmelse av tilståelses-saker

Utvalget foreslår at det presiseres i et nytt punktum i straffeprosessloven § 248 første ledd at retten også skal ta hensyn til fornærmedes interesser i vurderingen av om det er betenkelig å pådømme saken etter den forenklete behandlingsmåte som § 248 gir anvisning på. Utvalget antar at retten (og påtalemyndigheten) også i dag i noen grad tar hensyn til fornærmedes interesser og at det neppe blir noen stor økning i antallet meddomsrettssaker som følge av utvalgets forslag.

14.3.6 Flere rettigheter under hovedforhandlingen

Utvalget foreslår en rekke nye rettigheter under hovedforhandlingen for fornærmede i alvorlige straffesaker og en del rettigheter for etterlatte. Flere av disse forslagene vil neppe medføre økte kostnader. Det gjelder blant annet forslaget om at fornærmede forklarer seg først under hovedfor-

handlingen, jf. utkast til ny § 289 a. Det kan riktig nok tenkes at tiltaltes forklaring vil ta noe lengre tid fordi tiltalte ønsker å kommentere fornærmedes forklaring, men utvalget antar dette vil spille liten rolle i praksis.

Det er vanskelig å vurdere effekten av utvalgets forslag om at bistandsadvokaten for fornærmede kan *stille spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige*. Retten til å stille spørsmål er ment å være subsidiær i forhold til aktors utspørring, og det er først etter at aktor og forsvarer har stilt sine spørsmål, at bistandsadvokaten eventuelt kan stille supplerende spørsmål. Det er også grunn til å understreke at de mange fornærmede som fremmer erstatningskrav allerede i dag har rett til å stille spørsmål til belysning blant annet av ansvarsgrunnlaget og tapets størrelse, som jo vil ha nær tilknytning til skyld- og straffespørsmålet.

Det er likevel grunn til å tro at bistandsadvokatene gjennomgående vil bli mer aktive under hovedforhandlingen enn før, både som følge av nye rettigheter og fordi en ny forståelse av fornærmedes interesser vil utvide bistandsadvokatens oppdrag. Dette kan nok medføre at hovedforhandlingene i noen tilfeller vil ta noe lengre tid. Utvalget tror likevel ikke at tidsbruken vil øke vesentlig. Under utvalgets besøk i Sverige fikk utvalget inntrykk av at domstolene, påtalemyndigheten og advokatene var enige om at det sjelden oppstår forsinkelser på grunn av fornærmede, jf. punkt 4.2.2.4. Også i Finland synes oppfatningen blant aktørene å være at utøvelse av slike rettigheter gjennomgående er lite problematiske, jf. punkt 4.3.2.4. Under enhver omstendighet er utvalget overbevist om at fordelene klart overstiger ulempene, jf. nærmere drøftelsen under punkt 9.8.6.4.

Vurderingene ovenfor gjelder også langt på vei for utvalgets forslag om rett for fornærmede med særlig rettigheter til å *uttale seg etter forklaring fra tiltalte og vitner og etter opplesning av skriftlig bevis*, jf. utkast til nytt annet og tredje punktum i straffeprosessloven § 303. Det tilføyes at tiltalte i praksis meget sjelden benytter seg av retten til å uttale seg fortløpende under bevisførselen. Det samme vil trolig gjelde for fornærmede. Utvalget antar at heller ikke *retten til sluttreplik*, jf. utkast til endring av § 304 første ledd tredje punktum vil bli brukt ofte.

Utvalgets forslag om at fornærmede og etterlatte med særlige rettigheter skal gis rett til å gi en *sammenhengende forklaring om konsekvensene av lovbruddet*, jf. utkast til ny 289 siste ledd kan kanskje øke tidsbruken i retten noe selv om slike forklaringer gis i atskillig utstrekning også i dag.

Utvalget foreslår at fornærmede med særlige rettigheter og en utvidet krets av etterlatte skal få

rett til godtgjørelse for tilstedeværelse under hele hovedforhandlingen, jf. utkast til ny § 93 g i straffeprosessloven sammenholdt med utvalgets forslag til endringer i lov av 21. juli 1916 nr. 2. Det er delte syn på hvilken krets av etterlatte som bør gis rett til slik godtgjørelse. Flertallet foreslår at godtgjørelse bør gis til avdødes ektefelle eller samboer, foreldre, myndige barn, søsken og eventuelle steforeldre. Mindretallet mener retten til godtgjørelse bør gis til bare én av gruppene i prioritert rekkefølge. Flertallets forslag er klart mer ressurskrevende enn mindretallets.

14.3.7 Utvidelse av bistandsadvokatordningen

14.3.7.1 Utvidelse til flere sakstyper

Etter utvalgets utkast til omformulert § 107 a utvides fornærmedes rett til advokat. Utvidelsene gjelder saker om:

- overtredelse av straffeloven § 200 annet ledd (seksuell handling med barn under 16 år).
- familievold etter den nye bestemmelsen i straffeloven § 219
- menneskehandel mv. etter straffeloven § 224²
- kjønnslemlestelse etter lov 15. desember 1995 nr. 74.

Utvalget kan ikke utelukke at disse utvidelsene vil få betydning i et visst antall saker, særlig etter hvert som bestemmelsene i straffeloven §§ 219 og 224 blir mer innarbeidet.

I tillegg foreslås opphevet kravet om at det skal anses å være behov for advokat i saker der det er grunn til å tro at fornærmede som følge av handlingen får betydelig skade på legeme eller helbred. Det er vanskelig å si hvilken betydning dette forslaget vil få. Utvalget antar imidlertid at det nokså ofte etter dagens praksis anses å være behov for advokat og at de økonomiske konsekvensene av forslaget derfor er begrensede.

Utvalget foreslår å innføre en skjønnsmessig bestemmelse som gir retten mulighet for å oppnevne bistandsadvokat for etterlatte når særlige forhold tilsier at det er behov for advokat. Utvalget antar at denne regelen kan få praktisk betydning, men antallet saker vil være begrenset.

Utvalget foreslår også at bistandsadvokat bør oppnevnes i saker der grunnlaget for ønske om besøksforbud er en mulig overtredelse av § 219. I

² Etter rettshjelploven § 11 første ledd nr. 6 har «den som har vært utsatt for mishandling fra nærstående, i forbindelse med straffesak mot gjerningspersonen» krav på fritt rettsråd uten behovsprøving.

slike tilfeller bør det etter utvalgets oppfatning også oppnevnes forsvarer, jf. utkast til straffeprosessloven § 100 b første ledd nytt annet punktum. Dette vil gjelde få saker.

Utvalget nevner av hensyn til den samlede oversikt over økte advokatutgifter at det også foreslår at siktede alltid skal ha forsvarer når fornærmede fremmer krav etter § 428, jf. utkast til § 99 nytt annet ledd.

Samlet sett antar utvalget at dets forslag vil medføre at det oppnevnes bistandsadvokat i en del flere saker enn i dag. Det er imidlertid svært vanskelig å konkretisere de utgiftene dette vil medføre.

Utvalget foreslår innført en ordning med faste bistandsadvokater, jf. utkast til 107 f. Dette medfører i seg selv ikke utgifter av betydning.

14.3.7.2 Utvidelse av bistandsadvokatens oppgaver

Utvalget foreslår en ganske betydelig utvidelse av bistandsadvokatens oppgaver. Dette er nærmere beskrevet for hvert enkelt trinn av saksbehandlingen under punkt 11.2.

Det står sentralt i utvalgets forslag å øke bistandsadvokatens ansvar og oppgaver. Innholdet i bistandsadvokatrollen vil for det første endres som følge de økte rettighetene utvalget foreslår. Men vel så viktig er det at en endret forståelse av hvilke legitime interesser fornærmede har, jf. nærmere kapittel 8, også medfører økte oppgaver for bistandsadvokaten som jo har som oppgave å ivareta fornærmedes interesser, jf. straffeprosessloven § 107 c første ledd. Samlet sett bør dette medføre at bistandsadvokatene bruker vesentlig mer tid enn i dag på den enkelte sak. Dette må selv sagt gi seg utslag i advokatenes godtgjørelse. Utvalget har ikke grunnlag for å gjøre noen beregning av dette, men understreker at en vesentlig forutsetning for utvalgets forslag faller bort om ikke bistandsadvokatene gis en godtgjørelse som står i forhold til de utvidede plikter de pålegges.

14.3.8 Utvidelse av fri rettshjelp

Utvalget foreslår at det gjeninnføres en særlig ordning etter rettshjelpsloven som gir de fornærmede krav på fritt rettsråd uten behovsprøving og uten egenandel til bistand til å vurdere anmeldelse i saker som omfattes av bistandsadvokatorordningen, men der det ikke blir inngitt anmeldelse, jf. nærmere under punkt 11.2.2. Dette vil kunne få et visst omfang, antagelig først og fremst i voldtektssaker.

14.3.9 Endringer i reglene om borgerlige rettskrav

Etter utkastet til § 427 annet ledd blir det bistandsadvokatens oppgave å fremme erstatningskrav etter § 428. Dette innebærer at påtalemyndigheten fritas fra denne oppgaven i saker hvor det er oppnevnt bistandsadvokat. For påtalemyndigheten vil dette medføre en viss besparelse. Siden bistandsadvokatene etter dagens regler forbereder kravene også om påtalemyndigheten formelt fremmer det, burde ikke denne regelendringen i seg selv medføre økte utgifter til salær til bistandsadvokatene.

Utvalget legger opp til bedre forberedelse av de borgerlige rettskravene, både for tingrett og i ankeinstansen. Dette vil medføre en del arbeid for alle involverte. Ikke minst forslagene om bedre avklaring av kravene i saksforberedelsen for lagmannsrett vil medføre en del ekstra arbeid. Det er ikke mulig for utvalget å gi noe anslag over kostnadene ved dette.

14.3.10 Særlig om gjenopptakelsessaker

Utvalget foreslår at utvidede rettigheter for fornærmede i gjenopptakelsessaker, jf. utkast til nytt femte ledd i straffeprosessloven § 397, nytt annet ledd i § 398 og ny § 400 a. Utvalget antar forslagene vil medføre noe økt tidsbruk for gjenopptakelseskommisjonen i enkelte saker, og dermed noe økte kostnader.

Kapittel 15

Merknader til de enkelte bestemmelsene**15.1 Lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse**

Til § 1 annet og tredje ledd:

Til flertallsforslaget:

Det foreslås at fornærmede som nevnt i straffeprosessloven § 93 a første ledd (fornærmede med særlige rettigheter) skal gis rett til godtgjørelse for tilstedeværelse under hele hovedforhandlingen.

Utvalget *flertall*, alle unntatt lederen og Stabell, foreslår at alle etterlatte som nevnt i straffeprosessloven § 93 a annet ledd første punktum, får krav på godtgjørelse som for vitner for tilstedeværelse under hele hovedforhandlingen hvis de følger saken. I tillegg mener flertallet at slik rett til godtgjørelse bør gis til avdødes søsken og eventuelle steforeldre.

I alle tilfeller gjelder at fornærmede og etterlatte etter forslaget skal få godtgjørelse utover den tiden de selv vitner. Bestemmelsen gjelder også om de ikke vitner.

Det kan etter flertallets forslag teoretisk sett være noen etterlatte som har krav på godtgjørelse, men som ikke har rett til å være til stede når forhandlingene føres for lukkede dører, kfr. endringsforslagene til domstoloven § 127 og straffeprosessloven § 93 d. Dette gjelder søsken og steforeldre som ikke er omfattet av utvalgets definisjon av etterlatte i straffeprosessloven § 93 a annet ledd. Det vil imidlertid sjelden forekomme at en sak der noen har omkommet som følge av en straffbar handling, føres for lukkede dører. Mer praktisk er det at dørene lukkes under begrensede deler av forhandlingen, for eksempel under forklaring fra tiltaltes psykolog. Det kan da være at avdødes søsken eller steforeldre enkelte ganger vises ut, men de bør etter flertallets oppfatning likevel gis rett til full godtgjørelse. For øvrig minnes det om at retten når et rettmøte holdes for lukkede dører, etter domstoloven § 127 første punktum kan gi adgang for andre enn dem som har med saken å gjøre hvis særlige grunner taler for det.

Fordi kretsen av etterlatte som gis rett til godtgjørelse utvides vesentlig, er det ikke behov for regelen i gjeldende § 1 annet ledd tredje punktum

om at den som hadde foreldreansvaret eller var verge i stedet for å kreve egen godtgjørelse kan peke ut en annen person som kan fremme krav.

Forslaget til tredje ledd viderefører gjeldende § 1 annet ledd fjerde punktum, med justering som følge av at rettigheter ikke lenger er gitt til den som var verge i et slikt tilfelle. Dersom bare én hadde foreldreansvaret i en sak der noen under 18 år har omkommet som følge av en straffbar handling, kan vedkommende altså peke ut en annen person som også kan fremme krav. Om begrunnelsen for at vergens rettigheter oppheves, se merknad til straffeprosessloven § 93 a.

Utvalget foreslår en utvidelse av retten til ledsager, se forslag til nytt annet punktum i vitnegodtgjørelsesloven § 6 første ledd. Det er en viss overlapping mellom forslaget til vitnegodtgjørelsesloven § 1 tredje ledd første punktum og forslaget til § 6 første ledd nytt annet punktum.

Etter gjeldende rett gjelder retten til å peke ut en annen person som også kan fremme krav tilsvarende for den som hadde foreldreansvaret alene eller var verge alene i en sak der avdøde hadde fylt 18 år på handlingstidspunktet, men særlige forhold foreligger, jf. vitnegodtgjørelsesloven § 1 annet ledd annet punktum. Disse tilfellene må etter utvalgets forslag vurderes etter forslaget til § 6 første ledd nytt annet punktum. Utvalget legger til grunn at godtgjørelse til ledsager vil bli innvilget i slike tilfeller.

Til mindretallsforslaget

Mindretallet, lederen og Stabell, mener retten til godtgjørelse bør tilkomme de nevnte gruppene av etterlatte i prioritert rekkefølge, slik at retten først tilkommer avdødes ektefelle dersom vedkommende var gift. Hvis avdøde ikke var gift, tilkommer retten til godtgjørelse myndige barn, dernest avdødes foreldre. Det er altså bare én av disse gruppene som foreslås gitt krav på godtgjørelse for å følge hele hovedforhandlingen. Men retten tilkommer alle innenfor samme gruppe, for eksempel begge foreldrene.

Det kan være at den av de etterlatte som har krav på godtgjørelse etter annet ledd, ikke orker å følge hovedforhandlingen. Mindretallet foreslår

derfor i tredje ledd første punktum at den som har krav på godtgjørelse i stedet kan utpeke en annen person som kan fremme krav. Forslaget er en utvidelse av den retten som i dag gjelder for den som hadde foreldreansvaret eller var verge i en sak hvor en person under 18 år har omkommet som følge av en straffbar handling. Det bør også være mulig å dele godtgjørelsen slik at etterlatte selv får godtgjørelse for en del av forhandlingen og stedfortrederen for det resterende.

For øvrig er mindretallet enig i flertallets forslag.

Til § 6 første ledd nytt annet punktum og nytt annet ledd:

Forslaget til *nytt annet punktum i første ledd* gjør det mulig å tilkjenne godtgjørelse for ledsagere til vitner, fornærmede og etterlatte uten at behovet for ledsager skyldes «legemsfeil, sykdom, alder eller svakelighet», jf. første punktum. Enkelte alvorlige straffesaker må anses å innebære så store belastninger for vitner, fornærmede og etterlatte, at det kan være rimelig å gi godtgjørelse til en ledsager.

Utvalget foreslår i *nytt annet ledd* at foreldre eller verger til mindreårige fornærmede i tilfeller som nevnt i straffeprosessloven § 93 a, skal gis rett til godtgjørelse for tilstedeværelse under hele hovedforhandlingen også hvis fornærmede ikke skal vitne. Et typisk eksempel er en sak om incest eller seksuelt overgrep mot barn, der det er gjennomført dommeravhør og barnet således ikke skal møte for retten under hovedforhandlingen. Barnets nærmeste pårørende vil i slike tilfeller ha en klar interesse i å følge hovedforhandlingen, og utvalget synes det er rimelig at de gis vitnegodtgjørelse. De bør også på samme vilkår som i første ledd ha mulighet til å ha med en ledsager som også gis rett til godtgjørelse.

Forslaget gir rett til godtgjørelse for verge for det tilfellet at det ikke er aktuelt å gi dette til den som har foreldreansvaret. Også i slike tilfeller kan det tenkes at det er viktig at noen følger saken på barnets vegne. Hvis en oppnevnt verge har godtgjørelse for sitt oppdrag på annen måte, skal det selvsagt ikke gis godtgjørelse etter denne bestemmelsen.

15.2 Lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene (domstolloven)

Til § 127 nytt annet punktum:

Forslaget gir alle fornærmede og alle etterlatte som nevnt i straffeprosessloven § 93 a annet ledd første punktum, rett til å være til stede i rettsmøter

i straffesaker som føres for lukkede dører. Rettigheten er altså ikke foreslått prioritert mellom de ulike gruppene av etterlatte. Avdødes ektefelle, foreldre og barn skal i samme sak ha lik rett til å være til stede i rettsmøter som føres for lukkede dører.

Domstolloven § 127 gir ikke i seg selv hjemmel for å lukke dørene. Bestemmelsen regulerer situasjonen der dørene er lukket. Den generelle hjemmelen for å lukke dørene er domstolloven § 125. I tillegg finnes det særlige bestemmelser i straffeprosessloven om at vitneforklaringer enkelte ganger skal skje for stengte dører med bare partene til stede og under pålegg om taushetsplikt, se for eksempel straffeprosessloven § 117 annet ledd, § 118 tredje ledd jf. § 117 annet ledd, § 119 fjerde ledd, § 120 annet ledd jf. § 119 fjerde ledd, § 121 annet punktum, § 124 annet ledd annet punktum og § 125 fjerde ledd. Også når hjemmelen for lukkede dører finnes i disse særlige bestemmelsene, gir forslaget til domstolloven § 127 nytt annet punktum en rett til å være til stede for fornærmede og etterlatte.

I forslaget er det gjort en reservasjon for tilfeller der særlige grunner taler mot fornærmedes eller etterlattes tilstedeværelse. Dette er ment som en sikkerhetsventil forbeholdt ekstraordinære omstendigheter. Den klare hovedregelen bør være at fornærmede og etterlatte har anledning til å være til stede.

Et ikke helt upraktisk eksempel for når det kan være aktuelt å gjøre unntak, kan være hvis det er flere fornærmede i samme sak, og den enes psykolog el. skal føres som vitne. Den fornærmede som har krav på hemmelighold må samtykke i at psykologen avgir forklaring, og dersom fornærmede ikke samtykker i at forklaringen gis offentlig, skal den bare meddeles retten og partene i møte for stengte dører og under pålegg om taushetsplikt. Som hovedregel skal da også andre fornærmede i samme sak ha anledning til å være til stede, men det kan tenkes at opplysningene er svært belastende for den som har krav på hemmelighold og samtidig uten betydning for de andre fornærmedes stilling. I så fall bør de andre fornærmede vises ut.

Retten vil under enhver omstendighet ha mulighet til å vise ut fornærmede og etterlatte etter reglene i straffeprosessloven §§ 245 og 284.

Bistandsadvokaten har alltid rett til å være til stede i rettsmøter, også når de føres for lukkede dører. Dette fremkommer indirekte av første punktum ved at advokaten må regnes for å «ha med saken at gjøre».¹

¹ Se Bøhn 2000 side 377.

Til § 130 annet ledd første punktum:

Forslaget gir retten mulighet til å forby offentlig gjengivelse av en rettsavgjørelse før den er meddelt fornærmede, eller etterlatte i prioritert rekkefølge, jf. forslaget til straffeprosessloven § 93 a annet ledd første jf. annet punktum. I saker om alvorlige integritetskrenkelser kan det være en belastning for fornærmede å bli kjent med domresultatet gjennom mediene. Dette kan skape en følelse av å være fremmedgjort eller å bli behandlet uten respekt. Det samme gjelder for etterlatte. Fornærmede og etterlatte kan også ha behov for å forberede seg på andre måter på at rettsavgjørelsen blir gjengitt offentlig.

Bestemmelsen er ikke begrenset til «fornærmede med særlige rettigheter», men gjelder fornærmede generelt. Det beror på rettens vurdering om adgangen til å utsette offentlig gjengivelse skal benyttes i den enkelte sak.

Bestemmelsen regulerer ikke selve meddelelsen til fornærmede eller etterlatte.

I saker hvor fornærmede har krevd erstatning (etterlatte som har krevd erstatning regnes som fornærmede i straffeprosessuell forstand), foreslås det endringer i straffeprosessloven § 43 om at retten skal sørge for at dommen snarest mulig blir meddelt dem. Utvalget foreslår også å lovfeste dagens praksis hvor retten også meddeler dommen til bistandsadvokaten. I saker der fornærmede eller etterlatte enten har krevd erstatning eller har bistandsadvokat, vil det altså være retten selv som har ansvaret for å meddele rettsavgjørelsen til dem. I andre saker vil ikke fornærmede eller etterlatte varsles rutinemessig før etter rettskraftig dom siden dette ansvaret foreslås lagt til påtalemyndigheten, se forslaget til § 28A-1 i påtaleinstruksen. I slike saker vil imidlertid behovet for å utsette offentliggjøring av rettsavgjørelsen som regel være mindre. Skulle det være behov for en utsettelse i en slik sak, kan det være naturlig at retten også selv sørger for meddelelse av dommen til fornærmede eller etterlatte, selv om den ikke har plikt til det etter straffeprosessloven § 43. Dette må ses i sammenheng med domstolloven § 130 annet ledd annet punktum som sier at et forbud som nevnt i første punktum ikke gjelder for lengre tid enn to uker etter avsigelsen av rettsavgjørelsen.

15.3 Lov 13. juni 1980 nr. 35 om fri retts-hjelp

Til § 11 første ledd nr. 6

Gjeldende § 11 første ledd nr. 6 regulerer retten til fritt rettsråd i saker om mishandling av nærstå-

ende. Utvalget foreslår i punkt 11.4 å oppheve retten til fritt rettsråd i slike tilfeller på bakgrunn av forslagene om å utvide bistandsadvokatordningen til saker om vold i nære relasjoner (straffeloven § 219) og saker om menneskehandel (straffeloven § 224). Innholdet i gjeldende § 11 første ledd nr. 6 foreslås derfor ikke videreført. I stedet foreslås det en i realiteten ny bestemmelse om at fornærmede i saker som nevnt i straffeprosessloven § 107 a første ledd skal gis rett til konsultasjon med advokat for å vurdere om forholdet skal anmeldes. Dersom forholdet senere anmeldes, vil denne samtalen godtgjøres som del av bistandsadvokatoppdraget. Hvis forholdet ikke anmeldes, foreslås det at bistanden gis som fritt rettsråd uten behovsprøving eller egenandel. Se nærmere om utvalgets vurderinger i punkt 11.2.2.

15.4 Lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven)

Til § 3 fjerde ledd annet punktum:

Straffeprosessloven § 3 fjerde ledd første punktum slår fast at når uttrykket fornærmede brukes i straffeprosessloven, omfatter det også andre skadelidte som kan fremme borgerlige rettskrav i saken. Dette gjelder likevel ikke i de bestemmelsene som regnes opp i fjerde ledd annet punktum. Utvalget foreslår tilføyd enkelte nye bestemmelser i annet punktum, som en konsekvens av andre endringsforslag som er ment å gjelde bare fornærmede i snever forstand. Der utvalget gir rettigheter til «fornærmede med særlige rettigheter», tilkommer rettighetene bare fornærmede i enkelte saks typer, se nærmere punkt 8.7.1 og 9.2, samt merkna den til den foreslåtte bestemmelsen i § 93 a første ledd nedenfor.

Til § 28 første ledd bokstav b:

Forslaget gir alle etterlatte rett til å kreve utskrift av rettsbøker og andre dokumenter som *retten* har avsluttet behandlingen av. Dette er en utvidelse av den rettigheten som ved lov 2. juli 2004 nr. 61 ble gitt til den som hadde foreldreansvaret eller var verge til en person under 18 år som har omkommet som følge av en straffbar handling. Utvalget antar det ikke vil bli fremsatt mange begjæringer om slikt innsyn og foreslår derfor at rettigheten gis alle etterlatte som nevnt i § 93 a annet ledd første punktum og ikke i prioritert rekkefølge. Den avdøde ektefelle eller samboer, myndige barn eller for-

eldre har altså selvstendige og parallelle rettigheter etter forslaget. Innsynsbegjæringer vil trolig bli fremsatt langt oftere under løpende etterforskning. Her foreslår utvalget at retten til innsyn gis til etterlatte i prioritert rekkefølge, jf. endringsforslag til straffeprosessloven § 242 første ledd første punktum.

Innsyn i straffesaker som er avsluttet av *påtalemyndigheten*, reguleres av påtaleinstruksen § 4-1.

Til § 43 nytt fjerde ledd:

Utvalget foreslår at retten skal sørge for at dommen blir meddelt til bistandsadvokaten og til alle som har fått avgjort krav etter § 3. Alle som fremmer krav etter § 3 er fornærmet i straffeprosesslovens forstand. Dermed vil også etterlatte som har krevd erstatning i denne sammenhengen bli omfattet av uttrykket fornærmede.

At retten skal meddele dommen til bistandsadvokaten, er langt på vei en lovfesting av den praksis som følges av mange domstoler allerede i dag. Det vil være bistandsadvokatens ansvar å informere sin klient. Bistandsadvokatens ansvar må ses i sammenheng med forslaget om å oppheve påtaleinstruksen § 26-3 siste ledd, som i dag pålegger påtalemyndigheten å underrette fornærmede med kjent navn og adresse om sakens utfall i første instans. Bakgrunnen for opphevelsen av bestemmelsen i påtaleinstruksen § 26-3 er at den ikke fungerer i praksis. Utvalget har forstått det slik at underretning i praksis ikke gis før dommen er rettskraftig. Det vises til utvalgets vurderinger i punkt 9.10 og 10.8.4.

Til § 59 a første og annet ledd:

Utvalget foreslår i *første ledd nytt nr. 6* å innføre klagerett over siktelsens innhold når en sak fremmes som tilståelsessak etter § 248. Klageretten er imidlertid forbeholdt fornærmede med særlige rettigheter, slik forslaget til *annet ledd nytt femte punktum* viser. Klagerett foreslås her ikke gitt til etterlatte siden det er lite praktisk at en sak hvor noen har omkommet som følge av den straffbare handlingen pådømmes som tilståelsessak.

Klageretten er begrenset til å gjelde siktelsens innhold. Bistandsadvokaten kan altså ikke klage over at saken begjæres pådømt som tilståelsessak. Hvis klagen gjelder subsumsjonen, kan resultatet likevel bli at kravet til strafferamme i § 248 første ledd bokstav a ikke lenger er oppfylt på grunn av endret subsumsjon. Klagen kan også gjelde andre sider av siktelsens innhold enn subsumsjonen, for

eksempel beskrivelsen av tid og sted eller antall hendelser.

Det foreslås tilføyd en ny bestemmelse i påtaleinstruksen § 21-1 a, om at påtalemyndigheten skal varsle fornærmede med særlige rettigheter og bistandsadvokaten om at saken begjæres pådømt som tilståelsessak etter § 248. I disse tilfellene kan saken ikke behandles av retten før klagefristen er ute. Fristen er etter tredje ledd første punktum, tre uker fra underretningstidspunktet. Hvis fornærmede klager over siktelsens utforming, må retten avvente påtalemyndighetens behandling av klagen.

Forslaget til *første ledd nytt nr. 7* gir fornærmede klagerett over påtalemyndighetens beslutning etter straffeprosessloven § 427 annet ledd annet punktum, om å nekte å ta med i straffesaken et krav etter § 3 mot siktede fra den umiddelbart skadelidende. Slik klagerett følger i dag av påtalemyndighetens praksis. Hvis klagen ikke tas til følge, må den fornærmede gis en frist for å fremme kravet på egen hånd etter straffeprosessloven § 428. Se utfyllende forslag i påtaleinstruksen § 21-1 a.

I *annet ledd første punktum* nytt nr. 2 foreslås det uttrykkelig lovfestet at fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge er blant de klageberettigede. Deres klagerett er i dag innfortolket i alternativet «andre med rettslig klageinteresse». Forslaget medfører derfor ingen realitetsendring, men er begrunnet i pedagogiske hensyn.

I *annet ledd nytt fjerde punktum* foreslås presisert at bare domfelte har rett til å klage over vedtak etter straffeprosessloven § 459, se drøftelse i punkt 9.13.2.

Til § 61 c første ledd nr. 1 og tredje ledd nytt annet punktum:

Forslaget til endring i *første ledd nr. 1* tydeliggjør at taushetsplikten ikke er til hinder for å gi informasjon til fornærmede og etterlatte. Endringen bør ses i sammenheng med forslaget til ny § 93 f som utvider politiets og påtalemyndighetens informasjonsplikt overfor fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge. Også andre for andre fornærmede er informasjon viktig. Unntaket fra taushetsplikt gjelder i forhold til alle fornærmede og etterlatte. Informasjon skal også kunne gis til en stedfortreder som fornærmede eller etterlatte har utpekt for dette formål, jf. forslaget til ny § 8-4 f i påtaleinstruksen. Både en slik eventuell stedfortreder og bistandsadvokaten er omfattet av betegnelsen «deres representanter» i lovteksten. Forslaget er ikke ment å endre hvilke

andre representanter som omfattes av bestemmelsen i dag.

Forslaget til *tredje ledd nytt annet punktum* er ment å gi politi og påtalemyndighet en utvidet mulighet til å gi informasjon til fornærmede og etterlatte, deres bistandsadvokat og eventuelt deres utpekte stedfortreder. Der det ellers kunne være tvil om informasjon burde gis, kan muligheten for å pålegge taushetsplikt medføre at informasjon gis i flere tilfeller enn i dag. Både etterforskningshensyn og personvern hensyn kan tilsi at informasjon bør gis under pålegg om taushetsplikt. De samme hensynene kan også tilsi at informasjonen ikke i det hele tatt bør gis.

Overtredelse av taushetsplikt vil være straffbart etter straffeloven § 121 dersom vedkommende er gjort oppmerksom på at overtredelse kan få slik følge, jf. straffeprosessloven § 61 c tredje ledd siste punktum.

Til kapittel 8 a:

Utvalget foreslår å opprette et nytt kapittel 8 a om fornærmede og etterlatte. Et slikt kapittel markerer at fornærmede og etterlatte har en naturlig og legitim rolle i straffesaken ved siden av påtalemyndigheten og siktede – som for øvrig har egne kapitler i loven (straffeprosessloven kapittel 6 og 8). De foreslåtte bestemmelsene viser hvordan fornærmede og etterlatte skiller seg ut fra (andre) vitner i saken.

Slik forslaget til nytt kapittel er utformet, inneholder det definisjoner og andre generelle bestemmelser om fornærmede og etterlatte. Mer spesifikke saksbehandlingsregler om fornærmede og etterlatte foreslås beholdt og plassert der de systematisk hører hjemme i loven.

Til § 93 a:

Utvalgets forslag om å styrke fornærmedes og etterlattes prosessuelle rettigheter knytter seg i hovedsak til en avgrenset gruppe av fornærmede og etterlatte. Forslaget til ny § 93 a avgrenser disse særlige gruppene av fornærmede og etterlatte og er derfor et viktig lovteknisk utgangspunkt for utvalgets forslag. Om begrunnelsene for de valgte avgrensningene, se foran i punkt 8.7, 9.2 og 10.2.

Første ledd etablerer et nytt begrep i loven: «fornærmede med særlige rettigheter». Begrepet er knyttet til at det er oppnevnt bistandsadvokat etter reglene i straffeprosessloven § 107 a første ledd, slik denne bestemmelsen foreslås endret. Fornær-

medes særlige rettigheter utløses altså av at bistandsadvokat er oppnevnt. Det er ikke tilstrekkelig at fornærmede har krav på advokat etter loven, advokaten må også være oppnevnt. En slik løsning er retsteknisk enkel og klar. Det antas at den heller ikke i praksis i særlig grad vil utelukke noen fornærmede. Riktignok gjør tilknytningen til en oppnevnt bistandsadvokat at fornærmede som ikke ønsker advokat, selv om de har krav på det, ikke får de særlige rettighetene som utvalget foreslår. Dette antas imidlertid å være en svært teoretisk problemstilling.

Straffeprosessloven § 107 a første ledd foreslås endret slik at fornærmede har krav på bistandsadvokat i tre typer tilfeller – bokstav a til c. Hvis lovens vilkår er oppfylt, *skal* retten oppnevne advokat. Spørsmålet er altså ikke overlatt til rettens skjønn. Dette betyr likevel ikke at avgjørelsen er fri for skjønnsmessige vurderinger. Slike vurderinger vil særlig være fremtredende ved oppnevning etter forslaget til § 107 a første ledd bokstav c, tilfeller hvor det er grunn til å tro at fornærmede som følge av handlingen får betydelig skade på legeme eller helbred. At fornærmedes særlige rettigheter er knyttet til at bistandsadvokat er oppnevnt, tydeliggjør at det er rettens vurdering av dette spørsmålet som er avgjørende.

Utvalget foreslår en ny bestemmelse, straffeprosessloven § 107 e, om fornærmedes og etterlattes adgang til å la seg bistå av en privat advokat på egen regning og hvilken rolle en slik advokat i så fall har. I tilfeller der fornærmede eller etterlatte har krav på bistandsadvokat etter straffeprosessloven, kan de i stedet velge å la seg bistå av en privat advokat på egen regning. Denne advokaten får da samme stilling som en offentlig oppnevnt bistandsadvokat. Om forholdet til § 93 a, se kommentar til § 107 e.

Annet ledd etablerer etterlatte som en egen personkrets i straffeprosessloven. Begrepet etterlatte er valgt fremfor pårørende, for å få tydelig frem at det bare gis rettigheter til denne gruppen i tilfeller der fornærmede selv ikke er i live.

Utvalget avgrenser begrepet etterlatte i to retninger. For det første har utvalget avgrenset etterlatte til en bestemt personkrets. For det annet gjelder utvalgets forslag bare etterlatte til en person som har omkommet som følge av en straffbar handling. Det gis altså ikke straffeprosessuelle rettigheter til etterlatte dersom dødsfallet ikke er en følge av en straffbar handling. På den annen side omfattes alle tilfeller der dette årsakskravet er oppfylt, også overtredelser av spesiallovgivningen. Formuleringen bygger videre på lov 2. juli 2004 nr. 61, som ga rettigheter til den som hadde

foreldreansvaret eller var verge i straffesaker hvor noen under 18 år er død som følge av en straffbar handling. Om bakgrunnen for en slik angivelse av sakstypen, se Ot.prp. nr. 45 (2003-2004) side 15.

Første punktum avgrenser personkretsen til den avdøde ektefelle eller samboer, myndige barn og foreldre. Registrert partner er likestilt med ektefelle jf. lov 30. april 1993 nr. 40 om registrert partnerskap, § 3. Fordi sakene også kan være knyttet til straffebud der det etter tradisjonell lære ikke finnes noen «fornærmet,» har utvalget valgt å bruke betegnelsen «den avdøde» fremfor «den fornærmede».

Lov 2. juli 2004 nr. 61 ga prosessuelle rettigheter til den som var verge for noen under 18 år som var omkommet som følge av en straffbar handling, dersom ingen hadde foreldreansvaret. Bakgrunnen synes å være en parallell til reglene om hvem som begjærer påtale i slike tilfeller, jf. straffeloven § 78 første ledd annet punktum, se Ot.prp. nr. 45 (2003-2004). Utvalget har imidlertid kommet til at vergen normalt ikke har den følelsesmessige tilknytningen som begrunner den særlige stilling som gis til etterlatte i straffesaker. Utvalget har derfor utelatt vergen fra definisjonen av hvem som regnes som avdødes etterlatte i straffeprosessuell forstand.

Forslaget til annet ledd annet punktum slår fast at rettigheter som gis til etterlatte i prioritert rekkefølge skal gis i den rekkefølgen som første punktum gir anvisning på. Dersom den avdøde var gift, er det altså ektefellen som har krav på de rettighetene som tilkommer de etterlatte. Var avdøde ikke gift, går rettighetene til eventuelle myndige barn, og hvis avdøde ikke etterlot seg myndige barn, til avdødes foreldre. Det avgjørende er om den aktuelle gruppen av etterlatte eksisterer, ikke hvorvidt de ønsker å utøve rettighetene. Hvis avdødes ektefelle ikke ønsker å utøve rettighetene, er det altså ikke slik at rettighetene går over på avdødes barn. Derimot kan innehaveren av rettighetene etter utvalgets forslag til ny § 8-4 f i påtaleinstruksen, utpeke en stedfortreder som kan utøve rettighetene på vedkommendes vegne.

Prioriteringen gjelder mellom de ulike gruppene av etterlatte som er nevnt, ikke innenfor den enkelte gruppen. Hvis rettighetene for eksempel tilkommer foreldrene, har begge foreldre selvstendige rettigheter. Dette kan særlig ha praktisk betydning hvis foreldrene er skilt.

Hvis avdøde er under 18 år, er det i følge forslaget til tredje punktum, alltid den som hadde foreldreansvaret som skal anses som avdødes nærmeste. Dette er en videreføring av de rettighetene

som ble gitt ved lov 2. juli 2004 nr. 61. Uten tredje punktum i § 93 a annet ledd, kunne definisjonen i første punktum ha medført at rettighetene tilkom den mindreårige avdødes ektefelle før den som hadde foreldreansvaret. Med tredje punktum i § 93 a annet ledd, er det klargjort at den som hadde foreldreansvaret, i disse tilfellene likevel går foran. Det er ikke meningen med utvalgets lovforslag å stille den som hadde foreldreansvaret for en mindreårig avdød i noen dårligere stilling enn etter lovendringen 2. juli 2004 nr. 61. Det antas uansett å høre til sjeldenhetene at mindreårige er gift. Når det gjelder opphevelsen av vergen som rettighets-haver, se begrunnelse foran.

Når avdøde var over 18 år, gjelder den vanlige prioritetsrekkefølgen, slik at en eventuell ektefelle regnes som avdødes nærmeste.

Hvis loven gir rettigheter til «alle etterlatte», tilkommer rettighetene alle etterlatte som nevnt i annet ledd første punktum. Hver enkelt av de etterlatte har i disse tilfellene selvstendige rettigheter.

Annet ledd siste punktum etablerer en avgrenset gruppe av etterlatte, nemlig etterlatte med særlige rettigheter. Definisjonen er som for fornærmede med særlige rettigheter, knyttet til hvorvidt det er oppnevnt bistandsadvokat etter § 107 a. De retts tekniske hensyn er de samme som for fornærmede.

Enkelte av de særlige rettighetene som utvalget foreslår, er av en slik art at de bør utøves av bistandsadvokaten som profesjonell aktør. Dette gjelder for eksempel retten til å stille spørsmål til vitner og tiltalte. Andre rettigheter er ment utøvd av fornærmede og etterlatte selv, men under veiledning av bistandsadvokaten. Alle de særlige rettighetene foreslås gitt til fornærmede eller etterlatte selv, men flere av dem forutsettes altså utøvd enten gjennom eller i samråd med bistandsadvokaten.

Til § 93 b:

Forslaget er utformet etter modell av §§ 83 og 84 om de tilsvarende situasjoner for siktede. Forslagets funksjon er hovedsakelig av pedagogisk art, i det det henviser til det generelle regelverket om mindreårige og umyndiggjorte.

Forslaget gjelder umyndige *fornærmede*. Det kan tenkes at også *etterlatte* er umyndige, for eksempel er avdødes ektefelle psykotisk. Det kan da oppstå spørsmål om rettighetene i slike tilfeller går videre til neste gruppe av etterlatte, eller om den psykotiske ektefellen ved verge, skal utøve rettighetene som etterlatt. Utvalget antar imidlertid at slike situasjoner er så lite

praktiske at man ikke ønsker å gi særlige regler for dem.

Forslagets *første ledd* tilsvare straffeprosessloven § 83 for siktede. Forholdet mellom vergen og den mindreårige fornærmede er det samme som mellom vergen og en mindreårig siktet. I tredje punktum foreslår utvalget en henvisning til vergemålsloven § 15 om setteverge. Etter vergemålsloven § 15 vil en person være inhabil som verge for sitt barn dersom ektefellen er mistenkt i saken. I praksis oppnevnes det likevel ikke setteverge for barnet dersom den ene av foreldrene tar barnets side. Utvalget mener ikke å endre denne praksisen.

Annet ledd tilsvare straffeprosessloven § 84 første ledd for siktede. For siktede er det lagt til grunn at vergen ikke har partsrettigheter dersom siktede er umyndig av andre grunner enn dem som nevnt i straffeloven § 44 og det er oppnevnt verge.² Dette må gjelde tilsvarende for fornærmede. I forslaget har man oppregnet de tilstandene som er nevnt i straffeloven § 44 fremfor å vise til bestemmelsen. En slik henvisning kan for fornærmede virke unaturlig siden straffeloven § 44 gjelder *tiltaltes* mentale tilstand i gjerningsøyeblikket. Selv om den lovtekniske løsningen er ulik, er forslaget til § 93 b annet ledd innholdsmessig ment å tilsvare straffeprosessloven § 84 første ledd.

Forslaget er ikke ment å regulere den faktiske *oppnevningen* av verge i disse situasjonene. Dette reguleres av annet regelverk, først og fremst vergemålsloven. Utvalget er kjent med at det i praksis forekommer at det ikke oppnevnes verge når dette skal gjøres, særlig i saker med enslige mindreårige asylsøkere. Denne problemstillingen ble berørt av Vergemålsutvalget i NOU 2004: 16 Vergemål, som er til behandling i Justisdepartementet.

Om forholdet mellom oppdraget som bistandsadvokat og vergemål, se punkt 11.2.16 foran.

Den mindreåriges synspunkt må tillegges vekt i tråd med det som følger av barnelovens og vergemålslovens bestemmelser om dette. Om hvem som skal begjære påtale, gjelder reglene i straffeloven § 78. I den nye straffeloven³ er systemet med påtalebegjæring forlatt.

Til § 93 c:

Forslaget gjelder varsel til rettsmøter. For utvalgets generelle drøftelser av hvilke grupper av fornærmede og etterlatte som bør varsles til hvilke

rettsmøter, se punkt 9.5.5.2, 9.7.5, 10.5.5 og 10.7 foran.

Utvalget skiller mellom fire grupper fornærmede og etterlatte: a) fornærmede og etterlatte med særlige rettigheter, b) fornærmede og etterlatte som skal vitne, c) andre etterlatte (i prioritert rekkefølge) og d) fornærmede som fremmer eget krav etter straffeprosessloven § 428. Disse gruppene kan overlappe hverandre, for eksempel kan en fornærmet som har bistandsadvokat få varsel til hovedforhandling både gjennom sin advokat og som vitne.

I tillegg må det sondres mellom to hovedgrupper av rettsmøter: rettsmøter under etterforskingen og hovedforhandlingen.

Skjematisk kan varslingsreglene fremstilles som i diagrammet nedenfor (endringer i forhold til gjeldende rett er markert med kursiv).

Utvalgets forslag medfører altså to realitetsendringer i hvem som skal varsles til rettsmøter. For det første skal fornærmede med særlige rettighe-

Tabell 15.1

	Varsel til rettsmøter under etterforskingen	Varsel til hovedforhandlingen
Fornærmede og etterlatte med særlige rettigheter	<i>Ja, gjennom bistandsadvokaten, se forslag til § 243 annet ledd.</i>	Ja, se § 275 første ledd. Den foreslåtte endringen er av terminologisk art.
Fornærmede og etterlatte som skal vitne i hovedforhandlingen	(Ja, hvis de skal avhøres. Ellers ikke.)	Ja, se § 275 fjerde ledd første punktum.
Andre etterlatte (i prioritert rekkefølge)	Nei	<i>Ja, se forslag til § 275 fjerde ledd annet punktum</i>
Fornærmede som fremmer kravet selv etter § 428	Nei. Fremme av kravet etter § 428 forutsetter at det blir holdt hovedforhandling.	Ja, se § 428 jf. § 404 med videre henvisninger.

² Se Bjerke/Keiserud 2001 I side 370-371.

³ Lov 20. mai 2005 nr. 28. Ikke i kraft.

ter og etterlatte med særlige rettigheter varsles via sin bistandsadvokat til rettsmøter under etterforskingen. For det annet skal påtalemyndigheten underrette andre etterlatte (i prioritert rekkefølge) om hovedforhandlingen hvis de ikke varsles på annen måte (som vitne eller på grunn av erstatningskrav).

Det vises for øvrig til merknadene til de foreslåtte bestemmelsene i § 243 annet ledd og § 275 fjerde ledd annet punktum.

De gruppene som ikke vil få varsel, er etter dette fornærmede uten bistandsadvokat, som ikke skal vitne og som heller ikke fremmer erstatningskrav etter § 428. Dette vil i praksis gjelde de mindre alvorlige lovbruddene eller andre typer fornærmede, for eksempel forsikringsselskap.

Ved anke til lagmannsretten og Høyesterett gjelder reglene for førsteinstans tilsvarende, jf. straffeprosessloven § 327.

Til § 93 d:

Forslaget gjelder retten til å være til stede i rettsmøter. Første punktum er først og fremst en pedagogisk påminnelse om at alle fornærmede og etterlatte har rett til å være til stede i alle rettsmøter som føres for åpne dører. Dette følger av de alminnelige reglene om offentlighet i domstoloven § 124. Om adgangen til å vise ut fornærmede og etterlatte etter §§ 245 og 284, vises det til kommentarene til disse bestemmelsene.

Utvalget foreslår videre at alle fornærmede og alle etterlatte som hovedregel skal ha rett til å være til stede i rettsmøter som føres for lukkede dører, jf. forslaget til nytt annet punktum i domstoloven § 127. Dette gjelder enten hjemmelen for lukkede dører er domstoloven § 126 eller de særlige reglene i straffeprosessloven om at vitneforklaringer enkelte ganger skal skje for stengte dører med bare partene til stede og under pålegg om taushetsplikt. De sistnevnte reglene finnes blant annet i straffeprosessloven § 117 annet ledd, § 118 tredje ledd jf. § 117 annet ledd, § 119 fjerde ledd, § 120 annet ledd jf. § 119 fjerde ledd, § 121 annet punktum, § 124 annet ledd annet punktum og § 125 fjerde ledd. Det vises for øvrig til kommentaren til domstoloven § 127.

Etter straffeprosessloven § 129 første ledd annet punktum bør vitner som regel ikke høre på forhandlingen i saken før de har forklart seg. Forslaget til § 93 d gjør unntak fra denne regelen for etterlatte, se punkt 10.8.1. Utvalget antar at det ikke er behov for en uttrykkelig unntaksregel om dette i straffeprosessloven § 129.

Det kan likevel tenkes tilfeller der hensynet til sakens opplysning tilsier at etterlatte ikke bør være til stede før de har forklart seg, jf. forslaget til § 289 a annet ledd. For *fornærmede* oppstår ingen motsetning mellom forslaget til § 93 d og regelen i § 129 første ledd annet punktum ettersom utvalget foreslår at fornærmede skal forklare seg før tiltalte, jf. forslaget til § 289 a første ledd.

Til § 93 e:

Den foreslåtte bestemmelsen viser til de alminnelige reglene som gjelder for vitner og medfører ingen endringer i rettstilstanden.

Til § 93 f:

Forslagets *første ledd* er en samlebestemmelse for informasjonsrettigheter som politi og påtalemyndigheten er pålagt å gi i medhold av andre bestemmelser i loven og i påtaleinstruksen. Forslaget er en ren henvisning til disse andre bestemmelsene og medfører ikke i seg selv nye informasjonsplikter for politi eller påtalemyndighet. Med etterlatte menes i første ledd alle etterlatte som etter lov eller instruks skal gis informasjon, ikke bare etterlatte i prioritert rekkefølge eller etterlatte med særlige rettigheter.

Annet ledd er ment å utvide påtalemyndighetens opplysningsplikt i visse typer saker. Ovenfor fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge skal politi og påtalemyndighet bestrebe seg på å gi løpende informasjon om sakens utvikling. Utgangspunktet skal være at disse fornærmede og etterlatte skal gis informasjon. Det er tilbakeholdelse av informasjon som må begrunnes. «Utilrådelig» må forstås som en nokså høy terskel.

Taushetsplikten er ikke til hinder for at fornærmede eller etterlatte gis informasjon, jf. forslaget til presisering § 61 c første ledd nr. 1. Det må også vurderes om det kan gis utvidet informasjon under pålegg om taushetsplikt, jf. forslaget til § 61 c nytt annet punktum i tredje ledd. Om informasjon skal gis, må bero på en helhetlig vurdering der viktige momenter blant annet vil være opplysningens art, hvor viktig det er for fornærmede eller etterlatte å få opplysningen, fornærmedes eller etterlattes tilknytning til saken, og risikoen for spredning av opplysningene. I en del tilfeller vil det være legitime grunner til å holde informasjon tilbake, for eksempel av hensyn til andre involverte personer eller av etterforskningshensyn.

Bestemmelsen i annet ledd utfylles av utkastet til ny § 7-6 i påtaleinstruksen og av enkeltbestem-

melser i loven og påtaleinstruksen som pålegger informasjonsplikter om bestemte sakstrinn.

Til § 93 g:

Bestemmelsen viser til endringsforslaget til vitnegodtgjørelsesloven § 1 annet og tredje ledd.

Et samlet utvalg foreslår at fornærmede med særlige rettigheter skal gis godtgjørelse for tilstedeværelse under hele hovedforhandlingen. *Flertallet*, alle unntatt lederen og Stabell, foreslår videre at slik godtgjørelse også skal gis til alle etterlatte som nevnt i straffeprosessloven § 93 a annet ledd første punktum, det vil si avdøde ektefelle/samboer, foreldre og myndige barn. De etterlatte foreslås altså gitt selvstendige og parallelle rettigheter til godtgjørelse. I tillegg mener flertallet at godtgjørelse bør gis til avdødes søken og eventuelle steforeldre. *Minoritetallet*, lederen og Stabell, mener godtgjørelsen til etterlatte bør gis i prioritert rekkefølge slik at retten tilkommer bare én av gruppene som er nevnt i straffeprosessloven § 93 a annet ledd første punktum.

Det vises til kommentarene til endringsforslaget til vitnegodtgjørelsesloven § 1 annet og tredje ledd.

Til § 99 nytt annet ledd:

Straffeprosessloven § 99 regulerer når siktede skal ha forsvarer i tilståelsessaker. Hovedregelen er at siktede skal ha forsvarer når det er spørsmål om å idømme ubetinget frihetsstraff i mer enn seks måneder. Unntak gjelder i saker om promillekjøring (vegtrafikkloven § 22 første og annet ledd jf. § 31) eller hvor retten på grunnlag av sakens art og forholdene ellers finner det ubetenkelig at han er uten forsvarer.

Utvalget har foreslått at fornærmede skal kunne fremme erstatningskrav selv etter reglene i straffeprosessloven § 428 også når en sak pådømmes som tilståelsessak. Etter gjeldende rett forutsetter straffeprosessloven § 428 at det blir holdt hovedforhandling. Når fornærmede fremmer kravet selv etter straffeprosessloven § 428, oppnår vedkommende full partsstilling. Forslaget innebærer altså at fornærmede kan oppnå fulle partsrettigheter i en tilståelsessak. For å sikre at siktedes interesser ivaretas i forhold til det borgerlige rettskravet, foreslås det at siktede i tilståelsessaker alltid skal ha forsvarer når det fremmes krav etter § 428.

Til § 100 b første ledd nytt annet punktum:

Forslaget gjelder oppnevning av forsvarer i sak om besøksforbud. Etter gjeldende rett skal den som et forbud vil rette seg mot, ha forsvarer i saker

som gjelder besøksforbud i eget hjem, jf. straffeprosessloven § 100 b første punktum. I disse sakene skal den som besøksforbudet skal beskytte, ha bistandsadvokat, jf. gjeldende tredje ledd i straffeprosessloven § 107 a.

Utvalget foreslår at den som besøksforbudet skal beskytte gis rett til bistandsadvokat også i saker som gjelder besøksforbud på grunnlag av mulig overtredelse av straffeloven § 219, jf. forslaget til straffeprosessloven § 107 a nytt femte ledd. Forslaget til nytt annet punktum utvider på tilsvarende måte retten til forsvarer for den som besøksforbudet vil rette seg mot.

Nåværende annet punktum blir nytt tredje punktum.

Til kapittel 9 a:

Kapittelets tittel foreslås endret til «*Bistandsadvokaten*».

Til § 107 a:

Bestemmelsen foreslås endret systematisk, begrepsmessig og innholdsmessig. Endringene innebærer en utvidelse av bistandsadvokatordningen. I tillegg innarbeides begrepet bistandsadvokat i loven. Dette forenkler senere henvisninger til advokaten.

Utvalget ønsker å forbeholde bruken av begrepet bistandsadvokat til advokater oppnevnt etter straffeprosessloven § 107 a. Advokater som gir fri rettshjelp eller er privat engasjert, omfattes etter forslaget ikke av begrepet bistandsadvokat, se kommentarer til forslaget til § 107 e.

Første ledd regulerer fornærmedes krav på bistandsadvokat. Fornærmede har krav på bistandsadvokat i tre tilfeller, regulert i bokstav a til c. Oppregningen i bokstav a over bestemmelser i straffeloven som gir rett til bistandsadvokat, er en videreføring av nåværende første ledd første punktum, men er utvidet til å gjelde saker etter straffeloven § 200 annet ledd, familievold etter den nye bestemmelsen i straffeloven § 219 og menneskehandel etter straffeloven § 224. Straffeloven § 222 annet ledd om tvangsekteskap er satt i klammer fordi henvisningen til denne bestemmelsen falt ut ved lovendring 20. mai 2005 nr. 28. Den er foreslått tatt inn igjen i Ot.prp. nr. 50 (2005-2006).

Bokstav b gir fornærmede krav på bistandsadvokat i saker om kjønnslemlestelse etter lov 15. desember 1995 nr. 74.

Bokstav c endrer den gjeldende skjønnsmessige regelen om at retten kan oppnevne en advokat i tilfeller der det er grunn til å tro at fornærmede

som følge av handlingen får betydelig skade på legeme eller helbred, og det anses å være behov for advokat. Kravet om at det skal anses å være behov for advokat foreslås opphevet. Dersom det er grunn til å tro at fornærmede som følge av handlingen får betydelig skade på legeme eller helbred, har fornærmede etter forslaget krav på advokat.

Annet ledd viderefører gjeldende regel i § 107 a annet ledd fjerde punktum.

Tredje ledd regulerer etterlattes rett til bistandsadvokat. Første punktum er en videreføring av gjeldende rett, med unntak for at utvalget mener at verger som ikke er foreldre, normalt ikke har slik tilknytning til den avdøde at de bør ha krav på bistandsadvokat, se kommentar til § 93 a annet ledd.

Annet punktum er en ny skjønnsmessig samlebestemmelse som gir retten mulighet for å oppnevne bistandsadvokat for etterlatte når særlige forhold tilsier at det er behov for advokat. Slike særlige forhold kan være at det fremmes krav om erstatning eller oppreisning eller at advokat er nødvendig for å ivareta avdødes omdømme. Andre momenter er handlingens karakter og de etterlattes tilknytning til den avdøde. Jo nærmere tilknytningen var mellom den etterlatte og avdøde, desto større grunn er det til å oppnevne advokat. For eksempel bør avdødes ektefelle i saker om drap (straffeloven § 233) vanligvis gis advokat.

Annet punktum konsumerer reglene i gjeldende annet og tredje punktum i annet ledd. Meningen er å senke terskelen i forhold til dagens praksis. Særreguleringen for tilfeller der fornærmede ikke er i stand til å begjære oppnevnt advokat, foreslås opphevet, se begrunnelse i punkt 11.3.9.

Fjerde ledd klargjør at oppnevningen som bistandsadvokat også omfatter behandlingen av fornærmedes erstatningskrav ved fortsatt behandling etter tvistemålslovens regler, jf. straffeprosessloven § 434 siste ledd eller ved særskilt anke etter tvistemålslovens regler, jf. straffeprosessloven § 435.

Femte ledd gjelder retten til bistandsadvokat når besøksforbud og kontaktforbud bringes inn for retten. Etter gjeldende § 107 a tredje ledd har den som besøksforbudet skal beskytte krav på bistandsadvokat når besøksforbud eller kontaktforbud i eget hjem bringes inn for retten. Om problemstillingene som reises ved bistandsadvokatens oppgaver i saker om kontaktforbud i eget hjem, se punkt 11.2.13.

Utvalget mener i tillegg at bistandsadvokat bør oppnevnes i saker der grunnlaget for ønsket om besøksforbud er en mulig overtredelse av straffe-

loven § 219. Også i tilfeller der den besøksforbudet skal beskytte og den som det retter seg mot, ikke lenger bor sammen, kan det være relasjoner mellom dem som begrunner oppnevning av advokat i slike tilfeller, se punkt 11.3.8. I slike tilfeller bør den som forbudet retter seg mot, også få oppnevnt forsvarer, jf. forslag til § 100 b første ledd nytt annet punktum.

Sjette ledd er noe språklig endret i forhold til den gjeldende bestemmelsen, men innholdet er det samme. Informasjonsplikten er nærmere konkretisert i påtaleinstruksen § 8-4 c.

Gjeldende bestemmelses fjerde ledd om at den oppnevnte advokaten skal ha godtgjørelse etter § 107 d er opphevet. Utvalget anser denne henvisningen til § 107 d som unødvendig.

Et *mindretall*, Austegard, foreslår et nytt nest siste ledd om oppnevning av bistandsadvokat i saker der et barn under 18 år har omkommet som følge av en straffbar handling og hvor siktede er en av barnets nærmeste. Det vises til punkt 11.3.11.

Til § 107 b:

Første ledd tredje punktum er en presisering av hvem som velger advokat når *fornærmede* er mindreårig eller er psykotisk eller har psykisk utviklingshemming i høy grad. Regelen tilsvarer den som gjelder for siktede, jf. § 94 annet ledd. Utvalget har ikke funnet grunn til å regulere tilvarende situasjon for etterlatte, se kommentar til § 93 b.

For øvrig er reglene tilpasset den nye systematikken i kapittelet slik at etterlatte er uttrykkelig nevnt ved siden av fornærmede.

Den som er bistandsadvokat bør ikke oppnevnes som verge for sin klient, jf. punkt 11.2.16.

Til § 107 c:

Første ledd er en videreføring av gjeldende rett, med en tilpasning til lovens nye systematikk.

Annet ledd første punktum slår først fast at advokaten har rett til å varsles om og å være til stede ved politiets avhør av fornærmede og etterlatte. Dette er en videreføring av gjeldende rett. Det foreslås dernest en generell regel om at advokaten skal ha varsel om og rett til å være til stede i alle rettsmøter, altså ikke bare under rettens avhør av advokatens klient. Dette er en utvidelse av bistandsadvokatens rettigheter i forhold til gjeldende rett.

I annet punktum foreslås det også eksplisitt lovfestet at advokaten skal varsles om og ha rett til å være til stede under andre etterforskingsskritt der fornærmede eller etterlatte er til stede. Dette var

forutsatt i forarbeidene da bistandsadvokatordningen ble innført.⁴

Utvalget foreslår dessuten i tredje punktum en regel om at advokaten kan anmode om at det foretas ytterligere etterforskingsskritt. Det er ikke nødvendig med en lovhjemmel for dette, og slike anmodninger fremsettes selvsagt også etter gjeldende rett. Forslaget er mer et uttrykk for at utvalget mener at fornærmede og etterlatte gjennom bistandsadvokaten har en legitim interesse i å kunne bidra til sakens opplysning. Det er opp til påtalemyndigheten om begjæringen skal tas til følge, men utvalget antar at de etterforskingsskritt bistandsadvokaten anmoder om, gjennomgående vil bli gjennomført.

Utvalget foreslår opphevet bestemmelsen i gjeldende annet ledd siste punktum om at retten kan bestemme at advokaten skal fratre når bevisførselen er avsluttet, se punkt 11.2.7.

Tredje ledd og fjerde ledd er en videreføring av gjeldende tredje og fjerde ledd, med den endring at etterlatte er innarbeidet ved siden av fornærmede i lovteksten. Siden utvalget foreslår at borgerlige rettskrav alltid skal fremmes av bistandsadvokaten etter reglene i straffeprosessloven § 428, er det ikke behov for annet punktum i gjeldende fjerde ledd.

Femte ledd viser at annet til fjerde ledd ikke uttømmende regulerer bistandsadvokatens rettigheter eller plikter. Bistandsadvokatens rettigheter og plikter er nærmere regulert der de ellers systematisk i loven hører hjemme. Rettigheter på etterforskningsstadiet er regulert i kapittelet om etterforsking osv. Det er også gitt utfyllende regler i påtaleinstruksen.

Det foreslås i tillegg lovfestet at advokaten kan utøve fornærmedes og pårørendes rettigheter på deres vegne. Dette er en stadfesting av gjeldende rett.

Til § 107 d:

Bestemmelsen er en videreføring av gjeldende § 107 d, med språklige justeringer som følge av kapittelets nye systematikk.

Til § 107 e:

Det foreslås en ny bestemmelse som regulerer stillingen til en privat antatt advokat for fornærmede eller etterlatte. Utvalget ønsker å reservere betegnelsen bistandsadvokat for de advokater som er oppnevnt etter § 107 a jf. § 107 b. Advokater som bistår fornærmede eller etterlatte i forbindelse

med straffesaken på annet grunnlag, betegnes som private advokater.

Første og annet ledd regulerer to forskjellige forhold. *Første ledd* gjelder tilfeller der fornærmede eller etterlatte har krav på bistandsadvokat etter § 107 a. Situasjonen er at de i stedet for en offentlig oppnevnt advokat, velger å la seg bistå av en privat advokat som de betaler selv. Utvalget foreslår at denne advokaten som hovedregel må få samme stilling som en offentlig oppnevnt bistandsadvokat. Fornærmede eller etterlatte bør ikke få en dårligere prosessuell stilling fordi de velger å betale advokaten selv. Det kan for eksempel være at de velger å anta en advokat som de kjenner godt fra før, men som ikke ønsker å la seg oppnevne som bistandsadvokat med godtgjørelse etter de offentlige satser. Utvalget antar at slike tilfeller vil være sjeldne.

Fordi utvalget velger å la rettens oppnevning av bistandsadvokat være avgjørende for hvem som tilhører gruppene fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte med særlige rettigheter, oppstår det, i alle fall teoretisk, en problemstilling i forholdet mellom forslaget til ny § 93 a første ledd og annet ledd siste punktum på den ene siden og § 107 e første ledd annet punktum på den annen side. Hvis fornærmede eller etterlatte velger å la seg bistå av en privat engasjert advokat, vil det ikke foreligge noen formell beslutning som utløser de særlige rettighetene. Det avgjørende må i disse tilfellene være lovens ordlyd; om de fornærmede eller etterlatte etter lovens ordlyd har krav på bistandsadvokat. I disse tilfellene er det ikke mulig å få til den retts tekniske enkle og klare løsningen som ellers er valgt i forslaget til § 93 a første ledd og annet ledd siste punktum. Noen særlig ulempe kan likevel ikke dette medføre. I praksis antas disse tilfellene å oppstå uhyre sjelden. Det vil være få fornærmede og etterlatte som vil velge å betale advokaten selv når de kan få offentlig oppnevnt og betalt bistandsadvokat. For det annet vil det for de fornærmede nesten alltid være klart om de faller innenfor eller utenfor lovens ordlyd, som etter utvalgets forslag åpner for lite skjønn. For de etterlatte beror riktignok avgjørelsen etter forslaget til tredje ledd annet punktum i § 107 a på en skjønnsmessig avveining, men heller ikke i disse tilfellene kan problemstillingen anses særlig praktisk.

Annet ledd regulerer forholdet der fornærmede eller etterlatte ikke har krav på bistandsadvokat etter § 107 a. Bestemmelsen klargjør at de likevel har rett til å la seg representere av en advokat som de selv betaler. Dette gir dem imidlertid ikke utvidede rettigheter. Den privat engasjerte advokaten kan i disse tilfellene ikke utøve andre rettigheter enn dem som klienten selv har.

⁴ Se Ot.prp. nr. 63 (1980-81) side 19.

Til § 107 f:

Det foreslås etablert et system med fast bistandsadvokatordning tilsvarende den som gjelder for forsvarerne, jf. straffeprosessloven § 101. Om bakgrunnen for bestemmelsen og hvordan den tenkes praktisert, se punkt 11.6. Etter utvalgets oppfatninger er det ikke behov for å foreslå en tilsvarende ordning med oppnevning av faste bistandsadvokater for Høyesterett.

Til § 122 første ledd nytt tredje og fjerde punktum:

Utvalget foreslår at fritak fra vitneplikt på grunn av nært slektskap til siktede ikke skal gjelde der vitnet, i praksis fornærmede selv, er under 12 år. Om bakgrunnen for forslaget, se punkt 9.5.7.

Utvalget foreslår i punkt 9.5.6 at aldersgrensen for dommeravhør heves til 16 år.

Vitner mellom 12 og 16 år bør, etter utvalgets mening, orienteres om fritaksretten av dommeren. Barnet skal gis anledning til å gi uttrykk for sin oppfatning, men utvalget foreslår at det er dommeren, etter å ha konferert med vergen, som avgjør om fritaksretten skal benyttes.

Skal barn under 16 år forklare seg i en situasjon hvor straffeprosessloven § 122 normalt kommer til anvendelse, bør avhøret foretas som dommeravhør. På denne måten sikres at det er en dommer som tar stilling til om barnet skal forklare seg.

Til § 130 a tredje ledd annet punktum:

Det foreslås at bistandsadvokaten på lik linje med dommere, lagrettedmedlemmer, aktor og forsvareren skal opplyses om vitnets navn og gjøres kjent med andre forhold som er av betydning for saken.

Til § 216 siste punktum:

Henvisningen til § 208 første og siste punktum foreslås endret til en henvisning til hele § 208. Dette sikrer at den som rammes av avsperringer av åsted med videre, underrettes om retten til å bringe inn for retten spørsmål om påtalemyndighetens beslutning skal opprettholdes. Det er selvsagt ikke aktuelt å gi slik orientering ved kortvarige tiltak. Også den som frivillig har gått med på slike forholdsregler som nevnt i § 216 og ønsker dem opphevet, kan bringe spørsmålet inn for retten dersom påtalemyndigheten nekter å oppheve dem.

Til § 222 a sjette ledd nytt sjette punktum:

Forslaget gir bistandsadvokaten rett til å uttale seg i rettsmøte som gjelder illeggelse av besøksforbud.

Bistandsadvokatens rett til å uttale seg gjelder etter forslaget uansett om den forbudet skal beskytte er til stede. Retten gjelder både for bistandsadvokat oppnevnt etter § 107 a femte ledd (som gjelder besøksforbud), og for advokat oppnevnt etter § 107 a første ledd, det vil si der det er oppnevnt bistandsadvokat for en fornærmet i en straffesak og spørsmålet om besøksforbud kommer opp i forbindelse med denne saken.

Til § 234 annet ledd første punktum:

Aldersgrensen for dommeravhør foreslås hevet fra 14 til 16 år, se forslag til endring i § 239.

Til § 237 nytt annet ledd:

Forslaget gir fornærmede en mulighet til å begjære oppnevnt en sakkyndig under etterforskingen. Om bakgrunnen for regelen, vises det til punkt 9.5.4. Det kan være behov for sakkyndig utredning av fornærmedes helseskader av hensyn til erstatningskravet.

Retten gjelder alle fornærmede, også andre skadelidte (herunder etterlatte) som fremmer krav etter § 3. Om sakkyndig skal oppnevnes beror på rettens skjønn.

I praksis vil oppnevning av sakkyndig etter begjæring fra fornærmede særlig være aktuelt dersom ikke påtalemyndigheten begjærer oppnevnt sakkyndige av hensyn til subsumsjonen eller strafutmålingen. Hvis påtalemyndigheten har begjært sakkyndig, vil det oftest være mer naturlig å ta med tilleggsspørsmål fra fornærmede fremfor at det oppnevnes en ny sakkyndig i tillegg til den allerede oppnevnte.

Til § 239 første ledd første punktum og fjerde ledd:

Aldersgrensen for dommeravhør foreslås hevet fra 14 til 16 år. Utvalgets *flertall*, alle unntatt lederen og Vignes, foreslår videre fristen redusert til 1 uke. Om bakgrunnen for forslagene vises det til punkt 9.5.6. *Mindretallet*, lederen og Vignes, mener dagens frist på 2 uker bør fastholdes.

Til § 242 første ledd første punktum og tredje ledd:

Første ledd foreslås endret slik at det fremgår uttrykkelig av loven at bistandsadvokaten har selvstendig rett til innsyn i dokumentene på etterforsningsstadiet. Innsyn er videre foreslått gitt til en videre krets av etterlatte enn etter gjeldende rett, men i prioritert rekkefølge.

Endringsforslaget til tredje ledd gir alle som har rett til innsyn etter første ledd, mulighet til å bringe en nektelse av innsyn inn for retten. I dag er denne overprøvningsmuligheten forbeholdt siktede og hans forsvarer.

Til § 243 annet ledd:

Bistandsadvokaten foreslås innarbeidet blant dem som skal motta varsel om rettsmøte under etterforskningen. Dette følger også av endringsforslaget til § 107 c annet ledd.

Til § 244 første ledd nytt annet punktum:

Utvalget har i § 107 c annet ledd foreslått at bistandsadvokaten skal varsles om og ha rett til å være til stede i alle rettsmøter, også der fornærmede selv ikke skal møte. For rettsmøter under etterforskningen er dette av rent pedagogiske grunner foreslått gjentatt i et nytt annet punktum i § 244 første ledd. Bistandsadvokaten foreslås ikke gitt aktive rettigheter i rettsmøter under etterforskningen utover dem som er nevnt i § 107 c tredje ledd ved avhør av fornærmede og etterlatte.

Til § 245 første ledd fjerde punktum, annet ledd første punktum og tredje ledd første punktum:

I tråd med den generelle utvidelsen av kretsen av etterlatte med rettigheter, foreslår utvalgets *flertall*, alle unntatt Stabell, i *første ledd fjerde punktum* at retten ved avhør av etterlatte kan treffe beslutning om at siktede eller andre skal forlate rettssalen hvis særlige grunner gjør at hensynet til de etterlatte tilsier det, jf. nærmere punkt 10.8.2. I dag er en slik beskyttelse gitt til den som hadde foreldreansvar eller var verge for fornærmede i saker som nevnt i § 107 a annet ledd første og annet punktum. Flertallet foreslår at etterlatte innarbeides ved siden av fornærmede og vitner under 18 år i bestemmelsens første ledd fjerde punktum, og at femte punktum oppheves. I denne bestemmelsen betyr etterlatte alle etterlatte, altså ikke i prioritert rekkefølge, dersom de avhøres i rettsmøtet.

Mindretallet, Stabell, ønsker å beholde gjeldende regel i første ledd femte punktum, det vil si at det ekstra vernet for etterlatte er forbeholdt den som hadde foreldreansvar eller var verge for fornærmede i saker som nevnt i gjeldende § 107 a annet ledd første og annet punktum. I tråd med det samlede utvalgets bemerkninger til forslaget

til § 93 a annet ledd om vergens tilknytning til saken, mener Stabell at dagens regel i straffeprosessloven § 284 første ledd femte punktum bør endres slik at den ikke gjelder ved avhør av verge.

Første ledd tredje punktum gir hjemmel for å utvise «andre personer» under avhør av et vitne eller en siktet. Også fornærmede og etterlatte kan etter ordlyden utvises etter denne bestemmelsen. Utvalget ser ikke behov for å presisere dette uttrykkelig i loven.

Det foreslås tydeliggjort i *annet ledd første punktum* at fornærmede og etterlatte som nevnt i første ledd hvis de er blitt pålagt å forlate rettssalen etter første ledd, har krav på å bli gjort kjent med det som er forhandlet i deres fravær. Det er gjort visse språklige tilpasninger i bestemmelsen. Når man har beholdt tillegget «eller noen annen som har partsrettigheter», er det blant annet av hensyn til eventuelt oppnevnte verger.

Endringsforslaget til *tredje ledd første punktum* åpner for å kunne utvise fornærmede og etterlatte under samme vilkår som siktede. Bistandsadvokaten vil alltid ha rett til å være til stede, selv om fornærmede eller etterlatte skulle utvises.

Utvalget har vurdert om det er behov for å føye til privat advokat for fornærmede eller etterlatte jf. forslaget til § 107 e, i oppregningen i § 245 tredje ledd første punktum, slik at også en slik advokat kan utelukkes fra rettsmøtet av de hensyn som der er nevnt. Slik er regelen for private forsvarere. Problemstillingen er bare aktuell i situasjoner der fornærmede eller etterlatte har krav på bistandsadvokat, men i stedet velger å engasjere en privat advokat. En slik privat advokat har da samme prosessuelle stilling som en bistandsadvokat. Har derimot ikke fornærmede eller etterlatte krav på bistandsadvokat, kan de etter forslaget til § 107 e annet ledd likevel velge å la seg bistå av en privat advokat. Denne advokaten har da de samme rettighetene som fornærmede og etterlatte selv. En slik advokat vil ikke ha noen større rett enn fornærmede eller etterlatte selv til for eksempel å være til stede i rettsmøter.

Utvalget antar at det ikke er behov for en særregel om utvisning av privat advokat som nevnt i forslaget til § 107 e første ledd. Skulle spørsmålet overhodet komme opp i praksis, vil det trolig være i en situasjon hvor den advokat fornærmede ønsker, kan forventes å skulle vitne. Det er vanskelig å forestille seg at en fornærmet i et slikt tilfelle vil insistere på å engasjere vedkommende som advokat, noe som jo ville skade saken. Det er derfor etter utvalgets oppfatning heller ikke behov for en utelukkelseshjemmel.

Til § 248 første ledd nytt annet punktum:

Etter forslaget skal retten i sin vurdering av om det anses ubetenkelig å pådømme saken som tilståelsessak, også ta hensyn til fornærmedes interesser, for eksempel betydningen for pådømmelse av fornærmedes krav eller om fornærmede av andre grunner har interesse i at det blir avholdt hovedforhandling med full bevisførsel og uttalerett. Bestemmelsen gjelder alle fornærmede, ikke bare fornærmede med særlige rettigheter. Fornærmedes interesser må veies opp mot andre hensyn, særlig hensynet til kostnader og rask saksbehandling.

Også påtalemyndigheten må ta hensyn til fornærmedes interesser i sin vurdering av om en sak skal begjæres pådømt som tilståelsessak. Dette følger forutsetningsvis av forslaget til nytt annet punktum i straffeprosessloven § 248 første ledd, men er også uttrykkelig presisert i forslaget til nytt siste ledd i påtaleinstruksen § 21-1.

Til § 249 annet ledd nytt annet punktum:

Utvalget foreslår at det innføres en frist for å ta ut tiltale i saker der fornærmede som nevnt i § 93 a første ledd var under 18 år da lovbruddet ble begått. Det foreslås at tiltale skal tas ut innen 6 uker etter at det er en mistenkt i saken. En slik fristregel gjelder i dag i saker der mistenkte var under 18 år på handlingstiden.

Til § 252 tredje ledd nytt annet og tredje punktum:

Som ledd i å sikre en bedre forberedelse av krav som nevnt i § 3, foreslås det at påtalemyndigheten hvis den fremmer krav etter § 427, skal angi kravets størrelse og hvilke særskilte bevis som vil bli ført om kravet. Utvalget antar det av pedagogiske grunner er bedre ta inn regelen om bevisoppgaven i denne bestemmelsen enn i § 262 første ledd første punktum.

Til § 264 a:

Hele bestemmelsen foreslås vesentlig endret både systematisk, begrepsmessig og innholdsmessig.

Det foreslås at etterlatte innarbeides fortløpende i lovteksten ved siden av fornærmede, der samme regler foreslås. Dette gjør nåværende fjerde ledd overflødig, og dette foreslås derfor opphevet.

Første ledd gjelder retten til å få underretning om at det er tatt ut tiltale i saken. Denne retten har i dag alle fornærmede, og utvalget foreslår ingen endringer i fornærmedes krav på underretning.

Utvalget foreslår at også etterlatte i prioritert rekkefølge skal ha slik underretning. Som ellers innebærer dette en viss utvidelse i forhold til gjeldende rett hvor underretning skal gis til den som hadde foreldreansvar eller var verge for fornærmede i saker som nevnt i (gjeldende) § 107 a annet ledd første og annet punktum.

Utvalget foreslår i *annet ledd* at fornærmede med særlige rettigheter samtidig med underretningen om at tiltale er tatt ut, skal gis en frist for å foreslå supplerende bevisførsel om straffekravet til påtalemyndigheten. Utvalgets forslag er begrunnet i hensynet til sakens opplysning, se nærmere punkt 9.7.2. Påtalemyndigheten må vurdere forslaget og gi beskjed til fornærmede om beviset vil bli ført. Hvis påtalemyndigheten avslår å føre beviset, kan fornærmede bringe spørsmålet inn for retten til avgjørelse. Hvis retten finner at beviset skal føres, er det påtalemyndigheten som fører beviset, men utvalget foreslår også en ny bestemmelse i straffeprosessloven § 291 a om at bistandsadvokat for fornærmede med særlige rettigheter har rett til å stille spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige, etter aktor og forsvarer. Den praktiske betydningen av å være den som fører beviset er dermed nokså liten.

Utvalgets *flertall*, alle unntatt Austegard, mener det ikke er behov for en tilsvarende regel for etterlatte. *Austegard* mener at regelen i annet ledd burde gis tilsvarende anvendelse for etterlatte i prioritert rekkefølge. Det vises til drøftelsen i punkt 10.8.3.

Forslagets *tredje ledd* gir regler om forberedelse av eventuelt erstatningskrav. Dersom påtalemyndigheten fremmer fornærmedes erstatningskrav etter straffeprosessloven § 427, vil kravets størrelse være angitt i tiltalebeslutningen, jf. forslag til endringer i straffeprosessloven § 252. Samtidig med underretningen om at tiltale er tatt ut, skal fornærmede gis en frist, normalt på to uker, for å be om endringer i kravets størrelse.

Et *mindretall*, Austegard og Stigum, foreslår at fornærmede også skal gis en frist for å be om endringer i bevisoppgaven. *Flertallet* mener det ikke er behov for en slik regel. Det vises til punkt 12.6.2.1.

Når det avholdes hovedforhandling, kan fornærmede velge å fremme kravet selv etter straffeprosessloven § 428. Samtidig med at det underrettes om tiltale i saken foreslås at påtalemyndigheten skal fastsette en frist for fornærmede for å fremsette et endelig erstatningskrav. Fristen bør vanligvis være to uker. Kravet fremsettes overfor retten med opplysning om hvilke bevis som vil bli ført samt angivelse av kravets faktiske og rettslige grunnlag.

Forslagets *fjerde ledd* viderefører gjeldende § 264 a annet ledd første punktum med den endring at begrensninger i fornærmedes og etterlattes innsynsrett av hensyn til sakens behandling for retten foreslås opphevet. Lovteknisk foreslås dette gjort ved at formuleringen «for sakens behandling ved retten» strykes. Begrensningen for dokumenter som bør holdes hemmelig av hensyn til rikets sikkerhet eller forhold til fremmed stat, foreslås opprettholdt, jf. henvisningen til § 242 første ledd siste punktum i forslaget's fjerde ledd annet punktum. Denne henvisningen fremgår i gjeldende bestemmelse av annet ledd annet punktum.

Forslagets *femte ledd* er en videreføring av gjeldende § 264 a tredje ledd, med en språklig tilpasning til bruken av begrepet bistandsadvokat.

Utvalget antar at det ikke er nødvendig med tilsvarende endringer i påtaleinstruksen § 25-8 siden det ikke foreslås presiseringer utover det som følger direkte av straffeprosessloven § 264 a.

Til § 265 nytt annet ledd:

Utvalget foreslår at forsvareren pålegges å uttale seg om eventuelle erstatningskrav fremmet etter § 264 a tredje ledd. Forslaget er et av flere tiltak som skal sikre en bedre forberedelse av erstatningskravet. Hvis det er påtalemyndigheten som fremmer kravet, sender forsvareren sine eventuelle bemerkninger til påtalemyndigheten sammen med de øvrige dokumentene i straffesaken. Er det fornærmede selv som har fremmet kravet etter § 428, sender forsvareren sine eventuelle kommentarer til bistandsadvokaten hvis det er oppnevnt slik advokat, ellers til fornærmede selv.

Til § 271 første ledd og annet ledd nytt annet punktum:

Når bevisopptak skal holdes forut for hovedforhandling, skal underretning i dag gis til «motparten». Utvalget foreslår at underretning om begjæringen om bevisopptak også skal gis til bistandsadvokaten og til den som fremmer krav etter § 428. Ordstillingen i bestemmelsen blir noe endret som følge av dette. Den som fremmer krav etter § 428 er part i saken og må også i dag omfattes av lovens begrep «motparten». Av pedagogiske grunner foreslås det likevel presisert.

Varsel til selve bevisopptaket reguleres av § 243 annet ledd gjennom henvisning i § 271 annet ledd. Utvalget har for øvrig også foreslått en generell regel i straffeprosessloven § 107 c annet ledd første punktum om at bistandsadvokaten skal varsles om og ha rett til å være til stede i alle rettsmøter.

Retten til tilstedeværelse under bevisopptak følger også av utvalgets endringsforslag til straffeprosessloven § 244 som får anvendelse gjennom henvisning fra straffeprosessloven § 271 annet ledd.

Varsel til rettsmøtet til fornærmede som fremmer krav etter straffeprosessloven § 428 reguleres av § 428 jf. § 404 med videre henvisninger.

Utvalgets *flertall*, alle unntatt Stabell, foreslår en ny bestemmelse – ny § 291 a i straffeprosessloven – som gir bistandsadvokat for fornærmede rett til å stille spørsmål til vitner, tiltalte og sakkyndige under hovedforhandlingen. Der det holdes bevisopptak til bruk for hovedforhandlingen, bør bistandsadvokaten ha samme rett til å stille spørsmål under bevisopptaket som under hovedforhandlingen. Dette er bakgrunnen for forslaget til nytt annet punktum i straffeprosessloven § 271 annet ledd om at bistandsadvokaten for fornærmede har rett til å stille spørsmål til vitner, sakkyndige og tiltalte.

Et *mindretall*, Stabell, er uenig i at bistandsadvokaten gis slik rett. Et *annet mindretall*, Austegard, mener at retten bør tilkomme også bistandsadvokat for etterlatte.

Til § 272 første ledd ny bokstav h og nytt femte ledd:

Etter første ledd ny bokstav h skal det være mulig å holde et saksforberedende møte for å avgjøre om pådømmelsen av fornærmedes erstatningskrav skal utsettes etter § 431.

I forslag til nytt femte ledd i bestemmelsen slås det fast at avgjørelser som nevnt i bokstav f og g, samt ny bokstav h, om mulig skal treffes før hovedforhandlingen, i saker som nevnt i straffeprosessloven § 107 a første og tredje ledd.

Til § 275 første ledd første punktum, annet ledd annet punktum bokstav b og ny bokstav c og fjerde ledd nytt annet punktum:

Forslaget til endring i *første ledd første punktum* er av ren terminologisk art.

Utvalgets *flertall*, alle unntatt Stabell, foreslår i *annet ledd annet punktum ny bokstav c* en frist for behandlingen av saker der fornærmede som nevnt i § 93 a første ledd var under 18 år på tidspunktet for den straffbare handlingen. Forslaget er utformet etter mønster av regelen i bokstav a som gjelder når tiltalte var under 18 år da forbrytelsen ble begått. I bokstav b foreslås tilføyd et «eller» fordi utvalget foreslår å ta inn en ny bokstav c. Om begrunnelsen for forslaget og mindretallets dissens, se punkt 9.7.9.

Forslaget til *fjerde ledd nytt annet punktum* pålegger påtalemyndigheten å varsle etterlatte i prioritert rekkefølge om hovedforhandlingen, dersom de ikke har fått slik informasjon på annen måte, det vil si gjennom bistandsadvokaten (første ledd), fordi de skal vitne (fjerde ledd første punktum) eller fordi de fremmer erstatningskrav selv etter straffeprosessloven § 428 (se nedenfor). Det vises for øvrig til merknadene under forslaget til § 93 c.

Hvis fornærmede fremmer erstatningskravet selv, innkalles fornærmede av retten som part.

Til § 284 første ledd femte punktum:

Utvalgets *flertall*, alle unntatt Stabell, foreslår at etterlatte innarbeides ved siden av fornærmede i første ledd femte punktum, slik at det er mulig å utvise tiltalte eller andre på samme vilkår når etterlatte forklarer seg. Dette er en utvidelse av den rettigheten som ble gitt ved lov 2. juli 2004 nr. 61 til den som hadde foreldreansvaret eller var verge for en person under 18 år som har omkommet som følge av en straffbar handling. Fordi etterlatte innarbeides i femte punktum, blir nåværende sjette punktum overflødig og foreslås opphevet. Nåværende syvende punktum blir nytt sjette punktum.

Mindretallet, Stabell, ønsker å beholde dagens regel i første ledd sjette punktum, slik at det ekstra vernet er begrenset til den som hadde foreldreansvaret for en person under 18 år som har omkommet som følge av en straffbar handling. I tråd med det samlede utvalgets bemerkninger til forslaget til § 93 a annet ledd om vergens tilknytning til saken, mener mindretallet at dagens regel i straffeprosessloven § 284 første ledd femte punktum bør endres slik at den ikke gjelder ved avhør av verge.

Utvalget antar for øvrig at fornærmede og etterlatte kan utvises etter første ledd fjerde punktum og ser ikke behov for å presisere dette uttrykkelig i loven.

Til ny § 289 a:

Forslagets første og annet ledd gjelder rekkefølgen i forklaringene under hovedforhandlingen. Tredje ledd gjelder såkalte victim impact statements.

Utvalget foreslår i første ledd at fornærmede under hovedforhandlingen skal forklare seg først, det vil si før tiltalte. Om bakgrunnen for dette forslaget, se punkt 9.8.3.2. Endringen av rekkefølgen er først og fremst begrunnet i mange fornærmedes ønske om å være til stede under tiltaltes forklaring,

men vil etter utvalgets syn også være pedagogisk fordelaktig.

Forslaget gjelder bare for fornærmede i snever forstand, ikke andre skadelidte som etter § 3 fjerde ledd første punktum er sidestilt med fornærmede. Derimot er ikke bestemmelsen begrenset til fornærmede med særlige rettigheter.

Dersom det er flere fornærmede i samme type sak, for eksempel flere voldtektssaker mot samme gjerningsperson, bør de i utgangspunktet ikke overhøre hverandres forklaring før de selv forklarer seg. Forslaget er begrunnet i hensynet til sakens opplysning. De bør heller ikke foreholdes innholdet i de andre fornærmedes forklaring før etter at de selv har forklart seg, kfr. straffeprosessloven § 245 annet ledd jf. § 284 tredje ledd. Sistnevnte bestemmelser må altså leses med en reservasjon for disse tilfellene.

Gjelder de fornærmedes forklaring helt forskjellige forhold (for eksempel en voldtekt og et ran), er det normalt ikke noe i veien for at de overhører hverandres forklaringer.

Normalt vil ikke etterlatte ha en slik tilknytning til det faktiske hendelsesforløpet at det vil være naturlig at de forklarer seg først. Vanligvis vil det heller ikke være noe i veien for at etterlatte hører på tiltaltes forklaring før de selv forklarer seg. Etterlattes forklaring vil som regel ikke gjelde selve hendelsesforløpet, og det er normalt mindre grunn til å frykte at deres forklaring skal påvirkes av det de hører i retten. Dersom deres forklaring likevel er av en slik bevismessig betydning at de ikke bør høre andre forklaringer før de selv forklarer seg, foreslår utvalget at retten kan bestemme at etterlatte skal forklare seg først. Dermed vil de kunne være til stede under hele hovedforhandlingen selv om de skal vitne.

Utvalget foreslår i tredje ledd en rett for fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte med særlige rettigheter til å avgi et såkalt «victim impact statement», altså en fremstilling om hvilke konsekvenser lovbruddet har hatt for dem. Fremstillingen skiller seg fra fornærmedes og etterlattes vitneforklaring ved at den skjer på fornærmedes og etterlattes eget initiativ, og det er opp til fornærmede eller etterlatte selv å bestemme hva de vil si, selvsagt under den vanlige ledelsen av rettens formann.

Dersom retten tillater bevisførsel om avdødes omdømme, foreslås lovfestet at etterlatte i prioritert rekkefølge, også når det ikke er oppnevnt bistandsadvokat, skal ha rett til å uttale seg om denne.

Til ny § 291 a:

Utvalgets *flertall*, alle unntatt Stabell, foreslår at bistandsadvokat for fornærmede skal ha rett til å stille spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige. Flertallets forslag er begrunnet i hensynet til sakens opplysning. *Mindretallet*, Stabell, mener at bistandsadvokaten ikke bør ha en slik rett.

Et annet *mindretall*, Austegard, mener retten til å stille spørsmål også bør gis til bistandsadvokat for etterlatte. *Flertallet*, alle unntatt Austegard, med subsidiær tilslutning fra Stabell, mener at etterlatte normalt ikke har samme grunnlag for å opplyse saken. Det er likevel ingen ting i veien for at etterlatte, eventuelt gjennom bistandsadvokaten, kan henvende seg til aktor med ønsker om at bestemte spørsmål blir stilt, se nærmere punkt 10.8.3. Også for fornærmede med særlige rettigheter, er retten til å stille spørsmål ment å være subsidiær i forhold til aktors utspørring. Det er først etter at aktor og forsvarer har stilt sine spørsmål, at bistandsadvokaten eventuelt kan stille supplerende spørsmål.

Temaet for spørsmålene er ikke begrenset til å gjelde forhold som har betydning for eventuelle erstatningskrav. Spørsmålene kan gjelde forhold som har betydning for det strafferettslige skyldspørsmålet og for straffutmålingen. Retten til å stille spørsmål er heller ikke avhengig av at det fremmes et erstatningskrav.

Til § 298 første ledd første punktum:

Utvalget foreslår at aldersgrensen for bruk av dommeravhør heves fra 14 til 16 år. Om bakgrunnen for forslaget, se punkt 9.5.6.

Til § 303 nytt annet og tredje punktum:

Utvalgets *flertall*, alle unntatt Stabell, foreslår at fornærmede med særlige rettigheter gis rett til å uttale seg etter tiltaltes og vitners forklaring. *Austegard* mener at en slik rett i tillegg bør gis til etterlatte i prioritert rekkefølge, se punkt 10.8.3.

Til § 304 første ledd tredje punktum:

Flertallet, alle unntatt Stabell, foreslår å gi fornærmede med særlige rettigheter samme mulighet som tiltalte til å komme med en sluttreplik før saken tas opp til doms. Det forutsettes at bistandsadvokaten gir fornærmede råd om hvorvidt denne muligheten bør benyttes og eventuelt på hvilken måte. *Austegard* mener at også etterlatte i prioritert rekkefølge bør gis rett til en sluttreplik, se punkt 10.8.3.

Til § 311 nytt tredje ledd:

Forslaget er en del av flere nye regler om behandlingen av borgerlige rettskrav ved anke i straffesaken, se punkt 12.9. Dersom påtalemyndigheten har anket i straffesaken, foreslår utvalget at siktede skal gis en frist for å begjære ny behandling av krav etter § 3. Det kan tenkes at siktede er fornøyd med dommen hva gjelder straffekravet. Siktede kan ikke da begjære ny behandling av krav etter § 3, i så fall er han henvist til å anke etter sivilprosessens regler, se straffeprosessloven § 435. Men hvis påtalemyndigheten anker over straffekravet, bør siktede gis mulighet til å kreve ny behandling av krav som nevnt i § 3. Begjæringen skal angi om den gjelder hele avgjørelsen, det resultat som kreves, de feil som gjøres gjeldende, den faktiske og rettslige begrunnelse for at det foreligger feil og de bevis som vil bli ført, jf. henvisningen til § 314 tredje ledd annet punktum. Det vises til kommentaren til denne bestemmelsen.

Til § 314 nytt tredje ledd:

Forslaget er en del av flere nye regler om behandlingen av borgerlige rettskrav i ankeomgangen, se punkt 12.9. Utvalgets forslag tar sikte på økt forutberegnelighet for fornærmede og siktede og bedre forberedelse av kravet.

Utvalget foreslår at siktede samtidig med eventuell anke i straffesaken må angi om det begjæres ny behandling av krav etter § 3 som ble pådømt sammen med straffesaken. Denne fristen er ment å være preklusiv. Siktede som ikke har begjært ny behandling av kravet innen fristen, kan således ikke fremsette slik begjæring på et senere tidspunkt. Sammenholdt med forslaget til § 434 nytt fjerde ledd innebærer dette at fornærmede nokså raskt etter tingrettens dom vil få vite om siktede har begjært ny behandling av krav som nevnt i § 3. Hvis påtalemyndigheten anker avgjørelsen av straffekravet, vil fornærmede senere få en frist til å begjære behandling av krav som nevnt i § 3 dersom anken i straffesaken fremmes.

Til § 325 nytt annet ledd:

Forslaget knytter seg til behandling av krav som nevnt i § 3 i ankeomgangen. Utvalget foreslår at avgjørelsen om å fremme en anke i straffesaken skal forkynnes for fornærmede. Samtidig skal fornærmede gis en frist for å begjære ny behandling av krav etter § 3 jf. § 428. Den videre behandlingen av kravet er beskrevet i endringsforslagene til § 434. Det vises til merknadene til denne bestemmelsen.

Til § 397 nytt femte ledd:

Utvalget foreslår at fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge skal underrettes om at gjenopptakelse er begjært, og at de samtidig skal informeres om sine rettigheter. Fornærmede og etterlatte er foreslått gitt ulike rettigheter. Dette gjenspeiler langt på vei de forskjeller som utvalgets flertall har foreslått også ellers under straffesakens behandling, særlig under hovedforhandling og forberedelse til denne.

Til § 398 nytt annet ledd og nytt fjerde ledd første punktum:

Det foreslås at fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge skal ha krav på å uttale seg skriftlig om begjæringen. Gjenopptakelsesbegjæringen kan være grunnet på forhold som fornærmede har sterke grunner til å uttale seg om, uten at kommisjonen nødvendigvis er klar over dette. Retter gjenopptakelsesbegjæringen seg mot fornærmedes troverdighet, bør fornærmede også gis rett til å forklare seg muntlig for kommisjonen.

Etterlatte har som regel ikke samme tilknytning til hendelsesforløpet som de fornærmede. Det foreslås derfor ikke at de har rett til å forklare seg muntlig for kommisjonen, men at de kan be om det. Utvalget regner med at etterlattes begjæring om å få forklare seg normalt vil bli tatt til følge.

Som følge av forslaget til nytt annet ledd, blir gjeldende tredje ledd nytt fjerde ledd. Straffeprosessloven § 264 a foreslås tilføyd i oppregningen av bestemmelser som gir rett til innsyn.

Til ny § 400 a:

Forslaget viser til reglene om underretning og dokumentinnsyn for fornærmede og etterlatte når tiltale er tatt ut i første instans. Henvisningen til disse reglene skal sikre at fornærmede og etterlatte blir informert om at en sak er besluttet gjentatt.

Til § 426:

Bestemmelsen foreslås opphevet som overflødig på bakgrunn av utvalgets forslag for øvrig. For å sikre en grundigere forberedelse og behandling av krav som nevnt i § 3, foreslår utvalget blant annet at det innføres regler i § 264 a som setter frister for når kravet må være fremsatt og spesifisert. Fornærmede vil normalt ikke møte for retten før under hovedforhandlingen og krav som først settes da kan vanskelig forbedredes på ordentlig måte.

Til § 427 annet ledd:

Forslaget til nytt første punktum er en ren pedagogisk påminnelse om at bistandsadvokaten i saker hvor slik advokat er oppnevnt, alltid skal fremme kravet etter § 428. Det skal altså ikke lenger være mulig å be påtalemyndigheten om å fremme kravet hvis det er oppnevnt bistandsadvokat i saken.

Den foreslåtte endringen i annet punktum er ment å tydeliggjøre at det bare er hensynet til påtalemyndighetens arbeidsbyrde som kan trekkes inn ved vurderingen av om det vil være til uforholdsmessig ulempe om kravet blir fremmet i forbindelse med straffesaken. Utvalget antar at det sjelden vil være aktuelt å nekte krav fremmet etter dette alternativet. De fleste sakene der det ellers ville være aktuelt å bruke dette alternativet, gir etter utvalgets forslag rett til bistandsadvokat. Det vil derfor gjennomgående være de mindre kompliserte kravene som blir overlatt til påtalemyndigheten.

Den foreslåtte tilføyselen i tredje punktum lover en klagerett som i dag følger av påtalemyndighetens praksis.

Til § 428:

Utvalget foreslår i *første ledd nytt annet punktum* at krav etter § 3 alltid skal fremmes etter § 428 i saker hvor det er oppnevnt bistandsadvokat. Fornærmede som har bistandsadvokat skal altså ikke lenger kunne be påtalemyndigheten om å fremme kravet etter § 427. Forslaget gjør ingen endringer i retten til å fremme kravet selv også uten bistandsadvokat. Utvalget antar imidlertid at dette i praksis vil forekomme svært sjelden.

Forslaget i *første ledd nytt tredje punktum* gir fornærmede mulighet til å fremme kravet selv også i saker som avgjøres etter § 248 som tilståelsessak.

Om kravets forberedelse vises det til kommentarene til endringer i § 264 a tredje ledd og § 265 annet ledd.

Nåværende annet punktum som begrenser retens plikt til å pådømme krav som er fremmet av fornærmede selv, foreslås opphevet. Utvalget mener at mulige ulemper for retten ved behandling av kravet må søkes avhjulpet gjennom adgangen til å utsette forhandlingen om kravet etter § 431 eller til å avsi dom for deler av kravet etter § 432.

Et *flertall*, alle unntatt Austegard og Bohinen, foreslår i siste ledd en mulighet for retten til å nekte kravet forfulgt under hovedforhandlingen dersom det åpenbart mer hensiktsmessig å behandle kravet i sivilprosessenes former. Vurderingstemaet skal ikke som i dag være hensynet til behandlingen av straffesaken, men hensynet til behandlingen av erstatningskravet. Det kan være

at det oppstår tvister eller spørsmål som straffeprosessens regler ikke gir retten godt nok verktøy til å håndtere. Et eksempel kan være at det oppstår kompliserte spørsmål om plikten til å fremlegge bevis. «Åpenbart mest hensiktsmessig» er ment som en høy terskel. Det er ikke nok at sivilprosessens regler på enkelte punkter kunne være mer egnet. Utgangspunktet må være at det er et vesentlig gode for fornærmede, og dels også for siktede, at krav etter § 3 kan behandles sammen med straffesaken. Også kriminalpolitiske og prosessøkonomiske hensyn støtter en slik ordning. Det skal altså sterke grunner til å gjøre unntak fra dette utgangspunktet.

Det er viktig at spørsmålet avklares under saksforberedelsen slik at ikke partene forbereder seg på behandlingen av et omfattende krav som likevel ikke kommer til behandling.

Uttrykket «nekte at det forfølges under hovedforhandling» er valgt for å vise at avgjørelsen bare gjelder for den aktuelle rettsinstansen. Slik er loven formulert også i dag. At tingretten nekter kravet pådømt etter denne bestemmelsen, er altså ikke til hinder for at kravet kan bringes inn for lagmannsretten. Dette er en videreføring av dagens rettstilstand.

Mindretallet, Austegard og Bohinen, mener det ikke bør innføres en slik skjønnsmessig adgang for retten til å nekte kravet pådømt. Mindretallet mener retten bør ha en plikt til å pådømme fornærmedes krav, med den fleksibilitet som §§ 431 og 432 gir for rettens behandling av kravet.

Til § 432 annet ledd nytt annet punktum:

I tilståelsessaker der fornærmede selv fremmer krav etter § 428, bør etter utvalgets mening de vanlige beviskrav gjelde for pådømmelsen av kravet.

Til § 434 tredje til syvende ledd:

Utvalget foreslår en omlegging av dagens regelverk om ny behandling av krav som nevnt i § 3 i forbindelse med anke i straffesaken. Enkelte regler er av pedagogiske årsaker foreslått angitt også i andre bestemmelser i straffeprosessloven, særlig gjelder det regler som retter seg mot siktede eller retten.

For siktede foreslås det i *tredje ledd* at begjæring om ny behandling av krav som nevnt i § 3 må inngis samtidig med anke eller eventuelt motanke i straffesaken, jf. endringsforslagene til § 314 tredje ledd og § 311 tredje ledd. Det vises til kommentarene til disse forslagene.

Utvalget foreslår i *fjerde ledd* at påtalemyndigheten skal underrette bistandsadvokaten og ellers

alle med krav etter § 3 om anke i straffesaken og ankens innhold. Forslaget ivaretar to hensyn. For det første ivaretas fornærmedes og etterlattes behov for informasjon i de alvorligste sakene. For det annet gir det mulighet for bedre forberedelse av borgerlige rettskrav. Hvis siktede har begjært ny behandling av krav som nevnt i § 3, har fornærmede mulighet til å forberede tilsvaret. Det vil riktignok på dette tidspunktet være uklart om anken i straffesaken blir fremmet. Hvis anken ikke blir fremmet, vil siktede (som har begjært ny behandling av krav som nevnt i § 3) og fornærmede gis muligheten til å begjære fortsatt behandling etter tvistemålslovens regler. Forberedelsene gjort i tilknytning til ny behandling i straffesaken vil dermed ha direkte overføringsverdi til en sivil sak.

Dersom siktede ikke har begjært ny behandling av krav som nevnt i § 3, har de fornærmede nokså god tid til å vurdere hvorvidt de selv skal begjære ny behandling.

Utvalget foreslår i *femte ledd* jf. også endringsforslag til straffeprosessloven § 325 at en beslutning om å henvise anken i straffesaken til ankeforhandling skal forkynnes for fornærmede. Fornærmede skal samtidig gis en frist for å begjære behandling av krav som nevnt i § 3. Fornærmede har også på dette tidspunktet mulighet for å begjære behandling av nye krav.

Begjæring om ny behandling av et pådømt krav skal angi om den gjelder hele avgjørelsen, det resultat som kreves, de feil som gjøres gjeldende, den faktiske og rettslige begrunnelse for at det foreligger feil, samt de bevis som vil bli ført. Spesifikasjonskravene er utformet etter mønster av de sivilprosessuelle kravene til ankeerklæringen i tvistemålsloven § 365 og ny tvistelov § 29-9 tredje ledd, men uten å vise direkte til disse bestemmelsene siden det her ikke gjelder en formell anke.

Dersom fornærmede begjærer behandling av et *nytt* krav for ankeinstansen, må begjæringen angi kravets størrelse, dets faktiske og rettslige grunnlag, samt hvilke bevis som vil bli ført.

Retten sender kopi av fornærmedes begjæring til siktede med en frist for tilsvaret.

Etter at siktede har inngitt tilsvaret eller fristen er løpt ut, tar retten stilling til om begjæringen skal etterkommes jf. straffeprosessloven § 434 første ledd. På dette tidspunktet må retten også vurdere om den skal benytte adgangen etter flertallets forslag til siste ledd i straffeprosessloven § 428 til å nekte kravet fremmet fordi det åpenbart er mest hensiktsmessig å behandle det i sivilprosessens former. Det vises til merknaden til denne bestemmelsen.

Hvis påtalemyndigheten begjærer (ny) behandling av krav som nevnt i § 3 for ankeinstan-

sen, er det etter *sjette ledd* tilstrekkelig at begjæringen fremsettes så tidlig at siktede har tilstrekkelig tid til å forberede seg på behandlingen. Forslaget er en videreføring av tredje ledd i gjeldende bestemmelse. Det vises til punkt 12.9.2.4 foran.

Utvalget foreslår i *syvende ledd* å utvide dagens regler om når fornærmede kan kreve fortsatt behandling etter tvistemålslovens regler. Det er etter dagens regler uklart om denne adgangen også gjelder dersom anken i straffesaken trekkes, avvises eller ikke henvises til ankeforhandling. Utvalget foreslår at loven tydelig angir at fornærmede har en slik adgang. Etter gjeldende rett er det bare fornærmede som har begjært ny behandling av kravet, som har adgang til å kreve ny behandling etter tvistemålslovens regler. Siden utvalget foreslår et system der fornærmede ikke skal tilkjennegi om det begjæres ny behandling av krav etter § 3 før etter ankesilingen, foreslås det derfor at regelen utvides til å gjelde alle fornærmede som har fått pådømt krav etter § 3 i den dom som anken i straffesaken gjelder.

Når fornærmede orienteres om adgangen til å kreve fortsatt behandling etter tvistemålslovens regler, bør det også gis informasjon om beløpsgrensene i tvistemålsloven § 356 for å få en anke fremmet for lagmannsretten uten samtykke.

Fornærmede kan imidlertid ikke bruke sjette ledd til å kreve behandling av nye krav. Slike krav må fremmes på vanlig måte gjennom uttak av forliksklage eller stevning.

Til § 459 nytt fjerde ledd:

Utvalget foreslår at påtalemyndigheten skal underrette fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge om at det er truffet vedtak om soningsutsettelse og om vedtakets innhold. Det skal bare underrettes om innvilgelser, ikke om avslag. Fornærmede og etterlatte har ikke klagerett over vedtaket.

15.5 Lov 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven)

Til § 7 første ledd bokstav h:

Forslaget må ses i sammenheng med forslagene om å utvide plikten til å varsle fornærmede og etterlatte til å gjelde avgjørelser som nevnt i §§ 15, 16, 20 og 34, samt hvis domfelte unndrar seg gjennomføringen av fengselsstraff eller strafferettslige særreaksjoner, se § 40. Unntakene fra taushetsplik-

ten foreslås justert tilsvarende. Rettighetene gjelder de etterlatte som er nevnt i straffeprosessloven § 93 a annet ledd første punktum. Unntaket fra taushetsplikt gjelder for alle gruppene av etterlatte. Varsel i det konkrete tilfellet skal gis til de etterlatte i prioritert rekkefølge, jf. straffeprosessloven § 93 a annet ledd annet punktum.

Til § 15 tredje ledd nytt siste punktum:

Det foreslås at fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge, hvis det har betydning for dem, skal gis varsel om overføring til overgangsbolig.

Til § 16 nytt sjette ledd:

Det foreslås at fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge, hvis det har betydning for dem, skal gis varsel om at domfelte overføres til gjennomføring av straff utenfor fengselet.

Til § 20 nytt annet ledd:

Det foreslås at fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge, hvis det har betydning for dem, skal gis varsel om tidspunktet for frigang som nevnt i første ledd.

Til § 34 nytt annet ledd:

Det foreslås at fornærmede og etterlatte i særlige tilfeller skal kunne gis varsel om fremstilling med følge der de sikkerhetsmessige aspektene er ivare tatt. Varsel skal ikke gis automatisk, men beror på en konkret vurdering i det enkelte tilfellet. Utgangspunktet er at varsel bare skal gis unntaksvis og i de mest alvorlige sakene. Det kan tenkes at fornærmede og etterlatte i slike saker er så traumatisert at å kunne påtreffe domfelte uten å være forberedt på det, kan utgjøre en stor psykisk belastning. Det kan også være behov for varsel hvis fornærmede og fornærmedes familie lever på hemmelig sted eller med ny identitet. Avgjørelsen om fremstilling må skje uavhengig av om fornærmede eller etterlatte senere skal varsles. Varsel skal skje etter at avgjørelsen er tatt.

Til § 40 nytt åttende ledd:

Det foreslås at fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge skal varsles dersom det vil være av betydning for dem å få kunnskap om at domfelte har unndratt seg gjennomføringen av fengselsstraff eller strafferettslige særreaksjoner.

15.6 Påtaleinstruksen

Til § 3-3 nr. 1:

Bestemmelsen foreslås endret i samsvar med de foreslåtte endringene i straffeprosessloven § 61 c nr. 1. Det vises til kommentarer til denne bestemmelsen.

Til § 4-1 første ledd første punktum:

I tråd med den generelle utvidelsen av hvilke etterlatte som gis prosessuelle rettigheter, foreslås retten til utskrift av dokumentene i en avsluttet straffesak gitt til alle etterlatte som nevnt i straffeprosessloven § 93 a annet ledd første punktum. Det vises til kommentaren til straffeprosessloven § 28.

Til ny § 7-6:

Forslaget pålegger politi og påtalemyndighet en plikt til å holde fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge orientert om sakens utvikling og fremdrift. Første ledd i forslaget til ny § 7-6 i påtaleinstruksen gjengir annet ledd i forslaget til straffeprosessloven § 93 f. Det vises til kommentarene til denne bestemmelsen. Informasjonspliktene er nærmere konkretisert i de foreslåtte etterfølgende bestemmelsene i påtaleinstruksen.

Forslaget til annet ledd inneholder en presisering av informasjonsplikten når informasjon skal offentliggjøres. Dersom opplysninger offentliggjøres, skal det påses at fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge informeres før offentligheten. I alminnelighet er det trolig best å gi slik informasjon kort tid før offentliggjøringen for å unngå at fornærmede og etterlatte kommer under lang tids press fra mediene.

Til ny § 8-4 a:

Forslaget gir fornærmede med særlige rettigheter rett til å bli varslet når den anmeldte er avhørt. Fornærmede kan av ulike grunner ha behov for å vite når den anmeldte er avhørt. Særlig stor betydning kan dette ha i tilfeller der fornærmede og anmeldte står i et nært forhold til hverandre eller forholdene ellers er slik at de kan treffe på hverandre og det kan være fare for trusler eller represalier. Også ellers kan fornærmede ønske å ta sine forholdsregler når anmeldte er avhørt.

Retten til varsel er ikke absolutt. Det kan tenkes at andre forhold, for eksempel etterforskingshensyn, taler mot at fornærmede gis slikt varsel med en gang. Politiet kan av etterforskingstaktiske

grunner velge å utsette varselet til man har fått avhørt andre personer, eventuelt gjennomført nytt avhør med fornærmede, eller iverksatt andre typer undersøkelser.

Til nytt punkt om avhør av fornærmede og etterlatte:

Det foreslås opprettet et nytt punkt i påtaleinstruksen om avhør av fornærmede og etterlatte. I dag reguleres dette dels i alminnelige regler om avhør av vitner, dels i enkelte særregler i §§ 8-7 og 8-8. For å tydeliggjøre de særlige reglene som gjelder for avhør av fornærmede og etterlatte, foreslås det opprettet et nytt punkt om dette. Det foreslås også flere nye bestemmelser.

Til ny § 8-4 b:

Forslaget bygger på gjeldende § 8-7, som foreslås opphevet. De foreslåtte endringene i forhold til gjeldende bestemmelse går dels på systematikk, dels innholdet.

Første ledd er en uendret videreføring av gjeldende § 8-7 første ledd.

Annet ledd er i stor grad en videreføring av gjeldende rett. Endringene må ses i sammenheng med de foreslåtte endringene i reglene om fremme av borgerlige rettskrav generelt. Reglene tar sikte på å bedre forberedelsen og behandlingen av de borgerlige kravene. Dersom det er bistandsadvokat i saken, bør alltid bistandsadvokaten ha ansvaret for å fremme kravet. Det er da også bistandsadvokatens oppgave å informere sin klient om hvilke regler som gjelder med hensyn til forberedelse, dokumentasjon og frister. I saker der fornærmede ikke har krav på bistandsadvokat, må slik informasjon gis av påtalemyndigheten. Her foreslås det en mer spesifisert informasjonsplikt enn den som gjelder i dag. Det skal opplyses om hvilke prosessuelle konsekvenser det har at påtalemyndigheten fremmer kravet sammenlignet med om de fremmer kravet selv. Det skal videre opplyses om hvordan kravet skal forberedes og fremmes etter begge alternativer.

Utvalget har foreslått en ny bestemmelse i påtaleinstruksen § 8-4 g som forutsetter at det utarbeides et skriftlig informasjonsmateriale om straffesaksbehandlingen og fornærmedes og etterlattes rettigheter. I dette materialet bør det også inntas lettfattelig informasjon om reglene om erstatningskrav, som med fordel også kan benyttes av politiet ved informasjon som foreslått i den nye § 8-4 b i påtaleinstruksen.

Tredje ledd presiserer at det skal informeres tydelig om at det er et vilkår for å få voldsoffererstatning at kravet er forsøkt tatt med i straffesaken.

Til ny § 8-4 c:

Forslaget bygger på gjeldende § 8-8, som foreslås opphevet. De foreslåtte endringene er en tilpassning til de foreslåtte endringene i straffeprosessloven § 107 a om når bistandsadvokat skal eller kan oppnevnes.

Utvalget foreslår en ny bestemmelse i straffeprosessloven § 107 f som etablerer et system med fast oppnevnte bistandsadvokater ved ting- og lagmannsrettene, på linje med ordningen med faste forsvarere. Forslaget er et ledd i en generell kvalitetssikring av bistandsadvokatorordningen. Mange fornærmede og etterlatte har etterspurt en ordning som kan være til hjelp i valget av advokat. Utvalget foreslår derfor en regel om at politiet kan legge frem listen over de fast oppnevnte bistandsadvokatene ved ting- og lagmannsrettene. Dette vil gjøre det lettere for fornærmede og etterlatte å velge en advokat.

Det foreslås ikke noen bestemmelse tilsvarende fjerde ledd i gjeldende § 8-8 i påtaleinstruksen om informasjon til fornærmede som antas å komme inn under ordningen med fri retts hjelp i saker om kvinnemishandling. Dette har sammenheng med utvalgets forslag om å utvide retten til bistandsadvokat i saker om familievold (straffeloven § 219) og om menneskehandel (straffeloven § 224).

Til ny § 8-4 d:

Den foreslåtte bestemmelsen viser til de alminnelige bestemmelsene som gjelder om avhør av vitner – påtaleinstruksen §§ 8-5, 8-6, 8-9 og 8-10. Det slås dessuten fast at fornærmede og etterlatte skal spørres om vitner og andre opplysninger som kan være av betydning for saken. De skal også oppfordres til å ta kontakt med politiet senere dersom de har ytterligere opplysninger eller ønsker gjennomført særskilte etterforskingsskritt. I stor grad gjøres dette også i dag. Det er likevel ønskelig å markere i påtaleinstruksen at fornærmede og etterlatte kan komme med innspill til etterforskningen og sakens opplysning. Bestemmelsene gjelder alle fornærmede og etterlatte som avhøres.

Til § 8-4 e:

Utvalget foreslår at politiet skal oppnevne en kontaktperson for fornærmede med særlige rettighe-

ter og for etterlatte i prioritert rekkefølge. Kontaktpersonen skal ha et særlig ansvar for at fornærmede og etterlatte får den informasjonen de skal ha i medhold av påtaleinstruksen § 7-6, det vil blant annet si informasjon om sakens utvikling og fremdrift. For at kontaktpersonen skal fylle sin funksjon best mulig, er det viktig at den personen som blir oppnevnt, selv har inngående kunnskap om saken.

Til § 8-4 f:

Forslaget gir fornærmede og etterlatte mulighet for å utpeke en stedfortreder, som kan utgjøre et bindeledd mellom dem og politi og påtalemyndighet. Siden informasjonsrettighetene ellers i loven er lagt til etterlatte i prioritert rekkefølge, er det bare aktuelt for disse etterlatte å utpeke en eventuell stedfortreder.

Stedfortrederen skal kunne motta og formidle informasjon på vegne av fornærmede eller etterlatte. Stedfortrederen bør ikke være noen som selv skal vitne i saken.

Taushetsplikten skal ikke gjelde i forhold til stedfortrederen. Stedfortrederen er ment omfattet av uttrykket «deres representanter» i straffeprosessloven § 61 c første ledd nr. 1.

En utpekt stedfortreder overtar fornærmedes og etterlattes egen posisjon overfor politi og påtalemyndighet, og kommer altså i tillegg til en eventuelt oppnevnt bistandsadvokat. All skriftlig informasjon skal sendes både til bistandsadvokat og stedfortrederen, der informasjon skulle vært gitt til fornærmede eller etterlatte selv. Muntlig informasjon behøver bare gis til bistandsadvokaten.

Til § 8-4 g:

Utvalget foreslår at fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge skal få et skriftlig informasjonsmateriale om gangen i en straffesak, deres rettigheter og opplysninger om hvor de kan henvende seg for å få ytterligere hjelp. Dette er informasjon som i stor utstrekning gis i dag, men utvalget er blitt fortalt at en del fornærmede og etterlatte ikke klarer å ta til seg informasjonen, som ofte gis muntlig, fordi de ofte er traumatiserte og i sjokk. Utvalget mener derfor at det fra sentralt hold bør utarbeides et skriftlig materiale, gjerne i form av en folder eller lignende, med all nødvendig informasjon om rettigheter, generell informasjon om straffesaksbehandlingen osv. Formentlig bør Justisdepartementet forestå dette i samarbeid med riksadvokaten og Politidirektoratet.

Forslaget til ny § 8-4 g i påtaleinstruksen gir politiet ansvaret for å dele ut dette materialet til fornærmede med særlige rettigheter og til etterlatte. Materialet kan med fordel også gjøres tilgjengelig for fornærmede i andre straffesaker.

Til § 8-4 h:

Utvalget foreslår at politiet, på anmodning fra bistandsadvokaten, skal gjennomføre et særskilt avhør av fornærmede og etterlatte, for å belyse hvilke virkninger lovbruddet har hatt for dem. Et slikt avhør vil være mest aktuelt mot slutten av etterforskningen.

Forslaget gjelder bare fornærmede og etterlatte med bistandsadvokat – altså fornærmede med særlige rettigheter, jf. straffeprosessloven § 93 a første ledd og etterlatte med særlige rettigheter, jf. straffeprosessloven § 93 a annet ledd siste punktum. Men det er selvsagt ikke noe i veien for at det foretas slike avhør også av andre fornærmede og etterlatte.

Fornærmede og etterlatte avhøres vanligvis tidlig under etterforskningen, gjerne umiddelbart etter den straffbare handlingen har funnet sted eller er anmeldt. Det spørres rutinemessig om hvilke konsekvenser lovbruddet har hatt for dem, men på dette tidspunktet har fornærmede og etterlatte gjerne ikke full oversikt over dette. Denne oversikten og forståelsen kommer ofte først etter at det har gått noe tid. Tiden kan for eksempel vise omfanget av skadevirkninger, behov for behandling, økonomisk tap osv. Det kan være viktig med et avhør mot slutten av etterforskningen for å gi fornærmede og etterlatte mulighet for å uttale seg om virkningene av lovbruddet. Dette kan blant annet være viktig for å ajourføre og forberede et eventuelt erstatningskrav. Avhøret må også ses i sammenheng med retten til å avgi et såkalt victim impact statement under hovedforhandlingen.

Ikke sjelden foretar politiet slike avhør allerede i dag, men utvalget ønsker å markere at dette bør gjøres hvis bistandsadvokaten finner grunn til det.

Til § 8-4 i:

Første ledd er en gjengivelse av det som følger av straffeprosessloven § 107 c annet ledd annet punktum.

Annet ledd skal sikre at fornærmede og etterlatte i størst mulig grad gis et vern mot den følelsesmessige belastningen det kan være å oppleve rekonstruksjoner for eksempel i sitt nærmiljø, uten at de har blitt varslet på forhånd.

Til § 9-6:

Påtaleinstruksen § 9-6 gir i dag fornærmede rett til underretning om varetektsfengsling i saker om vold i nære relasjoner og i saker om utuktig omgang eller handling. Underretningen inneholder informasjon om at siktede er varetektsfengslet og for hvor lang tid. Det skal også gis underretning dersom siktede løslates eller fengslingen forlenges.

Bestemmelsen foreslås utvidet til alle fornærmede med særlige rettigheter og til etterlatte i prioritert rekkefølge.

Til § 16-4:

Bestemmelsen regulerer i dag fornærmedes og enkelte etterlattes rett til kopi av dokumentene. Den foreslås tilpasset utvalgets forslag til ny systematikk og nye begreper. Kretsen av etterlatte som gis rett til kopi av dokumentene utvides noe i forhold til gjeldende rett. Ellers gjøres ingen innholdsmessige endringer.

Etterlattes rett til kopi av dokumentene foreslås flyttet fra annet til første punktum. Regelen i annet punktum om rett til kopi av dokumentene for den som har fremmet borgerlig krav i saken er egentlig overflødig, siden de som fremmer slike krav er fornærmet i straffeprosessuell forstand og dermed omfattet av første punktum. Utvalget foreslår likevel å beholde regelen av pedagogiske grunner.

Annet ledd foreslås språklig forenklet ved bruk av bistandsadvokatbegrepet.

Til § 17-2 første ledd bokstav c, f og g:

Bestemmelsen foreslås endret som følge av ny begrepsbruk i lov og påtaleinstruks. Personkretsen i bokstav c utvides til etterlatte. Underretning til bistandsadvokaten gis en felles regulering i bokstav f, enten advokaten er oppnevnt for fornærmede eller etterlatte. Dette gjør bokstav g overflødig.

Til § 17-6 nytt annet punktum:

Etter påtaleinstruksen § 17-6 første punktum skal den umiddelbart skadelidende underrettes dersom påtalemyndigheten nekter å fremme et borgerlig rettskrav. Utvalget foreslår at det i denne underretningen også skal opplyses om muligheten for selv å fremme kravet etter straffeprosessloven § 428 hvis det blir holdt hovedforhandling. Det bør også fremgå av underretningen at dersom tiltale blir tatt ut, vil det bli satt en kort frist for å fremme kravet selv.

Til § 18A-2 første ledd nytt annet punktum:

Når straffeskyld anses bevist, kan påtalemyndigheten beslutte at saken skal overføres til megling i konfliktrådet, dersom den egner seg for det, jf. straffeprosessloven § 71 a. Både fornærmede og siktede må samtykke i at saken overføres til konfliktrådet. Regelverket om konfliktrådet er nærmere omtalt i punkt 3.1.6.3.

Justisdepartementets arbeidsgruppe har foreslått at det bør utvikles rutiner slik at offeret, der konfliktrådsmediating kan være aktuelt, spørres før siktede. Utvalget er enig i dette og foreslår derfor at dette presiseres som et nytt annet punktum i påtaleinstruksen § 18A-2.

Til § 18-5 første ledd bokstav b, e og f:

Bestemmelsen foreslås endret som følge av ny begrepsbruk i lov og påtaleinstruks. Personkretsen i bokstav b utvides til etterlatte. Underretning til bistandsadvokaten gis en felles regulering i bokstav e, enten advokaten er oppnevnt for fornærmede eller etterlatte. Dette gjør bokstav f overflødig.

Til § 20-7:

I dag skal orientering om vedtakelse av forelegg bare gis til den som har et krav som har blitt tatt med i forelegget. Utvalget foreslår at det gis underretning om vedtatt forelegg til alle som får slik underretning ved andre påtaleavgjørelser som for eksempel innstilling av straffeforfølgning eller påtaleunntatelse. Det er antagelig nok så upraktisk at saker hvor det er etterlatte, altså der fornærmede har omkommet som følge av en straffbar handling, avgjøres ved forelegg. Etterlatte er likevel tatt med i oppregningen av hvem som skal ha underretning, for fullstendighetens skyld.

Til § 21-1 nytt siste ledd:

Utvalget foreslår flere tiltak for å styrke enkelte fornærmedes stilling i saker som avgjøres som tilståelsessak. Forslaget til nytt siste ledd i påtaleinstruksen § 21-1 må ses i sammenheng med forslaget til nytt annet punktum i straffeprosessloven § 248 første ledd som sier at retten, i vurderingen av om det er betenkelig å pådømme saken som tilståelsessak, også skal ta hensyn til fornærmedes interesser. Det vises til punkt 9.9.2.6 og merknaden til § 248 første ledd nytt annet punktum.

Til ny § 21-1 a Varsel til bistandsadvokat

Den foreslåtte bestemmelsen må ses i sammenheng med de foreslåtte endringene i straffeprosessloven §§ 59 a og 428. Det er foreslått at fornærmede med særlige rettigheter skal kunne fremme krav selv etter straffeprosessloven § 428 også når saken pådømmes som tilståelsessak etter straffeprosessloven § 248. Det er videre foreslått at bistandsadvokaten skal kunne klage over siktelsens innhold når saken fremmes som tilståelsessak. For å gjøre klageretten reell, må bistandsadvokaten ha underretning om at saken begjæres pådømt som tilståelsessak og gis kopi av siktelsen.

Til ny § 25-10:

Det foreslås at fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge skal ha krav på et møte med den aktor som skal føre saken under hovedforhandling. De må selv ta initiativet til et slikt møte. Det vil normalt være best om dette gjøres i rimelig tid før hovedforhandlingen.

Til § 26-3 siste ledd:

Siste ledd i påtaleinstruksen § 26-3 foreslås opphevet. De som har fremmet krav etter § 3, skal meddeles dommen etter straffeprosessloven § 43. Retten skal også underrette bistandsadvokaten, som har et ansvar for å informere sine klienter.

Opphevelsen av påtaleinstruksen § 26-3 gir en svekket informasjonsrettighet til fornærmede som ikke fremmer krav og som ikke har bistandsadvokat. I praksis gis det imidlertid ikke slikt varsel som påtaleinstruksen § 26-3 forutsetter.

Til ny § 28-6:

Forslaget innebærer at påtalemyndigheten pålegges en plikt til å underrette bistandsadvokat og fornærmede som har fått behandlet krav etter § 3, om at dommen er anket, hvem som har anket og hva anken gjelder. Forslaget må ses i sammenheng med forslagene til et nytt system for ny prøving av borgerlige krav ved anke i straffesaken, se punkt 12.9 og endringsforslag til straffeprosessloven § 434.

Til ny § 28-7:

Forslaget innebærer at påtalemyndigheten skal varsle fornærmede i saker som nevnt i straffeprosessloven § 107 a første ledd og etterlatte i prioritert rekkefølge om at saken skal behandles for Høyesterett.

Til nytt kapittel 28 A:

Det foreslås et nytt kapittel om underretning om rettskraftig dom.

Kapittelet har bare en bestemmelse. Det foreslås likevel opprettet et eget kapittel fordi en bestemmelse om underretning om rettskraftig dom ellers er vanskelig å plassere systematisk i påtaleinstruksen.

Til ny § 28A-1:

Det foreslås at påtalemyndigheten skal underrette alle fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge om rettskraftig dom og om retten til innsyn og å få utskrift av sakspapirene etter straffeprosessloven § 28. Plikten gjelder bare overfor fornærmede og etterlatte med kjent navn og adresse.

Underretningsplikten etter § 28A-1 gjelder bare fornærmede og etterlatte som ikke har fått beskjed om dommen på annen måte. På grunn av forslaget om at retten skal meddele dommen til bistandsadvokaten og alle som har fått pådømt krav etter § 3, er § 28A-1 først og fremst viktig for

de fornærmede og etterlatte som verken har fremmet erstatningskrav eller har bistandsadvokat.

Til § 29-4 nytt siste ledd:

Utvalget foreslår at påtalemyndigheten skal underrette fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge om at det er truffet vedtak om soningsutsettelse og om vedtakets innhold. Det skal bare underrettes om innvilgelser, ikke om avslag.

Fornærmede og etterlatte har ikke klagerett over vedtaket. Bestemmelsen her korresponderer med utvalgets forslag til nytt fjerde ledd i straffeprosessloven § 459.

Til § 30-10:

Forslaget må ses i sammenheng med forslaget til et nytt siste ledd i straffeprosessloven § 43 som pålegger retten ansvaret for at dommen blir meddelt alle som har fått avgjort et krav etter straffeprosessloven § 3. Det er dermed ikke behov for en underretningsplikt for politiet om hvilket beløp som er tilkjent og hvem som er ansvarlig.

Kapittel 16 Lovforslag

16.1 Lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse

I lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse gjøres følgende endringer:

§ 1 annet og nytt tredje ledd skal lyde:

Fornærmede som nevnt i straffeprosessloven § 93 a første ledd og alle etterlatte som nevnt i straffeprosessloven § 93 a annet ledd første punktum, som følger hovedforhandlingen, har krav på godtgjørelse som for vitner for tilstedeværelse under hele hovedforhandlingen. Det samme gjelder avdøde søsken og steforeldre. Retten til godtgjørelse gjelder også for dem som ikke vitner.

Hvis bare én hadde foreldreansvaret i en sak der fornærmede under 18 år er død som følge av en straffbar handling, kan vedkommende peke ut en annen person som også kan fremme krav.

Mindretallet, utvalgets leder og Stabell, foreslår at § 1 annet og nytt tredje ledd i stedet skal lyde:

Fornærmede som nevnt i straffeprosessloven § 93 a første ledd og etterlatte i prioritert rekkefølge jf. straffeprosessloven § 93 a annet ledd annet punktum, som følger hovedforhandlingen, har krav på godtgjørelse som for vitner for tilstedeværelse under hele hovedforhandlingen. Retten til godtgjørelse gjelder også for dem som ikke vitner.

Etterlatte kan i stedet peke ut en annen person som kan fremme slikt krav. Hvis bare én hadde foreldreansvaret i en sak der fornærmede under 18 år er død som følge av en straffbar handling, kan vedkommende peke ut en annen person som også kan fremme krav.

§ 6 første ledd nytt annet punktum skal lyde:

Det samme gjelder i andre tilfeller hvor vitnet, fornærmede, eller de etterlatte som nevnt i § 1 annet ledd, av andre særlige grunner har hatt behov for ledsager.

§ 6 nytt annet ledd skal lyde:

Rett til godtgjørelse har også den som har foreldreansvaret eller er verge for en mindreårig fornærmet som nevnt i § 93 a første ledd, selv om fornær-

mede ikke vitner. Første ledd om ledsager gjelder tilsvarende.

16.2 Lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene (domstoloven)

I lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene (domstoloven) gjøres følgende endringer:

§ 127 nytt annet og tredje punktum skal lyde:

I straffesaker har fornærmede rett til å være til stede med mindre særlige grunner taler mot det. Det samme gjelder for alle etterlatte som nevnt i § 93 a annet ledd første punktum.

§ 130 annet ledd første punktum skal lyde:

Retten kan forby at rettsavgjørelser gjengis offentlig før avgjørelsen er meddelt partene og fornærmede eller etterlatte i prioritert rekkefølge jf. straffeprosessloven § 93 a annet ledd annet punktum.

16.3 Lov 13. juni 1980 nr. 35 om fri retts hjelp

I lov 13. juni 1980 nr. 35 om fri rettshjelp gjøres følgende endringer:

§ 11 første ledd nr. 6 skal lyde:

til den som har vært utsatt for handling som nevnt i straffeprosessloven § 107 a første ledd, for å vurdere om saken bør anmeldes

16.4 Lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven)

I lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven) gjøres følgende endringer:

§ 3 fjerde ledd annet punktum skal lyde:

Dette gjelder likevel ikke §§ 72, 80, 229, 273, 289 a, 295, 397 og 398 og ikke kapitlene 9 a og 28.

§ 28 første ledd bokstav b skal lyde:
alle etterlatte

§ 43 nytt fjerde ledd skal lyde:

Retten sørger for at dommen snarest mulig blir meddelt bistandsadvokaten og fornærmede som har fått avgjort krav etter § 3.

Nåværende fjerde ledd blir nytt femte ledd.

§ 59 a første og annet ledd skal lyde:

Følgende vedtak av påtalemyndigheten kan med de begrensninger som følger av annet ledd, påklages til nærmeste overordnet påtalemyndighet:

1. henleggelse,
2. påtaleunndatelse,
3. utferdigelse av forelegg,
4. utferdigelse av tiltalebeslutning,
5. vedtak etter § 459 (soningsutsettelse),
6. siktelsens innhold når det er begjært pådømmelse etter § 248,
7. beslutning etter § 427 annet ledd annet punktum om å nekte tatt med i straffesaken krav mot siktede fra den umiddelbart skadelidte.

Riksadvokatens vedtak kan ikke påklages. Vedtak som nevnt i § 67 sjette ledd, kan påklages til riksadvokaten.

Klagerett etter første ledd har

1. den som vedtaket retter seg mot,
2. fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge,
3. andre med rettslige klageinteresse,
4. et forvaltningsorgan dersom vedtaket direkte gjelder forvaltningsorganets saksområde.

Klageretten gjelder ikke for den som kan bringe vedtaket inn for retten. Siktede kan dessuten ikke påklage vedtak som innleder strafforfølgning for retten. *Bare domfelte kan klage over vedtak som nevnt i første ledd nr. 5. Bare fornærmede med særlige rettigheter kan klage over siktelsens innhold etter første ledd nr. 6.*

§ 61 c første ledd nr. 1 skal lyde:

at opplysningene i en sak gjøres kjent for sakens parter, *for fornærmede eller for etterlatte, eller deres representanter*, og ellers for dem som opplysningene direkte gjelder.

§ 61 c tredje ledd nytt annet punktum skal lyde:

Fornærmede, etterlatte og deres representanter kan pålegges taushetsplikt om opplysninger de har fått med hjemmel i første ledd nr. 1.

Nåværende annet punktum blir nytt tredje punktum.

Nytt kapittel 8 a i straffeprosessloven skal lyde:

Kap 8 a Fornærmede og etterlatte

§ 93 a

Fornærmede med særlige rettigheter er fornærmede i saker hvor det er oppnevnt bistandsadvokat etter § 107 a første ledd.

Når noen er død som følge av en straffbar handling, regnes i denne lov som etterlatte den avdøde ektefelle eller samboer, myndige barn, og foreldre. Når loven gir rettigheter til etterlatte i prioritert rekkefølge, tilkommer rettighetene først den avdøde ektefelle eller samboer, dernest myndige barn og til sist foreldre. Når avdøde var under 18 år, skal likevel den som hadde foreldreansvaret alltid regnes som avdødes nærmeste pårørende. Med etterlatte med særlige rettigheter, menes etterlatte i saker hvor det er oppnevnt bistandsadvokat etter § 107 a tredje ledd.

§ 93 b

Hvis fornærmede er under 18 år, har også vergen de rettigheter som etter loven tilkommer den fornærmede. Dersom vergen ikke kan eller vil ivareta fornærmedes interesser i saken, skal hjelpeverge oppnevnes etter vergemålsloven § 16. Dersom vergen er mistenkt i saken eller ellers er i en situasjon som nevnt i vergemålsloven § 15, skal det oppnevnes en setteverge.

Første ledd gjelder tilsvarende dersom fornærmede er psykotisk, bevisstløs eller psykisk utviklingshemmet i høy grad og har verge.

§ 93 c

Fornærmede og etterlatte med særlige rettigheter skal gjennom sin bistandsadvokat varsles om rettsmøter under etterforskingen i samsvar med § 243 annet ledd. Om varsel til hovedforhandling gjelder reglene i § 275. Fornærmede som fremmer krav etter § 428, innkalles til hovedforhandlingen som part.

§ 93 d

Fornærmede og alle etterlatte har rett til å være til stede i alle rettsmøter, med de forbehold som gjelder etter §§ 245 og 284. De har også rett til å være til stede i rettsmøter som føres for lukkede dører og når vitneforklaringer skal skje for stengte dører med bare partene tilstede og under pålegg om taushetsplikt, jf. domstolloven § 127.

§ 93 e

Om møte- og forklaringsplikt gjelder reglene om vitner i §§ 108 flg. Om uteblivelse gjelder § 115.

§ 93 f

Første gang fornærmede eller etterlatte avhøres, skal politiet informere om deres rettigheter i saken.

Fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge skal holdes orientert om sakens utvikling og fremdrift, med mindre hensynet til etterforskningen eller andre grunner gjør det utilrådelig. Andre fornærmede skal informeres etter behov.

§ 93 g

Fornærmede med særlige rettigheter og alle etterlatte har rett til godtgjørelse etter lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse, for tilstedeværelse under hele hovedforhandlingen. Det samme gjelder avdødes søsken og steforeldre.

Et *mindretall*, utvalgets leder og Stabell, foreslår at retten til godtgjørelse bør forbeholdes fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge, jf. dissens under endringsforslaget til vitnegodtgjørelsesloven § 1 annet og tredje ledd.

§ 99 nytt annet ledd skal lyde:

Siktede skal alltid ha forsvarer når fornærmede selv fremmer krav etter § 428.

§ 100 b første ledd nytt annet punktum skal lyde:

Det samme gjelder når grunnlaget for besøksforbudet er mulig overtredelse av straffeloven § 219.

Nåværende annet punktum blir nytt tredje punktum.

Ny tittel på kapittel 9 a skal lyde: «*Bistandsadvokaten*»

§ 107 a skal lyde:

Fornærmede har rett til å få oppnevnt en bistandsadvokat i saker:

- a) om overtredelse av straffeloven §§ 192-197, 199, § 200 *annet og tredje ledd*, § 219, [§ 222 annet ledd], § 224 og § 342 første ledd bokstav b, jf. § 33 og § 342 første ledd bokstav c, jf. straffeprosessloven § 222 a,
- b) om *kjønnslemlestelse etter lov 15. desember 1995 nr. 74*.
- c) hvor det er grunn til å tro at fornærmede som følge av handlingen får betydelig skade på legeme eller *helbred*

Er advokat oppnevnt og fornærmede dør før saken er avgjort, avgjør retten om oppnevningen skal stå ved lag.

I saker hvor noen under 18 år er død som følge av en straffbar handling, har den som hadde *forel-*

dreansvaret, rett til å få oppnevnt bistandsadvokat. I andre tilfeller der noen er død som følge av en straffbar handling, kan bistandsadvokat oppnevnes for etterlatte når særlige forhold tilsier at det er behov for det.

Oppnevningen som bistandsadvokat omfatter også fortsatt behandling etter § 434 og ankebehandling over borgerlige rettskrav etter § 435.

Når en sak om besøksforbud i eget hjem, jf. § 222 a annet ledd annet punktum, eller kontaktforbud i eget hjem, jf. straffeloven § 33 tredje ledd, bringes inn for retten, har den som forbudet skal beskytte, rett til advokat. *Det samme gjelder når besøksforbud på grunnlag av mulig overtredelse av straffeloven § 219, bringes inn for retten.* Reglene i kapitlet her gjelder tilsvarende så langt de passer.

Politiet skal informere om muligheten for å få oppnevnt bistandsadvokat ved første kontakt med fornærmede og etterlatte.

Mindretallet, Austegard, foreslår i tillegg et nytt nest siste ledd som lyder slik:

Er noen under 18 år død som følge av en straffbar handling, skal det oppnevnes bistandsadvokat for avdøde når siktede er en av avdødes nærmeste.

§ 107 b skal lyde:

Bistandsadvokat oppnevnes av retten. Ønsker fornærmede eller etterlatte en bestemt advokat, skal denne oppnevnes. *Når fornærmede er under 18 år eller er psykotisk, bevisstløs eller psykisk utviklingshemmet i høy grad, er det vergen som velger bistandsadvokat.* Retten kan likevel oppnevne en annen advokat dersom oppnevningen av den ønskede advokaten vil føre til forsinkelse av betydning for saken, herunder til overskridelse av fristen for å avholde hovedforhandling i § 275 annet ledd. Det samme gjelder dersom forholdene ellers gjør det utilrådelig å oppnevne advokaten. Fornærmede og *etterlatte* skal gjøres kjent med reglene om godtgjørelse til advokaten.

Dersom det vil kunne skade etterforskningen å vente på rettens oppnevning, kan politiet tilkalle advokat for fornærmede *eller etterlatte*. Den tilkalte advokat får samme stilling som en advokat oppnevnt av retten. Spørsmålet om oppnevning forelegges retten snarest mulig.

For øvrig får reglene om oppnevning og tilbakekall av oppnevning av forsvarer for siktede tilsvarende anvendelse så langt de passer.

§ 107 c skal lyde:

Bistandsadvokaten skal ivareta fornærmedes og *etterlattes* interesser i forbindelse med etterforskning og hovedforhandling i saken. Bistandsadvokaten skal også gi slik annen hjelp og støtte

som er naturlig og rimelig i forbindelse med saken.

Bistandsadvokaten skal varsles om og har rett til å være til stede ved politiets avhør av fornærmede og etterlatte under etterforskingen og ellers i alle rettsmøter. Det samme gjelder ved andre etterforskingsskritt som åstedsbefaringer, rekonstruksjoner og lignende når fornærmede eller etterlatte selv skal delta. Bistandsadvokaten kan anmode om at det foretas ytterligere etterforskingsskritt.

Ved avhør av fornærmede og etterlatte har advokaten rett til å stille ytterligere spørsmål. Advokaten har rett til å protestere mot spørsmål som ikke kommer saken ved eller som er stilt på en utilbørlig måte. Under avhør i retten må fornærmede eller etterlatte ikke uten rettens samtykke rådføre seg med sin advokat før vedkommende svarer på spørsmål.

Advokaten har rett til å uttale seg om prosessuelle spørsmål som angår fornærmede eller etterlatte.

Ellers har bistandsadvokaten de rettigheter og plikter som fremgår av loven her og kan også utøve de rettigheter som er gitt til fornærmede eller etterlatte på deres vegne.

§ 107 d skal lyde:

Godtgjørelsen fra staten til bistandsadvokaten fastsettes etter reglene i § 107. Er det etter fornærmedes eller etterlattes ønske oppnevnt en advokat med kontor utenfor rettskretsen, kan Kongen gi nærmere regler om i hvilken utstrekning merutgifter ved slik advokatbistand skal dekkes av staten.

Ny § 107 e skal lyde:

I stedet for en offentlig oppnevnt bistandsadvokat etter § 107 c, kan den som har krav på bistandsadvokat etter § 107 a, velge å la seg bistå av en privat advokat antatt på egen regning. I slike tilfeller gjelder lovens regler om bistandsadvokaten tilsvarende for den private advokaten.

Også utenom de tilfellene som er beskrevet i § 107 a, har fornærmede eller etterlatte rett til å la seg bistå av advokat på egen regning. I slike tilfeller kan den privat antatte advokaten bare utøve de rettigheter som fornærmede eller etterlatte selv har.

Ny § 107 f skal lyde:

Departementet utnevner et tilstrekkelig antall advokater til å gjøre tjeneste som faste bistandsadvokater ved tingretten og lagmannsretten.

§ 122 første ledd nytt tredje og fjerde punktum skal lyde:

Fritak fra vitneplikt gjelder ikke når vitnet er under 12 år. Er vitnet mellom 12 og 16 år, avgjør dommeren om fritaksretten skal benyttes.

§ 130 a tredje ledd annet punktum skal lyde:

Dommere, lagrettemedlemmer, aktor, forsvarer og bistandsadvokat skal opplyses om vitnets navn og gjøres kjent med andre forhold som er av betydning for saken.

§ 216 siste punktum skal lyde:

Reglene i § 208 gjelder tilsvarende.

§ 222 a sjette ledd nytt sjette punktum skal lyde:

Bistandsadvokat oppnevnt etter § 107 a første og femte ledd kan også uttale seg selv om den forbudet skal beskytte ikke møter.

Nåværende sjette og syvende punktum blir nytt syvende og åttende punktum.

§ 234 annet ledd første punktum skal lyde:

Avhør av vitne under 16 år i sak om forbrytelse eller forseelse mot sedeligheten bør fortrinnsvis begjæres foretatt etter reglene i § 239.

§ 237 nytt annet ledd skal lyde:

Retten kan etter begjæring fra fornærmede oppnevne en sakkyndig under etterforskingen for å utrede hvilke helseskader fornærmede er påført dersom det er nødvendig for å avgjøre vedkommendes krav etter § 3.

Nåværende andre og tredje ledd blir tredje og fjerde ledd

§ 239 første ledd første punktum skal lyde:

Ved avhør av et vitne under 16 år eller et vitne med psykisk utviklingshemming eller tilsvarende funksjonssvikt i en sak om forbrytelse eller forseelse mot sedelighet, skal dommeren ta imot forklaringen utenfor rettsmøte, når han finner det ønskelig av hensyn til vitnet eller av andre grunner.

§ 239 fjerde ledd skal lyde:

Avhør etter første ledd og observasjon etter tredje ledd skal foretas innen 1 uke etter anmeldelse av den straffbare handlingen er inngitt til politiet, med mindre særlige grunner tilsier at det foretas senere.

Mindretallet, lederen og Vignes, er ikke enig i denne endringen og mener gjeldende frist på 2 uker bør fastholdes.

§ 242 første ledd første punktum skal lyde:

Mistenkte, hans forsvarer, fornærmede, *etterlatte i prioritert rekkefølge og bistandsadvokaten* skal på begjæring gis adgang til å gjøre seg kjent med sakens dokumenter såfremt det kan skje uten skade eller fare for etterforskingens øyemed eller for tredjemann.

§ 242 tredje ledd skal lyde:

Blir adgang til dokumentene nektet, kan spørsmålet kreves avgjort ved kjennelse av retten.

§ 243 annet ledd skal lyde:

Så vidt mulig bør påtalemyndigheten, forsvareren og *bistandsadvokaten* i tide varsles om møtet.

§ 244 første ledd nytt annet punktum skal lyde:

Bistandsadvokaten har rett til å være til stede og har ved avhør av fornærmede og etterlatte de rettigheter som fremgår av § 107 c tredje ledd.

§ 245 første ledd fjerde punktum skal lyde:

Ved avhør av fornærmede, *etterlatte* eller av et vitne under 18 år, kan retten treffe beslutning om at siktede eller andre skal forlate rettssalen også hvis særlige grunner gjør at hensynet til henholdsvis fornærmede, *etterlatte* eller vitnet tilsier det.

Femte punktum oppheves. Nåværende sjette punktum blir nytt femte punktum.

Mindretallet, Stabell, er ikke enig i endringsforslaget til § 245 første ledd fjerde punktum. Stabell mener i stedet at gjeldende første ledd femte punktum bør opprettholdes.

§ 245 annet ledd første punktum skal lyde:

Når siktede, *fornærmede eller etterlatte* eller *noen* som har partsrettigheter, har forlatt rettssalen etter reglene i første ledd og igjen kommer til stede, skal *de* gjøres kjent med det som er forhandlet i *deres* fravær.

§ 245 tredje ledd første punktum skal lyde:

Under særegne forhold kan retten ved kjennelse helt utelukke siktede, hans private forsvarer, *fornærmede eller etterlatte* dersom og så lenge det er grunn til å frykte for at etterforskingens øyemed ellers ville bli utsatt for fare, eller hensynet til rikets sikkerhet eller forhold til fremmed stat tilsier det.

§ 248 første ledd nytt annet punktum skal lyde:

I vurderingen av om det er betenkelig å pådømme saken etter første punktum, skal retten også ta hensyn til fornærmedes interesser.

§ 249 annet ledd nytt annet punktum skal lyde:

Det samme gjelder dersom fornærmede som nevnt i § 93 a første ledd var under 18 år da handlingen ble begått.

Nåværende annet punktum blir nytt tredje punktum.

§ 252 tredje ledd nytt annet og tredje punktum skal lyde:

Fremmer påtalemyndigheten krav etter § 427, skal den så langt mulig angi kravets størrelse. I bevisoppgaven bør det spesifiseres hvilke bevis som knytter seg til kravet.

§ 264 a skal lyde:

Påtalemyndigheten underretter fornærmede og *etterlatte i prioritert rekkefølge* om at det er tatt ut tiltale i saken og om at *de* kan kreve å gjøre seg kjent med tiltalebeslutningen.

Påtalemyndigheten fastsetter samtidig en frist for fornærmede med særlige rettigheter for å foreslå supplerende bevisførsel om straffekravet. Avslår påtalemyndigheten å føre beviset, kan spørsmålet bringes inn for retten til avgjørelse.

Fremmer påtalemyndigheten krav for fornærmede etter § 427, fastsetter den en frist for fornærmede for å be om endringer i angivelsen av kravet. Ellers fastsetter påtalemyndigheten en frist for fornærmede for å fremsette krav etter § 428. Kravet fremsettes for retten. Fornærmede skal angi kravets størrelse, dets faktiske og rettslige grunnlag samt hvilke bevis som vil bli ført. Retten sender kopi av kravet til tiltalte og fastsetter en frist for bemerkninger til kravet. Retten kan nekte at kravet fremmes etter reglene i § 428 fjerde ledd.

Fornærmede og *etterlatte i prioritert rekkefølge* skal på begjæring gis adgang til å gjøre seg kjent med sakens dokumenter såfremt det kan skje uten skade eller fare for en tredjeperson. § 242 første ledd siste punktum og siste ledd gjelder tilsvarende.

Bistandsadvokaten skal ha kopi av tiltalebeslutningen, av bevisoppgaven og så vidt mulig av sakens dokumenter. Påtalemyndigheten skal også angi når saken bør behandles. Dokumenter som ikke blir sendt til advokaten, skal gjøres tilgjengelig for denne på hensiktsmessig måte. Advokaten skal gis adgang til overfor retten å uttale seg om tidspunkt for hovedforhandlingen i saken.

Et *mindretall*, Austegard, mener at retten til å foreslå supplerende bevisførsel om straffekravet i *annet ledd* også burde gjelde *etterlatte i prioritert rekkefølge*.

Et *mindretall*, ved Austegard og Stigum, foreslår at § 264 a tredje ledd første punktum i stedet skal lyde:

Fremmer påtalemyndigheten krav for fornærmede etter § 427, fastsetter den en frist for fornærmede for å be om endringer i angivelsen av kravet og bevisoppgaven.

§ 265 nytt annet ledd skal lyde:

Forsvareren skal også uttale seg om eventuelle erstatningskrav som nevnt i § 264 a tredje ledd.

Nåværende annet ledd blir tredje ledd.

§ 271 første ledd skal lyde:

Når bevisopptak blir begjært etter § 270, skal underretning samtidig gis til motparten, herunder den som fremmer krav etter § 428 og til bistandsadvokaten.

§ 271 annet ledd nytt annet punktum skal lyde:

Bistandsadvokaten for fornærmede har rett til å stille spørsmål til vitner, sakkyndige og tiltalte.

Nåværende annet punktum blir tredje punktum

Et *mindretall*, Stabell, er ikke enig i dette forslaget og mener bistandsadvokaten ikke bør gis slik rett. Et annet *mindretall*, Austegard, mener at retten til å stille spørsmål også burde gjelde for bistandsadvokat for etterlatte.

§ 272 første ledd ny bokstav h skal lyde:

om pådømmelsen av krav som nevnt i § 3 skal utsettes etter § 431

§ 272 nytt femte ledd skal lyde:

Beslutning som nevnt i første ledd bokstav f, g og h skal i saker som nevnt i § 107 a første og tredje ledd om mulig treffes før hovedforhandlingen.

Nåværende femte ledd blir nytt sjette ledd.

§ 275 første ledd første punktum skal lyde:

Retten fastsetter så snart som mulig tid og sted for hovedforhandlingen og underretter påtalemyndigheten, forsvareren og bistandsadvokaten.

§ 275 annet ledd annet punktum bokstav b og ny bokstav c skal lyde:

b) er varetektsfengslet når saken berammes, eller

c) fornærmede var under 18 år i saker som nevnt i § 93 a første ledd da forbrytelsen ble begått

Mindretallet, Stabell, er ikke enig i dette forslaget.

§ 275 fjerde ledd nytt annet punktum skal lyde:

Påtalemyndigheten gir underretning om tid og sted for hovedforhandling til etterlatte i prioritert rekkefølge hvis de ikke varsles på annen måte.

§ 284 første ledd femte punktum skal lyde:

Ved avhør av fornærmede, etterlatte eller av et vitne under 18 år, kan retten treffe beslutning om at tiltalte eller andre skal forlate rettssalen også dersom særlige grunner gjør at hensynet til henholdsvis fornærmede, etterlatte eller vitnet tilsier det.

Første ledd sjette punktum oppheves. Nåværende syvende punktum blir nytt sjette punktum.

Mindretallet, Stabell, er ikke enig i dette forslaget og mener i stedet at gjeldende første ledd sjette punktum bør opprettholdes.

Ny § 289 a skal lyde:

Fornærmede forklarer seg først. Dette gjelder ikke andre skadelidte som sidestilles med fornærmede etter § 3 fjerde ledd. Dersom det er flere fornærmede i samme sak, bør de ikke høre på hverandres forklaringer før de selv forklarer seg.

Dersom hensynet til sakens opplysning tilsier at etterlatte ikke bør overvære forhandlingene før de selv har forklart seg, kan retten bestemme at etterlatte skal forklare seg først.

Fornærmede og etterlatte med særlige rettigheter har rett å gi en sammenhengende fremstilling om hvilke konsekvenser lovbruddet har medført for vedkommende. Tillater retten bevisførsel om avdødes omdømme, har også etterlatte i prioritert rekkefølge rett til å uttale seg.

Ny § 291 a skal lyde:

Bistandsadvokat for fornærmede kan stille spørsmål til tiltalte, vitner og sakkyndige etter aktor og forsvarer.

Et *mindretall*, Stabell, er ikke enig i dette forslaget.

Et annet *mindretall*, Austegard, mener at også bistandsadvokaten for etterlatte bør ha slik rett til å stille spørsmål.

§ 298 første ledd første punktum skal lyde:

I sak om forbrytelse eller forseelse mot sedelighet, skal opplesning, videoopptak eller lydopptak av en forklaring som et vitne under 16 år har gitt for en domstol eller etter reglene i § 239, tre i stedet for personlig avhør, når ikke retten av særlige grunner finner at vitnet bør gi forklaring under hovedforhandlingen.

§ 303 nytt annet og tredje punktum skal lyde:

Det samme gjelder for fornærmede med særlige rettigheter. De bør også få uttale seg etter tiltaltes forklaring.

Et *mindretall*, Stabell, er ikke enig i dette forslaget. Et annet *mindretall*, Austegard, mener at denne retten også bør tilkomme etterlatte med særlige rettigheter.

§ 304 første ledd tredje punktum skal lyde:

Før saken tas opp til doms spørres tiltalte og fornærmede med særlige rettigheter om de har noe ytterligere å bemerke.

Et *mindretall*, Stabell, er ikke enig i dette forslaget.

Et annet *mindretall*, Austegard, mener at denne retten også bør tilkomme etterlatte med særlige rettigheter.

§ 311 nytt tredje ledd skal lyde:

Siktede må innen samme frist meddele om han begjærer ny behandling av krav etter § 3. § 314 tredje ledd annet punktum gjelder tilsvarende.

§ 314 nytt tredje ledd skal lyde:

Siktede må samtidig med anke i straffesaken angi om det begjæres ny behandling av krav som nevnt i § 3. Begjæringen skal angi:

1. om den gjelder hele avgjørelsen,
2. det resultat som kreves,
3. de feil som gjøres gjeldende,
4. den faktiske og rettslige begrunnelse for at det foreligger feil.
5. de bevis som vil bli ført.

§ 325 nytt annet ledd skal lyde:

Henvisningsavgjørelsen skal forkynnes for den som har fått krav etter § 3 avgjort i den avgjørelsen anken gjelder. Fornærmede gis samtidig en frist for å begjære behandling av krav etter § 3 jf. § 428, eventuelt imøtegå begjæring fra siktede etter § 311 tredje ledd eller § 314 tredje ledd.

§ 397 nytt femte ledd skal lyde:

Kommisjonen underretter fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge om begjæringen, med mindre den forkastes etter tredje ledd. Fornærmede skal også gjøres kjent med sin rett til dokumentinnsyn, til å uttale seg, til å avgi forklaring og muligheten til å få oppnevnt bistandsadvokat. Etterlatte i prioritert rekkefølge skal gjøres kjent med sin rett til dokumentinnsyn, til å uttale seg og til å be om å avgi forklaring for kommisjonen.

§ 398 nytt annet ledd skal lyde:

Fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge skal gis anledning til å uttale seg skriftlig om begjæringen. Dersom gjenopptakelsesbegjæringen retter seg mot troverdigheten av fornærmedes forklaring, har fornærmede rett til å forklare seg for kommisjonen etter reglene i § 398 a annet ledd. Alle etterlatte kan be om å få forklare seg.

Nåværende annet og tredje ledd blir nytt tredje og fjerde ledd.

§ 398 nytt fjerde ledd første punktum skal lyde:

Om dokumentinnsyn gjelder §§ 28, 242, 242 a, 264, 264 a og 268 tilsvarende.

Ny § 400 a skal lyde:

Når gjenopptakelse er besluttet, gjelder § 264 a tilsvarende så langt det passer.

§ 426 oppheves.

§ 427 annet ledd skal lyde:

Dersom det er oppnevnt bistandsadvokat for fornærmede, skal kravet fremmes etter § 428. Krav ellers mot siktede fra den som er umiddelbart skadelidende ved den straffbare handling kan bare nektes tatt med dersom kravet er åpenbart ugrunnet, eller dersom det ville være til uforholdsmessig ulempe for påtalemyndigheten om kravet ble fremmet i forbindelse med straffesaken. Den umiddelbart skadelidende skal straks underrettes om en slik beslutning og har klagerett etter straffeprosessloven § 59 a første ledd nr. 7.

§ 428 skal lyde:

Den som har et borgerlig krav som nevnt i § 3, kan selv fremme dette i forbindelse med offentlig sak, såfremt hovedforhandling blir holdt. Er det oppnevnt bistandsadvokat, skal kravet alltid fremmes etter bestemmelsen her. Fornærmede med særlige rettigheter kan selv fremme kravet også når saken pådømmes etter § 248.

Når fornærmede selv fremmer sitt krav får reglene i § 404 tilsvarende anvendelse.

Om kravets forberedelse gjelder § 264 a tredje ledd og § 265 annet ledd.

Avdekkes det under forberedelsen til hovedforhandlingen at det åpenbart er mest hensiktsmessig å behandle kravet i sivilprosessens former, kan retten nekte at det forfølges under hovedforhandlingen.

§ 432 annet ledd nytt annet punktum skal lyde:

Dette gjelder ikke når fornærmede med særlige rettigheter fremmer kravet selv etter § 428 første ledd annet punktum.

§ 434 tredje til syvende ledd skal lyde:

Begjæring om ny behandling av krav som nevnt i § 3 må for siktede inngis sammen med anke eller motanke i straffesaken, jf. § 314 tredje ledd og § 311 tredje ledd.

Påtalemyndigheten underretter bistandsadvokaten og ellers fornærmede som har fått avgjort krav etter § 3, om anke i straffesaken og ankens innhold.

Henvises anken til behandling, skal retten forkynne henvisningsavgjørelsen for fornærmede jf. § 325 annet ledd. Fornærmede gis samtidig en frist for selv å begjære behandling av krav som nevnt i § 3 jf. § 428. Begjæring om ny behandling av krav skal angi:

- 1. om den gjelder hele avgjørelsen,*
- 2. det resultat som kreves,*
- 3. de feil som gjøres gjeldende,*
- 4. den faktiske og rettslige begrunnelse for at det foreligger feil,*
- 5. de bevis som vil bli ført.*

Retten sender kopi av fornærmedes begjæring til siktede med frist for tilsvær.

Begjæring fra påtalemyndigheten om behandling av krav som nevnt i § 3 må fremsettes så tidlig at siktede har tilstrekkelig tid til å forberede seg på behandlingen.

Dersom anken i straffesaken trekkes, avvises eller ikke henvises til ankeforhandling eller et borgerlig rettskrav ellers ikke avgjøres i straffesaken, skal retten sørge for at melding om dette blir forkynt for den som har fått pådømt krav etter § 3. Parten skal samtidig orienteres om adgangen til å kreve fortsatt behandling etter tvistemålslovens regler og om fristen i tredje punktum. Parten må innen én måned etter at slik melding ble forkynt for ham, gi retten melding om at han krever fortsatt behandling av det borgerlige rettskravet. Om slikt krav ikke fremsettes, skal denne delen av saken heves.

§ 459 nytt fjerde ledd skal lyde:

Påtalemyndigheten underretter fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge om at det er truffet vedtak om soningsutsettelse og vedtakets innhold.

16.5 Lov 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven)

§ 7 bokstav i skal lyde:

Taushetsplikt er ikke til hinder for at kriminalomsorgen gir opplysninger som nevnt i § 15 tredje ledd siste punktum, § 16 sjette ledd, § 20 annet ledd, § 34 annet ledd, § 36 tredje ledd, § 40 åttende ledd og § 42 syvende ledd til den fornærmede i straffesaken eller til etterlatte som nevnt i straffeprosessloven § 93 annet ledd første punktum.

§ 15 tredje ledd nytt siste punktum skal lyde:

Dersom det er av betydning for fornærmede i straffesaken eller dennes etterlatte å få kjennskap til tidspunktet for overføring til overgangsbolig, skal kriminalomsorgen varsle fornærmede og etterlatte som nevnt i straffeprosessloven § 93 annet ledd første jf. annet punktum på forhånd.

§ 16 nytt sjette ledd skal lyde:

Dersom det er av betydning for fornærmede i straffesaken eller dennes etterlatte å få kjennskap til tidspunktet for overføring til gjennomføring av straff utenfor fengselet, skal kriminalomsorgen varsle fornærmede og etterlatte som nevnt i straffeprosessloven § 93 annet ledd første jf. annet punktum på forhånd.

§ 20 nytt annet ledd skal lyde:

Dersom det er av betydning for fornærmede i straffesaken eller dennes etterlatte å få kjennskap til tidspunktet for frigangen, skal kriminalomsorgen varsle fornærmede og etterlatte som nevnt i straffeprosessloven § 93 annet ledd første jf. annet punktum på forhånd.

§ 34 nytt annet ledd skal lyde:

I særlige tilfeller skal fornærmede og etterlatte som nevnt i straffeprosessloven § 93 annet ledd første jf. annet punktum varsles ved slik fremstilling.

§ 40 nytt åttende ledd skal lyde:

Dersom det er av betydning for fornærmede i straffesaken eller dennes etterlatte å få slik kunnskap, skal Kriminalomsorgen varsle fornærmede og etterlatte som nevnt i straffeprosessloven § 93 annet ledd første jf. annet punktum dersom domfelte unndrar seg gjennomføringen av fengselsstraff eller strafferettslige særreaksjoner.

16.6 Påtaleinstruksen

I Forskrift 28. juni 1985 nr. 1679 om ordningen av påtalemyndigheten (Påtaleinstruksen) gjøres følgende endringer:

§ 3-3 nr. 1 skal lyde:

at opplysningene i en sak gjøres kjent for sakens parter, *fornærmede*, *etterlatte* eller deres representanter, og ellers for dem som opplysningsene direkte gjelder.

§ 4-1 første ledd første punktum skal lyde:

Fornærmede og *alle etterlatte* kan kreve utskrift av rettsbøker og andre dokumenter i en avsluttet straffesak.

Ny § 7-6 skal lyde:

Orientering til fornærmede og etterlatte

Fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge skal holdes orientert om sakens utvikling og fremdrift, med mindre hensynet til etterforskningen eller andre grunner gjør det utilrådelig. Andre fornærmede skal informeres etter behov.

Holdes pressekonferanse eller opplysninger offentliggjøres på annen måte, skal det påses at fornærmede med særlige rettigheter eller etterlatte i prioritert rekkefølge informeres på forhånd.

Ny § 8-4 a skal lyde:

Underretning til fornærmede om at anmeldte er avhørt

Fornærmede med særlige rettigheter skal i alminnelighet varsles når den anmeldte er avhørt.

Nytt punkt om avhør av fornærmede og etterlatte skal lyde: «Avhør av fornærmede og etterlatte»

§ 8-4 b Opplysninger som skal gis ved avhør

Første gang fornærmede blir avhørt, skal han alltid spørres om han begjærer påtale.

Fornærmede og *etterlatte* skal gjøres kjent med adgangen til å få fremmet krav i forbindelse med straffesaken. Tilsvarende gjelder ved avhør av andre som etter straffeprosessloven kan fremme borgerlige rettskrav i saken, jf. straffeprosessloven § 3. *Hvis de ikke har krav på bistandsadvokat, skal de spørres om de ønsker at påtalemyndigheten fremmer kravet for dem og orienteres om hvilke prosessuelle konsekvenser dette har fremfor at de fremmer kravet selv etter straffeprosessloven § 428. De skal også informeres om at de må gi nærmere opplysninger om grunnlaget for og størrelsen på kravet, samt hvilke bevis de kan oppgi. Det skal videre opplyses om at fornærmede hvis tiltale tas ut, vil gis*

en kort frist til eventuelt å fremme kravet selv eller til å be om endringer i kravet slik det er angitt i tiltalebeslutningen.

Er fornærmede blitt skadet ved en straffbar voldshandling, skal han gjøres kjent med adgangen til å kreve erstatning av staten, og at det er et vilkår for få slik erstatning at kravet er forsøkt tatt med i straffesaken. Det samme gjelder for *etterlatte*.

§ 8-4 c Opplysning om rett til advokat

I saker som nevnt i straffeprosessloven § 107 a første og annet ledd, skal fornærmede og *etterlatte* før forklaring gis, gjøres kjent med sin rett til å få *bistandsadvokat*. Det samme gjelder den som et *besøksforbud* skal beskytte, i saker som nevnt i straffeprosessloven § 107 a femte ledd. De skal også gjøres kjent med sin rett til å vente med å forklare seg til advokaten er til stede.

Politiet skal spørre om en bestemt advokat ønskes oppnevnt i saken. Dersom den ønskede advokaten har kontor utenfor rettskretsen, skal politiet opplyse at merutgiftene ved dette kan kreves av den advokaten oppnevnes for. *Har fornærmede eller etterlatte ikke ønske om en bestemt advokat, kan politiet vise til oversikten over faste bistandsadvokater ved ting- og lagmannsrettene, jf. straffeprosessloven § 107 f.*

Det skal gå fram av rapporten om det er gitt slik informasjon som nevnt i foregående ledd.

§ 8-4 d Gjennomføringen av avhøret

Om gjennomføringen av avhøret gjelder ellers reglene om avhør av vitner så langt de passer. Fornærmede og etterlatte skal spørres om vitner og andre bevis som kan bidra til å oppklare saken. De skal oppfordres til å ta kontakt med politiet dersom de har ytterligere opplysninger i saken eller ønsker gjennomført særskilte etterforskingsskritt.

§ 8-4 e Oppnevning av kontaktperson i politiet

Politiet skal oppnevne en særskilt kontaktperson for fornærmede med særlige rettigheter og for etterlatte i prioritert rekkefølge. Kontaktpersonen skal blant annet ha ansvaret for at fornærmede og etterlatte får den informasjonen de har krav på etter § 7-6.

§ 8-4 f Rett for fornærmede og etterlatte til å utpeke en stedfortreder

Fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge kan peke ut en stedfortreder som på deres vegne kan utøve retten til innsyn og til å motta informasjon fra politi og påtalemyndighet.

Hvis det er oppnevnt bistandsadvokat, skal politi og påtalemyndighet gi all skriftlig informasjon både til bistandsadvokaten og den oppnevnte stedfortreder.

ren. Muntlig informasjon behøver bare å gis til bistandsadvokaten. Stedfortrederen kan få samme informasjon ved å henvende seg til politi eller påtalemyndighet.

§ 8-4 g Skriftlig informasjon om rettssystemet

Politiet skal gi fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge skriftlig generell informasjon om gangen i en straffesak, og hvor de kan henvende seg for å få mer informasjon.

§ 8-4 h Rett til avhør om lovbruddets virkninger

Dersom bistandsadvokaten anmoder om det, skal politiet gjennomføre et særskilt avhør av fornærmede og etterlatte for å belyse hvilke virkninger lovbruddet har hatt.

§ 8-4 i Varsel om rekonstruksjoner og lignende

Skal fornærmede eller etterlatte delta ved åstedsbefaringer, rekonstruksjoner eller andre etterforskingsskritt, skal bistandsadvokaten varsles og har rett til å være til stede.

Fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge skal også ellers varsles om rekonstruksjoner dersom slik underretning er av betydning for dem.

§§ 8-7 og 8-8 oppheves.

§ 9-6 skal lyde:

Politiet skal så snart som mulig underrette fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge om at siktede er varetektsfengslet og for hvor lang tid.

Likeledes skal fornærmede og etterlatte i prioritert rekkefølge underrettes så snart som mulig dersom siktede løslates eller fengslingen forlenges.

Ny overskrift til § 16-4 skal lyde:

Fornærmedes og etterlattes rett til kopi av saksdokumentene

§ 16-4 skal lyde:

Fornærmede og etterlatte kan få kopi av sakens dokumenter i den grad det er nødvendig for at de skal kunne ivareta sine interesser i saken og det for øvrig anses ubetenkelig. Det samme gjelder andre som har fremmet borgerlig krav i saken.

Bistandsadvokaten skal få tilsendt kopi av forklaringen til sin klient. Klienten må ikke uten politiets samtykke gis kopi av egen forklaring i saken.

§ 17-2 første ledd bokstav c) skal lyde:
etterlatte i prioritert rekkefølge

§ 17-2 første ledd bokstav f) skal lyde:
bistandsadvokat

§ 17-2 første ledd bokstav g) oppheves

§ 17-6 nytt annet punktum skal lyde:

I underretningen skal det opplyses om deres mulighet for selv å fremme kravet etter straffeprosessloven § 428 såfremt hovedforhandling blir holdt, og at de vil få en kort frist til å fremsette slikt krav overfor retten dersom det blir tatt ut tiltale.

Nåværende annet punktum blir tredje punktum.

§ 18-5 første ledd bokstav b) skal lyde:
etterlatte i prioritert rekkefølge

§ 18-5 første ledd bokstav e) skal lyde:
bistandsadvokat

§ 18-5 første ledd bokstav f) oppheves

§ 18A-2 første ledd nytt annet punktum skal lyde:

Samtykke til konfliktrådsbehandling innhentes fra fornærmede for siktede forespørres.

§ 20-7 skal lyde:

Underretning om vedtatt forelegg
Når saken er avgjort ved vedtatt forelegg, skal det straks gis skriftlig underretning til:

- a) fornærmede som har inngitt anmeldelse,*
- b) etterlatte i prioritert rekkefølge,*
- c) andre som har inngitt anmeldelse og som antas å ha rettslig klageinteresse,*
- d) vedkommende forvaltningsorgan når saken direkte gjelder dets saksområde,*
- e) bistandsadvokat.*

§ 21-1 nytt siste ledd skal lyde:

I vurderingen av om det er betenkelig å pådømme en sak som tilståelsessak, jf. straffeprosessloven § 248 første ledd, skal påtalemyndigheten også ta hensyn til fornærmedes interesser.

Ny § 21-1 a Varsel til bistandsadvokat

Fornærmede med særlige rettigheter og bistandsadvokaten skal underrettes om at saken begjæres pådømt etter straffeprosessloven § 248 og gis kopi av siktelsen. Fornærmede med særlige rettigheter har klagerett over siktelsens innhold etter straffeprosessloven § 59 a første ledd nr. 6.

Påtalemyndigheten fastsetter samtidig en frist for fornærmede til å fremsette krav som nevnt i § 3 overfor retten, jf. § 428 første ledd tredje punktum. Fornærmede skal angi kravets størrelse, dets faktiske og rettslige grunnlag samt hvilke bevis som vil bli ført. Retten sender kopi av kravet til siktede og fastsetter en frist for bemerkninger til kravet.

Ny § 25-10 skal lyde:

Fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge har etter begjæring rett til et møte med den aktor som skal føre saken under hovedforhandlingen.

§ 26-3 siste ledd oppheves.

Ny § 28-6 skal lyde:

Underretning om anke og anke over borgerlige rettskrav

Påtalemyndigheten gir underretning til bistandsadvokat om at dommen er anket, hvem som har anket og hva det er anket over. Det samme gjelder fornærmede som har fått behandlet krav etter § 3 i den dom det er anket over.

Ny § 28-7 skal lyde:

Varsel til ankeforhandling i Høyesterett

Påtalemyndigheten skal underrette fornærmede i saker som nevnt i straffeprosessloven § 107 a første ledd og etterlatte i prioritert rekkefølge om berømmelse av hovedforhandling i Høyesterett, selv om bistandsadvokat ikke er oppnevnt for Høyesterett.

Nytt kapittel 28 A skal lyde:

Kap. 28 A Underretning om rettskraftig dom

§ 28A-1. Underretning om domsresultatet

Påtalemyndigheten underretter alle fornærmede med kjent navn og adresse om domsresultatet og om rett til innsyn etter straffeprosessloven § 28, såfremt de ikke har fått beskjed på annen måte. Det samme gjelder for etterlatte i prioritert rekkefølge.

§ 29-4 nytt siste ledd skal lyde:

Fornærmede med særlige rettigheter og etterlatte i prioritert rekkefølge skal underrettes om vedtak om soningsutsettelse og vedtakets innhold.

§ 30-10 nytt første ledd første punktum skal lyde:

Når erstatnings- eller oppreisningskrav er pådømt i straffesak, skal politiet opplyse om at Statens innkrevingsssentral vil gi nærmere redegjørelse om eventuell innkreving.

Nåværende annet og tredje punktum i første ledd oppheves. Nåværende fjerde punktum blir nytt annet punktum.

Litteraturliste

- Andorsen 1984* Kjell Andorsen: Borgerlige rettskrav etter den nye straffeprosesslov. I: Lov og Rett 1984 side 460-476.
- Andenæs 1992* Johs. Andenæs: Vitneplikt for barn i straffesaker – især incestsaker. I: Lov og Rett 1992 side 335-343.
- Andenæs 2000 I og II* Johs. Andenæs: Norsk straffeprosess. Bind I og II. 3. utgave. Oslo 2000.
- Andenæs/Bratholm 1996*: Spesiell strafferett. Utvalgte emner. 3. utgave. Johs. Andenæs og Anders Bratholm. Oslo 1996.
- Boe 1991* Toril Ursin Boe: Årsaken til at barn utsettes for overgrep fra flere. Vedlegg til NOU 1991: 13 Seksuelle overgrep mot barn – straff og erstatning
- Bjerke/Keiserud 2001 I og II* Straffeprosessloven. Kommentartutgave. Bind I og II. Hans Kristian Bjerke og Erik Keiserud. Oslo 2001.
- Bjerke 2003* Hans Kristian Bjerke: Om behandlingen av borgerlige krav i straffesaker i lagmannsrett. I: Lov og Rett 2003 side 297-302.
- Bratholm/Matningsdal 1995* Straffeloven med kommentarer. Anden del. Forbrydelser. Anders Bratholm og Magnus Matningsdal. Oslo 1995.
- Brienen/Hoegen 2000* Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems. M.E.I. Brienen og E.H. Hoegen. 2000.
- Bølviken 1966* Lilly Bølviken: Avhøring av barn i straffesaker. I: Lov og Rett 1966 side 193-219.
- Bøhn 2000* Anders Bøhn: Domstolloven: kommentartutgave. Oslo 2000.
- Danelius 2002* Hans Danelius: Mänskliga rättigheter i europeisk praxis: En kommentar til Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna. Stockholm 2002.
- Ertzeid 2005* Aina Mee Ertzeid: Hevn og straff: Studier av hevners strafferettslige legitimitet. Oslo 2005.
- Harris, O'Boyle og Warbrick 1995* Law of the European Convention on Human Rights / D.J. Harris, M.O'Boyle, C. Warbrick. London 1995
- Hennum 2000* Ragnhild Hennum: Finnes det alternativer til dagens rettslige behandling av seksuelle overgrep mot barn. I: Materialisten nr. 1/2 2000.
- Hov 1983* Jo Hov: Fornærmedes stilling i straffeprosessen. Bergen 1983.
- Hov 1999 II* Jo Hov: Rettergang II: Straffeprosess. Oslo 1999.
- Jacobs/White 2002* European Convention on Human Rights. Third Edition. Clare Ovey & Robin C. A. White. Third edition. 2002.
- Jebens 2004* Sverre Erik Jebens: Menneskerettigheter i straffeprosessen. Oslo 2004.
- Nielsen 2000* Beth Grothe Nielsen (red.): Kriminalitetens ofre og straffesystemet. Århus 2000.
- Nielsen/Snare 1998* Viktimologi: om forbrydelsens ofre: teori og praksis. Beth Grothe Nielsen og Annika Snare. Århus 1998.
- Lindgren 1999* Magnus Lindberg: Brottssoffren i rettsprocessen: En undersökning genomförd av Magnus Lindgren på uppdrag av Rikspolisstyrelsen, Riksåklagaren og Domstolsverket. 1999
- Ludvigsen/Marstrøm 1999* Voldtatte i etterforsknings- og rettsprosess: Et møte mellom to skyldtema: "Grounded theory"-studie av politiet og bistandsadvokaters oppfatning. Anette Ludvigsen og Irene Marstrøm. Hovedoppgave til graden cand. psychol ved Institutt for psykologi ved Universitetet i Tromsø, november 1999.
- Lorenzen mfl. 2003* Den Europæiske Menneskerettskonvention. Kommenteret af (art 1-10) Peer Lorenzen, Lars Adam Rehof, Tyge Trier, Nina Holst-Christensen og Jens Vedsted-Hansen. København 2003.
- Matningsdal/Bratholm 2003* Straffeloven med kommentarer. Første Del. Almindelige Bestemmelser. Magnus Matningsdal og Anders Bratholm (red.). 2. utgave. Oslo 2003.
- Mirmotahari 2005* Amir Mirmotahari: Statsansvar for mellomprivate konflikter etter den europeiske menneskerettighetskonvensjonen. Studentavhandling, Oslo 2005.
- Mowbray 2004* A.R. Mowbray: The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights. Oxford 2004
- Møse 2002* Erik Møse: Menneskerettigheter. Oslo 2002

- Nørregaard 2004* Marianne Nørregaard: Menneskerettighetskonventionens anvendelse mellem private. København 2004.
- Robberstad 2003* Anne Robberstad: Bistandsadvokaten: Ofrenes stilling i straffesaker. 2. utgave. Oslo 2003.
- Robberstad 1999* Anne Robberstad: Mellom tvekamp og inkvisisjon: Straffeprosessens grunnstruktur belyst ved fornærmedes stilling. Oslo 1999
- Rønneberg/Poulsen 2000* Barn som vitner. Særlig om dommeravhør og observasjon. Anne Lise Rønneberg og Anne Poulsen. 2000.
- Skoghøy/Vang* Om opplesning av politiforklaringer og forholdet til EMK art. 6. Jens Edvin Skoghøy og Tonje Vang. I: Lov og Rett 2005 side 283-308.
- Smith/Lødrup 2004* Barn og foreldre : forholdet mellom barn og foreldre etter barneloven av 1981 med senere endringer. Lucy Smith og Peter Lødrup. Oslo 2004.
- Toverud 1996* Ruth Toverud: Barn og ungdom i terapi etter seksuelle overgrep: Deres syn på straffeforfølgning av overgriperne. I: Tidsskrift for Norsk Psykologforening 1996 s. 538-544.
- Van Dijk og van Hoof 1998* Theory and Practice of the European Convention on Human Rights, by P. van Dijk, G.J.H. van Hoof in collaboration with A.W. Heringa, J.G.C. Schokkenbroek, B.P. Vermeulen, M.L.W.M. Viering og L.F. Zwaak. 3. utg. Haag 1998.
- Vigrestad 2004* Ann Iren Vigrestad: Voldtektsofres møte med rettsapparatet. Hovedfagsavhandling i kriminologi, Institutt for kriminologi og rettssosiologi. Universitet i Oslo, høst 2004.
- Werlauff 2000* Erik Werlauff: Den økonomiske kriminalitetens ofre. I: Kriminalitetens ofre og straffesystemet. Beth Grothe Nielsen (red.) Århus 2000.
- Aall 1995* Jørgen Aall: Rettergang og menneskerettigheter : den europeiske menneskerettighetskonvensjons artikkel 6 og norsk straffeprosess .
-

Offentlige utredninger mv.

NOU 1991: 13	Seksuelle overgrep mot barn – straff og erstatning
NOU 1992: 16	Sterkere vern og økt støtte for kriminalitetsofre
NOU 1992: 23	Ny straffelov – alminnelige bestemmelser. Straffelovkommisjonens delutredning V.
NOU 1992: 28	To-instansbehandling, anke og juryordning i straffesaker.
NOU 1999: 13	Kvinner helse i Norge.
NOU 2001: 32	Rett på sak.
NOU 2002: 4	Ny straffelov: Straffelovkommisjonens delutredning VII.
NOU 2003: 31	Retten til et liv uten vold.
NOU 2004: 16	Vergemål.
Ot.prp. nr. 35 (1978-1979)	Om lov om rettergangsmåten i straffesaker (straffesakloven).
Ot.prp. nr. 63 (1980-1981)	Om lov om endringer i straffeprosessloven (advokathjelp til fornærmede i voldtektssaker).
Ot.prp. nr. 53 (1983-1984)	Om lov om ikraftsetting og endring av den nye straffeprosessloven m.m.
Ot.prp. nr. 56 (1989-1990)	Om lov om meglings i konfliktråd og om endringer i straffeloven m.m. (hemmelig opptak av samtale og offentlig gjengivelse; fjernsynsovervåking; ufor-siktig omgang med skytevåpen; ulovlig innførsel, produksjon og omsetning av alkohol; falsk utrykningsmelding; skyldkravet ved heleri m.m.).
Ot.prp. nr. 20 (1991-1992)	Om lov om endringer i straffeloven og skadeserstatningsloven m.m. (seksuelle overgrep mot barn).
Ot.prp. nr. 78 (1992-1993)	Om lov om endringer i straffeprosessloven m.v. (to-instansbehandling, anke og juryordning).
Ot.prp. nr. 33 (1993-1994)	Om lov om endringer i straffeprosessloven m.v. (styrking av kriminalitets-ofres stilling).
Ot.prp. nr. 53 (1995-1996)	Om lov om endringer i straffeprosessloven (klagerett over påtalevedtak m.v.).
Ot.prp. nr. 19 (1996-1997)	Om lov om endringer i straffeprosessloven (observasjon av små barn m.m.).
Ot.prp. nr. 28 (1999-2000)	Om lov om endringer i straffeloven m.v. (seksuallovbrudd).
Ot.prp. nr. 5 (2000-2001)	Om lov om gjennomføring av straff m.v. (straffegjennomføringsloven).
Ot.prp. nr. 18 (2000-2001)	Om lov om endringer i straffeprosessloven og domstolloven m.v. (forkyn-nelse av dommer og enkelte justeringer i to-instansreglene m.v.).
Ot.prp. nr. 70 (2000-2001)	Om lov om endringer i straffeprosessloven m.v. (gjenopptakelse).
Ot.prp. nr. 109 (2001-2002)	Om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven (rasistiske sym-boler, besøksforbud og strafferammen ved sammenstøt av lovbrudd).
Ot.prp. nr. 24 (2002-2003)	Om lov om endringer i straffeprosessloven m.v. (begrensninger i adgangen til dokumentinnsyn og bevisførsel).
Ot.prp. nr. 45 (2003-2004)	Om lov om endringer i lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse m.v. og i straffeprosesslova.
Ot.prp. nr. 90 (2003-2004)	Om lov om straff (straffeloven).
Ot.prp. nr. 51 (2004-2005)	Om lov om meklings og rettergang i sivile saker (tvisteloven).
Ot.prp. nr. 113 (2004-2005)	Om lov om oppheving av løsgjengerloven og om endringer i straffeloven m.v. (eget straffebud mot vold i nære relasjoner).
Ot.prp. nr. 15 (2005-2006)	Om lov om oppheving av lausgjengarlova og om endringer i straffelova o.a. (eige straffebud mot vald i nære relasjonar o.a.).
Ot.prp. nr. 50 (2005-2006)	Om lov om endringer i straffeloven 1902 (straff for å utnytte eller forlede noen til tigging mv.).

- Innst. O. nr. 114 (2000-2001) Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven .v. (gjenopptakelse).
- Innst. O. nr. 91 (2003-2004) Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse m.v. og i straffeprosesslova.
- Innst. O. nr. 39 (1993-1994) Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeprosessloven m.v. (styrking av kriminalitetsloven).
- Innst.O.nr. 55 (2000-2001) Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeprosessloven og domstoloven mv (forkynnelse av dommer og enkelte justeringer i to-instansreglene mv.).
- Innst. O. nr. 101 (2003-2004) Innstilling fra justiskomiteen om forslag fra stortingsrepresentantene Gunn Karin Gjøl, Carsten Dybevig, Jan Arild Ellingsen, Inga Marte Thorkildsen, Finn Kristian Marthinsen og Trine Skei Grande om endring i lov av 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven). (Ofre for tvangsekteskap gis rett til bistandsadvokat).
- Innst. S.nr. 189 (2003-2004) Innstilling fra justiskomiteen om forslag fra stortingsrepresentantene Jan Arild Ellingsen, Per Sandberg, Karin S. Woldseth og Siv Jensen om å innføre ordning med bistandsadvokat, betalt av det offentlige, til fornærmede i straffesaker som dreier seg om tvangsekteskap.
- Innst.S.nr.109 (2004-2005) Innstilling fra justiskomiteen om forslag fra stortingsrepresentant Jan Simonsen om å innføre en ordning med økonomisk støtte fra staten til bistandsadvokat for norske statsborgere som blir utsatt for kriminelle handlinger i utlandet.
- TemaNord 2004:559 Nordisk seminar om offerets straffeprosessuelle stilling. Oslo, November 2002.

«Kontradiksjon og verdighet». Komparativ fremstilling av fornærmedes stilling i de nordiske land, med sikte på forslag om styrking av fornærmedes rettigheter i straffeprosessen. Av dr.juris Anne Robberstad. Rapport 2002.

Dommeravhør og observasjon av barn. Evaluering fra arbeidsgruppe. Rapport 2004.

«Æ e itj fornærma, æ e forbanna» – Rapport fra arbeidsgruppe som har vurdert praktiske, ikke rettslige aspekter ved fornærmede og pårørendes møte med aktørene i straffesakskjeden. Rapport 2005.

Rett til tolk. Tolking og oversettelse i norsk straffeprosess. Rapport 2005.

Lovregister

Lov 22. mai 1902 nr. 10 Alminnelig borgerlig straffelov (straffeloven)
Lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene (domstolsloven)
Lov 13. august 1915 nr. 6 om rettergang for tvistemål (tvistemålsloven)
Lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse
Lov 22. april 1927 nr. 3 om vergemål (vergemålsloven)
Lov 21. februar 1930 om skifte (skifteloven)
Lov 3. februar 1961 om ansvar for skade som motorvogner gjer (bilansvarslova)
Lov 18. juni 1965 nr. 4 Vegtrafikklov (vegtrafikkloven)
Lov 13. juni 1969 nr. 26 om skadeserstatning (skadeserstatningsloven)
Lov 3. mars 1972 nr. 5 om arv (arveloven)
Lov 13. juni 1980 nr. 35 om fri rettshjelp (rettshjelpsloven)
Lov 8. april 1981 nr. 7 om barn (barneloven)
Lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven)
Lov 14. juni 1985 nr. 71 om ikraftsetting og endring av den nye straffeprosesslov m.m.
Lov 15. mars 1991 nr. 3 om mekling i konfliktråd (konfliktrådsloven)
Lov 15. desember 1995 nr. 74 om forbud mot kjønnslemlestelse (kjønnslemlestelsesloven)
Lov 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven)
Lov 20. april 2001 nr. 13 om erstatning fra staten ved personskade voldt ved straffbar handling m.m. (voldsoffererstatningsloven)
Lov 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff m.v. (straffegjennomføringsloven)
Lov 10. januar 2003 nr. 2 om endringer i straffeloven og straffeprosessloven (rasistiske symboler, besøksforbud og strafferammen ved sammenstøt av lovbrudd)
Lov 2. juli 2004 nr. 61 om endringer i lov 21. juli 1916 nr. 2 om vidners og sakkyndiges godtgjørelse m.v. og i straffeprosesslova
Lov 2. juli 2004 nr. 62 om endring i lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker
Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven)
